

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айна*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

1 (102)

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022 таҳти № 230/ЖР – 97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: **Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло** – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: **Сангинзод Дониёр Шомаҳмад** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Муборакиён С.М.**

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур - доктори илмҳои филологӣ

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ

Каримов Шухрат Бозорович - доктори илмҳои филологӣ

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - номзади илмҳои филологӣ

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ

Мухторӣ Қутбиддин - доктори илмҳои филологӣ

Саидмуроди Хоҷазод - доктори илмҳои филологӣ

Саломӣён Муҳаммаддодовуд Қайюм - доктори илмҳои филологӣ

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих

Қаҳҳори Расулиён - доктори илмҳои таърих

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С.М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур – доктор филологических наук

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктор филологических наук

Каримов Шухрат Бозорович - доктор филологических наук

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук

Мухтори Кутбиддин - доктор филологических наук

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук

Каххори Расулиён - доктор исторических наук

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from January 27, 2022 under No. 230 / JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of Historical Sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginzod Doniyor Shomahmad* - Doctor of Law Sciences, professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Muborakiyon S.M.*

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences

Karimov Shuhrat Bozorovich - Doctor of Philological Sciences

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences

Mukhtori Qutbiddin - Doctor of Philological Sciences

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences

Yakubov Yusufsho - Doctor of Philological Sciences

Qahhori Rasuliyon - Doctor of Philological Sciences

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Philological Sciences

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Муҳаммадҷонзода О.О., Зарипов Қ.А.

Мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои лексикӣ ва фразеологӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ..... 7

Соҳибназарова Ҳ.Т., Мустафоева М.Р.

Ҷумла ва мавқеи он аз нигоҳи забоншиносон..... 16

Азимова М.Н., Азимова М.М.

Особенности перевода метафоры (на основе перевода автобиографического романа С. Айни «Воспоминаний» с таджикского языка на английский)..... 21

Имомзода М.М., Чанг Лей

Баррасии рушди истилоҳ дар забоншиносии тоҷик ва чин 27

Ҷаматов С.С., Ҳамроев Қ.М.

Таҳлили сохтори истилоҳоти мансуби «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 35

Ғуломова Ф.А.

Таҳлили муқоисавии лексикаи ҳарбии забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ 42

Каримова М. Д.

История происхождения гинекологических терминов в таджикском и английском языках: основные этапы 47

Насимов Н.

Воҳидҳои лингвофолклористӣ бо ном ва сифатҳои Худо дар эҷодиёти халқи Сари Хосор 54

Гадоев Ф.А.

Вожаҳо, ибораҳо ва мақолҳои ифодагари эҳтиром дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 61

Раҷабов Ё.Қ.

Категорияи замони феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 67

Умаров Д.А.

Таҳқиқ ва омӯзиши истилоҳи «концепт» дар забоншиносии муосир..... 70

Холназарова Н. Н.

Эмоциональная функция поэтонимов в романах «Двенадцать ворот Бухары» 75

Ҳусейнова Г.А. Ҳамроев М.А.

Нақши луғатҳои электронӣ дар фарҳангшиносии муосир..... 79

Ҳасанов М.С.

Бознигарии таҳқиқоти илмӣ оид ба низоми феъл ва ибораҳои феълӣ дар забони англисӣ 84

Собирова У.С., Мамадназаров А.

Роҳи усулҳои инъикоси омонимия дар фарҳангҳои тафсирии англисӣ ва тоҷикӣ 90

Ҷурақулов Б.Р.

Хусусиятҳои морфологӣ ва синтаксисии муродифҳо дар забони англисӣ..... 96

Махмадов Дж. Ш.

Роль соотношения значений выражения ирреальности в речи таджикского и французского языков 103

Каримова Д. Н.

Тематическая классификация терминов кожно-венерических болезней в таджикском и английском языках 109

Ҳамидова М. Н., Сайфитдинова М. Р.

Виды семантико-синтаксических отношений между членами предложения в английском языке..... 113

Ганиева М. А.

Типологические соответствия изафетному типу связи словосочетаний таджикского языка во французском 122

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Казакова У.С. Таъсирпазирии Салмони Соваҷӣ аз шуарои бузурги пешин.....	128
Беронов Ҷ.С. Қасоиди мансуб ба Носири Хусрав.....	136
Норова Г.Р. Таҳқиқи рӯзгору осори Абдусалом Дехотӣ.....	143
Ҳасанова Б. Таҳаввули сабки осори публитсистии даврони истиқлол.....	149
Қаюмзода М. А. Истеъмоли зарбулмасал ва мақолҳо дар шеърӣ Бедил	155
Маҳмудзода Х. Саҳми Амрияздон Алимардонов дар таҳияи матни илмӣ-интиқодии «Иёри дониш»-и Абулфазли Алломӣ	161
Шоев А. А. Муҳтавои фардиёти Воизи Қазвинӣ	169
Ҷумъақулов Ҷ. Марсияҳои Мунҷики Тирмизӣ	178
Манонзода А. М. Мавқеи санъатҳои ташбеҳ ва истиора дар достони “Ром ва Сито”	184
Одинаев Ф. Ф. Многозначность в переводе (на примере немецких переводов Хафиза)	190
Муъминҷонов З., Воҳидӣ Р. Нақши баранда (журналист) дар рангорангии барномаҳои соҳавии телевизион.....	196
Муллоева Н. С. Инъикоси масоили фарҳангӣ дар репортажи телевизионӣ.....	203

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Айнуллозода Н. А. Аз таърихи пайдоиш ва рушди роҳсозӣ.....	208
Ҳусайнов А. Қ. Дастовардҳои энергетикӣ Тоҷикистон ва инъикоси он дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	212
Муродзода А. А. Ҳукумати Султон Абусаид дар Мовароуннаҳру Хуросон аз рӯи ахбори Абдураззоқи Самарқандӣ	217
Шарифзода Ф. Омӯзиши мероси таърихӣ-фарҳангии халқи тоҷик дар партави суҳанронҳои Пешвои миллат дар мулоқот бо зиёиёни кишвар	223
Абдуллоев С. А. Деятельность средне-специальных учебных заведений медицинского профиля Северного Таджикистана в начальном этапе независимости Республики	229
Худоев А. Б. Роль авиация в развитии медицинского обслуживания горных районах Таджикистана	235

ТДУ 809.155.0+802.0

МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ ВОҲИДҶОИ ЛЕКСИКӢ ВА ФРАЗЕОЛОГӢ АЗ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Муҳаммадҷонзода О.О., Зарипов Қ.А.
Кумитаи забон ва истилоҳоти назди
Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи С. Улугзода

Тарҷумаи бадеӣ механизми асосии муоширати байнифарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки он фарҳанги одамнро муттаҳид ва ғанӣ месозад. Тарҷума дар мубодилаи фарҳангҳо ва ҳазинаи адабии мардумони ҷаҳон мавқеи махсусро ишғол менамояд. Бояд қайд кард, ки ҳар як матн усулҳои хоси тарҷумаи худро дошта, барои тарҷумон баъзе мушкилотро ба бор меорад. Ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ низ мушкилоти назаррасе мушоҳида мегардад, ки таҳлил ва нишон додани роҳҳои ҳалли он боиси осон гардидани кори тарҷумонон ва беҳтар гаштани осори тарҷуманамудаи онҳо мегардад. Мақсади мақолаи мазкур аз баррасӣ ва таҳлили мушкилоти асосии тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ ва фразеологӣ дар матнҳои бадеӣ мебошад.

Тарҷума раванди мураккаби интиқоли иттилоот аз як забон ба забони дигар мебошад. Мушкилии асосии тарҷума дар он аст, ки тарҷумон на фикри худро баён мекунад, балки ӯ фикри алаққай баёншударо бояд ба забони тарҷума чунон интиқол диҳад, ки хонандаи асари тарҷумашуда онро ба осонӣ дарк карда тавонад. Хусусан, тарҷумаи бадеӣ яке аз мушкилтарин навъҳои тарҷума ба шумор меравад, зеро дар онҳо воҳидҳои луғавӣ дар худ тобишҳои гугонуни маъноиву окказионалӣ касб менамояд, ки дарк ва интиқоли онҳо кори тарҷумонро мушкил мегардонад. Инчунин, ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ тарҷумонро зарур аст, ки услуби бадеии забони тарҷумаро риоя кунад, ки ин барои тарҷумон хеле мушкил аст, зеро дар ин сурат ӯ на танҳо тарҷума мекунад, балки ӯ ҳамчун нависанда асари нави дар забони тарҷума бо назардошти услуби бадеии он забон эҷод мекунад. Дар ин ҳолат тарҷумон ду вазифаро бар уҳда дорад, яке тарҷумонӣ, дигаре ӯ ба ҳайси нависанда. Ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ новобаста аз мавҷудияти муодили калимаҳои асл тарҷумон наметавонад ҳамаи онҳоро ба забони тарҷума интиқол диҳад, аз тарҷумон дар ин вазъ доштани маҳорати баланди эҷодӣ талаб карда мешавад. Тарҷумон бояд аз барзиёдии калимаҳои нодаркор дар матни тарҷума худдорӣ намояд. Масалан, новобаста аз он ки дар ҷумлаи зер ҳамаи калимаҳо муодили пурра худро доранд, тарҷумон на ҳамаи онҳоро ба забони тоҷикӣ интиқол додааст. Инчунин, бо партофта шудани баъзе калимаҳои забони асл тарҷумон дар ҷумла калимаҳои навро илова намудааст:

Scatter and look for them, dogs! Oh, shiver my soul, ' he cried, 'if I had eyes!' [19, с. 39]. – Ҳамаи гӯшаю канорҳо ковед. Оҳ, сабил, – гуфт ӯ, – ман агар чашм медоштам! [9, с. 39].

Дар ҷумлаи боло калимаи *to scatter* ба забони тоҷикӣ ҳамчун *бенизом партофтан*, *пошидан*, *афшондан*, *ба ҳар ҷо афкандан*, *чошидан*; 2) *пошида шудан*, *пароканда шудан*; 3) *физ. ба таври номуназзам пароканда кардан* [13, с. 713] тарҷума мешавад, аммо тарҷумон онро ба забони тоҷикӣ ҳангоми интиқоли матн тарҷума накарда, онро бо ибораи *ҳамаи гӯшаю канорҳо* иваз намудааст. Агар ҷумлаи *Scatter and look for them, dogs!*- ро таҳтулафзӣ тарҷума намоем, он ҳамчун *Пароканда кунед ва онҳоро ҷустуҷӯ кунед, сағҳо!* тарҷума мешавад. Мавриди зикр аст, ки тарҷумаи таҳтулафзӣ ҷумлаи асл новобаста аз он ки ба қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мувофиқ карда шудааст, аммо дар он ҷазобият дида намешавад, сунъӣ будани он мушоҳида мешавад. Ва тарҷумаи тарҷумон дар ин ҳолат мукамал буда, он ба талаботҳои забони тоҷикӣ пурра мувофиқ мебошад ва дар ин ҷо маҳорати баланди тарҷумонии тарҷумон зоҳир ёфтааст.

This appeal seemed to produce some effect [19, с. 39]. – Ин фарёд дуздонро қадре далертар кард [9, с. 39].

Дар чумлаи фавқ низ тарҷумон аз истифодаи муодили пурраи калимаи забони асл хангоми тарҷума даст кашидааст. Калимаи англисии *appeal* ба забони тоҷикӣ ҳамчун *муроҷиат, даъват; дархост; ҷозиб* [13, с. 58] тарҷума мешавад, ки истифодаи онҳо хангоми интиқоли чумлаи зер мазмуни онро пурра интиқол дода наметавонад ва интиҳоби тарҷумон дар ин ҷо хеле дуруст ба ҳисоб меравад, яъне хангоми интиқоли калимаи *appeal* тарҷумон аз калимаи тоҷикии *фарёд*, яъне *садои баланд, бонг, ҷег; наъра, воз ва садои баланди дардноқ, оху фиғон*, ки ба забони англисӣ ҳамчун *cry; shout; yell, scream* тарҷума мешавад, истифода намудааст, ки он пурра ҳолати қаҳрамони асарро тасвир кардааст. Агар дар чумлаи мазкур тарҷумон аз муодили калимаи англисӣ дар забони тоҷикӣ истифода карда, чумларо ҳамчун *Чунин ба назар мерасад, ки ин муроҷиат то андозае таъсирбахш буд* тарҷума мекард, дар ин ҳолат он тобиши расмӣ гирифта, тамоман он ҳиссиёту эҳсосот ва фиғони дардноқи қаҳрамони асарро интиқол дода наметавонист.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки мушкилоти тарҷумаи матнҳои бадеӣ на танҳо дар ёфтани муодили калима бо назардошти тобиши маъноии он ва контекст дар забони тарҷума мебошад, балки дуруст ифода ва интиқоли он барои тарҷумон вазифаи мураккабу душвореро эҷод мекунад, ки барои иҷрои он тарҷумон натавонад донадани хуби забонҳо, ҳамзамон эҷодкор буда, маҳорату малакаҳои эҷодиро доро бошад.

Хангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ интиқоли на танҳо мазмуни калима, балки тобишҳои гуногуни маъноии он, ки дар нутқи бадеӣ калима ба худ касб менамояд, муҳим арзёбӣ мегардад ва дарки он тобишҳои гуногуни маъноӣ яке аз мушкилоти асосии тарҷумаи матнҳои бадеӣ ҳисоб меёбад. Дар матн калима метавонад маънои дар забон ба он додашударо тағйир дода, маъноҳоро касб намояд, ки танҳо дар доираи ҳамон матн ифода мегардад. Аз ин рӯ, хангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ тарҷумонро зарур аст, ки онро аз контекст дуруст дарк намуда, муодили онро дар забони тоҷикӣ муайян созад:

You have your hands on thousands, you fools, and you hang a leg! [19, с. 39]. – *Дар дастии мо ҳазор-ҳазор сарват ҳасту шумо гочҳо барин карахтӣ мекунед* [9, с. 39].

Масалан, дар чумлаи боло дар матн калимаи *thousands* – *ҳазор, адади ҳазор; шумораи зиёд*, ифодакунандаи шумораест дар забони тоҷикӣ, ки баробар ба *ҳазор* аст ва тарҷумон маънои онро аз контекст дарёфта, онро ҳамчун *ҳазор-ҳазор сарват* тарҷума кардааст, ки пурра маънои окказионалии калимаи забони аслро интиқол дода наметавонад.

Инчунин, дар чумлаи болозикр ибораи фразеологӣ *to hang a leg* ба назар мерасанд, ки он дар забони тоҷикӣ ифодакунандаи *бекорхӯчагӣ кардан, танбалӣ кардан, дар пешравӣ, маҳсусан аз тарсончакӣ худсарӣ ё сусткорӣ кардан* [21] мебошад. Ибораи фразеологӣ мазкурро тарҷумон бо феъли *карахтӣ кардан*, яъне *камхӯшӣ, гарангӣ кардан* интиқол додааст ва барои дарҷ кардани ҳолати бефаҳмию сусткорӣ кардани онҳоро бо калимаи *гоч* – *аҳмақ, аблаҳ; каллакаду* ба забони тоҷикӣ интиқол додааст. Калимаи мазкур аз тарафи тарҷумон бо мақсади нишон додани дағалгуфтору хашмгинии қаҳрамони асар мебошад. Ҳақиқатан истифодаи чунин калимаҳо рафтору хулқ қаҳрамони асарро баръало тасвир менамояд.

Мушкилии дигари тарҷумаи матнҳои бадеӣ интиҳоби муодилҳои қисман мебошад, чун дар ин ҳолат бинобар сабаби зиёд ва омехта будани маъноҳои калима тарҷумон метавонад, ки ба хатогӣ роҳ диҳад.

Агар калима дар нутқи ҳамарӯза дорои якчанд маъно бошад, пас дар ин ҳолат танҳо маънои асосӣ муодили пурра ба ҳисоб рафта, маъноҳои дигари он муодили қисман ҳисобида мешаванд [8, с. 49].

Масалан, дар чумлаи зер калимаи *head* ҳамчун *сар* тарҷума шудааст, ки муодили пурраи он ба ҳисоб меравад:

The man stared down, stupefied, upon the lad, then shook his head and muttered. . . [18, с. 28]. – *Чон Кентти бо тааҷҷуб чашим дхта сараширо чунбонда истод ва худ ба худ гуфт. . .* [6, с. 33].

Бояд қайд кард, ки ба чуз аз *сар* калимаи англисии *head* дар забони тоҷикӣ дигар маъноҳоро низ ифода карда, ба забони тоҷикӣ бо калимаҳои гуногун интиқол меёбад. Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ тарҷумаҳои зерини калимаи *head* нишон дода шудааст: 1) *сар, калла*; 2) *раҳбар, сарвар, сардор*; 3) *қисмати болоӣ ё пеш*; 4) *сар, сарак, нӯг*; 5) *гуфт. мудир, аз head-master ё head-mistress*; 6) *нафар, ҳар нафар, ҳар як, кас*; 7) *ақл, фикр, ҳуш, истеъдод, заковат, мағз, зеҳн, шуур*; 8) *сар (барои шумориши ҳайвонот)*; 9) *кафи рӯйи маширубот*; 10) *нӯг, қулла, димоға*; 11) *сарчаиша, оғозгоҳ*; 12) *нӯги дарахт, болотарин баҳши гиёҳ, саришоха*

(13, с. 394). Чун аз тарҷумаҳои додашуда маълум мегардад, муодили пурраи калимаи англисии *head* дар калимаи тоҷикии *сар* ифода ёфтааст ва дигар тарҷумаҳои додашуда муодили қисми он ба ҳисоб меравад. Масалан, дар ҷумлаи зер, ки аз асари бадеии англисӣ гирифта шудааст, калимаи *head* истифода гардидааст, ки он дар забони тоҷикӣ ҳамчун *ақл*, ки муодили қисми он мебошад, тарҷума шудааст:

All those that were present had been well drilled within the hour to remember that the prince was temporarily out of his head, and to be careful to show no surprise at his vagaries [18, с. 44]. – Ҳамаи ҳозирон пеш аз вақт огоҳонида шуда буданд ва ба онҳо супурда шуда буд, ки муваққатан аз *ақл* бегонаи шудани шахзодаро фаромӯш ва ба ҳолатҳои аҷиби вай ҳайрон нашаванд [6, с. 64].

Забон муҳитест, ки инсон дар он ташаккул меёбад ва зиндагӣ мекунад ва маҳз тавассути забон ҷаҳонбинии инсон рушду ташаккул ёфта, баён мегардад. Ҳар як забон восита ва мафҳуми хосу нотақрор буда, доимо дар рушд ва тағйирёбӣ мебошад. Дар баробари забон ҳар як фарҳанг низ рушду тақомул меёбад. Ҳаёти иҷтимоӣ низ босуръат рушд мекунад, фаҳмиш ва тафаккури одамон тағйир меёбад, ки ин бешубҳа ба забону фарҳанг таъсир мерасонад. Чун муҳити зист, фарҳанг, таҷриба ва мавқеи ҷуғрофӣ одамон гуногун аст, тафовут миёни забонҳо низ аз ин сарчашма мегирад. Гуногунии муҳити зист ва фарҳанги инсоният боиси пайдо гаштани воҳидҳои луғавӣ мегарданд, ки дар як забон вучуд дошта, дар забони дигар вучуд надоранд ва ин гуна воҳидҳои луғавӣ ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар баръало намудор мегарданд. Дар назарияи тарҷума ин навъ воҳидҳои луғавиро воҳидҳои луғавӣ бемуодил номгузорӣ кардаанд.

Воҳидҳои луғавӣ бемуодил он воҳидҳои луғавӣ мебошанд, ки дар забони асл вучуд дошта, дар забони тарҷума муодил надоранд. Тарҷумаи воҳидҳои луғавӣ бемуодил ба қатори мушкilotи лексии тарҷумаи матнҳои бадеӣ низ дохил шуда, дар он қатор ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Бархурдаров Л. С. зери мафҳуми “воҳидҳои луғавӣ бемуодил” воҳидҳои луғавӣ забонро мефаҳмад, ки дар забони дигар на муодили пурра ва на муодили қисми худро доро мебошанд [2, с. 94]. Аз гуфтаҳои Л. С. Бархурдаров бармеояд, ки воҳидҳои луғавӣ бемуодил гуфта, ҳамон воҳидҳои луғавӣ забони асл ва ё тарҷума фаҳмида мешаванд, ки ҷӣ аз ҷиҳати мазмун ва ҷӣ аз ҷиҳати сохтор ҳеч муодили тарҷумонӣ надоранд, ҳарчанд онҳо вожаҳои ҳастанд, ки дар матни тарҷума тавсиф ва тавзеҳи худро ёфта метавонанд. Бояд қайд кард, ки воҳидҳои луғавӣ бемуодили забони асл аввалан бо роҳҳои гуногун тарҷума шуда, баъдан бо мурури замон ба низоми луғавӣ забони тарҷума ворид шуда, пас аз як давраи муайян онҳо дар забони тарҷума муодил ва мутобиқати худро дар сатҳи муайян пайдо мекунанд. Ҷӣ тавре ки забоншиноси маъруф А. В. Фёдоров қайд менамояд: «Набудани мутобиқати дақиқ ва доимии луғавӣ ба истилоҳи алоҳида маъноӣ 1) имконнопазир будани интиқоли маъноӣ он дар контекст (бо истифода аз усули тавсифӣ он метавонад на бо як калима, балки бо якчанд калима ифода ёбад) ва 2) дар оянда тарҷума нашудани онро надорад. Таърихи ҳар як забон аз тағйироти мунтазам ва ҳамешагии низоми луғавӣ шаҳодат медиҳад, ки он вобаста ба дигаргуниҳои доимии ҳаёти ҷамъиятӣ, бо тараққиёти истехсолот, маданият ва илм мебошад. Дар баробари ғанӣ ва васеъ шудани захираи луғавӣ имкони тарҷума низ меафзояд» [15, с. 123].

Дар назарияи тарҷума фикру ақидаи забоншиносон ва тарҷумашиносон роҷеъ ба масъалаи воҳидҳои луғавӣ бемуодил гуногун мебошад. Баъзе аз олимони бар он ақидаанд, ки воҳидҳои луғавӣ бемуодил ин худӣ ҳамон реалияҳо мебошанд, аммо бархе аз дигар олимони ин ақидаро нодуруст дониста қайд менамоянд, ки доираи воҳидҳои луғавӣ бемуодил назар ба реалияҳо васеътар буда, реалияҳо ҳамчун яке аз навъҳо ва ё гуруҳҳои воҳидҳои луғавӣ бемуодил ба ҳисоб мераванд.

Масалан, Ретскер Я. И. ба ҳайси воҳидҳои луғавӣ бемуодил реалияҳои медонад, ки барои забони асл хос буда, барои забонҳо ва ё воқеияти дигар бегона мебошад [8, с. 58]. Швейтсер низ ба гуруҳи воҳидҳои луғавӣ воҳидҳои луғавӣ медонад, ки барои ифодаи реалияҳои фарҳангӣ хизмат намуда, дар фарҳанги дигар мутобиқати аниқ надоранд [16, с. 110]. Бояд қайд кард, ки реалияҳои калимаҳои мебошанд, ки предмету падидаҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои милли-мардумӣ, урфу одат, анъана, расму оин ва далелҳои таърихро ифода карда, дар забони тарҷума муодил надоранд, аммо воҳидҳои луғавӣ бемуодил бошанд, на танҳо он калимаву ибораҳои дар бар мегиранд, ки хусусияти милли-фарҳангӣ

доранд, балки ба қатори воҳидҳои луғавии бемуодил воҳидҳои луғавие дохил мешаванд, ки дорой хусусиятҳои илмию муқаррарӣ мебошанд.

В. Н. Комиссаров ба мисли Бархурдаров Л. С. зери мафҳуми “воҳидҳои луғавии бемуодил” воҳидҳои забони асло мефаҳмад, ки дар забони тарҷума мутобиқатҳои мунтазам надоранд [5, с. 89]. Ба ақидаи забоншиносони мазкур розӣ шудан мумкин аст, зеро ба қатори воҳидҳои луғавӣ ба ҷуз аз реалияҳо, инчунин, истилоҳот, неологизмҳои муаллифӣ, лақнаҳои семантикӣ, калимаҳои мураккаб, ихтисорот ва амсоли инҳо низ дохил мешаванд, ки дар забони тарҷума метавонанд муодил надошта бошанд.

Чӣ тавре ки қайд карда шуд, реалияҳо яке аз навъҳои воҳидҳои луғавии бемуодил буда, бештари забоншиносон миёни ин ду мафҳум фарқият мегузоранд. Аз ҷумла, забоншиносон С. И. Влахов ва П. Флорин, дар навбати худ воҳидҳои луғавии бемуодилро чунин шарҳ додаанд: воҳидҳои бемуодил – ин «воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар забони тарҷума муодили худро надоранд» [3, с. 301]. Инчунин, забоншиносони мазкур бар он ақидаанд, ки миёни воҳидҳои луғавии бемуодил ва реалияҳо тафовут дида мешавад. Чун мазмунан мафҳуми воҳидҳои луғавии бемуодил назар ба реалияҳо васеътар буда, реалияҳо дар навбати худ ҳамчун гуруҳи калимаҳои мустақил ба доираи воҳидҳои луғавии бемуодил дохил мешаванд.

Калимаи “реалия” аз калимани латинии “realis” гирифта шуда, маънояш “моддӣ”, «воқеъ» мебошад. Калимаи “реалия” дар фарҳанги С. И. Ожегов чунин шарҳ дода шудааст “реалия ин предмети фарҳанги моддӣ, падидаи олами воқеъ, предмети ягона, ашё” мебошад [7, с. 671]. Аз ин ҷо бар меояд, ки реалия бо фарҳанг зич алоқаманд буда, ифодагари предмети падидаҳои милли-фарҳанги як халқ мебошад, ки он барои дигар халқият бегона аст.

Дар тарҷумашиносӣ ва забоншиносии муқоисавӣ реалияҳо калимаҳои ба шумор мераванд, ки предмети падидаҳои бо фарҳанг, тарзи зисту зиндагонӣ, таърих, ва инчунин, иқтисодӣ забони омӯхташаванда алоқаманд буда, дар баробари ин, ин гуруҳи калимаҳо аз калима ва воҳидҳои луғавии забони муқоисашаванда баъзан вақт пурра ва баъзан қисман фарқ мекунанд [12, с. 81]. Ҳамин тавр, зери мафҳуми “реалияҳо” мо ҳамон калимаву ибораҳои мефаҳме, ки ҷанбаи милли-фарҳангӣ дошта, ба фарҳанг, таърих, тамаддун, дин ва расму оини халқияти алоҳида рабт дорад. Ба ин гуруҳи калимаҳо, калимаву ибораҳои ифодакунандаи манзил, либосворӣ, хӯроқа, чашну маросимҳо, анъанаҳо, асбоб ва амсоли инҳо дохил мешаванд.

Ҳангоми тарҷумаи реалияҳои усулуҳои хоси тарҷума аз тарафи тарҷумон истифода мегардад, ки истифодаи усули муайян аз тарҷумони асари бадеӣ вобасагӣ дорад. Баъзе аз тарҷумонҳо барои дурӣ ҷустан аз истифодаи зиёди калимаҳои бегона дар матни асл, реалияро на тавассути транскрипсия ва транслитератсия, балки бо истифода аз усули тарҷумаи тасвирӣ тарҷума менамоянд. Масалан, ҳангоми тарҷумаи яке аз навъҳои хонаи тоҷикӣ, *хонаи дубаҳра*, ки дар забони англисӣ вучуд надошта, он ҳамчун реалия ба шумор меравад, бо усули тарҷумаи тасвирӣ интиқол ёфта, дар поварақ калимаи дубаҳра тавассути транслитератсия нишон дода шуда, шарҳи пурраи он “a house with two doors in the southern wall and two in the northern is called *dubahra*, “dual-purpose” i. e. suited for both summer and winter residence. – A. (Cf. the description of the two buildings facing the inner yard of Aini’s house in Sokter in Chapter 1.)” оварда шудааст, чун дар матни асл шарҳи калимаи *дубаҳра* дар поварақ оварда шудааст: *Мактабхона монанди хонаи мо васеъ, дубаҳра (чордара), равшан ва беғалогӯла набуд [9, с. 194]. – The school building was not so spacious as our house, which had two doors on each side, nor was it as well-lighted and peaceful [20, с. 224].*

Калимаи *дубаҳра* дар фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ ҳамчун *хонаи аз ҷануб ва аз шимол дардошта*, ки ҳам боби зимистон асту ҳам боби тобистон [14, с. 470] тафсир ёфтааст.

Воҳидҳои пулӣ низ ба қатори воҳидҳои луғавии бемуодил дохил мешаванд, чун онҳо дар забони тарҷума муодил надошта, тавассути транскрипсия ва транслитератсия интиқол дода мешаванд. Масалан, дар ҷумлаи зер калимаи *farthing* – пуле, ки дар Англияи истифода гардида, баробари чоряки пени аст, истифода гардидааст. Ҳангоми интиқоли калимаи мазкур тарҷумон аз усули транслитератсия истифода намуда, онро ҳамчун *фартинг* тарҷума намуда, дар поварақ чунин шарҳи онро овардааст: *пули сиёҳи англисӣ камтар аз як тин [6, с. 12].* Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ бошад, калимаи мазкур бо усули

транслитератсия интиқол ёфта, ҳамчун *собиқан дар Англия, чор яки пени* [13, с. 314] шарҳ дода шудааст:

After which, he would go forth in his rags and beg a few farthings, eat his poor crust, take his customary cuffs and abuse, . . . [18, с. 15]. – Баъд ӯ боз бо ҳамон либосҳои даридани худ ба гадоӣ мебаромад, ки шояд якчанд фартинг пул ҷамъ кунад, у боз нонпораҳои сахтро мехӯрад ва ҳамон шатаҳои муқаррариро мехӯрд. . . . [6, с. 12-13].

Ҳангоми тарҷумаи воҳиди пулӣ аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ низ усули транслитератсия зиёд ба назар мерасад. Барои интиқоли калимаи пул, ки *зару нуқра ва фулузоти дигари сикка задашуда*-ро мефаҳмонад, ки *дар тиҷорат, харидуфуруш ва додугирифт андозаи арзиширо ифода мекунад* [14, с. 91] муодили онро калимаи **money** – пул, пули қозагӣ-ро истифода намудааст. Аммо дар ҳолати дигар калимаи пул воҳиди асъорро ифода намудааст, ки ҳангоми интиқоли он тарҷумон аз усули транслитератсия истифода намуда, онро ҳамчун **pul** интиқол додааст:

Пас аз он ба хона рафта, аз падарам, ки ба чархи осӣтарошӣ даромада буд, пули бӯрро талаб кардам.

– Чанд пул даркор будааст? – *гуфт ӯ.*

– *Ҳашт пул* [9, с. 212].

. . . . then I went home and asked my father, who was working on a mill wheel, for the money. “How much is it?” he asked.

“Eight pul.” [20, с. 230]

Дар ҷумлаи зер калимаи пул дар таркиби ибораи **пули сиёҳ** ба назар мерасад, ки дар якҷоягӣ он *сиккаҳои мисӣ, пули майдаи камқиммат*-ро ифода мекунад. *Сикка* дар забони тоҷикӣ *пули зарбишудаи филизӣ, пуле, ки ба рӯяш номи подшоҳ зарб шудааст* [14, с. 236]-ро ифода мекунад. Ҳангоми интиқоли ибораи **пули сиёҳ** тарҷумон аз усули шарҳи маъноӣ истифода намуда, онро ҳамчун **copper coins** – *сиккаҳои мисин* тарҷума намудааст. Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ *coin* ҳамчун *сикка, танга* [13, с. 169] тарҷума шудааст. Қайд кардан ба мавридаст, ки дар ибораи **пули сиёҳ** сифати **сиёҳ** ифодакунандаи бекадрӣ ва камқиммати асъор дар он даврон дар муқоиса ба танга ва тин мебошад ва дар якҷоягӣ сиккаҳои мисинро ифода мекунад:

Кисаширо кофта ҳашт пули сиёҳ шумурда ба дасти ман дод [10, с. 212]. – He searched his pockets, pulled out eight copper coins, and gave them to me [20, с. 230].

Бори дигар қайд кардан мебошад, ки асарҳои шоирону нависандагони тоҷик ба забони англисӣ аслан тавассути забони миёнрав, русӣ тарҷума шудааст, аз ин рӯ, баъзе аз калима-реалияҳо дар шакли забони русӣ ба забони англисӣ интиқол ёфтаанд. Масалан, калимаи тоҷикии **тин**, ки ифодакунандаи воҳиди асъор буда, он ба забони русӣ ҳамчун *копейка* тарҷума мешавад [11], ки ҳангоми интиқоли он ба забони англисӣ тарҷумон шакли русии онро транслитератсия карда, калимаи **пул**-ро дар шакли тоҷикӣ тавассути транслитератсия интиқол додааст:

. . . он вақт намедонистам, ҳашт пул, ки баробари ду тин аст, чӣ қадар қурбу манзалат дошт ва ёфтани он барои камбағалон чӣ андоза душвор буд [10, с. 213]. – I did not realize then how much eight pul (equivalent to two kopeks) was worth to them, and how hard it could be for a poor man to find that much money [20, с. 233].

Дар ҷумлаи дигар низ калимаи ифодакунандаи асъори он замон **танга** ба назар мерасад, ки он баробар ба 15 тин ва 64 пул мебошад. Ҳангоми тарҷумаи калимаи танга низ тарҷумон аз усули транслитератсия истифода намуда, онро ҳамчун **tanga** интиқол додааст:

Ҳоло дар хотир дорам, ки ҳамон рӯзҳо ба хонаи мо меҳмон омада буд ва падарам ба ман як танга, ки 64 пул ҳисоб меёбад, бо як халта дода, ба ҷавли Ширинбойи биринҷфурӯш, ки ҳамдеҳаамон буд, фирисод [10, с. 213]. – I recall that around that time we had visitors, and my father gave me one tanga (64 pul), and a sack, and sent me to the house of Sharif-boi, the rice merchant, who lived in our village [20, с. 232].

Дар байни воҳидҳои луғавӣ бемуодил ҷойи маҳсури калимаҳои ишғол намудаанд, ки дар асари тарҷумавӣ бо сабабҳои гуногун мутобиқати луғавӣ надоранд: одатан онҳо истилоҳоте мебошанд, ки маъноӣ каннотативӣ ҳам надоранд [3, с. 43]. Ба ақидаи Барҳударов Л. С. «Воҳидҳои луғавӣ, ки мо онҳоро “лакунаҳои тасодуфӣ” меномем, он воҳидҳои луғавӣ мебошанд, ки дар низоми як забон вучуд дошта, бо ягон сабаб (на ҳамеша мафҳум аст) дар таркиби дигар забон мутобиқати луғавӣ надоранд [2, с. 95].

Барои ифодаи холигиҳои луғавӣ дар илми тарҷумашиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, инчунин дар бисёр илмҳои дигар истилоҳи «лакуна» истифода мешавад, ки маънои дар низоми луғавии забоне мавҷуд набудани калима барои ифодаи мафҳуми мушаххасро дар назар дорад. Бояд қайд кард, ки лакунаҳо гуногун буда, забоншиносон навъҳои гуногуни онҳоро пешниҳод намудаанд. Забоншиносон Ж. П. Вине и Ж. Дарбелне аввалин маротиба истилоҳи “лакуна”-ро дар илм истифода намуда, онро ҳамчун “падидае, ки дар вақти мавҷуд набудани муодили калимаи як забон дар забони дигар, ба вучуд меояд” шарҳ додаанд [17].

Лакунаҳои байнизабонӣ танҳо дар доираи муқоисаи забонҳо муайян карда мешавад. Дар тавсифи муқоисавӣ лакунаҳои байнизабонӣ ҳамчун ҳолатҳои ҷудо карда мешаванд, ки дар онҳо ба воҳиди забони асл дар забони дигар мувофиқат ва ё муодил муқаррар кардан ғайримикон аст. Лакунаҳо хусусиятҳои ин ё он забонро дар муқоиса бо забони дигар тавсиф мекунанд. Лакунаҳо тақрибан дар ҳама забонҳои ҷаҳон дида мешаванд. Дар илми тарҷумашиносӣ тарҷумон бештар бо лакунаҳои байнизабонӣ рӯ ба рӯ мешавад. Зери мафҳуми лакунаҳои байнизабонӣ он воҳидҳои луғавие фаҳмида мешаванд, ки барои ифодаи мафҳуми мушаххас дар як забон вучуд дошта, дар забони дигар вучуд надорад. В. Г. Гак лакунаҳоро ҳамчун «холигиҳо, фосилаҳо дар низоми луғавии забон, набудани калимаҳое, ки бо назардошти вазифаи ифодакунии падидаи муайни воқеияти объективӣ бояд дар забон вучуд дошта бошанд [4, с. 261]. Аз гуфтаҳои В. Г. Гак бармеояд, ки лакунаҳо он калимаҳое мебошанд, ки барои ифодаи мафҳуми муайян дар як забон вучуд дошта, новобаста аз мавҷудияти мафҳуми муайян дар тасвири ҷаҳонии ҳақиқати муайян дар забони онҳо ифодаи забонии худро наёфтааст, яъне дар низоми луғавии он ҳақиқатҳои калимаи муайян барои ифодаи мафҳуми мавҷуда вучуд надорад.

Масалан, дар ҷумлаи зер калимаи *pageant*, яъне *фароғати оммавӣ, ки аз раҳнаймоиши одамон дар тан либосҳои зебо ва рангоранг ё намоиши берунии саҳнаи таърихӣ иборат аст*, дида мешавад, ки он дар забони тоҷикӣ муодили худро надорад. Дар забони тоҷикӣ калимае дида намешавад, ки маънои калимаи англисии *pageant*-ро дар ҷумлаи зер пурра ифода карда тавонад. Калимаи *pageant* дар фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ҳамчун 1) *намоиш, намоиши бошукӯх, маросими таърихӣ, карнавал*; 2) *намоиш бемаънии худнамоишӣ* [13, с. 582] шарҳ дода шудааст, ки калимаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ наметавонанд пурра маънои калимаи англисиро интиқол диҳанд. Чун калимаи *намоиш зоҳир кардан, зухур, ҷилва, ба ҷашм намоён кардан (шудан); иҷрои зиндаи намоишнома ва баёни риштарӯйдодҳои дostonгуна бар асоси завобити муайян дар баробари тамошогарон бо истифода аз гуфтор ва ҳаракоти чеҳра ва бадан*-ро ифода карда, *карнавал бошад, ҷашнест, ки бо либоспӯшӣ, маскарадҳо ва намоишҳои рангоранг алоқаманд буда, маъмулан пеш аз оғози рӯзаи бузург ва ё рӯзаи олии ҷашн гирифта мешавад*. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ вожае барои ифодаи калимаи англисии *pageant* вучуд надорад ва калимаи мазкур дар тасвири забонии ҷаҳонии тоҷикзабонон лакуна ба шумор меравад. Ҳангоми тарҷумаи калимаи *pageant* тарҷумон шарҳи онро ба забони тоҷикӣ интиқол дода, онро ҳамчун *гурӯҳ-гурӯҳ халоиқ дар ҳолати шодӣ ва хурсандӣ* тарҷума кардааст:

London was a sight to see, with gay banners waving from every balcony and housetop, and splendid pageants marching along [18, с. 11]. – Рӯзона шаҳри Лондон манзараи хубе дошт. Дар ҳар болохона ва дар ҳар як бом байрақҳои рангоранг лаппас мезаданд, аз кӯчаҳо гурӯҳ-гурӯҳ халоиқ дар ҳолати шодӣ ва хурсандӣ мегузаштанд [6, с. 4].

Дар мисоли дигар калимаи *connoisseur* ба назар мерасад, ки он ифодакунандаи шахсест, ки мутахассиси соҳае мебошад, ки андешаи ӯ арзиш дорад, яъне шахсе, ки дар бораи яке аз ҳунарҳо, ё таом, ё нӯшокӣ ва ғайра бисёр огоҳ буда, аз он лаззат мебарад ва метавонад дар ин мавзӯ сифат ва маҳоратро қазоват кунад. Дар фарҳанги дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ ҳамчун калимаи мазкур ҳамчун *бохабар, доно, донишманд, донишвар, кордон, устод* [13, с. 185] тарҷума шудааст, ки ҳангоми интиҳоби ин мутобикатҳои нишондодашуда тарҷумаи мукаммали ҷумлаи зерро ба даст овардан мумкин нест, аз ин рӯ, тарҷумон дар асоси контекст аз ибораи ифодакунандаи шарҳи калимаи мазкур истифода намудааст ва онро ҳамчун *донандаи қиммати шароб* тарҷума намудааст:

This, when it was brought to him, he drank slowly, like a connoisseur, lingering on the taste [19, с. 5]. – Ромро оварданд ва ӯ ба мисли донандаи қиммати шароб, телба нашуда, ҳар як қултро маза карда, нгшидан гирифт [9, с. 4].

Аз таҳлили чумлаи боло ва фарҳангҳои дузабона бармеояд, ки калимаи *connoisseur* дар забони тоҷикӣ муодили худро надошта, он дар тасвири забони тоҷикон холигиеро ба вучуд меорад, ки онро дар илми тарҷумашиносӣ лакуна меноманд.

Холигиҳои луғавӣ натавонанд ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ, балки ҳангоми тарҷумаи баръакс низ мушоҳида мешаванд, яъне на ҳама воҳидҳои луғавии забони тоҷикӣ муодилҳои худро ҳангоми тарҷума ба забони англисӣ ёфта метавонанд. Масалан, калимаи *хоча* дар чумлаи зер *калимаи лакабмонанд буда, нисбат ба шахси мухтарам кор фармуда мешавад*, ки дар забони англисӣ воҳиди луғавие ба назар намерасад, ки дар ин ҳолат истифода шавад. Новобаста аз он ки миёни англисзабонон низ ашхоси муътабари донандаи донишҳои дониву дунявӣ мушоҳида мешаванд, аммо дар низоми луғавии онҳо калимае барои ифодаи ин гуна ашхос мушоҳида намешавад. Ҳангоми тарҷумаи лакунаи мазкур тарҷумон аз усули тарнслитератсия истифода намуда, бо мутобиқ кардани шакли ҷамъи исми забони тоҷикӣ ба забони англисӣ онро ҳамчун *khojas* интиқол дода, шарҳи онро *esteemed for their special piety and learning* оварда, як қисми чумларо “*як ҷойи мутабаррак ҳисоб меёфт*” сарфи назар кардааст:

Илова бар ин, азбаски деҳаи мо деҳаи хочагон буда, як ҷойи мутабаррак ҳисоб меёфт, баъзе ихлосмандон аз ҳамсоядеҳаҳои мо ҳам бачагони худро ба мактаби деҳаи худ нагузошта, ба мактаби мо меоварданд [9, с. 195]. – In addition, since our village was one of khojas, esteemed for their special piety and learning, some of the more conscientious Muslims in the neighboring villages sent their boys to our school instead of their own [20, с. 6].

Ҳамин тавр, тарҷумаи матнҳои бадеӣ аз тарҷумон маҳорати баланди тарҷумонӣ ва донишҳои назариявиро талаб менамояд. Ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ тарҷумон бояд ғояи асосии муаллифи асарро бо нигоҳ доштани муқаррарот ва нозуқиҳои баён ба хонанда расонад. Гузашта аз ин, мутарҷим бояд аз изофаву тавзеҳоти гуногун, ки матни аслиро низ то андозае таҳриф мекунанд, худдорӣ кунад. Тарҷумаи матнҳои бадеӣ он вақт мукамал ба шумор меравад, ки дар он усулҳои муаллиф нигоҳ дошта шудааст ва новобаста аз ин матни тарҷумашуда барои хонанда фаҳмо ва возеҳ мебошад. Инчунин, сохтору услуби матни тарҷумашуда ба қонуниятҳои забони тарҷума мувофиқат мекунанд.

Чун дар матнҳои бадеӣ фарҳангу тамаддун, урфу одат ва тарзи ҳаёти соҳибзабонон инъикос ёфтааст, аз ин рӯ, ин гуна матнҳо аз воҳидҳои луғавии бемуодил, ки ҳоси он миллату халқият аст, ғайиб мебошад. Ҳановати воҳидҳои луғавии бемуодил қори тарҷумонро то андозае мушкил мегардонад, зеро дар ин ҳолат усули тарҷумаи интиқоб гардида аз тарафи тарҷумон хеле муҳим ба шумор меравад. Чун усули тарҷума на дар асоси як воҳиди луғавии бемуодил ва ё як чумла, балки бо назардошти тамоми асар интиқоб мегардад. Ҳангоми барзиёд интиқол додани воҳидҳои луғавии бемуодил тавассути транскрипсия ва транслитератсия асар пур аз воҳидҳои ношинос мегардад ва ё ҳангоми ёфтани аналогҳои воҳидҳои луғавии бемуодил ва ё тарҷумаи шарҳи онҳо ба забони тарҷума тобиши миллии асар пурра аз байн меравад. Аз ин рӯ, тарҷумонро зарур аст, ки ҳангоми тарҷумаи асарҳои ғайиб аз воҳидҳои луғавии бемуодил бо як нозуқӣ ва маҳорати баланд асарро ба забони тарҷума интиқол диҳад, ки хонанда тавонад аз услуби муаллиф, урфу одат ва анъанани соҳибзабонони асар бархурдор шуда, ҳамзамон аз рӯ ба рӯ шудан бо воҳидҳои ношинос дилгир нашавад.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлилҳо ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст, ки тарҷумаи матнҳои бадеӣ раванди мураккабу мушкил ва бисёрҷанба мебошад. Тарҷумаи матнҳои бадеӣ аз тарҷумон маҳорату малакаҳои ҳам тарҷумонӣ ва ҳам эҷодиро талаб менамояд, чун дар ин раванд тарҷумон ҳамзамон ду вазифа, тарҷумонӣ ва нависандагиро иҷро менамояд. Тарҷумаи воҳидҳои луғавии муодил барои тарҷумон ҳангоми тарҷумаи матнҳои бадеӣ низ мушиқлиро эҷод менамояд, зеро онҳо дар матн маъноӣ окказионалӣ пайдо менамоянд, ки интиқоли онҳо аз тарҷумон талаб менамояд, ки маъноӣ онро аз контекст муайян карда, баъдан ба забони тарҷума интиқол диҳад. Матнҳои бадеӣ аз воҳидҳои луғавии бемуодил бой мебошад, чун онҳо таҷассумгари ҳаёти мардумони даврони муайян мебошанд.

Адабиёт

1. Айни, С. Ёддоштҳо / С.Айни // Куллият. Ҷ.6. – Душанбе : Наирдавлтоҷик, 1962. – Ҷ.1, 2. – 352 с.
2. Бархударов, Л.С. Язык и перевод [Вопросы общей и частной теории перевода] / Л. С. Бархударов. - М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Влахов, С.И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М. : Международные отношения, 2009. – 328 с.
4. Гак, В.Г. Сравнительная типология русского и французского языков. – М., 1983. – 245 с.

5. Комиссаров, В.Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : Прогресс, 2010. – 253 с.
6. Марк, Твен. Шоҳзода ва гадо. (Барои бачагони миёнсол ва калонсол) / Твен Марк. – Сталинобод : Наирдавлтоҷик, 1952. - 343 с.
7. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 2000. – С. 671.
8. Рецкер, Я.И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский / Я. И. Рецкер. –
9. Роберт, Люис Стивенсон. Чазираи ҷавоҳирот / Роберт Люис Стивенсон. – Сталинобод : Наирдавлтоҷик, 1952. – 257 с.
10. Садриддин, Айнӣ. Одина. Мактаби куҳна / С. Айнӣ. – Душанбе, 2016. – 240 с.
11. Словари и энциклопедии на Академии [манбаи электронӣ]. – Рӯзи дастрасӣ: <https://translate.academic.ru>
12. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах [на материале английского и таджикского языков/ Ф. М. Турсунов. дисс... док. филол. наук. 10. 02. 20/ Ф. М. Турсунов. – Душанбе, 2016. – 358 с.
13. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. - Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1016 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд / дар зери таҳрири М. Ш. Шукӯров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 1900 с.
15. Фёдоров, А. В. Основы общей теории перевода: [лингвист. пробл.] / А. В. Фёдоров. - 4-е изд. перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1983. - 303 с.
16. Швейцер, А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 2009. – 212 с.
17. Hale K. Gaps in grammar and culture // Linguistics and anthropology: in Honor of C. F. Voegelin. – Jisse
18. Mark, Twain. The Prince and the Pauper / Mark Twain; with an introduction and Notes by Robert Tine. Barnes and Noble Classics. – New York, 2004. - 230 p.
19. Robert, Louis Stevenson. Treasure Island / Robert Louis Stevenson. - GB. : BPC Paperbacks Ltd, 1993. – 183 p.
20. Sadriddin, A. The Village School. Narrative / Sadriddin Aini. – Dushanbe: TJB — Istiqbol, 2010. – 276p.
21. The free dictionary by Farlex [манбаи электронӣ]. Рӯзи дастрасӣ: <https://idioms.thefreedictionary.com>

МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ ВОҲИДҲОИ ЛЕКСИКӢ ВА ФРАЗЕОЛОГӢ АЗ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои лексикӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва ё баръакс нишон дода шудааст. Дар муқаддима муаллиф зикр кардааст, ки тарҷумаи бадеӣ василаи аввалиндараҷаи муоширати байнифарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки он фарҳанги одамонро муттаҳид ва ғайи месозад. Инчунин, муаллиф аҳамияти тарҷума дар мубодилаи фарҳангҳо ва хазинаи адабии мардумони ҷаҳонро нишон додааст. Бояд қайд кард, ки ҳар як матн усулҳои хоси тарҷумаи худро дошта, барои тарҷумон баъзе мушкилотро ба бор меорад. Мақсади мақолаи мазкур аз нишон додани мушкилоти тарҷумаи матнҳои бадеӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва ё баръакс мебошад, ки таҳлил ва нишон додани роҳҳои ҳалли он боиси осон гардидани кори тарҷумонон ва беҳтар гаштани осори тарҷуманамудаи онҳо мегардад. Муаллиф дар мақола қайд менамояд, ки воҳидҳои лексикӣ, ки дар забони тарҷума модили пурра ва ё қисми худро доранд дар равади тарҷума мушкилоти назарасеро эҷод мекунад, ки дар мақола баррасиву таҳлили гардидаанд. Инчунин, дар раванди тарҷума кори тарҷумонро мавҷудияти воҳидҳои лексикӣ бемодил мураккабу душвор мегардонад, чунки дар забони тарҷума онҳо муодили худро надоранд ва тарҷумонро зарур аст, ки аз усулҳои гуногуни мавҷуда истифода намуда, онҳоро интиқол диҳад. Муаллиф, мафҳуми “воҳидҳои лексикӣ бемуодил”-ро шарҳ дода, онро бо фикру ақидаи забоншиносон асоснок намудааст. Дар хулоса, муаллиф фикру ақидаи худро хулосабандӣ намудааст.

Калидвожаҳо: мушкилоти тарҷума, воҳидҳои лексикӣ, воҳидҳои лексикӣ муодил, муодили пурра, муодили қисман, воҳидҳои лексикӣ бемуодил, тарҷумашиноӣ.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье показаны проблемы перевода лексических единиц с английского языка на таджикский и наоборот. Во введении автор изложил, что художественный перевод является основным средством межкультурной коммуникации, объединяющим и обогащающим культуру народов. Также автор показал значение перевода в обмене культурами и литературными сокровищами народов мира. Следует отметить, что каждый текст имеет свои способы перевода и вызывает некоторые проблемы у переводчика. Цель данной статьи - показать проблемы перевода лексических единиц художественных текстов с английского языка на таджикский и наоборот, анализ и решения которых облегчат работу переводчиков и улучшат их переводные работы. В статье автор отмечает, что лексические единицы, имеющие в переводимом языке полного или частичного эквивалента, создают существенные проблемы в процессе перевода, которые обсуждаются и

анализируются в статье. Также в процессе перевода работа переводчика усложняется и затрудняется наличием безэквивалентных лексических единиц, поскольку не имеют своего эквивалента в переводимом языке, и переводчику необходимо использовать различные существующие способы перевода для их передачи. Автор разъяснил понятие «безэквивалентные лексические единицы» и обосновал мнениями лингвистов. В заключении автор резюмировал свое мнение.

Ключевые слова: сложности перевода, лексические единицы, эквивалентные лексические единицы, полный эквивалент, частичный эквивалент, безэквивалентные лексические единицы, переводоведение.

THE PROBLEMS OF TRANSLATING LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL UNITS FROM TAJIK INTO ENGLISH

This article shows the problems of translating lexical units from English into Tajik and vice versa. In the introduction, the author stated that literary translation is the main means of intercultural communication, uniting and enriching the culture of peoples. The author also showed the importance of translation in the exchange of cultures and literary treasures of the peoples of the world. It should be noted that each text has its own methods of translation and causes some problems for the translator. The purpose of this article is to show the problems of translating lexical units of literary texts from English into Tajik and vice versa, the analysis and solutions of which will facilitate the work of translators and improve their translation work. In the article, the author notes that lexical units that have a full or partial equivalent in the translated language create significant problems in the translation process, which are discussed and analyzed in the article. Also, in the process of translation, the translator's work becomes more complicated and hampered by the presence of non-equivalent lexical units, since they do not have their equivalent in the target language, and the translator needs to use various existing methods of translation to convey them. The author explained the concept of "non-equivalent lexical units" and justified it with the opinions of linguists. In conclusion, the author summarized his opinion.

Keywords: translation difficulties, lexical units, equivalent lexical units, full equivalent, partial equivalent, non-equivalent lexical units, translation studies.

Дар бораи муаллифон

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон
Доктори илмҳои филология, профессор
Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати
Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Бехзод, 25
Тел.: (+992) 918 85 00 46
E-mail: m.olim@rambler.ru

Зарипов Қобилҷон Ашуралиевич
Муаллими калони кафедраи филологияи англис
Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (992 37) 232 50 00; (+992) 901 06 09 90
E-mail: gobiljonzaripov79@mail.ru

Об авторах

Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон
Доктор филологических наук, профессор
Комитет по языку и терминологии при
Правительстве Республики Таджикистан
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Бехзод, 25
Тел.: (+992) 918 85 00 46
E-mail: m.olim@rambler.ru

Зарипов Қобилҷон Ашуралиевич
Ст. преподаватель кафедры английской филологии
Таджикский государственный институт языков
имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Муҳаммадиева, 17/6
Тел.: (992 37) 232 50 00; (+992) 901 06 09 90
E-mail: gobiljonzaripov79@mail.ru

About the authors

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon
Doctor of Philological Sciences, Professor
Committee of Language and Terminology by the
Government of the Republic of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Behzod st., 25
Ph.: (+992) 918 85 00 46
E-mail: m.olim@rambler.ru

Zaripov Kobiljon Ashuralievich
Senior teacher of the Department of English Philology
Tajik State Institute of Languages named after
S. Ulugzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (992 37) 232 50 00; (+992) 901 06 09 90
E-mail: gobiljonzaripov79@mail.ru

ЧУМЛА ВА МАВҚЕИ ОН АЗ НИГОҲИ ЗАБОНШИНОСОН

*Соҳибназарова Ҳ. Т., Мустафоева М. Р.
Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи С. Улугзода*

Чумла воҳиди забониест, ки ифодакунандаи муташаккили вожаҳо буда, тавассути маъно ва оҳанг ифода мегардад. Ҳамаи забонҳо, дар умум, дар низоми муайяни калимаҳои маънодор ифода гашта, дар онҳо мавқеи асосиро чумла ишғол менамояд ва чумла бошад, ифодагари фикр аст. Нуктаи назари муҳаққиқони соҳа оид ба чумла гуногун арзёбӣ гашта, яке муҳолифи дигарест. Дар бораи чумла ва хусусиятҳои грамматикӣ он олимони забоншиносони хориҷию ватанӣ ба монанди А.А. Шахматов, А.А. Реформатский, В.В. Бабайтсев, В.Д. Аракин, А.Б. Шапиро, Ҳ.Мачидов, Б. Камолиддинов, Ф.Қ. Зикриёев ва дигарон ақидаҳои ҷолиб баён намудаанд [21, с. 231-253; 14, с. 30-31; 3, с. 330; 2, с. 11]. Ба ақидаи В. В. Виноградов: «чумла - ин шакли муайяни қонуниятдоштаи забон, воҳиди комили нутқ буда, воситаи асосии ташаккул, баён ва ифодаи фикр ба шумор меравад» [6, с. 65].

Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки маҳз ифодаи маъно ва сохтори чумла, мундариҷаи семантикӣ синтаксисии онро муайян мекунад, яъне танҳо чумла ифодагари фикри инсон, фикри нотамои ва том, объекти асосии синтаксис мебошад.

Аслан, чумла пеш аз ҳама вазифаи коммуникативиро иҷро мекунад. Ҷиҳати коммуникативии чумла воситаи ифодакунандаи ахбор (фикр, маълумот, хабар) ва хусусияти асосии он предикативнокӣ мебошанд.

Беҳуда нест, ки олимони забоншиносон ба чунин аломати чумла эътибори ҷиддӣ додаанд.

Ҳар як чумла дорои вазифа (функсия) - и махсуси худ аст [1, с. 38-41; 12, с. 51-58]. Ба ақидаи онҳо алоқаи байни сараъзои чумла - мубтадо ва хабарро аломати предикативнокии чумла ташкил мекунад. А.В. Бандарко чунин мешуморад, ки хусусияти предикативнокии чумларо муносибати аъзои фаъл (актив) - и чумла ифода мекунад [4, с. 139-147]. В.В. Виноградов [5, с. 402-440] дар чумла ифодаёбии категорияи модалият - сиға, замони феъл ва шахсро предикативнокӣ меномад. Н.Ю. Шведова бошад, аз унсурҳои номбаршуда категорияи шахсро сарфи назар мекунад [20, с. 15]. С.Г. Ильенко, баръакс, категорияи шахсро аз унсурҳои асосӣ меҳисобад [9, с. 154-159].

Аз забоншиносони тоҷик Ш. Рустамов, М.Н. Қосимова, Ф.Қ. Зикриёев, М. Каримова, К. Усмонов ба масъалаи предикативнокӣ ва дигар аломатҳои чумла эътибори махсус додаанд.

Пас, аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки предикативият дар категорияҳои грамматикӣ *модалият*, *замон* ва *шахс* ифода мешавад. Шакли муҳимтарини ифодаи предикативият алоқаи байни мубтадо - нишондиҳандаи муҳтавои гуфтор ва хабар - ифодакунандаи аломати предикативнокӣ ба шумор меравад. Пас, маълум мешавад, ки ҳамбастагии мубтадо ва хабар дар якҷоягӣ гуруҳи предикативиро ташкил медиҳанд.

Боиси зиқр аст, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ миқдори гуруҳҳои предикативӣ (вобаста ба иштироки мубтадо ва хабар) метавонанд як, ду ва ё зиёда аз ин бошанд. Дар забони тоҷикӣ мувофиқи қоидаҳои грамматикӣ он дар чумлаҳои сода як гуруҳи предикативӣ амал мекунад ва чумлаҳои мураккаб бошанд, аз ду ё зиёда ҷузъҳои предикативӣ таркиб меёбанд.

Чунон ки забоншиносон Ф. Қ. Зикриёев ва М. Каримова низ қайд мекунад, «... ҳар як чумла вазифаи коммуникативӣ (муҳобиравӣ) – нутқро ба иҷро мерасонад. Ин вазифа маҳз ба воситаи муҳимтарин хусусияти чумла – нишонаи бунёди предикативнокӣ ифода меёбад» [8, с. 33].

Ҳамин тавр, таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки яке аз аломатҳои муҳимтарини чумла предикативнокӣ ба шумор меравад, ки ба воситаи мубтадо ва хабар зуҳур мекунад. Ҷиҳати Виноградов В. В. қайд кардааст, предикативнокӣ - ин «мансубияти мазмуни баёншаванда ба ҷасти воқеи мебошад, ки ба таври грамматикӣ тавассути категорияҳои (на танҳо морфологӣ, балки синтаксисӣ ҳам) модалият (сиға), замон ва шахс ифода меёбад» [6, с. 227].

Чумлаҳо новобаста аз рӯйи сохтор ва маъно хусусияти предикативӣ (мухобиротӣ) дошта, ба сода ва мураккаб ҷудо мешаванд. Аксарияти олимони забоншинос дар чунин ақидаанд, ки маркази сохтори чумлаи содаро мубтадо ва хабар ташкил медиҳанд ва чумлаҳои мураккаб низ дар заминаи чумлаҳои сода сохта мешаванд.

Ба гуфти забоншиноси тоҷик Б. Камолиддинов «асоси чумлаҳои содаи дутаркибаро мубтадо ва хабар ташкил мекунад ва ҳангоми ба хелҳо ҷудо кардани онҳо ҳатман шаклҳои грамматикӣ онҳо ба эътибор гирифта мешавад» [10, с. 40]. Ба ақидаи В.Д. Аракин «Мубтадо ва хабари чумлаҳои содаи дутаркиба ба ҳамдигар ба воситаи алоқаи предикативӣ пайваст мешаванд ва дар забонҳои гуногун ифодаҳои ҳархела доранд» [2, с. 200]. Пас маълум мешавад, ки «чумла дар натиҷаи ҳамгирии семантикӣ синтаксисии ду аъзои ҳамнисбат - хабар ва мубтадо ташаккул меёбад. Ин ҳар ду ҷузъ таҳкурсии (ядроӣ) созмони чумла маҳсуб меёбанд. Дар грамматика инҳоро «ҳамбастагии гуруҳи предикативӣ» меноманд [16, с. 117], ки дар ташаккули чумла нақши асосиро мебозанд.

Мубтадо ва хабар асоси чумлаи содаро ташкил медиҳанд: мубтадо сараъзои асосии чумла буда, хабар тобеи он аст. Вале ҳарчанд, ки хабар ба мубтадо тобеъ бошад ҳам, чумла бе иштироки хабар комил вучуд дошта наметавонад.

Яке аз қисматҳои асосии дигари чумла, аъзои чумла ба шумор мераванд, ки ҳангоми таҳлили синтаксисӣ чумла ба онҳо тақсим мешавад. Онҳо метавонанд аз калима ва ибораҳои ягона иборат бошанд.

Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки дар баробари сараъзо дар чумла мавқеи аъзои пайрав низ беназир аст, ки дар доираи ду забон ифодаи яххела доранд: муайянкунанда, пуркунанда, ҳол.

Дар чумла, дар ҳар ду забон ҳам асосан ба вазифаи хабар феъл корбурд мешавад, чунки феъл ягона ҳиссаи нутқест, ки амалу ҳолат ва ҳаракату вазъияти мубтадорро мефаҳмонад. Ба вазифаи хабар инчунин исм, сифат, зонишин, шумора, масдар, сифати феълӣ ва калимаҳои дигар низ омада метавонанд, вале барои ифодаи намудани категорияи грамматикӣ шахсу шумора, замону сифа ва ахбор ба онҳо феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои хабарӣ илова карда мешаванд.

Дар илми забоншиносӣ ду намуди чумларо фарқ кардан мумкин аст: сода ва мураккаб, ки аз сабаби маҳдуд будани доираи мақола мо яқтои онро мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем.

Аслан, чумлаи сода воҳиди алоҳидаи синтаксисӣ буда, аломатҳои хоси грамматикӣ дорад, ки онро аз дигар категорияҳои синтаксисӣ фарқ мекунонад. «Аломати асосии чумла хусусияти коммуникативӣ он ба шумор меравад» [7, с. 205].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чумлаҳои сода аз ҷиҳати маъно ва оҳанги гуфтор ба чумлаҳои ҳикоягӣ (declarative sentences), саволӣ (interrogative sentences), амрӣ (imperative sentences) ва хитобӣ (exclamatory sentences) ҷудо мешаванд:

1. Чумлаҳои ҳикоягӣ (хабарӣ) дар ҳар ду забони мавриди назар барои нақл кардани ҳодисаю воқеа, баён кардани фикр, муҳокимаронӣ, андеша изҳор намудан, хулосабарорӣ ва чун ҷавоб ба савол ифода шуда, ба таври мавзун ва бо оҳанги на баланду, на паст талаффуз меёбанд:

They picked up the gear from the boat (O.S., 14).

Онҳо ҳама васоилро аз заврақ бардоштанд (П.Б., 15).

Чумлаҳои забонҳои мавриди назар аз ҷиҳати сохтор ё ба таври дигар гӯем, шаклан муодил мебошанд, яъне ҳар ду чумла аз ҷиҳати оҳанги гуфтор чумлаи содаи хабарианд.

Мисоли дигар:

The old man drank his coffee slowly (O.S., 14).

Пирамард оромона қаҳваашро нӯшид (П.Б., 15).

Аз таҳлили мисолҳои фавқ маълум гардид, ки мубтадо ва хабари чумлаҳои ҳикоягӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шакли яххелаи ифода дошта, танҳо аз ҷиҳати тартиби калима дар чумла байни онҳо айният дида мешавад. Хабарҳои чумлаҳои ҳикоягӣ дар забони тоҷикӣ, одатан, дар охири чумла ва дар забони англисӣ дар аввали чумла, бештар пас аз мубтадо оварда мешавад.

2. Чумлаи саволӣ гуфта, чумлаеро меноманд, ки бо оҳанги пурсиш оғоз ёфта, гӯянда тавассути он ягон фикреро равшан кардан мехоҳад, аммо на дар ҳама ҳолат пурсиш барои равшан кардани ягон чизи номаълум равона карда мешавад. «Мақсади ҳама гуна пурсиш

донистани чизи номаълум ва ё равшан кардани ягон нуктаи факте нест. Гуянда баъзан фикри ба худаш маълум ва равшанро ҳам бо оҳанги савол ифода мекунад» [10, с. 52-53].

Муқоиса мекунем:

-Do you want coffee? (O.S., 30).

Қаҳва менӯшӣ? (П.Б., 31).

-Can that be the time of day? Or is it some sign of weather that I do not know? (O.S., 48).

Оё ин соати рӯз чунин аст? Ё ягон чизи вобаста ба обу ҳавост, ки ман намедонам (П.Б., 49)?

Дар чумлаҳои мазкури матни асли ва матни тарҷумавӣ хусусияти сохтори чумлаҳо нигоҳ дошта шудаанд. Сохти онҳо тағйир наёфтааст ва ҳар ду чумла ба гуруҳи чумлаҳои умумӣ дохил шуда, ҷавоби пурра талаб намекунад:

“Where are you going?” the boy asked.

“Far out to come in when the wind shifts. I want to be out before it is light” (O.S., 12).

-Ба кучо меравӣ? –пурсид писарак.

- Ба дуриҳо меравам ва замони гардиши бод ман ҳам бармегардам. Мехоҳам, ки пеш аз бомдод бароям (П.Б., 13).

3. Чумлаҳои амрӣ (Imperative sentences) чумлаҳои мебошанд, ки фармону супориш ва хоҳишро ифода мекунад. Оҳанги чумлаҳои амрӣ дар забонҳои муқоисашаванда каме баландтар ё мавзунтар садо медиҳад, яъне оҳанги гуфтор ба ғайр аз феълҳои сигаи амрӣ шакли ифодаи хабари чумла яке аз воситаҳои асосии ифодакунандаи мақсаду мундариҷаи чумлаҳои амрӣ ба шумор меравад. Чумлаи амрӣ дар ҳар ду забон оҳанг ва маънову мақсади яқхела дорад:

“Keep the blanket around you,” the boy said. “You`ll not fish without eating while I`m alive” (O.S., 20).

- Кампалро ба китфонат гир, -гуфт писарак. –То даме ки ман зиндаам, гизо хӯрда моҳигирӣ меравӣ (П.Б., 21).

4. Чумлаҳои хитобӣ (Exclamatory sentences) бо ҳаяҷон ва оҳанги баланд талаффуз мешаванд. Аз ин рӯ, вақте ки чумлаҳои ҳикоягӣ, саволи ва амрӣ ҳангоми бо эҳсоси ҳаяҷон ва баланд талаффуз мешаванд, ба чумлаҳои хитобӣ табдил меёбанд. Дар охири чумлаҳои хитобӣ аломати хитоб гузошта мешавад. Хабарии ин гуна чумлаҳо нисбат ба мубтадояшон пастртар талаффуз карда мешаванд [Ҳамон ҷо]:

“What a fish,” he said (O.S., 52).

-Ин чӣ моҳиест! –гуфт пирамард (П.Б., 53).

Дар ҳақиқат, омӯхтани хусусияти чумла ва мавқеи он дар ташаккули забон ба мақсад мувофиқ аст, зеро ҳуб донистани хусусияти шакли маъноии чумла ба дарку истифодаи дуруст ва сифати тарҷумаи онҳо мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики / В.Г. Адмони. - М.-Л.: Наука, 1964. - 106 с.
2. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности 2103: Иностранные языки / В.Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. - 259 с.
3. Бабайцева, В.В. Односоставные предложения в современном русском языке/ В.В. Бабайцева. - М.: Просвещение, 1968. - 160 с.
4. Бондарко, А.В. Об актуализационных признаках предложения / А.В. Бондарко // Теоретические проблемы синтаксиса индоевропейских языков. – Л., 1971. – С. 139-146.
5. Виноградов, В.В. Русский язык / В. В. Виноградов. - М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
6. Виноградов, В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения: (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. - М., 1955. - С. 231-253.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ҷ. 2: Ибораҳо ва чумлаҳои сода / Муҳ.масъул: Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров. - Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.
8. Зикриёев, Ф.Қ. Предикативнокӣ – аломати асосии чумла/ Ф.Қ. Зикриёев, М. Каримова // Вопр.лингвистики. – Душанбе, 2004. –С. 32-39.
9. Ильенко, С.Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности / С.Г. Ильенко // Теоретические проблемы синтаксиса индоевропейских языков. - Л., 1975. – 736 с.

10. Камолитдинов, Б. *Наҳви забони тоҷикӣ: китоби дарсӣ барои факултетҳои журналистика, филология ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон* / Б. Камолитдинов. - Душанбе: Собириён, 2010. - 280 с.
11. Маҷидов, Ҳ. *Мулоҳизае чанд роҷеъ ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик* / Ҳ. Маҷидов // *Садои Шарқ*. - 2010. - №2. - С. 133-143.
12. Почепцов, Г. Г. *Конструктивный анализ структуры предложения* / Г. Г. Почепцов. - Киев, 1971. - 191 с.
13. *Предложение* // *Советский энциклопедический словарь* / Научно-редакционный совет: А. М. Прохоров (пред.). - М.: Советская энциклопедия, 1981. - С. 1065.
14. Реформатский, А. А. *Введение в языковедение: учебник для вузов* / А. А. Реформатский / под. ред. В. А. Виноградова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 536 с.
15. *Синтаксис русского языка*. - СПб., 1912.
16. Усмонов, К. *Грамматикаи назарии забони англисӣ: раҳнамои таълим* / К. Усмонов. - Хучанд: Нури маърифат, 2006. - 131 с.
17. *Фортунатов, Ф. Ф. Избранные труды. Т. 2* / Ф. Ф. Фортунатов. - М., 1958. - 471 с.
18. Хемингвей, Э. *Пирамид ва баҳр* / Э. Хемингвей; бо заб. англ. ва тоҷ. - Душанбе, 2014. - 167 с.
19. Шапиро, А. Б. *Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке* / А. Б. Шапиро // *Филол. науки*, 1958. - №4. - С. 20-25.
20. Шведова, Н. Ю. *Очерки по синтаксису разговорной речи* / Н. Ю. Шведова. - М.: Изд-во АН СССР, 1960. - 377 с.
21. Шахматов, А. А. *Введение в языковедение: хрестоматия: учеб. пособие для вузов* / А. А. Шахматов / сост. А. В. Блинов, И. И. Богатырева, В. П. Мурат, Г. И. Рапова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 342 с.

ЧУМЛА ВА МАВКЕИ ОН АЗ НИГОҶИ ЗАБОНШИНОСОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи баъзе хусусиятҳои чумла ва мавқеи он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, доир ба хусусият, умумият, тафовут ва роҳҳои ифодаи онҳо сухан мерavad. Ҳамчунин, муаллифон дар мақола бо мисолҳои мушаххаси ду забон роҳҳои интиқоли баъзе чумлаҳои содари нишон додаанд. Раванди тадқиқ нишон дод, ки мубтадо ва хабар асоси чумлаи содари ташкил медиҳанд: мубтадо сараъзои асосии чумла буда, хабар тобеи он аст. Вале ҳарчанд, ки хабар ба мубтадо тобеъ бошад ҳам, чумла бе иштироки хабар комил вучуд дошта наметавонад. Яке аз қисматҳои асосии дигари чумла, аъзои чумла ба шумор мераванд, ки вазифаҳои синтаксисии гуногунро иҷро мекунад. Онҳо метавонанд аз калима ва ибораҳои ягона иборат бошанд. Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки дар баробари сараъзо дар чумла мавқеи аъзои пайрав низ беназир аст, ки дар доираи ду забон ифодаи яхела доранд: муайянқунанда, пурқунанда, ҳол. Дар чумла, дар ҳар ду забон ҳам асосан ба вазифаи хабар феъл қорбурд мешавад, чунки феъл ягона ҳиссаи нутқест, ки амалу ҳолат ва ҳаракату вазъияти мубтадорро мефаҳмонад. Ба вазифаи хабар инчунин исм, сифат, қонишин, шумора, масдар, сифати феълӣ ва калимаҳои дигар низ омада метавонанд, вале барои ифодаи намудани категорияи грамматикӣ шахсу шумора, замону сифа ва аҳбор ба онҳо феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои хабарӣ илова карда мешаванд.

Калидвожаҳо: чумла, тафовут, ташаккул, сохтори чумла, мувофиқат, хусусият, маъно.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ И ЕГО ПОЗИЦИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВИСТОВ

Данная статья посвящена вопросу о некоторых особенностях предложения и его положения в таджикском и английском языках, а также говорится об их особенностях, общих чертах, различиях и способах выражения. В статье также показываются способы передачи некоторых простых предложений на конкретных примерах двух языков. Ход исследования показывал, что подлежащее и сказуемое являются основой части в формировании простых предложениях: Подлежащее является независимым главным членом предложения, сказуемое – главным членом предложения, который подчиняется подлежащему. Хотя сказуемое подчиняется подлежащему, предложение не может быть полным без участия сказуемого. Одним из основных частей предложения являются члены предложения, которые выполняют разные синтаксические функции. Они могут состоять из единичных слов и фраз. При этом следует отметить, что наряду с главным членом предложения уникальна и позиция второстепенного члена предложения, которое имеет одинаковое выражение в двух языках: определение, дополнение, обстоятельство. В предложении, в целом, в обоих языках глагол в основном используется вместо сказуемого, потому что глагол является единственной частью речи, объясняющей действие, состояние, движение и состояние подлежащего. Таким образом, в функции сказуемого употребляются существительные, прилагательные, местоимения, числительные, инфинитив, причастия и другие слова также могут использоваться для обозначения сказуемого, но для выражения категории грамматических лиц и чисел, время, наклонения для них используются вспомогательные глаголы и добавляются утвердительные связи.

Ключевые слова: предложение, различие, формирование, строение предложения, соответствие, особенность, значение.

SENTENCE AND ITS POSITION FROM THE POINT OF VIEW OF LINGUISTS

The article deals with the problem of some features of the sentence and its position, their features, common, differences and the ways of their expression in the Tajik and English languages. The authors also showed on concrete examples the way of translation of the simple sentences of two languages. The analyses showed that the subject and predicate are the basis part of a simple sentence: the subject is the main member of the sentence, and the predicate subordinate it. Though the predicate subordinate the subject, the sentence cannot be complete without the participation of the predicate. One of the main part of the sentence is the member of the sentence, which express different syntactical features. They may consist of single words and phrases. It should be noted that along with the main member of the sentence, the position of the subordinate part of the sentence is also unique, which has the same expression in two languages: attribute, object, adverbial modifier. In a sentence, in both languages, the verb is mainly used for the function of predicate, because the verb is the only part of speech that explains the action, state, movement and state of the subject., Nouns, adjectives, pronouns, numerals, infinitives, participles and other words can also be used in the function of the predicate in this way to denote the predicate. It's also mentioned that the auxiliary verbs and verbal inflections are also used for expressing the category of grammatical person and numbers, tense, moods. вале барои ифода намудани категорияи грамматикии шахсу шумора, замону сифа ва ахбор ба онҳо феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои хабарӣ илова карда мешаванд.

Keywords: sentence, difference, formation, sentence structure, correspondence, feature, meaning.

Дар бораи муаллифон

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 937 00 04 37
E-mail: havas3001@mail.ru

Мустафоева Музаёна Раҳматбоевна

Докторанти PhD-и кафедраи филологияи англис Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 930 66 68 86

Об авторах

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна

Кандидат филологический наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикский государственный институт языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 937 00 04 37
E-mail: havas3001@mail.ru

Мустафоева Музаёна Раҳматбоевна

Докторант PhD кафедры английской филологии Таджикский государственный институт языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 930 66 68 86

About the authors

Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna

PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Comparative Linguistic and the Theory of Translation
Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 937 00 04 37
E-mail: havas3001@mail.ru

Mustafoeva Muzayana Rahmatboevna

Doctorate PhD of the Department of English Philology
Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 930 66 68 86

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА МЕТАФОРЫ (НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДА АВТОБИОГРАФИЧЕСКОГО РОМАНА С. АЙНИ «ВОСПОМИНАНИЙ» С ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ)

*Азимова М. Н., Азимова М. М.
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова*

Перевод является главным средством обмена национальными и интернациональными идеями, орудием знакомства с жизнью и культурой разных народов. Также, перевод является превалярующим способом сближения народов мира. Посредством перевода читатель может ознакомиться с общественно-политическими, научно-техническими и художественными произведениями великих зарубежных писателей, поэтов, политиков и философов разных времен и эпох.

Перевод, как отрасль науки о языке, имеет свои законы и правила, условия и процесс работы. Специалисты в этой области А. С. Бархударов [2], А. В. Федоров [3], А. Д. Швейцер [8], В. Н. Комиссаров [5] создали ценные научные труды по переводческому искусству и всесторонне усовершенствовали эту теорию.

Понятие перевода в современную науку о языке ввел А.В. Федоров и определил его следующим образом: «...переводить, т. е. полностью и точно отображать идею в единстве формы и смысла изобразительными средствами одного языка на другой язык» [3, с. 11]. Прежде всего, это означает, что перевод (интерпретация, изменение) осуществляется не только на одном языке, но и на двух структурно различных языках.

Другое дело, что перевод должен передать полный и глубокий смысл исходного текста. Полнота и глубина сохраняет перевод от любых подделок, изменений, ошибок. Во-вторых, при переводе следует обращать внимание на единство формы и смысла. То есть когда мы обращаем внимание только на смысл и не учитываем структуру предложения, это приводит нас к «вольному» переводу, к повествованию. Наоборот, попытка сохранить форму языка исходного текста без учета его смысла приведет нас к формализму, результатом которого является дословный перевод.

С другой стороны, в таком переводе смысл неоднозначен. Попытка довести до переводчика-формалиста точную форму оригинала не дает хорошего результата, в том случае, если произведение его перевода неверно и нарушает правила переводимого языка. Таким образом, дословный перевод (буквализм) не может достичь никакой цели перевода.

А. Ахрори в работе «Основной закон перевода выделяет три условия:

- знание переводимого материала;
- знание языка оригинала произведения;
- владеть хорошим знанием родного языка» [1, с. 99].

Другими словами, переводчик должен уметь переключаться с одного языка на другой, а также отлично знать оба языка - язык оригинала и язык перевода.

Таким образом, процесс перевода состоит из двух частей: во-первых, понимания переводимого произведения и, во-вторых, умения выразить его на родном языке. Чтобы переводить произведение, нужно знать суть произведения. При переводе литературных произведений на первый план выходит действительность, жизнь, образ жизни, отраженные в произведении. Результат перевода должен быть таким, чтобы в нём отразилось не только семантика, но и эмоционально-экспрессивный оттенок. Для этого переводчику, прежде всего, необходимо уметь читать оригинал произведения, то есть он должен полностью понимать изобразительную и эмоциональную основу произведения.

Перевод – это выражение мысли, а чтобы выразить мысль, надо ее ясно понять до конца. Каждый писатель и творец представляет объект картины во всех его аспектах, со всеми его красками и нюансами. Переводчик также должен представить себя в той же творческой ситуации, что и писатель, и снова увидеть объект изображения глазами автора произведения. Перевод субъективной истины так же необходим, как и объективной истины. Когда мы говорим о художественном переводе, мы имеем в виду творческий перевод,

отражающий образную речь автора произведения со всеми его мыслями, чувствами и образами на другом языке.

Так, перевод имеет большое политическое и воспитательное значение. Переводная литература, среди оригинальной литературы, включает в себя множество произведений искусства и вносит определенный вклад в прогресс науки и культуры.

Художественная литература имеет больше всего воспитательное значение. При переводе художественных произведений переводчики сталкиваются со многими трудностями. Одним из них является перевод стилистические фигуры и тропы.

Как известно, метафора является неотъемлемой частью художественных произведений и при переводе данного стилистического приёма возникает ряд трудности. Во-первых, необходимо определить тип метафоры, окказиональная или узуальная метафора функционирует в анализируемых примерах. Как отмечают Комиссаров В.Н. и Рецкер Я.И [5, с. 50]: «Способы передачи лексических фигур речи при переводе зависят прежде всего от того, является ли данный образ общенародным (языковым) или индивидуальным (авторским). В каждом языке имеется своя система метафор и сравнений, которые люди, говорящие на этом языке, неоднократно использует в процессе общения. С другой стороны, автор создает свои собственные свежие образы, характерные лишь для его индивидуальной манеры» [5, с. 152].

Исследовав данную проблему, лингвисты-переводчики выделяют разные классификации приёмов перевода метафоры. Так, русские лингвисты М.А. Куниловская и Н.В. Короводина выделили следующие приёмы сохранения авторской образности [6, с. 73-82]:

1) полный перевод – в результате, которого сохраняется значение и состав метафоры, а семантика словосочетаний пробуждают схожие ассоциации у носителей языка оригинала и перевода, что позволяет применить их в качестве эквивалентов;

2) замена на морфологическом уровне;

3) замена на синтаксическом уровне;

4) добавление или опущение языковых единиц, оформляющих образ

П. Ньюмарк, английский профессионал-переводчик, выявил ряд приёмов, с помощью которых переводчики обычно переводят метафору в художественном тексте [9, с. 67].

1. Происходит сохранение метафорического образа, в случае если он понятен и близок для носителей другого языка.

2. Оригинальная метафора заменяется метафорой-эквивалентом.

3. Метафора переводится сравнением.

4. Метафорический образ сохраняется с добавлением поясняющей информации.

5. Метафора переводится перефразированием.

Классификация приёмов перевода метафоры, которые предлагают П. Ньюмарк и М. А. Куниловская, Н. В. Короводина почти схожи. П. Ньюмарк выделяет приём перефразирование, а М. А. Куниловская и Н. В. Короводина выделяют приём замены на морфологическом и синтаксическом уровне.

Рассмотрим следующую классификацию приёмов перевода метафоры. А. Д. Швейцер детально исследовав данный вопрос описывает следующие виды переводческих трансформаций:

1) метафоризация - это замена неметафорического выражения метафорическим;

2) реметафоризация — это замена одной метафоры другой;

3) деметафоризация - это замещение метафорического выражения в исходном тексте неметафорическим способом [8, с. 4].

Классификация предложенной русским лингвистом А. Д. Швейцер отличается, учёный выделяет приём реметафоризации и деметафоризации, которые являются важными в процессе перевода метафоры.

В данной статье рассмотрим особенности перевода метафоры с таджикского языка на английский на основе произведении великого писателя С. Айни «Воспоминаний». С. Айни является основоположником таджикской советской литературы, писателем, общественным деятелем, автором трудов по истории и литературе народов Средней Азии. Его труды

занимают особое место в литературе таджикского языка. Автобиографический роман «Воспоминаний» является шедевром, который богат выразительными и экспрессивными средствами. Роман был переведен с таджикского языка на английский английскими переводчиками Джон Р. Перри и Рейчал Лейр в 1998 году.

Наряду множественными выразительными и экспрессивными средствами в романе особое место занимает троп - метафора. В романе функционирует как узуальная метафора, так и окказиональная. Рассмотрим сначала особенности перевода узуальной метафоры. Мастер слова оригинально использует узуальные метафоры. Так, метафора «мехнати касе сӯхтан» функционирует в романе для выражение эмоционального состояния главного героя романа:

Тағоият хонданро давом кунонд, аммо дигаронашон баъд аз ду –се сол дар мадраса истодан ба сахро баромада, ҳар кадом дар деҳе имом шуда мардумфиребиро ривоч доданд. Мехнатҳои ман сӯхт [11, с. 3]. = *My efforts had been wasted* [12, с. 36].

Узуальная метафора «мехнати касе сӯхтан» (букв. сгореть чьи-либо труды) означает «трудиться по просту или чьи-либо усилия пропадать даром», что показывает положение в сфере образования и степень эрудированности людей вовремя провlenia короля Эмира. Как нам известно, многие узуальные (разговорные) метафоры теряют эмоционально-экспрессивную нагрузку и считаются стёршими. Независимо от этого фактора, использование данной метафоры в тексте оригинала приобретает иной оттенок, что подтверждает метафоричная фраза «мардумфиребгариро ривоч додан» (продолжать обманывать людей). Далее, проанализируем особенности перевода метафоры «мехнати касе сӯхтан» на английский язык. При переводе данного выражения переводчики Джон Р. Перри и Рейчал Лейр использовали приём «деметафоризация». Метафоричная лексема, которая создаёт переносный смысл и образность не передаётся в тексте перевода. Вместо слова «сӯхтан» использовано слова “waste”. Данная лексема означает “тратить силу и время даром”. В тексте перевода передаётся смысл, но не передаётся образность выражения.

Функционирование узуальной и окказиональной метафоры в одном предложении создает развёрнутую метафору:

- *Инҳо фарзандони одамони дорам буданд, инҳо ба сахтии истиқомати мадраса тоб оварда натавонистанд* [11, с. 15]. = *These were the sons of well-to-do men, and couldn't keep up with the rigors of a madrasa education* [12, 36].

Узуальная метафорическое выражение «**тоб оварда тавонистан**» в переводе тексте переводится способом реметафоризации, т.е. метафорическое выражение заменяется другой метафорой «**to keep up with**». Как в таджикском, так и в английском языке семантика метафорических выражений полностью совпадают: метафорические выражения «**тоб оварда тавонистан**» и «**to keep up with**» означают «терпеть, выдержать, выносить». Метафора «сахтӣ» означает «трудности, тяготы и неприятности» и для перевода данной метафоры переводчики выбрали слова «rigor». Данная лексема означает «суровость, строгость, точность». Если сравним две эти лексемы, то экспрессивная нагрузка лексемы «сахтӣ» является выраженнее.

Метафорическое выражение «**тоб оварда тавонистан**» также переводится в следующем примере по средством реметафоризации и переводчики выбирают другое метафорическое выражение:

Ман умедвор будам, ки ту дар душвориҳои зиндагии мадраса тоб оварда шер мешави. Афсус, ки калони рӯбаҳо шудӣ.

Мулло Бобоҷон, баъд аз хандидан, ба шариконаш ишора карда:

- *Пас, инҳо чӣ шуданд? - гуфта нурсид* [11, с. 34].

*I had hopes that you would **fight your way** through the hardships of madrasa life and prove your life yourself a **lion**; alas, you turned out to be a leader of **foxes**.”* [12, с. 4] эквивалент

Для перевода метафорического выражения «тоб оварда тавонистан» переводчики выбрали «fight one's way», что означает «силой проложить себе путь». По семантике эти выражения совпадают, но в структурном плане данные выражения не совпадают. Хотя,

метафорические выражения в сравниваемых языках в структурном плане не совпадают и по семантике близки по значению, экспрессивная нагрузка присутствует в обоих выражениях.

В данном примере, кроме метафоричных выражений также функционирует метафоры «шер» (лев) и «рӯбоҳ» (лиса). Для перевода данных метафор переводчики использовали эквивалент: «lion» и «fox». Метафора «lion» имплицитно такие позитивные качества как «храбрость», «честность», «мудрость» и «любопытный» что соответствует как в английских, так и в таджикских понятиях.

Метафора «fox» имплицитно такие негативные характеристики как «нечестный» и «хитрый».

Приём полного эквивалента наблюдается для перевода следующего случая:

Падарам ба онҳо баъд аз он ки як назари нимгазаболуд ва нимистеҳзокорона андохт, гуфт:

- *Инҳо гургзода буданд, гург шуданд, чунки «оқибат гургзода гург шавад» - гуфтаанд* [11, 5]. = *Fixing them with a half-angry, half-mocking look, my father replied: "They were wolf cubs, and have turned out in the end to be wolves, as the poet said."* [12, с. 1].

В анализируемом примере функционирует метафора «гургзода» и «гург» и для перевода переводчики выбрали приём полного эквивалента. Лексема «гургзода» и «wolf cubs» по семантическим особенностям полностью совпадают. Также, в данном примере используется метафора «гург», что дополняет эмоциональный эффект примера.

В некоторых случаях в одном месте функционирует два лексических средства:

Ростӣ, бо вучуди ин ки аз шиддати дард худро аз гиря боздошта наметавонистам, худам ҳам дарун-дарун механдидам. Чунки бобоям боҳамаи он калонсолӣ ва мӯйсафедӣ аз озори рӯю мӯй монанди бачагон воҳ-воҳ гӯён фарёдкашида буд ва дар чашимонаш об чарх мезад [11, с. 9].

The house filled with uproarious laughter. Although I was crying with pain inside I was laughing too. My grandfather's lacerated face and beard hurt him so much that despite his great age tears welled up in his eyes and he bawled like a baby [12, с. 41].

В рассматриваемом примере используются две метафорические выражения: «дарун-дарун хандидан» и «чашмони касе об чарх задан». Метафорическое выражение «дарун-дарун хандидан» опускается при переводе и даётся лишь смысл выражения «to fill with uproarious laughter» т.е. подвергается демегафоризации. Выражение «чашмони касе об чарх задан» переводится приёмам реметафоризации, т.е. метафорическое выражение заменяется другим выражением.

Подводя итоги, следует отметить, что перевод художественных произведений является одной из самых сложных. Анализируя перевод автобиографического романа «Воспоминаний» с таджикского языка на английский переводчиками Джон Р. Перри и Рейчал Лейр можем сделать вывод, что переводчики мастерский перевели данный роман, используя аналогии и эквиваленты.

Литература

1. Аҳрорӣ Х. Маҷмуи ҳикоя ва мақолаҳо. – Душанбе, 1984. – 160 с.
2. Бархударов А.С. Язык и перевод. – М., 1975. – 240 с.
3. Федоров А. В. Введение в теорию перевода. Изд. 2-е. – М., 1958. – 156 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. языков. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. Комиссаров В. Н., Рецкер Я.И., Тархов В.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. – М.: Высшая школа, 1979. – 286 с.
6. Куниловская М. А., Короводина Н.В. Авторская метафора как объект перевода. Лингвистика и перевод. – М., 2001. – 81 с.
7. Рецкер А.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Р.Валент. 2006. – 250 с.
8. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – М., 1973. – 250 с.
9. Newmark P. Approaches to Translation. Oxford. 1981. – 230 с.
10. Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall. 1988. – 200 с.

Художественная литература

11. Айни С. *Ёддоштҳо. Қисми I*. – Сталинобод: *Наиридавлтоҷ*, 1954. – 190 с.
12. John P., Rachel L. *The Sand of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from Tajik Persian with an introduction and notes. Mazda Publishers. 1998. - 269 p.*

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРЧУМАИ МАЧОЗ (ДАР АСОСИ ТАРЧУМАИ РОМАНИ АВТОБИОГРАФИИ С. АЙНИ “ЁДДОШТҲО” АЗ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ БА АНГЛИСӢ)

Дар мақолаи мазкур моҳият ва нақши тарҷума дар табодули афкор ва фарҳанги миллӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифи мақола собит менамояд, ки тарҷума воситаи асосии шиносӣ ва ба ҳам наздик шудани халқҳои ҷаҳон мебошад. Вобаста ба ин аҳамияти тарҷумаи асарҳои бадеӣ муҳим аст, зеро онҳо расму оин ва фарҳанги халқҳои инъикос мекунанд. Дар тарҷума воситаҳо ва василаҳои услубӣ, аз қабилӣ маҷоз, ташбеҳ ва ғайра ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Муаллифи мақола таснифоти гуногуни усулҳои тарҷумаи маҷоз баррасӣ мекунанд. Муаллиф дар ин замина воситаҳои усулҳои тарҷумаи маҷозӣ муқаррарӣ ва муаллифиро дар тарҷумаи романи «Ёддоштҳо»-и С.Айни таҳлил кардааст. Қайд карда мешавад, ки мутарҷимон хангоми тарҷумаи лексемаҳо ва ибораҳои маҷозӣ аз усулҳои реметафоризатсия ва деметафоризатсия истифода намудааст. Ва инчунин дар баъзе маврид муодили пурра ва аналогии маҷоз оварда мешавад.

Калидвожаҳо: адабиёти бадеӣ, василаҳои услубӣ, усулҳои тарҷума, маҷоз, маҷозӣ гуфтугӯӣ, муаллифӣ, муодил, аналог.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА МЕТАФОРЫ (НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДА АВТОБИОГРАФИЧЕСКОГО РОМАНА С. АЙНИ «ВОСПОМИНАНИЙ» С ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ)

В данной статье анализируются значение и роль перевода в процессе обмена национальными идеями и культурой. Автор статьи обосновывает, что перевод является доминирующим средством знакомства и сближения народов мира. В этой связи обосновывается актуальность перевода художественных произведений, так как в них отражается быт и культура народов. Особое место в переводе занимают стилистические приёмы и фигуры, такие как метафора, сравнения и другие. Автор статьи рассматривает разные классификации приёмов перевода метафоры. На этой основе автор анализирует приёмы и способы перевода узуальных и окказиональных метафоры в переводе романа С. Айни «Воспоминаний». Отмечается, что при переводе метафорических лексем и выражений, переводчики использовали приёмы реметафоризации и деметафоризации. А также, в некоторых случаях приводятся полные эквиваленты и аналоги метафоры.

Ключевые слова: художественная литература, стилистические приёмы, приёмы перевода, метафора, узуальная метафора, окказиональная, эквивалент, аналог.

THE PECULIARITIES OF TRANSLATION OF METAPHOR (ON THE BASIS OF TRANSLATION OF AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL S. AYNI «THE SAND OF OXUS» FROM TAJIK INTO ENGLISH LANGUAGE)

The article focuses on the status and the role of translation in the context of cross-cultural exchange of national ideas and cultures. The author of the article substantiates that translation is a dominant means of acquaintance and rapprochement of the peoples of the world. In this regard, the relevance of translation in the field of fiction/literature works is highlighted, since these sorts of works reflect the customs and culture of peoples. A central place in translation is usually occupied by stylistic devices and figures, such as metaphor, comparisons and others. The author of the article draws the main attention to different classifications of translation techniques of metaphors. On this basis, the author analyzes the techniques and ways of translation of the fixed and occasional metaphors in the translation of S. Aini's novel «The Sand of Oxus». It is noted that when translating metaphorical lexemes and expressions, translators have used the techniques of remetaphorization and demetaphorization. And also, in some cases, full equivalents and analogues of the metaphors have been used.

Keywords: fiction, stylistic devices, translation methods, metaphor, usual metaphor, occasional, equivalent, analogue.

Дар бораи муаллифон

Азимова Матлюба Нуриддиновна

Профессори кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Мавлонбеков, 1
Тел: (+992) 926 46 80 55
E-mail: sabik_0091@mail.ru

Об авторях

Азимова Матлюба Нуриддиновна

Профессор кафедры фонетики и лексикологии английского языка
Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1
Тел: (+992) 926 46 80 55
E-mail: sabik_0091@mail.ru

About the authors

Azimova Matlyuba Nuritdinovna

Professor of the Department of Phonetics and Lexicology of English Language
Khujand State University named after academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1
Ph.: (+992) 926 46 80 55
E-mail: sabik_0091@mail.ru

Азимова Мавзуна Муйдиновна

Омӯзгори кафедраи забони англисӣ
Коллеҷи омӯзгорӣи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров
734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Репина, 60
Тел: (+992) 927 81 09 90
E-mail: takhmina.s90@mail.ru

Азимова Мавзуна Муйдиновна

Преподаватель кафедры английского языка
Педагогический колледж Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова
734000, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Репина, 60
Тел: (+992) 927 81 09 90
E-mail: takhmina.s90@mail.ru

Azimova Mavzuna Muidinovna

Teacher of English Department
Pedagogical College of Khujand State University named after academician B. Ghafurov
734000, Republic of Tajikistan, Khujand,
Repina st., 60
Ph.: (+992) 927 81 09 90
E-mail: takhmina.s90@mail.ru

БАРРАСИИ РУШДИ ИСТИЛОҲ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК ВА ЧИН

*Имомзода М.М., Чанг Лей
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимеро ишғол намуда, омӯзиши он яке аз самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти забоншиносии муосири забоншиносони тоҷик ва чин мебошад. Аз нимаи асри гузашта зарурати дарки амиқи назариявии забоншиносии истилоҳоти забони муосири чинӣ ба миён омадааст. Масъалаҳои истилоҳот аз ҷониби олимони чинӣ яке аз самтҳои муҳимтарини тадқиқоти забоншиносии муосир гардидааст. Ин сабаби афзудани аҳамияти истилоҳот дар забон ва нокифоя донишдони равандҳои ташаккул, инкишоф ва фаъолияти истилоҳот дар забони муосири чинӣ мебошад. Омӯзиши қонуниятҳои ташаккули истилоҳот дар забони чинӣ, сохтор ва семантикаи онҳо ба яке аз муҳимтарин вазифаҳои илми забони чинӣ торафт инкишоф ёфта, истилоҳот ва ибораҳои нави истилоҳӣ пай дар пай пайдо шуда истодаанд.

Истилоҳот қисмати муҳими таркиби луғавии ҳар як забон ва сарчашмаи ғанӣ гардондани он ба шумор меравад, ки он вобаста ба ин ё он соҳаи илм тааллуқ дорад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ҳамчун калимаи оддӣ ва муқаррарӣ истифода шавад. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ бештари истилоҳот махсусан ба воситаи тарҷумаи адабиёт, адабиёти мухталиф аз забонҳои хориҷӣ аз ҷумла забонҳои англисӣ ва русӣ, инчунин дар шакли иқтибосот аз забонҳои гуногун дохил гардидаанд. Луғати истилоҳот дар ягон забон муддати зиёд пойдор ва бетағйир наменонанд. Бо мурури замон, бо тараққӣ намудани илму техника, бо ворид гардидани истилоҳоти нав чунин вожаномаҳо зуд-зуд тағйир меёбанд.

Истилоҳ ва истилоҳсозӣ таърихи дуру дароз дорад ва ҳампояи давраҳои аввали пайдоиши забон аст. Ҳар вақте инсоният барои ифодаи мафҳумҳо ва ашёҳои хос калима ва ё иборати махсусе истифода карда бошад, ҳамон дам ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳофаринӣ рӯ ба рӯ шудааст. Ин гурӯҳи вожагон аз ҳамон замоне, ки одам қодир шуд ҷойгоҳи худро дар олами ҳастӣ бишносад ва ба номгузори ашёи вохӯрдааш шуруъ кунад, пайдо шудааст ва ҳар андоза, ки илму басирати вай бар унсурҳои ташкилдихандаи муҳит ва ҷузъиёти он фузунӣ гирифт, вожаҳои нав ба наве барои ифодаи ҳар чизу ҳар падида пайдо карду истифода бурд.

Дар давраҳои гузашта, вақте ки истилоҳот ва соҳаҳои корбасти онҳо кам буданд, ҷудо кардани истилоҳот аз таркиби вожагони умумӣ мушкил буд. Вале дар асрҳои XIII-XIX пешрафту тараққиёт ва кашфиётҳои бузурги илмӣ-техникӣ чеҳраи ҷаҳонро дигаргун сохт, риштаҳои илму фан ва соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон зоҳир шуданд, ки ҳар кадом вожагони хоси худро тақозо мекарданд. Дар натиҷа шоҳаи истилоҳоти забон паҳн шуд ва олимону донишмандон аз пайи ҷудо кардани онҳо аз вожагони умумӣ шуданд.

Истилоҳоти забони тоҷикӣ дар ин замон бо истилоҳоти забони туркӣ хеле омехта гардид. Ҳарчанд дар назм забон нисбатан беолоиш буд, вале корбурди он дар доираҳои расмӣ хеле душворфаҳм шуданд. Дар ин давраи такомули забон абармардоне чун Аҳмади Дониш ва устод Садриддин Айниву ҳамандешони онҳо ба майдон омаданд, ки эҷоду фаъолиятҳои забони тоҷикиро боз ҳам густаришу инкишоф дод. Воқеан, фарҳанги тоҷик ва забони тоҷикро дар садсолаи ахир бе устод Айнӣ ҳаргиз наметавон тасаввур кард. Дар ин давраи пуршӯб ӯ шахсутуни забони модарӣ гардид. Аввалин китобҳои луғати дузабонаи тоҷикӣ ба русӣ ва русӣ ба тоҷикӣ дар риштаҳои гуногуни илму фарҳанги тоҷик маҳз бо ширкату машваратҳои устод Айнӣ ба вучуд омаданд.

Дар ин мавзӯ истилоҳшинос С. Назарзода чунин ибраз мекунад: «Мо дар ин фасл наметавонем ба тамоми хусусиятҳо ва ҷанбаҳои гуногуни инкишофу такомули истилоҳот ва истилоҳофаринӣ равшанӣ андозем. Ҳар як марҳилаи такомули он на танҳо мақолаи алоҳида, балки пажӯҳиши амиқи илмиро талаб дорад» [6, с. 2].

Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шуданд. Бунёди заминаҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқоти истилоҳ ба қалами арбобони барҷастаи илму фарҳанг ба монанди устод С. Айнӣ, Б. Фафуров, А. Дехотӣ ва як

катор муҳаққикони дигар ба монанди Т. Зехнӣ, Р. Ҳошим, М. Шукуров, Э. Муллоқандов, Я. Калонтаров, Н. Шарофов, Ш. Рустамов, С. Қодирӣ, таалук дошта, онҳо фикру андешаҳои худро оид ба истилоҳ ибраз доштанд.

Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии забони тоҷикиро воқеан қорӣ кард ва «Қонун дар бораи забони давлатӣ»-ро қабул кард. Қонуни мазкур истифодаи забони тоҷикиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, илмӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар тақозо менамояд. Дар назди олимони ва мутахассисони кишвар соҳаҳои илмҳои дақиқ, табиӣ ва техникӣ вазифаҳои ташаккул додани адабиёти илмӣю техникий тоҷик ва истилоҳоти он қарор доранд [10, с. 4].

Дар аввали солҳои 60-уми асри гузашта дар истилоҳшиносии забони тоҷикӣ марҳилаи нав оғоз мешавад. Дар ин давра дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллот ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни истилоҳсозии забони муосири тоҷикӣ донишмандони ботаҷриба ба монанди Шукуров М., Шарофов Н. Рустамов Ш., Бердиева Т. ва дигарон мушоҳидаҳо ва андешаҳои худро пешниҳод кардаанд.

Солҳои 70-ум истилоҳ ва истилоҳсозӣ ба сифати мавзӯи алоҳида дар китобҳои дарсӣ барои донишҷӯёни факултаҳои филологияи мактабҳои олии, аз ҷумла «Забони адабии ҳозираи тоҷик» дохил карда мешавад.

М. Шукуров дар маҷаллаи «Садои Шарк», сипас дар шакли китоб таҳқиқоти илмӣю худро бо номи «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад» ҷоп карда, дар он «масъалаи тозагии забон ва ҳусни гуфтор»-ро ҳамчун масъалаи илмӣю фарҳангӣ ва «вазифаи ҳар як зиёӣ тоҷик», «масъалаи муҳимми давлатӣ ва сиёсӣ» арзёбӣ мекунад [17, с. 32].

Муаллиф дар китоби дигари худ «Забони мо - ҳастии мост» оид ба «Истилоҳот ва маданияти суҳан» андешаҳои худро перомуни имлои истилоҳоти «советӣ-ингернатсионистӣ», принсипҳои тарҷума кардани баъзе истилоҳоти «ҷамъиятию сиёсӣ», шаклҳои номатлуби истилоҳсозӣ бо суффиксҳои «-кунӣ», «-шавӣ», истифодаи таҷрибаи гузаштагон ва ғайра баён мекунад.

Дар китоби дигари худ М. Шукуров омӯзиши ҷараёни истилоҳсозии забони муосири тоҷикӣ ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи онро аз дидгоҳи нав таъкид менамояд ва фасли алоҳидае ба номи «Истилоҳот ва забони миллӣ» [19, с. 211] ба таври муфассал дастовардҳои ин соҳа ва масъалаҳои ҳалталаби онро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Боз як таҳқиқоти арзишманд оид ба истилоҳ дар забоншиносии тоҷик китоби Шаропов Н. [16, с. 133] «Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик» «Пути развития лексики современного таджикского литературного языка» («Роҳҳои инкишофи лексикаи забони адабии муосири тоҷик») мебошад. Муаллиф боби алоҳидаеро бо номи «Место терминологии в развитии словарного состава таджикского языка» («Мақоми истилоҳот дар инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ» ба вожагузинии даврони нави забони тоҷикӣ бахшида, дар он вобаста ба аҳдофи қори мазкур ба таври умум роҷеъ ба истилоҳоти иҷтимоӣю сиёсии забони тоҷикӣ, нуфузи вожаҳои риштаҳои дигари илму техника дар ин соҳа, ғайн шудани он аз ҳисоби луғатҳои русӣ-интернатсионалӣ ва муфассалтар дар хусуси ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ баҳс мекунад [16, с. 76].

Инчунин С. Сулаймонов, Мирзо Ҳасани Султон, А. Байзоев ва дигарон роҷеъ ба истилоҳсозии давраҳои пеш, аз ҷумла Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав ва дигарон рисолаҳои илмӣю китобу мақолаҳои арзишманде навиштанд.

Забоншиносӣ рус А. А. Реформатский дар китобаш «*Термин как член лексической системы языка*» оид ба истилоҳ чунин гуфтааст: «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаи табиӣ забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байни истилоҳӣ истифода меёбанд» [12, с. 122].

Донишмандони маъруфи рус Д.С. Лотте, А. А. Реформатский, В. П. Даниленко Т. Л. Канделаки А. В. Суперанская ва дигарон саҳми худро роҷеъ ба истилоҳсозӣ гузоштаанд. Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри ХХ пайдо шудааст. Омӯзиши истилоҳсозӣ ва назарияи он дар замони шуравӣ аз мақолаи академик Д. С. Лотте «Вазифаҳои навбатии истилоҳсозии техникӣ» (1931) оғоз гардидааст [3, с. 76].

Бояд қайд, кард, ки дар илми забоншиносӣ оид ба истилоҳ аз тарафи муҳаққикон беш аз 20 таърифи ин луғатро пайдо кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки истилоҳшиносӣ ба таври кулӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шоян нисбатан ҷавон аст ва дар Иттиҳодди Шуравӣ дар охири солҳои 20-уми асри гузашта, пеш аз

хама дар забони русӣ пайдо ва ташаккул ёфт. Зеро бахши истилоҳсозии ин забон ҳампои таҳаввулоту илмиву фарҳангии кишварҳои пешрафтаи аврупоӣ ва дастовардҳои илми забоншиносии нав инкишоф ёфта, ягона забоне буд дар байни дигар забонҳои Иттиҳоди Шуравӣ, ки метавонист тамоми истилоҳоти илмии замони навро баён кунад. Аз ҷониби дигар дар ҳамин марҳилаи инкишоф буд, ки истилоҳсозии он мавриди муҳоҷимаи бошууронаи забоншиносон қарор гирифта буд.

Нахустин роҳбарони фаъолияти истилоҳгузинӣ ва бунёдгузориҳои ин илм дар Иттиҳоди Шуравӣ академик Д.С. Лотте ва С.А. Чаплигин буданд, ки дар ибтидои солҳои 30-юм асосҳои назарӣ ва методологии онро муайян намуданд. Дар ин замина сурат гирифт, ки дар онҳо забоншиносон ва муҳаққиқони забардасти истилоҳгузинии умумӣ ва забони русӣ роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни назарӣ ва амалии ин масъала изҳори ақида қардаанд.

Солҳои 70 - 80 низ истилоҳгузинӣ ҳамчунон масъалаи таҳлилӣ дар забоншиносӣ ва истилоҳшиносии шуравӣ боқӣ мондааст ва пажӯҳишгарони дигар аз қабли Г.В. Степанов, Л. Котелова, И.Ф. Протченко, А.А. Пумпянский, А.В. Суперанская, М.К. Глушко, Т.Г. Соколова ва ғ. назариёти донишмандони пешини худро тақдирӣ тасҳеҳ қарда, таърифи «истилоҳ»-ро овардаанд [16, с. 79].

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ “истилоҳ” дар маънои якуми худ: бо ҳам сулҳ қардан; ошӣ қардан; дар маънои дуоми худ қалима ё иборае, ки хоси як гуруҳи мардум (аҳли як қасб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо қардааст; қалимае ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайри асли қабул шудааст, термин ифода ёфтааст, ва аз ашъори классикони бузург мисолҳо оварда шудааст.

Чунончӣ:

Баҳри тафҳими маънии ашъ,
Истилоҳе зи ғайб қард иншо.
(Бедил) [18, с. 50].

В.П. Даниленко «истилоҳ»-ро чунин таъриф мекунад: «Дар зеро (вожаи) истилоҳ мо вожаи (ва ё таркиботи) мавриди истеъмоли соҳаи махсусро мефаҳмам, ки номи мафҳуми хос буда, тафсириро тақдирӣ мекунад» [2, с. 50].

Ш. Ниёзӣ дар таълифи аввалин китоби дарсии мактабҳои олии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» (1956) аз фонетикаву морфология сахми худро гузоштааст. Дикқати муҳаққиқ бештар ба тадқиқ ва омӯзиши масъалаҳои гуногуни қисмати морфологияи грамматикаи забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Роҳҳо, усулҳо ва қолабҳои қалмасозии исму сифат нисбатан пурра ва ҳамаҷаҳаф аз тарафи ин муҳаққиқ мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Вожаи инфикс ба тавассути Ш. Ниёзӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардида, доир ба вазифаҳои грамматикӣ он мақолаи ҷудогона бахшидааст. Доир ба ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои таркибии номӣ чанд мақола навишта ба ин қисмати сарфи забони тоҷикӣ равшанӣ андохтааст. Умуман, ба омӯзиши ҳиссаҳои номии нутқ ва махсусан исму сифат олим тавачҷуҳи зиёд намудааст. Доир ба имлоуи зада ва инчунин ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва баъзе воситаҳои грамматикӣ алоқаи байни ҷумлаҳои таркибии он фикру мулоҳизаҳо баён намудааст. Монографияи Ш. Ниёзӣ «Исм ва сифат дар забони адабии тоҷик» ҳоло ҳам аҳамияти худро гум нақардааст [8, с. 59].

Муаллиф баробари нишон додани тарзи шарҳи қалима, таркибҳои фразеологӣ ва идиоматикӣ, инчунин роҳҳои истифода намудан ва нишон додани сарчашмаҳо ҳам қайд намудааст.

Б.Н. Ниёзмӯҳаммадов дар бораи терминология мақолаҳои алоҳида навишта бошад ҳам, ӯ ин масъаларо дар мақолаи «Вазъияти забоншиносӣ ва вазифаҳои забоншиносони тоҷик» ва муҳтасар дар мақолаи дигар, ки бо ҳаммуаллифи бо А.Л. Бӯҳоризода ва Я.И. Қалонтаров навишта шудааст, қаме васеътар шарҳ додааст [9, с. 55].

Дар асарҳои «Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик», «Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик», «Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик» масъалаҳои асосии наҳви забони тоҷикӣ ва инчунин мавзӯҳои ҷудогона мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар китоби якуми ӯ бори аввал сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла, ҷумла ва ҳелҳои он аз ҷиҳати ифодаи маъно ва таркиб, муҳотабу қалмаҳои туфайлӣ ва инчунин наҳвиҳои алоқаи байни қалмаҳо бо воситаҳои ифодаи грамматикӣ нисбатан пурра мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Китоби дуоми бошад, доир ба ҷумлаҳои мураккаби

тобеъву пайваст ва сертаркиб маълумот медиҳад, ки онҳо дар асарҳои мунтахаби ӯ бо унвони «Забоншиносии тоҷик» гирд оварда шудааст [9, с. 50].

Н. Маъсумӣ дар омӯзиш ва тадқиқи масъалаҳои гуногуни илми забон саҳм гузоштааст. Таваҷҷуҳи олимро бештар вазъият ва тағйиротҳои таркиби луғавии забони адабии тоҷик аз асри X то XIX, вазъияти забони адабӣ дар ибтидои асри XX ва роҳҳои инкишофи тараққиёти ҳолати ҳозираи забони адабӣ ба худ ҷалб намуда, тадқиқотҳои зиёде анҷом додааст. Ҳангоми омӯзиш ва баррасии ҳолати забони адабӣ ба қисматҳои сарфу наҳв, услубҳои забон ва маданияти нутқ ва инчунин тартиб додани луғат эътибори махсус додааст. Дар омӯзиш ва тадқиқи яке аз мавзӯҳои мураккабтарину душвортарини баҳши морфология – ҳиссаи нутқи феъл саҳми олим ниҳоят калон аст. Доир ба ҷумлаҳои сода ва мураккаб низ Н. Маъсумӣ тадқиқотҳои назаррасро ба қалам овардааст [4, с. 50].

Дар забоншиносии муосири тоҷик омӯзиш ва тадқиқи забон аз тарафи Н. Маъсумӣ нисбатан пурра ва мукамал анҷом дода шудааст. Муаллиф доир ба масъалаҳои гуногуни забон ва адабиёти тоҷик зиёда аз 25 асари илмиву 200 мақолаи ҷудогона навиштааст. Асарҳои пурарзиши олим дар ин соҳа «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» ва «Забон ва услуби Аҳмади Дониш» мебошанд, ки барои муҳаққиқони минбаъдаи ин соҳа чун кутбнамо хизмат кардаанд. Дар асари якум забон ва услуби яке аз асарҳои устод С.Айнӣ – «Марги судхӯр» ҷиҳатҳои лексикӣ, сарфӣ ва наҳвии повести мазкур пурра муайян карда шудааст. Н. Маъсумӣ ба таълифи китобҳои дарсӣ саҳми худро гузоштааст. Ба ин «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (бо ҳаммуаллифӣ), «Фолклори тоҷик» мисол шуда метавонанд. Нашри луғати дучилдаи тафсирии «Фарҳанги забони тоҷикӣ низ маҳсули меҳнати муаллиф ва хизмати бузурги ӯ мебошад [4, с. 56].

Аз асри 11 сар карда то ин замон фарҳангҳои сершумор таълиф гардидаанд, ки захираи луғавии соҳаҳои гуногуни илму адабии моро ҳаддалимкон фаро гирифта, калимаву истилоҳ ва ибораҳои гуногуни барои ҳонанда номафҳум ва пӯшида, ва аз он ҷумла, аз забонҳои арабӣ, ҳиндӣ, туркӣ, лотинӣ ва ғайра ба забони тоҷикӣ дохил шуда, ҳамчун осори гуногунсоҳа ва гуногунжанр шарҳу тафсир дода шудаанд.

Масалан, ба андешаи Н. Маъсумӣ Носири Хусрав барои инкишофи таҳаввули аксари ин илмҳо саҳми арзанда гузоштааст. Андешаҳои забоншиносии бештару бехтар дар асарҳои ӯ Ҷомеъ-ул-ҳикматайн Зодул-мусофирин ва Хон-ул-ихвон баён гардидааст. Н.Хусрав мафҳумҳои фоил ва феълро вобаста ба идрок шарҳ додаст. Бисёр ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки Носири Хусрав се замони амалро бо мисолҳои мушаххас таъкид кардааст: «Замон ба се қисм аст, ки яке ҳозир, чун имруз ва ин соат. Ва дигар гузашта, дируз ва парерӯз. Ва се дигар оянда, чун фардо ва пасфардо мебошад», яъне ӯ дар устувор гардидани бисёр мафҳумҳову истилоҳоти забоншиносии форсу тоҷик хизматҳои шоистаро ба ҷо оварда аст [4, с. 56].

С. Айнӣ нахустин шахсе мебошад, ки дар замони муосир барои навиштани як луғати пурарзиш заҳмат кашидааст. Дар «Луғати нимтафсилӣ» ӯ кӯшиш намудааст, тамоми калимаҳои дар китоб дарҷшударо шарҳу эзоҳ диҳад, ки барои ҳонанда ин асар мушқил нагардад. Ва ин китоб барои забони тоҷикӣ ягона сарчашмае мебошад, ки бидуни калимаҳои русӣ – русӣ байналмилалӣ навишта шудааст [1, с. 67].

С. Айнӣ «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-ро омода намуда, чунин мегӯяд: «Имрӯз барои васеъ кардани забони илмӣ ва адабии тоҷик ва барои фаҳмида ҳондани оммаи босаводшудаи тоҷик ва ҷавонони таҳсилдида ва таҳсилдидаистодаи ӯ ба китобҳои луғати гуногун муҳтоҷем: «мо бояд дар ҳар фан луғатҳои алоҳидаи илмӣ ва барои таъмин кардани талаби ҷавонони бодониш шудаистодаи тоҷик луғатҳо дошта бошем, инчунин мо китоби луғате дошта бошем, ки ҳазинаи забони ҳалқро дарбар гирифта бошад ва забони зиндаи ҳалқро ба пеши коркунони илмӣ ва адабӣ мисли материал тайёр карда монад. Дар бораи сарфу наҳв, дар бораи ҷумлабандӣ ва дар бораи имло дар оянда ҳоҳам навишт» [1, с. 4-5].

Бо зиёд шудан ва афзоиши таълифоти илмӣ, хусусан дар соҳаи забон, тиб, нучум, риёзиёт, мантиқ, фалсафа, поэтика ва ғайра ба луғатҳои ихтисосӣ ва энциклопедияҳои мухтасар эҳтиёҷ пайдо шуд. «Ғиёс-ул-луғот» — таълифи Муҳаммад Риёсиддин бинни Ҷалолиддини Ромпурӣ аз ҷумлаи чунин фарҳангҳои [5, с. 5].

Махсусан асарҳои забоншинос Д. Саймиддинов дар забоншиносӣ қобили қайд аст. Аз нуқтаи назари ӯ луғати тоҷикӣ дар ташаккули худ ба се давра рост меояд: «Пайдоиш ва густаршии гуруҳҳои луғавӣ махсуси ҳамаи давраҳои таърихии ташаккули забонҳои эронӣ

мебошад. Бунёди гуруҳҳои луғавӣ ба таври умум аз забонҳои эронии бостон оғоз гардида, дар забони форсии миёна дар худуди ҳамин сатҳи забонӣ тавсия пайдо кардааст» [13, с. 310].

М.Ф. Фозилов доир ба вижагиҳои забонии «Таърихи Табарӣ», Х. Камолов доир ба ибораҳои изофии «Таърихи Табарӣ», Б. Раҳмонов доир ба вижагиҳои феъл дар «Таърихи Бухоро» ва дигарон қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додааст. Дар тақомул ва ташаккули илми забоншиносии давраи шуравии тоҷик саҳми олимони шинохта: Л. Бузургзода [1940], Ш. Ниёзӣ [1979], Б. Ниёзмӯхаммадов [1970], Н. Маъсумӣ [1970] ва Д. Тоҷиев [2019] хеле бузург аст.

Асарҳои илмиву китобҳои дарсии навиштаи онҳо ҳамаи қисматҳои забоншиносиро дар бар гирифтаанд. Ба ин китобҳои зерин далел шуда метавонанд: Шеваи тоҷикони Чилгазӣ [1936], Материалҳо ба грамматикаи забони тоҷикӣ [1937], Таблитсияҳои грамматикӣ [1978], Шеваи Ленинобод [1937], Баъзе хусусиятҳои забони аҳолии Самарқанд [1938], Очерки мухтасари диалектологияи тоҷик [1939], Харитаи диалектологияи шеваҳои тоҷикии водии Фарғона [1939], Фонетикаи забони тоҷикӣ [1940], Морфологияи забони тоҷикӣ [1941], Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ [1942]. Ин асарҳо дар замоне навишта шудаанд, ки илми забоншиносии тоҷик тавлид ёфта истода буд.

Ш. Ниёзӣ дар таълифу тартиб додани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои амаливу барномаҳои таълимӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ғайр аз ин, дар таълифи аввалин китоби дарсии мактабҳои олии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» аз фонетикаву морфология иштирок кардааст [8, с. 59].

Тадқиқоти забоншинос С. Назарзода дар ҷодаи забоншиносӣ бисёрҷабҳа буда, истилоҳшиносиву истилоҳофаринӣ яке аз фаъолиятҳои марказиву ҷашмгири ӯро ташкил медиҳад. Ҳатто яке аз пурарзиштарин осори ӯ «Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо» маҳз масъалаи мазкури забоншиносиро ба баҳс мекашад. Воқеан, талашҳои пайвастаи С. Назарзода дар самти таъйини истилоҳоти милливу ғайримиллӣ ва ба риштаи таҳрир кашидани муҳимтарин қонунҳои истилоҳсозӣ ба посдориву ниғаҳдошти забони модарӣ равона карда шудааст [7, с. 15].

Қайд намудан зарур аст, ки яке аз самтҳои муҳим дар шароити муосир истилоҳгардонии нутқ ба ҳисоб меравад, ки бо паҳн гардидани калима ва истилоҳоти берун аз илме, ки пайдо шудаанд, алоқаманд аст.

Дар Чин забоншиносӣ ҳанӯз ду-се ҳазор сол пеш ба роҳ монда шуда буд, аммо олимони танҳо дар асри 20 ба масъалаҳои истилоҳоти забонӣ машғул шуданд. Олимони чинӣ 王力 (Ван Ли) ва 舒新城 (Шу Синчэн) дар ин бобат муваффақиятҳои басо муҳим ва созгор ба даст овардаанд [21, с. 370].

Дар таърихи забоншиносии чинӣ бори аввал соли 1961 аз тарафи институти лингвистии академияи илмҳои Чин ва факултети лингвистии донишгоҳи Пекин луғати дузабонаи чинӣ-русӣ бо номи “Луғати муқоисавии русӣ-чинӣ ва чинӣ-русӣ “俄汉、汉俄对照语言学名词: 初稿” ба таъби расид.

Луғатҳои дигари чинӣ ҳанӯз наздиктар ба асри 21 нашр шуданд. Дар таҳқиқи истилоҳоти забоншиносии Чин олимони барҷастаи соҳаи забоншиносӣ, аз ҷумла Гао Шуфан, Мэн Линся, Хуан Чжаохоу, Хэ Чифан ва ғайраҳо номбар кардан лозим аст, ки дар рушду тараққиёти истилоҳоти забоншиносӣ саҳми худро гузоштаанд.

Муҳаққиқон О.Р. Очиров ва Ч. Лин дар мақолаи илмияшон, ки соли 2015 дар Аҳбори Донишгоҳи Нижегород бо номи “Вопросы китайского терминоведения: от традиции “упорядочения названий” к современной теории” ба нашр расидааст, оид ба “истилоҳ” ва “истилоҳшиносӣ” чунин гуфтаанд: «тарҷумаи мафҳумҳои «истилоҳ» ва “истилоҳшиносӣ” ба дигар забонҳо каме душвории мантиқӣ ба вучуд меорад. Чунки муодили мутлақи онҳо дар дигар забонҳо пайдо кардан ғайриимкон аст. Дар забоншиносии муосири чинӣ истилоҳи “terminology”-ро 术语学 – shǔyǔxué – яъне илм дар бораи истилоҳот, ва чун 术语 shǔyǔ – истилоҳ ё истилоҳшиносӣ тарҷума кардан мумкин аст» [11, с. 192-199].

Қайд кардан ба маврид аст, ки олими дигари чинӣ Чжен Шупу мафҳуми дигаре барои истилоҳшиносӣ 术语总汇 shǔyǔzǒnghuì-ро пешниҳод кардааст, ки маънояш истилоҳот (ҷамъи истилоҳ) мебошад [11, с. 236–238].

Ноғуфта намонад, ки аввалин кумитаҳои истилоҳомӯзии Чин дар нимаи аввали асри XX ташкил шудааст. Соли 1909 дар назди дарбори Тсин идораи коргузорӣ оид ба ҷамъоварии исмҳои илмӣ-техникӣ ташкил шуда буд. Баъдан соли 1932 идораи коргузорию давлатӣ оид ба исмҳои номбурда таъсис ёфта буд. Соли 1985 дар Чин “Кумитаи исмҳои илмӣ-техникӣ” - “全国科学技术名词委员会” таъсис ёфт.

Метавон гуфт, ки дар марҳилаи аввал истилоҳоти илмӣ-техникӣ дар забоншиносии Чин бо роҳи ба танзим даровардани исмҳо - 名词 ҷамъоварӣ шудаанд. Чуноне, ки дар боло қайд кардем муодили калимаи “истилоҳ” дар забони чинӣ 术语 shǔyǔ буда, он дар кумитаи болозикр ҷои худро наёфтааст.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки ба ҷои мафҳуми “истилоҳ” дар забоншиносии Чин калимаи “исм”-ро метавонд истифода бурд.

Бояд гуфт, ки ҷустуҷӯ ва таҳлилу санҷиши забони чинӣ аз нигоҳи истилоҳсозӣ ва интиҳоби истилоҳот кори ниҳоят муҳиммест, ки имрӯз дар назди забоншиносону фарҳангсозони чин қарор дорад.

Дар тамоми давраҳо ва марҳилаҳои рушду инкишофи забони чинӣ сохтани истилоҳот ва иэроглифҳо бо усули истилоҳсозии моделӣ, яъне сохторӣ бо истифода аз имкониятҳои дохилии забон ва тағйири маъно яке аз роҳҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ дар забони чинӣ маҳсуб меёбад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар рушд ва такомули назарияи истилоҳот дар забони чинӣ на танҳо олимони соҳибзабон, балки забоншиносони рус низ ба монанди А. В. Суперанская, Н.В.Подолская, Н.В.Василева [15, с. 6] саҳми арзандаи худро гузоштаанд.

Муҳаққиқи чинӣ Чжэн Шупу изҳор менамояд, ки саҳми олимони забоншиносони рус на танҳо дар рушди назарияи истилоҳот дар забони чинӣ, инчунин барои ташкили мактаби истилоҳшиносӣ, ки дар донишгоҳи Хэйлунцзянск ба вуҷуд омад саҳми калони худашонро гузоштаанд. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот, ки зикраш дар таҳқиқотҳои бисёр истилоҳшиносони тоҷик ба назар мерасад, ин ташкили сохти он ба шумор меравад.

Метавон гуфт, ки барои соҳиб шудан ба захираи истилоҳоти дар ҳар як соҳаи муайяни ҷамъиятӣ пешрафти илму техника саҳми хоси худро мегузорад. Бешак ҳар як истилоҳ унсури як забон буда бо моҳияти хос ва аломатҳои маҳсули худ аз калимаҳо ба пуррагӣ тафовут дорад.

Муҳаққиқи соҳа Алла Леоновна Семеновна дар мавриди мактабҳои истилоҳшиносӣ қайд мекунад, ки: “Дар истилоҳоти муосири чинӣ се мактаби асосии истилоҳот ташаккул ёфтааст, ки дар якҷанд самтҳои гуногуни истилоҳот тадқиқоти илмӣ мебаранд: Харбин, Пекин, Шанхай” [14, с. 63].

Яке аз мактабҳои дар боло омада мактаби истилоҳотшиносии Харбин буда, асосгузори он забоншинос Чжэн Шупу ба ҳисоб меравад. Ин мактаб дар пайрави бо мактабҳои истилоҳотшиносии русӣ кори худро ба роҳ мондааст. Намояндагони дигар мактабҳои истилоҳшиносии Чин ба монанди Фэн Чживей бошад, ба самти мактаби истилоҳоти Канада пайравӣ мекунад. Мактаби Шанхайро муҳаққиқони Донишгоҳи Шанхай Tongji намояндагӣ мекунанд.

Таҳлили маводҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки истилоҳоти забоншиносӣ бо як қатор сабабҳои фарҳангӣ ва таърихӣ танҳо ба забони чинӣ ё танҳо ба забони тоҷикӣ таалуқ доранд. Масалан, истилоҳи забоншиносии чинӣ “小学”.

Дар луғати «Чиҳай» мафҳуми «小学» чунин тасвир шудааст: дар даврони сулолаи Хан (206 пеш аз милод - 220 милод) омӯзиши хаттӣ “Сяосюэ” ном дошт (“Сяосюэ” дар хитой низ маънои мактаби ибтидоиро дорад) азбаски он дар мактаби ибтидоӣ аст, бори аввал ба омӯзиши иероглиф шуруъ кардааст. Пас аз сулолаи Суй (618 милодӣ) ва Танг (618 - 907 милодӣ) маънои ин истилоҳ васеъ шуда, ба омӯзиши умуман хаттӣ, омӯзиш ва шарҳи матнҳои классикӣ (经典解读) истифода мешавад, бахусус аз нигоҳи талаффузашон (特别是他们在发音方面) [汉语词典 (Китайский толковый словарь)].

Баъзе аз истилоҳотҳо дар ду забон истилоҳоти мувофиқ доранд, вале дар луғатҳои тоҷикӣ-чинӣ ё чинӣ-русӣ онҳоро ёфтани мумкин нест. Чунин истилоҳотро танҳо бо таҳлили

мундариҷаи онҳо метавон ҳамчун «чуфт» муайян кард. Ин, аз чумла, ба истилоҳоти "代数语言学" дар чинӣ ва "забоншиносии математикӣ" дар русӣ дахл дорад.

Баъзе истилоҳоти як забон дар забони дигар ҳамто надоранд, шояд аз он сабаб, ки олимони як кишвар онҳоро истилоҳот ҳисоб намекунад. Масалан, ин ба истилоҳи "语言发展史" (Таърихи рушди забон) дар чинӣ ишора мекунад. Аз ин дида мешавад, ки дар соҳаи тарҷумаи истилоҳоти чинию тоҷикӣ проблемаҳои зиёде мавҷуданд.

Таҳлили маводҳои назариявӣ ва сарчашмаҳои илмии олимони бузург ва инчунин заҳматҳои пурарзиши онҳо нишон медиҳад, ки истилоҳот ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ яке аз воситаҳои бой гардонидани забон буда, баробари монандиҳо, инчунин тафовутҳои зиёдеро дорост.

Адабиёт

1. Айни С. Куллиёт. Ҷ.13. - Душанбе, 1977. - 614 с.
2. Даниленко В.И. Русская терминология: опыт лингвистического описания. - М.: Наука, 1977. - 235 с.
3. Лотте Д. С. Очередные задачи научно-технической терминологии. - М.: Наука, 1931. - 158 с.
4. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2. Забоншиносӣ. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 79 с.
5. Муҳаммад Ф. Ғиёс-ул-лугот. Ҷ. 1. - Душанбе, 1987. - 480 с.
6. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - 312 с.
7. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX. - Душанбе, 2004. - 302 с.
8. Ниёзӣ Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. - Сталинобод, 1954. - 125 с.
9. Ниёзмұхаммадов Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб. - Душанбе, 1970. - 386 с.
10. Нуров П.Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ. - Душанбе: Дониш, 2006. - 223 с.
11. Очиров О.Р., Линь Ч. Вопросы китайского терминоведения: от традиции «упорядочения названий» к современной теории // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2015. - № 3. - С. 192-199.
12. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. - М.: Наука, 1968. - 412 с.
13. Саймиддинов Д. Вожакиносии забони форсии миёна. - Душанбе: Пайванд, 2001. - 310 с.
14. Семенов А. Л. Лексическая и словообразовательная антонимия в китайском языке // Исследования по восточным языкам. - М., 1973. - С. 192-201.
15. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. 5-е изд. - М.: УРСС, 2009. - 248 с.
16. Шаропов Н.А. Пути развития лексики современного литературного языка. - Душанбе: Дониш, 1988. - 133 с.
17. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта маконе дорад. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 368 с.
18. Шукуров М.Ш., Хошим Р., Маъсуми Н.А., Капранов, В.А. Толковый словарь таджикского языка в 2-х тт. I том. А - О. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 952 с.
19. Шукуров М. Забони мо - ҳастии мо. - Душанбе: Маориф, 1991. - 211 с.
20. 汉语词典 (Китайский толковый словарь) [Манбаи электронӣ]. - Речаи дастраӣ: <http://cidian.xpcha.com>
21. 王力, 《中国现代语法》, 2019年1月, 北京联合出版公司 (Ван Ли, Грамматикаи муосири чинӣ / Ван Ли. - Ширкати нашриёти муттаҳидаи Пекин, 2019. - 370 с.).

БАРРАСИИ РУШДИ ИСТИЛОҲ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ВА ЧИН

Муаллиф дар мақолаи худ қайд мекунад, ки истилоҳот қисмати муҳими таркиби луғавии ҳар як забон ва сарчашмаи ғанӣ гардондани он ба шумор меравад, ки он вобаста ба ин ё он соҳаи илм тааллуқ дорад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ҳамчун калимаи оддӣ ва муқаррарӣ истифода шавад. Инчунин муҳаққиқ қайд мекунад, ки истилоҳ ва истилоҳсозӣ таърихи дуру дароз дошта, ҳампояи давраҳои аввали пайдоиши забон ба шумор меравад. Ҳар вақте инсоният барои ифодаи мафҳумҳо ва ашёҳои хос калима ва ё ибораи махсусе истифода карда бошад, ҳамон дам ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳфаринӣ рӯ ба рӯ шудааст.

Калидвожаҳо: истилоҳ, забоншиносӣ, забони тоҷикӣ, забони чинӣ, соҳа, забон, пайдоиш, гурӯҳ, вожа, луғат, таҳқиқот.

ОБЗОР И РАЗВИТИЯ ТЕРМИНА В ТАДЖИКСКОЙ И КИТАЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Автор в своей статье отмечает, что термин является одним из особых лексических пластов и выражает особенность организации значения в связи с другими лексическими группами. Термин одной направленности во время перевода на другой направленности теряет свой основной смысл. Также, соискатель отмечает, что термин и терминосоздание имеет длинную историю и являются номинальной базой возникновения языка. Когда человеку приходится использовать новое слово или выражение для выражения нового понятия, тогда сталкивается с проблемой термина и терминология.

Ключевые слова: термин, лингвистика, таджикский язык, китайский язык, направление, язык, появление, группа, слова, словарь, исследование.

REVIEW AND DEVELOPMENT OF THE TERM IN TAJIK AND CHINESE LINGUISTICS

The author states in his article that the term is one of the special lexical layers expressing the specificity of the meaning in relation to other lexical groups. A term from one branch loses its primary meaning in the process of being transferred to the other. In addition, researcher should note that terminology and terminology have a long history and are the nominal basis for the emergence of the language. Problems with terminology and terminology are faced when a person stops using new words or expressions to express new concepts.

Keywords: term, linguistics, Tajik language, Chinese, branch, language, appearance, group, words, dictionary, study.

Дар бораи муаллифон

Имомзода Махина Муҳаммадҷусуф

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 000 11 14 29
E-mail: mahina-07@mail.ru

Чанг Лей

Унвонҷӯи кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 93 586 66 16

Об авторах

Имомзода Махина Муҳаммадҷусуф

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры иностранных языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 000 11 14 29
E-mail: mahina-07@mail.ru

Джанг Лэй

Соискатель кафедры иностранных языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 93 586 66 16

About the authors

Imomzoda Mahina Muhammadyusuf

Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Foreign Languages
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 000 11 14 29
E-mail: mahina-07@mail.ru

Zhang Lei

Applicant for the Department of Foreign Languages
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 93 586 66 16

**ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБИ «РОҲБАРИЯТ,
МАЪМУРИЯТ ВА БИНОҲОИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ» ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

Чаматов С.С., Ҳамроев Қ.М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

Пеш аз он ки ба таҳлили истилоҳоти мансуби «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар қолаби ин ё он навъи калимасозиву истилоҳсозӣ даст занем, зарур мешуморем, ки он истилоҳоти содаеро, ки ба гурӯҳи мазкур марбутанд, ёдовар шавем. Миқдори истилоҳоти содаи мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар ҳар ду забон ҳам он қадар зиёд набуда, мо танҳо маъмултарини онҳоро ин ҷо қайд мекунем, ба монанди: *директор, толор, шуро, декан, ректор, факултет, кафедра, тахта, миз, курсӣ, синф, раф; head < head of department [13, с. 44], court [13, с. 38], council [13, с. 38], senate [13, с. 38]; bursar [13, с. 39], faculty [13, с. 40] <the faculty of arts [13, с. 40], board [13, с. 43] <faculty board [13, с. 43], chair [13, с. 44], enter [13, с. 48], rector [13, с. 49], dean [13, с. 52], hall [13, с. 54] <entrance hall [13, с. 54], shelf [13, с. 55], desk [13, с. 55], room [13, с. 56] <subject room [13, с. 56], campus [13, с. 58], office [13, с. 59] <faculty office [13, с. 59]; hostel [13, с. 61] <a student hostel [61]; nurses' hostel [61].*

Ҳамин тавр, дар қисмати баъди рисола роҷеъ ба таҳлилу тавсифи истилоҳоти мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар қолабҳои муайяни калимасозиву истилоҳсозӣ таваққуф хоҳем намуд. Он истилоҳоте, ки чамъоварӣ шуданд дар асоси усулҳои зерини калимасозӣ гурӯҳбандӣ гардиданд.

І. Усули сарфӣ ё вандафзӣ, яъне сохтани истилоҳ бо пешванд ё пасванд:

а) сохтани истилоҳ бо пешванд.

Миқдори пешвандҳое, ки дар сохтани истилоҳоти марбути мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» чандон зиёд нестанд, ба монанди:

en-. Пешванди номбаршуда аз забонҳои фаронсавӣ ва лотинӣ дар шакли in- ба забони англисӣ ворид гардидааст: entrance [13, с. 49] (қабул) <entrance requirements (талаботҳои қабул), entrance examination –имтиҳони қабул: The minimum entrance requirements for British universities is five passes at GCE O level and two passes at A level [13, с. 49] –Талаботи ақалияти талаботҳои қабул ба донишгоҳҳои Британия ин супоридани зинаи GCE O ва ду зинаи A ба шумор меравад; Most British universities have no special entrance examination now [13, с. 49] – Бештари донишгоҳҳои Британия ҳоло имтиҳони махсуси қабул надоранд.

vice-. Пешванди мазкур аз забони лотинӣ иқтибос шуда, асосан пеш аз исмҳои гузошта мешавад, ки ин ё он вазифаро дар муассисаҳои таълимӣ ба уҳда дорад: vice-rector [13, с. 49]; vice-chancellor [38] – муовини ректор; vice-principal [13, с. 46] – муовини/ҷонишини директор

extra-. Дар забони англисӣ пешванди мазкур аз забони лотинӣ асрҳои миёна дар шакли extra- бо маънои “outside – берун аз, бағайр аз, бо иловаи” иқтибос гардида, ба асос ё реша ҳамроҳ шуда, сифат месозад, ба монанди: extra-mural < extra-mural department [13, с. 45] – шӯбаи бозомӯзӣ/азнавомӯзӣ.

pro-. Пешванди мазкур аз забони лотинӣ дар шакли pro- иқтибос гардида, бо маъноҳои “in front of, on behalf of, instead of, on account of – пеш аз, дар пеши, аз номи, ба ҷойи” ба истимои мегардад. Дар соҳаи маориф истилоҳоти ба воситаи пешванди мазкур сохташуда, ба маънои “ягон вазифа дар ин ё он муассисаи таълимӣ” ишора мекунад: pro-rector [13, с. 49] – муовини/ҷонишини ректор. Истилоҳҳои vice-rector ва pro-rector муродифи ҳамдигаранд.

sub-. Дар забони англисӣ пешванди номбурда дар соҳаи истилоҳоти соҳаи маориф он қадар сермаҳсул набуда, исмҳои месозад, ки ягон шӯғлу пешаро дар ягон муассисаи таълимӣ дошта бошанд: sub-dean [13, с. 52] - муовини/ҷонишини декан.

micro-. Пешванди мазкур дар созмони истилоҳоти маориф каммаҳсул буда, аслан исмҳое месозад, ки ин ё он таҷҳизоти техникиро ифода мекунад: microphone [13, с. 57] – микрофон

б) сохтани истилоҳ бо пасванд.

Дар сохтани истилоҳоти марбути «маориф» нақши пасвандҳо хеле калон буда, имрӯз ҳам ин пасвандҳо дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд:

-гар. Пасванди мазкур асосан аз як исм дигар исме месозад, ки ягон вазифаро дар муассисаи маорифи олий ба сомон расонад: ки пажӯҳишгар<Арзишмандии таҳқиқи мазкур дар он аст, ки **пажӯҳишгар** бори аввал восита ва роҳҳои ифодаи савол, намудҳои саволгӯзорӣ ва имкониятҳои сарфию наҳвӣ ва услубии забони тоҷикиро дар ин самт мушаххас намуд (Омӯзгор, № 6, 2022, 10 феврал).

-вар. Пасванди мазкур яке аз пасвандҳои каммаҳсули забони тоҷикӣ маҳсуб ёфта, асосан дар истилоҳҳое, ки аз исм сохта шудаанд, мушоҳида мешавад: **роҳбар**, сарвар <сар+вар. Истилоҳи **сарвар** яке аз истилоҳҳои меҳварӣ дар соҳаи маориф ба шумор меравад. Аломатии истилоҳии вожаи умумистеъмолии **сарвар**, пеш аз ҳама, дар таркиби иборати *сарвари мактаб*, *сарвари кӯдакистон*, *сарвари омӯзишгоҳ*, *сарвари донишгоҳ* ва ғ. Хувайдо мегардад.

-гоҳ. Пасванди мазкур муродифи пасвандҳои – *сор* ва *зор* ба шумор рафта, маънии “макони гузаронидани ин ё он таҷриба”-ро дар муассисаи таълимӣ дорад: озмоишгоҳ, таълимгоҳ<Феълан дар **таълимгоҳ** синфхонаҳои фанӣ ва **озмоишгоҳ**ҳои мучаҳҳаз ва фанҳои химия ва физика мавҷуд мебошад (Омӯзгор, № 6, 2022, 10 феврал).– laboratory; хобгоҳ< Донишҷӯёни шуъбаи рӯзона бо **хобгоҳ** ва идропулӣ таъмин карда мешавад (Омӯзгор, №10, 2022, 10 март)

-када. Пасванди мазкур каммаҳсул буда, асосан исмҳое месозад, ки бо номи ин ё он муассисаи таълимӣ рабт дорад, ба монанди: донишкада – institute. Дар се муассисаи маорифи олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, **Донишкадаи** давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода ба донишҷӯён забони кориягӣ таълим дода мешавад (Омӯзгор, №10, 2022, 10 март).

Аз таҳлилу баррасии мисолҳои овардашуда аён гардид, ки дар созмони истилоҳоти мансуби «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ»-и тоҷикӣ ҳамагӣ ду пасванд иштирок намуданд ва ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки истилоҳоти сохтае, ки тавассути усули сарфӣ сохта шудаанд, он қадар маъмул набудаанд. Пешвандҳо низ дар созмони истилоҳоти гурӯҳи мазкур начандон сермаҳсуланд. Дар забони англисӣ бошад дар созмони истилоҳоти мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» пасвандҳои зерин иштирок намуданд:

-er. Пасванди номбаршуда яке аз пасвандҳои сермаҳсули исмсозии забони англисӣ ба шумор меравад. Он асосан аз феъл исми сохта, ҳамчун пасванди исмсоз маъмул аст. Дар соҳаи маориф он истилоҳоте, ки ба воситаи пасанди мазкур сохта шудаанд, маънои “роҳбар, сарвар ё ягон шўғл, пешаву касб ва вазифа”-ро дар муассисаи таълимӣ ифода мекунад: **manager** [35]. Яке аз хусусиятҳои маъноии истилоҳи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки истилоҳи “manager” дар соҳаи маориф на ба маънои “the manager schools (роҳбари/сарвари/директори мактабҳо)”, балки бо маънои “the manager of primary schools (сарвари/директори мактабҳои ибтидоӣ)” истимоъ мегардад. Аз ин рӯ, ба маънии истилоҳии вожаи умумистеъмолии “manager (роҳбар, сарвар, директор)” бояд авачҷух намуд. Илова бар ин, агар дар мисоли якум пасванди мазкур аз феъл исми (manager) сохта бошад, пас дар ҳолатҳои дигар он аз як исми дигар исме месозад, ки ягон вазифаеро дар муассисаи таълимӣ ба ӯҳда дошта бошад, ба монанди: **treasurer** “one who is responsible for the funds of a public body, or of any corporation, association, society or club (шахсе, ки барои нигоҳ доштани маблағи ниҳоди давлатӣ ва ё ягон ширкат, ташкилот, ҷамъият ва ё клуб масъул аст). Дар соҳаи маориф истилоҳи “treasurer” ба маънои “ҳазинадор ё ҳазиначии муассисаҳои маорифи миёна” истифода мегардад.

-or. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ва фаронсавии қадим дар шаклҳои -or, -ur ба забони англисӣ ворид шудааст. Он асосан аз як исми дигар исме месозад, ягон вазифаи роҳбарикунандаро дар муассисаҳои таълимӣ, аллахусус дар муассисаҳои маорифи олий дошта бошад: **chancellor** [38]. Агар ба маънои луғавии истилоҳоти мазкур назар афканем, он чунин аст: “the official head of an English university is called the chancellor [13, с. 39] (сарвари расмии

донишгоҳ дар кишвари Англия канслер номида мешвад). Муодили тоҷикии он истилоҳи “ректор” буда, маънои “сарвари донишкадаву донишгоҳ”-ро дорад. Дар баъзе аз донишгоҳҳои ИМА низ истилоҳи “chancellor” бо маънои “ректор” истеъмоли мегардад. Истилоҳи дигаре, ки бахши маъмурии муассисаҳои таълими нақши меҳварӣ дорад, ин “director (директор)” буда, дар баъзе ҳолатҳо бар ивази истилоҳи “principal”, ки он ҳам маънои “роҳбар, сарвар, директор”-ро дорад, ба кор меравад.

-ar. Ба забони англисӣ пасванди номбурда аз забонҳои франсавӣ қадим ва латинӣ бо шаклҳои -are ва -aris ворид шудааст. Пасванди мазкур асосан аз феъл исме месозад, ки ягон вазифаи мушаххасро дар муассисаи таълимӣ иҷро намояд: registrar [13, с. 38]. Маънои истилоҳии вожаи “**registrar**” чунин аст: “The registrar is responsible for dealing with applications, admission and registration of students [13, с. 38] (регистратор барои кор бо аризаҳо, қабул ва сабти донишҷӯён масъул аст). Дар соҳаи маориф ба воситаи пасванди **-ar** аз як исм дигар исме сохта мешавад, ки дар муассисаи маорифи миёнаи касбӣ ягон шуғлу пешаеро ба уҳда дорад, ба монанди истилоҳи “**bursar**”, яъне хазинадор. Муродифи истилоҳи мазкур дар забони англисӣ “**treasurer**” буда, тафовут байни ин ду истилоҳ дар он аст, ки дар зер истилоҳи “**treasurer**” хазинадоре дар назар дошта мешавад, ки барои масъалаҳои умумии молиявии муассисаи таълимӣ, аммо зерии мафҳуми истилоҳи “**bursar**” хазинадоре дарк карда мешавад, ки ба масъалаҳои дохилии молиявии муассиса, ба монанди нақшакашӣ ва таҳияи бӯчаи солона, нигоҳдошти ҳуҷҷатҳои хароҷоти муассиса масъул аст. Дарачаи истеъмоли истилоҳи “**bursar**” назар ба “**treasurer**” дар нутқи навиштор ва гуфтори дастандаркорони соҳа маҳдудтар аст, аммо дар бархе аз муассисаҳои маорифи олии ҳарду истилоҳ ҳам дар истеъмолианд.

-ary. Пасванди зикршуда аз забони фаронсавӣ дар шакли **-aire** ва забони латинӣ дар шакли **-arius** ба забони англисӣ ворид шудааст. Дар қатори пасвандҳои -er -or пасванди -ary яке аз пасвандҳои сермаҳсул буда, аз як исм дигар исме месозад, ки дар муассисаи таълимӣ ягон касбу пеша дошта бошад, ба монанди: secretary [13, с. 38] – котиба.

-ment. Асли баромади пасванди мазкур ба забонҳои фарносавӣ ва латинӣ рост омада, дар шакли -mentum ба забони англисӣ иқтибос гардидааст. Ин пасванд аслан исмсоз буда, аз феъл исме месозад, ки дар соҳаи маориф фарогири маъниҳои зиёде аст, чунончи: department. Истилоҳи мазкур дар соҳаи маориф бо маъниҳои кафедра – English Department (кафедраи забони англисӣ), head of department (мудири кафедра), шуъба - external department (шуъбаи беруна), day department/full-time department [13, с. 54] – шуъбаи рӯзона; evening department/part-time department [13, с. 54] – шуъбаи шабона/ғойибона. Бояд қайд намуд, ки истилоҳибораҳои *day department* бо *full-time department* ва *evening department* бо *part-time department* муродифи якдигар ба шумор мераванд. Калимаи умумистеъмолие, ки ба воситаи пасванди мазкур сохта шуда дар таркиби ибора аломати истилоҳиаш зоҳир мешавад, ин истилоҳҳои *refreshment* ба шумор меравад. Аз калимаи мазкур истилоҳибораи *refreshment room* – *буфет* сохта шудааст, ки дар соҳаи маориф сермаҳсул набуда, ба ҷойи он истилоҳҳои **snack bar** ва **coffee bar** истимое мегарданд. Дар забони тоҷикӣ ҳарду истиорҳ ҳам бо як маънӣ “*буфет, яъне ҷойи хӯроки сабук хурдани талабагон*” дар муассисаи таълимӣ аст.

-al. Ин пасванд аз забонҳои фаронсавӣ ва латинӣ ба забони англисӣ ворид гардида, аз исм дигар исме месозад, ки ягон вазифаи роҳбарикунанда дар муассисаи таълимӣ дошта бошад, чунончи: principal (the head of a college or similar institution) – директор (сарвари омузишгоҳ ва ё муассисаи ба он монанд). Аломати истилоҳии он дар таркиби истилоҳибораҳои “the vice-principal”, “the deputy principal” (муовини/ҷонишини директор) ҳувайдо мегардад. Ҳарду истилоҳибораҳои зикршуда муродифи ҳамдигаранд.

-sion. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ҳамчун асоси сифати феъли замони ҳозираи бо анҷомаи -s ва -ion баанҷомрасида иқтибос шуда, аз феъл исми мавҳум месозад, амсоли admission<All application for admission to courses leading to a first degree must be made through the Universities Central Council on Admissions [13, с. 47] – қабул<Ҳамаи аризаҳо барои қабул ба курсҳои мунтазами зинаи якум бояд ба воситаи Маркази шурои қабули донишгоҳҳо ба роҳ монда шавад.

-tion. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ҳамчун асоси сифати феъли замони ҳозираи бо анҷомаи -t ва -ion баанҷомрасида иқтибос шуда, аз феъл исми мушаххас месозад: application<application form [13, с. 48]– ариза<шакли ариза.

-tory. Ин пасванд дар забони англисӣ ба қатори пасвандҳои каммаҳсул марбут буда, аз забони латинӣ дар шакли *-atorius* иқтибос шудааст. Он асосан аз исми мавҳум исми мушаххасе месозад, ки “макони баргузори ин ё он он чорабинии таълимӣ, гузаронидани таҷриба, азхудкунии забон”-ро ифода менамояд, ба монанди: *laboratory* [13, с. 56] < *biology laboratory* [13, с. 56] – кабинети биология, *chemistry laboratory* [13, с. 56] – кабинети химия, *language laboratory* [13, с. 57] – кабинети забон. Дар бештари ҳолатҳо ба ҷойи истилоҳи “*laboratory*” гунаи ихтисораи он “*lab*” истимоъ мегардад: Ms. Thao presented a professional-development session on using an online program to conduct virtual interactive **lab** experiments [ForUM number 1/ 2021, сах. 41].

-ory. Пасванди ёдоваршуда аз забони латинӣ дар шакли *-oria*, *-orium* ва ба воситаи забони англо нормани фаронсавӣ дар шакли *-orie* ва фаронсавии қадим дар шакли *-oire* ба забони англисӣ иқтибос шудааст: *refectory* [13, с. 60].

-teen. Дар забони англисӣ ба воситаи пасванди мазкур асосан шумораҳои тартиби сохта мешаванд, аммо дар соҳаи маориф ин пасванд аз исму феъл исмҳои макон месозад, чунончӣ: *canteen* [13, с. 57] – ошхона.

Ҳамин тавр, нақши пасвандҳо дар муқоиса бо пешвандҳо дар созмони истилоҳоти марбути «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ – *government and administration of educational institutions*»- англисӣ хеле ҷашмирас буда, сермаҳсуливу каммаҳсулии онҳоро мо дар мисоли истилоҳоти овардашуда мушоҳида намудем. Илова бар ин, ба воситаи усули вандафзой, яъне сарфӣ ташаккул ёфтани истилоҳоти мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ – *government and administration of educational institutions*» дар забонҳое, ки зикрашон рафт, дар қисм ба забони тоҷикӣ дида, дар забони англисӣ он фаълтар аст.

II. Усули нахвию сарфӣ. Дар забони тоҷикӣ усули мазкур яке аз роҳу шеваҳои маъмули вожасозиву истилоҳногории маҳсуб меёбад. Истилоҳоти мураккаби ин забон асосан ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд

1.Таркибҳои копулатив (*composita copulativa*; *dvandva* дар ҳинди бостон) ё таркибҳои мураккаби пайваст. Дар истилоҳоти маорифин қолаби истилоҳсозӣ сермаҳсул аст.

а) бо ёрии садоноки *-у*: дарудевор, дарутиреза

2) Таркибҳои қолаби *tatpuruṣa* (дар ҳинди бостон)

а) қолабе, ки аз ду исм, ҷузъи якум тобеи ҷузъи дуюм сохта шудаанд: синфхона < Мактаб бо хатти барқи озод пайваст буда, **синфхонаҳо** бо бухориҳои барқи ва батареявӣ гарм карда мешавад (Омӯзгор, №6, 2022, 10 феврал).

б) исм + асоси замони ҳозираи феъл: *роҳбар–manager, governor, мактабдор, ғоибхон – part-time student*

3) Таркибҳои қолаби *karmadharaya* (дар ҳинди бостон).

а) сифат + исм: навомӯз

б) зарф + феъл: сустхон, аълохон

4). Қолаби *dvigu* (дарҳиндибостон).

Истилоҳҳои мураккабе, ки аз шумораву исм сохта мешаванд: ҳаштсола > мактаби ҳаштсола.

1) Истилоҳҳои мураккаби дучузъа бо пасвандҳои *-ӣ*, *-ак*, *-гон*, *-он*, *-онӣ* сохта мешаванд: саромӯзгор абҷадхонӣ, азнавхудкунӣ, азхудкунии дониш *дарсхон –studying, мактабшиносӣ, хатбарак, хаткашак, хулосабарорӣ, ҷадастӣ, мактаббачагон*; донишандӯзӣ < Тоҷикстонро дӯст доштан бошад, аз таҳсилу **донишандӯзӣ** ва хидмат барои он сарчашма мегирад (Омӯзгор, №50, 2021, 16 декабр).

2) Истилоҳоти мураккаби сечузъа, ки бо пасвандҳои *-ӣ*, *-анда* сохта шудаанд. Доираи истифодаи ин қабил истилоҳот чандон маҳдуд аст: худидоракунӣ, худмушоҳидакунӣ, худтарбиякунӣ, худназораткунӣ, худталқинкунӣ, худхизматрасонӣ (16, с. 94).

Дар забони англисӣ бошад, истилоҳоти мураккаби марбути «навъ ва номҳои муассисаҳои таълимӣ» низ ба воситаи усули нахвию сарфӣ сохта мешаванд. Дар созмони ин навъи истилоҳоти забони англисӣ қолабҳои зерин ҷой доранд:

Noun+Noun: *classroom* [13, 55] < *I went on into the classroom* [13, с. 55]; *formroom* [13, с. 55] – синфхона; *chalkboard* [13, с. 55] – тахтаи синф, *cupboard* [13, с. 55] – шкаф; *headphone* [13, с. 57] - стереофоноический наушник; *earphone* [13, с. 57] – наушник;

Adjective+Noun: blackboard [13, с. 55] – тахтаи синф; whiteboard [13, с. 56] – тахтаи синф; quadrangle [13, с. 58] - чотырҳуғольный двор (обычно школьный или в университетском городке)

Ибораистилохот ё истилоҳибораҳо. Ба воситаи ибора сохтани истилоҳ дар ҳарду забон ҳам яке аз маъмултарин қолаби истилоҳсозӣ маҳсуб ёфта, қисми зиёди истилоҳоти марбути «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions»-ро метавон ба таври зайл тасниф намуд:

Noun+Noun: роҳбари синф< Дар ҳама ҳолат **роҳбари синф** бояд ғаёлу кӯшод, чорасозу ҳамнафаси хонандагон ва синфе, ки ӯ ба он роҳбарӣ мекунад, пешраву муваффақ бошад (Омӯғори ҷавон омӯзгор №9 3- март соли 2022 саҳ 4); раёсати донишкада< **Раёсати донишкада** нисбат ба ятимону маъюбон ғамхорӣ зоҳир намуда , ҳамасола ятимони кулл ва тарбиятгирандагони мактаб-интернат аз супоридани маблағи хобгоҳ озод карда шудаанд (Омӯзгор, №8, 24 феврал соли 2022 саҳ. 9) сарвари/директори мактаб – school principal/director [13, м. 46], мудирӣ кафедра – the head of department [13, с. 44], ҷонишини/муовини директор – the vice-principal, the deputy principal [13, с. 46]; муовини ректор; сифати маориф < Акнун ҷунин ҳамкорӣ идомабахши ҳамкорӣҳои пешин буда, барои бештар гардидани **сифати маориф** дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард (Омӯзгор, №8, 24 феврал соли 2022, саҳ. 2).

Noun+Noun +Noun: комитети падару модарон – parents’ committee [13, с. 37].

Noun+Adjective: факултети муҳандисӣ, факултети технологӣ, факултети тиббӣ, шуъбаи рӯзона, шуъбаи ғойибона< Муҳлати таҳсил дар **шуъбаи рӯзона** дар заминаи синфи 9 чор сол, дар заминаи синфи 13 се сол ва дар **шуъбаи ғойибона** чор сол буда, (Омӯзгор №10 10- март соли 2022 саҳ 14); ниҳоди идоракунанда/роҳбарикунанда – governing body/board [46]; муассисаҳои таълимӣ<Имрӯз дар **муассисаҳои таълимӣ** хонандагонро вохӯрдан мумкин аст, ки ахлоқи коста доранд (Омӯзгор, №7, 17 феврал соли 2022, саҳ. 12).

Noun+ Noun+Adjective: маъмурияти муассисаҳои таълимӣ <Ҷунонки маълум аст, низоми дохилимактабӣ **маъмурияти муассисаҳои таълимӣ** водор мекунанд, ки дар пешбурди кори мактаб диққати авалиндарачаро ба омӯзгорони ҷавон равона кунанд (Омӯзгор, № 9, 3 март соли 2022, саҳ. 4); маркази маорифи иловагӣ< Муассисаи давлатии **Маркази маорифи иловагии шаҳри Гулистон** бо дастгирии соҳибкорони маҳаллӣ ва корхонаҳои саноатӣ бунёд гардидааст (Омӯзгор, №7, 17 феврал соли 2022, саҳ. 1); толору майдончаи варзишӣ: Мавриди зикр аст, ки дар ноҳия се мактаби варзишӣ ва даҳҳо **толору майдончаи варзишӣ** ғаёлият дошта, ҷалби ҳарчи бештар аҳоли ба варзиш мувофиқи мақсад мебошад (Омӯзгор, №7, 17 феврал соли 2022, саҳ. 2).

Ҷи тавре аз истилоҳибораҳои овардашуда аён гардид, ҳамаи он ба воситаи алоқии изофӣ ба якдигар пайваст шудаанд.

Дар забони англисӣ истилоҳибораҳои мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» ба воситаи қолабҳои зерин сохта мешаванд:

Noun+Noun: staff meeting [13, с. 52] –ҷаласаи кафедра; assistant dean – муовини декан; school hall [13, с. 54] – толори мактаб; staff/common room [13, с. 57] – хонаи муаллимон; teaching room [13, с. 59] – кабинетҳои таълим; playing fields/ sports ground [13, с. 62]– майдончаи варзишӣ.

Adjective+Noun: governing body/board [13, с. 46] – ниҳоди идоракунанда/роҳбарикунанда; academic council – шӯрои олимон; audiovisual aids [13, с. 56] – таҷҳизоти аудиовизуалӣ; linguaphone laboratory [13, с. 57] – утоқи лингофонӣ;

Noun+ Adjective +Noun: faculty academic council [13, с. 51] – шӯрои илмии факултет

Noun+Preposition of +Noun: head of department [13, с. 52] – мудирӣ кафедра; meeting of the department [13, с. 52] – ҷаласаи кафедра; secretary of the department [13, с. 53] – котибаи кафедра; hall of residence [13, с. 61] – толори иқомати донишҷӯён

Аз таҳлилу муқоисаи истилоҳоти мансуби «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки истилоҳоти сода дар муқоиса бо дигар навъҳои истилоҳот дар ин гурӯҳ мавқеи устувор доштаанд, яъне қисми зиёди истилоҳоти гурӯҳи номбурдари истилоҳоти сохта ташкил медиҳанд. Миқдори истилоҳоти сохта дар гурӯҳи зикршуда он қадар назаррас набошад ҳам, дар раванди таҳқиқи мо бо бархе аз истилоҳоти сохтае рӯ ба рӯ

шудем, ки ба воситаи вандҳои гуногун сохта шудаанд. Иштироки пешванду пасвандҳои истилоҳсоз дар созмони истилоҳоти сохтаи гурӯҳи мазкур якранг набуда, бархе аз онҳо сермахсуланду бархе дигаре каммахсул ба шумор мераванд. Агар дар забони англисӣ ба қатори бандҳои сермахсул пасвандҳои “-er” ва “-or”-ро мансуб бошанд, пас дар забони тоҷикӣ пасванди “-гоҳ” дараҷаи серистеъмолиро ба худ касб кардааст. Дар асоси усули сарфию наҳвӣ сохтани майдони истилоҳии «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» он қадар маъмул нест. Дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда, миқдори зиёди майдони истилоҳии «роҳбарият ва маъмурияти муассисаҳои таълимӣ –government and administration of educational institutions» дар қолаби ибора сохта шудаанд, миқдори қолабҳо то андозае дар забонҳо тафовут дорад. Агар дар забони тоҷикӣ қолаби истилоҳиборасози “Noun+Adjective” сермахсул бошад, пас дар забони англисӣ ин вазифаро қолаби “Adjective+Noun” иҷро мекунад.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 352 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Омӯзгор. – 2022. - № 5, 6, 7, 8, 9.
4. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. - М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
5. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. - М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
6. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 206 с.
7. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1967. - С. 122.
8. Рубинчик Ю.А. Современный персидский язык. - М.: Изд-во вост. лит., 1960. – 140 с.
9. Рустамов Ш.Р. Калимасозии исми дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1971. – 77 с.
10. Саймиiddинов Д. Вожаишони си форсии миёна. – Душанбе: Паёванд, 2003. - 310 с.
11. Aini S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. – 277 pp.
12. English Teaching FORUM. – Volume 59. – Number 2. United States Department of State for teachers of English, 2021. – 49 p.
13. Povey J., Walshe I. An English Teacher's Handbook of Educational Terms. – М.: Высшая школа, 1982. - 239 с.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ИСТИЛОҲОТИ МАНСУБИ «РОҲБАРИЯТ, МАЪМУРИЯТ ВА БИНОҲОИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур вижагиҳои сохтории истилоҳоти мансуби «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ – government, administration and buildings of educational institutions» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Нахуст, ҳар як истилоҳи гурӯҳи мазкур аз нигоҳи мансубияташон ба ин ё он тарзи калимасозӣ таҳлил гардида, баъдан, нақши вандҳои истилоҳсоз дар ташаккули истилоҳоти роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ муайян карда шудааст. Яке аз усулҳои маъмули истилоҳсозӣ дар ҳарду забон ҳам, усули наҳвӣ буда, ин намуди истилоҳҳо дар шкли ибора истеъмоли мегарданд. Дар раванди таҳлил муайян гардид, миқдори зиёди истилоҳоти ин гурӯҳро иборастилоҳот ташкил мекунанд.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, таҳлил, таҳлили сохторӣ, муқоиса, умумият, тафовут, монандӣ, унсурҳои калимасоз, пешванд, пасванд, пасвандҳои сермахсул, пасвандҳои каммахсул.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К «УПРАВЛЕНИЕ, АДМИНИСТРАЦИЯ И ЗДАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье рассматриваются структурные особенности терминов, относящихся к «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ –government, administration and buildings of educational institutions» в таджикском и английском языках. Сначала каждый термин указанной группы анализируется с точки зрения их соотношения к определенному типу словообразования, а затем определяется роль терминообразующих аффиксов в образовании терминов, связанных к «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ – government, administration and buildings of educational institutions». Одним из продуктивных способов терминообразования в обоих языках является синтаксический способ, т.е. большинство терминов этой группы

используются в форме словосочетания. В ходе исследования было выявлено, что значительное количество терминов данной группы являются термины-словосочетания.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, анализ, структурный анализ, сравнение, общность, отличие, сходство, словообразовательные элементы, префикс, суффикс, продуктивные суффиксы, малопродуктивные суффиксы.

STRUCTURAL ANALYSIS OF TERMS RELATED TO «GOVERNMENT, ADMINISTRATION AND BUILDINGS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with structural features of the terms related to «роҳбарият, маъмурият ва биноҳои муассисаҳои таълимӣ –government, administration and buildings of educational institutions» in Tajik and English. First, each term of the specified group is analyzed from the point of view of their correlation to a particular type of word formation, and then the role of term-forming affixes in the formation of terms related to administration, management and buildings of educational institutions is determined. One of the productive ways of term formation in both languages is the syntactic way, most of the terms in this group are used in the form of a phrase. In the course of the study, it was revealed that a significant number of terms of this category are word combinations.

Keywords: Tajik language, English language, analysis, structural analysis, comparison, commonality, difference, similarity, word-forming elements, prefix, suffix, productive suffixes, unproductive suffixes.

Дар бораи муаллифон

Чаматов Самиддин Салоҳиддинович

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 935 28 10 20
E-mail: jsamiddin@mail.ru

Ҳамроев Қурбонназар Маҳмарасулович

Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, к. Айни, 67
Тел.: (+992) 93 110 52 52

Об авторах

Джаматов Самиддин Салоҳиддинович

Доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сопоставительная типология
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 935 28 10 20
E-mail: jsamiddin@mail.ru

Хамроев Курбонназар Махмарасулович

Докторант (PhD)
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава
735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67
Тел.: (+992) 93 110 52 52

About the authors

Jamatov Samiddin Salohiddinovich

Doctor of Philological Sciences, Professor in the Department of Linguistics and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 935 28 10 20
E-mail: jsamiddin@mail.ru

Hamroev Qurbonnazar Mahmarasulovich

Doctoral student (PhD)
Bokhtar State University named after Nosir Khusrav
735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Ayni st., 67
Тел.: (+992) 93 110 52 52

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ЛЕКСИКАИ ҲАРБИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА ОЛМОНӢ

Ғуломова Ф. А.

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки дар шароити имрӯза равобитаи байнифарҳангӣ ва забонҳои гуногун самтҳои нави таҳқиқи баррасиро рӯи қор овардааст. Аз ин лиҳоз таҳқиқи муқоисавии забонҳо аз самтҳои афзалиятноки забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад ва дар ин росто таҳқиқи типологиву муқоисавии забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ ба масъалаи муҳимми илмӣ мансуб доништа мешавад. Дар ин самт ҳамакнун забоншиносон барои ягонакунии истилоҳот ва танзими истифодаи он кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, аммо номувофиқ омадани ҳаҷми мафҳумҳои истилоҳоти ҳарбӣ, инчунин хусусиятҳои миллии онҳо, масъалаи истилоҳоти ҳарбиро ба мушкилоти муҳими тарҷумаи ҳарбӣ мубаддал мегардонад. Дар раванди фаъолияти касбӣ тарҷумон як луғатеро ташаққул медиҳад, ки ба ӯ имкон медиҳад моделҳои воқеияти объективиро дар асоси шакли забонии матн таҳия кунад.

Яке аз хусусиятҳои истилоҳоти ҳарбӣ ин низомнокии иерархӣ ба ҳисоб меравад, ки бо алоқаҳои ашъӣ-мантиқии мафҳумҳои мувофиқ асос ёфта, намуди муайяни фаъолияти ҳарбӣ ё объекти муайяни ҳарбиро тавсиф мекунад.

Ҳар як соҳаи истилоҳоти ҳоси худро дорои мебошад ва соҳаи ҳарбӣ низ истисно нест.

Раванди эҷоди истилоҳоти ҳарбӣ бо пайдоиш ва ташаққули на танҳо истилоҳоти ҳарбӣ, балки истилоҳоти ҳуқуқӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ низ ҳос аст.

Аз ин рӯ, дар ҷараёни таҳқиқи пайдоиш ва ташаққули падидаи инкишофёбандаи истилоҳот, ошқорсозии тамоюлҳои умумии рушди он дар илмҳои ҳарбӣ ва дигар соҳаҳои илм метавонад, ҳам барои фанҳои ҳарбӣ, ҳарбӣ-техникӣ, техникӣ ва ҳам барои илми забоншиносӣ натиҷаҳои ҷолиб ба бор орад.

Бинобар сабаби ба бахшҳои алоҳида ҷудо шудани соҳаи ҳарбӣ, истилоҳоти ҳарбӣ метавонанд тактика, сохтор, ихтисоси қувваҳои мусаллаҳро ифода кунанд. Ҳамзамон ба соҳаи тадқиқоти истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ ҳанӯз дар миёнаҳои асри XX асос гузошта шуда буд.

Матнҳои ҳарбӣ хусусиятҳои ҳоси худро доранд, яъне дорои истилоҳоти фаровони сохторҳои гуногун мебошанд. Дар даҳсолаи охир ба илм диққати бештар дода мешавад, ки дар натиҷаи он ташаққули ногузари истилоҳоти нави, ба хусус истилоҳоти ҳарбӣ ба вуҷуд меояд.

Ба омӯзиши масъалаи истилоҳоти ҳарбӣ Л.Л. Нелюбин [2], А. А. Реформатский [3], Г.М. Стрелковский [4], В.Н. Шевчук [6] ва дигарон машғул шудаанд, зеро масъалаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳимтарини тарҷумаи ҳарбӣ ба ҳисоб меравад.

Азбаски ҳар як нави қувваҳои мусаллаҳ ва намуди кӯшунҳо дорои вазифа ва тактикаи ҳарбӣ, техника ва таҷҳизоти ҳарбӣ мебошанд, мо аз рӯи аломатҳои хизматӣ дар дохили ҳар як системаи истилоҳотӣ чунин нави истилоҳотро ҷудо мекунем: истилоҳоти оперативӣ-тактикӣ, ташкилӣ ва ҳарбӣ-техникӣ.

Муайян кардани сарҳади мафҳуми “истилоҳи ҳарбӣ” душвор аст, зеро доираи истифодабарии истилоҳоти ҳарбӣ хеле гуногун буда, бисёр истилоҳоти маъмул метавонад дар он маънои махсус, мушаххастар дошта бошанд.

Хусусияти ҳоси фарқкунандаи онҳо- ин бисёрмаъноии онҳо ва фарқияти онҳо бо истилоҳоти соҳаҳои гуногун маҳсуб мешавад.

Хусусияти ҳосе, ки бисёре аз муҳаққиқон хангоми баррасии вазифаи муайяни он, ки соҳаи ҳарбии алоқаро тавсиф мекунад, ишора мекунад, маҳз зарурати дақиқ муайян кардани мафҳумҳои махсус мебошад.

Истилоҳоти ҳарбӣ ин маҷмуи истилоҳотест, ки мафҳумҳои гуногуни коргузори ҳарбиро ифода намуда, воситаҳои мухталифи модии барои ҳаёт, таҳсил ва фаъолияти ҳарбӣ зарурии кӯшунҳоро инъикос менамоянд.

Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ хусусиятҳои миллии худро дорад, ки дар мавҷудияти шумораи зиёди истилоҳоти мураккаб, истифодаи фаъоли истилоҳот-ибораҳои бурида зухур мегардад.

Дар сурати бо ҳам алоқаманд будани мавзӯҳо дар дохили як матн, бояд хусусияти мавзӯй (мансубияти истилоҳ ба микросистемаи мувофик) дар сархатҳо ва ҷумлаҳои алоҳида то ба доираи маҳдуди калима - ибораи дутаркиба, ки ҷузъҳои он бо ҳам дар ҳолати муайянкунанда ва муайяншаванда қарор доранд, пайгирӣ карда шавад. Масалан, тарҷумай феъли **abschiessen** ба маънои пуркунандаи он вобаста хоҳад буд: **Flugzeuge abschiessen** - сарнагун кардани ҳавопаймоҳо (бо снаряд ё мушак), (сбивать самолеты (*снарядом или ракетой*)), **Panzer abschiessen** - нест кардани танкҳо (бо снаряд ё мушак), (уничтожать танки (*снарядом или ракетой*)), **Minen abschiessen** - тирандозӣ (минаҳои баҳрӣ), (расстреливать (*морские мины*)).

Ё: **die Aufklärung erzwingen; den Durchbruch erzwingen; den Übergang über einen Fluss erzwingen.**

Дар инҷо, дар сурати таҳлили мантиқӣ бо мақсади дуруст интиҳоб кардани калимаи тоҷикӣ (русӣ), мо тарҷумаҳои гуногунро ба даст меорем: гирифтани маълумоти разведкавӣ дар ҷанг; пешрафт кардан; убури намудан (*дарё*), (добывать разведывательные сведения в бою; осуществлять прорыв; форсировать (*реку*)) [5, с. 15].

Агар барои аксарияти истилоҳоти ҳарбӣ-техникии олмонӣ (ба истиснои неологизмҳо) дар забони русӣ таносуби мувофик мавҷуд бошад, пас дар муносибат бо истилоҳоти аслии ҳарбӣ (пеш аз ҳама аз соҳаи санъати ҳарбӣ ва ташкили кӯшунҳо) мо бо системаҳои гуногуни истилоҳотӣ, истилоҳоти дорой ҳаҷми гуногуни мазмунҳои бо истилоҳҳои олмонӣ ва русӣ ифодашаванда дучор мешавем.

Масалан, оинномаҳои Бундесвер разведкаи ҳарбиро чунин тақсим мекунанд:

strategische Aufklärung (Oberste Führung);

operative Aufklärung (Obere Führung);

taktische Aufklärung (Mittlere Führung);

Gefechtsaufklärung (Untere Führung).

Мо разведкаро аз ҷиҳати амиқии гузоштани вазифаҳо ба фаъолияти стратегӣ, оперативӣ ва тактиқӣ тақсим мекунем. Бинобар ин, «разведкаи тактиқӣ» (тактическая разведка) мафҳумҳои **Taktische Aufklärung** ва **Gefechtsaufklärung**-ро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, тарҷумаҳои зерин қабул карда мешаванд: **Taktische Aufklärung** - разведкаи тактиқӣ, гарчанде ки ҳаҷми истилоҳот на онқадар мувофик хоҳад буд ва **Gefechtsaufklärung** - разведкаи ҷангӣ ё разведкаи майдони ҷанг (тарҷумай таҳтуллафзӣ ва тарҷумай тавсифӣ), (боевая разведка или разведка поля боя (калька и описательный перевод)) [5, с. 92]. Дар истилоҳоти ташкили фаъолияти ҳарбӣ истилоҳоти дорой доираи гуногуни ифодаи мафҳумҳо низ мавҷуданд. Дар истилоҳоти ташкили фаъолияти ҳарбӣ истилоҳоти дорой ҳаҷми гуногуни ифодаи мафҳумҳо низ мавҷуданд.

Дар мавриди истилоҳоти олмонии **Staffel** (масалан, **Versorgungsstaffel**) ва **Trupp** (масалан, **Sanitätstrupp**) бояд гуфт, ки онҳо дар истилоҳиносии тоҷикӣ ва русӣ муодил надоранд ва ин истилоҳот бояд бо назардошти мавқеи онҳо дар микросистемаи истилоҳоти ташкилии кӯшунҳои хушкигарди Бундесвер тарҷума карда шаванд: **Versorgungsstaffel** - ротаи таъминотӣ (*дар баталон*), (полурота снабжения (*батальона*)); **Sanitätstrupp** - шуъбачаи санитарӣ (*дар ротаҳо, батареяҳо*), (санитарное отделение (*роты, батареи*)) дар фарқият бо **Sanitätsgruppe** - шуъбачаи санитарӣ (*дар баталон, дивизия*), (санитарного отделения (*батальона, дивизиона*)) [2, с. 15].

Яке аз мушкилоти мураккаби тарҷума масъалаи интиқоли мувофиқи мазмуни мафҳумҳои нави бо истилоҳот ифодаёфта ба ҳисоб меравад. Чун қоида, барои муайян кардани маънои неологизмҳо, луғатҳо ва маълумотномаҳо наметавонанд истифода шаванд, зеро рушди босуръати забон, ки боиси пайдоиши мафҳумҳо ва калимаҳои нави ифодакунандаи онҳо мегардад, имкон намедихад, ки неологизмҳо сари вақт ба назар гирифта шаванд.

Ба ҷойи он, маънои неологизмҳоро метавон аз таърифу тавзеҳоти дахлдоре, ки дар матбуоти даврии ҳарбӣ, дар адабиёти расмӣ ҳарбӣ неологизмҳо, чун қоида, баъди пайдо шуданашон дар матбуоти даврии ҳарбӣ ва ё дигар намуди матбуот вомехӯранд, ошкор намуд.

Агар, масалан, дар баробари калимаҳои **Satellit, Trabant** калимаи **Sputnik** пайдо шуда бошад, пас маълум мешавад, ки дар бораи иқтибосгирӣ аз забони русӣ, ки ин калима дар он маънои шабех дорад, сухан меравад. Воҳидҳои лексикӣ ифодакунандаи воқеияти ҳарбӣ-техникӣ, ки дар ҳарду забон маълуманд, аз қабилҳои **Laser, Lidar, Maser** ва ғайра низ бе мушкилӣ, чун қоида, ба тариқи транслитератсия тарҷума мешаванд, зеро тарҷумаи тавсифӣ одатан мувофиқмақсад набуда, ғайримантикӣ мебошад.

Вақте сухан дар бораи истилоҳот нав, яъне неологизмҳои меравад, ки дар адабиёти расмӣ аллакай варианти қабулшудаи тарҷумаи онҳо мавҷуд аст ва ё дар бораи тарҷумаи неологизмҳои дар заминаи калимаҳои байналмилалӣ офаридашуда меравад, дар чунин ҳолатҳам масъала осон ҳал мешавад. Фақат бояд боварӣ ҳосил кард, ки ин истилоҳи байналмилалӣ, ки мафҳуми мазкурро ифода мекунад, дар забоне, ки тарҷума ба он сурат мегирад, фаҳмо хоҳад буд. Масалан, неологизми дар қувваҳои амрикоӣ қабулшудаи **escalation**, ба забони олмонӣ **Eskalation** (инчунин дар шакли **Escalation** ва тарҷумаи таҳтуллафзӣ **Steigerung** вучуд дорад), ба забони тоҷикӣ авҷгирӣ, тақвият, ба забони русӣ эскалация тарҷума мешавад. Истилоҳи **Generalinspekteur** дар Олмони Ғарбӣ ҳамчун «генерал-инспектор» тарҷума мешавад, гарчанде ки тарҷумаи дурусттараш «Сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ» (главнокомандующий вооруженными силами) буда метавонад.

Аммо аксар вақт неологизмҳои тарҷумаи расмӣ ва эътирофшуда надоранд. Ва дар ин ҷо душворӣ дар интиҳоби тарҷумаи мувофиқ ба миён меояд. Истилоҳоте ба монанди **Baukastensystem**, ки дар истилоҳшиносии ҳарбии ҶҶО ба маънои системаи ташкилии «қисмҳои ивазшаванда» (ташкили ҷузъу томе, ки ивазшавандагии [тағйирёбии таносуб] воҳидҳои ташкилии сохторҳои гуногунро таъмин менамояд), («сменных блоков» (*организация соединения, предусматривающая заменяемость [изменение соотношения] организационных единиц различных родов войск*) истифода мешавад; **Hauspanzertaktik** - тактикаи ба ҳар як дастаи (мото) пиёдагардон додани як танк, (тактика, основанная на придании одного танка каждому (мото)пехотному отделению); «**Entwederoder**» - **Strategie** - Стратегияи *НАТО*, консепсияи «қувваи ҷавобӣ» (контрасилы) ва ғайра мисол шуда метавонанд. Дар ин мавридҳои тарҷумаро танҳо дар сурати мавҷуд будани таъриф дар матн ё машварат бо мутахассисон анҷом додан мумкин аст.

Табиист, ки конструкцияҳои эллиптикӣ дар сурати мавҷуд набудани зерматн метавонанд дар раванди тарҷума мушкилот эҷод кунанд. Масалан, **Trägerangriff** метавонад маънои **Flugzeugträgerangriff**-ҳамлаи қувваҳои ҳарбии зарбазани ҳавоиро (удар авианосной авиации) дар назар дошта бошад, инчунин **Kernwaffenträgerfliegerangriff** - ҳамлаи ҳавопаймоҳои барандаҳои аслиҳаи ҳастай (удар самолетов - носителей ядерного оружия) [4, с. 127].

Бинобар сабаби ба лексикаи ҳарбии олмонӣ зиёд ворид шудани номҳои ширкатҳои хориҷӣ (ва дигар исмҳои хос), охири аксаран ҳамчун ҷузъи таркибии калимаҳои мураккаб амал мекунад: **Linkainer** - дастгоҳи машқпарвоз (пилотажный тренажер) (ширкати авиатсионии (авиационной фирмы) Link Aviation, Inc.); **Konsol-Funkfeuer** - радиомаяки системаи радионавигатсионии дурамали «Консол»; (радиомаяк радионавигационной системы дальнего действия «Консол»); **Marder-Panzergranadiere**- пиёдагардони мотордор дар мошинҳои ҷангии «Мардер» (мотопехота на боевых машинах пехоты «Мардер») [6, с. 216].

Мушкилии тарҷумаи чунин сохторҳо дар он аст, ки исми хоси хориҷӣ метавонад иштибоҳан ҳамчун калимаи номаълуми олмонӣ қабул карда шавад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми тарҷумаи истилоҳҳои ҳарбии олмонӣ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ се ҳолати маълумтарин вучуд дорад:

1) истилоҳи ҳарбии олмонӣ мафҳумро ифода мекунад, ки дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ба истилоҳи ҳарбии ба таври васеъ истифодашавандаи русӣ, тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Ин ҳолат пеш аз ҳама ба истилоҳоти ҳарбӣ-техникӣ дахл дорад. Дар ин ҳолат, тарҷума набояд мушкилотро ба вучуд орад, албатта, ба шарте ки тарҷумон маънои истилоҳҳои ҳарбии олмонӣ, русӣ ва тоҷикиро донад.

2) истилоҳи ҳарбии олмонӣ мафҳумро ифода мекунад, ки дар забони русӣ истилоҳе мавҷуд аст, ки бинобар фарқияти ҳаҷми онҳо ба истилоҳи олмонӣ чандон мувофиқ нест. Таносуби мантиқии ҳаҷмҳои гуногуни мафҳумҳои, ки бо истилоҳоти ҳарбии олмонӣ ва русӣ

ифода шудаанд, пеш аз ҳама ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти марбут ба фаъолияти оперативӣ-тактикӣ ва ташкили фаъолияти ҳарбӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

3) истилоҳи ҳарбии олмонӣ мафҳумро ифода мекунад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ муодили он нест, зеро ин истилоҳи ҳарбӣ воқеиятҳоеро ифода мекунад, ки ба Қувваҳои Мусаллаҳи Шӯравӣ хос нестанд [4, с. 127].

Аз ин лиҳоз таҳлил ва таснифи истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву русӣ ва олмонӣ бо назардошти вижагиҳои маъноиву сохтори онҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои типологӣ ва муқоисавию таърихӣ ин гурӯҳи вожагон ба таври бояду шояд мушаххас карда шуда, вобаста ба мушкилоти тарҷумаи онҳо ҳулоса ва фарзияҳои арзишманди илмӣ пешниҳод карда шаванд.

Адабиёт

1. Мурог И. А. Вербальный компонент англоязычных рекламных текстов военной направленности // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. - 2017. - № 6 (72): в 3-х ч. Ч. 2. - С. 123-127.
2. Нелюбин Л.Л. Введение в технику перевода. – М.: Изд-во Флинта, 2009. – 216 с.
3. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка // *Проблемы структурной семантики*. - М.: Наука, 1968. - С. 103-125.
4. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода. *Немецкий язык*. – М.: Воениздат, 1979. – 272 с.
5. Чигашева М.А. Семантическое поле воинских званий в русском и немецком языках [Chigasheva M.A. *Semantic field of military ranks in Russian and German*]: дис. ... канд. филолог. наук: 10.02.20. – М., 2003.
6. Шевчук В.Н. Справочник военного переводчика. – СПб.: Изд-во «Русь», 2016. – 400 с.
7. Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Erste Auflage*. / F. Kluge Trubner, Stra.burg, 1883.
8. Kreuzer. DWDS – *Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache Etymologisches Wörterbuch (nach Wolfgang Pfeifer)*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dwds.de>
9. Meyer R.M. *Die militärischen Titel // Zeitschrift für deutsche Wortforschung*. Göttingen, 1910 б. Bd. 12.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ЛЕКСИКАИ ҲАРБИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА ОЛМОНӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ ва мушкилоти тарҷумаи онҳо бахшида шудааст. Дар мақола андешаҳои забоншиносону муҳаққикон дар атрофи мавзӯи истилоҳ ва истилоҳфаринӣ дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ оварда шудаанд. Мақола ба таври муфассал шарҳу тафсири чанде аз истилоҳоти тарҷумашиносиро, ки ҳар кадом функсияи мушаххаси худро дар мавридҳои гуногун иҷро менамояд, бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ инъикос намудааст. Зимнан пас аз овардани тафсилоти комили ин истилоҳот онҳо ба таври мушаххас таҳлил ва натиҷагирӣ шудаанд. Дар баробари ин натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд аз ҷониби забоншиносон ҳангоми тарҷумаи матнҳои ихтисосашон маҳдуди самти ҳарбӣ истифода бурда шаванд.

Калидвожаҳо: таҳлил, муқоиса, лексика, тарҷума, истилоҳ, истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ, хусусиятҳои тарҷума, ҳарбӣ, синонимҳо, забон.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВОЕННОЙ ЛЕКСИКИ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена изучению профессиональных военных терминов немецкого языка и проблемам их перевода. В статье представлены взгляды лингвистов и исследователей на тему терминологии в таджикском, русском и немецком языках. В статье дается подробное объяснение ряда терминов перевода на таджикский, русский и немецкий языки, каждый из которых выполняет определенную функцию в разных ситуациях. В то же время, после предоставления полной информации об этих терминах, они четко проанализированы и обобщены. Наряду с этим, результаты исследования могут быть использованы лингвистами при переводе текстов с ограниченной военной специфики и военного содержания.

Ключевые слова: анализ, сравнение, лексика, перевод, термин, немецкие военные термины, особенности перевода, военное, синонимы, язык.

COMPARE ANALYSIS OF THE TAJIK, RUSSIAN AND GERMAN MILITARY WORDS

This article is devoted to the study of professional terms of the German language and the problems of their translation. The article presents the views of linguists and researchers on the topic of terminology in Tajik, Russian and German languages. The article provides a detailed explanation of a number of terms of translation into Tajik, each of which performs a specific function in different situations. In addition, a large number of works of both foreign and domestic linguists involved in this important field of science have been analysed and collected. Alongside the results of the research can be used by the linguistics for translating texts with limited military specialization and meanings.

Keywords: analysis, compare, words, translation, term, German military terms, specificity of translation, military, synonym, language.

Дар бораи муаллиф

Ғуломова Фотима Абдурахмоновна

Докторант, Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 555 57 06 55

About the author

Gulomova Fotima Abdurahmonovna

Doctorate, Academy of public administration
under the President of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 555 57 06 55

Об авторе

Гуломова Фотима Абдурахмоновна

Докторант, Академии государственного
управления при Президенте Республики
Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 555 57 06 55

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЕ ГИНЕКОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ

Каримова М. Д.

*Таджикский государственный медицинский
университет имени Абуали ибни Сино*

Медицина, как и другие человеческие знания, постепенно формировалась и прошла долгий и сложный путь развития в своем историческом развитии. В каждый данный период медицина представляет собой определенный этап в развитии знаний, касающихся здоровья и болезни человека. Поэтому необходимо изучать медицину и ее терминологию в контексте ее исторического развития.

Следует отметить, что изучение истории медицинской терминологии не может, заканчивается медицинской литературой; много медицинских сведений можно найти в научной литературе других отраслей человеческого знания; аналогичные свидетельства встречаются в художественной, военной литературе, изобразительном искусстве, памяти, сказках и т.д. Что касается более древних времен до появления письменности, то произведения народного эпоса также могут быть использованы в качестве источника для исторического изучения медицинской терминологии. В изучении истории древней медицины очень важны произведения материальной культуры: инструменты, предметы, народное творчество, рисунки и т.д.

Акушерство как область медицины считается одновременно сложной и трудной областью, поскольку содержит терминологию из разных областей медицины, где структурные значения слов и терминов меняются.

Анализ показывает, что терминология акушерской сферы была хорошо известна и в 19 веке. Однако заимствования из других языков играют особую роль, так как большинство терминов в этом языке заимствованы, и в этом отношении латынь играет особую роль.

Надо отметить, что не всегда можно точно передавать значение одного термина с точности на другой язык, особенно если оно касается медицины, но и здесь недожно быть ошибок, так как оно имеет дело с здоровьем человека.

"Первыми носителями медицинских знаний, первыми профессионалами народной, медицины, в буквальном смысле слова, были женщины: На них лежала ответственность за добычу растительных продуктов, они логично предполагали лекарственные травы, у них был собственный опыт рождения, они ухаживали за новорожденными и т.д. Данные древнейших письменных памятников убедительно показывают, что в родовом обществе это был вполне логичный способ помощи роженице и новорожденному. Этнография дает совершенно убедительные основания полагать, что кесарево сечение практиковалось в этот исторический период, на границе между мезолитом и неолитом, 10-5 лет назад. На поздних этапах существования родовых обществ рациональные медицинские знания все больше переплетались и часто уступали место религиозным и магическим ритуалам и заклинаниям, жертвоприношениям, выделению духов для исцеления, «бросавших зародыши в утробу матери» и др. [7, с. 71].

Надо подчеркнуть, что система терминов и терминологии в медицины различно и огромно. Они считаются координированными и проникают из одной системы в другую. В процессе развития могут изменяться функции терминов, место и способы применение медицинских терминов.

Необходимость распространения медицинских знаний обусловлена изменением основных концепций медицины и меняющимися моделями взаимодействия между врачами и пациентами. В среде пациентов все более важным становится поиск путей повышения уровня их понимания и сотрудничества, что, в свою очередь, привело к росту интереса к изучению медицинской терминологии. Особенность медицинской терминологии, высокоразвитой и широко распространенной, заключается в том, что помимо академической терминологической системы в языке существует семейная терминология или

терминосистема, приближающаяся к состоянию термина; знание этого языка выделяет врачей в отдельную социальную группу. Знание, с точки зрения философии, – это «проверенный общественно исторической практикой и удостоверенный логикой результат процесса познания действительности, адекватное ее отражение в сознании человека в виде представлений, понятий, суждений, теорий». Для выражения медицинских знаний используется специальный «код» терминологическая лексика. Поэтому в данной работе отмечается вопрос о становления термины предметной сфере акушерства. Известно, что терминосистемы акушерства и гинекологии покажет, как изменялось знание, как оно отражалось в мозгу человека. Прежде всего, надо определить понятие слова акушерство что означает? - **Акушерство** (франц. accoucher – помогать при родах) область клинической медицины, изучающая физиологические и патологические процессы, происходящие в организме женщины, связанные с зачатием, беременностью, родами и послеродовым периодом, а также разрабатывающая методы родовспоможения, профилактики и лечения осложнений беременности и родов, заболеваний плода и новорожденного. **Гинекология** происходит от греческого слова gune - женщина и logos - наука, которое занимается вопросами женских половых органов в период родов и женскими заболеваниями половых органов, до беременности и периода беременности [20; 21].

Культура Древней Греции оставила исключительный след в истории человечества и внесла много открытий в систему знаний о человеке и его болезнях. Кроме того, именно от древнегреческой медицины берут начало два направления — эмпирическое и философское, которые после тысячелетий самостоятельного развития начинают сближаться лишь в XVII—XVIII вв., в результате чего сформировался принцип единства методологии и эмпирического знания, единства науки и практики — основной принцип современной медицины. Много внимания медицине, здоровью и болезням, образу жизни уделяли великие философы Древней Греции Демокрит, Гиппократ, Платон и особенно Аристотель, оказавшие большое влияние не только на современную им медицину и ее выдающегося представителя Галена, но и на всю европейскую медицину средних веков. «Древнегреческая медицина является важным инструментом развития. Первые сведения о древнегреческой медицине относятся к XII веку н.э., когда греческая медицина стала, самостоятельной профессией и появились профессиональные врачи и «семейные» медицинские школы. Во-первых, древнегреческая медицина во многом обязана тем, что в античности она достигла наивысшей степени самостоятельности как область знаний с определенным углублением в естественные науки».

Более 100 медицинских книг того периода собран в так называемом "Гиппократовом сборнике". Она берет свое начало от великого древнего врача Гиппократа (460-377 гг. до н.э.). Фактически, история европейской медицины и медицинской терминологии начинается со «Сборника Гиппократа». Гиппократ и его наследники унаследовали медицинскую лексику, которой пользовались несколько поколений человечеств. По некоторым она может быть судима в поэмах «Илиаде» Гомера (IX - VIII века до н. э.) [Мед. Энцикл].

С гордостью можно ответить, что таджикско-персидская медицина берет свое начала с глубины веков, имея более чем трех тысячелетнюю историю, представляя собой весьма богатое, передовое и уникальное явление, которая на протяжении всей истории развития персоязычные народов постоянно обогащалась и развивалась. Известно, что таджикский народ в своей истории прошел очень сложный и трудный многовековой путь развития; в различных исторических и политических условиях, он неустанно трудился над развитием своей экономики, культуры, медицины. Во всех этих областях таджикский народ достиг значительных успехов и их выражением явилось создание самостоятельного таджикского государства Саманидов. К этой эпохе относится также расцвет медицинской науки и медицинской практики. В ней жила и творила целая плеяда крупных ученых-медиков. В дополнение ко всему сказанному хочется дать определение медицины данное еще 1000 лет тому назад гениальном сыном таджикского народа Абуали ибн Сино. Он писал: «Я утверждаю: медицина наука о познании состояния тела человека, поскольку оно здорово или утратила здоровье для того, что бы сохранил здоровье или вернуть его, если оно утрачена ». Другие считали, что медицина – это познание и действие.

«Одним из самых древнейших письменных памятников человеческой и персидско-таджикской культуры, в которой получили свое отражение и вопросы медицины и медицинских терминов является книга Авеста. Она была составлена в VII- VI веках до нашей

эры, первоначально она была очень объемиста, изложена на 12000 кожных листах. В период нашествия греков и арабов эта книга была сожжена. Так, после уничтожения Авесты греками, восстановления была в IV века н.э. по указу основателей Сасанидского государства царя Шапура I (220-241) и Шопура II (309-379гг.) Сасанидский вариант Авесты насчитывал 21 книгу, из которых до нашего времени целиком сохранилась только одна книга. Двадцатая этого книга «Вандидод» содержит сведения о древней персидской медицине. Медиков в Авесте, прежде всего, интересуют медицинские проблемы сохранения тела в здоровом состоянии. Хотя в этой книге медицина отражена в весьма примитивной форме с религиозными мотивами, но определение о том, как сохранить тело в здоровом состоянии, строго соблюдать гигиену не только с лечебной, но и профилактической точки зрения, правила личной и общественной гигиены, особенно гигиены питьевой воды и окружающей среды. Медицина в Авесте представлена двумя направлениями. Первое - это геоцентрическое, где в центре внимания стоит бог, как создатель болезней или одаряющий здоровье. Второе направление – это антропоцентрическое, где в центре внимания находится человек, который обязан быть честным и соблюдать все предписания зороастризма. В Авесте много места уделено вопросам охраны материнства и детства, рождением здорового ребенка, гигиеной беременной женщины и профилактикой женских заболеваний, семьи, брака, врачебной этики, диагностики болезней. В Авесте имеются также сведения, где говорится о ряде хирургических заболеваний». Древние иранцы знали об операции «кесарево сечение», применяющейся при осложненных родах. Известно, что этим способом был извлечен из утробы матери легендарный герой Ирано-язычных народов Рустам [15, с. 26, 28, 29].

Еще одним важным источником изучения истории персидско-таджикской медицины и медицинских терминов является Гунди Шопур. «Гунди Шопур – город средней III века была основана в Иране и была центр науки. В Гунди Шапуре медицина, как и другие отрасли науки, была интернациональной, культура существовала более 300 лет. Школа Гунди Шопура была первой начальной медицинской школой, где медицинское образование носило непосредственно практический (экспериментальный) характер. Врач был как студент и тоже как практикант. Структура медицинского училища состояла из лечебной и учебной части. Сама больница считалась терапевтической единицей. Название болезни и ее симптомы бесчисленны, например, малярия «безгак» дизентерия «нағзак», «доулфил», «реши сок» напоминают. Лекарства были самые разные: кожные язвы лечили солью, шафраном, кибритом (спички). При глазных инфекциях применяли сурмы, для лечения ран; использовали свинец – сурб «курғошим» [14, с. 29].

О медицине доисламского периода средневековой арабской истории известно мало. В дальнейшем она, как и вся культура арабского мира, развивалась в соответствии и в рамках идеологии ислама, достигнув в IX—X вв. наивысшего расцвета. Однако новых достижений в практическую медицину, в том числе акушерство, арабским и среднеазиатским врачам внести не удалось, но они обогатили ее новыми наблюдениями, диагностическими приемами, средствами терапии. Анатомией они не занимались — ислам запрещал прикасаться к телу умершего, их представления по анатомо-физиологическим и обще патологическим основам болезней базировались только на взглядах персидских докторов.

Выдающийся хирург арабского Востока Абу-ль-Касим (936—1013) женщин не оперировал (ислам запрещает правоверному мусульманину видеть обнаженное женское тело), но стал первым и единственным арабским врачом, подробно описавшим клиническую картину внематочной беременности. Другой знаменитый араб Ибн-Зохр (1092—1162) первым опубликовал рецепты противозачаточных средств. В литературном наследии арабских и среднеазиатских врачей содержится много вполне рациональных рекомендаций по гигиене и питанию беременных женщин, уходу за новорожденными и грудными детьми, их вскармливанию.

Нуъмон ибни Собит (699-775) таджикский ученый в последствии получившего почётное имя Абу Ханифы или Имоми Аъзам. Он внёс большой вклад в развитие многих отраслей медицины. Его идеи, практические рекомендации, наставления, опередили развитие медицины на многие века, становясь весьма актуальными в наше время. Изучение творчества Абу Ханифы проясняет его вклад в следующие специальности медицины:

акушерство, педиатрию, неврологию, психиатрию, наркологию, гигиену, санитарную. Новаторские вклады Абу Ханифы ещё в VII - веке касаются науки акушерства:

1. Особо следует подчеркнуть высказывания Абу Ханифы о защите прав женщин, необходимости бережного отношения к женщине-матери. Так он считал обязательным включение девочек в права наследования наравне с сыновьями.

2. Применение "Кесарева сечения" по жизненным показаниям с учётом состояния матери и плода.

3. Способы отчленения сросшихся близнецов в тяжелейших случаях.

4. Научно-обоснованное решение физиологических проблем женского и мужского пола [18, с. 114, 116].

Абубакр Закария ар- Рази (865-925) является одним из выдающихся таджикский врач в эпохе Саманидов и мыслителем, ученым— энциклопедистом, внесшим большой вклад в науку особенно в медицине. В эпохе Саманидов медицина развивалась очень высоко, в ней было много выдающихся ученых - медиков внесли огромный вклад в развитие медицинской науки и медицинской практики. Саманидские медики способствовали значительному развитию медицины и фармации не только в стране, «они оказали значительное влияние на развитие медицины у народов Западной Европы. В истории таджиков огромное значение имело образование государства Саманидов. Государство Саманидов было первым самостоятельным Таджикским государством, созданным во второй половине IX века. Абубакр ар - Рази оставил потомкам огромное научное медицинское наследие, которое значительно повлияло на развитие медицинской науке не только в странах Востока, но и Западе. Ар Рази написал 136 до 272 книг и 60 из них о медицине. «Введение к медицине», «Всеобъемлющая книга о медицине», «Медицинский сборник», «медицинские афоризмы», «О больницах», «О неизлечимых заболеваниях», «Об испытании знания врача», «О функциях органов», «Детские болезни», «О хирургических операциях», «О зрении и о том чуют глаз не выпускает лучи» и т.д. Рази проводил анатомические исследования, изучал организм человека, и он первым предложил термины строение эмбриона, сделал ряд открытий в этом области. Например, он обнаружил мочевой ход у эмбриона между мочевым пузырем и пупком; впервые описал ряд нервов, обратив при этом внимание на возмещение их повреждения при различных операциях; внес немало уточнений в отношении функции нервов и мышц, установил, что потеря голоса и удушье что может произойти в результате паралича [19, с. 5, 7, 9].

Абуали ибни Сино (980–1037) – один из виднейших таджикский мыслителем, врач, ученым своей эпохи и внес большой вклад в науку особенно в медицине. Научное наследие Абуали ибни Сино поистине велико. Известно около 450 научных трудов, из которых 240 хранятся, в различных библиотеках мира. Свои труды он писал на двух языках – арабском и родном таджикском фарси – дари. Медицинским наследием Ибни Сино является 59 книг. Среди медицинских трудов важнейшим, принесшим ему многовековую мировую славу, где наиболее полно изложены его медицинские взгляды, является «Канон врачебной науки», «Китаб ал-Канун фи –т –тиб», «Китоб-аш- шифа» «Канон» в истории медицины не имеет себе равных. Этот энциклопедический труд явился мостом, перекинутым как бы между современной и античной медициной. Он был написан на основе глубокого изучения и подведения итогов богатой древнегреческой, древнеримской, индийской, и персидской медицины. Сино предложил много медицинских терминов. Абуали ибни Сино четко описал диагностику и клинику лечения диабета! При этом он подчеркивал, что моча у диабетиков бывает обильная, прозрачная, тяжелая. После испарения остается осадок, имеющий сладкий вкус [1]. История свидетельствует, что А. Константин и Джеральд Кремонский (1114-1187) были преподавателями в медицинской школе Салерно. Он сделал первый перевод "Канона медицины" Ибн Сины, который был снабжен подробным словарем специальных выражений. В XII веке было сделано более 70 переводов с арабский на латынь. Латинские переводы Канона преподавали медицину в Европе до 17 века. Западноевропейские врачи обращались к своему греческому наследию только через латинские переводы работ, переведенных с греческого на арабский. Первые латинские переводы с арабского языка были сделаны во XII веке.

Здравоохранение в Республике Таджикистан началась после присоединения Средней Азии к власти России. «На территории современного Таджикистана действовала больница на

40 коек, 13 врачей и 32 фельдшера. В первые годы советской власти медперсонал направляли в Таджикистан из других республик, в основном из Российской Федерации и Украины. В 30-х годах XX века медицинские училища были созданы сначала в Худжанде, затем в Сталинабаде (ныне Душанбе) и в 1939 году в Сталинабадском медицинском институте. В 1946 году он был переименован сначала в Министерство здравоохранения, затем в Министерство здравоохранения Таджикской ССР, а в 2013 году в Министерство здравоохранения и социальной защиты Республики Таджикистан» [14, с. 45, 56].

Развития акушерства и гинекология в Англии. Одной из частей истории Англии является история ее медицины и вклад английских врачей в развитие самой Англии и науки в целом.

Слова гинекология не возникают просто так, за каждым словом стоит значение, взгляд, понимание, смысл. Термин акушер означает как “человек, принимающий роды у женщины, лежащей на кровати”. Со средневекового английского языка этого термина называли Midwife– (момодоя- повитуха) в переводе указывало на связь, согласованность во взглядах, совместность. Таким образом, понятие midwife дословно имеет в виду “того, кто находится рядом с женщиной” или помогает женщине в деторождении.

В Европе Англия, Германия, Франция на протяжении Средних веков повитухи оставались единственным персоналом, дающим рожаящим женщинам одобрение в родах. Большинство повитух были осторожны в своём подходе к деторождению. Они верили в то, что их роль –“быть рядом с рожаящей женщиной”, что подразумевалось и в понятии midwife. Таким образом, надо отметить, что содержание термина в таджикском и английском языках одинаково. У. Смелли (1697–1763), выдающийся английский акушер, написал «Трактат о родовспоможении (Treatise on Midwifery, 1752)», в котором точно описан процесс родов и указаны рациональные процедуры их облегчения. Первое появление акушерских щипцов относят ко второй половине XVII века, к семье врачей Чемберлен (Chamberlen), практиковавших в Англии, Ирландии и в последующем в Голландии. Литература отводит первое создание щипцов братьям Чемберленом.

«Знаменитый французский акушер XVIII века А. Левре (1703-1780) первым предложил термины «вход» и «выход» в малом тазе, выделил косые размеры таза, предложил определение кос малого таза. Его акушерские щипцы были одним из первых содержащих винт для фиксации двух ветвей. Способы формирования медицинской терминологии, в частности лексики акушерство и гинекологии Лавре предложил большой вклад в целом». В развитие терминологии данной области медицины предложил большой вклад был внесен еще одним известным мыслителем и ученым Габриэл Фаллопием, который точно описал анатомию круглых маточных связок, а в яичниках он наблюдал «пузырьки либо с водянистым, либо с желтоватым, либо с мутным содержимым», т.е. фолликулы и желтые тела. Им впервые был употреблен термин плацента» [15, с. 116-117].

Заключение. В целом, можно считать, что исследование терминов и терминологии особенно в области медицины является всегда актуальной темой, так как эта отрасль науки находится в постоянном развитии, и появление новых терминов в этой сфере требует постоянного внимания и тщательного исследования.

Несмотря на заимствование с других языков, которое сыграло особенную роль, следует исследовать терминологию независимо от интернациональности многих из них, так как не всегда языки могут иметь один и тот же особенность использования названной лексики и терминологии.

Литература

1. Абуали ибни Сино. Қонуни тиб. Китоби 1. - Душанбе, 1989. - 831 с.
2. Абуали ибни Сино. Қонуни тиб. Китоби 2. - Душанбе, 1991. - 551 с.
3. Абуали ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ.1. - Душанбе, 1989. - 497 с.
4. Акушерства – Большая Медицинская Энциклопедия / Под редакцией Петровского Б.В., 3-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1974.
5. Акушерство и гинекология. Клинические рекомендации / Под ред. Г.М. Савельевой, Г.Т. Сухих, В.Н. Серова. - М., 2016. - 1024 с.
6. Акушерство. Национальное руководство. Под ред. Г.М. Савельевой, Г.Т. Сухих, В.Н. Серова, В.Е. Радзинского. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2015. – 1088 с.

7. *Акушерство и гинекология / Пер. с англ. [С.П. Коней и др.] / Под общ.ред. Г.М. Савельевой, Л.Г. Сичинава. – М.: ГЭОТАР Медицина, 1997. – 719 с.*
8. *Азизова М. Х. Функционирование медицинских терминов, в таджикском и английском языках (на материале названий болезней). – Душанбе, 2016. - 152 с.*
9. *Айламазьян Э. К. Акушерство. – СПб.: СпецЛит, 2005. - 140 с.*
10. *Акушерство. Учебник / Айламазьян Э. К. и др. - 9-е изд., перераб. и доп. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2015. - 704 с.*
11. *Киселева Л.А. Этимология терминов акушерства и гинекологии // Термины в коммуникативном пространстве: материалы научно-практической конференции с международным участием «Современные проблемы экологии языка», г. Астрахань, 10.02.2017. – Астрахань : Изд-во Астраханского ГМУ, 2017. – С. 204 – 208.*
12. *Киселева Л.А. Терминология профессионально-языковой картины мира областей медицины «акушерство» и «гинекология» // Язык и культура в эпоху интеграции научного знания и профессионализации образования : материалы II международной научно-практической конференции. – Пятигорск: ПГУ, 2018. – С. 185 – 192.*
13. *Исхаки Ю.Б., Таджиев Я.Т. Очерки истории медицины Таджикистана. – Душанбе: ТГМУ, 1993. -136 с.*
14. *Исхаки Ю.Б., Таджиев Я.Т. Таърихи тиб. Китоби дарси барои донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ. – Душанбе, 1997.*
15. *Макацария Н.А. Андре Левре // Акушерства, гинекология, репродукция. – 2015. - № 2. – С. 116-117.*
16. *Маслова М.А., Вейнштейн З.И., Плебейская Л.С. Учебник английского языка для медицинских вузов. – М., 2003. – 318 с.*
17. *Марчукова С.М. Медицина в зеркале истории. - СПб.: Изд-во "Европейский дом", 2003.*
18. *Мирзоева С.М., Рахмонов Р.А., Касымов М. Вклад Абу Ханифы в медицине // Паёми Сино. ТГМУ имени Абуали ибни Сино. – 2009. - № 4. - С. 11-15.*
19. *Юлдошев У.Р., Валентина А., Лысых О.А. Нравственное воспитания молодёжи на примере деятельности и гуманистических воззрениях таджикского врача энциклопедиста Абубакра Закаря ар-Рази. [Электронный ресурс]: www.tajmedun.tj (Дата обращения: 29.09.2022).*
20. *Шубов Я.И. Словарь-справочник по медицинской терминологии. - М., 1973.*
21. *Энциклопедический словарь медицинских терминов. – М., 1982.*

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ИСТИЛОҲОТИ ГИНЕКОЛОҒИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ: МАРҶИЛАҲОИ АСОСӢ

Дар мақола таърихи пайдоиши истилоҳоти гинекологӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст. Аксари вожаҳо решаҳои юнонӣ-лотинӣ доранд ва байналмилалӣ мебошанд. Бояд қайд кард, ки тибби тоҷикӣ-форсӣ аз умқи қарнҳо сарчашма гирифта, дорои таърихи беш аз сеҳазорсола мебошад. Маълум аст, ки халқи тоҷик дар таърихи худ роҳи хеле мураккаб ва душвори чандинасраи тараккиётро тай карда, дар шароити гуногуни таърихию сиёсӣ чихати рушди иқтисоду фарҳанг ва тиб ҳақду талаш намудааст. Дар ҳамаи ин соҳаҳо халқи тоҷик муваффақиятҳои намоён ба даст овард, ки ифодагари ин ҳама арзи вучуд намудани давлати мустақили тоҷикон Сомониён буд. Маҳз ба ҳамин давра инкишофи илми тиб ва амалияи тиб марбут мешавад. Дар ин давра шумораи зиёди олимони намоёни тиб қору фаъолият мекарданд. Бояд таъкид кард, ки низомии истилоҳоту истилоҳшиносӣ дар тиб гуногуну васеъ аст. Дар раванди инкишоф вазифаи истилоҳот, макон ва равишҳои истифодаи истилоҳоти тиббӣ метавонад тағйир ёбад.

Калидвожаҳо: решаҳои юнонӣ-лотинӣ, ҳолати бадани инсон, саломатӣ, акушерӣ, истилоҳоти гинекологӣ, тиб, беморӣ.

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ГИНЕКОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ

В статье рассматривается история происхождения гинекологических терминов в таджикском и английском языках. Большинство слов имеют греко-латинские корни и являются интернациональными. Можно ответить, что таджикско-персидская медицина берет свое начало с глубины веков, имея более чем трех тысячелетнюю историю. Известно, что таджикский народ в своей истории прошел очень сложный и трудный многовековой путь развития; в различных исторических и политических условиях, он неустанно трудился над развитием своей экономики, культуры, медицины. Во всех этих областях таджикский народ достиг значительных успехов и их выражением явилось создание самостоятельного таджикского государства Саманидов. К этой эпохе относится также расцвет медицинской науки и медицинской практики. В ней жила и творила целая плеяда крупных ученых-медиков. Надо подчеркнуть, что система терминов и терминологии в медицине различно и огромно. В процессе развития могут изменяться функции терминов, место и способы применения медицинских терминов.

Ключевые слова: греко-латинские корни, состояния тела человека, здоровье, акушерства, гинекологических терминов, медицина, болезнь.

HISTORY OF THE ORIGIN OF GYNECOLOGICAL TERMS IN TAJIK AND ENGLISH: MAIN STAGES

This article discusses the history of the origin of gynecological terms in Tajik and English. Most of the words have Greek-Latin roots and are international. We can reply that Tajik-Persian medicine has its origins in the depths of centuries, having more than three thousand years of history. It is known that the Tajik people in its history has passed a very complex and difficult centuries-long path of development; in different historical and political conditions, it has worked tirelessly to develop its economy, culture and medicine. In all these areas, the Tajik people achieved considerable successes, which were manifested in creation of independent Tajik state of Samanids. Medical science and practice also flourished during this period. A whole pleiad of great medical scientists lived and worked in this era. It has to be stressed that the system of terms and terminology in medicine is different and huge. In the process of development the function of the terms, the place and the way they are used in medicine may change.

Keywords: Greek-Latin roots, human body states, health, obstetrics, gynecological terms, medicine, disease.

Дар бораи муаллиф

Каримова Муқаддас Дониёровна

Омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон
ба номи Абуалӣ ибни Сино
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 900 99 32 32
E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com

About the author

Karimova Muqaddas Doniyorovna

Teacher of the Department of Foreign Languages
Avicenna Tajik State Medical University
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Sino st., 29-31
Ph.: (+992) 900 99 32 32
E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com

Об авторе

Каримова Муқаддас Дониёровна

Преподаватель кафедры иностранных языков
Таджикский государственный медицинский
университет им. Абуали ибни Сино
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Сино, 29-31
Тел.: (+992) 900 99 32 32
E-mail: mukaddaskarimova87@gmail.com

ВОҲИДҲОИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИ БО НОМ ВА СИФАТҲОИ ХУДО ДАР ЭҶОДИЁТИ ХАЛҚИ САРИ ХОСОР

Насимов Н.

*Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони
ҷаҳон – «Пайванд»*

Дуо, қасам (савганд), шогун, зарбулмасал ва чистон аз чумлаи жанрҳои фолклорӣ маҳсуб меёбанд. Оид ба паҳлуҳои мухталифи хусусияти жанрҳои мазкур фолклоршиносон тоҷик Р. Раҳмонӣ [9] ва Д. Раҳимов [8] таҳқиқоти комил ба анҷом расонидаанд. Чунончи, профессор Р. Раҳмонӣ қайд менамояд: «Жанри дуо дорои сохтор ва вазифаи худ буда, мардум ба он эътиқод доранд ва аз ҷиҳати раванӣ касро таҳти таъсир қарор медиҳад. Маъмулан одамон ба дуо ҳамчун сухани муқаддас бовар доранд. Ба ин васила дуо, ки дар он Худо, пайғамбар, шахсиятҳои бонуфузи ба руҳияи инсон таъсирбахш ва ҳамчунин ҷойҳои муқаддас ёд мешавад, вазифаи эътиқодманд будани инсонро талқин менамояд» [9, с. 228].

Дар Куръони карим роҷеъ ба аҳамияти дуо омадааст: «Ва чун бандагони Ман дар бораи Ман туро бипурсанд – пас, ҳамоно Ман наздикам, дуои дуокунандаро – чун дуо кунад – қабул мекунам. Пас, бояд ки онҳо барои Ман фармонбардорӣ кунанд ва бояд ки ба Ман бигараванд, то бошад ки роҳ ёбанд» [5, с. 28, 2:186].

Ҳамчунин китоби «Дуъо – мағзи ибодат» [19] дар бораи дуоҳои динӣ ва аҳамияти онҳо дар дунёҳои динию дунявӣ маълумоти муфассалеро дар бар кардааст.

Дар ҷаҳони дини Ислом ном ва сифатҳои Худо ҳамеша мавриди истифода қарор доранд. Доир ба мавзуи мазкур донишмандон аз рӯи омӯзиш ва таҳқиқи китобҳо, асарҳо ва расму оинҳои динию дунявӣ маводи зиёде таълиф намудаанд. Масалан, забонишинос Д.Л. Шукуров дар мақолаи «Номи Худо дар анъанаҳои инҷилий-фиқҳии насронӣҳои шарқӣ (ховарӣ)» [21] оид ба истифодаи номи Худо дар лексикаи расму оин ва анъанаҳои насронӣҳои шарқӣ натиҷаи таҳқиқоти хешро баён доштааст.

Дар илми байналмилалӣ ба омӯзиши номҳои Худо теонимия ё теонимика ва ба омӯзиши мавзӯ ва масоили худошиносӣ, инчунин динию фиқҳӣ илми теология машғул аст.

Теонимия аз калимаи юнонии *teos* – Худо ва *opoma* ё *opima* – ном, унвон гирифта шуда, илмест, ки номҳои Худоро меомӯзад [1, с. 95, 109].

Теология низ калимаи юнонӣ буда, аз *teos* – Худо ва *logos* – калима, мафҳум, таълимот, илм ва дониш иборат аст, ки ба маънои худошиносӣ маъмул аст [6, с.306].

Азбаски мавзуи омӯзишу баҳси мазкурро таҳлили забонии жанр ва матнҳои фолклорӣ дар бар мегирад, аз ин рӯ, калимаҳо, истилоҳот, таркиб, ибора, ифода ва ҷумлаҳо дар таҳлили лексикӣ, фразеологӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ воҳидҳои лингвофолклористӣ ном бурда шуданд: воҳидҳои лингвофолклористие, ки бо истифода аз ном ва сифатҳои Худо ташаккул ёфтаанд.

Вобаста ба он ки илми теонимия ному сифатҳои Худоро дар умум якҷо бо унвони номҳои Худо мавриди омӯзиш қарор медиҳад, дар ин навишта низ бештар аз ибораи номҳои Худо ном бурда шуд.

Муҳаққиқ М. Саидов вобаста ба мавзӯҳои мазкур мақолаҳои «Теонимияи Куръон» ва «Таҳлили таърихӣ-забоншиносии номҳои Худованд дар Куръон»-ро иншо кардааст [11, с. 82-90; 12, с. 58-66].

Омӯзишу таҳлили лингвофолклористии матнҳои эҷодии халқи Сари Хосор аз рӯи китоби фолклоршинос Р. Амонов «Очеркҳои даҳанакии Кӯлоб» [2] собит сохт, ки истифодаи номҳои Худо дар воҳидҳои фолклорӣ забонӣ, аз ҷумла дар дуо, қасам, дархост ва мурочиат бештар аз 50 мавридро дар бар мегиранд. Ва онҳо бо ҷумлаи ибора ва ифодаи таркибҳои синтаксисӣ фразеологӣ ташаккул ёфтаанд.

Масалан, номҳои Худо дар дуоҳои ҷумлагии зерини матнҳои фолклорӣ насрӣ бештар омадаанд: **хъдо раҳмат къна** (Худо раҳмат кунад), **Хъдо мурдаҳора раҳмат къна** (Худо мурдаҳоро раҳмат кунад), **Ишолову таоло хъдо корота нагъръфт** (Иншооллоҳу таоло Худо корҳоятро нагирифт), **Ишолову таоло** (Иншооллоҳу таоло), **Хъдо насибай ть къна** (Худо насиби ту кунад), **хъдо сафари некът бъта** (Худо сафари некат диҳад).

«Мирзокарам: – Мурдаҳой гъзаштара **хъдо** раҳмат къна», – (гуфта) рост ба дари туйхона расид [2, с. 184-185].

Ишолову таоло кулиё анборой мора пър мекъна! [2, с. 258].

Дар Куръони карим «**иншоаллох**» аст [5, с. 565, 68:18]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **иншооллох** буда, аслан калимаи арабист ва ба маънои **агар Худо хоҳад** тавзеҳ ёфтааст, ки як навъ дуои умеду орзуи амали нек ба (барои ва дар) оянда мебошад [13, с. 488].

Ҳа, **хъдо** корота нагъръфт, эшонӣ қорӣ! [2, с. 268].

«– **Хъдо** насибай тъ къна, хъдоё хъдовандо, ҳалолъш ба тъ, неки погаҳда мерем!» [2, с. 294].

«– Хай, бачам, **хъдо** сафари некът бъта, умри дърозът бъта, тани съҳат, дили беғам бъта, бъра акъ» [2, с. 319].

Номи Худо бештар дар таркиби ибораҳои синтаксисӣ, ки чузъҳои он ба воситаи бандаки изофии **-и** ва пасоянди **-ро** алоқаманд гардидаанд, истифода шудааст. Асосан номи Худо дар ибораҳои содаи исми **исм+исм** омадааст, ки номи Худо ҳамчун муайянкунада соҳибиятро мефаҳмонад.

Дар ибори **хъдора шъгръш** (Худоро шукраш ё шукри Худо) воситаи алоқии калимаҳо ва муносибати синтаксисӣ – пасоянди **-ро** ва бандакчонишини шахсӣ-соҳибии **-ъш** (-аш) буда, дар матнӣ фолклорӣ ибори мазкур ба сифати чумлаи содаи сипосу миннатдорӣ омадааст:

Хъдора шъгръш-е! [2, с. 264].

Воситаи алоқа дар ибораҳои дигари исмӣ бандаки изофии **-и** мебошад: **рузи хъдо** (рӯзи Худо):

Барор, бароруше, кай мебарориш,

Рузи хъдо бега шидай, кай мебарориш. [2, с. 38]

доди хъдо (доди Худо): *Занак гаит гуфт:* «– Бача **доди хъдохай**» [2, с. 270].

тақдири хъдо (тақдири Худо): «– **Тақдири хъдову** насиби рузи азал бъдаст, акъ чӣ раи ақибкашияй? [2, с. 295].

насиби хъдо (насиби Худо): «– Э, – *гуфт,* – **насиби хъдову тақдири рузи азал бъдай,** мъра дар яг харбачаҳак додан» [2, с. 297],

марди хъдо (марди Худо): «– Э, **марди хъдо,** – *гуфт,* пас ай тъ яг зъминчъмбъш шид, ки пули минаколи хуна шъкаст» [2, с. 312].

Дар ибори **Олло таъоло** (Оллоҳи таоло) чузъи дуҷум – **таъоло** ҳамчун сифати Худо омадааст, ки маънои **баланд ва бузург-ро** дорад: «– ...**Олло таъоло** ба ами ки тузрӣ карда боша, бахшидъмъш!» [2, с. 295]. Воситаи алоқии калимаҳои ибори аслии шевагии матн – **Олло таъоло** – алоқии ҳамроҳӣ ва дар забони адабиаш – Оллоҳи таоло – алоқии изофӣ мебошад.

Дар матнҳои фолклорӣ, баҳусус дар асарҳои насрӣ, номи Худо дар ибори мураккаби **ба қъдрати хъдои таъоло** (ба қудрати Худои таоло) ва таркиби **ай барой хъдо** (аз барои Худо) низ истифода гардидааст:

Яг мард бъд дар ҳаитоду кампиръш дар ҳафтоду ба қъдрати хъдои таъоло дар иё ҳич яг насл таваллъд нашид [2, с. 287].

Ҳами яктада бъра, **ай барой хъдо**, яг чъфти гов бътат, арзън мекорем-е! [2, с. 255].

Дар воҳиди синтаксисии **хъдо медуна** (Худо медонад) зимни гуфтори қаҳрамонҳои жанрҳои насрии фолклори Сари Хосор хангоми нобоварӣ ва номуайянии ба вуқӯ пайвастанӣ амал баён шудааст, ки иҷро шудани нашудани онро танҳо Худо медонад:

Ҳа, мусъфед **хъдо медуна**, акъ қиёмата наздик дидӣ! [2, с. 249].

Ҳамӣ, биё, яг илоҷе кънем, ки тъам, **хъдо медуна**, ҳами бечораи бекас мундагӣ, дига кор наёфтаю бърумадай ай қъшлоқът... [2, с. 251].

Қати тъ **хъдо медуна** амрагии мъ чӣ мешава [2, с. 251].

Дар чумлаи зерин ифодаи **хъдо накъна** (Худо накунад..., Худо накарда...) ба маънои **Худо нахоҳад, Худо ниғаҳ дорад, Худо нишон надиҳад** (ҳодисае рӯй надиҳад) омадааст:

«– Э тахсир, **хъдо накъна**, то ҳолӣ и мардақора ба чъшим дидагӣ нестъм, ина ҳозир мебинъмишун» [2, с. 315].

Ифодаи **Хъдо шапидъм** (Худо шапидам) дар се маврид ҳам дар наср омадааст, ки калимаи **шапидъм** лаҳҷавӣ буда, маънои **задам-ро** мефаҳмонад. Дар забони адабӣ дар шакли

Худо зад(ан) маъмул аст, ки **ба ғазаби Худо гирифтор шудан, шарманда ва расво шудан** мебошад (ниг.: 16, с. 332).

«Хъдо шапидъм, ки акъ мъна бѣкъшану бѣхъран, гулаком сагира мемуна» [2, с. 310].

«Хъдо шапидъм, ришма чиндан, дандунома чиндан, арра, ки бѣкашан, поҳома, ки бѣгиран, сари қоқа мѣ дар хок мезада бошъм?!» [2, с. 315].

«Хъдо шапидъм, ки и одамкъшай» [2, с. 318].

Ибораю ифодаҳои рехта ё фразеологӣ дар асарҳои бадеию оммавӣ бо мақсади ҷаззоб ва пуробуранг баромадани сухан ва нақши қахрамонон мавриди истифода қарор мегиранд. Аз ин рӯ, аҳли адабу эҷод бештар кӯшиш менамоянд, ки дар асарҳои худ аз ин манбаъ фаровон бархурдор шаванд.

Тавре ки маълум мегардад, чунин ибораю ифодаҳо на ин ки дар асарҳои бадеии шоирону нависандагон ва эҷодкорони расмӣ, балки аз ҷониби эҷодкорону гӯяндагони халқӣ дар фолклор низ бамавқеъ ва хеле моҳирона ба риштаи сухан кашида шудааст.

Аммо ибораю ифодаҳои, ки аз ном ва сифатҳои Худо истифода гардидаанд, аз ҷиҳати маъно аз ибораю ифодаҳои дигар фарқ мекунанд: дар онҳо ном ва сифатҳои Худо ҳамеша ба маъноҳои аслии худ меоянд. Инчунин маънои онҳо паҳлуҳои мухталифи тафсириро дар бар мегиранд.

Дар нутқи қахрамонони матнҳои фолклории Сари Хосор ифодаҳои мураккаби **хъдо ай поҳом мегърѣфтакъм** (Худо аз пойҳоям мегирифтам) ва **дар рову ризой хъдо** (дар роҳу ризои Худо) маъноҳои **аз пойҳоям халос мешудам, бе пой мемондам** ва **аз барои Худо-ро мефаҳмонанд**.

На риш мунд, на дандун мунд, агар чақунӣ намекардъм, хъдо ай поҳом мегърѣфтакъм [2, с. 315].

Дар рову ризой хъдо, у мардак ам, албат, мѣсълмунай! [2, с. 253].

Дар бораи калимаи **қасам**, маъно, мазмун, тафсир, мавқеъ ва мундариҷаи он дар Қуръони карим қуръоншинос Э.Р. Қулиев дар мақолаи «Қасам дар Қуръон» маълумоти мушаххас додааст [4, с. 201-210].

Аз ҷумла вобаста ба **қасам** дар ояти 53 сураи Юнус гуфта шудааст: «Ва аз ту мепурсанд: «Оё ин ваъда дуруст аст?» Бигӯ: «Оре, қасам ба Парвардигорам, ҳароина вай дуруст аст ва шумо очизкунанда нестед» [5, 10:53, с. 214].

Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои гуногуни мавзӯи баҳси жанри фолклории **савганд (қасам)**-ро профессор Р. Раҳмонӣ ба нашр расонидааст [ниг.: 9, с. 235-238]. Ва ҳамин қабил маводи марбут ба жанри қасамро матнҳои фолклории эҷодиёти халқи Сари Хосор дар бар мегирад.

Дар матнҳои фолклорӣ, аз ҷумла назм ва наср калима ва ибораҳои зиёде бо номи Аллоҳ ва Худо гоҳе чудо ва гоҳе пайваст омадаанд, ки **қасам** ё **савганд**-ро ифода мекунанд.

Қасам калимаи арабист, ки маънои **савганд**-ро дорад. **Қасам хӯрдан, савганд хӯрдан** қасам – савганд ёд кардан аст [14, с. 677]. Қасам (савганд) бо мақсади бовар кардан (қунондан) ва ба боварӣ даромадан гуфта мешавад.

Севе, ки ту додаӣ, тамомъи холай,

Якруза чъдой ба саръм сад солай.

Савганд бихъръм билло ту бовар накънӣ,

И чеҳраи зарди ма гувоҳи ҳолай. [2, с. 72].

Билло шакли таҳфифии шевагии калимаи **биллах//биллоҳ**-и арабӣ буда, ба маънои **ба Худо ки...** (қасам ба Худо) фаҳмида мешавад [ниг.: 13, с. 184].

Калимаи **валлоҳ** аз арабӣ гирифта шуда, маъноҳои **ба Худо, ба Худо ки ..., аз барои Худо ки**-ро дорад. Дар матнҳои фолклорӣ ба шаклҳои **валло ва валлай** воমেҳӯранд [ниг.: 13, с. 223].

«– Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам» [2, с. 150].

«– Ё пърум, – гуфт, – и чӣ гапай, мурда гурда наместа? Валлай, гур карда бѣдъм!» [2, с. 318].

Боз шакли дигари лаҳҷавии калимаи **валлоҳ** – **волло** низ дар нутқи қахрамонони жанрҳои фолклории Сари Хосор воমেҳӯрад, ки ҳамон маъноҳои ифодакунандаи калимаи **валлоҳ**-ро дорад:

«– Э волло, – гуфт, – ҳақиқат гомък чошидъм, дѣстъм талхай» [2, с. 321].

Калимаҳои **биллоҳ**, **валлоҳ** ва **воллоҳ** ба тарзи муштаки (иштиқоқи) калимасозии хоси арабӣ сохта шудаанд.

Инчунин аз рӯи таҳлили матнҳои фолклорӣ мушоҳида мегардад, ки сокинони диёри Сари Хосор дар гуфтори эҷодиашон бо номи **Худо** ҳам қасам ёд мекунанд. Қасамҳо бо номи **Худо** дар қолаби калима, таркиб ва ифодаҳо бо шакли лаҳҷавӣ сурат гирифтааст.

бахъдо (бахудо) – *Биё, чура, бахъдо айбай, ҳардъмун деҳқун, работчи, ай яг ватани дига умаагӣ, яктай дига мебина, мага; «И паданаълато девунаан, чиян?»* [2, с. 257].

Ба хъдо (ба Худо) – *Ба хъдо боя расво кадем, охӣ, и мардак ба рузи умед мора зъмин дод, мора арзън дод!*... [2, с. 263].

Хъдо шоид (Худо шоҳид) – *Ай дар хоки пот садқа! Хъдо шоид, зиндагим тъй, агане вахт мембъръм!* [2, с. 265]

ба ҳърмати хъдо (ба ҳурмати Худо) – «– Амбърри дандунканира биёр, бивай паданаълат, дандуноша бъчинем, ки **ба ҳърмати хъдо**, агар ки сина бъга, ба қарибӣ натии, синакот усъ (истад), дилу ҷигарта мекана, мепартоя!» [2, с. 315].

Ба сифати қасам иборати мураккаби **бар рабби Каъба (-и шариф)** (бар Рабби Каъба (-и шариф)) се маротиба такрор омадааст:

Меравӣ, осақолӣ мекънӣ, бъкън, намекънӣ, бар рабби Каъбаи шариф, ки дар ҳаштодӣ, агар дар 120 равӣ ҳам калата меканъм [2, с. 288].

«– Бо мерай! Сарта ба ҷъфти гов меканъм, дар пеши мъ иқа алам накън, ки **бар рабби Каъба** дар тънъкиҳой дилът ба шатта мезанъм...!» [2, с. 289].

«Почо, ба фарзандӣ қабул мекънӣ, бъкън, қабул намекънӣ, **бар рабби Каъба** аловът мезанъм!» [2, с. 289].

Калимаи **раб** (Раб(б) арабӣ буда, маъноҳои: 1) **парвардигор**, **Худо**; 2) **соҳиб**, **молик**-ро дорад [ниг.: 14, с. 109].

Баромади калимаи **Каъба** аз забони арабист, ки маъноҳои луғавию истилоҳии **хонаи Худо**-ро мефаҳмонад. Ва хонаи чоркунҷае дар шаҳри Макка (*Арабистони Саудӣ*) мебошад, ки мусулмонон вақти намоз ба сӯи он рӯ меоранд – **қибла** (арабӣ) ва дар тӯли зиндагӣ агар қудрат ва тавоноӣ дошта бошанд, як бор онро зиёрат (ҳаҷ) мекунан, ки аз фарзҳои ислом аст. Ҳамчунин онро ҷои азиз, мавриди эҳтирому муҳаббат ва **Байтулҳарам** низ мегӯянд [ниг.: 17, с. 608].

Шариф калимаи арабиасос буда, маъноҳои луғавию истилоҳии **асил**, **начиб**; **бошарофат**, **шарофатманд**, **баланддараҷа**; **соҳиби ифтихору обру**-ро мефаҳмонад. Сардори ҳукмрони Макка, ки аз сайидон, авлоди Мудаммад, таъин мешуд, **шариф** мегуфтанд.

Калимаи **шариф** ҳамчунин ба маъноҳои маҷозии **азиз**, **пок** ва **муқаддас**, **беғуноҳ**, **беозор** ва **маъсум** меояд [14, с. 568-569].

Матнҳои фолклории Сари Хосор калимаҳоро низ дар бар мегирад, ки дар таркиби онҳо номҳои **Худо**, аз ҷумла **Аллоҳ** дар шакли таҳфифӣ ва **Худо** омадаанд, яъне калимаҳои нави мансуб ба **Худо** сохта шудаанд.

Ҳе, бегила, эй мардак! Бегила, бъсмилло гуфта мечошем [2, с. 253].

Калимаи **бъсмилло** (бисмиллоҳ) маъноҳои **ба номи Худо**, **ба исми Худо** (*калимае, ки пеш аз сар кардан ба коре ба забон меоранд*) ва маҷозан маъноҳои **ибтидо**, **оғоз** (**кореро**) ифода мекунанд [ниг.: 17, с. 207].

Дар феъли таркибии **хъдой кардъм** (худой кардам) ҷузъи номии он аз номи **Худо** ва пасвандии **-й** иборат буда, калимаи нави **хъдой** (худой) сохта шудааст.

«– Яг чорвоҳака гъръфтем, **хъдой кардъм**, ҳамуқаш насибаҳаки тъ бъдай, ба търа овардъм» [2, с. 321].

Калимаи **худой** мансуб ба **Худо** буда, ҳамчун исми амал ба маъноҳои хайру саховат, эҳсон кардан (эҳсон ва хайроте, ки дар роҳи **Худо** дода мешавад), меояд ва **худой кардан** (**додан**) чун феъли таркибии номии **хайрот кардан** (**додан**)-ро мефаҳмонад [ниг.: 18, с. 457].

Номи хоси Аллоҳ дар таркиби калимаи **расульлло** (расуллоҳ) бо шакли лаҳҷавӣ ва таҳфифӣ истфода гардидааст:

- «– Э **расульлло**, барои чӣ, ки охир дар 80 рафтъм, надодим ҳиччӣ, дар и дами охир мъра шармънда карда, ки яг хар додӣ?» [2, с. 287].

- «– Ё **расульлло**, – гуфтан, – насиби мора аллоҳу таолло буд кардаст, акъ хъроки амӣ гърг шидем» [2, с. 297].

Калимаи арабии **расул** ба маъноҳои зерин тасриф шудааст:

фиристодашуда; ва ба маънии пайғамбаре, ки соҳиби китоб бошад, ба хилофи набӣ, ки он аам аст, хоҳ соҳиби китоб бошад, хоҳ набошад; ва лафзи расул ба маънии қосид ва пайк низ мустаъмал аст (аз шарҳи «Нисоб»); қосид ва пайғамбар [ниг.: 7, с. 370];

пайғамбар, набӣ; пайк, қосид, паёмбар; фиристода, элчӣ [ниг.: 14, с. 125];

- фиристода, қосид; пайғамбар, паёмбар; **расули Акрам** (с) унвони Муҳаммад (с), пайғамбар (с) [ниг.: 18, с. 153]

Мушоҳидҳо нишон доданд, ки калимаи **расулуллоҳ** дар фарҳанг ва луғатҳои маъмулии забони тоҷикӣ барои шарҳу тафсир дарҷ наёфтааст. Аз ин рӯ, шарҳу тафсири калимаи **расулуллоҳ** аз «Луғати арабӣ-русӣ»-и Х.К. Баранов дастрас гардид, ки ба маънои **фиристодаи Аллоҳ** (посланник Аллаха) [3, с. 374] оварда шудааст. Дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» [10, с. 807] калимаи **посланик** ба маънои **фиристода** тавзеҳ ёфтааст.

Калимаи **Олломасанӣ** дар матнҳои фолклорӣ ду маротиба дарҷ ёфтааст. Аз гуфтори гӯянда ва қаҳрамонони драмаи халқии «Арзанкорӣ» бармеояд, ки ин калима дар ҳар ду маврид ҳам барои ифодаи **салом** (ё ассалому алайкум) баён гардидааст.

Дехқони пир. (*Дастӣ ӯро гирифта*). *Олломасанӣ, аслу насабът а й эъҷо?* [2, с. 250].

Дехқони чавон. *Аслу насаби мъра чӣ коръи мекънӣ?* [2, с. 250].

...

Дехқони чавон. *Дашти Шура!* [2, с. 251].

Дехқони пир. *Ай, мо ҳам ай Дашти Шура. Олломасанӣ* [2, с. 251].

Аз омӯзиш маълум гардид, ки калимаи **Олломасанӣ** шакли шевагӣ ва шояд ихтисори салавот бар Муҳаммад (с): Аллоҳумма салли ғало Муҳаммадин ва ғало оли Муҳаммадин ... бошад, ки ба маънои Ё Аллоҳ, раҳмат фирист бар Муҳаммад ва бар оли Муҳаммад ... аст [20, с. 47]. Зеро дар луғату фарҳангҳо чунин калима ба назар нарасид.

Бар ҳар чихат решаи асосии калимаро номи Аллоҳ – Оллоҳ (Олло) ташкил медиҳад, ки мувофиқ ба мавзуи омӯзиши матнҳои фолклорӣ мебошад.

Аз назари таҳлили лингвофолклористикӣ дар фолклори Сари Хосор аз номҳои Худо баҳри мурочиат ва дархост ба сифати калимаю таркибҳои нидой ва мухотаб истифода шудааст: **хе алло** (хе Аллоҳ), **Илоҳо** (Иллоҳо), **ё хъдой холисъме** (ё Худои холисаме), **ё хъдоё хъдовандо** (ё Худое Худовандо), **э хъдо** (э Худо), **эх, вой, хъдо** (эх, вой Худо).

Хе алло, хе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Хе алло, хе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [2, с.24].

***

Илоҳо, ошиқи зорам ту кардӣ,

Дарахти гул будам, хорам ту кардӣ. [2, с.63].

***

«– Ё расули акрам, **ё хъдой холисъме**, даст дар домани кампири холисът бастъм, ҳамӣ Ҳасанака ба яг бало бъзан!» [2, с. 197].

***

«– **Э хъдо** и девона къҷо боша, бъравъм бъгум, ки занша шу метан» [2, с. 320].

***

Эх, вой, хъдо, бъшкана оҳани кор,

Говон ба алаф раван, ма пешаки ёр. [2, с.320].

Чуноне маълум гардид, дар фолклори Сари Хосор чи аз забони гӯяндагон ва чи аз гуфтори қаҳрамонони жанрҳои бадеӣ ном ва сифатҳои Худо дар таркиби вохидҳои лингвофолклористӣ мавриди истифодаи васеъ қарор ёфта, хусни баёнро фасеҳу муассир гардониданд.

Адабиёт

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика. (Назария ва амалия) / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 2017. – 552 с.
2. Амонов, Р. Очерки этнодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Наширети Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М., 1957. – 1188 с.

4. Кулиев, Э.Р. Клятвы в Коране // Корановедение. Учебное пособие [Манбаи электронӣ] / Э.Р. Кулиев. – М.: Издательство МИУ, 2010. – С. 201-210. – Ҳолати дастрасӣ: <http://ru.quranacademy.org/encyclopedia/article/qasam/>
5. Қуръони карим / Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ / Матни тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти Муҳаммадҷон Умаров. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
6. Лугати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ. Бо савъю эҳтимоми В. Шарифов. – Душанбе, Сарредакция илмии Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – 376 с.
7. Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ. Ғиёс-ул-луғот. Ҷилди 1 / Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
8. Раҳимов, Д. Шугун ҳамчун жанри фолклори тоҷик: рис. барои дарёф. унв. номз. илми филол. / Д. Раҳимов. – Душанбе, 2003.
9. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.
10. Русско-таджикский словарь. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
11. Саидов, М. Теонимияи Қуръон / М. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи филология, №5/3. – Душанбе: Сино, 2017. – С. 82-90.
12. Саидов, М. Таҳлили таърихӣ-забониносии номҳои Худованд дар Қуръон / М. Саидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи филология, №5/4 – Душанбе: Сино, 2017. – С. 58-66.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
15. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди якум. Тартибдиҳанда М. Фозилов. – Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 953 с.
16. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷилди дуюм. Тартибдиҳанда М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 804 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
19. Саидзода, Ҳ.И.С.Х. Дуъо – мағзи ибодат / Ҳоҷӣ Иброҳим Саидзодаи Хучандӣ. – Хучанд, 2001. – 44 с.
20. Бобоалӣ, Ҳ. Намоз – калиди ҷаннат / Ҳ. Бобоалӣ. – Хучанд, 2005. – 72 с.
21. Шукуров, Д.Л. Имя бога в библейско-богославской традиции восточных (ориентальных) христиан [Манбаи электронӣ] / Д.Л. Шукуров // libera. – 2020. – №9. – Ҳолати дастрасӣ: http://nbpublish.com/librari_read_frticle.php?id=33802

ВОҲИДҲОИ ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТӢ БО НОМ ВА СИФАТҲОИ ХУДО ДАР ЭҶОДИЁТИ ХАЛҚИ САРИ ХОСОР

Дар мақолаи мазкур муаллиф рочеш ба баъзе воҳидҳои лингвофолклористӣ дар забони тоҷикӣ, аз ҷумла дуо, қасам (савганд), шогун, зарбулмасал ва чистон ҳамчун жанрҳои фолклорӣ сухан меронад. Омӯзиши ин масъаларо аз ҷониби фолклоршиносони тоҷик ва хориҷӣ, истифодаи ном ва сифатҳои Худоро дар дини насронӣ, дини ислом ва китобҳои исломӣ баён мекунад. Азбаски мавзӯи омӯзишу баҳси мазкурро таҳлили забонии жанр ва матнҳои фолклорӣ дар бар мегирад, аз ин рӯ, муаллиф калимаҳо, истилоҳот, таркиб, ибора, ифода ва ҷумлаҳои дар таҳлили лексикӣ, фразеологӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ воҳидҳои лингвофолклористӣ ном бурдааст: воҳидҳои лингвофолклористие, ки бо истифода аз ном ва сифатҳои Худо ташаккул ёфтаанд. Баъдан муаллиф истифодаи ном ва сифатҳои Худо, ба мисли Аллоҳ, Оллоҳ, Худо ва Худовандро дар забони матнҳои фолклорӣ Сари Хосор, ки тавассути калимаҳо, таркиб, ибора, ифода ва ҷумлаҳо дар жанрҳои фолклорӣ дуо, қасам (савганд), шогун, зарбулмасал ва чистон омадаанд, бо мисолҳо аз «Очеркҳои эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» шарҳ медиҳад. Омӯзишу таҳлили лингвофолклористии матнҳои эҷодиёти халқи Сари Хосор собит сохтааст, ки истифодаи ном ва сифатҳои Худо дар воҳидҳои фолклорӣ забонии номбаршуда бештар аз 50 мавридҳо дар бар мегиранд.

Калидвожаҳо: Аллоҳ, Худо, Қуръони карим, пайгамбар, Каъба, ном, сифат, фолклор, лингвофолклористика, дуо, қасам, зарбулмасал, чистон, назм, наср, теонимия, теология, шева.

ЛИНГВОФОЛКЛОРИСТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ИМЕНЕМ И АТРИБУТЫ БОГА В НАРОДНОЕ ТВОРЧЕСТВО САРИ ХОСОРА

В статье рассматриваются языковые фольклорные единицы в таджикском языке, в том числе молитва (дуа), клятва, шогун, пословица и мистерия как фольклорные жанры. Изучение этого вопроса таджикскими и зарубежными фольклористами объясняет использование имени и атрибутов Бога в христианстве, исламе и исламских книгах. Поскольку в предмет данного исследования и обсуждения входит лингвистический анализ фольклорных жанров и текстов, автор назвал слова, термины, составы, словосочетания, выражения и предложения при лексическом, фразеологическом, морфологическом и синтаксическом анализе лингвофольклористическими единицами: формируются единицы с использованием имени и атрибутов Бога. Затем автор рассматривает употребление имени и атрибутов Бога, таких как Аллах и Бог в языке фольклорных текстов Сари Хосора, которые выражаются через слова, композиции, словосочетания, выражения и предложения в фольклорных жанрах молитвы, клятва, шогун, пословица и загадки и объясняет их примерами

из «Очерков устного творчества Куляба». Лингвофольклористическое изучение и анализ творческих текстов народа Сари Хосор доказали, что употребление имени и атрибутов Бога в перечисленных фольклорно-языковых единицах включает более 50 случаев.

Ключевые слова: Аллах, Бог, Священный Коран, пророк, Кааба, имя, атрибут, фольклор, лингвофольклористика, молитва (дуа), клятва, пословица, загадка, поэзия, проза, теонимия, теология, диалект.

LINGOFOLKLORISTIC UNITS WITH THE NAME AND THE ATTRIBUTES OF GOD IN THE CREATIONS OF THE PEOPLE OF SARI KHOSOR

The article deals with linguistic folklore units in the Tajik language, including prayer (dua), oath, shogun, proverb and mystery as folklore genres. The study of this issue by Tajik and foreign folklorists explains the use of God's name and attributes in Christianity, Islam and Islamic books. Since the subject of this study and discussion includes the linguistic analysis of folklore genres and texts, the author named words, terms, composition, phrases, expressions and sentences in lexical, phraseological, morphological and syntactic analysis as linguofolkloristic units: linguofolkloristic units with the use of God's name and attributes are formed. Then the author considers the use of the name and attributes of God, such as Allah and God in the language of Sari Khosor's folklore texts, which are expressed through words, compositions, phrases, expressions and sentences in the folklore genres of prayer, oath, shogun, proverb and riddles and explains them with examples from "Essays on the oral art of Kulyab". Linguistic and folkloristic study and analysis of the creative texts of the people of Sari Khosor proved that the use of the name and attributes of God in the listed folklore and linguistic units includes more than 50 cases.

Keywords: Allah, God, Holy Quran, prophet, Kaaba, name, quality, folklore, linguistic folklore, prayer, oath, proverb, mystery, poetry, prose, theonymy, theology, style.

Дар бораи муаллиф

Насимов Нуриддин

Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабони ҳақон – «Пайванд»
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 107
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

About the author

Nasimov Nuriddin

Candidate of philological sciences
Association of Tajiks and Persian-speaking
Peoples of the World, Payvand
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 107
Ph.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

Об авторе

Насимов Нуриддин

Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации таджиков
и персоязычных народов мира – «Пайванд»
Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 107
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

ВОЖАҲО, ИБОРАҲО ВА МАҚОЛҲОИ ИФОДАГАРИ ЭҲТИРОМ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Гадоев Ф. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забони англисӣ ба монанди забони тоҷикӣ аз луғат, ибора ва мақолу зарбулмасалҳое, ки барои муроҷиати боэҳтиромона истифода бурда мешавад, хеле бой ҳаст. Дар забони англисӣ вожаи «lord» ва дар забони тоҷикӣ вожаи «Чаноби Олӣ» ё худ «Аълоҳазрат» аз луғатҳои муҳимтарине мебошанд, пеш аз номи ашхоси соҳибэҳтироми ҷомеа гузошта мешаванд. Масалан, Lord George Gordon Byron, Пешвои Миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Чаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.

Луғати «lord» дар гузашта маъноҳои зиёде дошт:

- 1). Ҳоким, соҳиб, чаноб, заминдори чамбияти феодалӣ. Масалан: «lords of creation» («соҳибони офариниш»).
- 2). Ба тариқи шуҳриомез ба маънои «мард».
- 3). Шоҳ.
- 4). Магнат (заминдори калон, сарватманди калон). Мисол: «lord of the manor» («соҳибмулк») «the lord of harvest» («деҳқон», «савдогар»).
- 5.) Лорд, пэр, узви Палатаи лордҳо.
- 6). House of Lords. («Кохи Лордҳо»).
- 7). The Lords spiritual. (Лордҳои руҳонӣ).
- 8). The Lords temporal. (Лордҳои дунявӣ).
- 9). My lord! (Милорд!), (муроҷиати расмӣ ба лордҳо, еписконҳо, ба судяҳои суди олӣ).
- 10). Lords. The Lords. (Палатаи лордҳо).
- 11). The Lord. (Худо). Our Lord. (Исои Масеҳ).
- 12). Lord's day. (Рӯзи растохез).

Вожаи «чаноб» ҳам дар забони тоҷикӣ ҳамарзишҳои худро дорад: чаноби олӣ, алоҳазрат, ҳазрат, хоча, соҳиб, хӯчаин, оқо, бобо, пир, устод, шайх, мир, бек, хон, тӯра, шоҳ, мавлоно, пешво ва амсоли инҳо. Серҳаммаъногии вожаи “чаноб” дар забони тоҷикӣ далели он аст, ки тоҷикон дар таърихи дурударози худ дар шаклҳои мухталифи давлатдорӣ, зиндагӣ кардаанд. Дар даврони ҷомеаи иҷтимоии шӯравӣ ҷои ҳамаи ин луғатҳоро вожаи «рафик» гирифта буд.

«Чаноб» луғати арабӣ буда, маънои «остона» – ро дорад. Ҳофиз мефармояд:

Чу кӯҳли биниши мо хоки остони шумост,
Кучо равем, бифармо аз ин чаноб, кучо? [7, с. 773].

Дар байти дигари Ҳофиз низ калимаи «чаноб» ба маънои «остона» омадааст.

Ҳар нолаву фарёд, ки кардам, нашунидӣ,
Пайдост, нигоро, ки баланд аст чанобат [7, с. 773].

«Чаноб» аз рӯи маънои дуҷум «оғо», «ҳазрат» – ро мефаҳмонад. Дар ин мавқеъ ба вожае бадал мешавад, ки барои ихлоси эҳтиром нисбат ба касе гуфта мешавад:

Акнун ҷаҳониён ба ҷӣ уммед зиндаанд,
Чун аз ҷаҳон ба катми адам рафт он чаноб (Савдо) [7, с. 773].

Вожаи дигаре, ки дар забони англисӣ барои ихлоси эҳтиром ба шахси соҳибмаърифат ва умуман барои гиромидошти ҳамсухбати худ мавриди истифода аст, ин «sir» мебошад.

Дар номаҳо дар шакли «Dear Sir» сабт карда мешавад, ки маънои «Чаноби гиромӣ», «Чаноби муҳтарам», «Чаноби соҳибэҳтиром»- ро дорад. Агар «S» пеш аз ном ояд, масалан, «S. John», он унвони «Knight» ва «baronet» ифода мекунад.

(Knight – унвони ҳарбии фидокор, баҳодур, ҷавонмард; baronet – барон, баронет, унвони дворянӣ дар Англия) [6, с. 328].

Дар ин ҷо қайд кардан ба маврид аст, ки дар адабиёт ва фарҳангҳои англисӣ бо вожаҳои «sircar» ва «sirdar» вомахӯрем, бояд дар хотир дошт, ки қисмати аввали ин калимаҳо «sir» бо вожаи «sir» – англисӣ алоқамандие надоранд. «Sircar» – сардори давлат, сарвари

оила, *sirdar* – саркор аз калимаҳои «саркор» ва «сардор» вориди забони англисӣ шудаанд. Вожаи «сударь» – и забони русӣ ҳам шояд аз «*sirdar*» иқтибос шуда бошад.

Дар забони англисии муосир вожаҳои «*Mister*» ва «*Missis*» барои изҳори эҳтиром нисбат ба инсонҳо серистеъмолтарин луғатҳо ба шумор мераванд. Вожаи «*Mister*» пеш аз насаб ва номи вазифа дар шакли кӯтоҳ «*Mr.*» навишта мешавад. Бояд дар хотир дошт, ки дар чунин ҳолат ҳеч вақт пурра навишта намешавад. «*Mister*» на фақат маънои «чаноб», балки маънои «шаҳрванд» - ро низ ифода мекунад.

Вожаи «*Mister*» – ро дар танҳои истифода бурдан дурушту дағал ҳисобида мешавад, аммо онҳоро дар чунин ҳолат табу ҳам хондан мумкин нест. Масалан:

«*Hey, mister!*» («Эй, Мистер!»).

Луғати «*mister*» феъл ҳам шуда меояд:

«*Don't mister me.*» («Дар вақти ба ман мурочиат кардан вожаи «мистер» – ро истеъмол накунад»). Вожаи «*Missis*» ба маънои «хонум», «бону», «хӯчаинзан» меояд. Агар он бо артикли муайяни ояд, «зан», «ҳамсар» – ро ифода месозад. «*How is your Missis?*», «*How is the Missis?*» («Аҳволи ҳамсари Шумо чӣ хел аст?», «Аҳволи Хонум чӣ хел аст?»). Аммо ин тарзи шӯхиомез аст.

Вожаи «*missis*» ва «*miss*» аз калимаи «*Mistress*» («Соҳибхоназан», «хӯчаинзан», «хонум») баромадаанд. Шаклҳои кӯтоҳи онҳо «*Mrs.*» ва «*M.*» аст. Вожаи «*Miss*» дар вақти мурочиат кардан ба духтар ё зани бешавҳар истифода бурда мешавад. Дар вақти ба духтари калонӣ мурочиат кардан «*M.*» пеш аз насаб гузошта мешавад. Масалан: «*M. Jones*». Аммо дар вақти мурочиат кардан ба духтарони хурдӣ *M.* пеш аз номи онҳо гузошта мешавад. Масалан: «*M. Mary*», «*M. Jane*». «*Miss*»- ро бе зикри насаб ва ном истифода кардан ҳамчунон дурушт ва дағал ҳисобида мешавад.

Вожаи «*lady*» ва «*gentleman*» низ барои изҳори эҳтиром дар забони англисӣ фаровон истифода бурда мешавад. Дар шакли чамъ истифода бурдани он дар оғози нутқи нотикон дар маҷлису маросимҳо бештар садо медиҳад:

«*Ladies and gentlemen!*».

Маънои асосии луғати «*lady*» дар забони англисӣ «зан», «занаки шавҳардор» аст, дар нутқи гуфтугӯӣ «бону», «хонум» – ро ифода мекунад, дар ҳолатҳои алоҳида дар танҳои ва дар таркиби ибораҳо ба худ маъноҳои навро мегирад. Масалан: «*a great lady*», «*a society lady*» – «зани ашрофзода», «хонуми бузург», «хонуми чамъият».

«*First lady*» – «ҳамсари президент». «*Our Lady*» – «Модархудо», «Бибӣ Марям». «*L.*» – хонум, бону, леди (унвони зани ашрофзода).

Луғати «*lady*» дар нутқи гуфтугӯӣ ба маънои «ҳамсар», «арӯс», «модар», «кампирак», «соҳибхоназан» мавриди истифода қарор мегирад. Масалан: «*your good lady*» – «ҳамсари шумо», «ҷони ширини шумо», «*My young lady*» – «арӯси ман», «*The old lady*» – «модар», «кампирак», «соҳибхоназан», «*leading lady*» (дар театр) – «актрисаи пешбар».

Вожаи «*lady*» дар калимаҳои мураккаб маънои ҷинси занонаро ифода мекунад. Масалан: «*lady – doctor*» – «хонум – духтур», «хонум – пизишк», «табиба», «*lady – cat*» – «хонум – гурба» (бо тарзи шӯхиомез).

Вожаи «*Lady*» дар таркиби номҳои муассасаҳои машҳур низ вомехӯранд:

«*Lady of Threadneedle Street*» – «Банки Англия». Луғати «*Lady*» дар таркиби номи ҷашни динӣ низ омадааст: «*Lady Day*» – (25 март). «Ёдбуди Модархудо», «Рӯзи Сӯғи Марям».

Дар забони англисӣ номи як ҳашарот бо вожаи «*lady*» дар чор шакл омадааст:

«*Lady – bird*» (US) – «*lady – bug*» – «*lady – beetle*» – «*lady – cow*». Ин ҳашаротро дар забони тоҷикӣ «халилихӯрак», «какана» ва «холабиёрак» мегӯянд. Он ба маънои маҷозаш «Одами беозор» – ро ифода мекунад. Вожаи мураккаби «*ladyhood*» маънои «унвон, мавқеи хонум» – ро дорад. Калимаи мураккаби «*ladyship*» маънои «лақаб, унвони ледӣ» меояд, барои изҳори эҳтиром нисбат ба шахс дар ғоибаш дар шакли «*Her ladyship*», дар мурочиати рӯйро ба шахс дар шакли «*Your ladyship*» мавриди истифода қарор мегирад, ки мазмун он «бо лутфи ӯ», «Бо меҳрубонии шумо» – ро дорад.

Феълҳои низ дар забони англисӣ чун воситаи изҳори эҳтиром нақши хуберо мебозанд:

«*Welcome! You are always welcome!*» («Лутф фармоед!»).

Be so kind. Be so good. («Меҳрубонӣ кунед»).

Please, favor me with an answer. («Хоҳиш мекунам, бо ҷавоб ба ман илтифот (лутф) кунед»).

Lord? Have mercy upon us! («Худочон, лутфу марҳамати худро ба мо арзонӣ дор!»).

Вожаҳое, ки кӯдакон ҳангоми мурочиат ба волидайн истифода мебаранд, рангобаранг мебошанд. Дар забони англисӣ хурдсолон бо оҳангҳои боэҳтиромонаи худ ҳангоми ба модар хитоб кардан одатан луғатҳои зеринро истифода мебаранд: ma, mama, mum, mummy, mamma. Кӯдакон дар вақти мурочиат ба падар низ чанд вожаи гуногунро истеъмол мекунанд: па, papa, dad, daddy. Волидайн низ дар навбати худ бо вожаҳои гуногуни боэҳтиромона ба фарзандон мурочиат мекунанд: «my dear», «my darling», «my kid» ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ низ вақти ба модар мурочиат кардан аз лексимаҳои гуногун истифода мебаранд. Дар Тоҷикистон ва ноҳияҳои тоҷикнишини Осиёи Марказӣ ин вожаҳо вобаста ба лаҳҷаву маҳалҳо аз ҳамдигар фарқ доранд: она, оча, бува, ая, апа, бийӣ ва ғайра.

Дар баъзе маҳалҳои шимолӣ модаркалонро «оча» ва модарро «апа» низ мегӯянд.

Ба падар тоҷикон бо лексимаҳои зерин мурочиат мекунанд: ота, додо, дада, дадо, ата.

Дар забони англисӣ вожаҳои «uncle» («амак», «тағо», «таға», «тағой») ва «aunt» («хола», «амма», «амба») на танҳо ба ашхоси алоқаҳои хешу таборидошта, балки барои изҳори эҳтиром ба ашхоси дигар низ мавриди истифода қарор мегирад. Масалан:

«Uncle Tom's Cabin» (номи асар).

«Aunt Ann», «Aunt Rosy».

Чунин тарзи истифодабарии «амак», «тағо» ва «хола»-ю «амма» дар забони тоҷикӣ низ маъмул аст.

Дар забони англисӣ вожаи «grand», ки маънои «боҳашамат», «бузург», «калон», «асосӣ», «муҳим» – ро дорад, дар таркиби исмҳои мураккаби аъзои оилаи калонро ифодакунанда ширкат менамояд ва эҳтиромиятеро ифода месозад. Масалан: «Grandmother», «grandmama», «granny», «grannie», «grandma» («модаркалон», «модарбузург» «бибӣ», «момо», «мома»). «Grandfather», «grand – dad», «gran – dad», «grand – papa», «grand – па» («падаркалон», «падарбузург», «бобо», «бобӣ»).

Дар оғоз дар забони тоҷикӣ лексимаҳои «бобо» ва «бибӣ» ба маъноҳои «чаноб» ва «хонум» низ истеъмол мешуданд. Масалан:

«Бобо Тоҳир Урён», «Бибӣ Марям», «Бибӣ Фотима».

Вожаи англисии «parent» дар шакли танҳо ба маънои «модар» ва ҳам ба маънои «падар» меояд. Дар шакли ҷамъ он «parents» маънои «падару модар», «волидайн» – ро дорад. Вожаҳои «grandparent» «grandparents» ҳам дар қолаби боло рост меояд. «Grandson» ва «granddaughter» аз рӯи ҷинс омада, ба тоҷикӣ ҳарду як хел «набера» тарҷума мешавад.

Вожаҳои мураккаби англисии «grand – nephew» ва «grand – niece» ба забони тоҷикӣ бо ибораи «набераи бародар (хоҳар)» ифода карда мешаванд.

Чӣ тавре ки дар боло зикр намудем, мо вожаҳои «додо», «дадо» ва «дада» – ро барои изҳори эҳтиром нисбат ба падар истифода мебарем. Аммо тафсири ҳама, ки дар фарҳангҳо оид ба ин вожаҳо ба хонандагон ва омӯзандагони забони тоҷикӣ пешкаш мешаванд, то дараҷае шубҳаангезанд, хусусияти эҳтиромият ифодасозии луғатҳои «додо» ва «дада» – ро зерин суол қарор медиҳанд [1, с. 384] дар тафсири «додо» дода шудааст:

Додо (m). 1. Пирканизаке, ки аз хурдӣ хизмати касеро кардааст.

2. Канизаке, ки фарзандонро тарбия мекунад; доя.

Берун бар аз ин тифлию моро бираҳон, эй дил,

Аз ғуссаи ҳар доду ва-з меҳнати ҳар додо (Румӣ) [7, с. 384].

Аз ин байти Румӣ муайян намудани мазмуни «додо» душвор аст, ки он ба маънои «канизак – доя» омадааст ё ба маънои «педагог», «ғуломи бачабардоре, ки кӯдакро ба мадраса бурда меовард ва дар тарбияи он ширкат меварзид.

Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала чанд саволро бояд матраҳ созем:

1. Оё «додо» калимаи туркӣ аст?

2. Дар ин байт Румӣ бо ибораи «аз ин тифлӣ» кадом давраи ҳаёти худро дар назар дорад: давраи ширхорагӣ ё мадрасаи ибтидоиро?

3. Румӣ «ғуссаи ҳар дод» – ро ба хотир меоварад. Ў аз кадом «дод» ғусса меҳӯрад: аз доди тифлони навзод, аз гуруснагӣ дод задани онҳо, аз задани дояҳо дод задани онҳо, ё аз доди хонандагони хурдсола, ки дар мадраса онҳоро мезананд?

4. «Меҳнати ҳар додо» чӣ маъноро дорад? Оё ӯ «ҷабри ҳар устод»-ро дар назар дорад?

Акнун ба маънои «меҳнат» диққат медиҳем:

Меҳнат (а.) 1. мусибат, бало, бадбахтӣ, идбор. 2. ранҷ, азобу уқубат, машаққат, заҳмат. Тафсири дар боло зикршуда оид ба «додо» [8, с. 477].

Ба андешаи мо «додо» вожаи туркӣ набуда, бо «дада» ва «дадо» ҳамреша мебошад. Дар замони Румӣ «додо» ва «дада» унвонҳои мураббӣ ва мударрисони системаи таълимии хонақоҳӣ буданд, ки ба омӯзишу парвариши кӯдакон машғул мешуданд, ки тариқи таълими онҳо мураккаб ва пурмашаққат буд.

Аз ин рӯ, вақте ки «падар»-ро «додо» ё «дадо» ё «дада» мегӯем, ин ба мазмуни «чаноби падар» аст, на ба маънои «канизак», мақоли «Гадо бошад, дадо бошад», далели мурочиати боэҳтиромона будани лексимаи «дадо» шуда метавонад.

Дар вақти ба ҳамсухбати худ мурочиат кардан кас бояд пешакӣ омода бошад, дар ҳолатҳои очилан суҳбат кардан бояд ба саросемагӣ роҳ надод. Зарбулмасали зеринро бояд ҳамеша дар хотир дошт.

«First think then speak».

«Аввал андеша, баъд гуфтор».

Барои эҳтироми шахси дигарро ба даст овардан кас бояд масъулиятшинос бошад. Дар зарбулмасали зерин ин масъала зикр шудааст.

«Be slow to promise and quick to perform». «Ваъда қарз аст».

«Actions speak louder than words». «Амал аз сухан баландтар гап мезанад».

«A good quarrel is the salt of the earth» [3, с. 192].

«Кашмакаши дуруст намаки замин аст» [2, с. 152].

«Рақобати солим қафолати рушти ҷомеа»

Дӯстӣ ва ҳамкорӣ ҳисси эҳтиромро дар қалбҳои инсонро пурқувват месозад, бовариҳои онҳоро ба ҳамдигар ва ба фардои умедбахш пурзӯртар месозад. Зарбулмасали зерини англисӣ тараннумгари ақидаи дӯсти ҳақиқӣ аст:

«A Friend in Need is a Friend Indeed».

«Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,

Дар парешонҳолию дармондагӣ» (Саъдӣ) [7, с. 332].

Эҳтиром кардани арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ва соҳибэҳтиром шудан дар ҷомеа ин нишондиҳандаи маърифатнокии инсон ҳисоб мешавад. Зарбулмасали зерин омӯзиши доимиро фарзияти инсонӣ мешуморад:

«Live and learn». «Аз гаҳвора то ба гӯр дониш бичӯ».

Эҳтиром саршори нақӯкорӣ аст. Шоҳони золиро аз зулм тарсида дар зинда буданаш эҳтиром мекарданд, шоҳони одилро пас аз маргашон асрҳо боз ёд мекунанд, дар васфи он ситоишнома менависанд, зарбулмасали «A good deed is never lost» ба ҳамин маънӣ ишорат мекунад. Версиони тоҷикии он чунин буда метавонад:

«Некӣ бимонад ҷовидон».

«Некию бадӣ ҳеч зи хотир напавад».

«Некӣ кун, номат дар ҷаҳон монад» [4, с. 251].

«Ту некӣ мекуну дар Дачла андоз,

Ки эзид дар биёбонат диҳад боз» [1, с. 140].

Соҳибхирад соҳибэҳтиром аст. Мегӯянд, ки ҳар фарде, роҳи илмо пеша мекунад, Худо ризки ӯро пешопешаш омода месозад. Хирад ва дониш моле мебошад, ки гум нашавад, дузд набарад, ҳеч бӯҳроне онро коҳиш дода наметавонад, арзиши он рӯз ба рӯз боло равад. Дар зарбулмасали зерин ба ин сифати хирад ишора мешавад.

Машваратҳое, ки дар миёни одамон ва гурӯҳҳои ҷомеа бо тариқи боэҳтиромона мегузарад, ҳамдигарфаҳмиро тақвият медиҳад, ҳамеша сабаби комёбиҳои мегарданд, ки ба манфиати умум аст ва ҷомеаро дар ҳолати сулҳу оромӣ нигоҳ дошта, рушди ҷомеаро таъмин менамоянд, зарбулмасали англисии «Four eyes see more than two» ҳамарзиши байти зерини Румӣ аст:

Машварат идроку хушёрӣ диҳад,

Ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад.

Англисҳо мегӯянд: «Art is long, Life is short» [5, с. 9]. Ин ба маънои «Бо умри кӯтоҳи худ, шоҳкорҳои бузург меофарем».

Асло мағӯ: «Умр гузашт, коре накардам».

«Never say die». «Ҳамеша зиндадил бош».

- «Lost time is never found again».
 «Махӯр ғами гузашта, Гузашта барнагашта».
 «Civility costs nothing and buys everything!»
 «Эҳтиром ҳеч арзише надорад ва ҳама чизро меҳарад!»
 «Honey catches more flies than vinegar».
 «Асал аз сирко дида бештар магасҳоро медорад».
 «Punctuality is the politeness of princes» [9, с. 607].
 «Дақиққори эҳтироми шохдухтарон аст». «Ал ваъдату дайн».

Мисолҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ аз мақолу зарбулмасалҳо хеле бой мебошанд, ки бо воситаи онҳо метавонем изҳори эҳтиром ба ашхоси касбу кори гуногун дар мавзӯҳои мухталиф ифода созем.

Адабиёт

1. *Боронов Б. Одобрнома. – Душанбе. Сарпараст. - 2003. – 876 с.*
2. *Войнич, Э. Л. Ғурмағас / тарҷумаи С. Улуғзода. – Душанбе: Маориф, - 1982. – 320 с.*
3. *Voynich, E.L. Gadget / E.L. Voynich. - USA, H.Holt, 1897. – 373 p.*
4. *Калонтаров Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. Душанбе: Ирфон. - 1965. – 534 с.*
5. *Mohammad Attia. Dictionary of Common English Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 2004. – 202 p.*
6. *The Oxford Russian Dictionary. English – Russian. Edited by Paul Falla. Revised and updated throughout by Colin Howlett. Oxford – Moscow. 1999. – 734 p.*
7. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., 1969. - Ҷ. 1-2. - 952-951 с.*
8. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Зери таҳрири С. Назарзода ва дигарон. Ҷилди I. – Душанбе. Шӯҷоён. - 2008. – 876 с.*
9. *Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Proverbs. Fifth Edition. Oxford: Oxford University Press, 2007. - 625p.*

ВОЖАҲО, ИБОРАҲО ВА МАҚОЛҲОИ ИФОДАГАРИ ЭҲТИРОМ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар ин мақола намунаҳои вожа, ибора ва мақолҳои ифодагари эҳтиром дар забони англисӣ бо муродифҳои тоҷикиашон баррасӣ ва таҳлил гардида, бо мисолҳои мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтаанд. Ба маънии вожаҳо дар давраҳои гуногун диққати махсус дода шуда, ҳолатҳои истифодабарии онҳо дар замони муосир ҳамаҷониба мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Мо иборати “забони ширин” (“гуфтори нек”)ро метавонем ба унвони “сарчашмаи эҳтиром” қабул намоем, зеро беҳуда нест, ки башарият ҳазорҳо сол боз вожаро чун оғози офариниш парастид менамояд. Мисолҳои дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ аз мақолу зарбулмасалҳо хеле бой мебошанд, ки бо воситаи онҳо метавонем изҳори эҳтиром ба ашхоси касбу кори гуногун дар мавзӯҳои мухталиф ифода созем. Калимаҳо, ибораҳо ва зарбулмасалҳо, ки эҳтиром ба осори таърихи ифода мекунанд, дар давраҳои гуногуни рушди тамаддуни башарӣ, ки барандагони онҳо миллатҳои императорӣ, аз ҷумла халқҳои тоҷику англис буданд, ба вучуд омадаанд, ки дар мақолаи мазкур мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Тадқиқоти онҳо дар оянда ба инсоният дар ҳалли мушкилоти мухталиф дар ҳолатҳои бӯхронӣ, ки одатан дар натиҷаи бэҳтиромӣ дар ҷомеа, ҷӣ дар байни шахсон алоҳида ва ҷӣ дар байни давлатҳо пайдо мешаванд, кӯмак хоҳад кард.

Калидвожаҳо: мақол, ибора, вожа, муқоиса, эҳтиром, ифода, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, мақом, ҷаноби оӣ, рафик, унвон, вазифа, дараҷа, парастид, лутф, меҳрубонӣ, азиз, соҳибэҳтиром.

СЛОВА, ФРАЗЫ И ПОСЛОВИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ УВАЖЕНИЕ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье обсуждаются и анализируются примеры слов, словосочетаний и пословиц, выражающих уважение на английском языке с их таджикскими эквивалентами, и они выделены примерами. Особое внимание уделялось значению слов в разные периоды, тщательно исследовались случаи их употребления в новое время. Мы можем принять словосочетание «сладкое слово» («хорошая речь») как «источник уважения», ведь недаром человечество тысячелетиями поклонялось слову как началу творения. Приведенные выше примеры показывают, что и английский, и таджикский язык очень богат пословицами и поговорками, с помощью которых мы можем выразить уважение к людям разных профессий на разные темы. Слова, фразы и пословицы выражающие уважения исторический появились в разных периодах развития человеческой цивилизации носителями которых были имперские нации в том числе таджикские и английские народы в этой

статье стали объектом изучения. Их исследование в будущем станут помогать человечеству решать разные проблемы, в кризисных ситуациях, которые обычно появляются в результате отсутствия уважения в обществе, как среди отдельных лиц, так и между государствами.

Ключевые слова: пословица, фразы, слово, сравнение, уважение, выражение, английский язык, таджикский язык, статус, господин, друг, титул, должность, категория, поклонение, милость, доброта, дорогой, уважаемый.

WORDS, PHRASES AND PROVERBS EXPRESSING RESPECT IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In this article, examples of words, phrases, and proverbs that express respect in English with their Tajik equivalents and selected examples are discussed and analyzed. Special attention was paid to the meanings of words in different periods, carefully researched cases of their use in new times. We can accept the word combination «sweet word» («good speech») as «the source of attention», because we do not have human beings for thousands of years of worshipping words as the beginning of creation. The above examples show that both English and Tajik language are very rich in proverbs and sayings, with the help of which we can express respect to people of different professions and different topics. Words, phrases and proverbs expressing respect for the historical appeared, in different periods of the development of human civilization, the carriers of which were imperial nations, including Tajik and English peoples, in this article become the object of study. Their research in the future will help humanity to solve various problems, in crises situations, which usually appear as a result of a lack of respect in society, both among individuals and between states.

Keywords: proverb, combination, word, comparison, respect, expression, English language, Tajik language, position, master, friend, title, duty, category, respect, mercy, kindness, dear, respectable.

Дар бораи муаллиф

Гадоев Фарид Арбобович

Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикстон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 926 27 57 59
E-mail: dirafsh2@gmail.com

About the author

Gadoev Farid Arbobovich

Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 926 27 57 59
E-mail: dirafsh2@gmail.com

Об авторе

Гадоев Фарид Арбобович

Докторант (PhD) кафедры языкознание и
сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 926 27 57 59
E-mail: dirafsh2@gmail.com

КАТЕГОРИЯИ ЗАМОНИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНӢОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Рачабов Ё. Қ.

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ин намуди феълҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар се шакл: **ҳозира (Present)**, **гузашта (Past)** ва **оянда (Future)** зухур меёбанд, вале ҳар яке аз ин шаклҳо, махсусан дар забони тоҷикӣ дорои категорияи дохилии худ мебошанд. Феъл ҳамчун ҳиссаи нутқ дорои категорияҳои хоси худ аст; он аз рӯи шахсу шумора тасриф мешавад; дорои категорияҳои замон ва намуд аст ва тарзҳои ба худ хос (фоилу мафъул) ва сиға дорад.

Маълум аст, ки аз нуқтаи назари психологӣ вақт се ченак дорад: гузашта, оянда ва ҳозира. Дар хусуси муайян намудани таносуби байни ин се ченаки психологӣ вақт ва шаклҳои замони феъл дар забоншиносии англис гуногунандешагӣ ба назар мерасад. Сабаб дар он аст, ки феъли забони англисӣ дар сиғаи хабарӣ дорои 16 шаклҳои тасрифӣ буда, дар грамматикаҳои амалӣ онҳо чоршаклҳои замони феъл нишондод мешаванд, яъне онҳоро боистилоҳи «Tense» (замон) номгирӣ менамояд [4, с. 25].

Дар ҳақиқат, ҳар яке аз ин шаклҳо дорои ин ё он маънои замонӣ мебошад. Мушкилоти таснифи онҳо дар он аст, ки барои ифодаи ҳар яке аз он се ченаки замонӣ аз ду қисм шаштогӣ шакли феълӣ рост меояд. Алалхусус шаклҳои навъи “writes” ва “is writing” маънои замони ҳозираро доранд, вале барои ифодаи маънои замонӣ гузашта шакли навъи “wrote”, “was writing”, “has written”, “has been writing”, “had written” ва “had been writing” истифода мешаванд. Ё ин ки барои зикри амали замони оянда чор шакли феълӣ ба кор меравад: will write, will be writing, will have written, will have been writing. Бар замми ин шаклҳо боз чор шакли дигаре мавҷуд аст, ки онҳо ба замони оянда далолат мекунанд, ки дар гузашта ба нақша гирифта шуда буданд: would write, would be writing, would have written, would have been writing [1, с. 92].

Саволе ба миён меояд, ки чаро се ченаки замон мавҷуд аст шаклҳои замони феъл 16-то мешудаанд ва онҳоро чӣ тавр метавон ба он се ченаки вақт ғунҷонид. Яъне таносуби байни ченаки психологӣ вақт ва шаклҳои замони феъл чӣ нақш дорад? Англисшиносон ба ин саволҳо аз рӯи салоҳдиди худ ҷавоб ёфтани шудаанд.

Асосгузори грамматикаи илмии забони англисӣ Ҳенри Суит шакли замони гузаштаро (I called, I saw) ба шакли замони ҳозира (I call, I see) муқобил гузошта, шакли замони ояндаро (will see) нишон дода, онҳоро замонҳои содаи феъл номидааст. Дар баробари ин вай замонҳои мураккабро ҷудо менамояд, ки онҳо шаклҳои перфектии феъл буда, қобилияти амалро нисбат ба замонҳои ҳозира, гузашта ва оянда ифода менамоянд. Дар навбати худ, ӯ ин шаклҳоро ба замонҳои асосӣ (primary) ва дуюм дараҷа (secondary) тақсим менамояд. Замонҳои содаро асосӣ ва перфектиро дуюмдараҷа меҳисобад. Ба назари ӯ ин замонҳо амали комил (complete: the clock lias just twelve) ва нопурра (incomplete: I have lived here a good many years) ифода карда метавонанд.

Пурра ё нопуррагии амал нисбат ба замонҳои асосӣ муайян карда мешавад. Дар баробари ин, системаи замони Ҳенри Суит ин чунин шаклҳои замонию намудиро ҷудо кардааст [1, с. 105-115].

Маълум аст, ки аз ин таснифоти Ҳенри Суит ҷойи ҳар яке аз он 16 шаклҳои феълӣ дар он се ченаки вақт муайян сохтан имконнопазир аст. Ин масъаларо намояндаи дигари грамматикаи илмии забони англисӣ Г.О.Кёрм баррасӣ карда, чунин шаклҳои замони феълро нишон медиҳад: ҳозира, гузашта, перфекти ҳозира, перфекти гузашта, перфекти оянда. Аз ин таснифи Г.Кёрм баосонӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки ӯ шаклҳои Future in the Past-ро умуман ёдрас ҳам накардааст. Аз ин рӯ, чунин таснифотро низ дуруст шуморидан нашояд.

Англисшиносии маъруфи даниягӣ Отто Есперсен дар асари пураарзишаш «Фалсафаи грамматика» маъноҳои мавҷудаи замони дар забонҳои мухталифи дунё омӯхта, ба хулосае омадааст, ки ҳафт шакли замони ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо ба ягон нуқтаи вақт дар гузашта ё оянда нисбат надоранд. Дар навбати худ онҳо (гузашта ва оянда) ба замони ҳозира

рабт доранд. Дар забони англисӣ бошад, шаклҳои навъи “will go” хоширо ифода менамоянд. Аз ин рӯ, онҳо шаклҳои замони оянда нестанд. Бо ҳамин минвол О. Есперсен системаи дуъзогии категорияи замонро талқин кардааст. Ӯ танҳо замонҳои ҳозира ва гузаштаро эътироф намудааст. Далели ӯ он аст, ки феълҳои shall ва will мисли дигар феълҳои модалӣ (can, may, must ва ғ.) на шакли замони феъл месозанд, балки барои ифодаи маънои модалӣ хидмат мекунад.

Ҳамин нуктаи назар дар очеркҳои Л.С.Бархударов низ тақрор ёфтааст. Ӯ афзудааст, ки таркибҳои феъли shall ё will ба талаботи меъёрҳои шаклҳои аналитикӣ, ки коркард намудааст, ҷавобгӯ нестанд. Махсусан, дар таркибҳои “shall go” феъли асосӣ морфемаи флективӣ надоранд, ҳол он ки дар дигар таркибҳои аналитикӣ (мисли has gone, is going ва ғ.) феъли «go» флексияи дохилӣ дорад. Бо ҳамин вачҳ ӯ мавҷудияти замонҳои оянда аз нуктаи «ҳозира ва оянда аз нуктаи назари гузаштаро низ инкор мекунад.

Ин ақидаи О. Есперсен ва Л.С.Бархударов низ бенуқсон намебошад. Зеро мисолҳо собит мекунад, ки феълҳои shall ва will ду вазифа доранд. Дар як ҳолат онҳо чун феъли модалӣ хидмат мекунад ва дар ҳолати дигар дар контекстҳои муайян чун феъли ёридиҳанда амал менамоянд:

- 1) But if you will excuse my saying so, you don't sound as though you do.
- 2) You'll be too late if you go yourself.
- 3) I will tell you an interesting psychological fact, Hastings.
- 4) I hope I shall be able to put what I say properly (Ibid) [1, с. 56-66].

Дар ҷумлаҳои (1) ва (3) феъли «will» маънои модалии худро, ки майли ҳозиркунӣ мебошад, нигоҳ доштааст. Дар ин бора ҷумлаи пайрави ҳоли шартӣ низ гувоҳӣ медиҳад, ки аз рӯи қоидаи маъмул мебоист дар ин навъ ҷумлаи пайрав замони оянда истифода нашавад, ҳол он ки дар мисоли мо таркиби “will excuse” ба қор омадааст. Бинобар ин, дар мисолҳои (1) ва (3) “will” феъли ёвар нест. Дар ҷумлаҳои (2) ва (4) бошад, “will ва “shall” маънои модалии худ (will-майлу хошиш ва shall-зарурият)-ро зоҳир накарда, ба феъли ёридиҳанда табдил ёфта, замони оянда сохтаанд. Дар ин бора ихтисораи “will” низ шаҳодат медиҳад. Чунин шаклсозӣ (‘ll) ҳоло хусусияти универсалӣ пайдо карда истодааст, яъне ‘ll ба ҷои ҳам shall ва ҳам will истифода мешавад. Ҳангоми ба вазифаи феъли модалӣ истифода шуда, shall ва will-ро ба шакли ‘ll ихтисор кардан мумкин нест, зеро дар ин вазифа онҳо, чунон ки дар боло зикраш рафт, аз рӯи маъно аз ҳамдигар фарқи қалон доранд: will майлу хошиш, вале shall заруратро мефаҳмонад.

Ихтисораи ‘ll маънои на майлу хошиш ва на заруратро дорад. Даъвои дигари эътимоднок ин аст, ки ихтисораи ‘ll ҳаргиз чун феъли модалӣ истифода намешавад. Гузашта аз ин, дар қатори ихтисораи майлона ба миён омадааст, ки will чун феъли ёвар барои сохтани замони оянда ягона восита шуда хизмат мекунад, яъне феъли shall аз истифода баромада истодааст:

I will do my utmost to keep him from harm.

Боз як даъвои ба сифати феъли ёвари истифода шудани shall ва will дар он аст, ки дар ҷумлаи (4) таркиби “shall be able go” мавҷуд аст, ки дар он феъли shall ҳамроҳи муродифи феъли модалии “can” (to be able) омадааст. Ҳаргиз дар як ҷо ду феъли модалӣ омаданиш мумкин нест, яъне таркибҳои имконнопазир аст. Ё худ I must be able to put гуфтан хатост. Ана боз як мисол, ки дар он баъди ихтисораи ‘ll муродифи феъли модалии “must” таркиби “have to” омадааст: I'll have to think about it (P. Abrahams). Ин бурҳони қотъ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар забони англисӣ мавҷудияти замони ояндаро ба ҳеҷ вачҳ наметавон инкор кард.

I'll go and see them myself.

Seems to me it'll be all travelling.

Дар ин ҷумлаҳо низ феълҳои «go» ва «see», инчунин «travel» амалҳои ифода мекунад, ки ба лаҳзаи нутқ нисбат доранд. Шакли яқум амали минбаъдаи анҷомпазирро нишон медиҳад, ҳол он ки шакли дуом ба амали ояндаи давомдор далолат мекунад.

Ҳамин тавр, се ҷуфт шаклҳои зикршудаи феъл ба лаҳзаи нутқ бевосита муносибат дошта, парадигмаи категорияи замонро ташкил менамоянд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони англисӣ (*English Grammar*). - Душанбе, 2013.
2. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Қисми 1. - Душанбе, 1973. – 450 с.
3. Достонҳои «Шоҳнома». – Душанбе, 2011. – 268 с.
4. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 482 с.
5. Куллии Садриддин Айни. Ҷ.4. – Душанбе, 2005.
6. Куллии Садриддин Айни. Ҷ.13. – Душанбе, 2005.
7. Куллии Садриддин Айни. Ҷ.15. – Душанбе, 2005.

КАТЕГОРИЯИ ЗАМОНИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маълумоти дар мақолаи мазкур чамъовардашуда қоидаҳои мухтасари грамматикаро доир ба замонҳои феъли забони тоҷикӣ ва англисӣ дарбар мегирад, ки дар вақти хондан ва навиштан барои фаҳмидани муҳимтарин қоидаҳои грамматикӣ ёри мерасонад. Қоидаҳои грамматикӣ доир ба феъл дар мақолаи мазкур дар шакли ниҳоят мухтасар ва сода чамъ оварда шудаанд. Онҳо гиреҳи асосии фаҳмиши қоидаҳо мебошанд ва барои омӯзиши васеи он роҳ мекушоанд. Дар натиҷа, ин омилҳо зарурати омӯзиши забони англисиро ба маротиб афзун намуда, аз масъулини соҳа, хусусан омӯзгорони макотиби олии ба хотири бартарарф намудани мушкилот дар ин чода масъулияти хосро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: қоидаи грамматикӣ, феъл, ҳиссаҳои нутқ, замонҳои феъл, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕННЫХ ГЛАГОЛОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Информация, собранная в этой статье, содержит краткие грамматические правила для таджикского и английского времен, которые помогут вам понять самые важные грамматические правила времени при чтении и письме. Правила глаголов применяются в этой статье в очень краткой и простой форме. Они являются ключевым элементом понимания правил и с целью расширения их обучения, в результате чего эти факторы увеличивают потребность в изучении английского языка и требуют особой ответственности для сектора, особенно преподавателей высшего образования, для решения проблемы в этой области.

Ключевые слова: правила грамматики, глаголы, части речи, времена глаголов, таджикский язык, английский язык.

CATEGORY OF TEMPORARY VERBS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The information collected in this article contains concise grammar rules for Tajik and English tenses that will help you understand the most important grammar rules of tense when reading and writing. The verb rules apply in this guide in a very short and simple form. They are a key element of the understanding of the rules and for the purpose of extending their learning. As a result, these factors increase the need for English language learning and require special responsibility for the sector, especially teachers of higher education to address the problem in this field.

Keywords: grammar rules, verbs, parts of speech, tenses of verbs, Tajik language, English language.

Дар бораи муаллиф

Рачабов Ёқуб Қудраталиевич
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ
734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб,
к. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 988 37 35 36
E-mail: yoqub.ddk.95@inbox.ru

About the author

Rajabov Yoqub Qudratalievna
Doctoral student (PhD)
Kulyab State University named after A. Rudaki
734065, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov st., 16
Ph.: (+992) 988 37 35 36
E-mail: yoqub.ddk.95@inbox.ru

Об авторе

Раджабов Ёқуб Қудраталиевич
Докторант по специальности (PhD)
Кулябский государственный университет
имени А.Рӯдакӣ
734065, Республика Таджикистан, г. Куляб,
ул. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 988 37 35 36
E-mail: yoqub.ddk.95@inbox.ru

ТАҲҚИҚ ВА ОМУЌИШИ ИСТИЛОҲИ «КОНСЕПТ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Умаров Д. А.

*Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода*

Забон воситаи асосии дастрасӣ пайдо намудан ба шуури ҷамъиятии инсон маҳсуб меёбад. Маҳз дар забон хотираи таърихӣ халқ, ҷаҳонбинии инсон ва хусусиятҳои миллии инъикос ёфтаанд. Аз ин рӯ, таҳлили воҳидҳои луғавии забонҳои имкони дарки концептҳои дар шуури инсон таҷассумгардидаро фароҳам меорад. Дар замони муосир омӯзиш ва таҳлили концептҳои дар забонҳои гуногун мубрам ба ҳисоб меравад, зеро омӯзиши онҳо имкон медиҳад, то ки хусусиятҳои хоси тафаккур ва ҷаҳонбинии халқиятҳои омӯхта шаванд ва арзишҳои фарҳангӣ ва хусусиятҳои хосу умумии ин халқиятҳои дар дарки ҷаҳон муқаррар карда шаванд.

Масъалаи омӯзиш ва баррасии концепт яке аз мавзӯҳои асосӣ, ки солҳои охир мавриди таҳқиқи забоншиносон қарор гирифтааст. Новобаста аз таҳқиқоти мавҷуда мафҳуми “концепт” то ҳол пурра ташреҳ нагардида, моҳияти он таҳқиқу муқаррар нашудааст. Мақсади мақолаи мазкур аз шарҳ додан ва муайян кардани мафҳуми “концепт” дар асоси ақидаи забоншиносони ватанию хориҷӣ мебошад.

Истилоҳи «концепт» дар илми забоншиносӣ истилоҳи нав нест. Дар забоншиносии рус мафҳуми истилоҳи «концепт»-ро С.А. Асколдов-Алексеев аввалин маротиба дар мақолаи «Концепт и слово (Концепт ва калима)» дарҷ кардааст ва онро ҳамчун «эҷоди тахайюлие, ки дар раванди фикронӣ маҷмуи номуайяни ашёи яхеларо дар тафаккури мо ҷой медиҳад», шарҳ додааст [1, с. 269]. Ҳақиқатан, концепт ташаккули зеҳнӣ буда, он дар раванди фикронӣ як қатор предметҳои яхеларо дар шуури мо ҷой менамояд, ки онҳо уммӣ ва индивидуалӣ мебошанд.

Бояд қайд кард, ки мақолаи С.А. Асколдов-Алексеев «Концепт ва калима» асос ва сарчашмаи бештари таҳқиқотҳои дар самтҳои забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ ба шумор меравад, ки ба омӯзиши истилоҳи “концепт” бахшида шудаанд. Бисёр олимону забоншиносон ақидаҳои С.А. Асколдов-Алексеевро ҷонибдорӣ намуда, дар қорҳои худ истифода мекунанд.

Забоншиносони тоҷик низ ба таҳқиқи мафҳуми “концепт” диққати махсус додаанд. Олимони забоншиносии тоҷик С.Қ. Матробиев, З. Ҷ. Мирзоева, С. С. Раҳимӣ, З. Гулова, М. Мамедова, М. А. Маҳмудзода, Д. Азиззода, Ш. К. Фозилова, Д.Х. Аҳмедова, С. С. Раҳимӣ, Н. К. Бойматова, Н. И. Каримова, Х.Х. Қурбонова, Н. Б. Раҳмонова, М. М. Имомзода ва дигарон ба таҳқиқи таҳлили концептҳои пардохта, дар рисолаҳои илмиашон концептҳои гуногунро таҳқиқ кардаанд, ки ба рушди забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ тоҷик мусоидат намуд. Аз ҷумла, Маҳмудзода М.А. доир ба концепти “дил”, Д. Азиззода “муҳаббат”, З. Мирзоева “нон”, М. Имомзода “оила”, Н. Раҳмонова “тӯй”, Х. Қурбонова “сабр”, Н. Каримова “фазо”, Н. Бойматова “зебон”, С. Раҳимӣ “хиёнат”, Д. Аҳмедова “хӯрок” ва Ш. Фозилова “боигарӣ” рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дифоъ намудаанд.

Концепт мафҳумест, ки на танҳо дар илми забоншиносӣ, балки мантиқ, фалсафа, математика ва ғайра низ маъмул ва дар истифода аст. Аслан истилоҳи «концепт» аз илмҳои мантиқ ва фалсафа иқтибос шуда, ба илми забоншиносӣ ворид гардидааст. Доир ба мазмуну моҳияту маънои калимаи “концепт” ва ҷойгоҳи он дар илми забоншиносии муосир назари олимони мухталиф мебошад.

Дар илми фалсафа файласуф А.Шопенгауэр концепт (concept)-ро ҳамчун хулосаи назарӣ муайян намудааст, ки бо дарки беихтиёронии ашё ба миён меояд [12, с. 45]. Файласуф Г. Фреге бошад, яке аз аввалинҳои мебошад, ки «концепт»-ро ҳамчун маъно шарҳ додааст. Дар мақолааш «Маъно ва денотат» Г. Фреге «маъно» ва «мафҳум»-ро аз ҳам ҷудо намудааст [11, с. 68]. Ба ақидаи ӯ «мафҳум» ҳамеша бо маънои заминавии калима алоқаманд аст. «Маъно» бошад, аз матн ва мушоҳидакорӣ вобастагӣ дорад. Бояд қайд кард, ки дар илми фалсафа истилоҳи “мафҳум” зиёд истифода мегардад ва он аз истилоҳи “концепт”, ки дар

илми забоншиносӣ истифода мегардад, ба кулӣ фарқ мекунад. Тафовуте, ки миёни “концепт” ва “мафҳум” вучуд дорад, аз тарафи забоншиноси тоҷик С. Қ. Матробиён муайян карда шудааст. С.Қ. Матробиён дар мақолаи худ қайд менамояд, ки мафҳум ин истилоҳи илмҳои фалсафа ва мантиқ мебошад, аммо концепт бошад, он истилоҳи мантиқи математикӣ, фарҳангшиносӣ ва забоншиносӣ, аз ҷумла забоншиносии маърифатӣ (когнитивӣ) ва забоншиносии фарҳангӣ мебошад. Концепт натиҷаи фаъолияти шуури инсон ба ҳисоб меравад, мафҳум бошад натиҷаи тафаккур мебошад [6].

Аз ин ҷо бар меояд, ки дар илмҳои фалсафа ва мантиқ истилоҳи мафҳум ва дар мантиқи математикӣ, фарҳангшиносӣ ва забоншиносӣ, аз ҷумла забоншиносии маърифатӣ (когнитивӣ) ва забоншиносии фарҳангӣ истилоҳи концепт истифода мегардад. Концепт маҷмуи ҳама гуна донишҳо, тасаввурот, ақидаҳои амалӣ ва назариявии ҳамаҷузай фард ё халқ буда, мафҳум маҷмуи донишҳои мантиқан дарқардида мебошад. Инчунин, концепт ин натиҷаи дарки олам тавассути шуур ва мафҳум бошад, тавассути тафаккур мебошад.

Дар забоншиносӣ мафҳуми “концепт” аз тарафи забоншиносон гуногун шарҳ дода шудааст. Аслан, дар забоншиносӣ бештар ду самт, забоншиносии маърифатӣ ва забоншиносии фарҳангӣ ба таҳқиқу баррасии концепт машғул аст, ки онро гуногун шарҳ медиҳад.

Забоншиносони самти забоншиносии маърифатӣ концептро ба гурӯҳи падидаҳои зехнӣ ворид намуда, онро натиҷаи маърифатии инсон мешуморанд. Дар забоншиносии маърифатӣ мафҳуми “концепт” ҳамчун “воҳиди амалкунанда ва пурмазмуни хотира, таркиби луғавии зехнӣ, низоми концептуалӣ ва “забони ақл” (Lingua mentalis), ҳамаи тасвирҳои ҷаҳоние, ки дар тафаккури инсон инъикос ёфтаанд” шарҳ ёфтааст [8]. **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 90].

Аз нуқтаи назари забоншиносии маърифатӣ концепт дар шуур мавқеъ гирифта, воҳиди номуттасили шуур мебошад ва инсон тавассути концепт раванди фикрониро амалӣ мегардад.

Забоншинос В.Н. Телия низ концептро воҳиди шуур доништа, онро ҳамчун донише шарҳ додааст, ки дар як ҷорҷӯба тарҳрезӣ шудааст [10, с. 6].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки концепт на танҳо аломатҳои воқеии ашро инъикос менамояд, балки ҳамаи он аломатҳои, ки дар як гурӯҳи забонӣ бо дониш доир ба воқеият пур мешавад. Аз гуфтаҳои В.Н. Телия бар меояд, ки концепт ин маҳсули шуур, яъне натиҷаи дарки мантиқӣ ва таассуроти амиқ, инчунин, тасаввур ва баррасии муҳити атроф аз тарафи инсон мебошад.

Бинобар ақидаи Бабушкин А.П. «концепт воҳиди номуттасили тафаккури ҷамъиятист, ки ашро дунёи воқеӣ ё ҳаёлиро таҷассум менамояд ва дар хотираи миллии соҳибзабонон ҳамчун мабдаи шифоҳан ифодаёфта ҳифз мегардад» [2, с. 95].

Ба ақидаи А.П. Бабушкин розӣ шуда наметавон, зеро қайд кардан ҷоиз аст, ба ғайр аз он концептҳои, ки дар забон ифода ёфтаанд, дар шуури инсон, инчунин концептҳои мавҷуд ҳастанд, ки ифодаи забонӣ наёфтаанд, яъне на ҳама концептҳо дар забон ифода меёбанд.

Забоншиносон З. Д. Попова ва И. А. Стернин бар он ақидаанд, ки концепт натиҷаи номуттасили зехниест, ки воҳиди асосии рамзи фикр ба шумор рафта, дорои таркиби нисбатан ба низом даровардашуда мебошад [8, с. 24].

Ҳақиқатан, концепт ифодакунандаи фаъолияти маърифатии фард ё ҷомеа буда, он маълумоти пурра ва энциклопедии падидаҳои инъикосшавандаро дар бар дорад. Концептҳои дониши муҳимро доир ба ҷаҳон дар бар гирифта, онро дар шуури инсон таҷассум менамояд. Ҷе тавре ки забоншинос М.В. Пименова қайд менамояд «Концепт хусусиятҳои дараҷабандӣ ва муҳими дониш доир ба як қисмати ҷаҳон бударо инъикос менамояд. Дар таркиби концепт аломатҳои, ки барои фарҳанги муносиб аз нигоҳи вазифа муҳиманд, таҷассум меёбанд» [7, с. 10].

Ҳамин тавр, барои намояндагони забоншиносии маърифатӣ концепт воҳиди асосии шуур ба ҳисоб рафта, он таҷассумгари дониши инсонӣ оид ба муҳити атроф мебошад.

Барои намояндагони забоншиносии фарҳангӣ бошад, концепт воҳиди фарҳанг буда, маълумоти мушаххаси миллиро таҷассум менамояд. «Концепт – ин мисли печидагҳои фарҳангӣ дар ақли инсон аст; дар он шакле, ки фарҳанг ба ҷаҳони равонии инсонӣ дохил мешавад. Аз ҷониби дигар, концепт – ин воситаест, ки тариқи он шахс мустақилона ба фарҳанг дохил мешавад ва дар баъзе ҳолатҳо ба он таъсир ҳам мерасонад [4, с. 40].

Концепт дар забоншиносии маърифатӣ донишҳои фарҳангиеро ифода менамояд, ки дар шуури

мардумони фарҳангу тамаддуни алоҳида таҷассум ёфта, вобаста ба оину фарҳангу тамаддуни мардумон аз ҳамдигар фарқ менамояд.

Концепт – маълумоти дорои арзиши муайяне мебошад, ки дар шуури шахси алоҳида ё шуури ҷамъиятӣ таҷассум ёфтааст. Маҳз мавҷудияти арзишҳо концептро аз дигар воҳидҳои зехнӣ ҷудо менамояд. Концепт таҷассумгари он таркиби шуурест, ки дар он арзишҳои миллии ҷамъият устувор гардидаанд. Ҷузъи арзишии концепт, концепти забонӣ - фарҳангиро аз концепти маърифатӣ фарқ мекунонад.

Азбаски ду самти забоншиносӣ, маърифатӣ ва фарҳангӣ ба таҳқиқи мафҳуми “концепт” равана шудааст, дар илм ду истилоҳ, концепти маърифатӣ ва концепти лингвокултурологӣ пайдо шудааст ва солҳои охир тамоюли ҷудо кардани ин ду концепт аз ҳам ба назар мерасад. Г.Г. Слишкин чунин тафовутҳоро бо таври зайл гурӯҳбандӣ намудааст:

-дар забоншиносии маърифатӣ барои як концепт як воҳиди забонӣ мувофиқ аст, аммо дар забоншиносии фарҳангӣ як концепт бояд бо як қатор воҳидҳои забонӣ амалӣ шавад;

-дар забоншиносии маърифатӣ ба ҳар як калима концепти худ мувофиқ аст, аммо дар забоншиносии фарҳангӣ номҳои концептҳо шумораи маҳдуди воҳидҳои пурмаънии забонӣ ба ҳисоб мераванд [9, с. 22].

Ба ақидаи забоншинос Г. Г. Слишкин наметавон пурра розӣ шуд, зеро ҳам дар забоншиносии маърифатӣ ва ҳам дар забоншиносии фарҳангӣ концептҳо метавонанд бо воҳидҳои гуногуни забонӣ ифода ёбанд. Дарҷ кардан зарур аст, ки на ҳама концептҳои дар шуури инсон таҷассум ёфта, дар забон ифодаи худро меёбанд.

Е. В. Бабаева қайд менамояд, ки концепти лингвокултурологӣ ҳамон таркиби шуурест, ки дар он арзишҳои халқ устуворанд. Дар маркази концепти лингвокултурологӣ арзишҳои мавқеи муҳим доранд, аммо дар забоншиносии маърифатӣ бошад, диққати асосӣ ба намудҳои концепт, таъсиси низомӣ ва робитаи мутақобилаи онҳо равана карда мешавад. Забоншиносии фарҳангӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то арзишҳои ҷамъиятро барқарор намояд [2, с. 110-111].

Ақидаи Е.В. Бабаеваро метавон пайравӣ намуд, зеро ҳақиқатан ҷавҳари концепти лингвокултурологӣ арзишҳои ба ҳисоб меёбанд. Намояндагони забоншиносии фарҳангӣ дар баробари омӯзиш ва таҳқиқи концептҳои гуногун кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, то арзишҳои миллии ҳар як халқиятро дар таркиби концепт муайян намуда, муносибати мутақобилаи забон, фарҳанг ва шуури ҷамъиятиро муқаррар намоянд ва раванди ворид гаштани фарҳангро дар шуури инсон нишон диҳанд. Намояндагони забоншиносии маърифатӣ бошанд, кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, то дар шуури инсон раванди аз худ намудани донишу маълумотҳо ва ташаккули концептҳои таҳқиқ шуда, муносибати мутақобилаи забон ва шууро муайян намоянд.

С. Г. Воркачев дар ин хусус чунин изҳори ақида намудааст: «Таҳқиқотҳои лингвокогнитологӣ дорои хусусияти типологӣ буда, ба ошкор кардани қонуниятҳои дар ташкили тасаввуроти зехнӣ равана шудааст. Омӯзиши хоси таркиби воҳидҳои зехнӣ, тасвири захиравӣ ва таснифии хусусиятҳои фарқкунандаи концептҳои муайяни фарҳангӣ ҷолиби диққати лингвокогнитивистон гаштааст» [4, с. 43-44].

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки маҳз ҷиҳати арзишии концепти фарҳангӣ онро аз концепти когнитивӣ ҷудо менамояд. Забоншиносии фарҳангӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, то намудҳои концепт — тарҳ, ҳудуд, нақша ва ғайраро ошкор намояд. Натиҷаи таҳқиқотҳои лингвокултурологӣ на луғатҳои калимаӣ, балки концептҳо мебошанд, ки асоси арзиши фарҳангӣ мегарданд. Инчунин, фарқиятҳои дар таркиби концептҳои маърифатӣ ва лингвокултурологӣ мушоҳида мегардад. Дар таҳқиқотҳои когнитивӣ тамсилаи сатҳии концептҳо маъмул аст, ки мувофиқи он концепт аз қисмати марказӣ – қабатҳои прототипӣ, тасвирҳои маъмултари асосӣ ва қисмати ғайримарказӣ – аломатҳои абстрактӣ; сатҳи тафсири – ҳулосаҳо аз аломатҳои когнитивии гуногун иборат мебошад.

Концепт на ба сифати ҷузъи асосии шуури забонии фард баромад менамояд, балки ифодакунандаи хусусиятҳои фарҳангии халқ мебошад, ки пеш аз ҳама, дар тасвири забонии ҷаҳон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таркиби концепт аз дониш, андеша, фикри мулоҳиза, таҳмин ва тасаввуроти объектҳои ҷаҳон иборат мебошад. Байни концепт ва мафҳум фарқиятҳо ба назар мерасанд. Агар мафҳум аломатҳои асосӣ ва муҳими объектро дар бар гирад, пас концепт ба ҷузъ аз маҷмуи аломатҳои объект, инчунин, тасаввурот ва хиссиётеро фарогир мебошад, ки бо он алоқаманд аст. Концепт натиҷаи фаъолияти шуури инсон ба ҳисоб меравад, мафҳум бошад натиҷаи тафаккур аст.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлили фикри ақидаи забоншиносон роҷуъ ба истилоҳи “концепт” метавон ба ҳулосаҳои зерин омад:

- концепти истилоҳест, ки дар забоншиносӣ барои ифодаи маҷмуи донишҳои мебошад, ки инсон дар тули ҳаёт ба даст овардааст;
- концепт барои забоншиносӣ мафҳуми нав нест. Он аз таарфи як қатор олимону забоншиносони ватанию хориҷӣ таҳқиқ гаштааст;
- ба омӯзиши концепт ду самти забоншиносӣ, забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ равона шудааст, аз ин рӯ, дар забоншиносии муосир ду истилоҳ, концепти маърифатӣ” ва “концепти лингвокултурологӣ” ба назар мерасад;
- дар забоншиносии маърифатӣ истилоҳи “концепти маърифатӣ” ва дар забоншиносии фарҳангӣ истилоҳи “концепти лингвокултурологӣ” барои ифодаи маҷмуи донишҳои дар шуури инсон таҷассумёбанда истифода мегардад;
- миёни концепти маърифатӣ ва концепти лингвокултурологӣ тафовут ҳам дар мазмун ва ҳам дар сохту таркиб ба назар мерасад;
- концепти маърифатӣ дорои ҷанбаи когнитивӣ буда, концепти лингвокултурологӣ ҷанбаи фарҳангӣ дорад, яъне концепти лингвокултурологӣ донишҳои фарҳангии инсонро таҷассум менамояд.

Адабиёт

1. *Аскольдов, С. А. Концепт и слово // Русская словесность: Антология / под ред. В. П. Нерознака / С. А. Аскольдов – М.: Academia, 1997. – С. 30-43.*
2. *Бабаева, Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира : дис. ... д-ра филол. наук / Е. В. Бабаева. – Волгоград, 2004. – 438 с.*
3. *Бабушкин, А.П. Сослагательное наклонение как «окно» в возможные миры / А.П. Бабушкин // Вестник ВГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. - №1. – С. 16-22.*
4. *Воркачев, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – М., 2001. - №1. – С. 64-72.*
5. *Маҳмудзода, М. А. Муқоисаи концепти “дил” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” : рисола барои дарёфти дараҷаи илми доктори фалсафа (PhD)-доктор аз рӯйи ихтисос: 6D021300 / М.А. Маҳмудзода. – Душанбе, 2019. – 160 с.*
6. *Матробиён, С. Қ. Андешае чанд доир ба муносибати “Концепт” бо “Мафҳум” / С.Қ. Матробиён, М.А., Маҳмудзода. – Паёми ДМТ, бахши илмҳои филологӣ. - 2019. – №2. – С. 31-33.*
7. *Пименова, М. В. Душа и дух: особенности концептуализации / М.В. Пименова. - Кемерово, 2004 – 368 с.*
8. *Попова, З.Д., Стернин, И. А. Когнитивная лингвистика. / З.Д. Попова, И. А. Стернин – М. : АСТ : Восток - Запад, 2007. – 314 с.*
9. *Слышкин, Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты : дис. ... д-ра филол. наук / Г. Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 260 с.*
10. *Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты / В.Н. Телия. – М., 1996. – 96 с.*
11. *Фреге, Г. Смысл и денотат / Г. Фреге // Семиотика и информатика: Вып. 35. – М., 1997. – 68 с.*
12. *Шопенгауэр, А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр. – М., 1993. – Т. 1 – 672 с.*

ТАҲҚИҚ ВА Омӯзиши истилоҳи «КОНСЕПТ» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф дараҷаи таҳқиқ ва омӯзиши истилоҳи “концепт”-ро дар забоншиносии муосир дар асоси ақидаи забоншиносон таҳлилу баррасӣ намудааст. Инчунин, дар мақола шарҳи мафҳуми “концепт” аз тарафи муаллиф нишон дода шудааст. Дар муқаддима муаллиф оид ба мубрамият ва аҳамияти омӯзиши истилоҳи “концепт” маълумот дода, қайд менамояд, ки дар замони муосир диққати забоншиносон ба муайян кардани хусусиятҳои хоси тафаккур, ҷаҳонбинии халқиятҳо, арзишҳои фарҳангӣ ва хусусиятҳои хоси умумии онҳо дар дарки ҷаҳон равона гардидааст. Инчунин, муаллиф дар муқаддима мақсади мақолаи худро муайян намудааст. Дар қисмати асосии мақола муаллиф барои муайян кардани муҳтавои истилоҳи “концепт” фикру ақидаи забоншиносонро таҳлил намудааст. Муайян гашт, ки ду самти забоншиносӣ, забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ ба таҳқиқи омӯзиши концепт равона шудааст. Дар забоншиносии маърифатӣ истилоҳи “концепти маърифатӣ” ва дар забоншиносии фарҳангӣ истилоҳи “концепти лингвокултурологӣ” барои ифодаи маҷмуи донишҳои дар шуури инсон таҷассумёбанда истифода мегардад. Миёни концепти маърифатӣ ва концепти лингвокултурологӣ тафовут ҳам дар мазмун ва ҳам дар сохту таркиб ба назар мерасад, ки дар мақола баррасӣ гардидааст. Муайян гашт, ки концепти маърифатӣ дорои ҷанбаи когнитивӣ буда, концепти лингвокултурологӣ ҷанбаи фарҳангӣ дорад, яъне концепти лингвокултурологӣ донишҳои фарҳангии инсонро таҷассум менамояд. Дар қисмати хулоса, пас аз таҳлилу баррасии фикру ақидаи забоншиносони хориҷию ватанӣ муаллиф назарияҳои худро ҷамъбаст намудааст.

Калидвожаҳо: концепт, истилоҳ, забоншиносии маърифатӣ, забоншиносии фарҳангӣ, концепти маърифатӣ, концепти лингвокултурологӣ, мафҳум, маъно, сохт концепт, шуур, тафаккур.

ИССЛЕДОВАНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ ТЕРМИНА «КОНЦЕПТ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье автор проанализировал и обсудил уровень исследования и изучения термина «концепт» в современной лингвистике на основе мнения лингвистов. Также в статье автором показано определение понятия «концепт». Во введении автор дает информацию о сложности и важности изучения термина «концепт» и отмечает, что в настоящее время внимание лингвистов сосредоточено на выявлении специфических особенностей мышления, мировоззрения народов, культурных ценностей и их специфические и общие черты в познании мира. Также во введении автор определил цель своей статьи. В основной части статьи автор проанализировал мнения лингвистов по определению содержания термина «концепт». Стало ясно, что два направления языкознания, когнитивная и лингвокультурология, направлены на исследование и изучение концепта. В когнитивной лингвистике термин «когнитивный концепт», а в лингвокультурологии термин «лингвокультурологический концепт» используется для выражения совокупности знаний, воплощенных в сознании человека. Между когнитивным концептом и лингвокультурологическим концептом есть отличие как в содержании, так и в структуре, о чем идет речь в статье. Определено, что когнитивный концепт имеет когнитивный аспект, а лингвокультурологический концепт имеет культурологический аспект, то есть лингвокультурологический концепт воплощает в себе культурные знания человека. В заключении, проанализировав и учитывая мнения зарубежных и отечественных лингвистов, автор обобщает свои теории.

Ключевые слова: концепт, термин, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, когнитивный концепт, лингвокультурологический концепт, понятие, значение, структура концепта, сознание.

THE RESEARCH AND THE STUDY OF THE TERM "CONCEPT" IN MODERN LINGUISTICS

In this article, the author analyzed and discussed the level of research and study of the term "concept" in modern linguistics based on the opinion of linguists. Also in the article the author shows the definition of "concept". In the introduction, the author gives information about the complexity and importance of studying the term "concept" and notes that at present the attention of linguists is focused on identifying the specific features of thinking, worldview of peoples, cultural values and their specific and common features in the understanding of the world. Also in the introduction, the author defined the purpose of his article. In the main part of the article, the author analyzed the opinions of linguists on the definition of the content of the term "concept". It became clear that two branches of linguistics, cognitive and linguoculturology, are aimed at researching and studying the concept. In cognitive linguistics, the term "cognitive concept", and in linguoculturology, the term "linguoculturological concept" is used to express the totality of knowledge embodied in the human mind. There is a difference between the cognitive concept and the linguoculturological concept both in content and structure, which is discussed in the article. It is determined that the cognitive concept has a cognitive aspect, and the linguocultural concept has a cultural aspect, that is, the linguocultural concept embodies the cultural knowledge of a person. In conclusion, after analyzing and taking into account the opinions of linguists, the author summarizes his theories.

Keywords: concept, term, cognitive linguistics, linguoculturology, cognitive concept, linguoculturological concept, notion, meaning, concept structure, consciousness.

Дар бораи муаллиф

Умаров Довуд Ахмадович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)
Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 92 825 07 97
E-mail: umarovdovud97@gmail.com

About the author

Umarov Dovud Ahmadovich
Doctoral student (PhD)
Tajik State Institute of Languages named after
S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 92 825 07 97
E-mail: umarovdovud97@gmail.com

Об авторе

Умаров Довуд Ахмедович
Докторант по специальности (PhD)
Таджикский государственный институт языков
имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 92 825 07 97
E-mail: umarovdovud97@gmail.com

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ПОЭТОНИМОВ В РОМАНАХ «ДВЕНАДЦАТЬ ВОРОТ БУХАРЫ»

Холназарова Н. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садрриддина Айни*

В романах Джалола Икрами «Двенадцать ворот Бухары», «Дочь огня» важную роль для понимания, осмысления и восприятия смысла играет система поэтонимов [11]. Писатель блистательно раскрывает не только сюжет, но и точно выбирает имена и прозвища персонажей, которые позволили не только обозначить конкретное явление или объект, но и дать о нем определенную дополнительную информацию. Эта информация зачастую является фактором, способным вызывать у читателей определенные эмоции и чувства.

В историческом романе Дж. Икрами поэтонимы являются одними из самых интересных составляющих и включают в себя не только антропонимы – имена и фамилии персонажей, но и другие группы имен собственных. Согласно классификации, предложенной в первой главе, поэтонимы романов «Двенадцать ворот Бухары» и «Дочь огня» делятся: антропонимы, патронимы, матронимы, топонимы, хрононимы, документонимы, этнонимы и т.д.

В свою очередь, каждый поэтоним имеет определенные функции, к примеру, являются реалиями материальной культуры, имеющие национальные или этнические особенности. Удачно выбранное имя усиливает эмоциональное впечатление от произведения, благодаря экспрессивности и стилистическому потенциалу которого, поэтонимы вызывают различные эмоции [10].

В данном разделе на примере русского текста романов «Двенадцать ворот Бухары» и «Дочь огня» [9] выявляются особенности поэтонимов и их функция в понимании Джалола Икрами.

В суть поэтонимов каждой культуры включены смысловые, звуковые особенности языка. Следовательно, в контексте художественного произведения эти особенности способствуют раскрытию смысловых черт, характерных его национальной отнесенности. Семантика же поэтонимов заключает в себе информацию национального и социального характера. Выбор стратегии или способа представления поэтонима в тексте на другом языке является решением самого переводчика и связаны они с особенностями, существующими в принимающем языке традицией литературного перевода.

Конкретно в романах «Двенадцать ворот Бухары» и «Дочь огня» все поэтонимы выполняют номинативную, идентифицирующую и дифференцирующую функции. «Номинативная функция имени собственного заключается в его способности назвать объект, идентифицирующая функция заключается в возможности определить, что объект относится к той или иной группе имен собственных, дифференцирующая функция заключается в возможности различать объекты из определенных групп имен собственных между собой» [4, с. 124].

Кроме того, поэтонимы в этих романах выполняют и социальную функцию. Эта функция отвечает за взаимодействие друг с другом персонажей на социальном уровне. Как показывает анализ данных художественных текстов, писатель выбирает поэтонимы по своему собственному видению сюжета. Немаловажную роль играет и жанр художественного произведения. Естественно, историко-революционный жанр, в котором написаны данные романы, обуславливают наличие большого количества поэтонимов. Огромное количество реальных и вымышленных поэтонимов не является случайностью, главным фактором, влияющим на выбор Дж. Икрами поэтонимов, является эпоха, в которой происходит действие романа. Действие произведения происходит в начале XX века, что обуславливает наличие современных реальных имен собственных, распространенных для данного времени: Ленин, Куйбышев, курбаши – Ибрагимбек, Хаит курбаши, Давлятмандбий, Фузайл, Файзулла Ходжаев, Бехюуди.

Другой фактор, влияющий на поэтику имен собственных и прозвищ, является также место действия, и так как действие романа происходит в Бухаре, писатель выбирает для своих персонажей имена, характерные для этого региона.

Особенно следует отметить ту эмоциональную функцию, которую выполняют поэтонимы в романе. Эмоциональная функция, существующая в романах Дж. Икрами как положительная, так и отрицательная, в зависимости от намерения автора и от видения самого читателя. Для примера разберем некоторые из поэтонимов романа:

Саид Пахлавон. Один из центральных персонажей в романе «Двенадцать ворот Бухары» - Саид Пахлавон. Его образ показан как с положительной стороны, так и с отрицательной. Саид Пахлавон человек, который по ошибке попадает в группировку Асада Махсума, куда его привел другой яркий персонаж – Наим перец. Однако, спустя некоторое время, Саид Пахлавон понимает свою ошибку и отходит от этой банды. Имя его - Саид означает «святой», а прозвище «Пахлавон» - «силач, богатырь».

Эмоциональную функцию вызывает прозвище «Пахлавон». Саид Пахлавон уже с юных лет занимался борьбой и был известен как сильный борец. Всюду в окрестностях Кагана, где только устраивались состязания, прежде всего, приглашали Саида Пахлавана. Он не был ни высоким, ни широкоплечим, но зато был мускулист, подвижен и очень силен. Силачей, которые были крупнее его, поднимал и бросал на землю; с каждым днем он становился все более известным.

Положительную эмоцию может вызвать рассказ о том, как однажды в Бухаре Каракулибай устроил большую свадьбу, объявил скачки с козлодраньем и состязание борцов, куда был приглашен и Саид Пахлавон из кишлака Кули Хавок. На широкой площади за Каракульскими воротами собралось множество народа. Гостями Каракулибая были казикалон, раис и миршаб Бухары. На свадьбу приехали знаменитые силачи из дальних мест, зрители бились об заклад за того или другого.

Наим Перец. Крайне негативный, отрицательный персонаж, не заслуживающий уважения, о чем говорит его прозвище «Перец».

Поэтоним Наим Перец изначально вызывает у читателя негативные эмоции за счет вкладываемой автором в данное имя иронии, связанного с его прозвищем «Перец», за счет которого и реализуется экспрессивная функция. Прозвища Саида «Пахлавон» и Наима «Перец» в дальнейшем показывают отношение персонажей друг к другу, например, за счет того, что выделяют в каждом из них какую-либо характерную черту.

Экспрессивность поэтонима «Перец» в разных контекстах достигается по-разному, чаще в речи персонажей, которая и характеризует их картину мира. Узнать о «гнилом» характере Наима можно не только по прямому повествованию автора, но и по диалогам, которые происходят между персонажами. К примеру:

Асад Махсум о Наиме Перце:

«— Нет, эфенди, они у меня уже петухи! — сказал твердо Махсум. — Вот это Хафиз, мой задушевный друг. Если скажу: умри — умрет за меня; скажу: живи — будет жить. А это — Наим Перец, горький... немножко злой на язык... иногда сквернословит, но зато сам не замечает этого...»

Таким образом, прозвища раскрывают дополнительное содержание, основанное на ассоциативных связях поэтонима с именами собственными или нарицательными, и содержат определенное эмоционально-оценочное и стилистически маркированное отношение субъекта номинации к именуемому объекту.

Они являются важной частью поэтонима, поскольку выполняют характеризующую, стилистическую и экспрессивную функции.

Джалол Икрами представляет нам образ милой и хрупкой девушки, чуткой, умеющей сопереживать, любить и мечтать, поэтому она легко располагает к себе персонажей мужского пола. Несмотря на все трудности жизни, Оим Шо была разносторонней, она с удовольствием читает книги. Хамрохон увлекалась стихами и пением, ее приятный голос выделялся среди голосов подруг. Ее начитанность и остроумие порой ставили в тупик даже взрослых. Самым любимым ее занятием была игра «байт-барак»: играющие состязались в знании стихов. Она была любимицей в семье, никто ни в чем не мог ей отказать, никто не говорил ей грубого слова. Отец и мать ласкали, говорили с ней всегда нежно, сдували с нее

пылинки. Когда Хамрохон исполнилось двенадцать лет, Шомурадбек, войдя в комнату дочери, увидел, что она лежит и плачет. Он растерялся, не знал, что делать:

«— Что с тобой, Хамрохон? Отчего ты плачешь? — заговорил он. Хамрохон заплакала еще сильнее.

— Ну, говори же, не мучь меня! Что случилось? Где твоя мать?

— В баню ушла, — с плачем ответила Хамрохон.

— Так ты поэтому плачешь?

— Нет! — Хамрохон повернулась к отцу спиной.

Решительность Оим Шо особенно прослеживается, когда Хамрохон, находясь во дворце самого эмира Бухары, интересовалась газетами, за что и была наказана: мать эмира, не полюбившая Оим Шо, добилась, чтобы эмир развёлся с ней, а через неделю подарил ее в жены своему военачальнику Саидбеку, человеку уродливому, грязному, грубому и развратному. Самыми мрачными днями в жизни Оим Шо были те пять месяцев, какие она провела в доме Саидбека. Отец ее умер, не в силах перенести то, что с ней произошло.

«Милая моя Фируза, — говорила Оим Шо, рассказывая ей обо всех своих злоключениях. — (...) мне пришлось в голову: разве не лучше умереть, чем так жить? Я стала искать полотенце, чтобы сделать петлю и повеситься где-нибудь. Вышла в переднюю и тут увидела, забытую кем-то, паранджу и чашмбанд. Мою паранджу Саидбек спрятал и держал в сундуке под замком... И что ты скажешь? Увидев эту паранджу и чашмбанд, я подумала: зачем же мне умирать? Нет, я буду жить, я еще увижу гибель моих врагов! (...) Утром я услышала пушечные выстрелы. Сначала подумала, что стреляют сарбазы эмира, но потом догадалась, что идет сражение. Пушечная канонада постепенно приближалась. Наверное, никому в то утро пушечные выстрелы не были так приятны, как мне. Каждый выстрел, каждый удар был мне радостной вестью, возвращал меня к жизни. (...) Я выбежала на улицу и, слава богу, живая и невредимая добралась до отцовского дома» [9, с.59].

Таким образом, как показал анализ трилогии «Двенадцать ворот Бухары» Джалола Икрами имена и прозвища героев и персонажей имеют особую неповторимую поэтику, способную передать особый характер населения территории Бухары и их историю жизни в начале XX века, в тяжелейший период для страны.

Литература

1. Айни, С. Смерть ростовщика: (Повесть и очерк: Пер. с тадж.) / С. Айни. — Душанбе : Адиб, 1987. — 224 с.
2. Абодуллоева, С. Ю. Ономастика «Фарснаме» Ибна ал-Балхи [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / С. Ю. Абодуллоева. — Душанбе, 2009. — 23 с.
3. Абдулнazarов, А.А. Танатологические мотивы в таджикской литературе XX–XXI вв.: дисс... на соиск. ученой степени д-ра филол. наук. — Душанбе, 2020. — 277 с.
4. Бондалетов, В. Д. Русская ономастика: [Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. 2101 «Рус. яз. и лит.»] / В. Д. Бондалетов. — М. : Просвещение, 1983. — 224 с.
5. Виноградова, Н. В. Имя персонажа в художественном тексте: функционально-семантическая типология [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08 / Н. В. Виноградова. — Тверь, 2001. — 213 с.
6. Данилова, Н. В. Семантико-функциональная структура антропонимии в романе М. А. Шолохова «Тихий Дон» [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Н. В. Данилова. — Тюмень, 2002. — 248 с.
7. Дергилева, Ж. И. Художественный антропонимикон в лингво-культурологическом представлении: на материале диалогии И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев» и «Золотой теленок» [Текст] : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ж. И. Дергилева. — Белгород, 2008. — 242 с.
8. Икрами, Дж. кн.2 и 3. Двенадцать ворот Бухары [Текст]: Трилогия: Роман: Поверженный: Роман / Авториз. пер. с тадж. Л. Бать и В. Смирновой. — М.: Худож.лит., - 1979. - 639 с.
9. Икрами, Дж. Двенадцать ворот Бухары: Трилогия. Кн.1. Дочь огня: Роман / Авториз. пер. с тадж. Л. Бать, В. Смирновой и М. Явич; Вступит. статья В. Оскоцкого. М. : Худож. лит., 1979. — 414 с.
10. Калинин, В. М. Поэтика онима / В. М. Калинин; М-во образования Украины. Донец. гос. ун-т. — Донецк : Юго-Восток, 1999. - 408 с.
11. Лахно, А. В. Имя собственное как объект сопоставительного исследования. Системообразующие свойства имени литературного персонажа в художественном тексте и его переводе [Текст]: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04, 10.02.20 / А. В. Лахно. — М., 2006. — 219 с.

ВАЗИФАИ ЭМОТСИОНАЛИИ ПОЭТОНИМҲО ДАР РОМАНҲОИ «ДУВОЗДАҲ ДАРВОЗАИ БУХОРО»

Ин мақола ба омӯзиши поэтоним ва нақши онҳо дар асари бадеӣ бахшида шудааст. Муаллифи мақола мекушад номҳои қаҳрамонҳои асари Ҷалол Иқромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-ро аз рӯи вазифаҳое, ки дар ин асар иҷро мекунанд, тасниф кунад. Таҳқиқ тавассути таҳлили муқоисавӣ анҷом дода шудааст, ки ҳар як номи персонаж ва мавқеи онро дар матни бадеӣ возеҳ тавсиф мекунанд. Ин таҳлил имкон медиҳад, ки вазифаеро, ки муаллифи асар ба мазмуни номҳои қаҳрамононаш ҷойгир кардааст, бикшояд, ки татбиқи онҳо дар асари мазкур гуногунанд.

Калидвожаҳо: поэтоним, номи қаҳрамон, тарҷумаи бадеӣ, трилогияи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро».

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ПОЭТОНИМОВ В РОМАНАХ «ДВЕНАДЦАТЬ ВОРОТ БУХАРЫ»

В данной статье рассмотрена эмоциональная функция поэтонимов и вопросы изучения поэтонимов, их роли в художественном произведении. Автор статьи пытается классифицировать поэтонимы трилогии Джалола Икрами «Двенадцать ворот Бухары» по тем функциям, которые они выполняют. Работа выполнена путем сравнительного анализа, который четко характеризует каждый поэтоним и его место в художественном тексте. Данный анализ даёт возможность понять ту задачу, которую автор произведения вкладывает в смысл имен своих персонажей и реализация которой достаточно своеобразна.

Ключевые слова: поэтоним, имя собственное, перевод, художественное произведение, трилогия «Двенадцать ворот Бухары».

THE EMOTIONAL FUNCTION OF POETONYMS IN THE NOVELS «THE TWELVE GATES OF BUKHARA»

This article deals with the study of poetry and their role in a work of fiction. The author of the article tries to classify the poetry names of the Jalol Ikrami trilogy «The Twelve Gates of Bukhara» according to the functions they perform in this work. The work was done through comparative analysis, which clearly characterizes each poetic name and its place in the literary text. This analysis makes it possible to understand the task that the author of the work puts into the meaning of the names of his characters and the implementation of which is quite peculiar.

Keywords: poetonym, proper name, translation, work of art, trilogy «The Twelve Gates of Bukhara».

Дар бораи муаллиф

Холназарова Нигора Нуруллоевна
Муаллими калони кафедраи забони
муосири рус ва забоншиносии умумӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон
ба номи С.Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 905 06 03 30
E-mail: niga_hol@mail.ru

About the author

Kholnazarova Nigora Nurulloевна
Senior lecturer of the Department of Modern
Russian Language and General Linguistics
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 905 06 03 30
E-mail: niga_hol@mail.ru

Об авторе

Холназарова Нигора Нуруллоевна
Старший преподаватель кафедры современного
русского языка и общего языкознания
Таджикский государственный педагогический
университет имени С.Айни
734003, Республика Таджикистан, Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 905 06 03 30
E-mail: niga_hol@mail.ru

НАҚШИ ЛУҒАТҲОИ ЭЛЕКТРОНИ ДАР ФАРҲАНГНИГОРИИ МУОСИР

Ҳусейнова Г.А., Ҳамроев М. А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Комебиҳову пешравиҳои илму техника ба васеъ намудани қобилияти инсон дар соҳаҳои гуногуни фаъолият нигаронида шудаанд. Захираи зиёд кардани самарайи истеҳсолоти ҷамъиятӣ автоматикунонии ҷараёнҳои фаъолияти ҳар шахс мебошад, ки онҳо асосан аз офаридан, паҳн кардан ва истифода бурдани ахбороти гуногун иборатанд. Ин, бешубҳа, ба илмҳои гуманитарӣ низ дахл дорад. Омӯзиши таҷрибаи расман автоматикунонии коркарди маълумот нишон медиҳад, ки дар айни замон технологияҳои махсусро ба вучуд овардан лозим аст, ки барои истифодаи беҳтарини имкониятҳои компютер дар соҳаи лексикография имкониятҳои васеъ диҳанд.

Маркази асосии диққати луғатнигорӣ ба усулҳои сохтани луғатҳо нигаронида шудааст. Ба гуфтаи нависандаи фаронсавӣ Анатол Франс, луғат коинотест, ки аз рӯи тартиби алифбо ҷойгир шудааст. Луғатҳо на танҳо ҳангоми надониستاني имлои ин ё он калима заруранд, балки воҳиди муҳими фарҳанги миллии мебошанд [4, с. 35].

Баръакси луғатшиносӣ, як фанни назариявӣ, ки ҷузъи семантика буда, бо таҳияи усулҳои тавсифи маъноӣ калимаҳо (аз ҷумла усулҳои тафсири онҳо) машғул аст, мушкилоти асарҳои луғатнигорӣ дар амалияи тартиби фарҳангҳо қарор доранд. Тарзи ташкили луғат, сохти луғатҳо ва технологияи тартибдиҳии онҳо маркази диққати он мебошад.

Забоншиносон чӣ дар тартиб додани луғатҳои забоншиносӣ (филологӣ) ва чӣ дар офаридани нашрияҳои энциклопедӣ иштирок мекунанд. Лоихаҳои миллии луғатҳои тафсирий ва имлоӣ бо сийёсати забони давлатӣ робитаи ногусастанӣ доранд, ки он ҳам яке аз соҳаҳои забоншиносии амалӣ мебошад [2, с. 17].

Дар баробари маҳсулоти ҷопонӣ, Британияи Кабир ва кишварҳои дигар луғатҳои электронӣ барои мақсадҳои умумӣ таълимӣ ва мушаххас дар дискҳои мудаввар ва дар интернет бароварда истодаанд, ки имконияти дастрасии иттилооти заруриро дар муддати сонияҳои бешумор таъмин намуда, вақти зиёдро сарф мекунад. Намунаи чунин луғатҳо: Cobuild English Dictionary, Glasgow, 1998; Oxford Advanced Learners Dictionary, sixth edition on cd-rom, oxford, 2000; Longman Dictionary of Contemporary English on cd-rom, Longman Exams Dictionary on cd-rom, 2000, harlow, 2003 ва дигарон мебошанд [3, с. 169].

Луғатнигории муосир воситаҳои худро бо технологияҳои компютерӣ барои эҷод ва истифодабарии луғатҳо хеле васеъ ва мустақкам кардааст. Ин соҳаи забоншиносии амалӣ лексикографияи компютерӣ номида мешавад. Барномаҳои махсус – базаҳои маълумотҳо, картотекаҳои компютерӣ, барномаҳои коркарди матн – ба мо имкон медиҳанд, ки воридоти луғатро ба таври автоматӣ дохил намуда, маълумот оиди калимаро нигоҳ дошта, коркард намоем. Бисёре аз барномаҳои гуногуни лексикографияи компютериро метавон ба ду гурӯҳи калон тақсим кард: барномаҳои дастгирии корҳои лексикографӣ ва луғатҳои автоматии навҳои гуногун, аз ҷумла базаҳои лексикографӣ.

Ҳамин тавр, луғатнигории муосирро бидуни компютеркунонӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Оҳиста-оҳиста усулҳои анъанавӣ бо коркарди компютери маълумотҳои лексикографӣ иваз карда мешаванд. Ба ғайр аз сарфаи вақт, захираҳои зехнӣ ва ғайра имкон медиҳад, ки дурустӣ ва дақиқии идоракунии ҷараёни луғатнигорӣ нигоҳ дошта шавад, хатоҳои содиршуда ва пештар ба назар нагирифта зуд ислоҳ карда шуда, комплексҳои нави луғатнигорӣ ба вучуд оварда шаванд.

Компютер метавонад, ҳадди ақал, сода кардани бисёр амалҳои мантикиро таъмин кунад ва ба худӣ раванди эҷоди луғат ҳаматарафа даҳолат намояд. Танҳо компютер метавонад дастрасии фаврӣ ба луғат, маҷмуи иқтибосҳо ва ғайраро таъмин намояд, номувофиқатии қисматҳои гуногуни матни вуруди луғат, қисмҳои ҷаф ва ростии луғат, таърифҳо, муодили

тарчума ва ғайраро муайян кунад. Компютер бо хошиши луғатнигор метавонад тағйироти маъноии лексема, доираи истифодабарии онро пайгирӣ намуда, тағйироти ҷиҳатҳои ҳосилшавӣ, синтаксисӣ, грамматикӣ воҳиди тавсифшударо ислоҳ намояд [6, с. 26]. Инчунин, компютер кодир аст, ки маводи луғавиро бо ҳар тартибе, ки барои луғатнигр зарур аст, ҷойгир кунад ва инчунин расмҳо, диаграммаҳо, графикҳоро дар сатҳи зарурӣ ба тартиб гузорад. Олимони яқчанд бартариҳои амалии компютерро дар тартиби луғатҳо қайд намудаанд:

- ✓ Санҷиши ҳамҷонибаи намудҳои гуногуни истинодҳо ва иттилоот;
- ✓ Назорат аз болои мутобикати комил ҷӣ дар истилоҳоти маводи тавсифшуда ва ҷӣ дар услуби луғат;
- ✓ Ба эътидол овардани тафсир ва таърифҳо;
- ✓ Таъмини пайдарпайӣ (муттасилӣ) байни қисмҳои гуногуни иттилоот;
- ✓ Қобилияти канорагирӣ аз тафсирҳои «доираи баста» ва ғайра [5, с. 40].

Коре, ки компютер наметавонад, ин пешгӯӣи ҳаракатҳои ақлии инсон, муқаррар кардани намуди ассотсиатсияҳои имконпазир, ақсуламалҳои шифоҳӣ ва ғайривербалӣ ба ин ё он иттилоот аст. Қайд кардан ба маврид аст, ки зехн ва эҳсоси луғатнигор «зиндагӣ» мекунад, ки онро барои такмил ва суръат бахшидан ба коркарди маълумот истифода мебарад. Танҳо дар муошират, луғатсоз ва компютер муқоламаро дар ҳолати комил пеш мебаранд, ки натиҷаи кор тағйир меёбад, яъне он дар раванди офариниш ва истифодабарии луғат ногузир мегардад.

Компютеркунонии фаъолияти фарҳангнигорӣ пеш аз ҳама аз ташкили заминаҳои махсуси маълумотҳои фаврӣ ва таҳияи усулҳои ташаккули онҳо, пешниҳоди иттилоот ва истифодаи он иборат аст.

Луғатнигорӣ муосир бештар аз пойгоҳҳои маълумотҳои компютерӣ, аз ҷумла, корпуси калони матнҳо дар васоити магнитӣ, ки дар онҳо компютер калимаҳои заруриро мувофиқи талабот ҷустуҷӯ мекунад. Дар ин замина як самти нави забоншиносӣ ва луғатнигорӣ – забоншиносии корпусӣ ва фарҳангнигорӣ ташаккул меёбад [4, с. 19].

Таъсиси пойгоҳи мошинӣ барои намудҳои гуногуни корҳои забонӣ, ба хусус луғатнигорӣ электронӣ ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри 20 оғоз ёфт, ки ду марҳилаи асосиро паси сар карда буд. Корпусҳои насли аввал то як миллион калимаро дар бар мегирифтанд ва онҳо аз матнҳои гуногуни нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, ки ҳар яки онҳо бо намунаи муайян муаррифӣ мешуданд, ҷоп шуда буданд. Корпусҳои насли дуюм дар натиҷаи санҷиши пайвастаи матнҳо ба вучуд омада аз корпусҳои насли якум якуним-ду дараҷа зиёданд. Олимони инҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунам: а) бонкҳои маълумотҳои таҷрибавӣ, ки ба онҳо бонки луғатҳо ва грамматикаҳои қаблан сохташуда, фонди матнҳои мушоҳидашуда ва банки маълумоти таҷрибавӣ дохиланд; б) захираҳои натиҷаҳои лексикографии корӣ. Гурӯҳи якум далелҳои дар таҷриба мушоҳидашуда ё ба даст овардашударо (ва нави асосии далелҳо маҳсули нутқ мебошанд) ва дуюм бошад, натиҷаҳои коркарди фактҳо, яъне маълумоти гуногуни луғат, ки дар рафти кор дар луғат пурра ва такмил меёбанд, дар бар мегирад.

Заминаи луғатҳо ва грамматикаҳои қаблан офаридашуда бобати ташаккули худдушвориҳои ҷиддӣ ба вучуд наоварда, дар коркарди асарҳои мавҷудаи луғатнигорӣ бо ёрии компютер имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад. Ҳамин ки луғат ба компютер дохил мешавад, истифодаи он ба таври автоматӣ мегузарад.

Фонди матнҳои мушоҳидашуда бо ҳалли масъалаи бунёдии он вобаста аст, ки воқеан объекти моделсозӣ дар луғатнигорӣ мебошад. Афзоиши бошууронаи мувофиқати луғат дар робита бо воқеияти тақлидшуда, танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар мо дарк кунем, ки объекти моделсозӣ дар луғат ҳамеша як зерзабон ё маҷмуи зерзабонҳо мебошад [2, с. 39].

Захираи маълумоти таҷрибавӣ бояд ба системаи махсус тарҳрезӣшудаи таҷрибаҳо асос ёбад, то маводи мушаххас ба даст ояд. Натиҷаҳои кори луғатнигорӣ имкон медиҳад, ки маълумоти умумӣ, ки мувофиқи намудҳои луғатҳои офаридашуда, қисми калони онҳо тартиб дода шудааст, сабт карда шавад. Коркарди автоматии маълумоти таҷрибавӣ метавонад ба ҳама гуна хусусияти воҳидҳои луғавӣ нигаронида шавад.

Луғатҳои электронӣ як қисми низоми автоматикунонидашудаи табиноти зехнӣ буда, номҳои мафҳумҳои ҷамъовардашуда ва ба таври муайян тартибдодашуда дар соҳае мебошанд, ки ин низоми автоматикунонидашуда бо онҳо асос ёфтааст. Чунин як манбаи маъруфи иттилоот, ба монанди википедия (wikipedia) луғати электрониро чунин шарҳ

медихад: луғати электронӣ луғат дар компютер ё дигар дастгоҳи электронӣ мебошад ва онҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки калимаи мувофиқро аксар вақт бо назардошти вожа ва қобилияти ҷустуҷӯи ибораҳо (намунаҳои истифода), инчунин қобилияти тарҷумай он ба дигар забонҳо зуд пайдо намоед.

Аз нуқтаи назари техникӣ луғати электронӣ базаи компютерӣ мебошад, ки дорои вурудоти махсуси луғавӣ буда, ба шумо имкон медиҳад, ки калимаҳои лозимаро ё ибораҳоро дар муддати кӯтоҳ ёбед.

Як далели хеле ҷолиб он аст, ки нисбат ба таҳияи қаблии луғатҳои электронӣ, ҳоло интиҳоби васеътари луғатҳои электронӣ пешниҳод карда мешавад (аз одӣ то мураккаб, ки якҷанд луғатҳои махсуси мавзуро дар бар мегиранд, ба монанди - *lingvo*/лингво). Истифодабаранда ин ё он маҳсулотро дар асоси имкониятҳои компютери шахсии худ, имкониятҳои молиявӣ, шароити корӣ барои иҷроиш ва нишондиҳандаҳои IQ-и худ интиҳоб мекунад. Онҳоро метавонанд донишҷӯён ва хонандагон, истифодабарандагон дар хона ва тичорат истифода баранд.

Луғатҳои электронӣ барои сохтори маҳдуди фосилавӣ ва дорои имкониятҳои автоматӣ сохта шуда, дар ҳама марҳилаи фаъолият метавонад бидуни таҷдиди сохтори назаррас пурра ва дар ҳолати зарурӣ такмил дода шавад. Онҳо аз маҷмуи истилоҳот ва ибораҳои истилоҳӣ иборат буда, ба низом дароварда шудаанд, дар шакли ҷадвалҳо, шабакаҳои семантикӣ ё шохаҳои семантикӣ пешниҳод шудаанд [5, с. 44].

Луғатҳои электронӣ барои ҷустуҷӯи иттилооти зарурии дохилишабакавӣ ва амалиётҳои мақсаднок тарҳрезӣ шудаанд. Асосан, луғатҳои электронӣ хеле махсус буда, имрӯзҳо дар дунё дар бисёр соҳаҳои илм, техника ва истеҳсолот, ба монанди техникаи компютерӣ, химия, физика, технология ва коркарди металл, идоракунии ва ғайра луғатҳои электронӣ сохта шудаанд. Онҳо дар системаҳои мошинҳои тарҷумавӣ ва системаҳои алоқа бо компютер аз рӯи забонҳои табиӣ ҳамчун китобҳои маълумотӣ ҳангоми тайёр кардан ва васеъ кардани луғатҳо, инчунин такмил додани грамматикаи ин системаҳо истифода мешаванд.

Ҳангоми сарлавҳаи воҳидҳои луғатҳои электронӣ тавсия дода мешавад, ки аломатҳои морфологӣ ва синтаксисӣ, шарҳи таснифи ашъӣ-мавзӯи вожаҳо, таърифҳо, шарҳи тафсирии калимаҳо, тасдиқи мисолҳо, нишондодҳои муносибати сарлавҳа ва муодили забони хоричӣ пешниҳод карда шаванд. Дар луғатҳои электронии муосир кӯшиш карда мешавад, ки унсурҳои луғати тафсирий бо унсурҳои тарҷумай бисёрзабона дар як воҳиди луғат якҷоя карда шаванд.

Дар луғатҳои электронии яксоҳавӣ тартиби алифбоии вожаҳо ихтиёрӣ буда, аз сабаби суръати баланди мошинҳо ҷустуҷӯ ва дарёфти калимаи сарлавҳа ва муодили забони хоричӣ дар як сония амалӣ карда мешавад. Дар фондҳои мошинии забонҳое, ки луғатҳои электронӣ ба коркарди матнҳои чандҷилда нигаронида шудаанд ва аз чандсад ҳазор луғат иборатанд, на танҳо аз рӯи алифбо, балки нишондиҳандаҳои алифбои муодили тарҷума низ ба мақсад мувофиқ аст. Луғатҳои электронии соҳавӣ ва луғатҳои мошинии забонҳо ҳамчун луғатҳои меъёрии забонҳои адабии муосир таъсис дода мешаванд. Тартиб додани заминаи луғавии лектронии соҳавии забонҳои гуногун кори зиёдеро барои стандартизатсияи истилоҳоти муосир дар тамоми соҳаҳои илм, техника, истеҳсолот ва фарҳанг талаб мекунад. Луғатҳои электронӣ нисбат ба луғатҳои анъанавӣ ё худ ҷопӣ як қатор бартариҳои намоён ва назаррас доранд. Луғатҳои электронии муосир на танҳо аз ҷиҳати ҳаҷм хеле зиёданд, балки калима ё иборай ҷустуҷӯшавандаро дар муддати хеле кам пайдо мекунанд [4, с. 42].

Луғатҳои электронӣ на танҳо транскрипсияро дар бар мегиранд, инчунин калимаҳоро низ талаффуз карда метавонанд. Албатта, бартариҳои муҳимтарини луғатҳои хуби электронӣ ҳамзамон ҷустуҷӯи вожа на танҳо аз рӯи ном, балки аз рӯи тамоми ҳаҷми бузурги луғатҳо мебошад, ки дар нусхаи ҷопӣ чунин бартарият ғайри имкон аст.

Камбудии луғатҳои электронӣ ин доштани баъзе норасоӣҳои луғатҳои муқаррарӣ мебошад. Асосан ин масъалаи ноқомии луғат ва дар ҳолати актуалӣ нигоҳ доштани он аст.

Ин мушкилот мисли аҷдодони қоғазии онҳо возеҳ нестанд, аммо ҳоло ҳам ҷой доранд. Инчунин, камбудии аз он иборатанд, ки бисёре аз луғатҳо мавҷудияти маҷмуи муайяни барномаҳоро талаб мекунанд. Бо вучуди ин, ин камбудӣ ба зудӣ аз ҳисоби афзоиши суръати компютеризатсия, аз ҷумла дастрасии афзоиандаи компютерҳои сайёр, аз қабилӣ ноутбукҳо ва смартфонҳо бартараф карда мешавад.

Инчунин, барои ҳалли мушкилот бо мавҷудияти барномаҳои муайян, истехсолкунандагон ба сохтани луғатҳо барои платформаҳои гуногун (кросс-платформа) оғоз карданд. Камбудии дигар ин аст, ки луғатҳои электронӣ нисбат ба шарикони (ҳампешагони) қоғазии худ гаронтаранд. Бо вучуди ин, рушди луғати компютерӣ дар баробари кашфиёти амиқи анъанавии забоншиносӣ ва тарҷумавӣ дурнамои васеи луғатнигориро муайян мекунад.

Дар маҷмуъ, самтҳои ояндаи луғатнигориро чунин метавон пешбинӣ намуд:

- a) Дар такмил додани навъҳои луғатҳои мавҷуда;
- b) дар сохтани навъҳои нави луғатҳо дар асоси принципҳои нав, вазифаҳои, ки вақт ба миён мегузорад;
- c) дар якҷоякунии навъҳои аллакай маълуми луғатҳо, яъне вожагонии соҳавӣ;
- d) дар ташкили методологияи компютерии фаъолияти лексикографӣ дар асоси фондҳои мошинии забонҳо ва ғайра [2, с. 52].

Лексикографияи компютерӣ метавонад дар ду самт инкишоф ёбад:

- Таъсиси луғатҳои ҷопӣ дар асоси технологияи компютерӣ;
- Сохтани луғатҳои электроние, ки танҳо дар васоити магнитӣ ё дар хотираи компютер вучуд доранд.

Компютеркунонии соҳаи луғатнигорӣ имкониятҳои луғатнигоронро хеле васеъ карда, рушди бефосилаи технологияҳои компютерӣ зарурати компютерикунони пурраи тадқиқоти луғатнигориро исбот мекунад.

Дар ояндаи наздик луғатҳои телевизионӣ пайдо мешаванд, ки метавонад ба корбарони инфиродӣ ва гурӯҳи кӯмак ё маслиҳат диҳад. Бо ёрии таҷҳизоти видеоӣ ва компютерӣ имкон пайдо мешавад, ки тавассути интернет «саҳифаҳо»-и луғат ё варақаҳои алоҳидаи луғатро ба масофаи дур, шояд дар шакли клипҳои видеоӣ ё филмҳои бадеӣ пахш намоянд.

Ҳамин тавр, луғатнигории интернетӣ ё худ, луғатҳои электронӣ беш аз пеш васеътар паҳн шуда истодаанд. Забони англисӣ забони асосии шабакаи интернетӣ мебошад, аз ин рӯ аксарияти зиёди луғатҳо, ин луғатҳои забони англисӣ мебошанд, ки дар шакли луғатномаҳои якзабона, дузабона ва биёрзабона пешниҳод мегарданд [3, с. 171].

Маҳз компютеркунонии луғатнигорӣ аст, ки бештар чехраи ояндаи луғатнигоронро муайян мекунад. Ба шарофати коркарди компютерии маълумотҳои луғатнигорӣ дар асосҳои нави методологӣ рушди босуръати фаъолияти он идома хоҳад ёфт ва шояд асри 21-ро ба таври воқеӣ асри тиллоии луғатнигорӣ дар таърихи инсоният арзёбӣ бинамоем.

Адабиёт

1. Апресян Ю.Д. Апресян В.Ю. *Метафора в лексикографическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. - 1995. - №3. - С. 27-35.*
2. *Лексикография. Информационный бюллетень. – СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2009.*
3. *Мамадназаров А. Луғатнигории муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ. - Душанбе: МДМТ, 2021. – 461 с.*
4. *Очерки по теории языкознания. Избранные труды: к 100-летию со дня рождения. – СПб, 2008.*
5. *Что внутри электронного словаря? // Наука и жизнь. - 2008. - № 10. – С. 56-58.*
6. *Электронные словари на компакт-дисках // Наука и жизнь. – 2009. - № 6.*
7. *Joseph Emerson Worcester, Johnson's English Dictionary, as Improved by Todd and Abridged by Chalmers; with Walker's Pronouncing Dictionary, Combined, to which is Added Walker's Key to the Classical Pronunciation of Greek, Latin and Scripture Proper Names. Perkins and Marvin, 1830. 1156 p.*
8. *Waster E. Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie -Wien, 1979- T. 1-2.*
9. *Stein G. Recent Developments in EFL Dictionaries // Learners' dictionary: state of the art / Ed. by M.L.Tickoo. Singapore: Seameo regional language center, 1989. Anthology Series 23. P. 10-41.*

НАҚШИ ЛУҒАТҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ФАРҲАНГНИГОРИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур дар бораи нақш ва мавқеи луғатҳои электронӣ дар фарҳангнигории муосир сухан меравад. Луғатҳои электронӣ аз ҷиҳати дараҷаи баланди иттилоотӣ, суръати аз ҳад зиёд барои дастрасии ҳар гуна иттилоот ва босалоҳиятӣ фарқ мекунад. Бартарии луғатҳои электронӣ нисбати маҳсулоти ҷопӣ, ин пеш аз ҳама, ҳаҷми иттилоот мебошад, зеро маълумотҳо дар компактдискҳо ва дискҳои саҳт нигоҳ дошта мешаванд,

ин пуррагии иттилоот, содагии истифодабарӣ ва муҳимтар аз ҳама кам шудани вақти сустҷӯ барои дарёфти иттилооти зарурӣ барои омӯзиши забон мебошад. Компютер метавонад, ҳадди ақал, сода кардани бисёр амалҳои мантикиро таъмин кунад ва ба ҳуди раванди эҷоди луғат ҳаматарафа даҳолат намояд. Танҳо компютер метавонад дастрасии фаврӣ ба луғат, маҷмуи иқтибосҳо ва ғайраро таъмин намояд, номувофиқатии қисматҳои гуногуни матни вуруди луғат, қисмҳои чап ва рости луғат, таърифҳо, муодили тарҷума ва ғайраро муайян кунад. Ҳамин тавр, луғатнигорӣ муосирро бидуни компютеркунонӣ тасаввур кардан, ғайри имкон аст. Компютер кодир аст, ки маводи луғавиро бо ҳар тартибе, ки барои луғатнигр зарур аст, ҷойгир кунад ва инчунин расмҳо, диаграммаҳо, графикҳоро дар сатҳи зарурӣ ба тартиб гузорад. Охиста-охиста усулҳои анъанавӣ бо коркарди компютери маълумотҳои лексикографӣ иваз карда мешаванд. Луғатнигорӣ интернетӣ ё худ, луғатҳои электронӣ беш аз пеш васеътар паҳн шуда истодаанд. Маҳз компютеркунонии луғатнигорӣ аст, ки бештар чеҳраи ояндаи луғатнигориро муайян мекунад.

Калидвожаҳо: луғатҳои электронӣ, луғатнигорӣ, компютер, иттилоот, компактдиск, забони англисӣ, луғати яқзабона, луғати дузабона.

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ В СОВРЕМЕННОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

В данной статье рассматривается роль и место электронных словарей в современной лексикографии. Электронные словари отличаются высоким уровнем информативности, чрезмерной скоростью доступа к любой информации и компетентностью. Преимуществом электронных словарей перед печатными материалами является, прежде всего, объем информации, так как данные хранятся на компакт-дисках и жестких дисках, что является полным, простым в использовании и, самое главное, сокращает время поиска информации. Компьютер может, по крайней мере, упростить многие логические операции и полностью вмешаться в процесс создания словаря. Только компьютер может обеспечить мгновенный доступ к словарю, набору цитат и т. д., выявить несоответствия между разными частями текста словарной статьи, левой и правой частями словаря, определениями, формулами перевода и т. д. Таким образом, современную лексикографию невозможно представить без компьютеризации. Компьютер способен расположить лексический материал в любом необходимом для лексикографа порядке, а также расположить рисунки, схемы, графики на необходимом уровне. Постепенно традиционные методы вытесняются компьютерной обработкой лексикографических данных. Онлайн-словари, или электронные словари, получают все большее распространение. Именно компьютеризация лексикографии чаще всего определяет будущее лексикографов.

Ключевые слова: электронные словари, словарь, компьютер, информация, компакт-диск, английский язык, одноязычный словарь, двуязычный словарь.

THE ROLE OF ELECTRONIC DICTIONARIES IN MODERN LEXICOGRAPHY

This article discusses the role and place of electronic dictionaries in modern lexicography. Electronic dictionaries are distinguished by a high level of information content, excessive speed of access to any information and competence. The advantage of electronic dictionaries over printed materials is, first of all, the amount of information, since the data is stored on CDs and hard drives, which is complete, easy to use and, most importantly, reduces the time to search for information. A computer can at least simplify many logical operations and intervene completely in the process of creating a dictionary. Only a computer can provide instant access to a dictionary, a set of quotations, etc., identify inconsistencies between different parts of the text of a dictionary entry, the left and right parts of the dictionary, definitions, translation formulas, etc. So, modern lexicography cannot be imagined without computerization. The computer is able to arrange the lexical material in any order necessary for the lexicographer, as well as arrange pictures, diagrams, graphs at the required level. Gradually, traditional methods are being replaced by computer processing of lexicographic data. Online dictionaries, or electronic dictionaries, are becoming more and more popular. It is the computerization of lexicography that most often determines the future of lexicographers.

Keywords: electronic dictionaries, dictionary, computer, information, CD, English, monolingual dictionary, bilingual dictionary.

Дар бораи муаллифон

Хусейнова Гулпарӣ Аҷиқуллоевна

Номзади илмҳои филология, муаллими калони
кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Нахимов, 64/14
Тел.: (+992) 918 73 09 58
E-mail: gulpari786@mail.ru

Ҳамроев Манучеҳр Алиҳмадович

Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 935 03 05 87
E-mail: m.hamroev@mail.ru

Об авторах

Хусейнова Гулпари Аджикуллоевна
Кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков
Таджикский государственный финансово-экономический университет
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Нахимова, 64/14
Тел.: (+992) 918 73 09 58
E-mail: gulpari786@mail.ru

Хамроев Манучехр Алиахмадович
Соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 935 03 05 87
E-mail: m.hamroev@mail.ru

About the authors

Khuseynova Gulpari Ajikulloevna
Candidate of philology, senior lecturer
at the department of foreign languages
Tajik State University of Finance and Economics
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Nakhimov st., 64/14
Ph.: (+992) 918 73 09 58
E-mail: gulpari786@mail.ru

Hamroev Manuchehr Aliahmadovich
Research of the Department of Language and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Тел.: (+992) 935 03 05 87
E-mail: m.hamroev@mail.ru

БОЗНИГАРИИ ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ ОИД БА НИЗОМИ ФЕЪЛ ВА ИБОРАҶОИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҳасанов М. С.

*Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода*

Инсоният аз оғози пайдоиши худ инчониб кӯшиш менамояд, ки то ҳадди имкон олами атрофи худ ва дигаргуниҳои ҳамаи соҳаи ҳаётро биомӯзад. Навовариҳо дар ҳамаи арсаи ҳаёту фаъолият, чи дар илму техника, чи дар пажӯҳиш дастоварди бузургест, ки дар он олимону муҳаққиқон саҳмгузоранд. Алалхусус, илми забоншиносӣ яке аз он соҳаҳоест, ки диққати муҳаққиқонро дер боз ба худ ҷалб кардааст. Бешубҳа ҳар як донишҷӯ чун ба омӯзиши ягон мавзӯ дар ин самт шуруъ менамояд, ҳангоми дучор омадан бо ягон мушкилӣ ба тадқиқоту хулосаҳои олимони ин соҳа таъя менамояд. Тадқиқоту дастовардҳои олимони дар ин раванд хеле назаррасанд. Ҳар як мавзӯи тадқиқшуда аз тамоми ҷиҳат муфассал омӯхта шуда, хулосаҳои ҷамъбастиву зарурӣ бароварда шудааст. Чун ба омӯзиши забони англисӣ оғоз менамоем, зарур аст, ки онро ҳам аз ҷиҳати нутқи гуфтугӯӣ ва ҳам аз ҷиҳати лексикиву фонетикӣ ва грамматикӣ аз худ карда тавонем.

Грамматикаи забони англисӣ, гарчанде дар аввал мушкил намояд ҳам, дорои як қатор мавзӯҳои баҳсталаб мебошад. Феъл яке аз чунин мавзӯест, ки дар илми морфологияи забони англисӣ дорои хусусияту мушкилоти ба худ хос аст. Дар рафти омӯзиши мавзӯи мазкур ба мафҳуми нав – ибораҳои феълӣ дучор мешавем, ки то ҳол дар байни забоншиносон оид ба сохт, таркиб, мазмун ва ҳолатҳои истифодашавии он баҳсу мунозираҳо вучуд дошта, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ рафта истодаанд.

Ибораҳои феълӣ пайвастагии феъл бо ягон ҳиссаи адвербиалии дигарест, ки дар яқоягӣ чун воҳиди ягонаи семантикӣ ва синтаксисӣ ифода меёбад. Мафҳуми ибори феълӣ дар нутқи лингвистон дар оғози асри XX бо кӯшишҳои олим Логан Смит – муаллифи рисолаи “English Idioms” аввалин бор истифода гардидааст. Баъдтар муҳаққиқони дигар дар асарҳои илмӣ худ доир ба ин мавзӯ ибрази ақида намудаанд, аз қабиле Амосова Н.Н. (Основы английской фразеологии – Издательство Ленинградского университета, 1963), Долгина Е.А. (Фразовые глаголы в языке и речи – Диссертация – М.1990), Spasov D. (English Phrasal Verbs. – Sofia: Nauka, 1966), Mc Arthur T. (Using Phrasal Verbs in English. – Collins: London and Glasgow) ва Bolinger D. (The Phrasal Verbs in English. – Cambridge, 1988).

Олимони фикру ақидаҳои хешро нисбат ба тарзи омӯзиш, истифодабарӣ ва гурӯҳбандиву ҷобачогузори ибораҳои феълӣ баён кардаанд. Бояд таъкид дод, ки дар ибораҳои феълӣ ҷузъи асосӣ феъл ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ лозим аст, ки барои аниқтар аз худ намудани ин пайвастагиҳо бояд дар бораи худ феъл маълумот дошта бошем.

Феъл дар забони англисӣ мисли забони тоҷикӣ ҳиссаи мустақили нутқест, ки амалу ҳолати шахс ё предметро ифода намуда, ба саволи **What does the person (thing) do?** (шахс (предмет) чӣ кор мекунад?), **What is done to the person (thing)?** (ба шахс (предмет) чӣ руҳ медиҳад?) ҷавоб мешавад: **My brother works at a factory** (Бародарам дар корхона (фабрика) кор мекунад) [X.M.]¹.

Дар забони англисӣ феъл дорои се шакли асосӣ – **The Infinitive** (масдар), **Past Indefinite** (замони гузаштаи номуайян) ва **Past participle** (сифати феълии замони гузашта) мебошад. Ин навъҳо барои ифода кардани шаклҳои боқимондаи феъл, чи соддаву чи мураккаб хизмат мекунанд. Дар ин қисмат мо гурӯҳи феълҳои дуруст ва нодурустро баррасӣ мекунем. Ин тақсимоти феъл ҳангоми тартиб додани замони гузаштаи номуайян ва сифати феълии замони гузашта риоя карда мешавад. Феълҳои дуруст ва сифатии феълии замони гузашта дар замони гузаштаи номуайян ба шакли масдари худ пасванди **–ed** қабул мекунанд. Феълҳои нодуруст тамоман аз қоидаи мазкур берунанд, яъне онҳо шаклҳои хоси замони гузаштаи номуайян ва сифати феълии замони гузаштаи худро доранд: **to open – opened – opened** (кушодан – кушод – кушод); **to work – worked – worked** (кор кардан – кор

¹ Тарҷумаи муаллифи мақола. Аз ин баъд бо X.M. зикр мегардад.

кард – кор кард); **to begin – began – begun** (оғоз кардан – оғоз кард – оғоз кард); **to speak – spoke – spoken** (гап задан – гап зад – гап зад). Мувофиқи мазмун ва вазифаи дар ҷумла ифодакунанда феълҳои забони англисиро ба чунин намудҳо ҷудо мекунам:

1) **Феълҳои маъноӣ** (Notional Verbs). Ин гурӯҳи феълҳои маъноӣ мустақили худро дошта, дар ҷумла ба вазифаи хабарӣ соддаи феълӣ кор фармуда мешаванд: **He speaks Tajiki** (Ӯ бо забони тоҷикӣ сухан меронад); **They returned yesterday** (Онҳо дирӯз баргаштанд) [X.M.].

2) **Феълҳои ёрирасон** (Auxiliary Verbs). Ин намуди феълҳои маъноӣ мустақил надоранд ва барои сохтани шаклҳои мураккаби феълӣ истифода бурда мешаванд. Ба инҳо феълҳои **to be** (вучуд доштан), **to have** (1) доро будан; 2) хӯрдан/нӯшидан; ...), **to do** (1) анҷом додан; 2) амал кардан; 3) тамошо кардан; 4) арзидан; 5) омӯختан; ...), **shall (should)** (хоҳам-/хоҳем-), **will (would)** (хоҳам-/хоҳад-/хоҳанд-) дохил мешаванд: **She is reading a magazine** (Вай маҷалла мутолиа намуда истодааст); **I have written a letter** (Ман мактубро навиштам); **I do not know it** (Ман инро намедонам); **They will go there** (Онҳо ба онҷо хоҳанд рафт) [X.M.].

3) **Феъл-пайвандакҳо** (Linking Verbs). Гурӯҳи мазкури феълҳои барои ифодаи хабарӣ таркибии номӣ фаъолият мекунам. Феъл-пайвандаки аз ҳама асоситарин феълӣ **to be** (вучуд доштан) буда, дар қатори он феълҳои **to become** (1) шудан; 2) зебидан; 3) сазовор будан;), **to grow** (1) сабзидан; 2) афзудан; 3) парвариш кардан;), **to get** (1) ба даст овардан; 2) ёфтан; 3) харидан; 4) рафтани; 5) дарк кардан; ...), **to turn** (1) гардиш кардан; 2) тоб хӯрдан; 3) варақ задан; 4) равона кардан; 5) мубаддал гаштан; ...), **to look** (1) нигаристан; 2) ба назар намудан;) низ мавриди истифода қарор мегиранд [6]: **The box was heavy** (Қуттӣ вазнин буд); **She became a doctor** (Вай табиб шуд); **I turned pale** (Ман рангпаридида шудам); **They look terrible** (Онҳо ба назар даҳшатнок менамуданд) [X.M.].

4) **Феълҳои модалӣ** (Modal Verbs). Ин шакли феълҳои дар пайваستاгӣ бо масдари феълӣ асосӣ дар ҷумла омада, вазифаи хабарӣ таркибии феълҳои иҷро мекунам. Онҳо эҳтимолият, зарурият, хоҳиши иҷро шудани амалро, ки бо шакли масдари феълӣ асосӣ ифода ёфтааст, баён месозанд. Феълҳои модали **can** (тавонистан), **may** (шояд/мумкин), **must** (бояд), **ought** (бояд), **need** (эҳтиёҷ/ниёз/лозим доштан) ба ин гурӯҳ шомиланд: **They can read English well** (Онҳо забони англисиро хуб мутолиа карда метавонанд); **I must do it at once** (Ман бояд инро ҳамин лаҳза иҷро кунам); **Rasul may come soon** (Расул шояд ба қарибӣ биёяд); **You ought to help him** (Шумо бояд ба ӯ кӯмак расонед) [X.M.]. Феълҳои номбаршударо феълҳои нопурра низ меҳисобанд, зеро онҳо дорои на ҳамаи шаклҳои феълӣанд.

Дар забони англисӣ феъл дорои сиға аст. Шакли сиғаи феъл нишон медиҳад, ки гӯянда амалро дар муқоиса бо ҳақиқати замон чӣ гуна баҳо медиҳад. Феълро дар ҷумлаҳои забони англисӣ дар се сиға тасриф кардан мумкин аст:

1) **Сиғаи хабарӣ** (The Indicative Mood) нишон медиҳад, ки гӯянда амалро чун воқеияти ҳақиқӣ дар замонҳои ҳозира, гузашта ё оянда дар назар дорад: **He reads the newspapers in the morning** (Ӯ дар пагоҳирӯзӣ газета мутолиа мекунад); **I watched a horror movie yesterday** (Ман дирӯз филми даҳшатноке тамошо намудам); **She will come soon** (Вай ба қарибӣ хоҳад омад) [X.M.].

2) **Сиғаи эҳтимолӣ** (The Subjunctive Mood). Ин намуди сиға нишондиҳандаи он аст, ки гӯянда амалро на чун факти ҳақиқӣ, балки ҳамчун эҳтимолӣ, тахминӣ ва ё шартӣ дар назар дорад: **If he were here, he would help us** (Агар ӯ дар инҷо мебуд, ба мо дасти кӯмак дароз мекард) [X.M.].

3) **Сиғаи амрӣ** (The Imperative Mood) баёнкунандаи хоҳиш, амр, фармон ва барои иҷро шудани амал ҳисобида мешавад. Он дорои танҳо як шакл – шакли шахси дуҷумла мебошад: **Open the door!** (Дарро кушоед!); **Show me the ticket, please** (Марҳамат карда ба ман чиптаре нишон диҳед) [5, с. 111].

Чи гунае ки дар боло зикр карда гузаштем феъл дар забони англисӣ дорои хусусият ва вазифаҳои хоси хеш аст. Яке аз хусусиятҳои мавҷудияти **тарзи фаъол** (the Active Voice) ва **мафъули феъл** (the Passive Voice) мебошад. Дар забони англисӣ агар мубтадои ҷумла шахс ё предмети иҷрокунандаи амалро ифода намояд, пас феъл дар тарзи фаъоли худ кор фармуда мешавад: **Pushkin wrote “Poltava” in 1828** (Пушкин “Полтава” – ро дар соли 1828 навиштааст). Вале агар мубтадои шахс ё предметро ифода намояд, ки он на иҷрокунандаи амал аст, балки дар зери таъсири амали дигар шахс ё предмет қарор дорад, пас шакли тарзи мафъулии феълро истифода бурдан ҷоиш аст: **“Poltava” was written by Pushkin in 1828**

“Полтава” аз тарафи Пушкин дар соли 1828 навишта шудааст) [5, с. 164]. Замонҳои тарзи мафъулии феъл бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи **to be/to have** дар замони лозима ва сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ сохта мешаванд. Хамин тавр, хангоми тасрифи феъл дар тарзи мафъул танҳо феъли **to be/to have** мувофиқи шахсу шумора ва замон тағйир меёбанд ва феъли асосӣ бошад дар ҳамаи замонҳо дар шакли сифати феълии замони гузаштаи хеш доимо бетағйир кор фармуда мешавад. Дар ин тариқа, аз миёни ҳамаи замонҳои дар тарзи фаъл буда, замонҳои **Future Continuous** (Ояндаи давомдор), **Future Continuous in the Past** (Ояндаи давомдор дар гузашта) ва замонҳои гурӯҳи **Perfect Continuous** (Мутлақи давомдор) кор фармуда намешаванд:

Tenses (Замонҳо) Times (Вақтҳо)	Indefinite (Номуайян)	Continuous (Давомдор)	Perfect (Мутлақ)
Present (Ҳозира)	I am called (Маро фарёд мекунад)	I am being called (Маро фарёд карда истодаанд)	I have been called (Маро фарёд мекарданд)
Past (Гузашта)	I was called (Маро фарёд карданд)	I was being called (Маро фарёд карда истода буданд)	I had been called (Маро фарёд карда буданд)
Future (Оянда)	I'll be called (Маро фарёд хоҳанд кард)		I'll have been called (Маро фарёд хоҳанд кард)
Future in the Past (Оянда дар гузашта)	I should be called (Маро бояд фарёд мекарданд)		I should have been called (Маро бояд фарёд мекарданд)

Пас аз баррасии низоми феъл дар забони англисӣ метавонем ба чунин хулосае биёем, ки дар таркиби ибораҳои феълӣ қисми асосӣ феъл ҳисобида мешавад. Аз ин рӯ, дар ибораҳои феълӣ низ тамоми хосиятҳои феъл дида мешавад. Муайян намудани ибораҳои феълӣ дар таркиби ҷумла маҳорат ва диққати хосеро талаб мекунад. Ин мавзӯ то ҳол дар байни забоншиносон масъалаи баҳсталаб шуморида мешавад, зеро ибораҳои феълӣ бо хусусиятҳои душворфаҳми хеш дар забони англисӣ мавқеи калонеро соҳибанд. Онҳоро мо метавонем баъзан бо ягон феъли оддӣ иваз намоем. Дар ин ҳолат ибораҳои феълӣ чун воҳиди семантикӣ баромад мекунад: **call up = telephone** (телефон кардан); **come by = obtain** (ба даст овардан); **put up with = tolerate** (таҳаммул/тоқат кардан). Вале ин хосияти умумии ҳамаи ибораҳои феълӣ ҳисобида намешавад, зеро ивазкунандаи онҳо баъзан ибора низ шуда метавонад: **break down = stop functioning** (1) вайрон кардан/шудан; 2) қатъ гардидан); **make up = apply cosmetics** (ороиш/рангубор додан) [6].

Хосияти дигари ибораҳои феълӣ ба идиома монанд будани онҳост. Ба мо возеҳ аст, ки идиома ин пайвастигии ду ғиёз аз он калимаҳост, ки маънои ин пайвастагӣ аз маънои калимаҳои дар таркибаш буда ҳеҷ гоҳ барнамеояд. Бисёре аз ибораҳои феълӣ низ дорои чунин маъноянд: **bring up = educate** (ба воя расондан/тарбият кардан); **go off = explode** (таркидан/таркондан) [6]. Аммо ёдовар шудан зарур аст, ки ин хосият низ на ба ҳамаи ибораҳои феълӣ ҳатмӣ марбут ҳисобида мешавад. Зеро ибораҳои феълие мавҷуданд, ки маънояшон аз маънои калимаҳои дар таркибашон буда гирифта мешаванд. Бархе аз онҳо ду ғиёз аз он маъноро соҳибанд, ки якеаш идиоматикӣ ва боқимонда баръакс маънои луғавӣ буда метавонад.

Хосияти навбатии ибораҳои феълӣ дар мавқеи гузоштани пешоянди пас аз феъл меомада дида мешавад. Ин пешоянди истифодашударо мо метавонем баъзан пеш ё пас аз исми дар ҷумла бо феъли додашуда гузорем: **Call him up** or **call up him** (Ба ӯ занг занед) [Х.М.]. Агар объекти ҷумла бо якчанд калимаҳои дигар баён ёфта шуда бошад, он гоҳ мавқеи охиронро соҳиб мешавад: **He put on the jacket he had bought in Moscow** (Ӯ нимтанаи дар шаҳри Москва харидаашро пӯшид). Агар объект бо ҷонишин ифода шуда бошад, пас мавқеи миёнаро сазовор аст: **He took his jacket and put it on** (Ӯ нимтанаашро гирифт ва онро пӯшид) [Х.М.].

Дар забони англисӣ ғайр аз истифодаи тасрифи феъл мувофиқи шахсу шумора ва замон дар ибораҳои феълӣ, мо инчунин ибораҳои феълии **гузаранда** (Transitive Phrasal Verbs) ва

мондаро (Intransitive Phrasal Verbs) дучор мешавем. Дар ибораҳои феълии гузаранда истифодаи пуркунандаи бевосита пас аз феъл ҳатмӣ ҳисобида мешавад: **He can't cope with this issue** (Ӯ наметавонад аз уҳдаи ин мушкилӣ барояд); **Our neighbor decided to put off their trip** (Ҳамсояҳоямон ба қароре омаданд, ки саёхаташонро мавқуф гузоранд) [Ҳ.М.]. Ибораҳои феълии монда пас аз феъл пуркунандаи бевосита талаб наменамоянд: **She goes on foot, because her car has broken down** (Вай пиёда роҳ меравад, чунки нақлиёташ аз кор мондааст) [Ҳ.М.].

Илова бар ин, ибораҳои феълӣ ҷудошаванда ва ҷудонашаванда буда метавонанд. **Ибораҳои феълии ҷудошаванда** (Separable Phrasal Verbs) бо пуркунанда ҷудо мешаванд ё онро пас аз худ қабул мекунанд: Феъл + пешоянд + пуркунанда – **You must turn off the light** (Шумо бояд ҷароғро хомӯш намоед); Феъл + пуркунанда + пешоянд – **You must turn the light off** (Шумо бояд ҷароғро хомӯш намоед). Ба гурӯҳи **ибораҳои феълии ҷудонашаванда** (Inseparable Phrasal Verbs) ҳамаи феълҳои монда ва баъзе феълҳои гузаранда дохил мешаванд. Ин ибораҳои феълӣро тақсим кардан мумкин нест, яъне пуркунанда бояд ҳамеша пас аз иборайи феълӣ гузошта шавад: Феъл + пешоянд + пуркунанда – **My brother's car ran into the tree** (Нақлиёти бародарам ба дарахт бархӯрд) [Ҳ.М.].

Адабиёт

1. Ахманова, О.С. *Словарь лингвистических терминов* / О.С. Ахманова. - М. : Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Иванова, И.П., Бурлакова, В.В., Почепцов, Г.Г. *Теоретическая грамматика английского языка* / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
3. Ильин, А. *Современный английский язык. Теоретический курс* / А. Ильин. – 2.е изд. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1948.
4. Кунин, А.В. *Курс фразеологии современного английского языка* / А.В. Кунин. – М. : Высшая Школа, 1996. – 370 с.
5. Качалова, К.Н., Израилович, Е.Е. *Практическая грамматика английского языка* / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилович. – Бишкек : Издательство «Туркестан», 2006. – 668 с.
6. Мамадназаров, А. *Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ* / А. Мамадназаров. – Душанбе : «ЭР-граф», 2011. – 1016 с.
7. Столяр, В.Г. *Англо-русский тематический словарь фразовых глаголов* / В.Г. Столяр. – М. : Лист-Нью, 1999. – 560 с.
8. Смирницкий, А.И. *Об особенностях обозначения движения в отдельных языках* / А.И. Смирницкий // *Иностранные языки в школе*. – 1953.
9. Bolinger, D. *The Phrasal Verbs in English* / D. Bolinger. – Cambridge, 1988.
10. Curme, G.O. *A grammar of the English language* / G.O. Curme. – Boston – N.Y., 1935. – 318p.
11. *Graduation paper "Semantic and stylistic peculiarities of phrasal verbs with the particle «up»* – Moscow State Linguistic University; Moscow – 2014. Student: A. Svetlova.
12. Khaimovich, B.C., Rogovskaya, B.I. *A course in English Grammar* / B.C. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. – М., 1967. – 298p.

БОЗНИГАРИИ ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ ОИД БА НИЗОМИ ФЕЪЛ ВА ИБОРАӢОИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳими соҳаи грамматикаи забони англисӣ ва ҳиссаи серистеъмоли мустақили нутқ – феъл, низоми он бо ҳосиятҳои вазиҷаҳояш ва ибораҳои феълӣ бахшида шудааст. Чӣ гунае ки маълум гашт, дар забони англисӣ феъл амал ё ҳолати предметро ифода намуда, бо баъзе хусусиятҳои хоси худ аз забонҳои дигар тафовут дорад. Яке аз хосиятҳои фарқкунандаи он мавҷудияти се шакли асосии феъл – масдар, замони гузаштаи номуайян ва сифати феълии замони гузашта барои тартиб додани шаклҳои боқимондаи феъл ва ё ифодаи замонҳо ба ҳисоб меравад. Пас аз мутолиаи мақола ба мо маълум гардид, ки дар забони англисӣ феълҳоро мувофиқи мазмун ва вазиҷаи синтаксисӣ ба феълҳои асосӣ (маъноӣ), феъл-пайвандаҳо ва феълҳои модалӣ ҷудо менамоянд. Инчунин бояд тазаккур дод, ки дар забони англисӣ шаклҳои шахсӣ ва ғайришахсии феълро мушоҳида кардан мумкин аст. Чизи аз ҳама муҳим дар ин ҷо замонҳои феъл ба ҳисоб меравад. Дар забони англисӣ низ феъл дорои се замон – ҳозира, гузашта ва оянда мебошад, вале барои ифодаи замонҳои мазкур чор гурӯҳи шаклҳои замонҳои истифода бурда мешаванд. Дар бораи мавҷудияти сиға низ дар мақола маълумоти лозимӣ дарҷ ёфтааст. Инчунин аз мақола бармеояд, ки дар забони англисӣ дар тарзи фоил ва мафъул истифода шудани феъл мушоҳида карда мешавад. Ба хулосае омадан мумкин аст, ки феъл ҳамаи хусусиятҳои вазиҷаҳои хешро ҳангоми дар таркиби ибораҳои феълӣ будан низ ба пуррагӣ соҳиб аст, зеро дар ибораҳои феълӣ (Phrasal Verbs) – феъл қисми асосӣ ба ҳисоб рафта, дар шакл ва сиғаи замони мувофиқи мазмуни ҷумла кор фармуда мешавад.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, шаклҳои шахсӣ ва ғайришахсии феъл, замонҳои феъл, сиғаи феъл, ибораҳои феълии гузаранда ва монда, ибораҳои феълии ҷудошаванда ва ҷудонашаванда.

ОБЗОР НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ГЛАГОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ И ФРАЗОВЫМ ГЛАГОЛАМ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена одной из важнейших тем в области грамматики английского языка и наиболее широко используемой самостоятельной части речи - глаголу, его системе с ее свойствами и функциями. Как известно, в английском языке глагол выражает действие или состояние предмета и отличается от других языков некоторыми особенностями. Одной из его отличительных черт для образования новых форм глагола и выражения времен является наличие трех основных форм глагола - инфинитива, неопределенной формы прошедшего времени и причастия прошедшего времени. При работе над статьей нам стало ясно, что в английском языке по своему содержанию и синтаксической функции глаголы делятся на базовые (семантические), глагол-связки и модальные глаголы. Также следует отметить, что в английском языке можно наблюдать изменяемую и неизменяемую формы глагола. Самое главное здесь - это времена глаголов. В английском языке у глагола также есть три времени - настоящее, прошедшее и будущее, но для выражения этих времен используются четыре группы форм. В статье также представлена информация о наклонении. Также показано, что в английском языке наблюдается употребление глагола в форме активного и пассивного залога. Можно сделать вывод, что глагол может овладеть всеми своими особенностями и функциями, когда он является частью фразовой глагола, потому что во фразовом глаголе (Phrasal Verbs) - глагол является основной частью и используется в форме и во времени согласно содержанию предложения.

Ключевые слова: английский язык, изменяемые и неизменяемые формы глагола, времена глаголов, наклонение глагола, переходные и возвратные фразовые глаголы, разделимые и неразделимые фразовые глаголы.

REVIEW OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE VERB SYSTEM AND PHRASAL VERBS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article is devoted to one of the most important topics in the field of English grammar and the most widely used independent part of speech - the verb, its system with its properties and functions. As you know, in English the verb expresses the action or state of the subject and differs from other languages in some features. One of its distinguishing features for the formation of new forms of the verb and the expression of tenses is the presence of three basic forms of the verb - the infinitive, the indefinite past tense, and the past participle. When working on the article, it became clear to us that in English, in terms of their content and syntactic function, verbs are divided into basic (semantic), linking verbs, and modal verbs. It should also be noted that in English one can observe the inflected and invariable forms of the verb. The most important thing here is the tenses of the verbs. In English, the verb also has three tenses - present, past, and future, but four groups of forms are used to express these tenses. The article also provides information about inclination. It is also shown that in English there is a use of the verb in the form of active and passive voice. It can be concluded that the verb can master all its features and functions when it is part of a phrasal verb, because in a phrasal verb (Phrasal Verbs) - the verb is the main part and is used in the form and time according to the content of the sentence.

Keywords: English, inflected and invariable forms of the verb, tenses of verbs, the mood of the verb, transitive and reflexive phrasal verbs, separable and inseparable phrasal verbs.

Дар бораи муаллиф

Ҳасанов Масрур Самариддинович

Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон

ба номи С. Улуғзода

734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

к. Муҳаммадиев, 17/6

Тел.: (+992) 907 46 16 69

E-mail: masrur.hasanov.95@gmail.com

About the author

Hasanov Masrur Samariddinovich

Doctoral student (PhD)

Tajik State Institute of Languages named

after S. Ulughzoda

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Muhammadiyev st., 17/6

Ph.: (+992) 907 46 16 69

E-mail: masrur.hasanov.95@gmail.com

Об авторе

Хасанов Масрур Самариддинович

Докторант по специальности (PhD)

Таджикский государственный институт языков

имени С. Улуғзода

734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

ул. Мухаммадиева, 17/6

Тел.: (+992) 907 46 16 69

E-mail: masrur.hasanov.95@gmail.com

РОҶУ УСУЛҶОИ ИНЪИКОСИ ОМОНИМИЯ ДАР ФАРҶАНГҶОИ ТАФСИРИИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

*Собирова У.С., Мамадназаров А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Луғатҳо ва фарҳангҳои таҳияшудаи луғатнигорон инъикоскунандаи тамаддуни ҳар як миллат, ҳазинаи забони миллии мебошад. Таҳия ва офаридани луғатҳои навъҳои гуногун ҳамчунин имконият фароҳам меоварад, ки меъёрҳои истифодаи истилоҳоти гуногун ба танзим дароварда шавад, маъноҳои норавшану пӯшида ба хонанда дастрас гардад ва аз ҳама муҳимаш сатҳи дониши мутолиакунонда боло равад.

Луғатнигори тоҷик А. Мамадназаров дар «Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ»-и худ овардааст, ки таҳияи фарҳанг кори ниҳоят пурмашаққат ва масъулиятнок аст. Фарҳанг илова ба аҳамияти маърифатӣ, аҳамияти бузурги тарбиявӣ ва таълимӣ низ дорад. Он чӣ дар фарҳанг инъикос меёбад, то андозае вазифаи танзимкуниро адо мекунад. Ин ё он калимаро дар фарҳанг ворид намуда, муаллиф бидуни хоҳиши худ, истифодабарии онро гӯё ба ҳукми қонун мебарорад ва ишораҳое, ки тарзи истифодаи ин ё он калимаро маҳдуд месозанд, на ҳама вақт ба мақсад мерасанд [5, с. 10].

Луғатҳо ҳамчунин вазифаи тасвируниро иҷро мекунанд. Луғатҳои тасвирӣ ба мақсади пурра инъикос кардани вожаҳои таркиби луғавии забон, умуман, ва вожаҳои соҳаи муайян, алаҳусус, тасвири ҳамаи навъҳои истифодабарии ин вожаҳо таҳия карда мешаванд. Баҳогузориҳои сифати луғати тасвирӣ аз он иборат аст, ки то кадом дараҷа дар вожаномаи он мушкilotи забон инъикос ёфтааст ва то кадом дараҷа вожанома дақиқан маънои вожаҳоро тафсир ва тасвир кардааст [5, с. 10].

Дар ин боб мо роҳҳои усулҳои инъикоси омонимҳоро дар луғатҳои тафсирии англисии «Oxford Advanced Learner's Dictionary», «Longman American Advanced Dictionary» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мавриди таҳлил қарор медиҳем. Дар диссертатсия доир ба роҳҳои ифода ёфтани, аломатгузори ва мавқеи онҳо дар луғатнигори маълумот хоҳем дод.

А.С. Ҳорнби дар луғати «Oxford Advanced Learner's Dictionary» дар қоидаи истифодабарии он оид ба омонимҳо чунин овардааст: «Дар забони англисӣ баъзе вожаҳо, яъне омонимҳо, як хел навишта шуда, талаффузи гуногун доранд» [OALD 1997, P. IX-XII]. Омонимҳо дар ин луғат бо ададҳои касриӣ қабуд пеш аз сарвожа ишора карда мешаванд. Масалан:

¹**gill** /dʒil/ *noun* [usually pl.] one of the openings on the side of a fish's head that it breathes through – picture ⇒ page R20 **IDM to the gills** (*informal*) completely full: *I was stuffed to the gills with chocolate cake.*

²**gill** /dʒil/ *noun* a unit for measuring liquids. There are four gills in a pint [OALD, 653].

Дар ин луғат идиома ва синоними вожаҳо низ оварда шуда, онҳо бо мисолҳо пурра карда шудаанд. Дар шакли ғайрирасмӣ истифода бурдани он бо идиома низ қайд карда шудааст. Инчунин, барои чуфти омонимҳо дар транскрипсия шакли овозии онҳо оварда шудаанд, ки ин ба омоними пурра ё нопурра мансуб будани онро мушаххас мегардонад. Масалан, чуфти омонимии **gill** шакли навишт ва овозии яхела дошта ба исм мансуб буданашон ифода ёфтаанд, ки ин омонимҳои лексикӣ ва пурра будани онҳоро собит месозад. Пас аз овардани вожа тафсири он оварда шудааст ва баъдан он бо овардани ибора ва ҷумла бо истифодаи он мушаххас карда шудааст.

¹**minute** /minit/ *noun, verb* – see also minute

■ *noun*

► part of hour **1** [c] (*abbr. min.*) each of the 60 parts of an hour, that are equal to 60 seconds: *It is four minutes to six.* ◇ *I'll be back in a few minutes.* ◇ *Boil the rice for 20 minutes.* ◇ *a ten minute bus ride* ◇ *I enjoyed every minute of the party.*

²**minute** /mainju:t; NAmE also -enu:t/ *adj.* – see also minute¹ (*superlative minutest*, no comparative) **1** extremely small SYN tiny: *minute amounts of chemicals in the water* ◇ *The kitchen on the boat is minute.* **2** very detailed, careful and thorough: *a minute examination/ inspection* ◇

She remembered everything in minute detail/ in the minutest details ◇ ► **minutely** adv.: *The agreement has been examined minutely* [OALD, 977].

Пас аз сарвожа дар хатти нав бо сархат бори дигар бо аломати чоркунҷаи хурд ҳиссаи нутқ, ки сарвожа ба он мансуб аст, оварда шудааст ва дар хатти дигар тафсир бо аломати секунҷа оғоз ёфтааст. Ҷумлаҳо барои тафсири вожаҳо низ бо аломати махсус, ромб ифода ёфтаанд. Хулоса, дар луғат ранги сиёҳу кабуд, аломатҳои секунҷа, чоркунҷа ва ромб истифода бурда шудааст ва ин на дар ҳама вожаҳо риоя риоя гардидааст.

Вожаи **1minute** /mini:t/ исм ва феъл ва **2minute** /mainju:t/ сифат мебошанд, танҳо дар шакли навишт бо ҳам монанд буда, шакли овозии гуногун дошта ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мансуб ва маъноҳои гуногун доранд, яъне инҳо омонимҳои нопурра, грамматикӣ мебошанд. Ба ин вожа дар вазифаи сифат, инчунин, дараҷаи қиёсӣ ва этимологияи он оварда шудааст. Вожаҳо дар ду зиёда мақолаҳои луғавӣ бо рақами арабии сиёҳи ғафс, бе нукта ва ё қавс тафсири худро ёфтаанд.

Дар луғати «Longman Advanced American Dictionary» (LAAD) сарвожа бо ранги сурх, транскрипсия бо ранги сиёҳ дода шуда, калимаи дигар ё ҷуфти он бо ранги кабуд оварда шудааст, яъне дар луғат се ранг истифода бурда шудааст. Пас аз транскрипсия 3 даврача оварда шудааст, ки дутои аввал пурра сиёҳ ва сеюмин дарунаш ҳолӣ аст ва транскрипсия низ танҳо барои сарвожа истифода бурда шудааст, масалан:

a-board¹ /ə'bo:rd/ ***adv. 1 on or onto a ship, airplane, or train: *The plane crashed, killing all 200 people aboard.* / *The boat swayed as he stepped aboard.* / *Reporters were not allowed to go aboard.* 2. **All aboard!** spoken used to tell passengers of a ship, bus, or train that they must get on because it will leave soon.

aboard² *** prep. on or onto a ship, airplane, or train: *Many passengers were already aboard the ship* [LAAD, 3].

Омонимҳо ба тариқи касрӣ дар тарафи рости қисмати болоӣ рақамгузорӣ шудаанд. Сарвожаҳо бо нимтире ба ҳиҷо ҷудо карда шудаанд ва ҷуфти онҳо ба тариқи пурра оварда шудаанд. Дар луғати мазкур танҳо барои сарвожа транскрипсия оварда шудааст ва вожаҳои омонимии дигар бе транскрипсия оварда шудаанд ва ҳиссаҳои нутқе, ки ба онҳо мансубанд, ба тариқи кӯтоҳ оварда шудаанд. Гузоштани ҳиссаҳои нутқ барои ёфтани омонимҳои лексикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ грамматикӣ ёрӣ мерасонанд. Аз ин луғат ёфтани омограф, ки шакли яхела дошта бо шакли овозии гуногун фарқ мекунанд, хеле мушкил аст, зеро дар он танҳо ба сарвожа шакли овозӣ оварда шудааст. Сарвожаҳо бо ишораи ҳиссаи нутқ (*noun*) мушаххас шудаанд. Дар он ҳамчунин бо рамзи луғатнигории секунҷа (►) минтақаи аз решаи сарвожа сохташудаи ибораҳо мушаххас карда шудааст.

a-bode¹ /ə'bo:d/ n. [C] formal or humorous someone's home **THESAURUS** home¹

abode² v. a past tense of abide [LAAD, 5].

Бо овардани мисоли мазкур мушаххас гардид, ки дар луғати LAAD даврачаҳо низ на барои ҳама вожаҳо истифода бурда шудааст ва онҳо танҳо барои баъзе сарвожаҳо аломатгузорӣ шудаанд.

Хусусиятҳои фарқкунандаи луғати Оксфорд аз Лонгман дар он аст, ки сарвожаҳои он бо ранги тираи кабуд мушаххас карда шудаанд, дар луғати Лонгман онҳо бо ду ранг сарвожа бо сурх ва омоними он бо кабуд ифода ёфтаанд. Дар луғати Лонгман сарвожаҳо бо ҳиҷо, дар луғати Оксфорд дар шакли калимаи пурра оварда шудаанд.

Дар луғати Оксфорд шакли овозии сарвожа ва омоними он дода шудааст ва ин имкон медиҳад, ки ғайр аз омонимҳои лексикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ-грамматикӣ омографҳоро низ ҷудо кунем.

Таркиби луғавии забони ҳозираи тоҷикӣ хеле ғанӣ ва дар айни замон мураккаб буда, маҳсули давраҳои тӯлонии таҳаввулу тараққиёти ҷомеа мебошад ва хусусиятҳои хоси он то ҳадди имкон дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов ва дигарон таҷассум ёфтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (ФТЗТ) ҳамаи калимаҳои тафсиршаванда ба тартиби алифбо паси ҳам омадаанд ва бо ҳарфҳои калони нимғафс чоп шудаанд. Мундариҷа ва сохти фарҳанги мазкур дар асоси дастовардҳои охири илмии фарҳангшиносии ҷаҳон таҳия шуда, дорои хусусиятҳои зерин роҷеъ ба омонимҳо мебошад:

Омонимҳо, яъне калимаҳои аз ҷиҳати тарзи талаффуз ва шакли навишт айнан ба ҳам монанд, ки маъноҳои гуногун доранд, дар моддаҳои алоҳидаи луғавӣ омада, ба воситаи рақамҳои римӣ ишора мешаванд. Масалан:

АЛАМ I дард, ранҷ, озор, ғусса....

АЛАМ II а. байрақ, ливо, парчам [8, с. 52].

БОЗ I 1. асоси замони ҳозира аз бохтан. 2. ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои машғулшаванда: киморбоз, ҳуққабоз, бедонабоз...

БОЗ II 1. бори дигар, аз нав, мучаддадан, такроран, дубора: боз такрор кардан, боз пурсидан, боз мурочиат кардан. 2. илова бар ин, болои, ба зами ин; ҳам, ғайр аз ин: боз ба кучо равам. 3. пасванд давомнокии амалро ифода мекунад; дар муддати..., ... ин ҷониб: ду рӯз боз. 4. ҳиссаҷаи таъкидӣ мабодо...

БОЗ III боз кушода, яла, во; муқоб. баста; кардан кушодан...

БОЗ III парандаи қавичанголи нӯлдароз, ки парандагон ва ҳайвоноти майдари шикор мекунад, куш: бози дастомӯз, бози шикорӣ [8, с. 216].

Зимни таҳлил собит гардид, ки тафсири вожаҳо, инчунин вожаҳои омонимӣ дар ФТЗТ бо сархат оварда шудаанд ва сарвожаҳо ва вожаҳои омонимӣ бе абзатс оварда шудаанд, ки дар ин мисолҳо равшан аён аст.

ГАР I ҳарчанд 1. шакли кӯтоҳшудаи агар... 2. гарчанд...

ГАР II хориш, реш, кӯтур (дард) [8, с. 304].

Хусусияти фарқкунандаи «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» дар он аст, ки калима ба ҳуруфи арабиасос низ оварда шудааст, вале ба кадом ҳиссаи нутқ омадани он инъикос нагардидааст. Инчунин, номи забоне, ки калима аз он иқтибос шудааст, бо ҳарфи аввали он мушаххас карда шудааст. Калимаҳо танҳо бо калима ва ибораҳо тафсири худро ёфтаанд. Дар фарҳангҳои тафсирии англисӣ онҳо бо ибора, ҷумла, идиома ва муродифҳо низ тафсир шудаанд.

МАҲИН I 1. нозук; борик, муқоб. ғафс: риштаи маҳин. 2. нарм, мулоим, нафис, муқоб. дағал, дурушт: докаи маҳин, пашми маҳин. 3. реза, майда; борони маҳин борони реза-реза, резаборон; дандони маҳин дандони майда; реги маҳин; дуди маҳин дуди тунук; лабони маҳин лабҳои борики нозук; овози маҳин овози пасту форам, садои мулоим; маҳин кардан (кулӯхро) кулӯхро майда - майда карда заминро барои кишт тайёр кардан; маҳин мавҷ задан оҳиста мавҷ задан.

МАҲИН II кит.моҳмонанд, маҳосо.

МАҲИН III а. кит. хору залил, беқадр [8, с. 777].

Мо омонимҳоро дар фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлилу муқоиса қарор додем. Дар натиҷаи омӯзиш умумият ва хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо аён гашт:

Дар фарҳангҳои тафсирии ҳар ду забони муқоисашаванда вожаҳо аз сари хат бе абзатс оварда шудаанд.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»-и С. Назарзода сарвожа бо ҳарфҳои калони сиёҳ ва рақами римии нимсиёҳ (**ФАЛАК I**), дар «Oxford Advanced Learner's Dictionary»-и Hornby A.S. бо ҳарфи хурди кабуд ва дар ғӯшаи чапи болоии калима рақами арабӣ (**1pound**) ва дар «Longman American Advanced Dictionary» сарвожа бо ҳарфи хурди сурх ва омоними он бо ҳарфи кабуд ва дар тарафи ростии болоии калима рақами арабӣ (**ab-sent¹ / ab-sent²**) мушаххас гардидааст.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»-и С. Назарзода пас аз рақами римӣ аз кадом забон иқтибос шудани он бо ҳарфи якуми он ва шакли арабӣ (**I a.**) омадааст, дар «Oxford Advanced Learner's Dictionary»-и А.С. Хорнби ва дар «Longman American Advanced Dictionary» транскрипсияи он дар сарвожа дода шудааст (**ab-sent¹/æbsent/**).

Дар ҳар ду фарҳангҳои англисӣ омонимҳо бо рақами арабӣ ба тариқи касрӣ дар тарафи болоии калима, яке чап ва дигаре рост ифода шудаанд ва маъноҳои дигари ин омонимҳо бо рақамҳои арабӣ рақамгузори карда шудаанд ва барои тафсири пурраи онҳо ибораю, ҷумла, синониму идиома оварда шудаанд.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» омонимҳо бо рақами римӣ ва маъноҳои дигари он бо овардани ибора ва баъзан ҷумлаҳо ифода ёфтаанд.

Дар «Longman American Advanced Dictionary» пас аз тарзи талаффузи калима дар транскрипсия се доирачаи хурд оварда шудааст, ки сеюминаш чун ҳалқа холӣ аст, ки ин аломат дар ду фарҳанги дигар нестанд.

Дар «Longman American Advanced Dictionary» сарвожа ба ҳичо чудо карда шудааст, ки инро дар фарҳангҳои тафсирии дигар надидем.

Дар «Oxford Advanced Learner’s Dictionary» ва «Longman American Advanced Dictionary» танҳо барои сарвожа транскрипсия дода шудааст.

Дар фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ вожаҳои омонимӣ дар мақолаҳои зиёди луғавӣ оварда шудаанд, ки ин дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мушоҳида нашуд.

«Фарҳангҳои тафсирии англисӣ» аз фарҳанги тафсирии тоҷикӣ бо он бартарӣ доранд, ки тафсири зиёди онҳо бо ибораҳо, идиомаю зарбулмасалҳо пурра карда шудаанд, ки дар фарҳанги тоҷикӣ хеле кӯтоҳ тафсири худро ёфтаанд.

ФТЗТ С.Назарзода	OALD Hornby A.S	LAAD
<p>ОЗАРӢ I I. мансуб ба оташ; оташранг, сурхранг.</p> <p>ОЗАРӢ II бошандаи Озарбойҷон, озарбойҷонӣ.</p>	<p>¹trig /trɪg/ <i>adj</i>: stylishly trim: Smart Neat. [ME, “trusty, nimble”, of Scandinavian origin].</p> <p>²trig <i>n</i>: Trigonometry.</p>	<p>trig /trɪg/n.[U] spoken TRIGONOMETRY</p> <p>trig. The written abbreviation of TRIGONOMETRY</p>
<p>ХАЛА I дарди саҳти халандаи дарунӣ дар паҳлу, шикам ва ғ.; хала задан дард кардани ягон ҷои бадан, пайдоиши халиш дар ягон узви бадан; хала шудан гирифторӣ ба дарди хала.</p> <p>ХАЛА II: хала кардан халачӯб халонидан, нихта кардан (ба хар).</p> <p>ХАЛА III бемаънӣ кит. ҳарза, ёва, сафсата, гапи; килуқол.</p> <p>ХАЛА IV кит. суккони киштӣ.</p>	<p>chat /tʃæt/ <i>verb, noun</i></p> <p>•<i>verb (-tt)</i> 1 [1] to talk in a friendly informal way to sb: ~ (to/with sb) My kids spend hours chatting on the phone to their friends. ♦ away (to/with sb) Within minutes of being introduced they were chatting away like old friends. ♦ about sth/sb What were you chatting about? 2 [1] ~ (away) (to/with) 1 ~ (about sth/sb) to exchange messages with other people on the Internet, especially in a CHAT ROOM: He’s been on the computer all morning, chatting with his friends.</p>	<p>chat¹ /tʃæt/ *** <i>v.</i> (chatted, chatting) [1] 1. To talk in a friendly informal way, especially about things that are not important: The two women chatted all evening. [+about] We sat up late, chatting about life in the city, [+with/to] Dad really enjoys chatting with people from other countries THESAURUS</p> <p>talk² to communicate with several people by computer, using a special Internet program that allows you to exchange written messages very quickly – see also CHAT ROOM conversation that you have with a person or group of people on the Internet, for example in a CHAT ROOM: on-line chat – see also CHIT-CHAT</p>
<p>ПАР III шакли кӯтоҳшудаи парниён.</p> <p>ПАР IV партав, нур.</p>	<p>¹suit /sut/ <i>n</i> 1: an action or process in a court for enforcing a right or claim. 2: an act or instance of suing or seeking by entreaty; esp: courtship 3: a number of things used together: set.</p> <p>²suit <i>vb</i> 1: to be harmony: 2: to be appropriate or acceptable 3: to outfit with clothes: 4: ADAPT (suit the action to the word).</p>	<p>suit¹ /sut/ *** <i>n.</i> [C] 1 set of clothes made of the same material, usually including a JACKET (=short coat) with pants or a skirt: <i>blue wool suit / a man wearing a suit and tie / a dark business suit</i> → see also MORNING SUIT 2 jogging/swimming*bathing etc. suit a piece of clothing or a set of clothes used for running, swimming, etc. → see also SWIMSUIT, WET SUIT 3 LAW a problem or complaint that a person or company brings to a court of law to be settled SYN lawsuit: <i>Larkin has filed suit</i> (=officially brought the problem to a court of law) against the corporation.</p> <p>suit² *** 1 [T] to be acceptable, appropriate, OR CONVENIENT for a particular person or in a particular situation: <i>There are activities to suit everyone./ It takes time to find a college that will suit your child’s needs.</i> “Eight o’clock?” <i>That suits me fine</i> (=is complete acceptable for me).” / suit sth to sb/sth <i>She had the ability to suit her performances to the audience.</i> 2 well/best/ideally etc. suited to have the right qualities to do something: [+for] <i>Megan is well suited for library work. /</i></p>

		[+to] Soups are perfectly suited to winter suppers.
ПАРДАДОР I аст 1. он кӣ ё он чӣ рӯйпӯш; рӯпӯшкунанда, пинҳонкунанда. 2. таър. дарбон, хочиб (дар дарборҳо). ПАРДАДОР II асбобҳои мус. дорои парда (оид ба мусикии торӣ).	¹ reef /ref/ n 1: a part of a sail taken in or let out in regulating size 2: the reduction in sail area made by reefing [Old Norse rif] ² reef vt: to reduce the area of (a sail) by rolling or folding and tying a portion. ³ reef n 1: a chain of rocks or ridge of sand at or near the surface of water 2: LOD [Dutch rif].	reef¹ /rif/ *** n. [C] EARTH SCIENCE a line of sharp rocks, often made of CORAL, or a raised area of sand near the surface of the ocean: the GREAT BARRIER REEF reef² (also reef in) v. [T] technical to tie up part of a sail in order to make it smaller.

Илова бар ин, умумияти фарҳангҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар он аст, ки сарвожаҳо дар ин фарҳангҳо бе сархат сар мешаванд. Фарқияташ дар он аст, ки дар фарҳанги тоҷикӣ тафсири вожаҳо бо сархат дода шудаанд ва дар фарҳангҳои англисӣ онҳоро бо нимабзатс овардаанд.

Дар фарҳанги тоҷикӣ омонимҳоро дар як мақола бо маъноҳои гуногун ва дар фарҳангҳои англисӣ онҳоро дар мақолаҳои мустақил бо овардани мисол дар шакли ибора ё ҷумла тафсир кардаанд.

Дар луғати «Oxford Advanced Learner's Dictionary» (OALD) пас аз сарвожа аломати калиди калон ифода ёфтааст, ки ин маънои сарвожаи асосиро дорад ва дар мақолаҳо бошад аломати калиди хурд оварда шудааст. Калимаҳои бо хати кабудӣ ғафс бо аломати калиди калон оварда, як қисмати аз 3000 калимаи муҳими луғати «Oxford Advanced Learner's Dictionary» мебошанд. Калиди хурд нишон медиҳад, ки кадоме аз калимаҳо хеле муҳиманд.

Дар луғати «Longman Advanced American Dictionary» (LAAD) сарвожаҳо бо се дойрачаи сурх ва дар қавсҳои чоркунҷа аломатҳои ҳарфакӣ низ оварда шудаанд. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (ФТЗТ) танҳо як ранг сиёҳӣ ғафс ва беранг ва дар фарҳангҳои англисӣ рангҳои сиёҳ, сурх ва кабуд истифода шудаанд.

Дар луғати «Longman Advanced American Dictionary» пас аз сарвожаҳо ба кадом соҳа тааллуқ доштани он дар қавсҳои чоркунҷа ба тариқи ихтисора, яъне як ҳарфи он оварда шудааст, ки инро дар луғати «Oxford Advanced Learner's Dictionary» вонахурдем.

Адабиёт

1. Абаев В.И. О подаче омонимов в словаре / ВЯ, 1957(а). №3. – 50 с.
2. Абаев В.И. О парах омонимов в словарях // В.И. Абаев. Вопросы языко-знания. 1957(б). № 3. – С. 31- 43.
3. Мамадназаров А. Луғатнигорӣ муқоисавӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Душанбе: МДМТ, 2022. – 465 с.
4. Мамадназаров А. Из истории английской и таджикской лексикографии // Англо-таджикский словарь. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – С. 5-9.
5. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1015 с.
6. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford University Press. 1997. – 1428 pp.
7. Oxford American Dictionary. Colleges Edition. – New York, 1986. – 1094 pp.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ // Назарзода С., – Душанбе, 2008. – 949 саҳ.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ / М. Шуқуров, Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зеҳнӣ Т. ва дигарон. - Иборат аз 2 ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ.1. – 951с; Ҷ. 2. – 948 с.
10. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition. – USA, Fifth Print, 1989. – 1856 pp.

РОҶУ УСУЛҲОИ ИНЪИКОСИ ОМОНИМИЯ ДАР ФАРҲАНГҲОИ ТАФСИРИИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур роҳҳои усулҳои инъикоси омонимҳоро дар луғатҳои тафсирии англисии «Oxford Advanced Learner's Dictionary», «Longman American Advanced Dictionary» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар мақола доир ба роҳҳои ифода ёфтани аломатгузорӣ ва мавқеи онҳо дар луғатнигорӣ маълумот дода шудааст. Мақсади муаллиф дар мақола нишон додани умумияту фарқиятҳои инъикоси омонимҳо дар фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ вожаҳои омонимӣ дар мақолаҳои зиёди луғавӣ оварда шудаанд, ки ин дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мушоҳида нашуд. «Фарҳангҳои тафсирии англисӣ» аз фарҳанги тафсирии тоҷикӣ бо он бартарӣ доранд, ки тафсири зиёди онҳо бо ибораҳои, идиомаҳои зарбулмасалоҳо пурра карда шудаанд, ки дар фарҳанги тоҷикӣ хеле кӯтоҳ тафсири худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: омонимҳо, роҳҳои инъикос, луғати тафсирӣ, аломатгузорӣ, луғатнигорӣ, умумияту фарқият, зарбулмасал, хати кабудӣ ғафс, ихтисора.

ПУТИ ОТРАЖЕНИЯ ОМОНИМИИ В АНГЛИЙСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ТОЛЬКОВЫХ СЛОВАРЯХ

В статье дается информация о способах выражения, маркировки омонимии и их место в словаре. Цель автора это показать общность и различие отражение омонимии в английских и таджикских толковых словарях. Исследование показала, что в толковых словарях английского языка представлены омонимичные слова во многих словарных статьях, чего не наблюдалось в толковый словарь таджикского языка «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» С. Назарзода. Английские толковые словари имеют преимущество в том, что многие их толкования дополнены фразами, идиомами и пословицами имеющими очень краткое толкование на таджикском словаре.

Ключевые слова: омонимы, пути отражение, толковый словарь, маркировки, лексикография, общность и отличие, пословицы, жирная синяя линия, сокращение.

WAYS AND METHODS OF HOMONYMS' REFLECTION IN ENGLISH AND TAJIK DESCRIPTIVE DICTIONARIES

The article is devoted to the ways and reflection of homonyms in English descriptive dictionaries «Oxford Advanced Learner's Dictionary», «Longman American Advanced Dictionary» and «Tajik Descriptive Dictionary». The article touches upon the ways of reflection, marking and their places in lexicography. The aim of the author is to show similarities and differentiations of homonyms' reflections in English and Tajik Dictionaries. Studies have shown that homonyms are given in many lexical articles in English Descriptive Dictionary, that it was not observed in Tajik Descriptive Dictionary. Tajik Descriptive Dictionary's advantage from Tajik Descriptive Dictionary is that most of their descriptions are given with word-combinations, idioms and proverbs, that in Tajik Descriptive Dictionary are interpreted very briefly.

Keywords: homonyms, ways of reflection, descriptive dictionary, marking, lexicography, similarity and differentiation, proverbs, bold blue type line, shortening.

Дар бораи муаллифон

Собирова Уғулбӣ Садулоевна

Муаллими калони кафедраи забони англисӣ
ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 985 77 38 48
E-mail: sobirovaugulbi@gmail.com

Мамадназаров Абдусалом

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи
забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 937 71 50 60
E-mail: abdusalomm@mail.ru

Об авторах

Собирова Угулби Садулоевна

Старший преподаватель кафедры английского
языка и сравнительной типологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 985 77 38 48
E-mail: sobirovaugulbi@gmail.com

Мамадназаров Абдусалом

Доктор филологических наук, профессор кафедры
английского языка и сравнительной типологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 937 71 50 60
E-mail: abdusalomm@mail.ru

About the authors

Sobirova Ugulbi Saduloevna

Senior Lecturer of the Department of English
Language and Comparative Typology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 985 77 38 48
E-mail: sobirovaugulbi@gmail.com

Mamadnazarov Abdusalom

Doctor of Philology, Professor of the Department
of English and Comparative Typology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 937 71 50 60
E-mail: abdusalomm@mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГӢ ВА СИНТАКСИСИИ МУРОДИФҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Чуракулов Б. Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Муродифшавии ҳиссаҳои мустақили нутқ. Синонимия (хусусияти муродифӣ)-и калимаҳо асосан маъноӣ луғавӣ воҳидҳоро ифода мекунад, ки он хоси ҳар як аъзои ҷумла мебошад. Муносибатҳои муродифӣ дар як гурӯҳ хеле сода ва дар гурӯҳи дигар басо мураккаб ифода мегарданд. Ба ақидаи забоншиноси рус В.Д.Черняк: «Мансубияти морфологии муродифҳо (ба кадом ҳиссаи нутқ дахлдории онҳо) ҷабҳаи муҳимтарини таҳлили онҳост...» Аз ин рӯ таҳлили ҳаммаъногии калимаҳо гуфта пеш аз ҳама тобишҳои маъноӣ онҳо ва ба кадом гуруҳи луғавӣ (ҳиссаи нутқ) дахлпазирии онҳо дар назар дошта мешаванд [13 с. 41].

Ҳиссаҳои мустақил ва ё номи нутқ гурӯҳбандии калимаҳое мебошанд, ки аз лиҳози семантикӣ озод буда, мафҳуми пурраро ифода мекунад. Онҳо маъноӣ луғавӣ мустақил дошта, ашӯ, аломат, ҳолат ва амалро мефаҳмонанд. Исм, сифат, феъл, ҷонишин, зарф ва шумора аз қабилҳои ҳиссаҳои мустақили нутқ буда, воҳидҳои ба онҳо таалуқ дошта ифодаҳои омонимӣ ва синонимиро дар алоҳидагӣ инъикос карда метавонанд [10, с. 38].

Хусусияти морфологии муродифҳои забони англисӣ як шаклу усули ба худ хосеро соҳиб буда, ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати сохт аз дигар забонҳо фарқ мекунад.

Исмҳои ба ҳам муродифи забони англисӣ метавонанд новобаста аз сохт ва таркиб ҳаммаъногии худро нигоҳдоранд. Дар мисоли *cost, expense, expenditure, outgo* (ҳама бо маъноӣ *хароҷот*) маълум мегардад, ки калимаҳои сода, сохта ва мураккаб метавонанд як тобиши маъноиро ифода кунанд:

The company's *costs /expences /expenditures /outgos* are increased up to 0,5 %.

Хароҷоти ширкат то 05 % зиёд гардидааст [2,с.19].

Ҷабҳаи дигари таҳлили исмҳои муродиф ин гуруҳбандии онҳо мутобиқи маъноӣ луғавӣ онҳо мебошад. Нисбат ба исмҳои моддӣ таҳлили исмҳои маънавӣ баҳсталаб аст. Аз ин рӯ исмҳои маънавии ба ҳам муродифи забони англисро аз лиҳози семантикӣ метавон ба чунин гуруҳҳо тасниф намуд:

1) Исмиҳои муродиф барои ифодакунии муносибатҳои эҳсосӣ: *enmity, hostility, animosity, feud, feuding, illwill*, ки ҳама мафҳуми *душманӣ*-ро дар бар мегиранд:

We do not want *enmity / hostility / animosity /hostility / feud / feuding /ill will* for you.

Мо ба шумо *душманӣ* намехоҳем [3, с. 29].

2) Исмиҳои муродиф барои ифодаи ҳуди эҳсосот: *pain, ache, pangs, hurt, agony, anguish*, ки ҳама ифодагари *дард* мебошанд.

Last days she was suffering from *pain, ache, pangs, hurt, agony, anguish* in her chest.

Рӯзҳои охир вай аз *дарди* қафаси сина азият мекашид.

Бояд қайд намуд, ки аксар муродифҳои забони англисро маҳз исмиҳои ташкил медиҳанд, чун ки мафҳуми ашӯ ва ҳодисот мисли дигар забонҳо дар забони англисӣ низ афзалият дорад.

Феълҳои ба ҳам муродифи забони англисро пеш аз ҳама аз рӯи сохт таҳлил кардан раво аст ва аз ин лиҳоз феълҳои яктаркиба ва бисёртаркиба метавонанд баъзе худ муносибатҳои муродифӣ дошта бошанд: *comb, arrange, curling, grooming, comb out, do up* (ҳама ба маъноӣ *мӯйи сарро ба тартиб даровардан*):

It is the women hobby to *comb / arrange / curling / grooming / comb out / do up*

at the morrow.

Шуғли дӯстоштаи занҳо дар назди оина *мӯйи сарро ба тартиб даровардан* аст.

Мувофиқи маънои луғавӣ феълҳои забони англисӣ бо гуруҳбандии зерин муносибатҳои муродифии худро инъикос менамоянд:

1) Феълҳои муродиф ҳамчун ифодакунандаи амал: *provide, supply, assure, ensure, find, guarantee, insure, keep, make provision, make provision for* (ҳама бо маънои *таъмин кардан*):

It is government's responsibility to ***provide / supply / assure / ensure / find / guarantee / insure / keep / make provision / make provision for*** people's need.

Таъмин кардани эҳтиёҷоти мардум вазифаи давлат аст.

2) Феълҳои муродиф ҳамчун ифодакунандаи эҳсосот ва тафаккур: *believe, trust, entrust, confide, credit, commit* (ҳама ба маънои *бо вар кардан*): I can not ***believe / trust / entrust / confide / credit / commit*** to him anymore.

Ман дигар ба вай *бовар карда* наметавонам.

3) Феълҳои муродиф ҳамчун ифодакунандаи ҳолати руҳӣ: *wonder, be surprised, be amazed, be excited* (ҳама ба маънои *дар ҳайрат мондан*):

She ***wondered / was surprised / was amazed / was excited*** by seeing me at her wedding.

Вай аз дидани ман дар тӯйи арӯсияш *дар ҳайрат монд*.

4) Феълҳои муродиф ҳамчун ифодакунандаи дигар воҳидҳои нутқ: *ask, demand, inquire, question, be interested* (ҳама ба маънои *пурсон шудан*):

My mother ***asked / demanded / inquired / questioned / was interested*** the reason of my being late. Модарам сабаби дер омадани маро *пурсон шуд* [8, с. 33-47].

Боиси қайд аст, ки баъзе аз намунаҳои муродифии зикргардида мафҳуми ҳаммаъногии феълҳоро ба пуррагӣ фароҳам нагиранд ҳам дар нутқи рӯзмарра ҳамчун муродиф истифода бурда мешаванд.

Миқдори муродифҳои сифатӣ низ дар таркиби луғавии забони англисӣ кам нестанд. Муносибатҳои муродифӣ асосан байни сифатҳои ба назар мерасанд, ки ифодагари аломатҳои ахлоқу одоби ва зеҳнии инсон мебошанд. Чунин мафҳумҳо нисбатан аниқтар муқарар карда намешаванд ва аз ин рӯ бештар бо калимаҳои ҳаммаъно ифода мегарданд. Масалан барои ифодаи мафҳуми *доно* дар забони англисӣ чунин муродифҳоро истифода бурдан мумкин аст: *clever, smart, intelligent, wise*: Dolphins are ***clever / smart / intelligent / wise*** mammals. Ромузҳо ширхурони *доно* мебошанд [11, с. 19-23].

Аз лиҳози луғавӣ сифатҳои забони англисӣ низ ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд, ки муносибатҳои муродифии онҳо аз ҳам фарқ мекунанд:

1) Сифатҳои аслии ба ҳам муродиф нисбатан сершуморанд, яъне интихоби калимаи ҳаммаъно барои чунин аломатҳо душвор нест. Масалан аломати *калон* бо муродифҳои *big, large, huge, bulky, considerable, gross, heavy, king-size, large-scale, major* ифода шуда метавонад.

It was a very ***big / large / huge / bulky, considerable, gross, heavy, king, size, large-scale, major***. Вай хеле *калон* буд.

2) Сифатҳои нисбии ба ҳам муродиф дар муқоиса бо сифатҳои аслий, ҳам аз лиҳози семантикӣ ва ҳам аз лиҳози сохторӣ фарқ мекунанд. Масалан барои ифодаи мафҳуми *чӯбин* муродифҳои маҳдуди *wooden, woody, wood, ligneous* истифода бурда мешаванд. Маҳдудияти ин муродифҳо дар сохтори сетои аввал равшан зоҳир гаштааст, яъне решаи ҳарсе *wood* (*чӯб*) аст ва танҳо флексияи онҳо иваз карда шудааст:

There was a ***wooden / woody / wood / ligneous*** bed in a corner of the room. Дар як кунҷи хона кати *чӯбине* меистод.

Чунончи маълум гашт, дар забони англисӣ истифодаи муродифҳо бо сифатҳои аслий нисбат ба сифатҳои нисбӣ бештар воমেҳурад. Аксар мафҳуми сифатҳои нисбӣ дар шакли дигар ҳиссаи нутқ (исм ё зарф) баромад мекунанд ва ҳаммаъногии онҳо танҳо дар муносибати синтаксисиашон ошкор мегардад.

Зарфҳои ба ҳам муродифи забони англисӣ ҳам мисли дигар ҳиссаҳои нутқ аз ҷиҳати сохт содда, содда ва мураккаб мешаванд. Масалан муродифҳои *fast, quickly, rapidly, promptly, high-speed* мафҳуми *тез-ро* ҳамчун зарф ифода мекунанд. Дар ин масъала пасванди «-ly», ки аз решаи сифатҳо зарф месозад, хеле сермаҳсул аст: We dressed ***fast / quickly / rapidly /***

promptly / in high-speed and hurried to the party. Мо *mez* сарулибос пӯшида ба шабнишини шитофтам [3, с. 43].

Аз лиҳози маъноӣ луғавӣ муносибатҳои муродифии зарфҳо дар гуруҳбандии зерин зоҳир мешаванд:

1) Зарфҳои замон дар муносибати муродифӣ: *annually, every year, yearly, per annum* (ба маъноӣ *ҳар сол*): They fly here *annually / every year / yearly / per annum* and spend the winter. Онҳо *ҳарсол* ба инчӯ парида меоянд ва зимистонро мегузаронанд.

2) Зарфҳои макон дар муносибати муродифӣ: *everywhere, far and wide, all over, across the geographic spectrum* (ҳама ба маъноӣ *ҳамаҷо*): *Everywhere / far and wide / all over / across the geographic spectrum* was covered by white snow. *Ҳамаҷо* бо барфи сафед пӯшонда шуда буд.

Муносибатҳои муродифӣ байни ҷонишинҳои забони англисӣ аҳён ифода мегарданд, ки аз лиҳози дигар категорияҳои грамматикӣ норасоגיע доранд. Масалан барои ифодаи шахси сеюми мисли забони тоҷикӣ ё русӣ се ҷонишини шахсӣ истифода бурда мешавад: *he* (ҳамчун *вай* - мард), *she* (ҳамчун *ӯ* - зан), *it* (ҳамчун *он* - ғайришахс). Дар инчӯ дигар категорияҳои грамматикӣ ҷонишин, аз ҷумла ҷинсият ва шахсият, муносибатҳои муродифии онҳоро маҳдуд мегардонанд: *He / She / It* was there standing among others. *Вай* дар он ҷо байни дигарон меистод.

Ҳангоми ифодаи соҳибият низ ҳамин монета воমেҳурад. Масалан: It is *my* book. Ин китоби *ман* аст. It is *mine*. Ин аз ман аст

Бояд гуфт, ки байни ин ду намунаи зикргардида хатогие нест, вале ҳангоми истифода мафҳуми контекстӣ ва грамматикӣ он бояд ба назар гирифта шавад

Дар бобати муносибатҳои муродифӣ бо шумораҳо ҳаминро бояд қайд кард, ки маъно ва мафҳуми шумораҳо ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар дигар забонҳо нисбатан маҳдуд мебошад. Аз ин рӯ ҳаммаъногии шумораҳо бо якдигар танҳо дар ҳолати ифодаи рақамӣ ва ҳарфӣ онҳо зоҳир мегардад. Масалан: 5 бо *five* (ҳарду бо маъноӣ *панҷ*): There were only *5/ five* books in his bag. Дар китобдони вай танҳо *панҷ* китоб буд.

Ё худ шумораи тартибии *the 1st* бо *the first* (ҳарду бо маъноӣ *якум*) танҳо мувофиқати рақамию ҳарфӣ муносибати муродифии шумораҳоро таъмин мекунад: Ferdinand Magellan was the *1st / first* traveler who sailed around the earth.

Дар забони англисӣ низ мисли забони тоҷикӣ муродифҳое, ҳастанд ки ҳамчун истилоҳ (калимаҳои соҳавӣ) шинохта мешаванд. Алалхусус дар байни воҳидҳо ва ифодаҳои ҳиссаҳои нутқи мустақил. Масалан калимаҳои *client, customer, consumer* (ҳарсе маъноӣ *мизоҷ*) дар назари аввал муродифҳои пурра метобанд. Вале агар чуқуртар таҳлил кунем, *client* ҳамчун *мизоҷ* маъноӣ умумиро ифода мекунад ва дигаре ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ: *customer* (ба маъноӣ *харидор*) ва *consumer* (ба маъноӣ *истеъмолкунанда*) шарҳ дода мешаванд: Not all *consumers* can be the *customers / clients* of your shop. На ҳамаи *истеъмолкунандагон харидорони* мағозаи шумо шуда метавонанд.

Аз ин рӯ донишҷӯи муносибатҳои муродифӣ бо забони англисӣ алахусус дар байни ҳиссаҳои мустақил ё номии нутқ ба шахс имконияти мусоиди баёни фикрро фароҳам меорад. Шахс метавонад ба ғайр аз ифодаи асосии калима боз тобишҳои дигари маъноӣ онро азхуд намуда, аз муоширати рӯзмарраи худ дар кишварҳои хориҷа ва ё бо хориҷиён дар дохили мамлакат натиҷагирӣ намояд.

Муродифшавии ҳиссаҳои ёридихандаи нутқ. Дар илми морфология ҳиссаҳои ёридиханда ё номуқтақили нутқ гуфта, он гурӯҳи калимаҳоро меноманд, ки маъноӣ муқтақили луғавӣ надошта, муносибати байни калимаҳоро дар ҷумла таъмин мекунанд. Пешоянд, пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо аз қабилҳои ҳиссаҳои ёридихандаи нутқ мебошанд. Бояд қайд кард, ки азбаски воҳидҳои ҳиссаҳои ёридихандаи нутқ маъноӣ луғавӣ озод ва ё комилро ифода намекунанд, аз ин рӯ муносибатҳои муродифии онҳо дар ҳамаи забонҳо танҳо дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо иникос меёбанд.

Пешояндҳо калимаҳои ёридихандае мебошанд, ки муносибатҳои гуногунро байни аъзоёни муқтақил ва тобеъи ибора таъмин мекунанд. Пешояндҳои забони англисӣ низ аз лиҳози сохт содда (*on, under*) сохта (*behind*) ва мураккаб (*within, in front of*) мешаванд, вале ҳангоми ифодаи муносибатҳои муродифӣ ба ҳамсохтии онҳо аҳамият додан шарт нест. Ҳангоми таҳлили пешояндҳои муродиф бештар маъноӣ луғавӣ онҳо ба назар гирифта мешавад.

Пешояндҳои ба ҳам муродифи *in, at, within, during* (ҳама бо маънои *дар*) бо исмҳо якҷоя омада барои ифодаи замон хизмат мекунад: She never stops talking *in / at / within / during* the lessons. Ў *дар* дарсҳо хеле бисёр гап мезанад.

Баъзе аз пешояндҳои забони англисӣ баробари муродиф будан дар як гуруҳи луғавӣ дар гуруҳи дигари луғавӣ низ муносибати муродифии худро нигоҳ медоранд. Масалан пешоянҳои *in, at, on* (ҳама ба маънои *дар*) хангоми ифодаи замон ба ҳам муродифанд: I was *in* May. Ин (*дар*) моҳи май буд. She came *at* 8 o'clock. Ў (*дар*) соати 8 омад. They will come *on* Sunday. Онҳо (*дар*) рӯзи як шанбе меоянд.

Дар мавриди дигар, яъне хангоми ифодаи макон, ҳам пешояндҳои *in, at, on* (ҳама ба маънои *дар*) ба ҳам муродиф боқӣ мемонанд: We live *in* Dushnbe. Мо *дар* Душанбе зиндагӣ мекунем. It was *at* the theatre. Ин *дар* театр буд. His flat is *on* the second floor. Хучраи вай *дар* ошёнаи дуюм аст [5, с. 29].

Ин ҷо бояд донист, ки ҳар як аз пешояндҳои зикргардида (*in, at, on*) баробари муродиф будан, мавриди истифодаи ба худ хосро доро мебошанд.

Мисоли дигари муносибатҳои муродифии пешояндҳо дар мазмуни *муқобил* ифода мегардад, ки пешояндҳои *against, opposite, in front of, contra, versus, contrary to* ба ҳам муродифанд: It was *against, opposite, in front of, contra, versus, contrary to* my project. Ин *муқобили* лоиҳаи ман буд.

Пайвандакҳо калимаҳои ёридиҳанде мебошанд, ки алоқамандии калимаҳоро дар таркиби ибораву ҷумлаҳо ва ё ҷумлаҳои соддаро дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб таъмин мекунанд. Пайвандакҳои забони англисӣ низ аз лиҳози сохт ва мазмун ба гурӯҳҳои махсус тасниф карда мешаванд. Муносибати муродифии пайвандакҳои забони англисӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан пайвандакҳои пайваस्तкунандаи *but* ва *and* таҳо дар ифодаи инкорияти ҷумҳои мураккаб, ҳамчун *аммо* ба ҳам муродиф шуда метавонанд: I am short *but / and* my brother is tall. Ман қадпаст ҳастам, *аммо* бародарам қадбаланд аст.

Пайвандаки тобеъкунандаи *that* ба маънои *ки* дар ҷумлаҳои тобеъи мубтадо ё пуркунанда, метавонад ҳам бо пайвандаки *who* (ҳамчун *ки* барои муайянкунии шахс) ва *which* (ҳамчун *ки* барои муайянкунии ғайришахс) ҳаммаъно, яъне муродиф бошад: I know the singer *who / that* sings this song. Ман ҳофизе, *ки* ин сурудро сароидааст, медонам. I found the key *which / that* you lost yesterday. Ман калидере, *ки* шумо дирӯз гум кардед, ёфтам.

Пайвандаки дигари тобеъкунандаи *when* (бо маънои *вақте ки*) барои фароҳам овардани тобишҳои маъноии худ метавонад бо *while, as, although, if, incase* муродиф гардад. Бояд гуфт, ки қисме аз чунин пайвандакҳои муродиф мавриди ҳаммаъногии хосро доранд, яъне на ҳама вақт пайвандакҳои зикргардида муродифи якдигар шуда метавонанд: I ran into Lola, *when / while / as* I was walking in the park. Ман *вақте, ки* дар боғ сайругашт мекардам бо Лола вохурдам.

Дар намунаи болоӣ танҳо пайвандакҳои *while* ва *as* мазмунан ивазкунандаи *when* шуда метавонанд [5, с. 39].

Барои ифодаи муносибатҳои муродифии *when* бо *although, if, incase* (бо маънои *ҳарчанд* ё *агар*) мавриди истифода ва ё ҷумлаҳои дигар зарур меоянд: I decided to leave my native town, *when / although* it was too difficult for me. Ман тасмим гирифтам то зодгоҳамро тарк кунам, *ҳарчанд* ин кори осон набуд. A contestant is disqualified *when / if* he disobeys the rules. Иштирокчии мусобиқа *агар* қоидаҳоро риоя накунад аз бозӣ хорич карда мешавад.

Нидоҳо калимаҳое мебошанд, ки эҳсосоти гӯяндаро нисбат ба мазмуни матн ифода мекунанд. Микдоран нидоҳо дар ҳамаи забонҳо кам мебошанд. Аз ин рӯ ҳам маъногӣ ва ё муродифии онҳо низ аҳён ба назар мерасад. Дар забони англисӣ барои ифодаи ҳайрат нидоҳои *oh, ah, alas* (ҳама бо маънои *ох*) истифода бурда мешаванд, ки метавонанд муродифи якдигар бошанд: *Oh / Ah, / Alas!* What are you doing here?! *Ox!* Ту инҷо чӣ кор мекунӣ?!

Ҳангоми ифодаи хурсандӣ бошад, нидоҳои *hurrah* ва *hurray* (ҳарду бо маънои *ура*) ҳамчун муродиф истифода бурда мешаванд, ки танҳо аз лиҳози орфографӣ (бо чанд ханд дар охир) аз ҳам фарқ мекунанд: *Hurrah / Hurray!* We are home again! *Ура!* Мо ба хона расидем!

Бояд хотирасон кард, ки муродифҳо пеш аз ҳама калимаҳои ба ҳам ҳаммаъно буда, мувофиқи маънои луғавӣ ба ҳайси ягон ҳиссаи нутқ баромад мекунанд. Хусусияти якбора ба вазифаи якчанд ҳиссаи нутқ нақш бозидаи муродифҳо имконпазир нест, чунки дар ин ҳолат онҳо хусусияти синонимиягии худро гум

мекунанд.

Муродифҳо дар таркиби ҷумлаҳо. Дар таркиби ҷумла калимаҳое ҳастанд, ки аз лиҳози грамматикӣ нисбатан устуворанд, яъне мантиқан нақши асосии ифодакунии фикри том ба уҳдаи онҳост. Ин калимаҳоро саръзоҳои ҷумла меноманд ва онҳо мубтадоу хабар (*subject and predicate*) мебошанд. Калимаҳое маъноӣ луғавияшон дар ҷумла нисбатан маҳдуд аст ва онҳо ба сараъзоён тобеъанд, аъзоёни пайрави ҷумла меноманд. Аъзоҳои пайрави ҷумла дар забони англисӣ ҳам пуркунанда (*object*), муайянкунанда (*attribute*) ва ҳол (*adverbial modifier*) мебошанд. Азбаски ҷумлаҳо аз калимаҳо иборат ёфтаанд ва ҳар як аъзои онҳо тӯфайли як калима ё гуруҳи калимаҳо ифода мегарданд, ҳаммаъногии онҳо дар қолаби лексикӣ инъикос меёбад. Инчунин маъно дорад, ки аксарият калимаҳо ё аъзоҳои ҷумла воҳиди муродифӣ доранд ва онро бе монеа мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Илова бар он дар ёфтҳои боби пешин, ки муродифҳо ҳамчун ҳиссаҳои нутқ таҳқиқ шуда буданд, ҳаминро метавон қайд кард, ки истифодаи онҳо дар ҷумла (гузариш аз вазифаи ҳиссаи нутқ ба вазифаи аъзои ҷумла) қобили қабуласт. Масалан: *The teacher asked a student about the text during the lesson. The educator questioned a learner about the story in the class* [5, с. 36-41]. Омӯзгор дар давоми дарс аз шогирд оид ба матн пурсон шуд.

Дар ду ҷумлаи зикргардида шаш ҷуфти муродифӣ оварда шудаанд, яъне калимаи *teacher* бо *educator*, *asked* бо *questioned*, *a student* бо *a learner*, *the text* бо *the story*, *during* бо *in*, *the lesson* бо *the class* ҳаммаъно ё худ муродиф мебошанд. *Аз лиҳози мантиқи мазмуни ҳар ду ҷумла нигоҳ дошта шудааст.*

Дар масъалаи ифодаи тобишҳои муродифӣ дар ҷумлаҳои забони англисӣ, ҳамчун аъзоҳои ҷумла боз ду намуди муродифҳоро аз ҳам фарқ мекунанд, муродифҳои забонӣ ва муродифҳои нутқӣ. Муродифҳои нутқӣ гуфта калимаҳо ва ё ибораҳои таркибии ҷумларо меноманд, ки «танҳо дар матн ё контекстҳои муайян ва бо ягон маъноӣ маҷозӣ ба ҳам муродиф мегарданд».

Дар ин асос метавон чунин шаклҳои муродифҳоро дар таркиби ҷумла шинохт:

- а) муродифшавии ибораҳои таркиби ҷумла;
- б) муродифшавии ҷумлаҳои содда;
- в) муродифшавии ҷумлаҳои содда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб;
- г) муродифшавии ҷумлаҳои мураккаб.

Ҳангоми таҳлили воҳидҳои муродифӣ дар ҷумла мисли он ки дар ибора, бояд ифодаҳои марказии маъноӣ ҷумла муқарар карда шавад. Ин ифодаҳо метавонанд як калима, як ибора ва ё як ҷумлаи соддаи таркиби ҷумлаи мураккаб бошанд. Онҳо мазмуни асосии ҷумларо дар бар мегиранд. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ онҳоро сарҷумла низ меноманд [7, с. 11-14].

Масалан дар забони муносири англисӣ барои ифодаи ҷумлаи тобеъи сабаб ва мақсад якчанд тобишҳои муродифӣ бо алоқамандии гуногуни синтаксисӣ истифода бурда мешавад:

So you had put on this ... costume ... *for fun*... at me.

So you had put on this costume for *making fun* at me.

Аз ин рӯ ту ин костюмро барои *масҳара кардани* ман пӯшидӣ.

Ё худ дар намунаи дигар ифодаи сабаб дар тобишҳои муродифии ҷумлаҳои тобеъи ҳоли сабаб ба назар мерасад:

John fell silent *not knowing what to say*.

John fell silent *as he didn't know what to say*.

John fell silent *without knowing what to say*.

Чун, *аз надонистани он ки чӣ гӯяд*, хомӯширо пазируфт.

Мувофиқати тобишҳои муродифӣ дар ҷумлаҳои содда низ ба сохти синтаксисии онҳо бетағйир намоёнад. Истифодаи шаклҳои гуногуни феъл дар ин ифода нақши муҳим мебозад. Масалан шаклҳои феълии мафъул ва фоил яке аз воситаҳои баёни ҳаммаъноӣ дар ҷумлаҳои забони англисӣ мебошад:

Rudyard Kipling wrote «Jungle Book» in 1894.

Ридярд Киплинг «Китоби чангал»-ро соли 1894 навиштааст.

«Jungle Book» was written by Rudyard Kipling in 1894.

«Китоби чангал» аз тарафи Ридярд Киплинг соли 1894 навишта шуда буд.

Агар муродифии пурраи чумлаҳоро мавриди баррасӣ қарор диҳем, баъзан ифодакунии гуногунсохти чумлаҳо боиси тағирёбии услуби баён мегардад. Ин ҳодисаро бо ибораи дигар тағирёбии муносибати гӯянда нисбат ба фикри баёншаванда номем ҳам хато намекунем. Масалан дар чумлаҳои мазмунан ба ҳам муродифи зерин, зина ба зина масъулияти гӯянда нисбат далели баёншуда суст мегардад:

Mr. Jackson is expected to come in London today.

It's expected that Mr. Jackson comes in London today.

Эҳтимол меравад, ки имрӯз ҷаноби Чексон ба Лондон меояд.

Ҳамин тариқ, чумлаҳо, ки як фикри томо ифода мекунанд, бо ивазшавии ҷузъиёти худ метавонанд мазмуни умумии худро нигоҳ доранд. Ин қобилият танҳо дар истифодаи муродифҳо барои ифодаи калимаҳои таркиби чумла равшан аён мегардад.

Адабиёт

1. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д., Апресян. – М. : Инфра-М, 2004. – 200 с.
2. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка / И. В., Арнольд. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 420 с.
3. Бархударова, С.Г. Лексическая синонимия: сборник статей / С. Г. Бархударова. – М. : Академия, 2007. – 107 с.
4. Виллюман, В.Г. Английская синонимика. Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов / В.Г. Виллюман. – М. : Высшая школа, 2000. – 260 с.
5. Виноградов, В.В. Основные типы лексических значений слов / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 2003. - № 5.
6. Девлин, Д. Словарь синонимов и антонимов английского языка / Д.Девлин. – М. : Центрполиграф, 2002. – 320 с.
7. Камалиддинов, Б., Ниёзмұхаммадов, Б., Хусни баён / Б. Камалиддинов, Б.Ниёзмұхаммадов. – Душанбе : Маориф, 1989. – 460 с.
8. Литвинов, П.П. Англо-русский и русско-английский синонимический словарь с тематической классификацией / П.П. Литвинов. – М. : Яхонт, 2002. – 280 с.
9. Мухаммадиев, М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Мухаммадиев. – Душанбе : Маориф, 1993. – 209 с.
10. Ниёзмұхаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика, морфология) / зери таҳрири Б. Ниёзмұхаммадов, ҷилди 1. – Душанбе : Ирфон, 1973. – 360 с.
11. Хадеева-Быкова, А.А. Синтаксическая синонимия в английском языке / А.А. Хадеева-Быкова. – М. : ИМО, 1959. – 402 с.

ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОҒИ ВА СИНТАКСИСИИ МУРОДИФҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои морфолоғи ва синтаксисии муродифҳо дар забони англисӣ баррасӣ шудааст. Бояд қайд намуд, ки дар мақола тарзи ифодаи синонимҳо ҳангоми таҳлили чумлаҳо аз ҷиҳати морфолоғи ва синтаксисӣ маънидод гардидааст. Чи тавре ки дар мақолаи мазкур зикр шудааст, синонимия (хусусияти муродифӣ)-и калимаҳо асосан маъноӣ луғавӣ воҳидҳоро ифода мекунанд, ки он хоси ҳар як аъзои чумла аз ҷиҳати забон ба шумор меравад. Инчунин, муносибатҳои муродифӣ дар як гурӯҳ хеле сода ва дар гурӯҳи дигар басо мураккаб ифода мегарданд. Хусусияти морфологии муродифҳои забони англисӣ як шакли усули ба худ хосеро соҳиб буда, ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати сохт аз дигар забонҳо фарқ мекунанд. Бояд қайд намуд, ки аз нигоҳи забоншиносон аксар муродифҳои забони англисиро маҳз исми ташкил медиҳанд, чун ки мафҳуми ашё ва ҳодисот мисли дигар забонҳо дар забони англисӣ низ афзалият дорад. Ҳамзамон, баъзе аз намунаҳои муродифии зикргардида мафҳуми ҳаммаъноии феълҳоро ба пуррагӣ фароҳам нагиранд ҳам дар нутқи рӯзмарра ҳамчун муродиф истифода бурда мешаванд.

Калидвожа: муродиф, ифода, ҳаммаъно, яктаркиба, бисёртаркиба, ибораҳои таркибӣ, истилоҳ, муस्ताқил, синонимия, дахлпазирӣ.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ И СИНТАКСИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СИНОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются морфологические и синтаксические особенности синонимов в английском языке. Следует отметить, что в статье описывается способ выражения синонимов при анализе предложений с морфологической и синтаксической точек зрения. Как уже упоминалось в данной статье, синонимия (синонимический признак) слов в основном представляет собой лексическое значение единиц, которое характерно для каждого члена предложения с точки зрения языка. Кроме того, аналогические отношения выражаются очень просто в одной группе и очень сложно в другой группе. Морфологические характеристики синонимов английского языка имеют уникальную форму и метод, и они отличаются от других языков как по смыслу, так и по структуре. Следует отметить, что, с точки зрения лингвистов, существительные образуют большую часть синонимов английского языка, так как понятие вещей и событий имеет приоритетное значение в английском языке, как и в других языках. В то же время некоторые из приведенных примеров синонимов не передают в полной мере значения синонимов глаголов, но употребляются как синонимы в повседневной речи.

Ключевые слова: синоним, выражение, синоним, составное, составное словосочетание, термин, самостоятельный, синонимия, применимость.

MORPHOLOGICAL AND SYNTAX CHARACTERISTICS OF SYNONYMS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article discusses the morphological and syntactic features of synonyms in the English language. It should be noted that the article describes the way of expressing synonyms when analyzing sentences from the morphological and syntactic point of view. As mentioned in this article, the synonymy (synonymous feature) of the words mainly represents the lexical meaning of the units, which is characteristic of each member of the sentence from the point of view of language. Also, analogical relations are expressed very simply in one group and very complex in another group. The morphological characteristics of synonyms of the English language have a unique form and method, and they differ from other languages both in terms of meaning and structure. It should be noted that, from the point of view of linguists, nouns form most of the synonyms of the English language, as the concept of things and events has priority in the English language as in other languages. At the same time, some of the examples of synonyms mentioned do not fully convey the meaning of the synonyms of verbs, but they are used as synonyms in everyday speech.

Keyword: synonym, expression, synonym, compound, compound phrase, term, independent, synonymy, applicability.

Дар бораи муаллиф

Чуракулов Бозорали Раҳмоналиевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
назарияи тарҷума ва услубшиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 47 91 47
E-mail: bozfeb-05@bk.ru

About the author

Jurakulov Bozorali Rahmonalievich

Candidate of philological sciences, dosent
of the chair of Theory of translation and stylistic
Tajik State Pedagogical University named after
S.Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 47 91 47
E-mail: bozfeb-05@bk.ru

Об авторе

Джуракулов Бозорали Раҳмоналиевич

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории перевод и стилистики
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 47 91 47
E-mail: bozfeb-05@bk.ru

РОЛЬ СООТНОШЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ВЫРАЖЕНИЯ ИРРЕАЛЬНОСТИ В РЕЧИ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ

Махмадов Дж. Ш.

Таджикский национальный университет

«Вопрос о способах выражения ирреальности в сопоставляемых языках является одним из сложных вопросов грамматического строя любого языка. Это явление связано не только с лингвистикой, но и выходит за пределы области науки» [2, с. 57]. Главное место в языковом материале ирреальности принадлежит системе поддельных, мнимых, воображаемых, вымышленных персонажей, которые рассматриваются как совокупность различных классов слов, соотношенных с внеязыковой действительностью.

Понятие и термин ирреальности широко используются в синтаксисе и современных языках мира. В произведениях для выражения одного и того же понятия используются либо ирреальное, представляющее собой слой предположения, либо контрафактическое, что точнее, либо выражение, противоречащее факту, еще более явному.

Общепринятая грамматическая категория придавала значение ирреальности некоторым весьма общим глагольным формам. Предполагается указывать на то, что выраженный факт, поставленный в настоящее или прошлое, противоречит прожитой реальности. Это значение влияет на формы глаголов, встречающихся в гипотетической системе условно-подчиненных и в соответствующем предположении. Но оно может воздействовать на глагол самостоятельно или же сам глагол имеет ирреальное значение: **être-будан, avoir-доштан**.

«Вместе с тем, термин ирреалис сам по себе не так уж нов: целый ряд частных лингвистических традиций достаточно давно и единодушно признают существование особой грамматической категории глагола, характеризующей «ирреальные», «нереальные» или «воображаемые» ситуации» [1, с. 57]. Для некоторых современных языков, как французский, английский и таджикский, более широкое использование слов **irréel, unreal, ғайривоқеӣ** или **эҳтимолият**, которые больше означают недействительное, не настоящее предположение, вопреки реальности.

В качестве материала исследования избрана ирреальность одной из терминологий лингвистики во французском и таджикском языках. Большое число терминов, связанных с модальностью, образовались путем метафорического переноса названия общеупотребительных слов.

Мы попытаемся конкретизировать роль соотношения значений выражения ирреальности в речи разноструктурных языков, выявить общее положение об определяющей роли ирреальности в речи, которое реализует лексическое значение многозначного слова, происходящего в контексте. Это утверждение справедливо, но вместе с тем, часто высказываемое мнение по ирреальности зависит от условия контекста.

Во французском и таджикском языках, модальность может использоваться, в частности, временными формами **imparfait, futur simple, plus-que-parfait** и формами **subjonctif**, замони гузаштаи давомдор, замони оянда, замони ояндаи номуайяни, и формами **сослагательного и предположительного наклонения** и т.д.

Ирреальный оттенок не оформлен предикативно, а только окрашивает содержание высказывания в те или иные модальные тона. В этой функции могут быть употреблены собственно модальные слова: **incontestablement - бешубҳа, indubitablement- бешубҳа, inevitably-ногузир, évidemment - аён, effectivement- самаранок, sûrement- бешубҳа, vraisemblablement- тахминан, sans doute -бешубҳа, apparemment- аз афташ, probablement- яқинан, éventuellement -эҳтимолан, possible- мумкин, peut-être- мумкин ки.**

Наиболее широким значением обладают глаголы **будан-être, доштан-avoir, фиристодан-envoyer, тавонистан - pouvoir**, которую автор считает приемлемой, или же служит для передачи потенциально возможного действия, но для совершения которого требуются дополнительные условия.

Вторым по частотности являются глаголы **гирифтан - prendre** и **ичро кардан - faire**. Частое их наименование в текстах свидетельствует о том, что предположения нередко со значительной долей уверенности занимают довольно обширное место в научных стилях речи.

Как видим, значения ирреальности, отличаются способностью выходить за рамки одной терминосистемы. Семантически - это такие слова, в которых остаются нестертыми внутренняя форма, внутренний образ предмета или действия, оказывающие влияние на формирование значений.

Семантические сдвиги, наблюдаемые в заимствованных словах, использование ирреальности в различных функциональных стилях речи, включение их в словообразовательные ряды - все это происходит во времени и пространстве. Следовательно, можно в самом процессе заимствования видеть несколько этапов. Назовем их проникновением иноязычных элементов в результате языковых контактов, когда происходит не только фонетико-морфологическая, но и системная лексическая адаптация заимствованного слова, и принятием, как заключительным этапом всего процесса заимствования.

Ирреальности, указывающие на многократность действия в речи, употребляются с модальными глаголами предельными и аспектуальными, предельную валентность которых они реализуют. В таджикском и французском языках есть группа глаголов, которые имеют свои особенности.

В французском языке	В таджикском языке
vouloir – хотеть,	хостан —хотеть,
pouvoir – мочь,	тавонистан —мочь,
devoir – быть должным,	бойд-должен ,
savoir – знать,	шояд-возможно .

Модальные глаголы во французском и таджикском языках очень важны, так как помогают сделать речь говорящего понятным, предположительным и эмоциональным.

Если в предложении имеется лексическое указание на предшествование, предельный глагол выступает со значением предполагаемый.

Ирреальность имеет двойственный характер: с одной стороны, она усиливает значения основного и предшествующего действия предмета, но, в то же время, обладает и функцией простого указания времени, поддерживая тем самым сему процессуальную. Любые датирующие ирреальности, взаимодействуя с валентностью глаголов, либо усиливают значение завершенности предельных глаголов, либо маркируют процессуальность действия в момент прошлого.

Распространения модальных глаголов приносят дополнительные аспектуальные характеристики выражения ирреальности, относящиеся к способам действия, прямых различных глаголов приобретают типичные для них оттенки значений. «Кроме того, их объединяет отсутствие формы либо будущего времени, либо прошедшего, либо вместе взятых, но к счастью, для того, чтобы выражать столь важные отношения в реальной жизни: долженствование, возможность или способность все эти глаголы приобрели себе заменителей, также выражаемых соответствующими грамматическими глагольными формами-индикаторами» [3, с. 110]. При указании на длительность действия и некоторых количественных характеристиках, у модальных глаголов развивается оттенок многократности, а биаспектуальные и неопределенные глаголы реализуют валентность процессуальную. Лексические указания на предшествование и различные датирующие компоненты предположения четко дифференцируют правильных и неправильных глаголов, тогда как аспектуальные глаголы сохраняют свою двойственность.

Можно констатировать, что предельность и неопределенность глаголов французского и таджикского языков для выражения ирреальности – это одно из их валентных свойств, для проявления которых не нужны определенные условия. Выражение предшествования ирреальности осуществляется при реализации валентных свойств глаголов, к примеру, глагол **prendre-гирифтан**.

- prendre qn par la main — дасти касеро гирифтан;
- prendre au collet — аз гиребон гирифтан;
- prendre le bâton — чӯбро гирифтан;

- prendre un parapluie — чатрро гирифтан;
- prendre du pain — харидан, нонро гирифтан ;
- prendre son repas — хурдан, хӯрок хӯрдан;
- prendre du thé — чой нӯшидан;
- prendre la mer — ба бахр баромадан; шино кардан;
- prendre terre — фуромадан (ба соҳил) ;
- prendre un chemin — ба роҳ баромадан;
- prendre l'air — паридан (аз ҳавопаймо).

В семантику ведущей формы выражения предшествования – плюс к перфекту - входят два компонента: временной, инвариантный компонент - предшествование - и завершенность, аспектуальный компонент, непостоянный, обнаруживаемый лишь у предельных глаголов. В условиях наименьшего распространения синтагматически проявляются свойства предельных, неопредельных и аспектуальных глаголов, перевес завершенности обусловлен семантикой глагольной формы.

Показательно то, что синтагматические выразители времени (ирреальные слова **комилан, эхтимолан, бешубҳа, мумкин ки, absolument, probable, il est sûrement, certainement, il est possible,**) не определяют аспектуальности, эти компоненты предложения не исключают проявления как перфективной, так и не перфективной валентности, что особенно очевидно в случае аспектуальности нейтральных глаголов, где наблюдается как предшествование завершенности, так и предшествование процессуальной.

Таджикский и французский языки почти существенно отличаются друг от друга с точки зрения выражения вероятности. Средства выражения данных глаголов **supposer, soupçonner, être sûr, suspecter, affirmer, être sur, savoir, être certain, juger, reconnaître, prétendre, admettre, considérer, trouver, penser, croire, se douter, presumer, supposer, soupçonner, imaginer, фарз кардан, гумонбар шудан, боварӣ доштан, гумон кардан, тасдиқ кардан, боварӣ ҳосил кардан, доништан, боварӣ, ҳукм кардан, эътироф кардан, вонамуд кардан, иқроп шудан, баррасӣ кардан, пайдо кардан, фикр кардан, бовар кардан, шубҳа кардан, фарз кардан, гумон кардан, тасаввур кардан,** и так далее, их модальные значения находятся в тесной связи с системой и типологическими характеристиками каждого из сопоставляемых языков.

Ирреальность передает процессуальность в предложение и располагает ее в прошедшем времени, контекстные показатели конкретизируют отношение предшествования.

Неличные глагольные формы в французском и таджикском языках имеют специфические особенности взаимодействия темпоральности и аспектуальности. Сложное причастие и сложный инфинитив способствуют реализации перфективной валентности. **Pleuvoir- il pleut, falloir- il faut, neiger- il neige, plaire- il plait.**

У неличных форм глагола также взаимодействуют валентности характеристики глаголов и аспектуальные значения форм. Например, в таджикском языке глагол **боистанбояд** и глагол **шоистан- шояд**.

Среди глаголов движения **aller, venir, arriver, partir, sortir, monter, descendre devenir, revenir, rentrer, рафтан, омадан, рафтан, баромадан, фуруд омадан, шудан, баргаштан** перемещения из которых подавляющее большинство обладает выраженной предельной валентностью, выделяются неопредельные глаголы общего ненаправленного движения: **қадам задан -marcher, саёҳат кардан -voyager, овардан -porter, рондан -conduire.**

Значение принадлежности выражается, с одной стороны, наиболее семантическим глаголом **avoir-доштан, être -будан,** который, однако, включая как сему обладания, так и сему приобретения, относится к биаспектуальным.

Лексико-семантическая группа глаголов, выражающих эмоции, содержит такие неопредельные глаголы, как **aimer, mepriser, protester, chercher, admirer, hair, craindre-дӯст доштан, хор кардан, эътироз кардан, чустучӯ кардан, ба ҳайрат овардан, нафрат кардан, тарсидан.**

Список ирреальности, достаточно маркированных в отношении их места на основе семантического показателя, может быть расширен и уточнен после статистического обследования других типов предложений и на более широком материале.

«Известно, что исследование того или иного стиля речи состоит в выявлении конкретного круга определённых и неопределённых частей речи...» [4, с. 233]. Предлоги и

союзы также играют ключевую роль в связи с соединением слов в предложениях и речи, которые помогают охарактеризовать причину речи действия говорящего как реальный или ирреальный.

Изменения во внешней форме обозначения при синонимизации определяются использованием различных способов выражения уподобления, которые могут рассматриваться как некие формальные признаки метафорической номинации.

Проведенный анализ показывает, что в таджикской терминологии ирреальности роль метафоры в обогащении словаря значительно разное, поскольку для французского языка в значительно большей степени характерно семантическое словообразование. При наименовании в английском языке принимаются во внимание, прежде всего, функциональные, практические стороны предмета, а во французском - его внешние свойства, менее связанные с назначением предмета.

В роли соотношения значений выражения ирреальности в речи большое внимание уделяется упражнениям на артикуляцию звуков французского языка, объяснение правил орфоэпии, в частности, чтению буквосочетаний. Порядок упражнений определяется доступностью, от простейших к более сложным. В простейшие фонетические упражнения вошли интернациональные слова, звучание которых близко по звучанию соответствующим словам в родном языке.

Одновременно с запоминанием произношения, усваивается и значение слов. Понимание смысла каждой лексической единицы достигается или путем угадывания смысла (интернациональные слова) или благодаря переводу. На последующих занятиях осуществляется контроль как чтения, так и знания значений слов, изученных на предыдущих занятиях.

Слова в речи имеют те же орфоэпические трудности, что и специальная лексика, изученная на занятиях. Для закрепления грамматического материала вводится также дополнительная специальная лексика. На базе этой лексики можно составлять новые предложения по типу пройденных, повторить глагольные времена ирреального грамматического явления.

В качестве экстралингвистических причин развития именного стиля и использования имени действия можно назвать тенденцию к научности, более точному определению понятий. Но последнюю роль играет и принцип языкового выражения ирреальности, понимающий в данном случае как возможность сообщать, одним насыщенным предложением, большое количество информации.

По своей семантике отглагольные существительные здесь в какой-то степени связаны со звуками, шумами (либо прямо, либо опосредованно).

Видимо, то, что здесь называется ирреальным для французов охватывает как потенциал, так и нереальность латыни (и греческого языка) [10]. Это значит, что таджикский язык (как и французский и английский) не различает по разным глагольным формам собственно нереальное значение «**Агар ман имконият медоштам - Si j'avais la possibilité**» от потенциального значения «**Агар ту ин корро куни - Si tu le faisais**» (факт считается возможным).

Поэтому принято считать, что его можно поместить только в прошлое или настоящее, в отличие от потенциала, который, выражая возможное нереальное, открыт будущему. Эта временная концепция появляется в латинском синтаксисе [7, с. 239].

Однако на это строгое правило часто накладывались ограничения распределения. Потенциал прошлого иногда противопоставляли нереальному [8, с. 158]. Для латинского синтаксиса Эрнута и Томаса этот потенциал прошлого является «старым значением» несовершенного сослагательного наклонения, а значение нереального является лишь следствием производного значения [7, с. 13-15].

Таким образом, мы можем обобщить обычную концепцию нереального в трёх моментах:

- мы имеем ирреальную ценность, когда выраженный факт противоречит по реальным событиям.
- ирреальное можно поместить только в прошлое или настоящее (и оно это настоящее, связанное с прошлым) [10].
- ирреальное имеет синтаксическое и лексическое значения.

Второй пункт является следствием первого. Но легко найти примеры, которые, имея форму и ценность нереального противоречат этим двум пунктам. Подобные примеры обязывают нас дать другое определение нереального.

По-французски мы не можем рассчитывать на тур «**Si tu voulais, je te dirais tous. Агар мехостӣ, хамаашро ба ту мегуфтам**», которые могут иметь потенциальную ценность. Но очередь «**Si tu étais venu, je t'aurais emmené au cinéma. Агар ту меомадӣ, ман туро ба кино мебурдам**» обычно описывается как нереальное из прошлого.

Делонуа, отмечает, что всегда можно перевести нереальное с греческого на французский с помощью составных форм (что не является практикой переводчиков) [6, с. 8-11]. Он делает странный вывод, что в настоящем нет ничего нереального. Мы предпочитаем говорить, что эти составные формы не всегда имеют преходящее временное значение.

Таким образом, нереальное не есть выражение факта, противоречащего действительности.

Но то, что противостоит реальному, — это не выраженный факт: это точка зрения, с которой он рассматривается. Такая нереальная точка зрения противопоставляется не фактам, событиям, а тому, что думает говорящий, его душевному состоянию.

Нельзя определить грамматическую категорию нереального без того, что отличает от высказываемого факта той точки зрения, с которой она рассматривается. В противном случае, мы логически получаем несостоятельную позицию, подобную той, которую все же поддерживал Вагнер [9, с. 44]. Утверждение «**Агар ман пул медоштам, ин мошинро мехаридам. Si j'avais de l'argent, j'achèterais cette voiture**» представлено там как эквивалентное «**Ман пул надоштам ва ин мошинро харида натавонистам. Comme je n'avais pas eu d'argent, je n'ai pu acheter cette voiture**». Но такие утверждения не эквивалентны, поскольку их можно противопоставить: «**Агар ман пул медоштам, ammo пул надоштам. Si j'avais de l'argent, mais je ne l'avais pas**».

Чтобы объяснить их отличия, необходимо противопоставить точку зрения высказанному факту: «**Агар ман пул медоштам - Si j'avais de l'argent**» с точки зрения, противоположной тому, что знает говорящий — «**ammo пул надоштам - mais je ne l'avais pas**» отвергает факт, противоречащий событию, из того, что знает говорящий.

Таким образом, вербальные формы нереального указывают на принятие точки зрения, противоречащего реальной точке зрения говорящего. Нереальной затем появляется как отмеченный по отношению к потенциалу, который указывает принятие точки зрения, только отличной от точки зрения реальной [9, 13]. Роль соотношения выражения ирреальности в речи таджикского и французского языков является формой, отмеченной принятием, в зависимости от контекста, значения потенциального или нереального. Но нереальность не ограничивает использование случая, когда говорящий подчеркивает принятую точку зрения.

Роль соотношения значений выражения ирреальности в языке разнообразна. Зависимость ирреальности от контекста или речи настолько сильна и видна, что включая в ее определение любой метафоры, на правах необходимого условия, она способствует реализации смысла. Таким образом, нереальное еще более явно вневременное в французском и таджикском языках. Этого вневременного персонажа достаточно, чтобы поставить под сомнение о концепции нереального как выражения противоречивого факта по событию.

Литература

1. Ландер Ю. А., Плунгян В. А., Урманчиева А. Ю. Исследования по теории грамматики. Вып. 3. Ирреалис и ирреальность. - М.: Гнозис, 2004. - С. 9-10.
2. Махмадов Дж.Ш. К вопросу о способах выражения ирреальности в таджикском и английском языках // кого национального университета. – Душанбе, 2017. - № 4/2. - С. 57-60.
3. Махмадов Дж. Модальные глаголы как средство выражения ирреальности в таджикском и английском ах // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2018. - № 2. - С. 110-114.
4. Махмадов Дж. Лексическое средство выражения ирреальной модальности в английском языке // Известия Академии наук Республики Таджикистан, отделение общественных наук. 2020. - № 3 (260) . -
5. Cf. L. Basset, "L'optatif et la dissociation cnonciative", *Lalies* 4, 1984, 53-59.
6. Delaunois, "Contribution", *passé composées* 8-11.
7. Ernout-Thomas. *Ce n'est qu'un "irréel adouci*. *Acta Classica* 44, 1974.- P. 13- 239.
8. Humbert, § 363; M. Bizos, *Syntaxe grecque*, Paris, 1961, 158-159.
9. R.L. Wagner, *Les phrases hypothétiques commençant par "si" dans la langue française des origines a la fin du XVI e siècle* 1939, Paris.- P. 13- 44.
10. https://www.persee.fr/doc/mom_0184-1785-2004-mon-32-1-2811.

НАҚШИ ТАНОСУБИ МАЪНОИ ИФОДАИ АМАЛИ ҒАЙРИВОКЕӢ ДАР ГУФТОРИ ЗАБОНӢОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Дар мақолаи мазкур нақши таносуби маънои ифодаи ғайривокеӣ дар забони тоҷикӣ ва фаронсавӣ таҳқиқ гардидааст. Нақши маънои асосии ифодаи ғайривокеӣ дар нутқу забон бештар ба имову ишора вобаста аст. Таносубияти маънои ифодаи ғайривокеӣ дар нутқ ниҳоят бузург буда, системаи маънои иловагӣ дорад. Вақте ки номҳои амал аз феъл сохта мешаванд, объективияти предмет ба амал меояд. Амалиёт ба таври дифференсиалӣ, бо аломатҳои худаш зухур меёбад. Маънои амали ғайривокеӣ дар семантикаи худ то андозае бо овозҳо, садоҳо алоқаманд мешаванд. Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқот ба сифати сабабҳои экстралингвистии нақши таносуби маънои ифодаи ғайривокеӣ дар гуфтор аз услуби забони гӯянда истифодаи амалро талаб мекунад, ки принсипи дарки он дар ин маврид, ҳамчун имкони муошират карданро талаб менамояд.

Калидвожаҳо: нақш, таносуб, маъно, ифода, ғайривокеӣ, нутқ, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ.

РОЛЬ СООТНОШЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ ВЫРАЖЕНИЯ ИРРЕАЛЬНОСТИ В РЕЧИ ТАДЖИКСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматриваются роль соотношения значений выражения ирреальности в речи таджикского и французского языков. Основным значением ирреальности в речи является язык и жестикация. Соотношения значений выражения ирреальности в речи чрезвычайно объемно и обладает системой дополнительных значений. При образовании имен действия от глагола происходит опредмечивания действия. Действие выступает дифференцированно, в сопровождении своих признаков. Нереальное значение по своей семантике в той или иной степени связано с голосами, звуками. По результатам исследования в качестве экстралингвистических соображений роль соотношения значений выражения ирреальности в речи требует использования языкового стиля говорящего, что в данном случае является принципом понимания, как возможности общения.

Ключевые слова: роль, соотношения, значения, выражения, ирреальность, речь, таджикский язык, французский язык.

THE ROLE OF THE RATIO OF THE MEANING OF THE EXPRESSION OF UNREALITY IN THE SPEECH OF THE TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

The article examines the role of the correlation of the meanings of the expression of unreality in the speech of the Tajik and French languages. The main meaning of unreality in speech is language and gestures. The correlations of the meaning of the expression of unreality in speech are extremely voluminous and have a system of additional meanings. When the action names are formed from the verb, the action is objectified. The action appears in a differentiated way, accompanied by its own signs. Unreal meaning in its semantics is to some extent connected with voices, sounds. According to the results of the study as extralinguistic considerations, the role of the ratio of the meaning of unreal expressions in speech requires the use of the speaker's language style, which in this case requires the principle of understanding as a possibility of communication.

Keywords: role, ratios, meanings, expressions, unreality, speech, Tajik language, French language.

Дар бораи муаллиф

Махмадов Ҷовидон Шарифович

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 985 62 69 19
E-mail: jovidon0909@list.ru

Об авторе

Махмадов Джовидон Шарифович

Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой иностранных языков
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 985 62 69 19
E-mail: jovidon0909@list.ru

About the author:

Makhmadov Jovidon Sharifovich

Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of Foreign
Languages
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 985 62 69 19
E-mail: jovidon0909@list.ru

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ БОЛЕЗНЕЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Каримова Д. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Терминологическая единица каждого языка классифицируется на определенные тематические группы, которые связаны друг с другом с точки зрения структуры и семантики. Медицинская терминосистема, в свою очередь, содержит огромное число терминов и терминосочетаний, которая относится к той или иной части медицины. Кожные заболевания – это тип болезни, которое поражает кожный покров и придатки кожи, т.е. сальные и потовые железы, ногти, волосы. Указанный вид болезни охватывает из групп болезни, и каждая группа классифицируется на подгруппы. У каждой подгруппы терминов кожных заболеваний имеется совокупность терминов и терминологические словосочетание, которые будут рассматриваться с точки зрения их лингвистических особенностей.

Таким образом, термины кожных заболеваний можно квалифицировать на следующие группы: истилохоти мансуби пиодермия – terms related to pyoderma (термины, относящиеся к пиодермии); истилохоти мансуби бемории хоришак – terms related to scabies (термины, относящиеся к чесотке); истилохоти мансуби бемориҳои вирусии пӯст – terms related to skin virus diseases (термины, относящиеся к кожно- вирусным болезням); истилохоти мансуби бемориҳои занбуруғии пӯст – terms related fingi skin's diseases (термины, относящиеся к грибковой болезни кожи); истилохоти мансуби дерматофития (бемориҳои занбуруғҳои пӯст) – terms related to rubromycosis (термины, относящиеся к кожным грибкам), истилохоти мансуби рубромиқозҳо – terms related to dermatophytosis (термины, относящиеся к рубромикозам, руброфитии). Далее, лингвистические особенности терминов и терминосочетания вышеназванных кожных заболеваний будут анализированы по отдельности.

1. Истилохоти мансуби пиодермия – terms related to pyoderma (термины, относящиеся к пиодермии). Термин пиодермия произошло от греческое слово *ρύον* – мадда, рим, фасод, чирк (гной) и *dérma* – пӯст (кожа) и означает гнойные заболевания кожи. Пиодермия является болезнью покровов кожи, которая, аккомпанирует гнойным и воспалительным процессом. По структуре и по форме термины данного типа кожных болезни, можно классифицировать на: **простые** (доғ [1, с. 12] – macula (макула), хубоб [1, с. 13] – bulla (булла), эктима [1, с. 14] - ecthyma, ulcerative impetigo (эктима), думмал [1, с. 50] – furunculosis (фурункулёз), **производные** (ширин+ча [1, с. 13] – rash, eruption (сыпь у детей); б) от существительных: гирех+ча [1, с. 14] - papule, papula (папула), хубоб+ча [1, с. 13] - vesicle, vesicula (везикула); дона+ча [1, с. 13] - finely papular (мелькая сыпь), **сложные** (хафтпӯст [1, с. 54] – carbuncle (карбункулус), саромос [1, с. 67] – erysipelas (эризипелас), ғӯзабила [1, с. 65] – impetigo bullosa, bullous impetigo (буллёзное импетиго) и **составные или термины-словосочетания** (стафилококи зард [1, с. 43] – yellow staphylococcus (жёлтый стафилококк), стафилококи сафед [1, с. 43] – white staphylococcus (белый стафилококк), стафилококи лимуранг [1, с. 43] - lemon staphylococcus (лимонный стафилококк).

Следует отметить, что пиодермия, в свою очередь, классифицируется на разные болезни, каждая из которых состоят из многочисленных терминов и терминосочетаний. Значительное количество терминов указанной группы прослеживаются в форме терминологического словосочетания или термины-словосочетания: рихинаксории стафилококкӣ ё стафилодермия [1, с. 46] - staphylo-derma, staphylococcal pyoderma (стафилодермия), обиласории стафилококкӣ ё остиофолликулит [1, с. 46] - staphylococcal [staphylococcal, follicular, Bockhart's] impetigo, superficial pustular perifolliculitis (стафилококковое импетиго), фолликулити амиқ ё газакӣ римноки амиқӣ халатачаи мӯй [1, с. 47] - profound folliculitis (глубокий фолликулит), сикози муқаррабӣ - sykosis vulgaris, folliculitis barbae, barber's itch (обыкновенный сикоз), газакӣ беи арақ [1, с. 54] – hydradenitis, hidrosadenitis (гидраденит), стафилодермияи навзодҳо ва мунташир [1, с. 56] - vesicopustulosis (везикопустулёз), дабилаҳои сершумори кӯдак думмалсории ғайриҳақиқии Фингер [1, с. 57] – multiplex infant abscess /Finger's pseudofurunculosis (псевдофурункулёзис Фингера).

2. Истилохоти мансуби бемории хоришак – terms related to scabies (термины, относящиеся к чесотке). В сопоставляемых языках функционируют совокупность терминов и терминосочетаний, которые относятся к одному из видов кожных заболеваний, т.е. чесотки. По морфологическому составу термины данной группы классифицируются на: **простые** (кубба [1, с. 78] - bleb, blister (водяной пузырь; намлат [1, с. 81] – eczema (экзема); **производные** (хубобча [1, с. 78] – small blister, vesicle, bleb (маленький пузырь), рещо [1, с. 78] - sore; scab (болячки), хоришак [1, с. 78] - scabies (чесотка); **сложные** (донахоришак [1, с. 81] – prurigo (пруриго); **составные или термины-словосочетания** (карахшҳои хунин) [1, с. 78] , хуншорҳои рах-рах [1, с. 78] – linear bleeding (линейчатый кровотокающий), хоришаки ғайримуқаррарӣ [1, с. 79] unusual/uncommon scabies (необыкновенная/необычная чесотка); atopic eczema, atopic dermatitis – намлати атопикӣ (атопическая экзема) eczema vaccinatatum – намлати ваксиналӣ (вакцинальная экзема).

Следовательно, в сравниваемых языках, большинство терминов, относящиеся к чесотке используется в форме терминосочетаний. Если таджикские терминосочетания образуются на основе изафетной связи, то их эквиваленты в английском языке формируются посредством подчинительной связи, т.е. зависимый или подчинённый компонент подчиняется главному компоненту.

3. Истилохоти мансуби шабушноқӣ – terms related to pediculosis (термины, относящиеся к педикулёз). Данная группа состоит из следующих терминов и терминологических словосочетаний: шабушноқӣ - pediculosis (педикулёз), шабуши сар - pediculosis capitis (головной педикулёз), шабуши зери ноф – pediculosis pubis (лобковый педикулёз).

4. Истилохоти мансуби бемориҳои вирусии пӯст – terms related to skin virus diseases (термины, относящиеся кожно - вирусные болезни). В этой группе входят те термины, которые относятся к кожным вирусным заболеваниям. К ним относятся следующие терминологические единицы: табхол [90] - herpes (герпес), табхоли одӣ ё муқаррарӣ [1, с. 90] – herpes simplex (простой герпес), табхоли лаб [1, с. 90] – herpes of lips, herpes labialis (герпес на губах), табхоли узви таносул [1, с. 90] – genital herpes, herpes simplex of genitals, herpes genitalis (герпес половых органов), табхоли рӯй [1, с. 90] – herpes simplex of face, herpes facialis (герпес на лице), табхоли даҳон [1, с. 90] – herpes simplex of oral (герпес на рте), табхоли қарниаи чашм [1, с. 90] – herpes simplex of cornea (герпес роговой оболочки), стоматит [1, с. 90] – stomatitis (стоматит), афтоз [1, с. с. 90] - aphthosis (афтоз), озах [1, с. с. 93] – verruca, wart (бородавка), озахҳои одӣ ё муқаррарӣ [1, с. 93] – verruca vulgaris (обыкновенная бородавка), озахварам, [1, с. 95]- condyloma (кондилома), зағиломоси нӯктез [1, с. 95] - pointed condyloma, pointed wart, verruca [condyloma] acuminatum (остроконечная кондилома), зағиломоси нӯктези азим - giant condyloma, Buschke-Löwenstein tumor (гигантская остроконечная кондилома), озахварами паҳно [1, с. 95] - flat condyloma, condyloma latum (широкая кондилома).

Исходя, из указанных терминов данной группы стало известно, что почти все терминологические единицы, относящиеся к кожно-вирусным заболеваниям применяются в форме терминословосочетаний. Наряду с этим, в указанной группе прослеживаются некоторых термины, которые до настоящего времени сохранили свои заимствованные формы, например: *стоматит, афтоз* и др., т.е. они проникли из других языков через русский язык в лексическом составе таджикского языка. Среди терминов, относящихся к кожным вирусным заболеваниям имеется термины, компонент которых является заимствованным: зағиломоси нӯктези азим – Buschke-Löwenstein tumor (гигантская остроконечная кондилома) и др.

5. Истилохоти мансуби бемориҳои занбурӯғи пӯст – terms related fingi skin's diseases (термины, относящиеся к грибковая болезнь кожи). Как предыдущая группа, в этой терминогруппе содержится термины и терминосочетания. К ним относятся следующие, терминологические единицы: микозҳо – mycosis (микоз (название болезней человека и животных, вызываемых паразитическими грибами)). Данное заболевание, в свою очередь, разделяется на две группы, каждая из которых охватывает термины: **а) кератомикозҳо** [1, с. 98] – **keratomycosis (кератомикозы):** шукуфаи ранга ё сабусмонанд [1, с. 98]– pityriasis (педириаз), шукуфаи маълули сафед – pityriasis alba atrophicans (белый атрофический педириаз), шукуфаи сермӯйи сурх – pityriasis rubra pilaris (красный волосистый педириаз) шукуфаи рӯй – seborrhea faciei, seborrhea of face (педириаз лица), шукуфаи гулобӣ [1, с. 99] - pityriasis rosea (розовый педириаз), эритразма [1, с. 101]- erythrasma (эритразма), трихомикоз – trichomycosis (трихомикоз (грибковое поражение волос)), трихомикози зери бағал [1, с. 102] - trichomycosis axillaris (подкрыльцовый трихонокардиоз), трихомикози гиреҳшакл –

trichomycosis nodosa (узелковый трихонокардиоз); б) **дерматофития** [1, с. 3] – **dermatophytosis (дерматофия)**: эндермофитияи қадқашак ё чинҳои калон [1, с. 3] - tinea cruris, epidermophytia plicarum, epidermophytosis inguinalis, eczema marginalis (паховая эпидермофития (грибковое заболевание кожи и ногтей)); микози қафи пой [1, с. 5] – tinea pedis, ringworm of feet, athlete's foot (эпидермофития стоп), ихтилоли нохунҳо [1, с. 7] - nails disorder (расстройство ногти).

Из описания терминов данной группы стало известно, что все указанные единицы в этих группах по форме являются составными или терминосочетаниями. По компонентам они используются как в форме двухкомпонентных, так и в форме многокомпонентных единиц.

6. Истилохоти мансуби рубромикозҳо – terms related rubromycosis (рубромикоз, руброфития (высококонтрагиозный дерматомироз). Данная группа состоит из следующих терминов и терминосочетаний: рубромикози панҷаи пой [1, с. 9] – rubromycosis of nail plates (рубромикоз ногтевых пластинок), рубромикози панҷаҳои пой ва даст [1, с. 9] - rubromycosis of leg and hand (рубромикоз ноги и руки), рубромикози чинҳои калон ва пусти ҳамвор [1, с. 10] - rubromycosis of large wrinkles and smooth skin (рубромикоз крупной складки и гладкой кожи), рубромикози нохун [1, с. 11] - rubromycosis of nail (рубромикоз ногтей), трихофития [1, с. 15] – trichophytosis (трихофития (Заразное грибковое заболевание кожи (а также волос и ногтей) у человека и животных; стригущий лишай)), трихофитияи ришу мӯйлабҳо - tinea sycosis, trichophytosis barbae (трихофития бороды и усов), трихофитияи зоофилии тарашшӯхию римноки қисми мӯйдори сар [1, с. 17] - trichophytosis capitis (трихофития волосистой части головы), трихофитияи чатан - tinea cruris, trichophytosis cruris (трихофития промежности). Все указанные единицы используются в форме поликомпонентных терминосочетаний. В обоих языках они соответствуют и по семантике и по форме.

Таким образом, из тематической классификации терминов кожно-венерических болезни стало известно, что в сравниваемых языках терминосистемы этой отрасли медицины разделяются на шесть групп, каждая из которых содержит совокупность терминов и терминосочетаний. Все указанные выше термины используются в отрасли медицины и от общеупотребительных слов их отличают лишь семантические особенности, и эти свойства ощущаются только в пределах предложения и текста. Вдобавок к этому, следует отметить, что большинство указанных терминов проникли в таджикский язык из русского языка посредством латинского и до сей день, они сохраняют те формы, которые применялись в латинском языке. Одним из отличительных особенностей кожно-венерических терминов от терминов других отраслей заключается в том, что они в течение многих лет после проникновения в словарном составе сравниваемых языках не подвергались лексическим и семантическим изменениям. Некоторые термины данной отрасли в связи с развитием науки и техники стали архаизмами, т.е. вышли из употребления, и, это тенденция, больше всего, прослеживаются в лексическом составе таджикского языка. Например, некоторые таджикские термины, которые использовались в трактовках таджикско-персидских мыслителей, опять стали применяться в медицинской отрасли, но для их осознание потребуются интерпретация. К таким терминам относятся следующие единицы: рихинаксорӣ (пиодермия), думмал (фурункул), дабила (абсцесс), обиласорӣ (пемфигус), бусра (эктима), саромос (эризипелас). Почти все таджикские и английские кожно-венерические термины имеют латинское происхождения и большинство из них применяются в те формы, которые имеют в языке источника.

Литература

1. Зоиров П. Бемориҳои пӯст. – Душанбе: Сарредаксия илмии Энциклопедияи Тоҷик, 1999. – 352 с.
2. Большой русско-английский медицинский словарь. – Москва: РУССО, 2001. – 693 с.
3. Англо-русский медицинский словарь. – М.: РУССО, 2013. – 496 с.
4. Большой англо-русский и русско-английский медицинский словарь. – М.: Издательство Живой язык, 2020. – 592 с.
5. Гуляй П.Д. Кожные и венерические болезни. – Гродно: Гродненский государственный медицинский университет, 2003. – 182 с.

ТАСНИФИ МАВЗУИИ ИСТИЛОҲОТИ БЕМОРИҲОИ ПҮСТ ВА ЗУҲРАВӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таснифи мавзуии истилоҳоти бемориҳои пӯст ва чинсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф ҳама истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравиро аз рӯи мавзӯ ба шаш гурӯҳ тасниф кардааст, ки ҳар кадоми онҳо аз истилоҳот ва истилоҳот-ибораҳо иборатанд. Дар ҳар ду забон шумораи зиёди истилоҳоро ибора-истилоҳот ташкил медиҳанд. Агар дар забони тоҷикӣ чӯзҳои истилоҳот бо

хамдигар тавассути алоқаи изофӣ пайваст шаванд, пас дар забони англисӣ ин вазифаро тартиби калима иҷро мекунад. Дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда вомвожаҳои арабӣ, русӣ (дар забони тоҷикӣ), лотинӣ ва фаронсавӣ (дар забони англисӣ) мушоҳида карда мешаванд. Аксари вомвожаҳо дар ҳар ду забон шакл ва маънои худро нигоҳ доштаанд ва ин нишон медиҳад, ки онҳо дар тури солҳо бо таҳаввули семантикӣ ва сохторӣ дучор наомадаанд.

Калидвожаҳо: истилоҳот, ибора-истилоҳ, тоҷикӣ, англисӣ, истилоҳоти бемориҳои пӯст ва зуҳравӣ, пиодерма, стафилодерма, микоз, варам, ҳафтпӯст.

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОВ КОЖА-ВЕНЕРИЧЕСКИХ БОЛЕЗНИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящается тематической классификации терминов кожно-венерических болезни в таджикском и английском языках. По тематике автор классифицировал все кожно-венерические термины в сравниваемых языках на шесть групп, каждая из которых состоит из терминов и термины-словосочетания. В обоих языках значительное количество терминов являются терминологическими словосочетаниями. Если в таджикском языке компоненты терминосочетания связываются друг с другом посредством изафетной связи, то в английском эту функцию выполняет порядок слов. В лексическом составе исследуемых языках прослеживаются заимствованные термины из арабского, русского в таджикском языке и латинского и французского в английском. Большинство заимствованных терминов в обоих языках сохранили свою форму и значение, и это свидетельствует, о том, что в течение многих лет они не сталкивались с семантическими и структурными модификациями.

Ключевые слова: терминология, терминосочетание, таджикский, английский, кожа-венерологические термины, пиодермия, стафилодермия, микоз, абсцесс, фурункул.

THEMATIC CLASSIFICATION OF SKIN AND VENEREAL DISEASES TERMS IN TAJIK AND ENGLISH

This article is dedicated to the thematic classification of skin and venereal diseases terms in Tajik and English. According to the topic, the author classified all skin and venereal terms of the compared languages into six groups, each of which consists of terms and word combinations. In both languages, a significant number of terms are terminological phrases. If in the Tajik language the components of a term combination are connected to each other by means of a izaphet connection, then in English this function performs the word order. The lexical composition of compared languages includes borrowed terms from Arabic, Russian in Tajik, and Latin and French in English. Most of the borrowed terms in both languages have retained their form and meaning, and this indicates that for many years they have not encountered semantic and structural modifications.

Keywords: terminology, term combination, Tajik, English, skin and venereal terms, pyoderma, staphyloclerma, mycosis, abscess, boil.

Дар бораи муаллиф

Каримова Дилафруз Насибовна

Номзади илми филология, дотсенти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 988 26 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

Об авторе

Каримова Дилафруз Насибовна

Кандидат филологических наук, доцент кафедры
языкознание и сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 988 26 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

About the author

Karimova Dilafruz Nasibovna

Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor in the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 988 26 69 96
E-mail: dnk-92@inbox.ru

ВИДЫ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЧЛЕНАМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*Хамидова М. Н., Сайфитдинова М. Р.
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова*

Если слова с синтаксической связью (самостоятельные слова) отражают отношение подчинение-сочинение в словосочетаниях и предложениях, то синтаксическое отношение отражает семантическую связь между ними. Благодаря этому отношению с содержанием некоторые лингвисты называют его даже «содержательное синтаксическое отношение». Под синтаксическим отношением некоторые лингвисты понимают языковое явление, которое считается синтаксической связью.

В работах В. Г. Гака отношение подчинения и равенства между элементами словосочетания означает семантическое отношение между ними. Отношение подчинения и равенства между элементами словосочетания могут быть совершенно разными, лучше каждому из них дать отдельные названия. Исходя из этого, в основном используются два термина - «синтаксическая связь» и «синтаксическое отношение» [4, с. 45]. Синтаксическое отношение означает абстрактное синтаксическое содержание, оно возникает в результате соединения элементов во словосочетании.

Если данное явление рассматривать с точки зрения когнитивной лингвистики, некоторые из синтаксических отношений выражают отношение между предметами, событиями, признаками объективного мира. А некоторые из них присущи мышлению человека, они означают отношения между понятиями, являющимися частями определения и между простыми определениями внутри сложных определений.

В качестве примера первого вида синтаксических отношений можно привести отношения причины и времени, а второго вида - отношения предикативные и тематические. Число синтаксических отношений еще не определено окончательно. В традиционной лингвистике, как правило, упоминается четыре синтаксических отношений. Они могут быть предикативными, атрибутивными, объектными, адвербиальными отношениями, некоторые из них имеют несколько подвидов. В последние годы научные работы Ч. Филмора [9], Л. Теньера [8], И. П. Сусова [7], А. М. Мухина [6], Н. Ю. Арутюновой [1], В. В. Богданова [2] и других о синтаксической семантике обогатили рассуждения о синтаксических отношениях в традиционной лингвистике. Однако ни в одной из этих работ список синтаксических отношений не указан.

Учитывая вышесказанное можно предпринять попытку семантико-синтаксических отношений, поэтому в данной статье предпринимается анализ семантико-синтаксических отношений между членами предложения:

Как было указано выше, подлежащее и сказуемое являются центральными членами предложения. В лингвистической литературе относительно места сказуемого в структурной организации предложения существуют три точки зрения.

- 1) Подлежащее играет более важную роль, чем сказуемое.
- 2) Сказуемое господствует над подлежащим.
- 3) Подлежащее и сказуемое являются равноправными и взаимозависимыми членами предложения [10, с. 10].

Суждение о том, что нет чистого движения, а любое движение совершается кем-то/чем-то предполагает само собой разумеющимся то, что предмет и действие взаимно востребованы [10, с. 11]. Это значит, что наличие подлежащего в предпологает присутствие сказуемого. Отсюда, подлежащее и сказуемое представляют собой главные члены предложения, которые необходимы для его структурной организации. Весь строй предложения держится на них, хотя в нем имеются и другие обязательные компоненты, что

связано с валентными свойствами сказуемого как одного из компонентов структурного ядра предложения:

You foretold how it would be, when I first came to Langford [A. Jane, p. 4].

В данном примере подлежащим является *you*, которое выражено местоимением. Ядром предложения является сказуемое “*foretell*” и другие члены предложения подчиняются ядром предложения.

Как было отмечено выше, между подлежащим и сказуемым выделяют ряд отношений:

1. Предикативное отношение. Предикативность считается основой существования предложения и реализуется в основном в сопряженности форм подлежащего и сказуемого:

My young Lady accompanies me to Town, where I shall deposit her under the care of Miss Summers in Wigmore Street, till she becomes a little more reasonable [11, p.6].

В анализируемом примере формы подлежащего и сказуемого сопряжены, сказуемое «*accompany*» находится в третьем лице, что показывает связь сказуемого и подлежащего.

Под предикативностью большинство лингвистов понимают отнесенность высказывания (содержания предложения) к действительности, выражающаяся в категориях модальности, времени и лица (в интерпретации акад. В.В. Виноградова). Единство этих трех категорий выражается как синтаксическими, так и лексическими средствами.

Модальный компонент предикативности также реализуется разноуровневыми языковыми средствами а именно, формами наклонения глагола, модальными глаголами, модальными словами, частицами, интонацией и др.

Модальный аспект предложения в многих случаях находит свое выражение в формах глагола-сказуемого, что еще раз говорит о важнейшей роли сказуемого [10, с. 67]. Например:

1. But if the World **could know** my motive there, they would honour me [11, p. 5].

2. **If I were you**, I would certainly get him myself [11, p. 77].

3. **Whoever** is not with me is against me [11, p. 77].

Лицо как компонент предикативности также выражается и лексически и грамматически. К лексическим средствам выражения предикативности относятся местоимения и субстантивные слова, выступающие в функции подлежащего, а к грамматическим средствам выражения лица относятся флексии глагола со значением лица и числа.

1. **I am glad to find that Miss Vernon does not come with her Mother to Churchill** [11, p. 57].

2. **She speaks of her with so much tenderness and anxiety** [11, p. 56].

Сказуемое находится в двухсторонней зависимости, так как у любого предиката должен быть один или более актантов. Один актант - это исполнитель действия, а другой или другие - объект, адресат, орудие и т.п. Первый актант предиката выражается в позиции подлежащего. Например:

1. Upon the whole **I commend my own conduct in this affair extremely** [11, p. 45].

2. **I wish her to find her situation as unpleasant as possible** [11, p. 34].

Первое предложение является одно-актантным, в нем назван только один исполнитель действия, которое выражается местоимением «I».

Второе предложение является двух-актантным, оно содержит действия и объекта действия.

В пассивных конструкциях в позиции подлежащего может быть обозначен объект действия. Например:

1. **Really good advice was given to me** [11, p. 4].

2. **New toys were bought for the children** [11, p. 4].

Сказуемое с подлежащим, кроме предикативного отношения, может находиться в следующих типах отношений:

2. Агентивное отношение. Суть агентивного отношения заключается в том, что в позиции подлежащего обозначено исполнитель действия, а в позиции сказуемого обозначено действие. Например:

1. **Lady Susan has certainly contrived in the space of a fortnight to make my Brother like her** [11, p.4].

2. *I congratulate you on Mr. De Courcy's arrival* [11, p. 4].

В первом предложении агенсом действия является «Lady Susan», то есть исполнитель действия.

Во-втором случае агенсом действия является лицо, выраженное местоимением «I».

Встречаются случаи, когда сказуемое указывает не на действие, а на состояние.

Например:

1. *We are now in a sad state* [11, p. 7].

2. *I am still unconvinced* [11, p. 7].

В данных примерах отсутствует знаменательный глагол, т.е. в первом примере сказуемое выражается вспомогательным глаголом и существительным, а во втором примере сказуемое выражается вспомогательным глаголом и прилагательным.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что между главными членами предложения в основном прослеживаются два вида отношений: агентивное и предикативное.

Кроме обозначенных выше типов отношений, у сказуемых возникают определенные отношения с другими членами предложения.

1. Объектное отношение. Согласно теории Л. Теньера, любой глагол имеет свою валентность. Л. Теньер ввел в западноевропейское языкознание термин «валентность», под которым понимается число актантов, участвующих в раскрытии семантики глагольного слова и выделил авалентные (светает), одновалентные, (непереходные глаголы) (спать - to sleep), двухвалентные (получать - to take) и трехвалентные (отправить – to send) глаголы. Например:

I will send you a line, as soon as I arrive in Town [11, p. 6].

В данном предложении между сказуемым *send* и местоимением *you* прослеживается объектное отношение и между сказуемым *send* и дополнением *line* также прослеживается объектное отношение.

Объектные глаголы, способные принимать прямое или косвенное дополнение, или же и то, и другое. При объектных глаголах между компонентами предложения проявляется один тип отношения (объектное), чего нельзя обнаружить у неobjектных глаголов. Здесь выражаются только адвербиальные отношения.

Объектные глаголы подразделяются на неподстредственно переходные и косвенно переходные, что влияет на структурную организацию предложения:

1. *I passed off the letter as his wife's, to the Vernons, and when I write to him, it must be under cover to you* [11, p.62].

2. *I write only to bid you Farewell* [11, p. 60].

3. ... *and in the course of two months ceased to write of her absence, and in the course of two more, to write to her at all* [11, p. 84].

В приведённых примерах глагол-сказуемое “*write*” находится в объектных отношениях с дополнением. В первом примере, определяется объект действия, т.е. «написать кому». Во втором примере, глагол-сказуемое “*write*” находится в объектных отношениях с местоимением “*you*”, определяется не только объект, но и цель его действия. В третьем примере, глагол-сказуемое “*write*” также находится в объектном отношении, о чем свидетельствует дополнение.

1. *Tell me that you submit to my Argument* [11, p. 74].

2. *When I next write, I shall be able I hope to tell you that Sir James is gone* [Ibid, p. 54].

3. *Tell him so, with my congratulations* [11, p. 29].

В приведённых примерах следует выделить косвенное и прямое дополнение. В первом и в третьем примере дополнение является косвенным, а во втором примере дополнение является прямым.

Встречаются также и сказуемые, которые выражены трехвалентными глаголами, требующими два объекта: без любого из них семантика глагола - сказуемого остается нереализованной. Например:

I give you thirty seconds to join me in [11, p. 29].

В данном примере глагол-сказуемое требует два объекта и отвечает на вопрос что? (*thirty seconds*), кому? (*you*) для чего? (*to join me in*).

Следует отметить, что трехвалентные глаголы требуют косвенные и прямые дополнения.

2. Атрибутивное отношение. Атрибутивное отношение прослеживается в основном между дополнением и определением или между подлежащим и определением. Суть данного отношения заключается в том, чтобы определить признак предмета и его качество.

*Miss S. writes word that she could not get **the young Lady** to assign any cause for her **extraordinary conduct**, which confirms me in my own private explanation of it* [11, p. 32].

В анализируемом примере можно выделить атрибутивное отношение в двух случаях: «*the young Lady*» и «*extraordinary conduct*». В первом случае атрибутивное отношение определяет возраст объекта, а во втором случае определяет поведение человека.

В атрибутивном отношении можно выделить следующие под виды:

2.1. Квалификативное отношение:

1. “*Oh, Padre, what’s the use of that? I couldn’t stop in that **miserable house** after mother’s died*” [12, p. 45].

2. *From time to time he would come in to ask for help with some **new book*** [12, p. 25].

В данных примерах атрибутивное отношение выражает качество предметов. Как в первом, так и во втором примере определяется качество вещей.

2.2. Классифицирующее отношение:

1. *No, Gemma would never learn to flirt and simper and captivate tourists and bald-headed shipowners, like the other **English girls** in Leghorn* [12, p. 54].

2. *Another **Russian girl** who witnessed the robbery is here* [12, p. 67].

В анализируемых примерах классифицирующее отношение наблюдается между сказуемым и определением. Данное синтаксическое отношение определяет, к какой нации принадлежит человек.

2.3. Характеризующее отношение:

Poor Reginald was beyond measure concerned to see his fair friend in such distress [11, p. 34].

Lady Susan is surely too severe, because Frederica does not seem to have the sort of temper to make severity necessary [11, p. 34].

Young Men are often hasty in their resolutions—and not more sudden in forming, than unsteady in keeping them [11, p. 34].

*Let me congratulate you, my **dearest Mother*** [11, p. 34].

Определение по своей позиции располагается в начале или в конце предложения и может определить как дополнение, так и сказуемое. В приведенных примерах определение определяет сказуемое, таким образом даёт дополнительную информацию. В основном характеризующее отношение наблюдается между сказуемым и определением в постпозиции.

Кроме объектных и атрибутивных (квалификативное, классифицирующее, характеризующее) отношений, глаголы-сказуемые вступают в связь также со словами различных семантических разрядов или синтаксических конструкций, выражающих обстоятельственные отношения.

Прежде всего, в обстоятельственных отношениях следует разграничить два вида отношений:

1. Локальное отношение

2. Темпоральное отношение.

Локальное отношение выражает место, где происходит действие:

1. *It is impossible to say when you may see him **in Kent*** [11, p. 67].

2. «*Next moment we had turned **the corner***» [12, p. 56]

3. *We saw tracks **on the snow*** [11, p. 112].

Следует отметить, что локативное отношение может прослеживаться между сказуемым и обстоятельством, между дополнением и обстоятельством. Так, в первом и третьем примере

прослеживается локативное отношение между дополнением (him, track) и обстоятельством (in Kent, on the snow).

Во-втором примере, локальное отношение прослеживается между сказуемым (had turned) и обстоятельством (the corner).

Понятие локальности предполагает три точки:

1. Исходный пункт:

1. *I received your note my dear Alicia, just **before I left Town*** [54, p. 10].

2. *Miss Manwaring is just come to Town to be with her Aunt, and they say, that she declares she will have Sir James Martin **before she leaves London again*** [11, p. 10].

В данных примерах локальное отношение прослеживается между сказуемым и обстоятельством.

2. Определённый пункт:

1. *Charles is very rich I am sure; when a Man has once got his name **in a Banking House** he rolls in money* [11, p.10].

2. *Persecution on the subject of Sir James was entirely at an end—his name merely mentioned to say that he was not **in London***; [11, p.83]

В данном примере локальное отношение наблюдается между дополнением и обстоятельством. Во-втором примере локальное отношение прослеживается между сказуемым и обстоятельством.

3. Конечный пункт:

*I shall trouble you meanwhile to prevent his forming any other attachment when he **comes to Town*** [11, p. 10].

*Man engaged to Miss Manwaring distractedly in love with her, which Reginald firmly believed when he **came to Churchil*** [11, p. 10].

В анализируемых примерах локальное отношение, которое выражает конечный пункт, прослеживается между сказуемым и обстоятельством.

Темпоральное отношение является одним из видов обстоятельственного отношения, и оно указывает на время, когда происходит действие.

Темпоральные отношения в простом предложении анализируются в свете лимитативной концепции предметно-атрибутивной семантической модели предложения. Лингвистическим средством описания содержательной стороны высказывания избираются универсально-константные значения, составляющие основу аппарата семантического описания языка. К их числу относятся и универсально-константные значения времени, наряду с универсально-константными значениями пространства, бытия, обладания, состояния и т. д. [1, с. 11].

При темпоральном отношении указывается на три точки времени:

1. До момента речи:

1. *Manwaring came to town **last week**, and has contrived, in spite of Mr. Johnson, to make opportunities of seeing me* [11, p. 63].

2. *I arrived **last night** about five, and had scarcely swallowed my dinner when Manwaring made his appearance* [11, p. 67].

Семантическая структура предложения, отражающая ситуативную действительность, соотносится с предметным миром и его атрибутами. Поэтому время как неотъемлемый признак объективной действительности в совокупности с предметными сущностями находит свое отражение в семантической структуре предложения в виде значения времени. Формирование семантико-синтаксической структуры предложения происходит в функциональной схеме смысл - система —> текст.

2. Сейчас, в момент речи:

*We are advancing **now** towards some kind of confidence, and in short are likely to be engaged in a kind of platonic friendship* [11, p. 20].

Лимитирование, или конкретизация универсально-константные значения времени на пути восхождения познания от абстрактного к конкретному, предполагает адекватное воссоздание в темпоральных отношениях высказывания временных признаков ситуации.

При анализе примеров очевидна необходимость выделения абстрактных и конкретных форм фиксации дробного структурирования универсально-константные значения времени в процессе познавательной-классифицирующей и синтезирующей деятельности говорящего в акте коммуникации.

3. После момента речи:

1. *Mr. Johnson leaves London **next Tuesday*** [11, p. 67].

2. *Your kind invitation is accepted by us with pleasure, and **on Thursday next**, we and our little ones will be with you* [11, p. 80].

Временной план выражается грамматически в категориальных формах времени глагола и лексически при помощи слов типа «today», «yesterday», «tomorrow», «last year», «every day», «next week», иногда специальным типом придаточных предложений. Среди этих средств реализации темпоральности превалируют временные формы глагола.

Темпоральными отношениями, или лингвистическим аспектом категории времени, мы, вслед за Т.И. Дешериевой, называем всю совокупность способов выражения средствами языка сущности физического и философского аспектов категории времени [5, с. 111]. Иерархия семантико-синтаксических средств выражения универсально-константные значения времени рассматривается нами в тесной взаимосвязи с философским аспектом времени.

В отличие от пространства, являющимся всеобщей формой существования материи, время – это всеобщая форма смены явлений. Так же, как и пространство, время характеризует координацию предметов, но с позиции сменяющихся друг друга состояний материальных объектов. При восприятии объекта как целого с позиции пространственно-временных отношений различают, с одной стороны, его протяженность, а с другой – длительность. Длительность состояния – это «время жизни» объекта или явления. Следовательно, значение времени, которое выступает семантической единицей базового компонента языка и одновременно результатом отражательной деятельности коммуникантов, должно найти свое выражение как устойчивые, так и изменчивые формы темпоральных признаков ситуации.

Кроме синтаксических отношений можно выделить также семантические между главными и второстепенными членами предложения. Проявлению этих семантических отношений способствуют, во-первых, значение слов и, во-вторых, средства и способы связи между членами предложения.

Между главными и второстепенными предложениями можно выделить следующие семантические отношения:

1. Отношение следования:

1. *You may well wonder how I contrive to pass my time here – and for the **first week**, it was most insufferably dull* [13, p. 62].

2. *When she **first** came, I was at some pains to prevent her seeing much of her Aunt, but I have since relaxed, as I believe I may depend on her observing the rules I have laid down for their discourse* [13, p. 62].

3. *I arrived **last** night about five, and had scarcely swallowed my dinner when Manwaring made his appearance* [13, p. 62].

Отношение следования в основном выражает в какой последовательности происходит действие и прослеживается между числительным (*first, second, third, last*) и сказуемым или объектом предложения.

2. Количественное отношение:

1. *But I was determined to be discreet, to bear in mind my being only **four months** a widow* [11, p.54].

2. *She staid nearly **two hours**, was as affectionate and agreeable as ever, and not a syllable, not a hint was dropped of any Disagreement or coolness between them* [11, p. 84].

3. *Frederica's visit was nominally for **six weeks*** [11, p. 74].

Количественное отношение выражает количество объектов, и прослеживаются между числительным (*four, two, six*) и объектом (*months, hours, weeks*).

3. Партативное отношение:

1. *I can no longer refuse myself the pleasure of profiting by your kind invitation when we last parted, of spending **some weeks** with you at Churchill [11, p. 74].*

2. *To be sure, when we consider that I did take some pains to prevent my Brother-in-law's marrying her [11, p. 74].*

3. *...but because she has not the blind and weak partiality of **most Mothers** [11, p. 74]*

4. *... but it has lately fallen in my way to hear some particulars of her conduct at Langford, which prove that she does not confine herself to that sort of honest flirtation which satisfies **most people** [11, p. 74]*

4. Разделительное отношение:

1. *... and from what I now see of the behaviour of **each to the other** [11, p. 74]*

2. *... and understand the real affection we feel for **each other** ! [11, p. 74]*

Данный вид отношения прослеживается между компонентами местоимений и объектом, которое выражает обращение к каждому из людей. Разделительное отношение в многих случаях выражается с помощью возвратного местоимения **each**.

5. Компаративное отношение:

1. *Her judgment was **as young as she**, but her instincts were as old as the race and older [13, p. 102].*

2. ***Like a rose petal**, he thought; cool and soft as a snowflake [13, p. 108].*

3. *What I read was the real goods. It was all lighted up and shining, and it shun right into me and lighted me up inside, **like the sun or a searchlight** [13, p. 7].*

Компаративное отношение выражает сравнение двух объектов, которое с помощью союзов *like, as u as...as*.

В данных примерах сравнение происходит между двумя объектами, которые принадлежат двум разным группами.

6. Каузальное отношение:

1. *His first instinct was **to run away from danger** [13, p. 45].*

2. *He **died of cancer** last year [12, p. 78].*

3. *The soldier was mortally wounded in battle, and **died of his injuries** in hospital [12, p. 45].*

4. *He **died of cancer** of the stomach [11, p. 56].*

Каузальное отношение выражает причину действия, и в основном прослеживается между сказуемым и дополнением или обстоятельством причины. Например, в первом примере «убежать от чего», во втором «умереть от чего».

7. Целевое отношение:

Данный вид отношения выражает цель совершения действия и прослеживается между сказуемым и дополнением:

1. *They **come to study** at the feet of our famous doctors [13, p. 102].*

2. *I've **come to study** with the great healer, Ibn Sina [13, p. 102].*

3. *Rutherford had **come to dominate** the study of radioactivity [13, p. 102].*

Подводя итоги, всему сказанному можно сделать вывод о том, что между членами предложениями происходит ряд семантико-синтаксических отношений. Между главными предложениями обнаруживается агентивное и предикативное отношение. Между главными и второстепенными членами предложениями наблюдается объектное отношение, атрибутивное отношение и обстоятельственное отношение. Атрибутивное отношение определяет качество, квалификацию и принадлежность. Обстоятельственное отношение определяет время и места совершения действия.

Между главными и второстепенными членами предложения выявляют ряд семантических отношений: количественное, разделительное, отношение следования, партативное, компаративное, каузальное отношения.

Литература

1. Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике. // Известия АН СССР. – Серия лит. и языка. - Т.32. - 1973. - №1. - С. 84-89.
2. Богданов В. В. Экзистенциальный характер обыденного сознания человека в информационную эпоху/ Учебное пособие. – Таганрог: Издательство ТТИ ЮФУ, 2007. – 221 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. - М.: Учпедгиз, 1947. – 240 с.
4. Гак В. Г. Теория функциональной грамматики. Локативность. Битийность. Поссесивность. Обусловленность. - М.: МПГУ, 1996. – 145 с.
5. Дешериево Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М., 1988. – 200 с.
6. Мухина И.К. Мифологические смыслы как культурный компонент идеографического словаря синонимов // Когнитивные исследования языка. – М., 2021. - №2 (45). - С. 596-604
7. Сусова И. П. Введение в теоретическое языкознание: Электронный учебник. – 2000. – 250 с.
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. - М.: Прогресс, 1988. - 656 с.
9. Филмор Ч. The Case for Case (1968). In Bach and Harms (Ed.): Universal Linguistic Theory. New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1-88.
10. Хамидова М.Н. Структурно-семантические особенности сказуемого в современных таджикском и английском языках. Автореф. ... дисс. канд. филол. наук: 10.02.20. – Душанбе, 2013. – 25 с.

Источники иллюстративного материала

11. Jane A. Lady Susan. The Electric Book Company Ltd 20 Cambridge Drive, London SE12 8AJ, UK. www.elecbook.com.
12. Voynich E. Voynich E.L. Gadfly. - USA, H.Holt, 1897. - 373 p.
13. Harris J. Chocolate. e-book. – 151 p.

НАВЪҲОИ МУНОСИБАТҲОИ МАЪНОИ-СИНТАКСИСИИ АЪЗОҲОИ ҶУМЛА ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Дар мақола навъҳои муносибатҳои маънои-синтаксисии аъзоҳои ҷумла дар забони англисӣ баррасӣ шудааст. Нишон дода шудааст, ки дар байни аъзоҳои ҷумла муносибатҳои гуногуни маънои-синтаксисӣ мавҷуданд. Шумораи муносибатҳои синтаксисӣ ҳанӯз аниқ муайян карда нашудааст. Дар забоншиносии анъанавӣ чор муносибати синтаксисӣ (предикативӣ, атрибутивӣ, объектӣ, ҳоли) ҷудо карда мешавад, ки баъзеи онҳо яқиндор намуддоранд. Аъзои баробархуқ ва ба ҳам вобастаи ҷумла ба шумор рафта, байни мубтадо ва хабар муносибатҳои предикативӣ ва агентивӣ мавҷуд аст ва инчунин хабар низ бо пурқунанда муносибати объектӣ дорад. Муносибати атрибутивиро асосан байни пурқунанда ва муайянқунанда ё байни мубтадо ва муайянқунанда метавон пай бурд. Моҳияти ин муносибат муайян кардани аломати предмет ва сифати он мебошад. Хабар ғайр аз муносибатҳои объектӣ ва атрибутивӣ (квалификативӣ, таснифӣ, тавсифӣ), бо калимаҳои категорияҳои гуногуни маъноӣ ё сохти синтаксисе, ки муносибатҳои ҳолиро ифода мекунад, низ ба алоқа меояд.

Калидвожаҳо: муносибати маъноӣ, муносибати синтаксисӣ, муносибати предикативӣ, муносибати агентивӣ, муносибати объектӣ, муносибати атрибутивӣ, муносибати ҳоли.

ВИДЫ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются виды семантико-синтаксических отношения между членами предложения в английском языке. Показано, что между членами предложения существуют разные семантико-синтаксические отношения. Число синтаксических отношений еще точно не определено. В традиционной лингвистике выделяются четыре синтаксических отношения (предикативные, атрибутивные, объективные, адвербиальные), некоторые из них имеют несколько видов. Являясь равноправными и взаимозависимыми членами предложениями, между подлежащим и сказуемым находятся предикативные и агентивные отношения, а также у сказуемого возникает объектное отношение с дополнением. Атрибутивное отношение прослеживается в основном между дополнением и определением или между подлежащим и определением. Суть данного отношения заключается в том, чтобы определить признак предмета и его качество. Помимо объектных и атрибутивных (квалификативное, классифицирующее, характеризующее) отношений, сказуемое вступают в связь также со словами различных семантических разрядов или синтаксических конструкций, выражающих обстоятельственные отношения. В статье также выделен тщательный анализ ряд семантических отношений между главными и второстепенными предложениями: количественное, разделительное, отношение следования, паративное, компаративное, каузальное отношения.

Ключевые слова: семантическое отношение, синтаксическое отношение, предикативное отношение, агентивное отношение, объектное отношение, атрибутивное отношение, обстоятельственные отношения.

TYPES OF SEMANTIC-SYNTACTIC RELATIONS OF THE PARTS OF THE SENTENCE IN ENGLISH

The article deals with the types of semantic-syntactic relations of the parts of the sentence in English. It is shown that there are different semantic-syntactic relations between the members of the sentence. The number of syntactic relations has not yet been precisely determined. In traditional linguistics, four syntactic relations are distinguished (predicative, attributive, objective, adverbial), some of them have several types. Being equal and interdependent members of sentences, there are predicative and agentive relations between the subject and the predicate, and the predicate also has an object relationship with an addition. The attributive relationship can be traced mainly between the object and the attribute, or between the subject and the attribute. The essence of this relationship is to determine the sign of the object and its quality. In addition to object and attributive (qualifying, classifying, characterizing) relations, the predicate also comes into contact with words of various semantic categories or syntactic constructions expressing adverbial relations. The article also highlights a thorough analysis of a number of semantic relations between the principle and secondary parts of the sentences: quantitative, disjunctive, following relation, partative, comparative, causal relations.

Keywords: semantic relation, syntactic relation, predicative relation, agentive relation, object relation, attributive relation, adverbial relations.

Дар бораи муаллифон

Ҳомидова Мунира Нӯмоновна

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик
Б. Ғафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 765 11 47
E-mail: munira.homidova@bk.ru

Сайфитдинова Мунира Раҳматовна

Доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси
“Филология”, муаллими калони кафедраи тарҷума
ва грамматикаи забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик
Б. Ғафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Мавлонбеков, 1
E-mail: msayfitdinova_28@mail.ru

Об авторах

Хамидова Мунира Нӯмоновна

Кандидат филологических наук, доцент кафедры
перевода и грамматики английского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 765 11 47
E-mail: munira.homidova@bk.ru

Сайфитдинова Мунира Раҳматовна

Доктор философии (PhD) по специальности
«Филология», старший преподаватель кафедры
перевода и грамматики английского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1
E-mail: msayfitdinova_28@mail.ru

About the authors

Homidova Munira Numonovna

Candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of translation and
grammar of the English language
Khujand State University named after academician
B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1
Ph.: (+992) 92 765 11 47
E-mail: munira.homidova@bk.ru

Sayfitdinova Munira Rahmatovna

Doctor of philosophy (PhD), for specialty of
philology, senior teacher of the department of
translation and grammar of the English language
Khujand State University named after academician
B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1
E-mail: msayfitdinova_28@mail.ru

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ ИЗАФЕТНОМУ ТИПУ СВЯЗИ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА ВО ФРАНЦУЗСКОМ*Ганиева М. А.**Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни*

В последнее время проблема изучения словосочетания как особая синтаксическая единица всё больше и больше становится в центре внимания языковедов при исследовании описательного синтаксиса конкретных языков. Самые значительные работы о словосочетании проводились Ф.Ф. Фортунатовым, В.В. Виноградовым, В.П. Сухотиным и другими авторами. В.В. Виноградов в своих работах словосочетания сопоставляет и со словом и с предложением. Ученый писал “... понятие словосочетание не соотносительно с понятием предложение.” По В.В. Виноградову словосочетание - это номинативная единица, которая называет предметы, действия и признаки расчлененно и конкретизированно [6]. В учениях о синтаксисе В.А. Белошапковой словосочетание узнается как непредикативная единица и противопоставлено простому предложению [5]. Словосочетание как уже известно изучается в синтаксисе. Поэтому словосочетание можно определить как: «синтаксическая конструкция, образуемая соединением двух или более знаменательных слов, объединенных в речи и в мысли на основе подчинительной грамматической связи». Оно является строительным материалом для предложения. В статье О.С. Ахмановой «Словосочетание» [4, 452-460] нам предлагается такое понятие о словосочетании: «Словосочетание представляет собой особую лингвистическую категорию, принципиально отличную от предложения, синтагмы и далее от таких уже более неопределенных с синтаксической точки зрения понятий как «сочетание слов», «ритмическая группа» и др. Одной из главных особенностей словосочетания является то, что оно, наравне со словом, выступает как строительный материал, который используется в ходе языковой коммуникации». Академик Б. Ниёзмухамедов в своей монографии «Чумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» («Простые предложения в современном таджикском литературном языке»), словосочетания определяет так: «Два или более слов с самостоятельными значениями, соединенные друг с другом и передающие одно понятие, называются словосочетанием» [11, с. 86].

По утверждению А.С. Мирзоева [9, с. 63; 10, с. 143]: «Словосочетание - это грамматическое единство не менее двух самостоятельных слов, лишённое всех основных свойств в предложении». По А.А. Потемне словосочетание является незаконченной частью предложения [12; 13]. В учениях Ф.Ф. Фортунатова словосочетание занимает центральное место. Согласно ученому словосочетание имеет номинативную функцию и служит для называния предметов и явлений [14].

Считается, что словосочетание относится «к тем грамматическим единствам, которые, возникая из сочетания слов по законам или правилам данного языка, выражают в составе предложения единые значения.»

Итак, суммируя вышеприведённые определения можно сделать вывод, что словосочетание - это синтаксическая единица, которая может состоять из двух или более знаменательных слов, соединенных подчинительной связью, обозначающая одно понятие, предназначенная для наименования предметов, признаков и процессов.

Словосочетание это не любое сочетание слов, а единица с определенными свойствами. Для проявления специфики словосочетаний их сопоставляют с предложением, сочетанием слов и словами. Словосочетание это – конструкция реализующая на основе подчинительной связью. Подчинительная связь в словосочетаниях образуется путем сочетанием форм слов, использования предлогов. Словосочетания формируются при помощи способности знаменательных слов распространяться разными словоформами. Словосочетание не может быть минимальной единицей, так как предложение может быть выражено одной словоформой. Словосочетание может считаться элементарной единицей но не минимальной. Словосочетание может существовать только на основе подчинительной связи. Оно имеет номинативную функцию. Словосочетание на основе синтаксической валентности

знаменательного слова существует самостоятельно вне предложения. Синтаксис словосочетаний таджикского языка наряду с общими для всех языков чертами характеризуется также присущими только ему структурными, семантическими и функциональными особенностями. В современном таджикском литературном языке наиболее многозначным по роли и характеру типом связи определения с определяемым является группа изафетных словосочетаний [7; 8]. Морфологические, семантические и синтаксические свойства существительного предоставили возможность этой части речи выступить в качестве основного компонента изафетных словосочетаний и подчинить себе другие части речи при образовании словосочетаний. В изафетных словосочетаниях определения могут выражаться прилагательными, существительными, порядковыми числительными, местоимениями и причастиями, а приложение выражается только именами существительными или личными местоимениями [3, с. 120]. В данной статье анализируются 34 изафетных словосочетаний таджикского языка в сравнении с французскими.

Словосочетания, выраженные существительными в таджикском языке: двухкомпонентные словосочетания:

1) Сущ.+изафет+Сущ.: табақҳои таом [1, с. 25] – Артикл+Сущ.+Прил.: des plats remplis [15, с. 18] – ряд блюд [2, с. 19]; 2) Сущ.+изафет+Сущ.: сахни хонақоҳ [1, с. 13] - Артикл+Сущ.+Сущ.: la place Khonaka [15, с. 55] - площадь Хонакаха [2, с. 8]; 3) Сущ.+изафет+Сущ.: гузари Кемухтгарон [1, с. 33] - Артикл+Сущ.+Сущ.: le quartier Kemoukhtgaron [15, 75] - квартал Кемухтгаран [2, с. 26]; 4) Сущ.+изафет+Сущ.: соҳиби боғ [1, с. 27] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: le propriétaire du jardin [15, с. 69] - хозяин сада [2, с. 21]; 5) Сущ.+изафет+Сущ.: домоди козикалон [1, с. 27] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: le gendre du Kazi-Kalian [15, с. 69] - зять казикалана [2, с. 21]; 6) Сущ.+изафет+Сущ.: гардани Қоришкамба [1, с. 11], - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: le cou de Kori-Ichkamba [15, с. 54] - шея Кори-ишкамба [2, с. 7]; 7) Сущ.+изафет+Сущ.: музди дӯхт [1, с. 19] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: le prix de travail [15, с. 61] - выручка за шитьё [2, с. 15]; 8) Сущ.+изафет+Сущ.: хонаи Қоришкамба [1, с. 22] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: le domicile de Kori-Ichkamba [15, с. 64] - дом Кори-Ишкамбы [2, с. 17]; 9) Сущ.+изафет+Сущ.: талабагони мадраса [1, с. 23] - Артикл+Сущ.+пред.+Артикл+Сущ.: les étudiants de la médréssé [15, с. 65] - учащиеся медресе [2, с. 18]; 10) Сущ.+изафет+Сущ.: мардуми Бухоро [1, с. 26] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: les habitants de Boukhara [15, с. 68] – Бухарцы [2, с. 20].

В вышеначисленных изафетных словосочетаниях таджикского языка главным компонентом является существительное которое подчиняет себе существительное. 3 первые из них во французском языке выражены соположением. 7 последующие словосочетания предложным управлением. Из них в первом словосочетании французского языка существительное соположено с прилагательным. В остальных 7 словосочетаний, которые связаны между собой предлогами, как и в таджикском языке главный компонент существительное подчиняет себе существительное.

Словосочетания, выраженные существительными и прилагательными в таджикском языке:

1) Сущ+изафет+Прил.: мӯйсари баланд [1, с. 12] - Артикл+Сущ.+Прил.: les cheveux longs [15, с. 55] - длинные волосы [2, с. 7]; 2) Сущ+изафет+Прил.: одамони оддӣ [1, с. 10] - Пред.+Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: de la plupart de gens [15, с. 52] - обычные люди - [2, с. 6]; 3) Сущ+изафет+Прил.: кори зарури [1, с. 13] - Пред.+Сущ.+Прил.: d'affaire urgente [15, с. 56] - неотложное дело [2, с. 8]; 4) Сущ+изафет+Прил.: гадоёни бекасуқӯй [1, с. 13] - Сущ.+пред.+Сущ.+Част.+Сущ.: infimendians sans feu, ni lieu [15, с. 56] - бездомный нищий [2, 8]; 5) Сущ+изафет+Прил.: чашмони гирён [1, с. 25] - Артикл+Сущ.+Прил.+пред.+Сущ.: les yeux remplis de larme [15, с. 66] - со слёзами на глазах [2, с. 19]; 6) Сущ+изафет+Прил.: нархи яккафурушӣ [1, с. 18] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.: au prix de détail [15, с. 60] - в розницу по высокой цене - [2, с. 14]; 7) Сущ+изафет+Прил.: белчаи оҳанин [1, с. 20] - Артикл+Прил.+Сущ.: une petite pelle [15, с. 62] - железной лопаточкой [2, с. 15]; 8) Сущ+изафет+Прил.: одами ачиб [1, с. 22] – Артикл+Сущ.+Прил.: un homme extraordinaire [15, с. 64] - странный человек [2, с. 17]; 9) Сущ+изафет+Прил.: вақти муносиб [1, с. 22] - Артикл+Сущ.+Прил.: un moment propice [15, с. 64] - в нужный момент [2, с. 17]; 10) Сущ+изафет+Прил.: одамони сарватманд [1, с. 23] - Артикл+Сущ.: les richards [15, с. 65] - богачи [2,17].

В вышеначисленных изафетных словосочетаниях таджикского языка главным компонентом является существительное, которое подчиняет себе прилагательное. Первое словосочетание во французском языке выражено соположением, существительное соположено с прилагательным. 2-е словосочетание выражено предложным управлением, существительное подчиняет существительное. 3-е, 4-е, 5-е и 6-е словосочетания выражены также предложным управлением. Среды, которых 3-е словосочетание, как и в таджикском существительное подчиняет себе прилагательное. В четвертом словосочетании существительное посредством предлога и частицы подчиняет себе существительные. В пятом существительное подчиняет себе прилагательное и существительное. В шестом существительное подчиняет существительное. 7-е, 8-е и 9-е словосочетания выражены соположением, в которых существительное соположено с прилагательным. 10-е словосочетание во французском языке выражен только одним словом - существительным.

Словосочетания, выраженные существительными и личными местоимениями в таджикском языке:

1) Сущ.+изафет+Местоим.: саллаи ман [1, с. 10] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mon turban [15, с. 53] - мая чалма [2, с. 6]; 2) Сущ.+изафет+Местоим.: саллаи шумо [1, с. 10] - Притяж.Местоим.+Сущ.: votre turban [15, с. 52] - ваша чалма [2, с. 6]; 3) Сущ.+изафет+Местоим.: лӯнгиҳои ман [1, с. 10] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mes serviettes [15, с. 52] - мои полотенца [2, с. 6]; 4) Сущ.+изафет+Местоим.: саллаи ман [1, с. 10] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mon turban [15, с. 53] - мая чалма [2, с. 6]; 5) Сущ.+изафет+Местоим.: дастори шумо [1, с. 10] - Притяж.Местоим.+Сущ.: votre turban [15, с. 53] - ваша чалма [2, с. 6]; 6) Сущ.+изафет+Местоим.: кори ман [1, с. 12] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mon affaire [15, с. 54] - моё дело [2,7]; 7) Сущ.+изафет+Местоим.: мӯйсари ман [1, с. 12] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mes cheveux [15, с. 54] - мои волосы [2, с. 7]; 8) Сущ.+изафет+Местоим.: гардани ӯ [1, с. 12] - Притяж.Местоим.+Сущ.: son cou [15, с. 55] - его шея [2, 8]; 9) Сущ.+изафет+Местоим.: дӯсти ман [1, с. 13] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mon ami [15, с. 56] - мой друг [2, с. 8]; 10) Сущ.+изафет+Местоим.: устои ман [1, с. 28] - Притяж.Местоим.+Сущ.: mon maître [15, с. 70] - мой учитель [2, с. 21].

В данных словосочетаниях во французском языке связь среди компонентов осуществляется соположением. Во всех словосочетаниях таджикского языка существительное подчиняет личное местоимение. Во французских вариантах притяжательные местоимения соположены с существительным. Отличие выражается в том, что французские притяжательные местоимения согласуются в числе с существительным, что не наблюдается в таджикских вариантах.

Многокомпонентные словосочетания:

1) Сущ.+изафет+Сущ.+изафет+Сущ.: гардиши доираи Насруллобой [1, с. 28] - Артикл+Сущ.+пред.+притяж.местоим+Сущ.+Сущ.: le tambourin de mon maître Nasrulla-bai [15, с. 70] - ободок дойры моего учителя [2, с. 21]; 2) Сущ.+изафет+Сущ.+Сущ.: ҷанги амир Музаффар [1, с. 28] -Артикл+Сущ.+пред.+артикл+Сущ.+Сущ.: la guerre de l'émir Mouzaffar [15, с. 71] - война эмира Музаффара [2, с. 22]; 3) Сущ.+изафет+ Прил.+изафет +Прил.+изафет+Прил.+изафет+Прил.: одами миёнақади фарбеҳи шикамқалони гарданкутоҳ [1, 9] – Артикл+Сущ. +пред.+Сущ.+Сущ.+Артикл+Сущ.+Прил.: un homme de taille moyenne, au cou court [15, с. 51] - он оказался человеком среднего роста и живот у него действительно был непомерно большой [2, с. 5]; 4) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+Сущ.: ҷихати қалони шикамаш [1, 9] Пред.+Сущ.+пред.+притяж.местоим.+Прил.+Сущ.: à cause de son gros ventre [15, с. 52] - за огромный живот [2, с. 6]; 5) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+Сущ.: ҷихати вазнинии баданаш [1, с. 10] - Пред.+Сущ. + пред. + Сущ. + пред. + притяж.местоим.+Сущ.: à cause du poids de son corps [15, с. 52] - своё грузное тело [2, с. 6]; 6) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+Сущ.: соати девории сартарошхона [1, с. 13] - Артикл+Сущ. +Прил. +пред.+ Сущ.: l'horloge murale du coiffeur [15, с. 55] - настенные часы цирюльни [2, 8]; 7) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+Нареч.: мулоёни мансабдори имрӯза [1, с. 25] - Артикл+ Сущ.+ союз+ Сущ.+Прил.: les kazis et raiss actuels [15, с. 67] - теперешние мударрисы [2, с. 19]; 8) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+местоим.: нохунҳои обдори худ [1, с. 28] - Притяж. местоим. +Сущ.+Прил.+союз+Прил.: mes doigts agiles et vifs [15, с. 70] – своими умелыми пальцами [2, с. 21]; 9) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+Сущ.+изафет+Прил.: қахрамонҳои афсонавии одамони зинда [1, с. 28] - Артикл+Сущ.+артикл+Сущ.+Прил.: les exploits des héros

contemporains [15, с. 70] - легендарном героизме живых людей [2, с. 22]; 10) Сущ.+изафет+Сущ.+изафет+Сущ.+изафет+Сущ.: қатори навқарони галаботури амир [1, с. 29] - Пред.+пред.+местоим.+Прил.+пред.+артикл+Сущ.: avec d'autres braves de l'émir [15, с. 71] - в рядах отборных воинов эмира [2, с. 22]; 11) Сущ.+изафет+Прил. +Прил.+изафет+местоим.: нигоҳҳои тезу маънодори ӯ [1, 30] - Притяж.местоим.+ Сущ.+ Прил.: son regard aigu [15, с. 72] - в его умных пронизательных глазах [2, с. 24]; 12) Сущ.+изафет+Прил.+изафет+Прил.: одами бечораи аёлманд [1, 30] - Артикл+Сущ.+Прил.: un homme pauvre [15, с. 73] - бедный человек [2, с. 24]; 13) Сущ.+изафет+Сущ.+изафет+Прил.: оши палави дукаса [1, с. 39] - Артикл+Сущ.+пред.+Сущ.+пред.+Числит.+Сущ.: un plat de pilaf pour deux personnes [15, с. 80] - плов на двоих [2, с. 32]; 14) Сущ.+изафет+Нареч.+Прил.: одами бисёр ачиб [1, с. 13] - Артикл+Сущ.+Прил.: un homme étonnant [15, с. 56] - презабавный тип [2, с. 8].

В вышеследующих анализирующих многокомпонентных словосочетаниях во французском языке от первого до шестого словосочетания, а также 10-е и 13-е словосочетания выражены предложным управлением. 7-е и 8-е словосочетания связаны сочинением. 9-е, с. 11-е, с. 12-е и 14-е словосочетания связаны между собой соположением. В первых двух таджикских словосочетаниях главный компонент подчиняет два последующих за ним существительных. В этих словосочетаниях во французском языке так же существительное подчиняет два последующих за ним существительные. В третьем таджикском словосочетании существительное подчиняет прилагательные. Во французском варианте этого словосочетания существительное подчиняет три последующих существительные и прилагательное. В четвертом таджикском словосочетании существительное подчиняет существительное и прилагательное. Во французском варианте также существительное подчиняет существительное и прилагательное. В пятом и шестом в обоих языках существительное подчиняет существительные с прилагательными. 7-е и 8-е изафетных словосочетания таджикского языка во французском языке выражены синтаксической связью как сочинение. В этих словосочетаниях сочинение выражены союзом «et» (и), компоненты состоят из существительных и прилагательных. В остальных словосочетаниях таджикского языка существительное подчиняет существительное, прилагательное и местоимение. Во французских словосочетаниях также участвуют существительные, прилагательные и притяжательные местоимения. В последнем словосочетании таджикского языка существительное подчиняет наречие с прилагательным, французский вариант существительное соположен с прилагательным.

Как показывает анализ в атрибутивных словосочетаниях, как изафетная конструкция таджикского языка, существительное выступает в качестве главного компонента этих конструкций и подчиняет себе другие части речи при образовании данных словосочетаний. При этом эти конструкции, которые состоят из двух и более слов образуя сочетания выражают единое понятие. В этих словосочетаниях сочетаются те слова, которые находятся в подчинительных отношениях по типу “определение+определяемое”. Грамматический способ связи в данных словосочетаниях осуществляется при помощи изафета. Как видно из вышеначисленных словосочетаниях изафет (безударная буква “и”) всегда присоединяется к основному (главному) компоненту словосочетания. Изафет в словосочетаниях подчиняет и два слова и несколько слов образуя тем самым простые (двухкомпонентные) и сложные (многокомпонентные) словосочетания. Во французских переводах этих словосочетаниях способ связи подчинения выражается предлогами, предложным управлением и соположением. Соположение в данных словосочетаниях имеет подчинительное значение. Во французском языке можно говорить только о предложном управлении, так как морфологическая категория управления слов падежами как и в таджикском языке во французском отсутствует. В литературе также говорится о широком понимании управления – как зависимость синтаксической формы слова, в которую входит и предлог. Во французском языке управление выражается только предлогами. В словосочетаниях выраженных соположением связь между компонентами осуществляется смыслом. Смысловое отношение этих компонентов выражается только интонацией. В словосочетаниях и таджикского и французского языков слова связываются друг с другом на базе лексико-семантической и морфологической валентности.

Литература

1. Айни С. Марги судхур. – Сталинобод: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1953. – 180 с.
2. Айни С. Смерть ростовщика. Перевод Сухарева О. – Душанбе: МОО «Истикбол», 2011. – 155 с.
3. Асоева К.А. Типы подчинительной связи слов в словосочетаниях и простом предложении в русском и таджикском языках: Дис... канд. филолог. наук. - Душанбе, 2014. – 160 с.
4. Ахманова О.С. Словосочетание / Вопросы грамматического строя. - М.: АН СССР, 1955. - С. 452 – 460.
5. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
6. Виноградов В. В. Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Просвещение, 1950. - 411 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. – Душанбе: Дониш, 1986. – 371 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 268 с.
9. Мирзоев Абдусатор. Хелҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳо. / Масъалаҳои забонишиносӣ. - Душанбе: Дониш 1975. - С. 109 – 122.
10. Мирзоев А., Алиев А. Чанд мулоҳиза оид ба мувофиқати хабар бо мубтадо / Масъалаҳои забонишиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1980. - С. 123 – 135.
11. Ниёзмухаммадов Б.Н. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Сталинобод, 1960. – 96 с.
12. Потёбня А.А. Из записок по русской грамматике. Т.1-2. – М.: Просвещение, 1958. – 536 с.
13. Потёбня А.А. Из записок по русской грамматике. Т.3. – М.: Просвещение, 1968. – 551 с.
14. Фортунатов Ф.Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Избранные труды. Т.2. - М., 1957. - 451 с.
15. Aini S. La mort de l'usurier. Traduites du tadjik et du russe par Borodin S. et Voinot V. Les éditeurs français réunis 24, Rue Racine, Paris (VI), 1957. - 316 с.

МУТОБИҚАТИ ТИПОЛОГИИ ВОСИТАИ АЛОҚАИ ИЗОФИИ ИБОРАҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАБОНИ ФРАНСАВӢ

Дар ин мақола масъалаи мувофиқати типологии воситаи алоқаи изофии ибораҳои забони тоҷикӣ дар забони франсавӣ баррасӣ шудааст. Тавре ки адабиёти илмӣ нишон медиҳад, се намуди тобеият вучуд дорад: вобастагӣ, ҳамроҳӣ ва изофӣ. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз лиҳози нақш ва хусусияти типологии воситаи алоқа дар байни муайянкунанда ва муайяншаванда серистеъмомтарин гурӯҳи ибораҳои изофӣ мебошанд. Дар мақолаи пешниҳодшуда 34 ибораи забони тоҷикӣ, ки ба воситаи алоқаи изофӣ сохта шудаанд, дар муқоиса бо ибораҳои забони франсавӣ таҳлил шудаанд. Дар байни онҳо ибораҳои сода (аз ду ҷузъ) ва мураккаб (аз якчанд ҷузъ) фарқ мекунад, ки ба воситаи иловаи бандаки изофӣ (и) сохта шудаанд ва ҳамеша бо ҷузъи асосии ибора меоянд. Бандаки изофӣ дар ибораҳо ҳам ду калима ва ҳам якчанд калимаро тобеъ мекунад. Дар тарҷумаҳои франсавии ин ибораҳо воситаи алоқаи тобеъ ба воситаи пешояндҳо ва воситаи ҳамроҳӣ ифода мешавад. Дар ин ибораҳо воситаи алоқаи ҳамроҳӣ маънои тобеиятро дорад. Дар забони франсавӣ танҳо воситаи алоқаи пешояндӣ серистеъмом аст.

Калидвожаҳо: синтаксис, воситаи алоқа, воситаи алоқаи изофӣ, бандаки изофӣ, ибора, ибораи сода, ибораи мураккаб, забони тоҷикӣ, забони франсавӣ, ҷузъи асосӣ.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ ИЗАФЕТНОМУ ТИПУ СВЯЗИ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА ВО ФРАНЦУЗСКОМ

В данной статье рассматривается вопрос о типологических соответствиях изафетному типу связи словосочетаний таджикского языка во французском языке. Как показывает научная литература существует три типа подчинения: согласование, управление и примыкание. В современном таджикском литературном языке наиболее многозначным по роли и характеру типом связи определения с определяемым является группа изафетных словосочетаний. В предоставленной статье анализируются 34 изафетных словосочетаний таджикского языка в сравнении с французскими. Среди которых выделены и простые (двухкомпонентные) и сложные (многокомпонентные) словосочетания, образованные путем прибавления изафета (и) т.е. (безударная буква “и”), которая всегда присоединяется к основному (главному) компоненту словосочетания. Изафет в словосочетаниях подчиняет и два слова и несколько слов. Во французских переводах этих словосочетаниях способ связи подчинения выражается предложениями, предложным управлением и соположением. Соположение в данных словосочетаниях имеет подчинительное значение. Во французском языке можно говорить только о предложном управлении, так как морфологическая категория управления слов падежами как и в таджикском языке во французском отсутствует. В литературе также говорится о широком понимании управления – как зависимость синтаксической формы слова, в которую входит и предлог. Во французском языке управление выражается только предложениями.

Ключевые слова: синтаксис, связь, способ связи, тип, словосочетание, простое словосочетание, сложное словосочетание, таджикский язык, французский язык, изафет, согласование, управление, примыкание, главный компонент, основной компонент, зависимый компонент.

TYPYLOGICAL CORRESPONDENCE TO THE IZAFET TYPE OF COMMUNICATIONS OF THE TAJIK LANGUAGE IN FRENCH

This article discusses the issue of typological correspondences to the izafet type of connection of phrases in the Tajik language in French. As scientific literature shows, there are three types of subordination: coordination, control and adjacency. In the modern Tajik literary language, the most ambiguous in terms of role and nature of the type of connection between the definition and the defined is the group of isafet phrases. In the provided article, 34 isafet phrases of the Tajik language are analyzed in comparison with French ones. Among which, both simple (two-component) and complex (multi-component) phrases are distinguished, formed by adding isafet (и) i.e. (unstressed letter “и”), which is always attached to the main (main) component of the phrase. Izafet in phrases subordinates both two words and several words. In French translations of these phrases, the mode of communication of subordination is expressed by prepositions, prepositional control and juxtaposition. The juxtaposition in these phrases has a subordinate meaning. In French, one can speak only about prepositional control, since the morphological category of word control by cases, like in the Tajik language, is absent in French. The literature also talks about a broad understanding of management - as a dependence of the syntactic form of the word, which also includes a preposition. In French, control is expressed only by prepositions.

Keywords: syntax, connection, connection method, type, phrase, simple phrase, complex phrase, Tajik language, French language, izafet, agreement, control, adjunction, main component, main component, dependent component.

Дар бораи муаллиф

Ганиева Мохира Ахмадҷоновна
Омӯзгори кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 445 86 63
E-mail: gmohira719@gmail.com

About the author

Ganieva Mohira Ahmadjonovna
Teacher in the Department of French language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 445 86 63
E-mail: gmohira719@gmail.com

Об авторе

Ганиева Мохира Ахмадҷоновна
Преподаватель кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 445 86 63
E-mail: gmohira719@gmail.com

ТДУ 891.550

**ТАЪСИРПАЗИРИИ САЛМОНИ СОВАӢӢ
АЗ ШУАРОИ БУЗУРГИ ПЕШИН**

Казакова У. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Робитаи эҷодӣ ҳамеша омили пешрафти адабиёт мебошад. Тавассути он шаклҳои нав падида меояд. Вай муносибати ҳамдигарии шоиронро такмил бахшида, омили муҳимми болорафти малакаву маҳорат мебошад. Он тамоми анъанаҳои арзишманди гузаштара дар бар карда, санъаткорро аз ҷузъитарин воситаҳои эҷоди бадеӣ огоҳ мегардонад. Перомуни омӯзиши таъсиру робитаҳо, пеш аз ҳама, фаъолияти эҷодии санъаткор рушд намуда, дарачаи камолот ва арзиши ҳунарии вай боло меравад.

Салмони Соваҷӣ ба осори бисёр шоирони форсигӯ рӯ оварда, аз эҷодиёти онҳо баҳра гирифтааст. Вай ҷиҳатҳои мухталифи тарзи суҳанофаринии эшонро ҷиддӣ ва ҳаматарафа омӯхта будааст. Маҳсусан, дар ғазалҳои шоир ин ҷиҳати масъала хеле воқеӣ ба назар мерасад. Салмон мазмунҳои пешин ва таъбирҳои гузаштара то андозае либоси нав мепӯшонанд, ки дар аксари ҳолат моҳияти анъана ҷилои нав мегирад ва қолаби шеър дорои ҳусни тоза мешавад. Дар оҳанги баёни шоир тарзи ифодаи шоирони пешин ва муосирони вай эҳсос мешаванд. Вале ин шабеҳият маъноӣ васеътар гирифта, ифодагари хусусияти сабки эҷодии Салмон гардидааст. Салмон қолаби маъниро бо сиришти ғазал пайванд сохта, андешаҳои худро содаву дилкаш ифода менамояд.

Ҳунари чирадастии Салмон, пеш аз ҳама дар назира ва ашъори истикболия гуфтан ба шоирони пешину муосираш бештара воқеитар зоҳир мешавад. Биниши бадеӣ ва таҳайюлотӣ мутановири Салмон ба гунае густариш ёфта будааст, ки вай гоҳ аз Фирдавсию Манучехрӣ, Умари Хайёму Саной, гоҳ Аттору Адиб Собирӣ Тирмизӣ, Саъдии Шерозиву Ҷалолиддини Балхӣ ва гоҳ аз Хусрави Дехлавию Ҳасан, Ҳоҷи Кирмониву Ҳофиз илҳом гирифта, ба байтҳои ҷудоғонаи эшон назира гуфтааст. Шоир инчунин, аз мазмунҳои ҷаззоби рӯҳафзои ашъори беолоиши шуароӣ фавқуззикр таъбирҳо ҷуста, дар пайравӣ аз ғазалҳои онҳо ғазал гуфтааст.

Салмони Соваҷӣ ишқу муҳаббати инсониро дар пояи анъанаҳои арзишманди пешина суруда, ҳақиқати ҳол ва вазъияти мураккаби шахси ошиқро бо таъбирҳои хушу ибораҳои латиф нишон медиҳад. Ҳамин паҳлӯҳои санъатофаринии Салмонро Абдурахмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» ба таври зайл ташреҳ медиҳад: “Салмони Соваҷӣ, - мегӯяд Ҷомӣ, - шоири фасеҳу суҳангӯи балеғ аст. Дар салосати ибороту диққати ишорот беназир афтодааст” [1, с. 1134-1135].

Аз ин гуфтаҳои Ҷомӣ бармеояд, ки Салмон ҳунари шуароӣ пешинро омӯхта, ҷиҳатҳои умдаи санъатҳои шеърӣ ба қамоли маҳорат аз бар намуда будааст. Зеро дар бисёри тазкираҳо ин паҳлӯи шоирӣ Салмон таъкид шудааст. Ҷунончи, Озари Бекдилӣ Салмонро дар қасидасароӣ ҳамчун «саробе байни сабки қудамову мутаваасситин» шуморида, дар касби шоирӣ боло рафтани шӯхрати ӯро хеле муфассал, бо мисолҳои мушаххас қайд кардааст.

Рашид Есимӣ низ дар тадқиқоти пурарзиши худ нисбати эҷодиёти Салмон ибронд медорад, ки маснавии «Ҷамшеду Хуршед» ва «Фирокнома»-и Салмон дар пайравии Абулқосим Фирдавсӣ ва Низомии Ганҷавӣ суруда шудаанд. Гарчанде мазмуну муҳтавои асарҳои Салмон аз дostonҳои шоирони номбурда фарқ кунад ҳам, то андозае сабку услуб ва шаклу жанри онҳо ба ҳамдигар наздик мебошанд.

Салмон дар офариниши таркиботу тарҷеот ҳам ба устодони гузаштаи шеърӣ форсӣ таъя намуда, теги суҳанашро дар кураи таъби Саъдии Шерозӣ, ки устоди беназири ин навъи назми форсӣ мебошад, обутоб додааст. Инчунин, сокиномаи Салмон аз намунаи беҳтарини сокиномаҳои адабиёти форсӣ буда, муаллиф дар ин роҳ аз сарчашмаи таъбу завқи Низомӣ,

Амир Хусрави Дехлавӣ ва Ҳофизи Шерозӣ об хӯрдааст. Салмон дар сароидани рубоӣ низ ҳунари комил доштааст. Рубоӣташ дорои латофату эҳсосу ҳаяҷони ҳосе буда, дар онҳо маҳмунҳои орифонаву риндона ҳувайдост. Дар нусхае аз девони Салмон, ки дар соли 874 ҳиҷрӣ таҳрир шудааст, котиб ду рубоии мансуб ба Хайёмро ҷузъи рубоӣи Салмони Соваҷӣ нишон медиҳад, ки гувоҳи рӯшани пайрави Салмон ва Хаёму ҳамоҳангиву ҳамрангии рубоӣи ин ду устои забардасти сухан мебошанд. Ба гунае ки маълум мешавад, Салмон бо як эҳсосмандии амиқ ба омӯзиши ашъори шуарои пешин машғул шуда, қудрати суханофаринии эшонро аз бар карда будааст. Ҳамеша дар пайравии онҳо шеър гуфта, вобаста ба имконияти жанр маҳорати худро санҷидааст.

Татаббуоти Салмон то андозае ба ғазали шоирон монандӣ пайдо кардааст, ки гоҳе муҳаккиқон ба кадом шахс мутааллиқ будани онҳоро муайян карда наметавонанд. Масалан, Халхолӣ 19 ғазали Салмонро, ки аз ҷиҳати образ, қофия ва вазн ба ғазалҳои Ҳофиз шабеҳанд, муайян кардааст. Ин ҳама гувоҳи медиҳад, ки Салмон устои беҳамтои ҳунари худ мебошад. Шоир хоҳ татаббуъ гӯяд, хоҳ пайравӣ кунад ва хоҳ ҷавобу истиқбол нависад, дар ҳама ҳолат ба сиркат роҳ намедиҳад. Барои Салмон чунин кӯшиш танҳо як навъ мусобиқаи адабию эҷодӣ ба ҳисоб меравад.

Яке аз шоироне, ки салмон ба ғазалҳои ӯ ҷавобия сӯрудааст, Шайх Фаридуддини Аттор (тав. 1445) мебошад. Салмон бештар аз ғазалиёти ошиқонаи Аттор руҳу илҳом гирифта, муҳимтарин ҷиҳатҳои услуб, тарзи ифода, вазну қофия ва мазмуну ғояи умумиро маҳфуз медорад. Аммо шоир ба Аттор тарзе мусобиқа мекунад, ки шеъраш дар фасоҳату латофат ва ҳусну зебӣ таровати тоза ва оҳанги навро соҳиб мешавад.

Чунончи, Аттор мегӯяд:

Ай ба олам карда пайдо дору пинҳони маро,
Ман киям, к-аз чун тӯе бӯе расад ҷони маро.
Ҷону дил пурдари дорам, ҳам ту дар ман мегирад,
Чун ту пайдо кардай ин рози пинҳони маро...

Салмон:

Эй ки бар ман мекашӣ хатту намехонӣ маро,
Бар мисоли нома бар худ чанд печонӣ маро.
Рондаанд андар азал бар ман ба нокомӣ қалам,
Нестам коми дил охир, то ба кай ронӣ маро?... [15, с. 253].

Дар ғазалҳои фавқ на танҳо вазну қофия ва ҳусни таҳаллус монандӣ пайдо кардаанд, балки баъзе таъбирҳо ба монанди «сари зулф», «рӯзи абад» такрор шудаанд. Аммо Салмон маъниҳои фавқро тобиши тоза дода, ҳолати изтиробӣ ошиқ ва сӯзу гӯдози ӯро боз ҳам амиқтар нишон додааст. Агар дар ғазали Аттор «ҷон»-и шоир ба «парешонӣ»-и зулфи маъшуқа нисбат дода шуда бошад, дар ғазали Салмон тамоми умри шахси ошиқ сарфи «сари зулфи маъшуқа» шудааст. Салмон ғояти маъниро ба ҳақиқати ҳоли ошиқ наздик намуда, садоқату вафодорӣ ӯро боз ҳам жарфтар инъикос гардондааст.

Агар ғазали Аттор 7 байт бошад, ғазали Салмон 9 байт буда, он барои пурратар тасвир кардани ҳолати руҳии қаҳрамони лирикӣ равона шудааст. Дар ғазали дигар Аттор мегӯяд:

Дарди дили ман аз ҳаду андоза даргузашт,
Азбаски ишқ рехтам, обам зи сар гузашт.
Поям зи дасти воқеа дар қаъри ғам гирифт,
Корам зи ҷаври ҳодиса аз даст даргузашт.
Бар рӯйи ман чу бар ҷигари ман намонд об,
Бас селҳои хун, ки зи хуни ҷигар гузашт.
Дар бар гирифт ҷони маро тири ғам чунон-к
Пайкам ба ҷон расиду зи ҷон то ба бар гузашт.

Салмон ба ин андешаҳои Аттор чунин маъниҳо илова мекунад:

Чанд гӯям аз фироқат, к-обам аз сар даргузашт,
Шуд ба поён умру поёне надорад саргузашт.
Чун нависам к-аз фироқат бар сари килкам чӣ рафт?
Ё зи савдоят чӣ бар тӯморӯ бар дафтар гузашт.
Бар дилам ҷуз суратат нагузашту Алҳақ, сахв кард,
Он ки дар дил ғайр аз инаш сурати дигар гузашт... [15, с. 279].

Дар ин ғазал низ Салмон ба ҳунарии шоирии Аттор қоил шуда, ба ғазали ӯ пайравӣ кардааст. Салмон вазъияти худро дар ғазали фавқ пинҳон накарда, тавассути ташбеҳу тавсиф, маҷозу истиораҳои ҷолиб мақсадашро мушаххас нишон додааст.

Шоири дигаре, ки ҳусни таваҷҷуҳи Салмонро ба худ ҷалб намудааст ва ба ғазалҳояш назира гуфтааст, Саъдии Шерозист. Ба ашъори ин шоири бузург натавонӣ Салмон, балки дигар муосирони ӯ ашъори истиқболияти сурудаанд. Аммо ашъори истиқболияти Салмон ба ғазалиёти Саъдӣ аз нигоҳу мазмуну мундариҷа ва баландии завқи бадеӣ қариб баробари ғазалҳои мавриди истиқбол мебошад, ки Салмон дар ин навъи ғазалҳояш кӯшиш мекунад, аз мактаби ғазалсароии Саъдӣ сабақ бигирад. Аз ин рӯ, ба ҳар як мисраъ ва интиҳоби ибораҳои диққат дода, аз таъбирҳои Саъдӣ маъниҳои навтаре меҷӯяд. Чунончи Саъдӣ меғӯяд:

Эй ёр, ногузир, ки дил дар ҳавои туст,
Ҷон низ агар қабул кунӣ, ҳам барои туст.

Салмон:

Ман лоф чун занам, ки сарамро ҳавои туст,
Бас нест ин қадар, ки сарам зери пойи туст.

Дар ин ғазал, Салмон аз назари вазну қофия ва радиф аз Саъдӣ истиқбол карда, бад-ин васила фикру андешаҳои мустақилашро рӯи қоғаз овардааст. Забони Саъдӣ бисёр латифу соддаву дилнишин мебошад ва кам ар шоире метавонад бо чунин суханофаринӣ ҳампайвандӣ намояд. Вале Салмон бо лаҳни гирову зебо ба мунозираи Саъдӣ пардохта, дар ин сабақати эҷодӣ то андозае комёб ҳам шудааст.

Зайнулобиддин Мӯътаман низ «Мунозираи парвонаву булбул»-и Салмон ва шеърҳои Саъдиро «дар мунозираи шамъу парвона» иқтибос оварда, монанди сабк, услуб ва мавзӯи онҳоро махсус таъкид менамояд. Инак, намунае чанд аз матлаи ин ғазалиёти Саъдӣ, ки Салмон мавриди татаббӯоташон қарор додааст:

Саъдӣ:

Чи рӯй аст ин ки пеши корвон аст,
Магар шамъе ба дасти сарбон аст?

Салмон:

Рафиқон, корвон имшаб равон аст,
Дили мискини ман бо корвон аст.

Саъдӣ:

Шаби фиروق ки донанд, ки то саҳар чанд аст,
Магар касе, ки ба зиндони ишқ дар банд аст.
Гирифтам аз ғами дил роҳи бӯстон гирам,
Қадам сарв ба болои дӯст монанд аст.
Паёми ман кӣ расонад ба ёри моҳгусил,
Ки паршикаставу моро ҳанӯз пайванд аст.
Қасам ба ҷони ту гуфтам, тариқи иззат нест
Ба хоки пойи ту, в-он ҳам азим савганд аст.
Ки бо шикастани паймону баргирифтани дил,
Ҳанӯз дида ба дидорат орзуманд аст...
Зи заъф тоқати оҳам намонду тарсам халқ
Гумон баранд, ки Саъдӣ зи халқ хурсанд аст.

Салмон:

Хушо диле, ки гирифтори зулфи дилбанд аст,
Дилест фориғу озод, к-ӯ дар ин банд аст.
Бо тири ғамза маро сайд карду медонам,
Ки ҳеҷ сайд бад-ин лоғарӣ наҷфкандаст.
Илочи иллоти ман мекунад ба шарбати сабр,
Лабат, ки чошнии сабр карда аз қанд аст.
Фиروق дар дили нодон чу коҳбарге нест,
Валек бар ҳамадон ҳамчу кӯҳи Алванд аст.
Зи хоки кӯй чунинам марон, ки Салмонро,
Ба хоки пойи сари кӯи ёр савганд аст [9, с. 208-209].

Салмон дар ғазали истиқболии худ эҷодкорона рафтор карда, мавзӯи ғазали Саъдиро бо камоли ҳунармандӣ ривоч медиҳад. Дар натиҷа, дар ғазали Салмон тозагӣ, рангу бӯйи хос,

биниши нав, тахайюлоти қолиб ва тасвироти бадеӣ дидрас мешавад. Салмон вазъияти рӯҳии қаҳрамони лирикиро тафсил дода, тавассути маҷозу киноя, тазоду муқобила ва ташбеҳу тавсифҳои шакарбор каломи ўро тақвият мебахшад.

Баъзан, Салмон дар эҷоди як ғазал якбора аз якчанд шоири гузашта таъсиру илҳом гирифта, дар радифи ғазалиёташ ҷавобияҳо сурудааст. Дар ин гуна ғазалҳо қаробату наздикӣ эҳсос шавад ҳам, тарзи тасвир ва биниши шоир наву возеҳ мебошад. Масалан, Ҳасани Деҳлавӣ:

Чандин, чи ноз омӯхтӣ, он ғамзаи ғаммозро,
Дил бурдиву чон сӯхтӣ, ҳаддест охир нозро.

Саъдӣ:

Вақти тараб хуш ёфтам, он дилбари таннозро,
Соқӣ, биёр он қоми май, мутриб бисоз он созро.

Салмон:

Нақшест ҳар соат зи нав ин даври луъбатбозро,
Ай луъбати соқӣ, биёр он қоми чонпардозро [15, с. 257].

Камол Исмоил (ваф. 1237), ки ҳамагӣ 135 ғазал дорад, низ мавриди таваҷҷуҳи Салмон қарор доштааст. Шоир бо назари некбинона ба ғазалҳои Камол диди бадеӣ дӯхта, аз онҳо бори маъниҳои тоза мегирад ва ҷавобиятҳои қобили қабуле тарроҳӣ мекунад:

Камол Исмоил:

Сазад гар ғунча чун ман дилх (в)аш омад,
Ки гул сӯи чаман шодикаш омад.
Ба мутриб медиҳад булбул се зарба,
Ки нақши ишрат аз нарғис шаш омад.
Гули сурӣ ба бӯстон буттаи зар,
Пур аз тавуси зарин з-сташ омад.
Ҳаво қавзи кузаҳ дар бозу афканд,
Қи булбул бар мисоли таркаш омад.
Зи нури офтобу акси лола,
Саманди хок, гӯйӣ, арбаш омад.
Сабо онан ба чон мегардад аз ишқ,
Зи бас к-аш орази савсан х(в)аш омад.
Харобӣ аз сипоҳон дур бодо,
Ки Зарриндуд бас дарёкаш омад.

Салмон ба ин ғазали Камол Исмоил чунин ҷавобияти дилкашу ҷаззоби наврӯзӣ сурудааст:

Хуш омад боди наврӯзӣ, х(в) аш омад,
Ки нақшаш дар чаман шодикаш омад.
Ба обу сабзаву гул мекашад дил,
Ки обу сабзаву гул дилкаш омад.
Хушомад пеши гул мегуфт булбул,
Хушомадҳои ӯ гулро х(в) аш омад...
Тани чун парниёни гул чӣ бинӣ,
Ту толеъ бин, ки хораш мафраш омад.
Аз он нарғис баромад хуш чу парвин,
К-аз он тоси нагун нақшаш шаш омад [15, с. 315].

Дар ғазалҳои фавк пеш аз ҳама тобиши маънӯву оҳанг ба эътибор гирифта шудааст. Ҳар ду шоир ҳолату изтиробии маънавии худро бо ашёҳои табиӣ тавҷам гардонида, тавассути баёнҳои нарму нозук, таъбирҳои латифу дилкаш, вале пуркиноя максалашонро иброн мекоранд. Агар Камол Исмоил аз ҳар калима маъно ҷуста таносуби мантиқии мисраъҳоро ба риштаи мусалсал пайванд созад, Салмон низ дар истиклолияти худ ба ин маҳорати Камол пайравӣ намуда, андешаҳои эшонро тақвият бахшидааст.

Озари Бекдилӣ аз аввалин муҳаккиконест, ки ба тағаззулоти Салмон диққати дарқорӣ дода, баъзе ғазалиёти Мавлоно Чалолидини Рӯмиро ба ғазалиёти Салмон муқоиса намудааст. Муҳаккик ба пайванди эҷодию маънавии миёни эҷодиёти эшон рӯшанӣ андохта, дар исботи фикраш мисолҳои мушаххас овардааст.

Мавлоно:

Ай мунаввар аз чамолат дидаи чонам чу шамъ,
Аз дари бахтам даро, то қон барафшо нам чу шамъ.

Салмон:

Чанд гӯйӣ, бо ту як шаб рӯз гардонам чу шамъ,
Бас аҷаб дорам, ки имшаб то сахар монам чу шамъ [15, с. 431].

Дар ҳақиқат, аз муқоисаи ғазалиёти Мавлоноу Салмон бармеояд, ки Салмон дар мазмунофариниву борикбинӣ устодии комил дорад ва ғазалиёти дар татаббуи Мавлоно сурӯдаашро метавон дар мизони қиёсӣ ҳамсангу ҳамвазни ғазалҳои пуршӯри нобиғаи шеър донист.

Тақии Тафаззулӣ ҳам гӯё ба идомату тақвияти мушоҳидаҳои Озари Бекдилӣ дар муқаддимаи нашри техронии девони ғазалиёту қасоиду рубоӣҳои Салмон менависад: «Аз ин ғазали Салмон роиҳаи ғазалиёт»-и «Девони Шамс»-и Мавлоно ба машом мерасад:

Ба дарди дил гирифтаам, давои дил намедонам,
Давои дарди дил корест, бас мушкил, намедонам.
Ба чашми хеш мебинам, ки хоҳад рехт хуни ман,
Надонам, чун кӯнам бо дил, мани ғофил, намедонам.
Биёбону шаби торикӣ бо ман бахти ман ҳамроҳ,
Вале бахт аст хоболуду ман манзил намедонам.
Маро гӯянд, оқил гарду тарки ишқ кун, Салмон,
Ман он касро, ки ошиқ нест, худ оқил намедонам [15, с. 364].

Ва бад-ин намуд вазн дар куллиёти Шамс чандин ғазал метавон ёфт.

Ризозода Шафқ низ оид ба ҳаммонандиву ҳамоҳангии ғазалиёти Салмон ба навиштаҷоти шоирони пешини форсӣ суҳан ронда, таъкид мекунад, ки «сабки ғазалсароии Салмон шабеҳ аст ба сабки ғазалсароии шоирони пасин, ба мисли Атор, Саной ва Мавлавӣ» ва ғазали зайлро намуна меоварад:

Боз ба занҷири зулф ёр маро мекашад,
Дар пайи ӯ меравам, то ба кучо мекашад?
Номи ҳама ошиқон дар варақи лутфи ӯст,
Гар қаламе мекашад, бар сари мо мекашад.
Ҳарчи, зи некӯ бад аст, чун ҳама дар дасти ӯст,
Бар мани мискин чаро, хатти хато мекашад.
Бори ғамат ғайри ман қас натавонад кашид,
Бар дили Салмон бинех, он ҳама, то мекашад [14, с. 520].

Гузашта аз ин, Ризозода шафқ ба муносибати Салмону суҳанварони аҳли тасаввуф эътибори маҳсус дода, аз мазомини ирфонӣ ҳоли набудани ғазалиёти Салмонро таъкид мекунад: «Ҳамчунин, аз завқи ирфону тасаввуф маҳрум набуда, ва маъноии он мазҳабро дар ашъори худ аён сохта ва аз он чумла абёти зайлро дар истиғнои таъбу хештаншиносӣ пардохтааст:

Гар сару барги қулоҳи фақр дорӣ, эй фақир,
Чор таркат бояд аввал, то равад корат зи пеш.
Тарки аввал тарки молу тарки сонӣ тарки чоҳ,
Тарки солис тарки роҳат, тарки робеъ тарки хеш.

Ва ин абёт мазмуни нағзи мансуб ба Шайх Аторро ба хотир меоварад, ки гуфтааст:

Дар қулоҳи фақр мебошад се тарк,
Тарки дунё, тарки укбо, тарки қарқ» [14, с. 523].

Агар девони ғазалиёти Салмону Мавлоноро аз нигоҳи пайванди маънавии эшон, яъне баҳрабардорӣ анъанавии Салмон аз устоди ғазал, ки қалб аз ӯ зиндагиву эҷод кардааст, мавриди таҳқиқ қарор бидиҳем, аён хоҳад гашт, ки шогирд аз хирмани пурборӣ шеърӣ устод чошнии зиёду хушгӯворе бардоштааст. Ба таъбири дигар, Салмон аз ғазали Мавлоно уҳдабароёна таъбир ҷуста, ҳалдалимқон дурдонаҳои матлуби манзур берун овардааст.

Масалан: дар қолаби баҳри музореи мусаммани аҳраб (мафъулӯ мафъӯйлӯн) Мавлоно 6 ғазали ҳамчун (ҳамвазну ҳамқофия) дорад, ки ба онҳо Салмон як ғазали ҷавобия гуфтааст.

Мавлоно:

Он ёри ғариби ман омад ба сӯи хона,
Имрӯз тамошо кун ашқоли ғарибона.

Салмон:

Сӯфи зи сари паймон шӯд бар сари паймона,
Тахту буна аз масҷид овард ба майхона [15, с. 398].

Образу воситаҳои тасвир ва тарзу оҳанги гуфтори пири Мавлавӣ ба навиштаҷоти Салмон рангу навои тоза бахшидаанд. Бар илова, Салмон дар ғазалсароӣ на танҳо мазмуну муҳтавои ғазалиёти ирфонии Мавлоноро қор бастааст, балки аз тобишҳои фалсафии «Маснавии Маънавӣ»-и ӯ низ бархӯрдорӣ кардааст. Масалан, байти зерини Салмон:

Рӯям андар тусту омадшуд ба сӯйи дигарон.

Ман даруни қаъбаам, ҳар сӯ ки рӯ орам, равост.

Мазмунан аз байти зерини маснавӣ берун омадааст:

Дар даруни қаъба расми қибла нест,

Чӣ ғам, ар ғаввосро почила нест?

Салмони ҷӯяндаву омӯзанда ошиқи шайдои шеърӯ шоирии Ҳумоми Табрезӣ (ваф.1314) низ будааст. Барои мисол, аз як ғазали Ҳумом, ки Салмон онро ҳам аз лиҳози вазну қофия (зоҳир) ва ҳам аз ҷиҳати рӯҳияву маонӣ (ботин) идомагирӣ кардааст.

Ҳумом:

Ба шаб мозе миёни қорвон аст,

Ки рӯйи ӯ далели сорбон аст.

Чӣ ҷойи сорбон, қ-андар пайи ӯ

Зи дилҳо қорвон пурқорвон аст.

Аҷаб омад маро з-он раҳзани дил.

Ки дар шаб раҳнамои раҳравон аст.

Чунин моҳе бар рӯйи замин ҳаст,

Заминро сад шараф бар осмон аст.

Ба ҳар манзил, ки меронад, ба таъчил

Дуаспа, ҷони ман дар пай равон аст.

Салмон:

Рафикон, қорвон имшаб равон аст,

Дили мискини ман бо қорвон аст.

Зимоми ихтиёр аз дасти мо рафт,

Зимом акнун ба дасти сорбон аст...

Нигорам рафтӯ чашмам монд дар роҳ,

Вале ашқам ханӯз аз пай давон аст.

Умеди зиндагонӣ аз кӣ дорад

Тани мискини ман, чун ҷон равон аст.

Тани ман бо фироқаш ҳамриқоб аст,

Сари ман бо рикобаш ҳаминон аст...

Гарат савдои ин роҳ аст, Салмон,

Зи худ бигзар, ки аввал манзил он аст.

Салмон гоҳ аз ҷиҳати мазмуну матолиб ва гоҳи вазну қофияи хунари Амир Ҳусрави Деҳлавиро таквият бахшида, ҷошнӣ ва муҳтавои ғазалҳои шӯрангези ин устои суҳан мегирад. Шоир, бешак, ашқоли тасвиргирии Деҳлавиро писандида, ба қамоли маҳорат ва дилбастагии хос аз ӯ истиқболи суҳан мекунад ва бо бадеият, мавзуннокӣ ва хушоҳангӣ перохани нав мепӯшад.

Амир Ҳусрав:

Боз дил гӯм гашт дар кӯяш мани девонаро.

Ман қучо қардам нигоҳ ин шакли қаллошонаро.

Гох-гоҳ, эй бод, қ-он ҷоҳот меафтад гӯзар,

З-ошноёни қухан ёде деҳ он бегонаро.

Ҳар шаб аз ҳар сӯй дармеоядам дар дил ҳаёл.

Аз қадомин сӯ ниғаҳ дорам ман ин вайронаро.

Умр бигзаштӯ хадиси қарди мо охир нашуд.

Шаба ба охир шуд қунун, кӯтах қунам афсонаро...

Ҳусраву сузи дилӯ аз завқи олам беҳабар.

Мурғи оташҳора лаззат қай шиносад донаро?

Салмон:

Муҳтасиб гӯяд, ки бишқан соғарӯ паймонаро,

Ғолибан девона медонанд мани фарзонаро.

Бишқанам сад аҳдӯ паймон, нашқанам паймонаро,

Ин қадар тамйиз ҳаст охир мани девонаро.

Ғарчи бунёдам маю маъшӯқ вайрон қардаанд,

Қардаам вақфи маю маъшӯқ ин вайронаро.

Мо зи беруни ҳумистони фалак май меҳӯрем,

Гӯ, барандозанд бунёди ҳуму ҳумхонаро.
 Ақро бо ошноёни дараи бегонагист,
 Сокиё, дар маҷлиси мо раҳ мадеҳ бегонаро...
 Рост меҳохӣ нахоҳад кард Салмон тарки май.
 Носеҳо, афсун мадам, воиз, мағӯ афсонаро [15. с. 257].

Ба ин маънӣ, Салмон тибқи суннатҳои шеър пайравӣ карда, ба зинаҳои баланди камолоти эҷодӣ расидааст. Дар заминаи баъзе нишонаҳои шеърӣ мисли ягонагии қофия, радиф, оҳанг ва бархе мазомину саноеи бадеӣ, ки дар зоҳири ботини сӯрудаҳои Салмон омадааст, метавон гуфт, ки шоир мактаби гузаштагонро сайқал додааст. Адиб, бешӯбҳа, аз онҳо сабақҳои даркорӣ бардошта, дар эҷоди ғазал салиқаву ҳунари ҳосаи худро дарёфт намудааст. Вай ба сирқат роҳ навода, аз ҳар калима ва таъбирҳои шоирони гузашта маънии нав ҷустааст. Шеъри ӯ таровату сабки ҳосеро доро мебошад. Вай муҳтавои ашъори шоирони гузаштаро санчида, аз ҳар кадоми он ба таври ба худ хос ҷошнӣ мегирад ва истиқболии хешро бо таҳайюлотии рангин, каломӣ зебо ва бадеӣи болиғ чиллоӣ нав медиҳад. Ба ин маънӣ, Салмон аз анъанаҳои пешинӣ бо камали қордонӣ истифода карда, маҳорати шоирӣ худро сайқал додааст. Робитаи эҷодии шоир дар як ранг қарор нагирифтааст, балки бо гунаҳои мухталиф густириш ёфта, ҳар чӣ бештар амиқтару пурмазмунтар гардидааст.

Адабиёт

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон / А. Ҷомӣ. - Техрон, 1341.
2. Аббос, Иқбол. Таърихи муфассали Эрон. Аз Ҳамлаи муғул то ташкили давлати темурӣ / Иқбол Аббос. - Техрон, 1312. - 553 с.
3. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қ.2. - Душанбе : Дониш, 1983.
4. Алексеева, И.Ю. Образ влюбленной в персидской лирической поэзии XVIII века / И.Ю.Алексеева // Суфизм в контексте мусульманской культуры. - М. : Наука, 1989. - С. 131-139.
5. Афсаҳзод, А. Ҳофизи Шерозӣ / А.Афсаҳзод. - Душанбе : Ирфон, 1971.
6. Афсаҳзод, А., Камали Хучандӣ / А.Афсаҳзод. - Душанбе : Дониш, 1976.
7. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ - шоири ғазалсара / А. Афсаҳзод. - Душанбе : Ирфон, 1989.
8. Бақоев, М. Ҳаёт ва эҷодиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ / М. Бақоев. - Душанбе : Ирфон, 1975. - 278 с.
9. Зайнулбидини Муътамин. Шеърҳои адаби форсӣ / Зайнулбидини Муътамин. - Техрон, 1332.
10. Казакова, У. Салмони Соваҷӣ ва ҷаҳони шоирӣ ӯ / У.Казакова. - Душанбе : Дониш, 2021. - 169 с.
11. Мирзоев, А. Амир Хусрави Деҳлавӣ (бо ҳуруфоти арабӣ) / А.Мирзоев. - Душанбе : Ирфон, 1976.
12. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2 / Х. Мирзозода. - Душанбе : Маориф, 1977.
13. Рашид, Ёсимӣ. Татаббуъ ва интиқоли аҳволи осори Салмони Соваҷӣ / Ёсимӣ Рашид // Куллиёти қасоид, ғазалиёт, қитъаот, рубоӣёт, тарҷеъот, таркибот ва маснавиёти Хоҷа Ҷамолуддин Салмони Соваҷӣ. - Техрон, 1305. - С. 7-74.
14. Ризозода, Шафақ. Таърихи адабиёти Эрон / Шафақ Ризозода. - Техрон, 1313.
15. Салмони Соваҷӣ. Девон. Шомили ғазалиёт, тарҷеот, қасоид, рубоӣёт / Соваҷӣ Салмони ; Бо муқаддимаи дуктур Тақии Тафаззулӣ. - Техрон, 1336.
16. Саъдӣ, Шерозӣ. Мунтахаби ғазалиёт. / Шерозӣ Саъдӣ. - Душанбе : Ирфон, 1977. - 447 С.
17. Ҳодизода, Р. Салмони Соваҷӣ / Р.Ҳодизода // Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми 2. - Душанбе : Дониш, 1983. - С. 63-80.

ТАЪСИРПАЗИРИИ САЛМОНИ СОВАҶӢ АЗ ШУАРОИ БУЗУРГИ ПЕШИН

Дар мақола муаллиф дар бораи таъсирбардории Салмон аз шоирони пешин ва таъсири сухани Салмон ба шоирони баъдина андешаронӣ намуда, таъкид мекунад, ки Салмон то андозае ба ашъори шоирони пешин таъсир гирифтааст, ки ҳангоми татаббуъ гуфтан ғазали ӯро аз ашъори шоирони пешин ҷудо кардан барои муҳаккидон мушқилӣ эҷод менамояд. Салмон бо лаҳни гирову зебо ба мунозираи шоирони бузурги порсигӯ пардохта, дар сабки эҷодии онҳо то андозае комёб шудааст. Салмон муҳтавои ашъори шоирони гузаштаро санчида, аз ҳар кадоми онҳо ба таври худ ҷошнӣ гирифта, истиқболии Салмон бо таҳайюлотии рангин, каломӣ зебо ва бадеӣи болиғ чилоӣ нав гирифтааст.

Калидвожаҳо: Салмон, татаббуъ, назира, таҳайюл, ишқу муҳаббат, ғазал, санъатҳои бадеӣ, воситаҳои тасвир, завқи эҷодӣ, сӯзу гудози ишқ, ғояти маънӣ, садоқату вафодорӣ, қаҳрамони лирикӣ, истиқболии, сирқат.

ВПЕЧАТЛЕНИЕ САЛМАНА СОВАДЖИ О ВЕЛИКОГО СВЕТА ПРОШЛОГО

В статье автор размышляет о влиянии Салмана на более ранних поэтов и влиянии речи Салмана на более поздних поэтов, и подчеркивает, что на Салмана в определенной степени повлияли стихи более ранних поэтов, что затрудняет исследователям выделение его газелей из стихов более ранних поэтов. Салман следил за обсуждением великих персидских поэтов мягким и красивым тоном и в некоторой степени преуспел в их

творческом стиле. Салман изучал содержание стихов поэтов прошлого, следовал их по некоторой степени, поэзия Салмана обрела новый блеск красочным воображением, красивыми словами и зрелым искусством.

Ключевые слова: Салман, исследование, видение, воображение, любовь и привязанность, газель, художественное искусство, средства изображения, творческий талант, огонь любви, предназначение смысла, верность и преданность, лирический герой, ожидание, плагиат.

THE INFLUENCE OF SALMAN SOVAJI FROM THE GREAT POETS OF THE PAST

The author reflects on the influence of Salman on earlier poets and the influence of Salman's speech on later poets, and emphasizes that Salman was influenced to a certain extent by the poems of earlier poets, which makes it difficult for researchers to distinguish his ghazals from the poems of earlier poets in this article. Salman followed the discussion of the great Persian poets in a soft and beautiful tone and succeeded to some extent in their creative style. Salman studied the content of the poems of the poets of the past, followed them to some extent, Salman's poetry acquired a new brilliance with colorful imagination, beautiful words and mature art.

Keywords: Salman, research, vision, imagination, love and affection, ghazal, art, imagery, creative talent, fire of love, purpose of meaning, fidelity and devotion, lyrical hero, expectation, plagiarism.

Дар бораи муаллиф

Казакова Умринисо Санговна

Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 26 75 66

About the author

Kazakova Umriniso Sangovna

Doctor of philological sciences, professor of
the Chair of the Theory and History of the Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 26 75 66

Об авторе

Казакова Умринисо Санговна

Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 26 75 66

ҚАСОИДИ МАНСУБ БА НОСИРИ ХУСРАВ

*Беронов Ҷ. С.**Донишгоҳи давлатии Хоруғ
ба номи М. Назаршоев*

Носири Хусрав аз зумраи он қасидасароёни намоёни асри 11 махсуб ёфта, дар ин жанри адабӣ дар арсаи адабиёт мавқеи баландро соҳиб гардидааст. Маълум аст, ки то ба имрӯз аз ӯ 299 қасида боқӣ мондааст, аммо тибқи таҳқиқоти муҳаққиқон дар байни ин қасоиди шоир қасидаҳое ба назар мерасанд, ки моли шоир будани онҳо зери савол аст ва дар баробари ин қасидаҳое, ки дар баёзҳои мавҷудбуда дар Бадахшон дастрас шудаанд, ба номи Носири Хусрав мансуб будани онҳо низ ихтилофҳои назар вучуд дорад.

Мавзуи қасоиди Носири Хусрав гуногун ва серпахлу буда, мавзӯҳои фалсафӣ, тарбиявӣ-ахлоқӣ ва диниву мазҳабӣ мебошад. Ин мавзӯҳо аз ҷониби муҳаққиқони осори шоир зери таҳлил қарор дода шуда, баррасӣ гардидаанд.

Адабиётшиноси тоҷик Худой Шариф дар ин маврид менигорад, ки: «Агар аз дидгоҳи муқаддимавӣ дар бораи қасоиди Носири Хусрав таваққуф намоем, мебинем, ки қасидаҳои шоир оламе дигар ва дорои тағйироту ибодоти ҷадиде дар суннати қасидасароии форсу тоҷик аст. Аз лиҳози мавзӯ ва мундариҷаи қасоиди Носири Хусрав бо он фарқ мекунад, ки дар қисмати оғози онҳо тағаззул, яъне васфи ишқу ошиқӣ куллан вучуд надорад...» [14, с. 67].

Лозим ба зикр аст, ки қасидаҳоеро, ки ба Носири Хусрав нисбат дода шудаанд, метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд. Қисмати аввали ҳамина гуна ашъори шоир қасидаҳоеранд, ки дар девони ашъори ӯ, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ҷамъоварӣ ва тадвин шудаанд, дарёфт кардан мумкин аст. Лекин ин қабил қасоиди мансуб ба ӯ аз рӯи услуби баён ва мазмуну мундариҷаи худ аз қасидаҳои дигари шоир тафовути кулӣ доранд. Яке аз ин қасидаи мансуб ба Носири Хусрав, ки аз ҷониби тамоми муҳаққиқони осори ӯ рад шудааст, ин қасидаи бо унвони «Мунозира бо Худо» ё худ бо матлаи «Худоё арзу тули оламатро, Тавонӣ дар диле мӯре кашидан» [8, с. 328] оғоз мешавад. Ин қасида дар тамоми нусхаҳои девони шоир мавҷуд аст. Қасидаи мазкур аз 75 байт иборат буда, аз аввал то охир мавзуи мунозираи ва махсусан гуфтугӯиро фаро мегирад. Ин қабил мавзӯҳо муқобили андешаҳои шоир мебошанд. Яке аз хусусиятҳои тафовутдоштаи ин қасида аз қасоиди дигари шоир дар он аст, ки он аз аввал то охир мунозираи буда, тамоми кирдорҳои манфириро на хатои инсонӣ медонад, балки аз ҷониби Худо мешуморад:

Ҳаворо бо ҳавас улфат ту додӣ,
Барои лаззати шаҳват чашидан.
Намуди тори рағҳо пур зи шаҳват,
Барои рағбати берун кашидан [11, с. 365].

Қасидаҳои дигари шоир, ки аз ҷониби бархе аз муҳаққиқон мисли Маҳдии Муҳаққиқ ва Мучтабо Минавӣ мансуб ба ӯ будани он зери шубҳа аст, қасидаҳои зерин мебошанд. Яке аз онҳо ин қасида, ки бо матлаи зерин оғоз мешавад:

Кӣ кард ин гунбади пирӯзапайкар²
Чунин бе равзану бе бому бе дар?
Кӣ зад паргори ин гунбад, кӣ пардохт
Ба ҳафту дуву даҳ бахши мудаввар?
Ҳазорон гӯи сим оғанда гардон,
Кӣ афканд андар ин майдони ахзар?
Кӣ кард ин гунбади симоб зинда,
Бад-ин дебои зангорӣ мусаттар? [8, с. 375].

дониста шуда ва тибқи иттилои олимони эронӣ Мучтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ: «Ин қасида аз Носири Хусрав нест, балки аз шоире шиимазҳаби дигар аст, ки дар Зулқаъдаи соли [358 ё 354] ба дунё омадааст» [8, с. 533].

² Бархе аз уламо бар инанд, ки қасидаи мазкур на моли ӯ аст.

Ин қасида аз 79 байт иборат буда, мавзуи фалсафӣ - тарчумаҳолиро дар бар гирифта, ба ҳаёту зиндагии муаллиф низ ишораҳо дорад, ки хилофи нишондодҳои рӯзи таваллуд ва пайдо шудани таҳаввулоти рӯхи дар ҳаёти Носири Хусрав аст. Чунонки дар қасидаи мазкур омадааст:

Ба соли сесаду панҷоҳу ҳафтум,
Ба зулқайда маро бинҳод модар.
Баромад солиёне чил камобеш,
Набуд андар ҷаҳон ҷуз хобу ҷуз х[в]ар.
На зишти боздонистам зи хуби,
На хурмо боздонистам зи ахгар.
Бизад субҳи хирад теғ аз шаби ҷаҳл,
Дилам бифрӯхт чун аз меҳри Ховар.
Сар андар ҷустани дониш ниҳодам,
Накардам рӯзгори хеш бепар [8, с. 562].

Агар мо ба соли таваллуди Носири Хусрав назар андозем, тамоми муҳаққиқон ин санаро аз рӯи байти қасидаи машҳури шоир, ки бо матлаи «Эй хонда бисе илму ҷаҳон гашта саросар, Ту бар замию аз барат ин ҷархи мудаввар» [11, с. 218] оғоз мешавад, соли 394 ҳ оварда шудааст ва онро муҳаққиқон соли 1003-1004 қарор додаанд, вале дар қасидаи мазкур соли таваллуди шоир [шоири номаълум Б. Ҷ.] соли 357, яне 37 сол пеш аз замони таваллуди Носири Хусрав рост меояд. Агар аз рӯи ин сана соли таваллуди ӯро муаян намоем, ба соли 967 мелодӣ рост меояд, ки дар ҳеч сарчашма ва таҳқиқоти олимони ин сана нишон дода нашудааст. Зеро дар қасидаи дигари шоир чунин омадааст:

Бигзашт зи ҳичрат паси сесад наваду чор³,
Бинҳод маро модар бар маркази ағбар.
Боландаи бе дониш монанди наботе,
К-аз хоки сияҳ зояду в-аз оби муқаттар.
Аз ҳоли наботи бирасидам ба сутури,
Якчанд ҳамебудам чун мурғаки бепар.
Дар ҳоли ҷаҳорум асари мардуми омад,
Чун нотиқа раҳ ёфт дар ин ҷисми муқаддар [11, с. 129].

Ҳамчунин дар қасидаи фавқ замони донишомӯзии Носири Хусрав оварда шудааст, ки ба маълумоти қасидаи дигаре ҳеч мувофиқат кардан наметавонад ва муҳолифи он аст:

Ба ҳар навъе, ки бишнидам зи дониш,
Нишастам бар дари ӯ ман мучовар.
Бихондам пок тавқеоти Кисро,
Бихондам аҳди Кайковусу Нӯзар...
Гаҳ андар илми ашколи Мачастӣ,
Ки чун ронам бар ӯ паргору мистар.
Гаҳе ақсоми мусиқӣ, ки Ҳирмис
Падид овард бар алҳони дигар.
Гаҳе алвони аҳволи ақоқир,
Ки чи гарм аст аз он, чи хушқу чи тар?
Ҳамон Уқлидусу мантиқ, ки бинҳод,
Ситоталис, устои Сикандар.
Намонд аз ҳеч гун дониш, ки ман з-он
Накардам истифодат бешу камтар.
На андар кутби Эзид мучмале монд,
Ки он нашнидам аз доно муфассар [12, с. 145].

Гарчанде ин абёт дар китоби Таърихи адабиёти тоҷик- мураттабгардидаи Холиқ Мирзозода оварда шуда бошад ҳам [4, с. 145], мансуб будани он ба Носири Хусрав ихтилофи назар аст. Зеро дар қасидаи дигари Носири Хусрав аёми донишомӯзии ӯ чунин тавзеҳ дода шудааст:

Паймуда шуд аз гунбад бар ман чихилу ду,
Ҷӯёи хирад гашт маро нафси суҳанвар.

³ 394 ҳилъи мутобики 1004 милодӣ, яъне соли таваллуди Носири Хусрав.

Расми фалаку гардиши айёму маволид,
 Аз доно бишнидаму бархонд зи дафтар.
 Чун ёфтам аз ҳар кас беҳтар тани худро,
 Гуфтам зи ҳама халқ касе бояд беҳтар.
 Чун боз зи мурғону чу уштур зи баҳоим,
 Чун нахл зи ашқору чу ёкут зи чавҳар.
 Чун Фурйон аз кутубу чу Каъба зи биноҳо,
 Чун дил зи тани мардуму Хуршед зи ахтар.
 3-андеша ғами гашт маро чон ба тафаккур,
 Тарсанда шуд ин нафси муфаккир зи муфаккар [11, с. 546].

Гуфтан ба маврид аст, ки дар бораи таҳаввулоти рӯҳии шоир низ дар ҳар ду қасида маълумотҳои гуногун дода шудаанд. Дар қасидаи аввал ин ҳодисаро дар синни чиҳилсолағӣ на каму беш медонад: «Баромад солиёне чил камобеш, Набуд андар ҷаҳон ҷуз хобу ҷуз х[в]ар» [8, с. 539]. вале дар қасидаи дигар соли чиҳилу ду овардааст: «Паймуда шуд аз гунбад бар ман чиҳилу ду, Ҷӯи хирад гашт маро нафси суханвар» [11, с. 358].

Ҳамчунин агар дар бораи ин ду қасида андешаронӣ намоем, ихтилофҳои зиёде вучуд доранд. Дар баробари ин, қасидаи дигаре, ки бо радифи «носибӣ» хатм мешавад, назарияҳои гуногун вучуд доранд. Сараввал шубҳаи мансуб ба Носири Хусрав будани он дар он аст, ки дар он ихтилофҳои байни мазҳабӣ дида мешавад, ки ин дар қасидаҳои дигари шоир вучуд надорад, балки дар онҳо бештар таҳаммулпазирӣ, баробарӣ ва ҳаммаслакии тамоми мазоҳиби исломӣ вучуд дорад. Инчунин, таассуби мазҳабӣ дар ин қасидаи зиёд дида мешавад. Гарчанде ки дар девонҳои мураттабгардидаи шоир аз ҷониби муҳаққиқони ватаниву хоричӣ ин қасидаҳо вучуд доранд, аммо моли ӯ донишмандони он зери шубҳа аст. Махсусан қасидаи бо матлаи:

Уммататро чун надонӣ бар чи сонанд аз Расул,
 Бештар ҷуз мар сутуронро намонанд ай Расул.
 Гар нагаштастанд фитна бар ҷаҳон аз дини ҳақ,
 Чун ҷаҳонанду талабгори ҷаҳонанд, ай Расул.
 Аз қавиаҳде ки кардӣ бар ҳама рӯзи ғадир,
 Чун ҳар аз наштар ҷаҳонанду рамонанд, ай Расул [8, с. 541].

Бояд қайд кард, ки қариб 6 қасида, ки дар Девони мураттабгардидаи Мучтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ дар соли 1388 ҳичрӣ дар Техрон аз ҷоп баромадааст, мансуб ба Носири Хусрав доништа шуда, моли ӯ будани онҳо зери шубҳа аст ва то ҳанӯз таҳқиқ нашудааст, ки ин қасидаҳо моли кадом шоир ҳастанд.

Қисмати дигари осори мансуб ба Носири Хусрав ашъоре аст, ки танҳо дар баёзҳои маҳаллӣ дар Бадахшон пайдо шудаанд, ки дар онҳо ба ҷуз дар баҳши таҳаллус, ё худ мақтаи қасида ва қитъаҳои номи Носири Хусрав ва ё таҳаллуси ӯ Ҳуччат омадааст ва дигар аз рӯи сабку услуб ва андешаҳои шоир дар ин қабилӣ ашъор тафовутҳо ва ихтилофоти зиёд мавҷуд аст. Чунонки мушоҳида менамоем:

Мондаам ман ғофилу саргашта ҳайрон то ба кай,
 Оқизу бечораю рӯ дар биёбон то ба кай.
 Бигзар аз ин золи дунё, ай бародар мардвор,
 Чун дар ин золи ҷаҳон гаштан пушаймон то ба кай.
 Косаи захр ҳаст ин дунёи дунӣ бевафо,
 Ё илоҳо ин чунин захроб хурдан то ба кай.
 Ҳақ бидону ҳақ бихон ҳақ шиносо шав дило,
 То ба кай чун чоҳилон бар ман ту гуи оҳу ҳай.
 Ҳаст умеди зи мардони Худованди замон,
 Гар хатой рафта бошад авф фарми ба вай .
 Носири Хусрав зи фармони Худо фармон гирифт.
 Хар ки ин фармон надорад дар ҷаҳаннам ҷои вай [Б. 8]⁴.

Ин қасида асосан аз 15 байт иборат буда, мо дар ин ҷо танҳо чанд байти онро ворид намудем. Қасидаи мазкур саропо хусусияти мазҳаби-динӣ дорад ва аммо аз услуб ва сабки

⁴ Абёт ё худ қасоиди пароканда, ки ба дастхати мирзоёни маъаллӣ мутааллиқ аст ва дар бойгонии Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи Б. Искандаров таъти рақами 235 маъфуз аст.

баёни Носири Хусрав тафовути қавӣ дорад. Пеш аз ҳама услуби баёни шеърӣ он заиф ва нисбати сабки шоир сода аст. Тафовути баъдии ин қасида аз ашъори шоир дар он аст, санъатҳои бадеӣ мувофиқи сабки истифодаи ӯ риоя карда нашудаанд. Аз рӯй дарбаргирии мавзӯ низ заиф аст.

Ҳамчунин сабки нигориш дар қасидаи дигар, ки ба номи Носири Хусрав сабт шудааст, мушоҳида кардан метавонем. Маълум аст, ки дар ашъори шоир мадҳ вучуд надорад, вале ягона мадҳе ки вучуд дорад, мадҳи Пайғамбар ва хонадони ӯ аст. Ин навъи мадҳ дар бисёр қасидаҳои шоир ба назар расида, аммо аз ин услуб ва баёни қасидаи зерин тафовут дорад ва сухани хеле баланд ва дорой хусусияти сабки Хуросонӣ, яъне осону мушқилфаҳм аст. Мисли абёти зерин:

Баҳори дили дӯстори Алӣ
Ҳамеша пур аст аз нигори Алӣ.
Дилам з-ӯ нигор асту илм испарам,
Чунин вочиб ояд баҳори Алӣ.
Бичин, ҳин гул, эй шиъату хаста кун
Дили носибиро ба хори Алӣ.
Аз уммат сазои бузургиву фаҳр
Қасе нест ҷуз дӯстдори Алӣ [8, с. 219].

Вале дар қасидаи мансуб ба ӯ чунин баёни шеър ва суханпардозӣ куллан дида намешавад:

Ало, эй дил, машав ғофил, биё, то аз Алӣ гӯем,
Бурун кун кибру кин аз дил, биё, то аз Алӣ гӯем.
Алиро ту чӣ медонӣ, бидуни аз мусалмонӣ,
Ба рӯзи ҳашр дармонӣ, биё, то аз Алӣ гӯем.
Алӣ ҳам худ Худованд аст, вале бе мислу монанд аст,
Дигар аз чуну аз чанд аст, биё, то аз Алӣ гӯем.
Алӣ ҳуччат, Алӣ бурҳон, Алӣ шоҳи ҳама мардон,
Алӣ маҷмуъаи Қуръон, биё, то аз Алӣ гӯем.
Алӣ дурр аст дар дарё, Алӣ лаъл аст дар хоро,
Алӣ маҳбуби беҳамто, биё, то аз Алӣ гӯем.
Алихон гарчи бисёранд, Флидон воқифи коранд,
Зи ҳафтоду ду безоранд, биё, то аз Алӣ гӯем.
Алӣ дар оятулқурсӣ, зи фурқони чӣ мепурсӣ,
Вале дар оятулсиғфӣ, биё, то аз Алӣ гӯем.
Шунав ин рамз аз Носир, ки то ёбӣ хабар аз сир,
Ба зоти поки Мустансир, биё, то аз Алӣ гӯем [Б. 12]⁵.

Дар қасидаи дигаре ки мавриди дарёфти мо аст, дар он назарияи таносух мавриди назар қарор дода шудааст, ки ин андеша хилофи тафаккур ва назарияҳои фаслафӣ ва динии Носири Хусрав мебошад. Зеро дар ашъори назмию насрии ӯ ин чиз тамоман дида намешавад. Аз рӯи андешаҳои ӯ руҳи инсонӣ дар айни камол ёфтани аст ва мақсади он сууд кардан аст. Чи навъе ки дар китоби «Хон-ул-ихвон» ба ин маънӣ ишора мекунад: «Пас, ин далел аст бар он, ки бозгашти ӯ на ба олами ҷисмонӣ аст ва чун мардум ҷисм аст ва нафс. Ва дуруст шуд, ки бозгашти мардум бад-ин сарои ҷисмонӣ нест, ба зарурат пайдо омад, ки бозгашти ӯ ба сарои нафс аст» [13, с. 42]. Дар ин қасида назарияи таносух [хуруҷи руҳ аз як қолаб ба қолаби дигар] баён шудааст, ки хилофи ақидаҳои шоир аст. Чунонки мушоҳида менамоем:

Ало ай он ки мегӯӣ, манам донистаи оқил,
Биё ҳал кун, агар мардӣ, маро ин қиссаи мушқил.
Биё равшан бигӯ бо ман, ки рӯҳ аз олами сурат,
Ки берун рафт аз ин зиндон, кучо чо дорад дигар манзил.
Мақоми ӯ дар афлок аст ва ё дар олами улвӣ,
Ва ё дар олами суғфӣ миёни хоку обу гил.
Агар донистаи ин сирр, баён кун пеши ман акнун,
Вагарна рав, ки нодонӣ, басте саргаштаи ғофил.
Азизон рӯҳи доноён, ки берун рафт аз ин зиндон,

⁵ Дар Баёз дар саҳифаи 12-ум оварда шудааст.

Расид ӯ чониби афлок , ки дорад манзили ҳосил.
 Ва ё дар сурати инсон бигардад одами дигар,
 Вале инсони комил к-ӯ бувад шоистаи муқбил.
 Валекин нобакоронанд, чуҳолотанду аҳли шак,
 Бигӯям шарҳи он ҳар як бадандешони ноқобил.
 Яке олам бувад ӯро, ки берунаш кунад аз тан,
 Кунандаш банд дар зиндон басте солҳо лаин ботил.
 Дигарбора мақоми ӯ набототест додандаш,
 Бимонад андар он саҳро шавад бо гову хар дохил.
 Ало эй Носири Хусрав чунин, асрори мардонро,
 Чаро густох мегӯӣ, нагӯяд харғиз он оқил [Б. 22].

Қасоиди таълифнамудаи Носири Хусрав бо мазмун, мӯҳтаво ва шакли баёни худ дар таърихи қасидасароии тоҷик мавқеи бузургро сазовор буда, маъниҳои бузурги тарбиявӣ-ахлоқиро касб кардаанд. Новобаста ба он ки қасоиди Носири Хусрав мавзӯҳои зиёдеро фаро гирифтааст ва аз чониби муҳаққиқон таҳқиқ шудааст, ханӯз ҳам пурра таҳқиқ ва тадқиқ нагардидааст. Зеро то кунун қасоиди зиёде вучуд доранд, ки пурра ва ҳамаҷониба таҳқиқ нагардидаанд, ки оё моли Носири Хусрав ҳастанд ва ё не. Мисли қасидаҳое ки мавриди назар қарор додем, ҳоло дар нисбат додани онҳо ба Носири Хусрав андешаҳои гуногун вучуд доранд ва ин сабабҳои зиёде доранд: Аввалан қайд бояд кард, ки чунин ихтилофи назарҳо пеш аз ҳама костагӣҳо дар нусхаҳои асл дидан мумкин аст. Яке аз чунин нусхаҳо, ин қадимтарин нусхаи хаттии девони Носири Хусрав ба шумор меравад, ин нусхаи анҷомдодаи Этте аст. Аз рӯи ахбори Сайид Ҳасани Тақизода: «Зоҳиран қадимтарин нусхаи девон бо маҷмуаи мунтахабе аз ашъори вай ки бадбахтона нусхаи ноқис аст, дар китобхонаи девони Ҳинд дар Лондон таҳти нишонаи 132 дар зимни мучалладе муштамил бар мунтахаботи ашъори шаш шоири форсии қадим мавҷуд аст, ки дар санаи 714 истинсоҳ шуда, баъзе ашъоре ки Этте дар машруҳаи худ дар боби Носири Хусрав аз он нусха нақл карда, дар нусхаи феълии мо нестанд» [10, с. 123].

Аз ин пешгӯиҳо аён ба назар мерасад, ки ханӯз осори назми Носири Хусрав пурра ва ҳамаҷониба омӯхта нашудааст ва аз ин сабаб дар мавриди баъзе қасидаҳо ва қитъаҳои шоир ханӯз ихтилофоти назар вучуд дорад. Қисмати дигари ашъори пароканда, ки дар дастхатҳои маҳаллии Бадахшон ҷой доранд, сабабҳои махсуси худро дошта, ба чанд омил вобастагӣ доранд. Гумони аввал дар бораи ин осори мансуб ба Носири Хусрав аз он иборат аст, ки мардуми маҳаллии Бадахшон нисбати Носири Хусрав муҳаббат ва таваҷҷуҳи хосса дошта, чунин ашъор аз муҳаббати зиёд доштан нисбати ӯ навишта шуда, дар бахши таҳаллус номи ӯро ворид сохтаанд.

Ҳадсу гумони дигар дар он ба назар мерасад, ки эътиқоди мардум нисбати ӯ зиёд буда, шояд аз ин нигоҳ номи ӯро ворид карданд, ки ин самти ниғориш дар осори дигари шоирон мисли ашъори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, ки ба ҷои номи худ исми Шамси Табрериро дар ҳар мақтаи ғазал овардааст. Ин нишонгари он аст, осори назми Носири Хусрав ханӯз пажӯҳиши зиёдеро талабгор аст.

Адабиёт

1. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷ. 1. / Сафо Забехуллоҳи. – Техрон : Интишороти донишгоҳи Техрон, 1384. - 413 с.
2. Каландаров, Х. Диспут Насир Хусрав и Кисаи / Х. Каландаров // Словесность. Научный журнал Института литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. – Душанбе : Шуджаиян. - 2012. - № 2. – С. 65-85.
3. Каландаров, Х. Причины и предпосылки привержения Насира Хусрава исмаилизму / Х. Каландаров // Вестник педагогического университета. Серия общественных, гуманитарных и филологических наук. – Душанбе : Издание ТГПУ им. Садриддина Айни, 2014. - № 1 [56]. – С. 3-6.
4. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Холиқ Мирзозода, китоби 2. – Душанбе : Дониш, 1977. - 489 с.
5. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Холиқ Мирзозода, китоби 1, қисми 2. – Душанбе : Дониш, 1987. - 487 с.
6. Мирзоҳасанов, Л. Шеърӯ шоирӣ аз нигоҳи Носира Хусрав / Л. Мирзоҳасанов // Дирӯз, имрӯз ва фардо. – Хучанд : Ношир, 2005. – С. 425-434.

7. *Мирзоҳасанов, Л. Хусни табиат дар шеъри сабки Хуросонӣ / Л. Мирзоҳасанов. – Душанбе : Адиб, 2010. - 238 с.*
8. *Мучтабо, М, Маҳди, М. Девони ашъор / М. Мучтабо, М. Маҳди. - Техрон : Интишороти донишгоҳи Техрон, 1388. - 580 с.*
9. *Муҳаққиқ, М. Шарҳи сӣ қасидаи Ҳаким Носири Хусрав / М. Муҳаққиқ. - Техрон, 1374. - 433 с.*
10. *Муҳаққиқ, М. Понздаҳ қасида аз Ҳаким Носири Хусрав / М. Муҳаққиқ. – Техрон : Интишороти донишгоҳи Техрон, 1338. - 243 с.*
11. *Носири, Хусрав. Девони ашъор. Дар ду ҷилд / Носири Хусрав ; Бо қўшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе, 2009. - 1400 с.*
12. *Носири, Хусрав. Девони ашъор / Носири Хусрав. – Душанбе : Адиб, 2010. - 475 с.*
13. *Носири, Хусрав. Хон-ул-ихвон / Носири Хусрав. – Душанбе : Адиб, 2012. - 118 с.*
14. *Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Холиқ Мирзозода, китоби 1, қисми 2. – Душанбе : Дониш, 1987. - 487 с.*
15. *Шарифов, Х. Рози ҷаҳон / Х. Шарифов. – Душанбе : ЭР-граф, 2004. - 352 с.*
16. *Шарифов, Х. Ҳакими суҳанвар / Х. Шарифов. – Душанбе : Дониш, 2003. - 232 с.*
17. *Шарифов, Х. Шоир ва шеър / Х. Шарифов. – Душанбе : Адиб, 1998. - 230 с.*
18. *Шафақ, Р. Таърихи адабиёти Эрон / Р. Шафақ. - Интишороти Донишгоҳи Пахлавӣ, 1352. - 670 с.*
19. *Шаҳидӣ, С. Афкор ва ақоиди Носира Хусрав / С. Шаҳидӣ. – Техрон : Интишороти донишгоҳи Техрон, 1340. - 400 с.*
20. *Шикебо, П. Шеъри форсӣ аз оғоз то имрӯз / П. Шикебо. – Техрон : Интишороти донишгоҳи Техрон, 1418. - 465 с.*
21. *Шиор, Ҷ. Гузидаи ашъори Носира Хусрав / Ҷ. Шиор. – Техрон : Интишороти донишгоҳи Техрон, 1370. - 229 с.*

ҚАСОИДИ МАНСУБ БА НОСИРИ ХУСРАВ

Дар мақолаи мазкур оид ба қасоиди мансуб ба Носири Хусрав суҳан рафта, муаллиф бо таҳлилҳо ва таҳқиқоти дақиқ ба ин масъала таваҷҷуҳ намудааст. Зеро агар ба девони ашъори Носири Хусрав амиқан ва шадидан назар андозем, бароямон муаммоҳои зиёде рӯи кор меоянд. Махсусан, дар мавриди осори мансуб ба Носири Хусрав. Бояд қайд кард, ки бисёр қасидаҳои шоир моли ӯ донишмандони онҳо ихтилофоти назар дар байни муҳаққиқон вучуд дорад. Гарчанде ҳатто асарҳои алоҳида ба номи ӯ воғузурӣ шудаанд, аммо қасоид ва китаоти зиёде дар тамоми нусхаҳои девонҳои ӯ ҷой доранд, ки мавзӯ ва муҳтавои онҳо ба андешаҳои Носири Хусрав мувофиқат кардан наметавонанд. Қасоиди мансуб ба Носири Хусравро метавон ба чанд гурӯҳ тақсимбандӣ намуд ва онҳоро дар мақолаи мазкур таҳлилу баррасӣ намудем. Зеро қасоиде во мекӯранд, ки онҳо дар нусхаҳои девони шоир мавҷуд ҳастанд, аммо моли ӯ шинохтани онҳо қобили қабул нест. Дар ин қасидаҳо ҳам қасидаҳои мазмун ва ҳам нодурустии факту рақамҳо дида мешаванд. Қисмати дигари қасидаҳои мансуб ба шоир инҳо дар баёзҳои пароканда дар Бадахшон дучор меоянд, ки онҳо ҳам аз рӯи мавзӯ ва ҳам аз рӯи шеърият ва услуби баён ба ашъори Носири Хусрав мувофиқат карда наметавонанд ва ҳамаи ин масъалаҳо ба таври ҷудогона дар мақола таҳлил ва баррасӣ шудаанд. Бояд таъкид кард, ки дар мақола танҳо чанд намуна аз ҷунин қасидаҳо оварда шудаанд, аммо ҳамаи қасидаҳои зиёде вучуд доранд, ки дар онҳо ҷунин масъалаҳои баҳсталаб вучуд доранд ва дар оянда таҳлил хоҳанд гардид.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, девони ашъор, осори Носири Хусрав, дастнависҳо, Бадахшон, осори хаттӣ.

КАСЫДЫ ПРИНАДЛЕЖАЩИЕ НАСИРУ ХУСРАВУ

В данной статье идёт речь о касыдах принадлежащие Насиру Хусраву, где автор подробно и всесторонни анализирует и изучает данную тему. Так как, если посмотреть глубже на поэзию поэта, то можно столкнуться со многими проблемами в Диване его стихов. Особенно в отношении произведений, принадлежащих поэту, следует отметить наличие разногласий среди исследователей. Хотя многие произведения названы его именем, но во всех экземплярах его диванов есть множество касыд и стихов, которые по тематике и содержанию не соответствуют его стилю. Касыды принадлежащие Насиру Хусраву можно разделить на несколько групп, которые проанализированы и рассмотрены в данной статье автором. Часть касыд, встречающихся в Диване поэта, считать его собственностью недопустима, потому что в них наблюдается и недостаток содержания, и неправильные факты и цифры. Другая часть касыд, принадлежащих поэту встречается в разрозненных стихах рукописях собранные в Бадахшане, которые по тематике и стилю не соответствуют поэзии Насиру Хусраву, и все эти вопросы анализируются и обсуждаются отдельно в данной статье. Следует отметить, что в статье представлено лишь несколько примеров таких касыд, но все же имеется множество касыд, в которых такие спорные вопросы существуют, что будут подвергаться анализу в будущем.

Ключевые слова: Носир Хусров, Диван, поэзии Носира Хусрава, Бадахшан, рукописи, письменной поэзии.

QASIDAS BELONGING TO NASIR KHUSRAV

This article deals with qasidas belonging to Nasir Khusrav, where the author analyzes and studies this topic in detail and comprehensively. Since, if you look deeper into the poetry of the poet, you may encounter many problems in the Divan of his poems. Especially in relation to the works belonging to the poet, it should be noted that there are disagreements among researchers. Although many works are named after him, but in all copies of his sofas many qasidas and verses do not correspond to his style in terms of subject matter and content. Qasidas belonging to Nasir Khusrav can be divided into several groups, which are analyzed and discussed in this article by the author. Some qasidas found in the Poet's Divan cannot be considered his property, because they lack content and incorrect facts and figures. Another part of the qasidas belonging to the poet is found in scattered verses and manuscripts collected in Badakhshan, which, in terms of subject matter and style, do not correspond to the poetry of Nasir Khusrav, and all these issues are analyzed and discussed separately in this article. It should be noted that the article presents only a few examples of such qasidas, but still there are many qasidas in which such controversial issues exist that will be analyzed in the future.

Keywords: Nasir Khusraw, manuscripts, Badakhshan, poetic set, Nasir Khusraw poems, written works.

Дар бораи муаллиф

Беронов Чумъа Саидюёевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедрои адабиёт ва журналистика
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев
734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ,
к. Ш. Шотемур, 128
Тел.: (+992) 93 597 27 74
E-mail: behronov75@mail.ru

Об авторе

Беронов Джумъа Саидюёевич

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры литературы и журналистики
Хорогский государственный университет
имени М. Назаршоева
734024, Республика Таджикистан, г. Хорог,
ул. Ш. Шотемур, 128
Тел.: (+992) 93 597 27 74
E-mail: behronov75@mail.ru

About the author

Beronov Jum'a

Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Literature and
Journalism
Khorog State University named after M. Nazarshoev
734024, Republic of Tajikistan, Khorog,
Sh. Shotemur st., 128
Ph.: (+992) 93 597 27 74
E-mail: behronov75@mail.ru

ТАҲҚИҚИ РЎЗГОРУ ОСОРИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Норова Г. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти солҳои 30-60-и асри гузашта бо номи асосгузори адабиёти навини тоҷик, пеш аз ҳама, ба саъю кӯшиши устодон Садриддин Айнию А.Лоҳутӣ ва П.Сулаймонӣ, инчунин шоирони насли комсомол М.Миршакар, С.Чавҳаризода, А.Деҳотӣ, С.Улуғзода, М.Турсунзода ва пайравони онҳо иртиботи қавӣ дорад. Вазифаи аввалиндараҷаи ҳар ду насли адабиёти муосири тоҷик инъикоси ҳаёти хушбахтонаи мардуми шӯравӣ, танқиди куҳнапарастӣ, даъват ба илмомӯзӣ, ба мактаб, маҳви бесаводӣ, ба колхозу совхозҳо ҷалб намудани занону духтарон ва ғайра буд.

Абдусалом Деҳотӣ 14 март соли 1911 дар деҳаи Боғимайдони шаҳри куҳанбунёди Самарқанд дар оилаи қолибтарош ба дунё омада, таҳсили ибтидоиро дар зодгоҳи худ гирифтааст. Овони бачагии ӯ дар муҳити хонаводаи хунарманду китобдӯст гузашта, аввалан дар мактаби кӯҳна ва пас аз Инқилоби халқии Бухоро дар мактаби усули нав идома ёфтааст. Дар муҳити бесаводии он давра Абдусаломӣ ҷавон бо азхуд кардани алифбои нав дар миёни ҳамдеҳагон ва ҳамсолон бо хондани порча аз асарҳои бадеӣ аз осори С. Айни ва дигарон маҳбубият пайдо кард, ки ин боиси ба адабиёт таваҷҷуҳ пайдо намудани ӯ гардид.

Истеъдоду маҳорати нахустини нависандагӣ ҳам дар ҳамин мактабҳо зоҳир гардидааст. Нахустин хабар, мақола ва шеърҳои низ дар ҳамин давра навишта шудаанд. Дар бобати таҳсили А. Деҳотӣ Раҳим Ҳошим дар китоби “Сухан аз устодон ва дӯстон” [11, с. 135] таъкид менамояд, ки “Ман ин ду бародар (яъне, Абдусалом ва Абдушукур Н.Г.)-ро ҳанӯз аз вақти мактабхониашон мешинохтам. Онҳо дар мактабе, ки ман ҳам тарбияидаи он будам, мехонданд. Ҳар ду дар як ҷо ба дарс меомаданд ва дар як синф буданд. Онҳо аз савдогар ва зиёбачагоне, ки дар он солҳо қисми зиёди шогирдонии ин мактабро ташкил медоданд ва бо либосу рафтори як дараҷа аъёнонаи худ аз дигарон имтиёз доштанд, фарқ карда меистоданд. Либоси як дараҷа деҳотиёна мепӯшиданд, рафторашон хеле бетакаллуфона, ҳатто як дараҷа дағал ҳам ба назар мерасид. Аммо дар дарс ҳарду пешқадам буданд” [11, с. 135].

Раҳим Ҳошим ҳамчун хатмкардаи ин мактаб, ки пайваста иртиботашро ба воситаи мақолаҳо дар газета нигоҳ медошт ва барои шогирдон намунаи ибрат буд, менависад, ки “Ёд дорам, як гуруҳ шогирдонии пешқадами ин мактаб газетани деворӣ баровардани шуданд. Мудири мактаб муаллими ҳақиқатан, хизматнишондода Абдулқодири Шакурӣ, ки аввалин таъсискунандаи мактаби усули нав дар Самарқанд буд, ба ин ташаббуси як гуруҳ муаллимони ҷавон ва талабаҳои пешқадам чандон раъй надода, ин корро кори зиёди бефоида ва нобудкунандаи вақти талабаҳо шуморида буд. Лекин, ниҳоят ба исрори онҳо истодагарӣ карда натавониста розӣ шуд...” [11, с. 136].

Аз хотираҳои Р.Ҳошим бармеояд, ки ин ду бародар дар газетаро, ки дар ҳаёти мактабии тоҷикони Самарқанд аввалин газетани деворӣ буд, фаъолона иштирок карда буданд. Аввалин шеърҳои Абдусалом дар ҳамин газетани девории аввалини мактаб манзури хонандагон гардида буд, рангу бор ва ороиши газетаро ба қавли Р.Ҳошим Абдушукур ва Ҳабиб Аҳрорӣ анҷом дода буданд.

Абдусалом Деҳотӣ дар «Хотираҳо доир ба мулоқотҳои ман бо устод Айни» роҷеъ ба таҳсилаш дар мактаби дараҷаи аввал ва дараҷаи дуюм ва фаъолияти минбаъдаш чунин навиштааст, ки «Хукми таърих буд, ки ман ҳам дар қатори бисёр касон бо ин устод як муддати дуру дароз шиносӣ пайдо кардам. Худро хушбахт мешуморам ва хурсанд ҳастам, ки як давраи калони зиндагии ман дар ҳамкориҳои шогирдона, дар сояи тарбияи бевоситаи чунин як устоди азими ҳам меҳрубону ҳам саҳтгир гузашт» [5, с. 113-114].

Абдусалом Деҳотӣ аз ҷумла таъкид мекунад, ман номи С.Айниро ҳанӯз дар курсии мактаб шунида будам, он ҳам бошад, ба туфайли пайдо шудани китоби дарсии “Таҳзиб-ус-сибён” буд. Дар болои ин китоб навишта шуда буд: “Тартибдиханда Садриддин Айни, барои синфи якум, наشري дуюм ва монанди инҳо [5, с. 114]. Он вақт китоби дарсии тоҷикӣ як чизи

нодир буд, мо ин китобро дар синфи дуоум хондем. Дар синфи якум умри мо бо алифбохонӣ ба охир расид. Он вақт як китоб то охири сол кифоя мекард. Ҳамин тавр, таҳсили синфи дуоуми мо бо хондани китоби “Таҳзиб-ус-сибён” оғоз шуд. Ин китоб бар хилофи китобҳое, ки дар мактабҳои кӯҳна мехонданд, монанди: “Ҳафтыяк”, “Чоркитоб”, “Қуръон” ва ҳоказо, аз фаҳми мо хурдсолон дур набуд, балки якумин китоби дарсие буд, ки бевосита аз корҳои зиндагӣ гап мезад...” [5, с. 114].

А.Дехотӣ ханӯз дар давраи мактабхониаш ба порчаҳои қиссаи “Одина”- и устод С.Айнӣ, ки дар газетаи “Овози тоҷик” нашр мешуд, ошно шудааст. Ӯ менависад, ки “Ман порчаҳои чопшудаи “Одина”-ро пешопеш гоҳ дар назди аҳли меҳмонхонаи худамон, гоҳ дар ҷойхонаи сурхи кишлоқ дар шабҳои бекории деҳқонон мехондам. Албатта, саводам он қадар бурро набуд, аммо ҳис мекардам, ки дар вақти хондани китоби мазкур саводам пухтатар мешуд. Ва ҳар боре, ки ин чизҳоро мехондам, хоҳиши шинос шудан бо муаллифи онҳо боз ҳам зиёдтар мешуд” [7, с. 114].

Ба бахти А.Дехотӣ соли 1926 китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”-и С.Айнӣ ба таъб мерасад. “Баробари нашр шудани ин китоб, - навиштааст А.Дехотӣ, - дар мактаби мо кружоки адабӣ ташкил шуд (он вақт кружоки “саноеи нафиса” мегуфтанд). Баробари ҳамин “Намунаи адабиёти тоҷик”, ба мо чӣ будани калимаи “адабиёт”- ро фаҳмонданд, ки “адабиёт аз калимаи адаб гирифта шудааст” ва ҳоказо. Он вақт мо калимаи адабиётро намедонистем. Ҳар чизи навишташударо ба ду қисм ҷудо мекардем: якум равона, яъне наср, боқӣ ҳамаашро ё ғазал ё назм мегуфтем. Ба мо дар ин кружок дар баробари “Намунаи адабиёти тоҷик” муаллифи онро ҳам шиносонданд” [5, с. 114].

Вале мо мегӯяд А.Дехотӣ “...дар давоми якуним сол як шахси дигарро домолло Айнӣ тасаввур карда гаштем. Ман “мо”- мегӯям, барои он ки додари марҳумам Абдушукур ҳам ҳамроҳи ман буд, мо дар як синф мехондем ва ҳар вақт, ки сурати устод Айнӣро меидедем, аз он бача мепурсидем, ки афташон ба ҳамин сурат монанд? Мегуфт, ки бисёр монанд аст. Баъд аз як соли дигар дар як маҷлиси ботантана, ки дар Самарқанд ба муносибати ҷорсолагии Республикаи Советии Сотсиалистии Автономии Тоҷикистон гузаронида шуд, мо талабаҳои мактабҳои тоҷикӣ ҳам иштирок доштем. Вақте ки президиум интиҳоб карданд, номи Айнӣро ҳам ба забон бурданд ва ҳамон вақт якумин бор ман он касро дидам ва омада ба укаам гуфтам, ки дар ҳақиқат мову ту ғалати калон карда будем, ман Айнӣро ҳақиқиро дидам...” [5, с. 115].

Чуноне ки мебинем, “Ҳикояҳо доир ба мулоқотҳои ман бо устод Айнӣ”-и А.Дехотӣ аз як тараф моро зина ба зина ба тарҷумаи ҳоли ҳуди ӯ ошно созад, аз тарафи дигар чӣ гуна воридшавии ӯро ба “мактаби Айнӣ” нишон медиҳад. Яъне, ӯ аввал дар синфи дуоум аз китоби “Таҳзиб-ус-сибён”-и устод Айнӣ сабақ меомӯзад ва тадричан порчаҳои қиссаи “Одина”- ро, ки дар давраи мактабхониаш дар газетаи “Овози тоҷик” нашр мешуд, мутолиа менамояд ва соли 1926 дар мактаб ба “Намунаи адабиёти тоҷик”-и С.Айнӣ ошноӣ пайдо мекунад. Инчунин аввалин шеърҳои ҳикояҳои ӯ дар газетаи девории мактаб ба таъб мерасанд.

Ҳамин тавр, соли 1929 якумин ҳикояи А.Дехотӣ “Ҳамида” дар шумораи аввали маҷаллаи “Раҳбари дониш” чоп мешавад. “Як моҳ аз мобайн гузашт, - менависад А.Дехотӣ, - рӯзе ба ман як қоғазча оварда гуфтанд, ки рафта ҳаққи қаламатонро гиред (дар мобайни гап бояд гӯям, ки он вақт ман ба ҳаққи қалам, монанди баъзе шоирони навқалами ҳозира, шилқин набудам) ман барои гирифтани он ба ваколатхонаи Тоҷикистон рафтам... Дарро нимроғ карда дидам, ки устод Айнӣ қалам дар даст, сарҳам, дар чашм айнак, ким-чиро хонда ё таҳрир карда нишастаанд. Дар пешашон як китоби “Ғиёс-ул-луғот” истодааст (баъдҳо ин китоб ба дасти ман афтид, ҳоло вайро монанди як чизи бисёр азиз нигоҳ медорам, чунки дар он баъзе қайдҳои устод аст). Як русзанак ҳам дар ҳамон ҷо нишаста ба коре машғул буд.

Ман ба даромадан ҷуръат накарда, дарро нимроғ карда истодам, дар ин вақт чашми устод ба ман афтиду гуфтанд:

- Рафик дароед! Ба кӣ кор доред?

Ман гуфтам “Дар ҳамин ҷо камтар ҳаққи қалам будааст”. Он кас ишора карданд, ки ба он занак муроҷиат кунед. Ман забони русиро намедонистам. Ҳайрон шуда истодам. Баъд домолло дар он ҷо ба ман тарҷумонӣ карданд. Ба занак гуфтанд, ки “Товариш генерор просит”. Ман он вақт ба ин фикр омадам, ки ҳаққи қаламро ба русӣ “генерор” мегуфтаанд... Пулро гирифта хурсанд шуда баромада омада истода будам, ки устод ҷеғ зада гуфтанд:

-Рафиқ, истед! Шумо кӣ? Фамилиятон чӣ?

Гуфтам:

Пирмуҳаммадзода.

- Ҳа, ҳикояи “Ҳамида” аз они шумо – мӣ? – боз пурсиданд

- Ҳа, - гуфтам, - аз они ман.

- Ин чо шинед, ман ба шумо гап дорам.

Вақте ки наздик рафта ба стул нишастам, гуфтанд:

-Ҳикояатонро хондам бад не. Бад не, гуфтанам ҳамин ки барои шумо барин нависандагони чавон нағз. Аммо барои калонсолон бошад, гуфтугӯй дигар хел мешуд. Мавзуатон ҳам хуб, муҳим, забони ҳикоя ҳам бад не, фақат як қайд дорам, ки ҳоло ҳамонро гуфта монам, кифоя. Дар оянда агар ҳикоя навиштани бошад, монанди қиссагӯйҳои пештара “будааст набудааст як подшоҳ будааст” ё “як кал будааст” гуфта сар накунед. Ё ин ки монанди гӯяндагони достонҳои кӯҳна “аммо ровиёни ахбор ва ноқилони осор чунин овардаанд, ки...” гуфта ҳам сар накунед. Балки бевосита аз ҳамон ҷойи шавқовартараш сар кунед, то ки ба дили хонанда як ҳавас пайдо шавад, ки кани он тарафи воқеа чӣ мешавад? Воқеаро бурда сонитар кушоед. Ана ҳамин қадар барои шумо кифоя аст. Дигар чӣ гӯям, саратон гаранг мешавад, мумкин аст, ки риоя ҳам накунед. Ин мулоқоти амалии якум, ки дар он устод ба ман ҳам тарҷимонӣ карданд, ҳам аз касби нависандагӣ сабақи якум дода буданд, дар лавҳи хотирам абадӣ нақш бастааст” [2, с. 116].

Вобаста ба ин, ҳикояи Абдусалом Дехотӣ Раҳим Ҳошим дар китоби хотираҳояш “Сухан аз устодон ва дӯстон” навиштааст, ки “Дар яке аз шумораҳои ин журнал (“Раҳбари дониш” дар назар аст.- Н.Г.) якумин ҳикояи Абдусалом Дехотӣ “Ҳамида” нашр шуд. Устод ин ҳикояро хонда таассуроташро ба мо нақл кард. Фикри вай дар бораи ҳикоя асосан мусбат буд. Ў дар шинохтани истеъдоди чавон ҳисси ачибе дошт. Дар ҳақиқи Дехотӣ “Ин чавон нависандаи хуб шуда метавонад” гуфта ҳукм карда буд” [11, с. 136-137]. Раҳим Ҳошим дар идомаи хотираҳояш таъкид мекунад, ки: “...Дар охири калом, ки Абдусалом рафтани шуд, устод аз вай: -Шумо бародар ҳам доред? – гуфта пурсид ва акнун дар бораи бародараш ба пурсуков даромад. Аз имрӯз сар карда устод ин ду бародарро, агар чунин таъбир ҷоиз бошад, ба зерӣ мушоҳидаи худ гирифт” [11, с. 137].

Абдусалом Дехотӣ дар “Ҳикояҳо доир ба мулоқотҳои ман бо устод Айнӣ” инчунин ҳикояи воқеиву хотирмонери аз пиндору кирдор ва феълӣ атвори падари маънавии худ ва адабиёти навини тоҷик- устод Айнӣ нақл кардааст. “ Рӯзе аз рӯзҳои тобистони соли 1932 ба боғи мо (дар қишлоқи Боғи Майдон, ки дар канори шарқи шимолии шаҳри Самарқанд воқеъ аст) ,-менависад А.Дехотӣ як гурӯҳ муаллимони ва коркунони газетии “Ҳақиқати Ўзбекистон” меҳмон шудани буданд. Ба ҳавлии устод Айнӣ касеро аспакӣ фиристода, он касро ба меҳмонӣ хабар кардем. Ба раванди таъйин кардем, ки агар Домулло ба асп савор шудан нахоҳанд, ба он кас як фаэтон киро карда диҳад.

Вақте ки фиристодаи мо ба Домулло дар ҳавлиашон вохӯрда дар хусуси фаэтон киро кардан гап кушодааст, он кас хандида гуфтаанд:“Аз афти қор, маро мисли баъзе муллоҳои кӯҳнаи хомфарбеҳу рӯдапо гумон кардаст, ки онҳо ба асп савор шуда наметавонианд ё савор шаванд, бадани латнахӯрдашон озурда мешуд. Не, ман ҳам як вақте монанди шумо деҳқонбача будам, ба харсаворию аспсаворӣ одат кардам. Ҳамин аспро дукаса савор шуда рафтан мегирем” [5, с. 117].

Дар ҳикояи номбурда, меҳмоншавии устод С. Айнӣ дар қишлоқи “Боғи Майдон”- и шаҳри Самарқанд (ҳавлии волидаи Абдусалом Дехотӣ- Н.Г.) як лаҳзаи ниҳоят хотирмоне ба мушоҳида мерасад, ки аз назари ровии ҳикоя дур намондааст: “Ман ба пеши меҳмонон лаъливу дастурхон бароварда, барои ҷой овардан баргашта ба қўрғон даромадам,- менависад А.Дехотӣ.- Баноҳост аз берун ду бор пай дар пай овози устод шунида шуд:

- Рафиқ Дехотӣ! – гӯён баланд – баланд ва бо заб ҷазаба ҷеғ мезаданд. Давида ба рӯи боғ баромадам. Ҳам падарам, ҳам ҳозирини дигар бо хайрат гоҳ ба ман, гоҳ ба Домулло нигоҳ мекарданд. Он кас бо шавқу ҳаяҷони касе, ки ягон чизи кофта гашташонро ёфта бошад, ба падарам маро нишон дода хитоб карданд:

-Ҳозиракак чӣ гуфтед? Дар пеши ин кас такрор кунед!

Ҳайрати падарам боз зиёдтар шуд: зоҳиран фикр мекард, ки чи гапи нодуруст ё муҳокиматалаб гуфта бошад?

Баъд ҳуди устод чӣ будани воқеаро эзоҳ доданд:

-Баъзе “забоншиносони” забоншинос даъво мекунанд, ки мардум дар гуфтугӯй дар бобати чамъу муфради исмҳои бечон бо алокаи байни мубтадову хабар риоя намекунанд. Ман бошам, ҳама вақт мегӯям, ки ин даъво нодуруст аст. Аз гапи дадетон ҳам маълум шуд, ки дар чизҳои бечон ҳам, агар мубтадо чамъ ояд, хабараш ҳам чамъ меодадааст. Ман аз дадетон пурсидам, ки “имсол аҳволи тоқҳо чӣ тавр” ин кас ҷавоб доданд, ки “аввали баҳор авҷашон нағз буд, дар миёна ҳаво як хунук шуда навдаҳо карахт шуда монданд”. Дар поёни ин сухан устод ба ман як бори дигар таъкид карданд, ки забонро аз халқ омӯхтан, ба ҳодисаҳои мусбати забони гуфтугӯй эътибор додан лозим аст” [5, с. 117-118].

Аз ин хотираҳо бармеояд, ки А.Дехотӣ ханӯз аз замони таҳсил дар синфи дуюм аввал аз китоби “Таҳзиб-ус-сибён”-и С. Айнӣ таълим мегирад, баъд порчаҳои қиссаи “Одина”-и устодро дар назди ҳамдеҳагонаш мехонад, тадричан саводаш пухтатар мегардад.

Чуноне ки дар боло ишора намудем, вохӯрии нахустини А.Дехотӣ бо устод Айнӣ соли 1929 дар ваколатхонаи Тоҷикистон, ки дар Самарқанд дар назди ҳукумати РСФСР Ӯзбекистон вакили ҳукумати РАСС Тоҷикистон буд, ба вуқӯ омадааст ва А.Дехотӣ моҳияти онро чунин баён кардааст: “Ин мулоқоти амалии якум, ки дар он устод ба ман ҳам тарҷимонӣ карда, ҳам аз касби нависандагӣ сабақи якум дода буданд, дар лавҳи хотирам абадӣ нақш бастааст” [5, с. 116].

Чуноне ки дар фавқ ишора намудем, падари Дехотӣ ба кори косибӣ ва деҳқонӣ машғул буд ва Абдусалом низ дар ҳамин муҳити қорӣ ва суннати тоҷикӣ ба камол мерасад. Вай чанде дар мактаби кӯҳна ва баъд дар мактаби нав таҳсил менамояд. Баъд то соли 1930 дар мактабҳои дараҷаи якум ва дуюм таҳсили худро идома медиҳад. Солҳои 1930-1931 дар курсҳои тайёрии Академияи педагогии Ӯзбекистон тақмили дониш намудааст. Илова ба ин, К.Юсуфов дар китоби “Марди нексират ва адиби нуктасанҷ” вобаста ба масъалаи таҳсилоти А.Дехотӣ таъкид мекунад, ки “Ҳатто барои гирифтани маълумоти сиёсӣ дар шӯбаи шабонаи Университети шабонаи шаҳри Сталинобод (ҳоло Душанбе - Н.Г.) таҳсил намуда, онро соли 1951 хатм менамояд”.

Минбаъд фаъолияти ӯ ба фарҳангу адаби тоҷикӣ иртибот мегирад. Ӯ дар синни 20-солагӣ ба идораи рӯзномаи тоҷикии “Ҳақиқати Ӯзбекистон” (1930) ва шӯбаи Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар шаҳри Самарқанд то охири соли 1934, ифои вазифа менамояд. Сипас, соли 1935 ба Душанбе омада, дар нашрияҳо, ташкилотҳои илмию адабӣ кор мекунад. А.Дехотӣ солҳои 1935-1938 вазифаҳои мудирӣ шӯбаи нақду китобиёт, котиби масъули маҷаллаи “Барои адабиёти сотсиалистӣ”, ҳамзамон котиби масъули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва баъд котибии ин ташкилотро (солҳои 1938-1940) ба ҷо овардааст. Пас аз ин Котиби масъул ва ҷонишини муҳаррири маҷаллаи “Шарқи Сурх” (“Садои Шарқ” 1940-1941, 1951-1953), муҳаррир ва сармуҳаррири Нашриёти давлатии Тоҷикистон низ будааст. Солҳои 1941-1950 ба сифати ходими илмии Институти таърих, забон ва адабиёти филиали тоҷикистони АИ ИҶШС ифои вазифа намудааст. Солҳои 1953 -1958 ходими калони илмӣ, муҳаррири мушовири Институти таърихи партияи назди ҲК Тоҷикистон, солҳои 1961-1962 ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ АИ Тоҷикистон кор кардааст. Солҳои 1958-1961 дар вазифаи муҳаррири маҷаллаи “Тоҷикистон” будааст.

Ин маълумоти сарди расмиро адабиётшинос Абдуҳолиқи Набавӣ барои хонандагон чунин натиҷагирӣ намудааст “... то тасаввур карда бошанд, ки Дехотӣ дар давоми андаке зиёда аз сӣ соли фаъолияти худаш чӣ вазифаҳои пурмасъулияти илмӣ, адабӣ, сиёсӣ ва рӯзноманигориро ба ҷо оварда ва ин фаъолият то кадом дараҷа зудтағйир будааст, ки баёнгари бовар ба ӯ ва уҳдабароии вай дар иҷрои вазифаҳои муҳим ва шакл додани ниҳодҳои навташқил мебошад” [2, с. 4].

Дар воқеъ, Абдусалом Дехотӣ дар таърихи адабиёти советии тоҷик чун шоир, насрнавис, драматург, луғатдону луғатнавис, адабиётшинос, яке аз донандагони муътабари таърихи илму адаб, инчунин яке аз ҳомиёни фаъоли забони адабии тоҷик эътироф шудааст. Ба қавли К.Юсуфов: “Яке аз хусусиятҳои фаъолияти адабии А.Дехотӣ гуногунҷанрӣ ва бисёржанрии эҷодиёти вай аст. Ӯ ба шеърӯ дoston ҳикояву очеркҳо, асарҳои сахнаӣ, мақолаҳои публицистии худ дар инкишофи ин жанрҳо, дар таърихи адабиёти муосири тоҷик сахми сазовор гузоштааст. Тарҷумаҳои ӯ аз забони русӣ ва забонҳои халқҳои бародар намунаи беҳтарини тарҷумаи бадеӣ мебошанд. Дар ҳаёти адабии республика соҳае нест, ки А.Дехотӣ дар он фаъолона иштирок накарда бошад” [12, с. 4].

А. Деҳотӣ илова ба ин, вобаста ба эҷодиёти намояндагони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик, чанбавау масъалаҳои гуногуни адабиёти бачагона, тарҷумаи бадеӣ, маданияти сухан, ҷаҳонбинӣ забон, китобҳои дарсӣ барои синфҳои ибтидоӣ ва ғ. мақолаҳои пурарзиш таълиф намудааст. Зияда аз ин дар нашри осори ниёгонамон, ҷамъовариҳои адабиёти шиғоҳӣ, мурағаб сохтани луғатҳо, тарҷума ва таҳрири осори классикони марксизм – ленинизм саҳми арзанда гузоштааст [12, с. 82].

Хизмати дигари арзандаи А. Деҳотӣ таҳрири чанд ҳарфи “Фарҳанги забони тоҷикӣ” [10] мебошад, ки ӯ махсусан, бо иштироки А. Сангинов таҳрири ҳарфҳои “В” ва “Д”-ро анҷом додааст. Дар “Фарҳанг...” ҳарфи “В” аз саҳ. 220 то саҳ. 246 ва ҳарфи “Д” аз саҳ. 309 то 411 ҷойгузин шудаанд. “Фарҳанги забони тоҷикӣ” имрӯз китоби рӯимизии хурду калон гардидааст, ки дар таълифи он саҳми А. Деҳотӣ бавижа бузург аст.

Ҳамин тавр, дар асоси маълумоти сарчашмаҳо, ки дар “Куллият”-и А. Деҳотӣ [6, с. 42] ва мақолаҳои ӯ “Нони халқамро муфт нахӯрдаам” [7, с. 106-112], мактубҳои ба устод С. Айни [5, с. 407-445], “Ҳикояҳо дар бораи мулоқотҳои ман бо С. Айни” [5, с. 113-121], ҳикояи “Муллоён”-и ӯ, мақолаҳои Абдухалиқ Набавӣ [2, с. 4], С. Улуғзода “Қаламкаш” [9, с. 3], Раҳим Ҳошим “Сухане аз устодон ва дӯстон” [11, с. 135-146], Ҷ. Азизқулов “Зикри хайр зинда қунад номро” [3, с. 125-130] ва дигарон, ки хеле батафсил оварда шудааст, таъя намуда, тарҷумаи ҳол ва фаъолияти эҷодии ӯро муфассал баён намудем. Р. Ҳошим дар пешгуфтори худ доир ба ду барномаи А. Деҳотӣ таъкид мекунад, ки “Ҳарду барномад симои адабӣ, илмӣ ва сифатҳои нағзи шахсии вайро дар назари мо барҷаста муҷассам мекунад” [11, с. 103]. Илова ба ин, дар хотираҳои Гулҷеҳра С. дар мақолаи “Абдусалом Деҳотӣ соҳиби дили бузург” [4, с. 125-128], баъзе саҳифаҳои рӯзгори ӯро боз мукаммалтар намудааст.

Хизмати шоистаи Абдусалом Деҳотиро дар инкишофи адабиёти муосири тоҷик ба инобат гирифта, бо ду ордени “Байроқи Сурхи Меҳнат”, ду ордени “Нишони Фахрӣ”, бо медалҳо ва Грамотаи Совети Олии Тоҷикистон “Аълочии маорифи халқ” қадршиносӣ намудаанд. Абдусалом Деҳотӣ аз соли 1934 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд. Абдусалом Деҳотӣ 31-уми январи соли 1962 дар авҷи камолоти эҷодӣ аз олам даргузаштааст.

Адабиёт

1. Адибони Тоҷикистон (таҳия ва танзими Асрори Сомонӣ ва Маҷид Салим). - Душанбе: Адиб, 2014. - 82 с.
2. Абдухалиқ Н. Хориқаи А. Деҳотӣ // Адабиёт ва санъат. - 2011. - 10 март. - № 10. - С. 4.
3. Азизқулов Ҷ. Зикри хайр зинда қунад номро (Оиди қор ва фаъолияти А. Деҳотӣ) // Садои Шарқ. - 2011. - № 8. - С. 125-130.
4. Гулҷеҳра С. Абдусалом Деҳотӣ - соҳиби дили бузург // Садои Шарқ. - 1975. - № 6. - С. 125-128.
5. Деҳотӣ А. Ҳикояҳо доир ба мулоқотҳои ман бо устод Айни // Шарқи Сурх. - 1962. - № 4. - С. 114.
6. Деҳотӣ А. Куллият. Ҷилди 1. Назм. - Душанбе: Ирфон, 1965.
7. Деҳотӣ А. Нони халқамро муфт нахӯрдаам // Садои Шарқ. - 1976. - № 5. - С. 106-112.
8. Деҳотӣ А. Куллият. Ҷилди 5 (Мақолаҳо). - Душанбе: Ирфон, 1966.
9. Улуғзода С. Қаламкаш // Тоҷикистони Советӣ. - 1961. - 25 май. - № 121. - С. 3.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз 2 ҷ. Ҷилди 1. / Дар зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.
11. Ҳошим Р. Сухане аз устодон ва дӯстон (қайдҳо, ёддошт ва портретҳои адабӣ). - Душанбе: Ирфон, 1971. - 138 с.
12. Юсуфов К. Марди нексират ва адиби нуктасанҷ. - Душанбе: Маориф, 1987.

ТАҲҚИҚИ РӯЗГОРУ ОСОРИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба зиндагиномаи Абдусалом Деҳотӣ ва саҳми ӯ дар рушди адабиёти муосир ва адабиёти бачагонаи тоҷик маълумот медиҳад. Ғайр аз ин, дар мақолаи номбурда шиносии Абдусалом Деҳотӣ бо асосгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айни низ хотирнишон шуда, бевосита устод Садриддин Айни устоди Деҳотӣ буданаш таъкид карда шудааст. Абдусалом Деҳотӣ тамоми осори Айниро азхуд карда буд, ки тавассути маҳз ҳамин заҳматҳо дар оянда нависанда ва шоири бузурги даврони худ гардид. Дар мақола доир ба мазмуну мундариҷа ва жанри асарҳои Абдусалом Деҳотӣ, ки бевосита зери роҳбарӣ ва роҳнамоии Садриддин Айни навишта шудаанд нақл карда мешавад. Муаллифи мақола тавонистааст, ки тамоми паҳлӯҳои зиндагиномаи Абдусалом Деҳотиро зери қалам оварад.

Калидвожаҳо: Абдусалом Деҳотӣ, Садриддин Айни, давр, назм, шоир, нависанда, ҳаёт, эҷодиёт, адабиёт, адабиёти муосир, ҳикоя, мулоқот, устод.

ИССЛЕДОВАНИЕ БИОГРАФИИ И ТВОРЧЕСТВА АБДУСАЛОМА ДЕХОТИ

В статье рассматриваются детство, образование и творчество Абдусалом Дехоти. Автор статьи предлагает подробную информацию о жизни Абдусалом Дехоти и его вкладе в развитие современной таджикской литературы. Кроме того, в статье отмечается его знакомство с основоположником современной таджикской литературы С. Айни и он считает его своим учителем. А. Дехоти изучил все произведения С. Айни, что помогло ему стать великим писателем своего времени. Также в статье рассказывается о содержании произведений А. Дехоти и жанре, через который написаны его произведения.

Ключевые слова: Абдусалом Дехоти, Садриддин Айни, эпоха, поэзия, поэт, писатель, жизнь, творчество, литература, современная литература, рассказ, связь, учитель.

BIOGRAPHY AND CREATIVITY STUDY OF ABDUSALOM DEHOTI

The article deals with childhood, education and work of Abdusalom Dehoti. The author of the article offers detailed information about the life of Abdusalom Dehoti and his contribution to the development of modern Tajik literature. In addition, the article notes his acquaintance with the founder of modern Tajik literature S. Ayni and he considers him his teacher. A. Dehoti studied all the works of S. Ani, which helped him to become a great writer of his time. Also, the article tells us about the content A. Dehoti's works and the genre through which his works are written.

Keywords: Abdusalom Dehoti, Sadriddin Aini, era, poetry, poet, writer, life, creativity, literature, modern literature, story.

Дар бораи муаллиф

Норова Гулчехра Рахматовна

Муаллими калони кафедраи кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 531 47 31
E-mail: norova1973@internet.ru

About the author

Norova Gulchehra Rahmatovna

Senior lecturer of the Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 531 47 31
E-mail: norova1973@internet.ru

Об авторе

Норова Гулчехра Рахматовна

Старший преподаватель кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни
734003, Республика Таджикистан, Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 531 47 31
E-mail: norova1973@internet.ru

ТАҲАВВУЛИ САБКИ ОСОРИ ПУБЛИТСИСТИИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ҳасанова Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Асолати осори бадеии публитсистиин давраи истиқлол дастоварди муҳимми адабӣ буда, тозагии мавзӯ ва сабки нигориш хусусияти хоси онро муайян мекунад. Имтиёзоти осори бадеии публитсистиеро, ки дар ин давра дар маҷаллаи “Садои Шарқ” ҷоп шудааст, пеш аз ҳама, фарогирӣ ва тасвири воқеиятҳои ҳаёти ҷомеа ва нируи тасаввурот, таҳайюл ва навҷӯиҳои сабкию забонӣ дар ҷараёни тасвир мушаххас месозад, ки далели таҳаввули ин навъи адабӣ мебошад. Маҳз ҳамин раванд публитсистикаи бадеии ин давраро аз марҳалаҳои пешин мутафовит сохтааст, ки баъзе паҳлуҳои онро дар ин мақола аз назар мегузаронем.

Тафовути зикршуда нахуст дар сабки нависандагон ба мушоҳида мерасад, ки дар заминаи тарзи бархӯрд ва нигориши онҳо ба воқеиятҳои иҷтимоӣ шакл гирифта таҳаввул пайдо кардааст. Ба андешаи М. Б. Храпченко “хусусиятҳои хоси фардияти эҷодии нависанда дар сабк инъикос ёфта, ҷомеияти дарки воқеият ва назари ӯро ба ҷаҳон ифода мекунад. Шакл нест, ки шахсияти нависанда, ки дар хусусиятҳои гуногуни осори бадеии ӯ ифода меёбад, дар сабки ӯ бештар намоён мешавад. Вале фардияти эҷодӣ мурочиат ба усулҳои гуногун ва воситаҳои таҷассуми образноки бадеии зиндагиро ҳеч гоҳ истисно намекунад. Фактҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки воқеан дар эҷодиёти ҳунармандони фардияти эҷодиашон мушаххас на фақат як, балки чанд сабки ба равшанӣ таҷассумёфта ба мушоҳида мерасад”. Ин муҳаққиқ сипас ин ҳодисаро дар мисоли гуногунрангии сабки Л. Толстой дар давраҳои гуногун шарҳ дода, омили аслии чунин ҳодисаи адабиро дигаргуншавии ҷаҳонбинии нависанда ва гароиши ӯ ба тамоюли “оммафаҳмӣ” ва “таълимӣ”-и осори адабӣ таъбир мекунад [12, с. 110]. Вале дар давраи шӯравӣ, аз солҳои бисту сӣ сар карда, то солҳои панҷоҳу шаст тамоюли “оммафаҳмӣ” ва “таълимӣ”-и осори бадеӣ зерин таъсири идеологияи ҳоким тадриҷан дигар шуд.

Адабиёт зерин таъсири назарияи “услуби ягона” шакл гирифта, раванди “ягонагии ғоявӣ”-и осори адабӣ ва “ягонагӣ дар услуб”-ро амалӣ ва дастгирӣ кард, ки таъсири манфии ин ҷараён ба адабиёти тоҷик низ кам нест. Вақте ки мо баъзе намунаҳои осори бадеии публитсистиин то солҳои ҳафтодуми асри гузашта эҷодшударо аз назар мегузаронем, ба равшанӣ дармеёбем, ки ҷараёни “умумикунони услуби ягона”, ки дар бештарин ҳолатҳо зерин таъсири идеяи ба ном “забони умумихалқӣ” сурат гирифтааст, ба ташаккули сабки фардӣ монеаҳо эҷод намудааст. Ин тамоюл баҳусус дар очеркҳо ва ҳикояҳои истехсолии дар солҳои панҷоҳу шаст аз тарафи Раҳим Ҷалил, Аъзам Сидқӣ, Тоҷӣ Усмон ва чанди дигар эҷодшуда равшан ба назар мерасад, ки баъзе паҳлуҳои манфии он аз тарафи муҳаққиқон М. Шукуров (М. Шакурӣ), Р. Ғаффаров, А. Набавӣ ва дигарон баррасӣ шудааст.

Яке аз равишҳои рушди ҷараёни “услуби ягона” муносибати ғайри эҷодӣ ба суннатҳои меросии адабӣ буд. Ба андешаи М. Шукуров (М. Шакурӣ) “Дар бисёр мавридҳо, хусусан интишори чунин тасаввуроти одии нодуруст, ки гӯё вазифаи адабиёт бо як мисол исбот кардани ҳақиқатҳои маълум мебошад, ки бисёр зарар овард. Ин тасаввурот боиси пайдо шудани як навъ оҳанги публитсистиин рӯякӣ ва одӣ гардид, ки нависандаро аз имкони таҳқиқ маҳрум мекард” [13, с. 79]. Ин равиш хилофи табиати бадеии адабиёт ва тарзи нигориши ҳунармандона буд, ки сабаби ба вучуд омадани ҳикояву очеркҳои нимбадеӣ гардид. Ҳикояҳои Раҳим Ҷалил “Пахтакорон”, “Номус”, “Дилсӯз”, “Ҳарифон”, баъзе очеркҳои Аъзам Сидқиву Тоҷӣ Усмон зерин таъсири ҳамин ҷараён шакл гирифта, аз мулоҳизарониҳои авомона ва сабки умумии рӯякии публитсистиин иборат буданд. Дар ин гуна осор “тасвири нависанда, сухани қаҳрамонон дар бораи қор ва таҷрибаи меҳнати худ мисли дастуруламале дар бораи пахтакорӣ намудор мегардид” [13, с. 79]. Ин равиш тарз ва оҳанги публитсистиин осори бадеиро ифода мекард, вале хилофи вазифаҳои таҳқиқию бадеӣ ва табиати ҳунарии он буд. Нодуруст фаҳмидани муносибати бадеият ва ҷанбаи публитсистиин сабаби одигӯӣ ва фуруғузор шудани воситаҳои тасвирии публитсистиин гардид.

Ҷазлиддин Муҳаммадиев бо эҷоди очеркҳои “Раиси нав”, “Ҷаттоҳ ва Музаффар” то ҷое ин равиши номатлубро дар публитсистикаи бадеии тоҷик ислоҳ кард ва минбаъд мабдаи бадеӣ меъёри асосии шаклгирии сабки нигориши баъзе аз нависандагон гардид, ки ҷустуҷӯҳои Ӯрун Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун, Абдулхамид Самад, Кароматуллоҳи

Мирзо, Бахтиёр Муртазо ва дигарон намунаи он мебошад. Ин тамоюлҳои сабкии мусбат дар эҷодиёти нависандагони номбурда, бахусус дар давраи истиқлол ташаккул ва таҳаввули тоза пайдо кард, ки ҳам дар корбурди унсурҳои бадеии тасвир, ҳам воситаҳои сабкии забонӣ равшан таҷассум ёфтааст.

Усули корбурди унсурҳои бадеии тасвир ё худ воситаҳои хунарӣ дар эҷодиёти нависандагоне, ки ёдовар шудем, умумиятҳо ва мухтассоти худро дорад. Агар умумиятҳои сабкии осори бадеии публитсистии ин нависандагон зерин таъсири омилҳои замонӣ ва суннатҳои адабӣ шакл гирифта бошад, навҷӯиҳои инфиродии онҳо ба таҳаввулоти эҷодӣ ва идроки мабдаи бадеии воқеиятҳо вобастагӣ дорад. Дар ин замина илова ба савияи ҷаҳоншиносии нависанда дар шаклгирии сабкии ӯ нақши объекти эҷодӣ, воқеиятҳои иҷтимоӣ ва хусусиятҳои хоси таҳаввулоти ҷомеа нақши муҳим дорад.

Нависандагони боистеъдод ҳамеша барои инъикоси ғояву образҳо усул ва воситаҳои нав меҷӯянд, то ки асари онҳоро шавқангез ва ба завқи хонанда наздик созад. Ин маънои онро дорад, ки нависанда сабкии худро ба вучуд меоварад, месозад ва таҳаввул мебахшад. Ба ин далел, сабк, пеш аз ҳама, василаи инъикоси образҳои ҳаёт, усули бовар ва шавқи хонандаро ба даст овардан аст. Дар сохтори сабкии асари бадеӣ на фақат нақши мухтассоти шакл, балки образҳои паҳлуҳои мушаххаси мундариҷа низ таъсиргуздор аст. Ба ин далел, забони пуртасвир, сюжет, таносуб, ритм ва ғайра дар шаклгирии сабк нақши созанда дошта, ҳамчунин вазифаи ифодаи мазмун, ғоя, тасвири ҷеҳраи шахсиятҳои амалкунада ва оҳангҳои асарро низ бар уҳда дорад.

Аз ин мавқеъ Ёрун Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун ва Абдулҳамид Самад гарчи ҳамзамон ҳастанд ва аз насли имрӯзаи нависандагонанд, аммо шеваи нигориши онҳо ба кулӣ аз ҳам фарқ мекунад. Шеваи нигориши Ёрун Кӯҳзод бештар ба забони гуфторӣ ва муҳоварай наздик буда, сабки Сорбон гароиши хосе ба насри адабӣ ва навишторӣ дорад. Мусиқӣ ва оҳанги калом низ аз ҳавзаҳои эҳсос, андеша ва фарогирии ӯ берун нест. Мушаххасоти зоҳирӣ ва ботинии шахсиятҳо низ дар тарзи нигориши ин ду нависанда аз ҳам фарқ дорад. Аз ин ҷиҳат ҷанбаи насри рӯзномаӣ ё худ публитсистии осори Ёрун Кӯҳзод аз Сорбон қавитару пурмоҷатар аст. Сорбон ба мусиқӣ ва оҳанги калом таваҷҷуҳи бештар дорад. Ин хусусият дар сабки Абдулҳамид Самад низ қобили мулоҳиза буда, яке аз василаҳои таъсиргуздор ба афкори омма дар насри бадеии публитсистии ӯ мебошад. Ба ҳар сурат, боло будани басомади унсурҳои сабкӣ хусусияти хоси хунариҳои осори ин се танро мушаххас месозад. Намунае меоварем аз Ёрун Кӯҳзод:

“Як сиёсат бадном ва дилбазан бишавад, мардум хоҳу ноҳоҳ сиёсати дигареро орзу мекунанд; ва ваъдагарони ободӣ ба майдон биёянд, ба умеди беҳбуд, аз пайи онҳо мераванд. Ҳизбҳои нав ваъдаҳои нав медоданд ва мардуме, ки аз якҷиҳзӣ ва якҷаҳукмронӣ дилмондаву дилгир шудаанд ва шахсони мансабталабе, ки ба мансаб нарасидаанд ва қасоне, ки фаҳму фаросаташонро нодида гирифтаанд ва ҷабрдидагон ва бекорон ва ҳангоматалабон ва баҳунарон ва даҳонялагон, ба сафи онҳо даромаданд ва ба майдонҳо баромаданд ва талаб пеш оварданд, ки “ҳуқумдорони вақт зиндагии бадеиро бори гарони халқ қардаанд ва бояд ки ба истеъфо бираванд ва дар ҷомеа тарҳи демократӣ андохтан ногузир аст” [4, с. 142].

Ин пораест, ки аз “Сераҳақӣ ва се ҳизб” интиҳоб кардем. Ба назар чунин менамояд, ки гӯӣ нависанда бо одам ҳарф мезанад ва матлабиро барои мо нақл мекунад. Ин пора намунаи насри равон, сода ва бетакаллуф аст ва аз вежаҳои баёни муҳоварай, таъбирҳо ва истилоҳоти омиёна аст. Шеваи нигориш дар бештарини офаридаҳои Кӯҳзод аз ибтидо лаҳни суҳбатро дорад.

Ҳамчунин таркиби тасвири Ёрун Кӯҳзод ғайрӣ буда, аз нақли дуовоза, баёни гоҳномаии (публитсистии) хос ва тарзи тасвири кинояомези пуртаъриз ба ҳам омада, забонаш тобеи воқеияти тасвир, лаҳнаш гирову ширадор ва равшангар аст. Ин хусусияти сабкии осори ӯ ҷанбаи гоҳномаии осорашро хеле барҷаста ва таъсиргуздор мучассам намудааст, ки тобеи мундариҷаи таҳлилии осораш ва ҳиссию зебоишносии тарзи нигориши ӯст. Асоси асарҳои ӯро факт ташкил диҳад ҳам, дар матни мушкilotи ҷомеа ин факт ҳамчун мушкilotи умумичамбиятӣ ба тасвир омада, нигориши публитсистӣ ҳамчун унсури сабкӣ ҷанбаи таъсиргуздорӣ ба афкори омма дорад.

Осори бадеии публитсистӣ дараҷаҳои гуногун дорад, ки дар тарзи нигориши нависанда бештар зоҳир мешавад. Савияи он низ ба истеъдод ва хунари муаллиф вобаста мебошад. Аз ин ҷиҳат мафҳуми “публитсистикаи бадеӣ”ро ба маънии то маш “фақат ба қисми ками публитсистикаи рӯзномаӣ метавон нисбат дод-қисми зиёдашро лозим аст, ки ба қатори публитсистикаи “одӣ” ва “рӯзмарра” дохил кард. Ин зарурати объективист чун табақабандии маводи рӯзнома. Дар ҳоли болоравии сатҳи умумии публицистика фарқи байни публитсистикаи “одӣ” ва бадеии воқеӣ кам менамояд” [2, с. 141]. Чунин андешаҳои А. Н.

Василева диқати моро ба масъалаи сабки тезу тунди публитсистика чалб мекунад, ки дар таҷрибаи эҷодии баъзе нависандагон муҳим ба назар мерасад.

Ин тарзи нигориш беш аз ҳама дар эҷодиёти Ҷури Кӯҳзод ба мушоҳида мерасад. Далелаш ин ки, ба қавли Абдуҳолиқ Набавӣ “Кӯҳзод аз нависандагонест, ки ба масоили рӯзгори ҷомеа бетафовут набуда, ба онҳо даҳолати фардӣ менамояд ва дар ин ришта вай қиссаҳо, мақолати гоҳномаӣ ва интиқодии зиёде иншо намудааст”. Ба илова ин донишманд меафзояд, ки “Ҷури Кӯҳзод аз нависандагони пешрав ва интиқодгари ҷомеа, ҳамеша дар муқовимат бо доираҳои сиёсии замон қарор дошта, насри тоҷикиро дар қатори ҳамсолони бедорфикри худ аз ҳайси дарунмоя ва озодандешӣ ба зинаи нав боло бурдааст” [5, с. 238]. Ин кӯшиши нависанда дар тақмили сабки публитсистии бадеӣ, баҳусус тарзи тезу тунди тасвири публитсистӣ равшан ба мушоҳида мерасад.

Барои таҳлил ва ошкор намудани ин хусусияти сабки нависанда пораеро аз дафтари дувуми романи “Ҳайҷо”, ки муаллиф онро соли 2005 эҷод кардааст, иқтибос меоварем:

“То шаҳр се-сеу ним километр роҳ боқӣ монда буд, ки ду наврас, дар миёнҳо тасмаву тирдон ва камони Клашников сари даст, пеши роҳашро гирифтанд. Дилмурод мошинро нигоҳ дошт. Якеи онҳо ба мошин наздик омад:

-Фаро! Мошинро мону худат бирав!

-Барои чӣ?

-Барои он ки ба мо даркор!

Дилмурод қаҳрашро базӯр нигоҳ дошт-бетарбия, беиба “ту” меғӯяд, бешармона фармон медиҳад...

Наврас дид, ки Дилмурод намечунбад, автоматро рост кард:

-Ҷоната гиру қач кун! Боз аз ҳамон ҳам намонӣ?!

Аз пушти силоҳаш мепарад. Бедареғ мепаронад, хунгирифта. Бо инҳо тую ман карда намешавад. Ва Дилмурод мошинро монду худаш рафт. То ба шаҳр пиёда рафт” [3, с. 3-4].

Ва ин пора аз ҳикояи “Гирифтани моҳ”-и Сорбон аст:

“Ба номи худое, ки ҷон офарид...” Он шаб моҳ гирифт: шаби 16 сентябри соли 1997 ба 17 сентябр. Ҳамон моҳи пурра, ки баъди шом аз миёни кӯҳҳои баланди Зарафшон аз тирезаи пушти мошин даруни ҷаҳорҷарҳаи моро равшан мекард. Ҳоло рӯи моҳи мунирро парда гирифта, заминро замони тираранг гашта, ваҳм ба дил меангезад. Ана дар ҷунин вазъу айём хоҳарбузурги ман рӯи хонааш хоб аст ва ҷун моҳ парда бар рӯи дорад. Баръакси рӯи моҳ пардаи сафед пӯшида рӯяшро. Ва ҳамон нақше, ки моҳ бар рӯи гирифта, хоҳари ман низ гирифта. Аз пешонӣ то рӯ рост кашол аст. Ин нақши пешониро бӯса мезадам, гарм буд. Ин бор сард аст. Ва хоҳарам бӯсаи маро бечавоб монданд; рӯбӯсӣ накарданд. Бо ду даст аз ду бари рӯям дошта “апаат мурад” гӯён бӯсаборон накарданд. Балки ҷашмонашон пӯшида. Ҳасратомез ба ман нигоҳ накунанд, ки китоб-китоб маънӣ дошт. Аз ҷайб ё сари остини барзада кашк (курут) ё чормағз бароварда надиданд. “Ин ҷомоқи ғалберак, дар боғатон шинонед” нағӯянд (ҷаҳормағзҳои додашон андар бӯстонсаро сесолаанд). Ба назарам ҳама чиз мурда, танҳо ниҳолақони чормағз сабз...” [10, с. 36].

Аз ин намунаи шеъргона дар осори Сорбон зиёд аст. Нависанда дар шаклдиҳии сабк ва мавзӯи ҳикоя қудрати зиёд дорад. Ҷумлаҳо ва ибораҳо оҳангдор, равону маҳкаманд. Таҷрибаи Сорбон баёнгари он аст, ки нависанда барои дастёбӣ ба сабки вежаи худ бояд мудом бо калима сару кор гирифта, навиштаҳои худро аз шарри ҷумлаҳои сохта, мавҳум, мафҳумҳои умумӣ ва ибораҳои маъмулӣ наҷот медиҳад ва айни вожа ё ҷумлаеро, ки мақсади ӯро беҳтар адо мекунад ба кор мебарад.

Абдуҳолиқ Набавӣ хусусияти асосии сабки Саттор Турсунро дар тавачҷуҳи ӯ ба “тасвиркорӣ боҳиссиёт” дида, аз ҷумла навиштааст, ки “Умуман, метавон сабки Саттор Турсунро воқеагароии боҳиссиёт қаламдод кард. Ҷирфақорӣ ӯ низ барои тасвиргарӣ воқеӣ ва афзудани таъсири сухан равона шудаанд. Сухани Саттор Турсун манзараофар, маъникаш ва тарзи баёнаш хушнавою серсадо мебошад” [6, с. 253]. Хусусияти дигари тарзи нигориши нависандаро меъёри диди ӯ ба воқеаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ муайян мекунад. Дар навиштаҳои ӯ хислат ва қисмати қаҳрамонон-ин тирезаест, ки муаллиф аз тариқи он ба ҷаҳон ва замони менигарад. Ин ҷо сухан аз масъалаи ваҳдати назар меравад, ки хусусияти тарзи нигориши нависандаро мушаххас месозад.

Ҷунин вежагии сабки Саттор Турсун дар осори бадеии публитсистиаши, баҳусус эссеҳои ӯ равшан ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла дар эссеи “Нафаси гарми ҳаёт” мо пораи зеро дучор мешавем:

“Дар кучое хонда будам, ки гуфтаанд: дар таълифи ҳикояи нағз на маданияти баланди нависандагӣ кӯмак расонда метавонад ва на таҷрибаи фаровони зиндагӣ: ҳикояи нағз зодаи дили бузург аст.

Ҳар боре, ки навиштаҳои Фазлиддин Муҳаммадиевро варақ мезанам, ҳамон суханон ба хотирам меоянд ва фикр мекунам,-ӯ на фақат истеъдиди баланди фитрӣ, балки дили бузург ҳам дорад: ӯ худро зарра-зарра сарфи қаҳрамонхояш мекунад,-гӯё ки дили Мунавваршоҳи ошиқ дили худи ӯст, гӯё ки дар шаби тори роҳи Фарҳор на ронандаи ба назари Фотима дарундор, балки худи ӯ месарояд! Хислатҳои шахсии Муҳаммадиев-аз қабилӣ рафтору гуфтори батамкин, зарофати нишонрас, заҳматписандӣ ва ғайра-ба хислатҳои рангини бисёр персонажҳои мусбии ӯ чо-чо омехта шуда, онҳоро боз ҳам зиндатар кардаанд”.

Чунин тарзи тасвири Саттор Турсун масъалаи ваҳдати назарро ҳамчун усули тасвир ба миён мекашад. Нависанда сарнавишти ҳунарии Фазлиддин Муҳаммадиевро ба воситаи заррабини завқаш аз тирезаи ҳис ва андешааш мебинад. Хонанда низ аз тирезаи дувум воқеиятро дақиқ мебинад ва ба чараёни ҳиссу андешаи муаллиф мепайвандад. Ба ифодаи саҳеҳтаре, ченаки иҷтимоиву ахлоқӣ ва бадеӣ дар тарзи тасвири публитсистии Саттор Турсун дар як вақт меёри сабки тарзи нигориши ӯ низ ҳаст, ки мухтассоти сабки ӯро мушаххас месозад.

Чунин нигоштаҳои Саттор Турсун паҳлуҳои гуногуни воқеияти зиндагиро ошкор ва хусусияти таҳлилии публитсистии тарзи нигориши ӯро ифода карда, пеш аз ҳама, мушкилоти зиндагии инсон ва дар маҷмуъ ҳолатро рӯнамоӣ мекунад. Ин тарзи нигориш хусусияти ҳаяҷонангезии ҳис ва таъсиргузории андешаро дар бар мегирад, ки низ аз махсусиятҳои сабки таҳлилию публитсистии осори бадеӣ мебошад. Дар ҳикояи Саттор Турсун “Ҳасрат” тасвири ҳиссии ҳаяҷонангез ва маънии таъсиргузор сабки таҳлилию публитсистии нависандаро, ки дар бештари навиштаҳои имтиёз дорад, шакл дода, ҷанбаи таъсиргузории онро таъкиф бахшидааст, ки пораи зайл намунаи он аст:

“Ман аслан ҷарроҳам, панҷ сол муқаддам донишгоҳи тиббиро ба итмом расонда, мувофиқи касбам дар Душанбе, дар беморхонаи Қарияи Боло беш аз як сол кор кардам. Вале рӯзам нагузашт,-асар духтурони таҷрибанок ба гуруҳҳо ҷудо шуда, беморонро низ дар байни худ тақсим намуда ва аз ин, албатта, суд ҷуста, ба ман барин ҷавонони бетағо ҷандон рӯи хуш намедоданд. Гирумони онҳоро дидаву пурсида, нозуқиҳои ҷарроҳиро зудтар омӯхтан ҳам мушкил буд. Зеро ҳар гуруҳ таноби ғоидаро ба ҷониби худаш мекашид, шахси бегона ё ба дидаш номақбулро наздик шудан намемонд. Чизе ёд додани он тараф истад, баръақс-то метавонист ба корат ҳалал мерасонд, ба тақи поят арзан мерехт...” [11, с. 13-14].

Пораи иқтибосшуда ва тамоми матни ҳикояи Саттор Турсун мувоҳисавӣ буда, вай бо созмони мураккаби мундариҷавию сабкӣ фаро гирифта шудааст. Ин созмони сабкӣ саропо мувоҳисавӣ буда, вале фақат ба он маҳдуд намешавад. Унсурҳои мувоҳиса бо дигар унсурҳои сабкӣ сохтори ин ҳикоя омехта, дар ҳамгонӣ бо дигар воситаҳо таҳаввул пайдо кардааст. Мазмуни пораи иқтибосшудаи ҳикояро қиёсоти таҳаввул бахшида, корбасти қиёсоти таъсири маънавии онро зиёд кардааст, ки тезию тундӣ, боварибахшии лаҳни гуфтори нависанда ва қаҳрамон, қатъият ва таъсиргузории оҳанги ҳикояро афзоиш додааст.

Дар идомаи матни ҳикоя ҳамин усули тасвир идома ёфта, хусусиятҳои нав пайдо мекунад. Унсурҳои забони гуфтугӯи низ афзоиш ёфта, хонандаро ба матн наздик месозад. Дар матн тезию тундии сухани ровӣ (нависанда) асоси қавии мантиқӣ дошта, тадриҷан ба баҳс табдил меёбад ва сохтори ягонаи сабкӣ ҳикояро шакл медиҳад.

Ба василаи корбурди унсурҳои зикршудаи сабкӣ нависанда хонандаро ба худ моил ва тадриҷан “асир” сохта, рӯҳан ӯро омода месозад, ки ҳамроҳи ӯ аз як тиреза ба воқеият ниғарад. Бо ҳамин усул вай хонандаро дар пазириши тезиси асосии муаллиф ғайб ва бодикат месозад, ки дар идомаи ҳикоя мушаххас, пуртасвир ва мутаҳаввил мешавад. Дар такмили ин усули тасвир нависанда тамоюли дақиқи содагарой дошта, тезу тундии сухани ровӣ ва гуфтугӯи шахсиятҳои ҳикоя ба такмили сабки ӯ мусоидат кардааст.

Сабки осори бадеии публитсистии Абдуҳамид Самад, пеш аз ҳама, ба расм ва тарзи баёни нависанда ишора карда, тадбир ва тамҳидест, ки нависанда дар эҷоди осораш ба кор мегирад. Ба ифодаи дигар, интиҳоби калима, сохтори асар, забони маҷозӣ, таҷониси ҳуруф ва дигар унсурҳои савтӣ дар таҳаввули сабки нигориши ӯ дахли зиёд доранд. Ороиши калимотро ӯ ба тарзе корбаст мекунад, ки фардияти нависанда ва фикру нияти ӯро баён мекунад. Сабк дар таҷрибаи Абдулҳамид Самад таркибе аз ду унсур аст: фикре, ки бояд баён шавад ва фардияти нависандаро ифода кунад. Ҳамчунин сабк дар таҷрибаи нависанда миёни эҷодкор ва маводу масолеҳи асараш мувофиқати комили дутарафа барқарор кардааст, ки намунааш пораи зер аст:

“Амаке доштам қадбаланд, хушсурат, шофбурат; шонахояш паҳн, дасту панҷахояш калон, ангуштонаш дароз-дарози пурғурм, пӯсти кафҳояш коркуфтаву шабеҳи чарм, рағҳои борику ғафси пушти дастонаш печ дар печи барҷаставу кабудфом,-ғумон мекардам устои варзиш аст. Не, вай милиса буд, милисаи қаторӣ. Дар роҳи бозгашт аз ҷанги Олмон ба

зодгоҳаш-деҳаи кӯхистон нарафта, бо маслиҳати дӯсти ҳамсилоҳаш дар шаҳр мемонад ва милиса мешавад. Сарбози дар майдони ҷанг обутобёфта, нотарс. Ба ӯ гуфтанд, ки таъмини тартибу низом дар пойтахт, гирифтани алови чашми дузду кисабур ва авбошҳо ҳоло хеле зарур аст. Одамон аз кирдори бади нохалафон дар нақлиёту бозор ба танг омадаанд” [8, с. 40].

Нависандаи публицист маънии шоирона ва умқи дарунмои онро ошкор сохта, ба ин васила хонандаро раҳнамоӣ мекунад, ки нисбат ба сарнавишти шахсияти ҳикоя бепарво набошад. Вожаи нахустини ҷумлаи савумро аз назар мегузаронем. Агар онро берун аз матни публицистӣ баррасӣ кунем, вожаи **сарбоз** ҳамчун мафҳуми мавҳум фаҳмида мешавад. Вале дар қорбурди Абдулҳамид Самад дар як вақт ин образи ҷомеаӣ бо муносибатҳои самимона фарогирифта мебошад. Дар идомаи ҳикоя ҷанбаи ҷомеаӣ образ таҳаввул пайдо карда, вожаи **милиса** низ ин паҳлуи тасвириро такмил мебахшад. Вусъатнокии мазмуни ин ду калима ва тасвири ҷозибии ҳаяҷонангези он таҳтулматни ҳосси ҷомеаӣ ва таъсиргузори ҳикояро таъмин намудааст, ки паҳлуи пурмои сабки нигориши нависанда мебошад. Абдулҳамид Самад ҳангоми тасвир унсурҳои муассирии ҳис ва андешаро ба ҳам пайванд додааст, ки барои такмили сабки публицистикаи бадеӣ омили таъсиргузор аст.

Дар эҷодиёти Абдулҳамид Самад нақлу тасвир унсури муассирии сабксоз буда, ба гуфтаи А. Сайфуллоев “Вай чӣ қадаре ки воқеаю ҳодисаҳоро устодона нақл намояд, ба ҳамон андоза ба тасвирҳои худ ҷон ато мекунад. Дар тасвир қалами ӯ рангу ҷилои тоза пайдо менамояд, вижагиҳои табиати маҳалро пурраю зебо рӯи қоғаз меоварад... Дар ҳикояву қиссаҳои Абдулҳамиди Самад тасвири манзараи табиат-пейзаж мавқеи калон ишғол мекунад ва он на танҳо барои ошно кардани хонанда бо ҷою макони содиршавии воқеа, балки барои инкишофи сужет ва қушодани хислату характери қаҳрамонон низ хизмати шоиста бо ҷо меорад, дар асар вазифаи муҳимми ғоявию бадеиро ба иҷро мерасонад” [7, с. 461]. Масалан дар ҳикояи “Булбулони шаҳр ва зог” нависанда “нағмаи андалебони шабзиндадор”-ро бо камоли ҳунар тасвир карда, ба ин васила маънӣ ва андешаи рамзомези худро баён кардааст, ки тарзи нигариш моҳияти тасвири ӯро ошкор мекунад.

Асадулло Саъдулоев дар мисоли эссеҳои Абдулҳамид Самад асоси воқеаӣ доштани сабки нависандаро таъкид карда, озодии сабк, ҳадафмандии таҳқиқ, ҳосси як жанри “интеллектуал”-образнок будани забони нависанда ва гуворо будани лаҳни гуфтори муаллифро аз мухтассоти ҳунарии нависанда доништааст, ки ин фазилатҳоро метавон ба дигар асарҳои ӯ низ мунсуб донист. Чизи дигаре, ки навиштаҳои нависандаро аз эҷодҳои ҳамкасбонаш фарқ мекунонад, шеваи ҳосси нигориш дар баён ва тасвири мавзӯҳои муштарак аст. Дар ин замина А. Самад васоилеро ҷустуҷӯ ва қорбаст мекунад, ки ба василаи онҳо ба зеҳни хонанда таъсири ҳоссе ба вучуд оварад.

Ҷамин тавр, хусусияти сабки осори бадеии публицистии ин давраро, пеш аз ҳама, фарогириш ва тасвири ҳунармандонаи воқеаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқӣ, нируи тасаввурот, таҳайюл ва навҷӯиҳои нависандагон мушаххас сохта, мухтассоти сабкиро забони пуртасвир, сужет, таносуби фикру андеша, лаҳни навиштор, тарзи қорбурди забони гуфторӣ, муҳоварай, адабиву навишторӣ, мусиқӣ ва оҳанги калом, интиҳоб ва ороиши калима, сохтори наҳвӣ, унсурҳои маҷозии забон, таҷониси ҳуруф ва маънии шоирона ташаккул бахшидааст.

Адабиёт

1. Бухороӣ, М. Ш. Диди эстетикӣ халқ ва насли реалистӣ / М. Ш. Бухороӣ. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2006. – 192 с.
2. Василева, А. Н. Газетно-публицистической реч / А. Н. Василева. – Москва: Русский язык, 1982. – 198 с.
3. Кӯҳзод, Ҷ. Ҳайҷо. Роман / Ҷ. Кӯҳзод // Садои Шарқ. – 2006. - № 7. – С. 3-65.
4. Кӯҳзод, Ҷ. Гардани гам бишканд / Ҷ. Кӯҳзод. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2018. – 344 с.
5. Набавӣ, А. Намунаи насли муқовимат / А. Набавӣ. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар насл. – Душанбе: “Адиб”, 2009. – С. 231-238.
6. Набавӣ, А. Рисолати адиб ва адабиёти миллӣ / А. Набавӣ. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар насл. Душанбе: “Адиб”, 2009. – С. 243-254.
7. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони насл / А. Сайфуллоев. – Душанбе: “Ирфон”, 2007. – 538 с.
8. Самад, А. Ёр дар бари ёр / А. Самад. Ёр дар бари ёр. – Душанбе: “Адиб”, 2019. – С. 5-8.
9. Самад, А. Булбулони шаҳр ва зог / А. Самад. Ёр дар бари ёр. – Душанбе: “Адиб”, 2019. – С. 36-39.
10. Сорбон. Гирифтани моҳ / Сорбон // Садои Шарқ. – 2006. - № 3. – С. 36-38.
11. Усмонов, И. Назарияи публицистика / И. Усмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 100 с.
12. Храпченко, М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы / М. Б. Храпченко. – Москва: “Художественная литература”, 1997. – 446 с.
13. Шукуров, М. Тадиқи бадеӣ ва ҷанбаи публицистӣ / М. Шукуров. Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият. – Душанбе: “Адиб”, 1991. – С. 73-91.

ТАҲАВВУЛИ САБКИ ОСОРИ ПУБЛИТСИСТӢ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Дар мақола баъзе хусусиятҳои сабки публицистикаи бадеии давраи истиқлол, аз ҷумла умумиятҳо ва тафовутҳои он дар заминаи таҳлили осори Ҷ. Кӯҳзод, Сорбон, С. Турсун ва А. Самад баррасӣ шуда, вежагиҳои тарзи ниғориши онҳо ба таври мушаххас нишон дода шудааст. Ҳамчунин дар мақола таъсири манфии ҷараёни “умумикунони услуби ягона” ва “забони умумихалқӣ” дар сабки нависандагон баррасӣ шуда, мухтассоти тарзи ниғориши нависандагони ёдшуда, ки тобеи забони муҳовараиву гуфторӣ, насри адабиву навишторӣ ва мусиқиву оҳанги калом аст, муфассал таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: давра, истиқлол, публицистика, бадеӣ, сабк, воқеият, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, сюжет, таносуб, андеша, лаҳн, муҳоварай, навишторӣ, мусиқӣ, сохтори наҳвӣ.

РАЗВИТИЕ СТИЛЯ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматриваются некоторые стилистические специфики художественных публицистических произведений период независимости, в том числе их различия и общности на конкретных примерах анализа произведений У. Кухзод, Сорбон, С. Турсун, А. Самадов и достаточно показан их мастерство в оформлении публицистических произведений. Так же, в статье проанализирована и раскритикована негативных явлений в публицистике, таких как “общность однородных стилей” и “общенародных язык” в стиле писателей, которых они иногда пропустили таких явлений, и в дальнейшем охарактеризована их хороших, творческих явлений на конкретных примерах.

Ключевые слова: период, независимость, публицистика, художественных, стил, действительность, социальный, этических, сюжет, соответствие, размышление, язык, разговорный, писательский, музыкальный, морфологических структур.

DEVELOPMENT OF THE STYLE OF PUBLICISTIC WORKS IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

In the article considers some stylistic peculiarities of the art journalistic works of the period of independence, including their differences and commonalities on the concrete examples of the analysis of works by U. Kuhzod, Sorbon, S. Tursun, A. Samadov and shows their excellence in the design of the journalistic works. Also, in the article the negative phenomena in publicism, such as "generality of the same style" and "common language" in style of the writers which they sometimes missed such phenomena are analyzed and criticized, and in the further their good, creative phenomena on concrete examples are characterized.

Keywords: period, independence, journalism, fiction, style, reality, social, ethical, plot, correspondence, reflection, language, colloquial, writing, music, morphological structures.

Дар бораи муаллиф

Ҳасанова Бунафша Насриддиновна

Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 987 60 13 18

About the author

Khasanova Bunafsha Nasriddinovna

Applicant for the Department of Theory
and History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 987 60 13 18

Об авторе

Хасанова Бунафша Насриддиновна

Соискатель кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 987 60 13 18

ИСТЕЪМОЛИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲО ДАР ШЕЪРИ БЕДИЛ

Қаюмзода М. А.

*Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода*

Зарбулмасал фикри муъчаз ва ҳикмати рӯзгорро дарбар мегирад. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи зарбулмасал вожаҳои зиёдеро ба қор мебаранд. Истифодаи ин ё он калима ба ҷои зарбулмасал аз завқу салиқаи адиб ва ғӯянда вобаста аст. Дар гуфтугӯ ва осори бадеӣ тоҷикон барои баёни зарбулмасалу мақол “калимаҳои “масал”, “матал”, “андарз”, “афсона”, “зарбулмасал”, “мақол”, “қавли машоих”, “суханони бобоён”, “қавли бузургон”, “гуфти ҳакимон” ва ғайраро истеъмом мекунад. Пеш ё пас аз истеъмоли зарбулмасалу мақол маъмулан “одатан гуфтаанд” ё “беҳуда нагуфтаанд”, ки ...” гӯён ишорате ҳам мекунад” [3, с. 5].

Мардуми тоҷик андешаҳои худро барои исботи таҷрибаи рӯзгор аз зарбулмасалҳо истифода мебаранд. Ифодакунандаи зарбулмасалҳо дар адабиёт ин ирсоли масал аст, ки “Шоир барои тақвияи даъвои худ баъзан аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалияи ҳаёти шахсӣ мисоле мегирад. Ҳамин мисол овардани шоирон ирсоли масал ё тамсил номида мешавад. Вале гоҳе далелҳои ҳаёлию фаразӣ ҳам меоранд. Ин гуна тамсилҳо аксаран ғайритабиӣ ва ғайриҳаётӣ воқеъ шудаанд” [7, с. 132]. Дар таркиби матни назм масалҳо тобиши маъноиро нигоҳ дошта, новобаста аз сохти устувори худ ба дигаргунӣ дучор меёбанд.

Ҳ. Маҷидов сохтори ибораҳои фразерлогиро омӯхта, зикр мекунад, ки: “Захираи фразеологии забонамон аз ҳисоби зарбулмасал, мақол, панду ҳикматҳои суфташуда, воситаҳои тасвири бадеӣ ва ибораҳои истилоҳии умумихалқиашта мунтазам бой шуда меистад” [8, с. 19].

Адабиётшиноси тоҷик Р. Ғаффоров аҳамияти зарбулмасалу мақолҳоро дар асарҳои бадеӣ зикр карда, иброз меорад: “Аҳамияти истеъмоли зарбулмасал ва мақолҳо чун яке аз воситаҳои пурқуввати тасвир дар адабиёти бадеӣ бағоят бузург аст. Агар онҳо дар мавқеи худ истеъмом шаванд, забони нависанда пуробуранг ва салису таъсирбахш шуда, хусусияти миллии он барҷастатар мегардад” [4, с. 26].

Дар шеъри Бедил мисраҳое арзи вучуд доранд, ки мазмуни онро метавон аз ашъори шоирони дигар ва ба замми ин дар байни мардум дарёфт. Ба мисли “гӯри бахил танг аст” ва “одами тамаъҷӯро чашмонаш хок пур мекунад” ин мазмуни васеъ мебошад, ки шоирони классики мо истифода бурдаанд. Масалан, аз Саъдӣ:

Он шундастӣ, кӣ дар саҳрои Ғӯр
Борсолоре бияфтод аз сутур
Гуфт: “Чашми танги дунёдорро,
Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр” [10, с. 47].

Бедил низ ин маъниро дар байти худ инъикос менамояд ва тамаъҷӯӣро ҳарисро ба зиллатӣ ё худ беиззатӣ тасвир мекунад. Шоир бар он андеша аст, ки чунин маҳз ҳамин ҳислат мустағнӣ ва ё марди ба гадоӣ машғулшуда меорад:

Тамаъ дар арзи ҳочат зиллате дигар намехоҳад,
Кушоди чашм кард аз коса мустағнӣ гадоиро [1, с. 34].

Дар ин ҷо мехостем зарбулмасалҳои маъруфро аз таркиби ашъори Бедили Дехлавӣ дарёбем. Зарбулмасали “тири бад хок мехӯрад” дар байти зерин чунин омадааст:

Ба ҳар ҷо парфишон бошад нафас, сайди чунун дорад,
Нишони пуч бисёр аст ин тири ҳавоиро [1, с. 34].

Бедили Дехлавӣ ба замми ин аз рӯзгори худӣ хонанда шарҳ медиҳад ва дар ин замина омили асосии дур рафтани ва ё ин ки фориғ будани аз мардумро аз ихтиёран, тири партобаш медонад, ки ӯ бояд фосила бигирад:

То камони ваҳшатам дар қабзаи ворастигист,
Дургардиҳо зи мардум тири партоби ман аст [1, с. 90].

Масали маъмули дигар, яъне “Тири аз камон часта, дигар барнамегардад”, дар байти мазкури Бедил маънояшро нигоҳ дошта, вале сохташро дигар намуздааст:

Аз охи беасар ҳам мамнуни илтифотем,
К-аз яъс омад охир ин тири часта бар дил [1, с. 316].

Воқеан, дар байти боло як навъ кинояи шоир низ ба гӯш мерасад.

Роҷеъ ба зарбулмасал забоншиноси тоҷик М. Фозилов чандин рисолаву асарҳои таҳқиқотӣ таълиф намуда, дар он навиштаҳои роҷеъ ба моҳияти зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ, фарқи онҳо аз дигар унсурҳои забон, аз ҷумла аз воҳидҳои фразеологӣ ибрози андеша намуздааст. Ӯ доир ба мавқеи зарбулмасалҳои тоҷикӣ дар пешрафти ҳаёти иҷтимоиву фарҳанги халқамон нигоштааст: “Зарбулмасал ва мақолҳоро берун аз нутқ ва хорич аз матн тасаввур кардан мушкил аст, зеро онҳоро ҳеҷ кас бе эҳтиёҷе ба хотир намеоварад. Барои ин ки фикре тасдиқ ва ё рад гардад, ё амали ношоистае маҳкум карда шавад, зарбулмасал ва мақолҳоро оварда фикри худро асоснок менамоянд. Масалан, зарбулмасали “Аввал пурсиш, баъд кӯшиш” маъноеро надорад, ки аввал арзу ҳоли касеро пурсида, баъд ӯро куштан лозим аст [10, с. 9].

Масали дигар ин аст, ки Бедил вожаи “тадбир”-ро истифода менамояд ва онро ҳамчун як кушояндаи муаммо баҳри рафъи чизе медонаду зимнан чунин зикр мекунад, ки омили оби дида ин оташ ва ё ин ки кулфатест:

Ба рафъи кулфати ҳар офатест тадбире,
Гар оташе ба дил афтад, зи дида об талаб [1, с. 81].

Дар байти дигар бошад, шоир масали “он чӣ рафт, дигар барнамегардад”, ё худ “умри рафта барнамегардад”-ро ин гуна ба риштаи назм кашидааст:

Ёди умри рафта, Бедил, хичлати беҳосилист,
Боз пайвастан надорад, ончи аз мо боз монд [1, с. 152].

Дар байти дигар бошад, шоир дар ҳар ду мисраъ аз масалҳо истифода намуздааст ва зимнан ба он тасвирҳои бадеъӣ додасту чунин мегӯяд:

Ғафлати зотӣ зи тадбири таҷоҳул фориг аст,
Аз фусуни пунба миннат барнамедорад карӣ [1, с. 438].

Яъне мафҳуми масали “ҳар кас тарафи зоташ меравад” –ро мисол оварда, сабаби нодонири аз ғафлати зотӣ – беҳабарии ирсӣ медонад ва дар мисраъи дигар Бедил қатъиян будан ва ё таъсири пунбаро карӣ намеҳисобад. Яъне, инсон дар ҳоле ки худро ба нодонӣ мезанад, наметавонад, ки “пунбаи гӯш”-ро баҳона кунад. Дар байни мардум дар ин ҳолат масали “дар гӯш пунба доштан” мусаллам аст. Дар баъзе ҳолатҳо шоир ирсолу масалро дар шакли рехтаи асосӣ ва бидуни пардоз меорад ва аз ҷумла:

Касе бори дунё набурдаст бар сар,
Зи таслим бӯсест санги гаронро [1, с. 40].

Дар байти дигар бошад, масали “аввал андеша, баъд гуфтор” ва “сад бор чен кун, баъд бибур”-ро чунин бо назм шарҳи маънӣ додааст:

Бетааммул ҳар чӣ гӯйӣ, нест шоёни асар,
Теғи ҳукме гар биёзӣ, андаке хобонда гир [1, с. 275].
Бо ҳамин мазмун шоир дар ҷойи дигар мегӯяд:
Маҳҷуби гуфтугӯем, маъзури ҷустуҷӯем,
Гуфтори мо хамӯшист, кирдори мо накардан [1, с. 374].

Яъне сухани мо дар ҳама ҳолат пинҳон аст ва мо хомӯширо аз ҳама чиз аввал медонему кирдорамонро эҳтиёт мекунем. Ин ҷо мафҳуми “дахони баста сад танга” ва “амали беҳуда накардан” услубан дигар гашта, мазмунан боқӣ мондааст. Дар байти дигар масалҳои “дар муҳаббат бояд вафо кард” ва “бародарию баробарӣ” мазмунан бо перояи нави сухан истифода гардидааст:

То машраби муҳаббат нанги вафо набошад,
Бояд миёни ёрон мову шумо набошад [1, с. 192].

Бедил бевосита тавассути истифодаи масалҳои мардумӣ дар таркиби шеъраш як навъ ба мардуми бадсифати чома санг мезанад ва бо ҳамин роҳ таъкид мекунад, ки сарчашмаи бадкорихои мардум ин аз пардаи исмат берун рафтани онҳост ва дар ин замина айбҷӯйиро чунин таъкид мекунад:

Бар мо хато гирифтани аз кеши шарм дур аст,
Кас айби кас набинад, то беҳаё набошад [1, с. 192].

Мақсад аз ин андеша баёни масали “кӯри худ бинои мардум”-ро мефаҳмонад. Дар байти дигар бошад, мавриди ростӣ сухан намуда, омили асосии ростгӯии баъзе афродро аз асари ҳаводисе медонад ва зимнан таъкид менаояд, ки “тири рост хато намехӯрад”. Чузъи дигари он “ростиро заволе нест” мебошад:

Ҳарфи забони таҳқиқ бе нашъаи асар нест,
Дар кеши ростихо тири хато набошад [1, с. 332].

Шоир дар қорбурди масалҳои маъмули мардумӣ аз ҳунари тасвиروفарии худ истифода намуда, барои ба мақсад расидан санъатҳои бадеии маъмул, ба мисли ташбеҳ, киноя, тазодро истифода менамояд. Масалан, “бо асал гуфтан даҳон ширин намешавад”-ро тариқи зайл шарҳ медиҳад ва ҳанзал, ки як навъ кадуи ёбӣ, кадуи талх аст, дар муқобили асал гузоштааст:

Асал нагуфт ба ҳанзал, ки дар хаёли чӣ қандӣ?
Дилат насӯхт нафас, то бароварад зи газандат [1, с. 443].

Бедил дар масъалаи таҳаммули инсонӣ ва бардошти ӯ тамоми мушкилоти зиндагиро аз фазилати инсонӣ медонад ва дар ин маврид аз мақоли “шохи пурмева сараш ҳам аст” истифода намудааст:

Аз дуто гаштан надорад чора нахли мевадор,
Қомати ҳар кас ба зери бор меояд, ҳам аст [1, с. 112].

Баъзе аз зарбулмасалҳои шоир шакли тамсилӣ гирифта, дар он мавзӯҳои тазоди ҳаёти иҷтимоии инсон шарҳи худро мегирад. Дар байти зерин Бедил аз қиссаҳои динӣ мисол меорад ва фоҷиаи инсониро аз азал аз нафси ӯ медонад:

Гандум ба ғайри офати Одам чӣ доштаст?
Ё Раб, ту шакли зан нарасандӣ дучори мард [1, с.184].

Дар шарҳи абёти Бедил Аҳмади Дониш дар заминаи дарёфти ташбеҳот ва маъниҳои асосии он аз сарчашмаи асосии баён, яъне «Куръон»-и маҷид истифода менамояд. Масалан, дар шарҳи байти зерин:

Хаёли қурбу ғафлат дурии унс аст маҳрамро,
Табассумҳои гандум чини доман гашт Одамро [5, с. 119].

Ба андешаи Аҳмади Дониш «табассуми гандум», яъне қушодагии чеҳраи гандум ва илтифоти Одам алайҳиссалом бад-ӯ бо вучуди манҳиҷон анху будан сабаби барзадагии домани вай шуд барои ҳубут аз бихишт. Чи касе, ки таъчил кунад дар рафтани, доман чин кунад ва барзанаду ба камар бандад. Ва илтифоти Одам ба гандум аз мантиқи байт намебарояд, илло «табассуми гандум» имо мекунад, ки шахси танҳо, то касе бад-ӯ мутаваҷҷеҳу мулғафит набувад, табассум накунад. Воқеан, ки дар хилвату танҳои табассум зехн орад, аз савдо ва чунун бошад» [5, с. 119].

Ҳамзамон, дар байти дигар бошад, ба инсонҳои мурочиат мекунад, ки дар асл ба касе саховате намекунанд, вале аз ҳисоби дигарон воҳима менамоянд:

Бенамак аз намаки ғайр таваҳҳум дорад,
Лаби бом аст, ки изҳори тақаллум дорад [1, с. 184].

Бедил ҳеч гоҳ ба инсонҳои бадасл эътиқод надорад ва мафҳуми маъмули байни мардум, яъне “намад бо шустан сапед намешавад”, “бадасл ҳеч гоҳ инсонии хоса намегардад” ё ин ки «Аз кӯза ҳамон бурун таровад, ки дар ӯст»-ро зимнан чунин менигорад:

Сифла зи касби камол қадри мураббӣ шикаст,
Қатра чу гавҳар шавад, бадгуҳарӣ мекунад [1, с. 248].

Яъне, бадкешии инсонҳо аз аслу насаби онҳост, ки иллоти онро наметавон ёфт. Шахси бадгӯхар ҳамеша бар зиёни касон кор мекунад ва рафъи илоҷи ӯ фақат хоки гӯр аст, ки гуфтаанд: “кӯзапуштро танҳо гӯр метавонад рост кард”.

Яке аз шаклҳои асосии эҷодиёти даҳонии халқ зарбулмасалҳое мебошанд, ки муҳтавои фарҳанги миллатҳоро аз нигоҳи таърихӣ ифода мекунад. Масал тарзи муайяни даркро инъикос мекунад ва огоҳӣ аз воқеияти атроф бо дарназардошти унсурҳои маданияи маърифатӣ ва таҷрибаи ҷамъиятии одамон ба пайдоиши онҳо сабаб шудаанд. Мушоҳидаҳо, арзишҳои маънавий ва анъанаҳо дар баҳши маърифатӣ ва фарҳангӣ чун «хотираи халқ» самарани андешаҳои чандинасраи миллии таҷассум ёфтааст. Бо вучуди ин, фаҳмиши мафҳумҳои маданияи эҷодиёти фолклорӣ, шояд аз он бармеояд, ки ҳар як забон мазмуни маҳсули чуқур дошта, бо мурури замон пайваста инкишоф ёфтааст ва аз тарафи халқ дар давоми асрҳо ҳифз гардида, тақвият ёфтааст. Гуфтан мумкин аст, ки забоншиносон пеш аз ҳама ба ҷанбаи мазмуни зарбулмасалу мақолҳо тавачҷуҳ намуда, дар ин маврид аз маълумотҳои дигар фанҳои ҷомеашиносӣ истифода мекунад. Муаррихон дар зарбулмасал урфу одатҳои қадимии халқ ва воқеаҳои замони қадимро пайдо мекунад; ҳуқуқшиносон зарбулмасалро инъикоси ҳуқуқи урфу одатҳо медонанд, аммо маҳз ба шарофати зарбулмасалҳо мардумшиносон дар бораи табиати урфу одатҳо, ки аллакай аз байн рафтаанд, тасаввурот пайдо мекунад, адабиётшиносон бошанд, кӯшиш мекунад, ки хусусият ва соҳти тафаккури халқиро тавассути зарбулмасалҳо фаҳманд, забоншиносон зарбулмасалро барои омӯхтани табиат ва қонуниятҳои нутқи инсон гаранбаҳотарин мавод мешуморанд. Азбаски зарбулмасалу мақолҳо унсури паремиология мебошанд, принципҳои таҳлили воҳидҳои паремиологӣ аз навҳои дигар, яъне воҳидҳои фразеологиро наметавон ба ҷараёни таҳқиқи онҳо пардохт. Дар аксари воҳидҳои фразеологӣ «осорҳои» фарҳанги миллии мавҷуданд, ки бояд муайян карда шаванд. Иттилооти фарҳангӣ дар шакли дохилии воҳидҳои фразеологӣ нигоҳ дошта мешавад, ки онҳо тасвири образии олам буда, ба воҳиди фразеологӣ тобиши фарҳангӣ ва миллии мебахшанд. Таҳлили фарҳангӣ тафсири ҷанбаҳои ба таври маҷозӣ асосёфтаи маънои аломати забонӣ дар категорияҳои фарҳанг аст, ки муайян кардани робитаи тасвири асоси номинативиро дар бар мегирад.

Дар мисраҳои зерин Бедил дар он андеша аст, ки инсонии комилу фозил ҳамеша ранҷ мекашад ва мақоли “худнамой аз ҷаҳл аст” тобиши мисраи аввалро дода, баъдан шоир ин фикри худро бо мақоли дигар. Яъне мақоли “инсонии доно ҳамеша гирифтори мушқилот аст”, идома додааст:

Хомтабъон аз фишори ранҷи даҳр озодаанд,
Пухтагӣ ангурро зиндонии хум кардааст [1, с. 105].

Ба қавле, инсонии хирадманд таҳаммулпеша аст ва дар ягон сурат худнамой намекунад. Ва байти мазкури Бедил низ ба фикри Саъдӣ монандӣ дорад:

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист?
Калиди дари ганҷи соҳибхуна.
Чу дар баста бошад: ҷӣ донад касе,
Ки ҷавҳарфурӯш аст ё пилавар [10, с. 4].

Дар мисоли зерин бошад, Бедил бевосита инсонҳои пастсифатро, ки ҳарчанд мақоми баланд доранд, аз рафтори пешинашон дур намедонад ва мегӯяд:

Дар ҳама ҳол одамӣ шахси малаксират аст,
Лек ба ҷоҳ андаке нози харӣ мекунад [1, с. 248].

Баъзан фаровонии ривоёт натиҷаи ислоҳ, таҳриф ё табдил додан ва ҳатто навсозии зарбулмасалҳост. Он чи ки мо дар бораи дигаргунии зарбулмасал гуфта будем, ба зарбулмасалҳои номунтазам марбут аст. Зарбулмасалҳои шоирона ва зарбулмасалҳои шоирона камтар тағйир меёбанд. Тағйирот танҳо масъалаи табдил додани калимаи калидӣ ба калимаи синонимӣ мебошад, зеро ҳама гуна тағйирот боиси халалдоршавӣ ва талафоти вазн мегардад. Зарбулмасалҳо бо мурури замон камтар тағйир меёбанд. Эҳтимол, ин тағйирот - тавре ки зикр гардид, ҳамон қадар тағйир додани калимаи калидӣ аст. Шакли зарбулмасал бо вучуди кӯтоҳ, вазну оҳанг, ҷойгиршавӣ ва корбурди зиёд, камтар таъсир ва банд аст. Аз ин рӯ, он нисбат ба дигар навҳои адабиёт пойдортар аст.

Тағйир додани калимаҳои калидӣ ва омӯзиши таҳаввулотӣ онҳо метавонад моро ба натиҷаҳои назаррас расонад; Аз ҷумла, баъзе масалҳо дар байни шуғлҳои гуногун гузашта, вобаста ба шуғли худ тағйир ёфтаанд; Тағйирот дар баъзе зарбулмасалҳо чунон аст, ки синтаксиси ин ду зарбулмасал фарқ дорад, вале мафҳум ва баъзе калимаҳои калидӣ як аст.

Забони тоҷикӣ дорои мероси ғанӣ ва пурсамари фарҳангӣ аст. Зарбулмасал бо сабаби такроршавӣ ва паҳншавӣ, соддагии табиӣ ва ҳолӣ аз унсурҳои бегона забони махсус пайдо кардааст. Аз ин рӯ, корбурди санъатҳои бадеӣ дар баёни зарбулмасалҳо ва тағйир додани калимаҳои калидӣ аз завқи шоирон вобаста аст. Тағйир додани калимаҳои калидӣ ба маъноӣ синонимӣ аксар вақт дар калимаҳои калидӣ, ки маъноӣ маҷозӣ доранд, рух медиҳанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки зарбулмасалҳо бо вучуди таъсири калон доштан ба фарҳанг ва забони халқ аксар вақт дар таркиби мисолҳо низ мавҷуд аст.

Ҳамин тариқ, манзур аз ин таҳлилҳо дарёфтани ҳикмати рӯзгор аз осори Бедили Дехлавӣ буд ва зимни таҳлили осор чунин андеша хуруҷ мекунад, ки гӯянда мунаққиди ҷомеа аст, ки дар он зиддият ҳар лаҳза мушоҳида мешавад. Аммо маҳз ҳамин тасодум аст, ки рушду тараққиро таъмин менамояд ва имкон ба вучуд меорад, ки бо истифода аз муқоиса баду неки ҷаҳон дарк гардад. Бедили Дехлавӣ зимни баёни андеша сабки мушқилро ихтиёр карда, мафҳумҳои бисёр қобили қабулро ҳаёт бахшидааст, ки қабл аз ӯ ва пасон ҳеҷ суҳанваре дар ин маврид ба пояи ӯ қомат наафрохтаанд.

Адабиёт

1. Абдулқодири Бедил. *Мунтахабот*. – Душанбе: Адиб, 2018. - 480 с.
2. Айни С. Мирзо Абдулқодири Бедил. – Сталинобод: Наирдавлтоҷ, 1954. - 340 с.
3. Баёзи фолклори тоҷик. Ҷилди 2. Зарбулмасал, мақол, ҷистонҳо / мураттиб Б.Тилавов ва дигарон. - Душанбе: Адиб, 1990. – 256 с.
4. Гаффаров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (дар асоси материали романи "Одамони ҷовид"). – Душанбе: Дониш, 1966. – 224 с.
5. Ғиёссуддин Муҳаммад. *Ғиёсуллуғот. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2*. – Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
6. Дониш Аҳмад. *Наводир-ул-вақоъ. Китоби 1*. – Душанбе: Дониш, 1988. - 288 с.
7. Зеҳнӣ Т. *Санъати суҳан*. – Душанбе: Адиб, 2007. - 400 с.
8. Маҷидов Ҳ. *Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик*. – Душанбе, 1982. – 104 с.
9. Раҳимӣ Б. *Ғазал дар эҷодиёти Бедил // Абдулқодири Бедил. Мунтахабот*. – Душанбе: "Адиб", 2018. - 480 с.
10. Фозилов М. *Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ. 1*. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 367 с.
11. Шерозӣ Саъдӣ. *Гулистон*. - Душанбе: Адиб, 1990.

ИСТЕЪМОЛИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА МАҚОЛҲО ДАР ШЕЪРИ БЕДИЛ

Боигарии ҳар забон ба миқдор ва сифати он вобаста аст Тағйир ва ҳаракати вожаҳо дар меҳвари ҷойнишин аз вижагиҳои зарбулмасал аст, ки сабабҳои пайдоиши он ба таври муфассал ва бо мисолҳо мавриди омӯзиш ва таҳлил мешавад. Усули тадқиқот тавсифӣ-таҳлилий ва дар шакли интиҳоб ва омӯзиши мисолӣ мебошад. Мо инчунин дигар намунаҳоро барои муқоиса ё мақсадҳои мушаххас анҷом додем. Таҳлили зарбулмасалҳо аз рӯйи осори адибон маводи ғаниро медиҳанд, ки аҳамияти онҳо барои филологҳо раднопазир аст. Мавзӯи таҳқиқоти мо таҳлили хусусиятҳои мазмунӣ зарбулмасалҳо дар таркиби ғазалиёти Бедили Дехлавӣ ба шумор меравад. Зарбулмасалҳои замони гузашта ва вожаҳои гӯиши боқимондаи онҳо дар бораи шеваи гӯиш ва лаҳҷаи он замон маълумоти арзишманд пайдо кардан мумкин аст. Дар садаҳои ахир, ки даҳҳо китоб ба гӯиши асил бо муодили забони адабии тоҷикӣ гирдоварӣ шудааст, ганҷинае аз ибораҳо ва ҷумлаҳо ва нишондодҳои маъруфи марбут ба гӯишҳои мухталифи забони тоҷикӣ сабт шуда ва ба пажӯҳишгарон ва наслҳои оянда пешкаш мешавад.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, тадбир, ирсоли масал, тамсили фикр, санъати суҳан, сабки ҳиндӣ, тафаккур, пажӯҳиш, тавачҷуҳ, мафҳум, мушқилбаён, дидгоҳ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОСЛОВИЦ В ПОЭЗИИ БЕДИЛА

Богатство любого языка зависит от его количества и качества. Метод исследования носит описательно-аналитический характер и принимает форму выборочных и тематических исследований. Мы также выполнили другие образцы для сравнения или для конкретных целей. Анализ пословиц из произведений писателей дает богатый материал, важность которого для филологов бесспорна. Предметом нашего исследования является анализ особенностей содержания пословиц в составе газелей Бедили Дехлеви. Пословицы прошлого и слова

остальных их диалектов дают ценную информацию о диалекте и диалекте того времени. За последние века собраны десятки книг по оригинальному диалекту таджикского литературного языка, записана и представлена исследователям и будущим поколениям кладёз известных фраз и предложений и указаний, относящихся к различным диалектам таджикского языка.

Ключевые слова: пословица, мера, притча, притча, искусство речи, стиль хинди, мышление, исследование, внимание, понятие, проблема, видение.

USE OF PROVERBS IN BEDIL'S POETRY

The richness of any language depends on its quantity and quality. The research method is descriptive-analytical and takes the form of sample and case studies. We also performed other samples for comparison or for specific purposes. The analysis of proverbs from the works of writers provides a rich material, the importance of which is undeniable for philologists. The subject of our research is the analysis of the content features of proverbs in the composition of Bedili Dehlavi's ghazals. The proverbs of the past and the words of the rest of their dialects provide valuable information about the dialect and dialect of that time. In recent centuries, dozens of books on the original dialect of the Tajik literary language have been collected, a treasure trove of well-known phrases and sentences and indications related to various dialects of the Tajik language are recorded and presented to researchers and future generations.

Keywords: proverb, measure, parable, parable, art of speech, Hindi style, thinking, research, attention, concept, problem, vision.

Дар бораи муаллиф

Қаюмзода Мухаммад Абдуманон
Докторант (PhD)-и кафедраи назария
ва таърихи адабиёт
Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Мухаммадиев, 17/6
E-mail: fair2345@mail.ru

About the author

Kayumzoda Muhammad Abdumanon
PhD student of the Department of Theory
and History of Literature
Tajik State Institute of Languages named
after S. Ulugzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
E-mail: fair2345@mail.ru

Об авторе

Қаюмзода Мухаммад Абдуманон
Докторант (PhD) кафедры теории и история
литературы
Таджикский государственный институт
языков имени С. Улуғзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
E-mail: fair2345@mail.ru

САҲМИ АМРИЯЗДОН АЛИМАРДОНОВ ДАР ТАҲИЯИ МАТНИ ИЛМӢ-ИНТИҚОДИИ «ИЁРИ ДОНИШ»-И АБУЛФАЗЛИ АЛЛОМӢ

Маҳмудзода Х.

*Маркази мероси хаттии Академияи миллии
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Амрияздон Алимардонов яке аз олимони шарқшиноси пурқори тоҷике мебошад, ки дар тури умри бобаракати хеш дар таҳқиқ ва нашри мероси хаттии ниёгон саҳми назаррасе аз худ ба ёдгор гузоштааст [2, с. 11; 3, с. 443; 4, с. 629].

Доираи таваҷҷуҳи илмии А. Алимардонов васеъ буда, масоили таҳқиқи таърихи адабиёту фарҳанги даврони пешини форс-тоҷик, таърихи адабиёти форсизабони Ҳинду Покистон, матншиносӣ, нусхашиносӣ, адабиётшиносӣ, тасаввуф, робитаҳои илмиву адабии мардуми тоҷик бо халқҳои Ҳинду Покистон ва муносибати дини ислом ба риштаҳои гуногуни ҳунару фарҳангро фаро мегирад. Ӯ доир ба ҷанбаҳои мухталифи масоили зикрфита бештар аз 350 таҳқиқоту мақола дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо ба таъри расонида, матни як силсила асарҳо, аз қабилӣ «Ҳашт биҳишт»-и Амир Хусрав, «Тӯтинома»-и Муҳаммади Қодирӣ, ашъору осори Носири Хусрав, Шавкати Бухорӣ, «Достони Искандару Бурондухт»-и Абӯтоҳири Тарсусӣ, «Дурдонаҳои наср» (асрҳои X-XV), матни илмию интиқодии «Иёри дониш» (бо таҳқиқоти муфассал), «Мунтахаби осор»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бо муқаддимаву тавзеҳот, «Таърихи исмоилия», таҳияи матну тавзеҳот ва таълифи муқаддима (бо ҳамроҳии С.Шохуморов), «Мухтасаре дар таърихи исмоилия» аз Ф. Дафтарӣ, таҳияи матн, таҳрир ва шарҳу тавзеҳоти заруриро мунташир сохтааст [4, с. 237].

Дар бораи рушду забони фарҳанги форсӣ дар Шибҳикораи Ҳиндустон дар муқаддимаи муфассали худ ба матни интиқодии «Иёри дониш»-и Абулфазли Алломӣ, ки бо алифбои форсӣ ба таъри расидааст, маълумот дода чунин иброз мекунад, ки нимаи дувуми асри XVI ва ибтидои асри XVII яке аз давраҳои муҳимми таърихи халқҳои Шибҳикораи Ҳиндустон ба шумор меравад. Дар ин давра дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маданияти он сарзамин табадуллот ва тағйироти ҷашмигире ба вучуд омада буд. Агарчи ин тағйирот ва табадуллот – навиштааст А. Алимардонов, ба тавассути сайю кӯшиши Ҷалолуддин Акбар подшоҳ (1556-1605) бо мақсади ба вучуд овардани империяи пурқудрат ва мутамаказ тарҳрезӣ шуда буданд, вале дар ҷустуҷӯ намудан ва аз лиҳози идеяи асоснок кардан ва ба татбиқи он нақшаҳо ҳидоят намудани ӯ гурӯҳе аз донишмандон роли намоён бозидаанд. Дар миёни ин донишмандон Абулфазл ибни Муборак мулаққаб ба Алломӣ-Фаҳомӣ, муаррих ва нависандаи маъруф, адабиётшинос, ки дӯсту мушовири содиқи Акбар буд, мақоми барҷастае дошт [1, с. 3].

А. Алимардонов дар муқаддима менависад, ки Абулфазл писари дувуми донишманди маъруф ва файласуфи сӯфимашраб Шайхи Муборак Ноғурӣ (1504-1592) баъд аз Файзи Даканӣ (1547-1590) буда, шашуми моҳи муҳаррамаи соли 958-и ҳиҷрӣ (ҷаҳордаҳуми январӣ 1551м.) дар Оғраҳ таваллуд ёфтааст. Тибқи маълумоти тарҷумаиҳолии «Акбарнома» Абулфазл соҳиби тани солим, истеъдоди фитрӣ, зеҳни равшан ва хотираи қавӣ буда, нисбат ба дигар бародарони худ (ҷамъ ҳашт нафар буданд) бештар мавриди илтифоти падар қарор гирифта буд. Тарбия ва тадриси Абулфазл аз давраи хурдсолӣ дар муҳити мусоид ба забони арабӣ оғоз меёбад. Бо вучуди ин ки Абулфазл пайваста ба таҳсили илм мепардохт ва Шайхи Муборак дар роҳи ҳидоят ва ташвиқи ӯ ба ин қор кӯшиши зиёд мекунанд, хотири ӯ аз улуми мактабӣ ва русуми замони ... дар гузеш буд" ва ба онҳо ҳеҷ гуна равақу таваҷҷуҳ зоҳир намасохт. А. Алимардонов маълумоти худро дар бораи Абулфазл такмил дода, таъкид мекунад, ки Шайхи Муборак барои аз ин вазъ берун овардани Абулфазл ва ба осонӣ дар хотири ӯ нақш бастанӣ матолиби зарурӣ доир ба ҳар илм рисолаи мухтасар ва осонфаҳме тартиб дода, ӯро ба хондану ҳифз намудани онҳо маҷбур месозад [1, с. 4].

Ҳангоми таҳсил, қувваи хотираи Абулфазл ба андозае қавӣ мегардад, – таъкид мекунад муҳаққиқ, ки ӯ нуқоти муҳимми бештари кутуби дарсии мутадовиларо аз сабаби бисёр хондан ва шунидан ҳифз мекунад, ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки Абулфазл ҳамвора бар китобҳои мавриди мутолеа ва омӯзиш қарордодаи худ бо назари танқидӣ нигариста, тамоми муҳтавоёти онҳоро бадуни тардид намепазируфт.

Муҳаққиқ дар бораи Абулфазл маълумот дода, чунин менависад, ки бо фаро гирифтани улуму дониши зикрѐфта ва тамоми улуми маъмулӣ ва мутадовилаи манқулу маъқули замон, забону адабиѐти араб, забони форсӣ (тоҷикӣ) ва адабиѐти форсу тоҷик, боз ҳам забон, адабиѐт, таърих, расму ойин, фалсафа, ахлоку дин ва мазҳаби ҳиндухоро меомӯзад. Муҳимтарин фочеае, ки дар ҳаѐти Абулфазл ва умуман оилаи Шайхи Муборак рӯй дода, дар ақоиди мазҳабӣ ва сиѐсии Абулфазл таъсири амиқ гузоштааст, ҳамон ситаму азобҳои шадиде мебошанд, ки ин хонавода аз дасти уламои нодону ҷоҳили соҳибнуфуз ва мартаба (Махдумулмулк Шайх Абдуллоҳ Султонпурӣ ва Абдуннабӣ Садр) кашидааст. Ҳанӯз дар давраҳои аввали салтанати Акбар (1569-1570) уламои мутаассибу ҳосид аз бими афзудани шухрат ва эътибори Шайхи Муборак ва аз даст додани мақоми худ, шайхро ба ҳар восита дар назди подшоҳи ҷавону мардум бад кардани шуда ба беруи тариқаҳои маҳдавия, ташауъ, рофизӣ ва илҳод мутаҳам сохтанд ва ҳатто барои аз байн бурдани ӯ фатвоҳои таҳия намуданд. Бинобар ин Шайхи Муборак бо ҳамроҳии фарзандонаш Файзӣ ва Абулфазл муддати мадиде аз ҷойе ба ҷойе паноҳанда шуда ранҷу машақат ва саргардониву парешонии зиѐде аз сар мегузаронанд. Пас аз оворагию маҳрумиятҳо тавассути яке аз бузургони давлат (Мирзо Азизи Кука бародари Ризо Акбар) подшоҳ аз ҳақиқати ҳоли шайху фарзандонаш мутаҳзар мегардад. Вале аз сабаби нуфузи зиѐди уламои мутаассибу пойбанди ройи онҳо будан подшоҳи ҷавон дар бораи шайх фақат изҳори хайрхоҳӣ намуда дар бораи ӯ ҳеч гуна ҳукми қатъӣ зоҳир накард [1, с. 5].

А. Алимардонов дар бораи зиндагии сарсонӣ шайх маълумотҳои дақиқ дода, менависад, ки оқибат пас аз чанд моҳи дигари дарбадарӣ ва ҳаѐти пинҳонӣ шахсонӣ бонуфузу донишманд хислатҳои неки шайхро ба ҳузури подшоҳ арза доштанд. Подшоҳ Шайхи Муборак ва Файзиро ба дарбор даъват намуда навозиш мекунад ва дере нагузашта Файзиро ба унвони малик-уш-шуароӣ мушараф мегардонад.

Эҷодиѐти Абулфазл, – қайд мекунад А. Алимардонов, ҳамчун ходими барҷастаи давлатӣ ва яке аз муассисону мубалиғони “дини илоҳӣ” ва “сулҳи кул” ба замони ҳукмронии Акбар, ки дар таърихи минбаъдаи Ҳиндустон гузоштааст, саҳт алоқаманд буда, монанди ойна вазъити сиѐсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва тағйироти муҳими дар ин айём ба вуқӯъ пайвастаро иникос менамояд. Аз ин рӯ бидуни ҳарҷониба омӯхтан ва тадқиқ намудани осори гаронбаҳои Абулфазл ҳаѐти сиѐсӣ, иқтисодӣ ва маданияву маънавии ин даври Ҳиндустон ва инчунин баъзе масоили ба ҳаѐти сиѐсиву иҷтимоӣ ва маданияи мамолики ҳамсоия марбутро дуруст дарк кардан имконнопазир аст.

А. Алимардонов дар асоси таҳқиқи сарчашмаҳои манбаҳои адабӣ ва феҳристҳои тадқиқотҳои олимони осори ба қалами Абулфазли Алломӣ тааллуқ доштаро муайян намудааст. “Тафсири оят-ул-курсӣ”, “Тафсир (ѐ шарҳ) сураи фатҳа” (ва ѐ Тафсири Акбар” ѐ худ “Байнот-ул-фатҳ”), тарҷумаи “Ҳаѐт-ул-хайвон”, тарҷумаи “Инчил”, тарҷумаи “Беҳгуг гито”, тарҷумаи “Зечи чадидаи мирзоя”, “Маҷмаъ-ул-луғот”, муқаддима бар “Размнома” (ѐ “Маҳоби ҳаротой” форсӣ), муқаддима бар “Таърихи улфӣ”, таҳриру таҳзиби “Тӯтинома”, “Иѐри дониш”, “Муноҷот”, “Акбарнома” ѐ “Таърихи Акбаршоҳӣ”) дар се дафтари муфассал (дафтари савуми онро асари ниҳоят муҳиму калонҳаҷм “Ойини Акбарӣ” ташкил медиҳад, ки вай доират-ул-маорифи замони Акбар буд, се ҷулду панҷ дафтарро дар бар мегирад.), “Макотиботи Алломӣ”, “Руқаоти Абулфазл”, “Қачқул” ва “Баѐзҳо” ба қалами Абулфазли Алломӣ тааллуқ доранд, навиштааст А. Алимардонов [1, с. 7].

Ҳамаи ин осорро Абулфазл (бо истисноӣ баъзеашон) ба шакли наср бо забони фасеҳу шеваи тоҷикӣ ба услуби маҳсули ҳуди ӯ навишта шудаанд, таъкид мекунад А. Алимардонов. Барои дилпазир намудани тарзи баѐн ва тақвияти ин ѐ он фикр дар доҳили осори ӯ аз ниғориши шоирони даврони пешин ва муосир ва гоҳе аз эҷодиѐти ҳуди вай қитъаоти шеърӣ оварда мешаванд. Зеро ки ба ақидаи Абулфазл назми намақдон наср мебошад ва ба наср даровардани қитъаоти шеърӣ мувофиқ ва “боз сухани ҳамоҳанг” хусни суханро бештар менамояд.

Абулфазл дар роҳипоксозии насри форсӣ – тоҷикӣ дар ҳеч сурат чунин маънӣ надорад, ки ӯ дар осораш аз истеъмоли каламоти арабӣ қомилан барӣ буда бошад зеро ки дар осори Абулфазл каламоти арабӣ қам нестанд ва аз истифодаи онҳо тамоман даст кашидан имконнопазир буд. Вале бар хилофи як идда муаллифони давраҳои пешин ѐ муосирони худ Абулфазл дар истеъмоли каламоти арабӣ ба ҳеч гуна муволиға ва таасуби ҷоҳилона роҳ надода, асосан ҳамон калимаҳоро истифода мекунад, ки онҳо қайҳо ба забони форсӣ –

точикӣ ворид гардида дар насру назм ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегирифтанд. Дар баробари ин Абулфазл аз овардани оёту аҳодис ва калимаҳои мушкилфаҳми арабӣ ва инчунин ороиши лафз ва ба таври васеъ истифода бурдани саноеи бадеие, ки дар насри он давра хеле зиёд истеъмол мешуданд, худдорӣ мекунад. Ӯ баракси ин дар осори худ калимаву ибораҳои ҳолиси форсиро ба микдори хеле зиёд меорад. Ба ҳамин тариқ Абулфазл дар осори худ сабки насрнигориро тағйир дод ва дар роҳи таҷдиди сабки нигориши нависандагони қуруни пешин кӯшиши зиёде намуд. Ин навъ тағйирот ва диғагунсозии услуби нигоришро дар тамоми осори мансури Абулфазл махсусан дар “Иёри дониш” ӯ ба таври равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Зеро ин асар, ки аз маҷмуаи машҳури ҳикоят “Калила ва Димна” маншаъ мегирад, маҳз дар заминаи мувофиқи талаботи даври муҳити зиндагии муаллиф аз нав таҳрир намудани тарзи баёни ривоёти пештар тартибдодашудаи асар ба вучуд оварда шудааст [1, с. 8].

“Иёри дониш”, қайд намудааст муҳаққиқ, – асосан дар натиҷаи аз ҷиҳати тарзи баён диғаргун сохтан ва ба забони форсии омафаҳми асри XVI Ҳинд баргардонидани “Анвори Суҳайлӣ”-и нависанда ва донишманди маъруфи асри XV форсу тоҷик Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ (вафоташ 910 ҳ. / 1505-1506 м.) ба вучуд оварда шуда як навъ ривояти нисбатан мухтасар ва ислоҳшудаи онро ташкил медиҳад. Абулфазл ба иҷрои ин кор яъне таҳрири “Анвори Суҳайлӣ” бо фармони Ҷалолиддини Акбаршоҳ шурӯъ менамояд, зеро Акбар дар баробари як силсила осри манзуму мансур ва таърихномаҳо ба шунидани “Калила ва Димна”-и Абулмаълиии Насруллоҳ (асри XII) ки нахустин тарҷумаи форсӣ (точикӣ) мукамал ва то замони маҳфузмондаи “Калила ва Димна”-и арабии ибни Муқафъ (721-760) ва маъҳазии асосии “Анвори Суҳайлӣ” мебошад ва “Анвори Суҳайлӣ” шавқу завқи фаровон зоҳир месохт. Мустафо Холиқдоди Аббосӣ менависад: “ва иборати ҳар ду китоб бар самъи мубораки (Акбар) шариф гузориш пазируфта ба зевар таҳсин перост” [1, с. 9].

Абулфазл, навиштааст А. Алимардонов, – дар муқаддимаи “Иёри дониш” дар бораи сабаби ба таҳрири “Анвори Суҳайлӣ” маъмур гардидану ҳангоми таҳрир ба анҷом расонидани кадом масоил эътибор додани чунин маълумот медиҳад: “... чун назари кимӣёсар ... Ҷалолиддин Акбар ... бар ин китоб (“Анвори Суҳайлӣ”) афтод устухонбандии суҳану афсонасозии бандҳои кӯҳан ба саодати қаблу таҳсин гиромӣ шуд, дар ҳамон ҳангом банди даргоҳи Абулфазл ибни Муборак ... маъмур шуд, ки агар чи “Анвори Суҳайлӣ” ба нисбати “Калила ва Димна”-и машҳур (“Калила ва Димна”-и Абулмаълиии Насруллоҳ) ба забони аҳли рӯзгор аст, аммо ҳанӯз аз ибороти араб ва истиороти аҷам ҳолӣ нест, бояд, ки баъзе луғот андохта ва дур аз нақшҳои суҳан пардохта ба иёротии возеҳ ба ҳамон тартиб нигошта ояд то фоидаи он ом шаваду мақсуд тамом гардад ...” [1, с. 10].

Аз ин маълумоти Абулфазл чунин бармеояд, таъкид мекунад муҳаққиқ, – “Анвори Суҳайлӣ” аз беҳтарин намунаҳои насри бадеии нимаи дувуми асри XV мансуб мегашт ба дархостҳову завқи хонандагони ҷаҳонӣ охири асри XVI Ҳинд комилан мувофиқ наёмада, аз ҷиҳати тарзи баён, истеъмоли каламот ва ибороту саное бадеӣ то андозае кӯҳна шуда буд ва ба ворид сохтани тағйирот ва ислоҳоти зарурӣ эҳтиёҷ дошт, аз ин ҷиҳат ба Абулфазл чунин супорида шуд: “Ба ҳамин тариқ Абулфазл бо амри Акбар амал намуда “Иёри дониш”-ро ба дастуру равияи “Анвори Суҳайлӣ”, ки дорои сохту шакли устухонбандӣ пухтаву комил буда, тамоми бобҳои ба воситаи ҳикояти “Хумоюнфол” (дар “Иёри дониш” фарахфол) ва хучастарой ба ҳамдиғар алоқаманд гардонидани шудаанд муратаб месозад. Бар замни ин Абулфазл ду боби аввали “Калила ва Димна”-и Абулмаълиии Насруллоҳро (“боби ибтидоии “Калила ва Димна” ва “боби Барзӯяи табиб”), ки Ҳусайн Воизи Кошифӣ зоҳиран бо матлаби ба ривояти аслии ҳиндӣ наздик намудани асар аз сабаби ба мазмуни асосии китоб муносибате надоштан ва қамфоида будани онҳо ба “Анвори Суҳайлӣ” дохил накарда буд, аз сари нав таҳрир намуда, бо унвони “боби аввал аз гуфтори Бузурҷмеҳр, ки бо ин китоб муносибате дорад” ва “Боби дувум дар аҳволи Барзӯяи табиб” ба “Иёри дониш”-и худ ворид месозад.

Ба фикри мо, қайд мекунад А. Алимардонов, – дар баробари ин навъ далоил дар масалаи ба бобҳои мазкур диққати махсус додан ва аз сари нав ба “Иёри дониш” дохил намудани онҳо масъалаи ба осору афкори зардуштиён таваҷҷуҳи зиёд доштани Абулфазл ва Акбаршоҳ ва ба ақидаву рӯҳияи Абулфазл то андозае мувофиқ омадани афкори дар онҳо инъикос гардида, роли намоён бозидаст. Аз ин ҷиҳат махсусан “боби Барзӯяи табиб” диққатҷалбкунанда мебошад зеро, ки баъзе лаҳзаҳои ҳаёту фаъолияти Ҳаким Барзӯя (аз

кабили омӯхтани улуми мазҳаб ва адёни мухталиф ва ҷустуҷӯи ҳақиқату навмедӣ дар ин роҳ ва ғайраҳо) ба лаҳзаҳои ҳаёту фаолияти Абулфазл мувофиқ меоянд. Бе сабаб нест, ки Абулфазл ҳатто ба ҳангоми афзудани исёни ботинӣ ва шубҳаҳои нисбат ба таълимоти адён ва мазоҳиби гуногун аз мутолиаи саргузашти Барзӯя каме тасалӣ ва оромиши хотир ҳосил менамояд. Ӯ дар хотимаи дафтари дуҷуми “Акбарнома”-аш ба ҳамин маънӣ ишора намуда навиштааст: “ва чун ҳақиқати тарозии Барзӯя Насруллоҳ Муствафӣ дар авоили “Калила ва Димна” оварда нишоне аз парокандагии худ дарёфт ва қадамҳои доруи ғам баргирифт. Он чи он чигарсӯхтаи хуни дил боло месарояд:

Як ҳарфи ошно ба ғалат ҳам касе нагуфт,

Чандон, ки хоби хуш баҳри афсона сӯхтем [1, с. 12].

Бояд хотирнишон сохт, ки агарчи “Иёри дониш” бевосита дар асоси таҳрири “Анвори Суҳайлӣ” ва ду боби “Калила ва Димна” – и Абулмаолий ба вучуд омадааст ва Абулфазл ҳангоми таълифу таҳрир ба мавзӯ, сужаи ҳикоятҳо, сохти устухонбандӣ ва тартиби ҷобачогузории бобҳои “Анвори Суҳайлӣ” ва бобҳои мазқури “Калила ва Димна” тағйироти назарнамое дохил накардааст, аммо бо вучуди ин “Иёри дониш” дорои як силсила хусусиятҳои махсус мебошад, ки онҳо онро аз маъхазҳои фарқ кунонида боиси пайдо шудани ривоёти форсӣ (тоҷикӣ) нави “Калила ва Димна” гардидаанд. Ин тағйирот ва хусусиятҳои фарқкунандаи “Иёри дониш” пеш аз ҳама дигаргуниҳову табадулоти замон, шароит ва муҳити зиндагии муаллиф ва тағйир ёфтани талаботи маънавии завқи бадеӣ ва меъёри баҳодиҳиро таҷассум менамоянд. Муҳимтарин ва намоёнтарин хусусияти “Иёри дониш” услуби нигориши равиш ва содаву тарзи баёни омафаҳми он мебошад, ки Абулфазл дар ин бора кӯшиши зиёде карда, кори шоистаи таҳқиқро анҷом додааст. Сабаби асосии ба иҷрои ин масъала таваҷҷуҳи махсус зоҳир сохтани Абулфазл дар он аст, ки манбаи пайвастаи асарӣ ӯ “Анвори Суҳайлӣ” мувофиқи равији мақбулу дилхоҳ “доираи ашроф ва хонанда” бо нуфузи асри понздаҳ ба услуби мутакаллуф ва маснуъ навишта шуда буд ва дар зимни ҳикояти он қитъоти ашъори шоирони гуногун, оёту аҳодис, таъбиру мисолҳои арабӣ, тавсифоти рангини муфассал, ибораҳо ва истиораҳои печ дар печ, рамзҳо ва ишороти душвордарки олимона ва ташбеҳҳои пӯшида ба таври ниҳоти зиёд истеъмол гардида буданд. Бинобар ин ҳангоми таҳрири супориши Акбарро дар хусуси ба ибороти “туркфаҳмона” баргардонидани “Анвори Суҳайлӣ” ба назар гирифта Абулфазл дар “Иёри дониш” чунин тарзи баёнро пеш гирифтааст, ки талаби онро доираи васеи мардум дарк намуда метавонанд. Ӯ барои ба амал татбиқ кардани ин кор пеш аз ҳама аз иқтибос овардани қитъоти зиёди шеърӣ, оёту аҳодис, таъбиру мисолҳои арабӣ, иборот ва истиороти печида, суҳанроиҳои тӯлонӣ, рамзу ишора, ташбеҳҳои пӯшида ва луғоти мушқилфаҳм сарфи назар кардааст. Абулфазл дар охири “Иёри дониш” дар бораи то замони Акбар бо вучуди борҳо ба тариқи назму наср тарҷума ва таҳрир гардидани “Калила ва Димна” пӯшида мондани матлаби ин асар таваққуф намуда рӯзе ба кори анҷомдодаи худ чунин ишора кардааст: “Имрӯз.. нӯронист ин шоҳаншоҳ ... ин пардагии шабистони мадуро, ки дар парда ба танг омада буд ба рӯи рӯз андохт чунонки поки мағзони содалавҳи аҷам, ки ки алфози арабӣ ва оборотипечида санги роҳи абён буд бе ҳичоби сурати маънӣ назора карданд...”

Абулфазл дар “Иёри дониш” – навиштааст А. Алимрдонов, ба сабаки нигориши “Анвори Суҳайлӣ” ва ҳадамоти Хусайн Воизи Кошифӣ дар роҳи ба тартиби муаян даровардани ҳикоеҳои “Калила ва Димна” баҳои ҳақиқӣ ва мувофиқ дода нисбат ба иборати тарҷумаи Абулмаолий, ки ба қавли Мустафо Холиқдоди Аббосӣ “дар зирангиву матонат ва тозагии баёну самомати меъёри забони форсидонон тавонадшуд”, ба забони аҳли рӯзгор (асри XVI) наздиктар будани тарзи баёни онро қадимӣ намояд ва аз ибораҳои рехта ва таъбирҳои зебои тоҷикии вай дар таҳрири худ ба таври васеъ истифода мебарад. Ба равији омафаҳм таълиф ёфтани “Иёри дониш” ва бо ин васила аз мазмуни ин шоҳасар, ки дар рӯзгори пешин танҳо дастраси хосон буд бо ҷуз гардонидани доираи васеи мардумро Абулфазл аз ҷумлаи комёбиҳои зомони Акбар медонад, ки гӯё аз баракати он пояи авом баланд гардида эҳтиёҷе ба тамсилу румуз намондааст.

Муҳаққиқи нуктасанҷ, таъкид кардааст, ки бо вучуди фазлу донишу омодагӣ, Абулфазл аз суҳанпардозӣ ва ороиши калом, аз суҳанфурӯшӣ ва рангинбаёнӣ худорӣ карда, бештар ба хилъати тоза пӯшонидан ва ошкоро сохтани мазмуни “Иёри дониш” диққат додааст. Назари шахсии худро А. Алимрдонов, дар бораи дигаргун сохтани тарзи баёни “Анвори Суҳайлӣ”

Абулфазл ба “Иёри дониш” ворид сохтани чан тағйироти тозаи дигар, ки онҳо дар асари Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва ё “Калила ва Димна”-и Абулмаоли дучор намеоянд, чунин

Аввало – ӯ ду боби аввали “Калила ва Димна”-и Абулмаолиро, ки бо баромади худ ба ривояти паҳлавии асар тааллуқ доштанд ва Ҳусайн Воизи Кошифӣ онҳоро тамоман аз матн хориҷ карда буд, аз нав таҳрир намуда бо унвони “Аз гуфтори Бузургчамеҳр...” ва дар аҳволи Барзуяи табиб ба “Иёри дониш” дохил мекунад ва ба ҳамин васила чанбаи тарбиявии асари худро пурқувват сохта, шумораи бобҳои онро ба 16 (дар “Анвори Сухайлӣ” 14-то мебошад) мерасонад.

Сониян – баъди тасвири мазмуни муфасали ҳар як боб дар “Иёри дониш” барои зуд дарк намудан ва ба хотир овардани воқеаву ҳаводиси дар он бобҳо тасвиргардида мазмуни мухтасар ва ё худ хулосаҳои нисбатан бо тафсили тамоми ҳикоятҳои он бобҳо баён карда мешаванд.

Сеум – дар хотимаи ҳар як боби “Иёри дониш” хулосаи мухтасар ё худ хулосату-л-хулосаи он боб дарҷ ёфта, матлаби овардани он боб зикр карда мешавад. Абулфазл ин корҳоро барои осон намудани дарки мазмуни асар ва мақсади ҳар як боби он кардааст. Аммо ҳамон навъе, ки ҳангоми тасвири нусхаҳои дастнависи “Иёри дониш” мушоҳида хоҳем намуд, ин кори Абулфазл боиси ба иштибоҳ афтодани котибони нусхаҳои асар гардидааст. Яъне аксари котибон ҳангоми китобати “Иёри дониш” хулосаҳои муфассали бобҳои асарро як навъ тақрори мазмуни бобҳо пиндошта онҳоро ё тамоман ва ё қисман партофта танҳо бо овардани хулосаҳои мухтасар ё хулосату-л-хулосаҳои бобҳо қаноат намудаанд.

Албатта, таъки мекунад – муҳаққиқ, доираи тағйирот ба матни маъхазӣ асосии “Иёри дониш”, “Анвори Сухайлӣ” ва манбаи ду боби нахустини он “Калила ва Димна”-и Абулмаоли ворид сохтани Абулфазл васеъ буда ба он чи мо дар боло баён намудем маҳдуд намегардад. Аммо аз сабаби васеъ шудани ҳаҷми кор ҳоло мо аз тавзеҳу ташреҳи онҳо худдорӣ намуда бо зикри ҳамин чанд тағйироти ба назар намоёни дар фавқ омада иктифо меварзем. Фақат дар охир ҳаминро хотирнишон сохтан лозим аст, ки қатъи назар аз чи навъ тағйиротҳо дар оварданаш ба матни асар Абулфазл аз анҷоми таълифи “Иёри дониш” дар шакли муносиб таҷассум ёфтани мазмуни ин шоҳасар ва маҳз дар Ҳиндустон сурат гирифтани ин кор, ки маншаъ ва зодгоҳи ҳикояти “Калила ва Димна” буда, нахустин ривояти он дар рӯзгор рой до баслим ба вучуд омадааст бо қаноатмандӣ сухан кардааст.

Ҷолиби диққат аст, ки дар навбати худ “Иёри дониш” ҳам монанди маъхазҳои дар давраҳои отӣ мавриди таҳриру тарҷумаҳои тоза қарор гирифта, боиси ба вучуд омадани якҷанд ривояти нави асар боз ҳам паҳн шудан ва бештар афзудани шуҳрати китоби Калила ва Димна гардидааст.

Бар замми ин аз “Иёри дониш”, навиштааст муҳаққиқ, – то рӯзгори мо нусхаҳои дастнависи зиёд маҳфуз мондаанд, ки онҳо дар давраҳои гуногун дар Мовароуннаҳр, Афғонистон, Эрон ва Шибҳи Қораи Ҳиндустон китобат шуда ҳоло дар китобхонаҳои мухталифи ҷаҳон нигоҳ дошта мешаванд. Худи ҳамин аз ошубу ҳаводиси қуруни гузашта то замони мо расидани нусхаҳои зиёди “Иёри дониш” ва китобат шудани онҳо дар кишварҳои гуногун низ бар он гувоҳӣ медиҳад, ки ин асар дар давраҳои мухталиф дар байни аҳли адаб ва оммаи мардуми форсизабон раванқ ва шуҳрати фаровон доштааст.

“Иёри дониш” аз ду ривояти мансури форсии (тоҷикӣ) маҷмуаи ҳикоятҳои саршори ҳикмату муъҷазӣ “Калила ва Димна” сарчашма мегирад “Иёри дониш”, қайд мекунад А. Алимардонов, – яке аз намунаҳои пусрарзиши насри бадеии давраи афзудани доираи интишори забони форсӣ (тоҷикӣ) дар Шибҳиқораи Ҳиндустон ва ривочу раванқи адабиёти форсизабони ин сарзамин мебошад. Ин асари пусрарзиш дорои услуби нигориш ва тарзи баёни ҷолиби диққат буда, барои омӯхтани хусусиятҳои насри форсизабон ва инчунин забони форсӣ (тоҷикӣ) он давра аҳамияти калон дорад. Агарчи “Иёри дониш” дар замону тақомул ва авҷи сабки ҳиндӣ ва дар назми форсизабони Ҳинд то рафт бештар ривоч ёфтани он таълиф гардидааст, вале забони ӯ сода буда аз бисёр ҷиҳатҳо ба забони имрузаи тоҷикӣ наздикӣ дорад. А. Алимардонов “Иёри дониш”-ро ҳаматарафа мавриди тадқиқ қарор дода ба хулосае омадааст, ки дар ин асари насрии пусрарзиш бисёр ибороту каламоте дучор меянд, ки онҳо фақат ҳоси забони тоҷикӣ мебошанд. Илова бар ин омӯзиши “Иёри дониш” ва муқоисаи матни он бо матни маъхазҳои, – навиштааст муҳаққиқ, имконият медиҳад, ки чигуна тағйирот ёфтани анъанаи “Калила ва Димна”-нависӣ услуби нигориши осори мансур хусусиятҳои забонӣ, истеъмоли воситаҳои тасвири бадеӣ ва инчунин дар давраҳои гуногун

аз кадом мавқеъ ба ҳикоеъти машҳури асар наздик шудан ва аз онҳо чи навъ мутобиқи талаботи аср ва муҳит натиҷа гирифтани муаллифонро мушоҳида мекунем. Барои тадқиқ ва таҳлили ҳаматарафаи “Иёри дониш” ки то кунун сурате нагирифтааст ва омӯзиши хусусиятҳои ҷолиби он ҳамчун намунаи насри бадеӣ дар ихтиёр доштани матни илмӣ саҳеҳ ва боэътимоди асар зарур аст, зеро чун то кунун матни аслии (автограф) “Иёри дониш” ба даст наёмада дар асоси ин ё он нусхаи дастнавис ва ё худ ҷопи сангии асар, ки ҳеҷ кадоми онҳо аз тағйиру таҳрифҳои бисёр, ағлоти гуногун, иловаҳову ихтисороти зиёди матн ҳолӣ нестанд, тадқиқ ва таҳлили амиқ ва дақиқи ин китоб махсусан хусусиятҳои услубӣ ва забонии он амри маҳол мебошад.

Муҳаққиқ Амрияздон Алимардонов нусхаҳои мутааддади “Иёри дониш”-ро дастрас намуда, хусусиятҳои матниву фарқияту иловаҳои ҳар як нусхаро муфассал дар муқаддимаи матни интиқодии “Иёри дониш” шарҳу тавзеҳ дода, навиштааст, ки дастнависи аввали “Иёри дониш”, ки дар ганҷинаи дастнависҳои шарқии Академияи улуми Тоҷикистони Шуравӣ ба номи А. Мирзоев таҳти рақами 1325 маҳфуз аст ва онро шартан аломати “алиф” гузоштааст. Ҳаҷми ин дастнавис, қайд мекунад муҳаққиқ, – 15,2x22 см ва адади авроқи он 222 мебошад. Ин нусха муқаввои устувор ва нақшдори сабзи сохти Мовароуннахрӣ дорад. Коғазӣ дастнавис Ҳиротӣ ва хатти он настаълиқи зебо буда, атрофи матн аз оғоз то анҷом бо ду хатти сурх ҷадвалкашӣ шудааст. Унвони бобҳо, қитъаоти шеърӣ ва дигар аломатҳои фарқкунанда бо ҷавҳари сурх навишта шудаанд. Баъзе каламот ва иборот ҳангоми китобат афтода бо қалами худӣ котиби нусха дар хошияи варақҳо сабт гардидааст. Ғайр аз ин дар хошияи баъзе варақҳо бо хатҳои сонӣ қитъаоти шеърӣ (аз Саъдӣ, Насимӣ ва дигарон) ва қайду ёддоштҳо оварда шудаанд, ки онҳо ба қалами соҳибони китоб ва ё хонандагонӣ он тааллуқ доранд. Дар бисёр варақҳои нусха муҳри ҳашткунҷа бо чунин навиштаҷот: “ҳаза ан-нусха воқиф Муҳаммадазиз ибни Худоёр” ва зикри санаи 1211/1796-1797 мавҷуд аст. Мувофиқи маълумоти дар хошияи варақи 170 оварда шуда Муҳаммадазиз, қайд мекунад А. Алимардонов, – аз ҷумлаи донишмандони асри XVIII буда, дар соли 1218 Ҳ./1803-1804 м. вафот кардааст. Котиби ин нуха Муҳаммадтоҳири Гучротӣ буда, китобати онро рӯзи ҷаҳоршанбе, 28 моҳи муҳаррам санаи ҳазору яки Ҳ. мутобиқ ба панҷуми ноябри соли 1592 м. (дар варақи 221 б) дар Пешовар (Покистон) ба итмом расондааст. Баъд аз зикри сана дар нусхаи мазкур чунин ишора шудааст: “мутобиқи ҷалуси маминат монус санаи 34 дар пешовар ба мучиби фармудаи маҷмуаи эҳсон ва қарам ...”. аз сабаби паҳн шудани сиёҳӣ хондани ду ё се калимаи барои муаян намудани матлаби бисёр муҳими ҷумлаи мазкур муясар нагардид. Ба назар чунин менамояд, ки котиби нусха ин қайдро аз дастнависи мавриди китобат қарор додааш иқтибос кардааст, ки вай дар соли 34 ҷалус Акбар яъне 997 Ҳ./1589 м. (баъд аз як сол ё камтар аз як соли таълифи “Иёри дониш”) китобат шуда буд [1, с. 10].

Ба ҳамин тариқ таъкид мекунад муҳаққиқ, – дастнавис аз тамоми нусхаҳои хаттии то имрӯз маълуми “Иёри дониш” қадимитар буда, дар замони зиндагии Абулфазл китобат шудааст. Омӯзиши бодикати нусхаи мазкур ва муқоисаи матни он бо дигар нусхоти дастрас нишон медиҳад, ки матни ин нусха нисбат ба дигар нусхаҳо беҳтар, саҳеҳтар ва қамағлот мебошад. Бо вучуди ин дар дастнависи фавқуззикр як силсила навоқисот ва камбудихо ҷой доранд; ду варақи аввали нусха, ки оғози муқаддимаи “Иёри дониш”-ро дар бар мегирифтанд аз байн рафтаанд. Ин нусха аз варақи 3а бо ибораи “Барзӯя саодати худ доништа қабул қард” оғоз мегардад. Аз сабаби пора шудан ва ҳазф гардидани варақи охири дастнавис (222) якҷанд сатр, ибора ва каламоти матни ин варақ нобуд шудаанд. нусхаи мазкур аз қарори маълум дар ҷойи рутубат нигоҳ дошта шудааст осори расидани об дар тамоми варақҳои мушоҳида гардида мешавад. Аз таъсири расидани об ва намӣ, ки махсусан дар қисми болоии варақҳо бештар ба назар менамояд ранги хати баъзе сатрҳо паҳн шуда, хондани каламоти ҷудоғонаи он сатрҳо мушкил гардонидааст. Дар баъзе мавриди дигар, қайд мекунад А. Алимардонов, – ибораву каламот тамоман шуста шудаанд. Навоқисоти ҷашмигири дигари ин дастнавис он аст, ки дар рӯи хулосаҳои муфассали бобҳои 2-16 асар сабт нагардидаанд. Эҳтимол котиби ин нусха монанди котибони баъзе нусухи дигар чунин хулосаҳоро, ки муаллиф дар онҳо мазмуни мухтасари воқеаҳо ва ҳодисаҳои бобҳоро баён мекунад, такрори пайвастаи бобҳо доништа аз овардани онҳо сарфи назар карда бошад. Илова бар ин навъи ихтисороти умдаи дар матни ин нусха андохта шудани миқдори зиёди каламот ва як силсила ибораҳову ҷумлаҳо низ мушоҳида карда мешаванд, ки онҳо аз сабаби диққат надодани котиб

хангоми китобат аз қалам афтодаанд. Ин навъ бедикқатии котиб махсусан хангоми афтодани ибораҳо ва чумлаҳо равшан намудор мегардад.

Бояд хотирнишон сохт, ки аз қалам афтодани ибораҳову чумлаҳо дар нисфи дувуми ин дастнавис бештар мушоҳида карда мешавад. Дар баробари ибораҳо ва чумлаҳо чунонки дар боло ёдовар шудем хангоми китобати ин нусха аз қалами котиб он каламоти зиёди афтодааст, ки як қисми онҳо боиси тобиши маъноии дигар гирифтани чумлаҳо ва як қисми дигарашон илллати вайрон шудани маъноӣ матн гардидаанд [1, с. 10].

Дастнависи дигарро муҳаққиқ аломати шартии “б” гузоштаат, ки ин дастнавис дар ганҷинаи дастнависҳои шарқии фарҳангистони улуми Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон зери рақами 1810 маҳфуз аст. Ҳачми ин нусха 14X23 см буда 798 варақро дар бар мегирад. Ин нусха муқаввои сабзранги мунаққаш дорад, ки онро Хоҷа Мирак ном саҳофи Мовароуннаҳрӣ мучаллад кардааст. Қоғози дастнавис Самарқандӣ ва гуногунранг буда хаташ настаълиқи резу равшани бисёр зебо тавом ва баъзе узорҳои шикаста мебошад, ки ба шакли муварраб навишта шудааст. Сарлавҳаҳои нусха бо ҷавоҳири сурх навишта шудаанд. дар осор муҳри байзошакли хурде бо чунин навиштаҷот “вақфи Абдулсамад ибни Мулло Амонкул” ва санаи 1235 х/1820 м мавҷуд аст. Дар ҳошияи бисёри варақҳои нусха бо қалами худӣ котиби он ҳамон каламот ва ибороте сабт гардидаанд, ки онҳо хангоми китобат ё аз қалам афтодаанд ва ё ғалат навишта шудаанд. китобати нусха 19 зулқайдаи соли 1146 х/24 апрели 1734 м (варақи 298 б) анҷом ёфтааст. Номи котиб ва ҷои китобати он номаълум аст. Матни ҳафт варақи аввал аз байн рафта ин дастхат дар давраҳои минбаъд дар қоғози қуқандӣ ба хати дигар аз нав барқарор карда шудааст.

Дастнависи дигари “Иёри дониш”, ки бо аломати шартии “ҷ” зикр шудааст дар захираи дастнависҳои шарқии Академияи илмҳои Ӯзбекистони Шуравӣ тахти рақами 2881 маҳфуз аст. Нусха аз лиҳози ҳаҷм 16,5X26 см ва адади варақҳояш 270 буда қоғози он шарқӣ ва хаташ настаълиқ (бо истифодаи унсурҳои ҷудоғонаи хати шикаста) мебошад. Нусха муқаввои мустаҳкам мунаққаш сохти мовароуннаҳӣ дошта атрофи тамоми варақҳояш бо хатҳои сурх ва сиёҳ ҷадвалкашӣ шудаанд. аз муҳрҳои дар баъзе варақҳо мавҷудбуда маълум мегардад, ки вай бештар дар “китобхонаи марказии назорати халқии маорифи республикаи Бухоро” ва “китобхонаи шуъбаи маорифи халқи вилояти Зарафшон” нигоҳ дошта мешудааст. Унвони бобҳо ва анвои қитъаоти шеърӣ ва баъзе аломатҳои фарқкунанда бо ҷавҳари сурх сабт гардидаанд. Дар як қисми варақҳои ин нусха лақаҳои зарди аз таъсири об ба вучуд омада мушоҳида карда мешавад. Ба ҳошияҳои баъзе варақҳои дастнавис, ки аз таъсири рутубат фарсуда шуда рехтаанд, қоғози нав часпонда шудааст. Дар натиҷаи ин баъзе каламоти варақи 269 – и матн дар зери қоғаз мондаанд. Санаи китобати ин нусха ҳабдаҳуми рабе-ус-сонии 1261х/мутобиқи 26 апрели 1845м мебошад. Ин нусха дар байни дастнависҳои мавриди истифода қарордодаи мо комилтарин буда, ба истиснои хулосаҳои муфассали бобҳои 12, 13 ва 15, 16 тамоми матни асарро дар бар мегирад. Аммо дар айни замон ин нусха нисбат ба дигар дастнависҳои истифодабурдаи мо пурнуқсонтар буда, аз қалам афтодану афзудан ва тағйир додану дигаргунсохтани калимаҳо ва ибораҳову чумлаҳо дар он бештар дучор меоянд [1, с. 10].

Амрияздон Алимардонов дар омӯзишу таҳқиқи адабиёти форсиабони Ӯинд дар баробари “Иёри дониш”-и Абулфазли Алломӣ тадқиқотҳои зиёди дигари фундамталӣ низ ба анҷом расонидааст.

Адабиёт

1. Абулфазл Аълмӣ. *Иёри дониш. Матни илмӣ-интиқодӣ бо таҳқиқ, тасҳеҳи Амрияздон Алимардонов.* – Душанбе: “Дониш”, 1988. - 447 с.
2. Ализода Сайидхоҷа. *Гаҳваршинос // Рӯзномаи “Адабиёт ва санъат”.* – 2018. - 6 дек. - С. 11.
3. *Донишномаи донишмандони Тоҷикистон дар ибтидои қарни XXI. Китоби 1.* – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2018. – С. 443.
4. *Шарҳиносии тоҷик (1958-2008).* – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2009. - 629 с.

САҲМИ АМРИЯЗДОН АЛИМАРДОНОВ ДАР ТАҲҲИИ МАТНИ ИЛМӢ-ИНТИҚОДИИ «ИЁРИ ДОНИШ»-И АБУЛФАЗЛИ АЛЛОМӢ

Амрияздон Алимардонов дар муқаддимаи матни интиқодии “Иёри дониш” менависад, ки Абулфазл писари дувуми донишманди маъруф ва файласуфи суфимашраб Шайхи Муборак Ноғурӣ (1504-1592) мебошад. Абулфазл ибни Муборак мулақаб ба Алломӣ-Фаҳомӣ, муаррих ва нависандаи маъруф, адабиётшинос, дӯсту мушовири содиқи Акбар буда дар дарбори ӯ дар байни дигар донишмандон мақому манзаллати барҷастае дошт. “Иёри дониш”, – қайд мекунад А. Алимардонов, – яке аз намунаҳои пурарзиши насри бадеии давраи афзудани

доираи интишори забони форсӣ (точикӣ) дар Шибҳикораи Ҳиндустон ва ривочу равнаки адабиёти форсизабони ин сарзамин мебошад. Ин асари пураарзиш дорои услуби нигориш ва тарзи баёни ҷолиби диққат буда, барои омӯхтани хусусиятҳои насри форсизабон ва инчунин забони форсӣ (точикӣ) он давра аҳамияти калон дорад. Агарчи “Иёри дониш” дар замону такомул ва авҷи сабки ҳиндӣ ва дар назми форсизабони Ҳинд то рафт бештар ривоч ёфтани он таълиф гардидааст, вале забони ӯ сода буда аз бисёр чихатҳо ба забони имрузаи тоҷикӣ наздикӣ дорад.

Калидвожаҳо: шибҳикораи Ҳинд, муҳаққиқ, форсӣ, нусха, дастнавис, адабиёт, тадқиқот.

РОЛ АМРИЯЗДАН АЛИМАРДАНОВ НА ПОДГОТОВКЕ НАУЧНО-КРИТИЧЕСКИЙ ТЕКСТА “ИЯРИ ДАНИШ” АБУЛФАЗЛ АЛЛОМИ

Амрияздан Алимардонов в своего перисловии к научно-критический тексте «Ияри даниш» пишет , что Абулфаз Аллами является вторым сыном великом учёные и философом своего времени Шейх Мубарак Нагури (1504-1592). Абулфаз ибн Мубарак Аллами во дворе имел большой влияние и был советником и близким другом Акбара. Он во дворе в о всех владение Акбара прославился как великом писателей , историком, литературоведом. «Ияри даниш» отмечает А. Алимарданов, один из бесценный прозаических прозаические произведение своего времени , которые имел большой роль в распространении персидского языка и литературы в всем Полуостровом Индии. Это произведения по своему стилистике и метод описание имеет большой значение при изучении персоязычный прозы Индии. Не смотря на то что «Ияри дониш» было написано на период высокого влияние «индийский стил» в поэзиях данного времени , язык произведения было очень доступно и ближе к современном таджикском языке.

Ключевые слова: полуостров Индостан, исследователь, персидский, копия, рукопись, литература, исследование.

CONTRIBUTION OF AMRIYAZDON ALIMARDONOV TO THE DEVELOPMENT OF THE SCIENTIFIC AND CRITICAL TEXT OF "IYORI DONISH" BY ABULFAZL ALLOMI

A. Alimardonov, in the introduction to the critical text of "Yori Donish", writes that Abulfazl was the second son of the famous Sufi scholar and philosopher Sheikh Mubarak Noguri (1504-1592). Abulfazl ibn Mubarak, nicknamed Allami-Fahomi, was a well-known historian and writer, literary critic, loyal friend and adviser to Akbar and had a prominent position in his court among other scholars. "Yori Donish", - as notes A. Alimardonov, - is one of the most valuable examples of the prose of the period of increasing the popularity of the Persian (Tajik) language in the Indian subcontinent and the development of Persian-language literature in this country. This valuable work has an interesting style of writing and expression and is of great importance for the study of the features of Persian prose, as well as the Persian (Tajik) language of that period. Although “Yori Donish” was written during the development and rise of the Indian style and its further development in Indian Persian poetry, its language is simple and in many respects close to the modern Tajik language.

Keywords: Hindustan peninsula, researcher, Persian, copy, manuscript, literature, research.

Дар бораи муаллиф

Маҳмудзода Хуршед

Унвонҷӯ

Маркази мероси хаттии Академияи миллии
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Хусейнзода, 35

Тел.: (+992) 918 87 01 03

E-mail: abdurahmonzodakh@mail.ru

About the author

Mahmudzade Khurshed

Applicant

Center for written heritage of the National Academy
of Sciences of the Republic of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Huseinzoda st., 35

Ph.: (+992) 918 87 01 03

E-mail: abdurahmonzodakh@mail.ru

Об авторе

Маҳмудзаде Хуршед

Соискатель

Центр письменного наследия Национальной
академии наук Республики Таджикистан
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Хусейнзода, 35

Тел.: (+992) 918 87 01 03

E-mail: abdurahmonzodakh@mail.ru

МУҲТАВОИ ФАРДИЁТИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ**Шоев А. А.***Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садрӣдин Айни*

Масаллам аст, ки шеъри тоҷикӣ дар анвои гуногун фароҳам омада, меъёр ва андозаҳои эҷоди каломи хунариро дар худ мушаххас кардааст. Яке аз жанрҳои маъмул ва қадимаи шеъри классикӣ фард аст, ки бо истилоҳҳои байт, фардбайт низ ёд мешавад. Маънии луғавӣ ва истилоҳии фард дар сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ тавзеҳ ёфтааст. Натиҷа ин ки фард ба маънии танҳо, якка, ягона, чудогона омада, дар истилоҳ шеърест, ки танҳо аз ду мисраъ таркиб ёфтааст. Мавлоно Ҳусайн Воизи Кошифӣ чанд меъёри жанрии фардро дар замони худ хеле ҷолиб таъкид кардааст. Аз ҷумла: “Фард як байтро гӯянд, ки мусарраъ набошад ва ҳаройина бояд ки он байт дар ҳадди зоти худ ораста бошад ба масале ё маънии хос то мақбули тибоъу шоистаи истимоъ гардад” [3, с. 60]. Ин ҷо аз як байт иборат будани фард, маънии яқлукту пурра ва бадеъро дар худ ғунҷондан, барҷаста ифода ёфтани, ба таъбу завқ ва истимоъ мувофиқ афтодан меъёрҳоеанд, ки то имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд ва дар хусуси жанри мавриди назар раҳнамунсозанд. Ҳатто меъёри ҳамқофия набудани масорёи фард низ побарҷост, аммо фардиёте низ аз ҷониби шоирон манзур шудааст, ки ҳар ду мисраи онҳо мусарраъ мебошанд. Бинобар ин, фард ҳам дар қофиябандии ҷуфт ва ҳам дар қофиябандии тоқ эҷод мегардад. Азбаски худуди жанрии фард хеле хурд ва мунҳасир бар ду мисраъ аст, шоиреро пайдо карда душвор меояд, ки вай дар фаъолияти эҷодии худ фарде нагуфта бошад. Аз ин хотир, дар девони шоирони классикӣ қисмати муайянеро ба жанри мазкур чудо карда, онро муфрадот ва фардиёт номида, ашъори дар фард сурудаи хешро дар ин қисмат ҷойгир кардаанд. Профессор А. Сатторзода, аз мавҷудияти фард дар давовини як зумра шоирони классикӣ ёд карда, “дар ашъори намояндагони сабки ҳиндӣ бештар ба назар расидани фардиёт”-ро махсус таъкид кардааст [10, с. 435]. Дар сафи намояндагони сабки мазкур шоироне низ мисли Ғании Кашмирӣ муайян шудаанд, ки дар фардгӯӣ номовар гаштаанд [1, с. 395; 14, с. 51].

Аз зумраи шоирони сабки ҳиндӣ, ки ба эҷоди фард тавачҷуҳ зоҳир намуда, андешаи худро ба вачҳи аҳсан дар меъёрҳои жанрии он ҷо дода, фардиёти худро ба вучуд овардааст, шоири рангинхаёли асри XVII Воизи Қазвинӣ мебошад. Фардиёти шоир аз рӯи нусхаҳои девони вай ва ду нашри ҷопии он ки яке бо ибтикороти Ҳасан Содоти Носирӣ дар соли 1359 ҳ.ш. ба зевари ҷоп ораста шудааст ва дигаре бо кӯшиши Аҳмад Карамӣ дар соли 1383 ҳ.ш ба нашр расидааст, зиёда аз 170 адад аст. Фардиёти шоир чи аз ҷиҳати шакл ва чи аз ҷиҳати муҳтаво қобили мулоҳиза аст, зеро вай дар замони худ, аз як тараф ин жанри суннатии шеъри классикиро идома ва рушд дода бошад, аз тарафи дигар афкори бикру ҷолибу омӯзандаи хешро дар ин жанри адабӣ хеле мучазу нишонрас, вале болиғу барҷаста манзури хонанда намудааст. Бо ин ҳама, пеши худ мақсад гузоштем, ки дар ин муҳтасар перомуни муҳтавиёти фардиёти шоир андешаронӣ намоем.

Воизи Қазвинӣ мисли шоирони пешин дар фардиёти худ ба мавзӯҳои ишқӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ, танқидӣ, накуҳишӣ, тасвири ҷамоли ёр, тараннуми хушиҳои зиндагӣ, ирфонӣ ва монанди инҳо дахл намуда, дар ин замина таҷрибаву бардошту тавсияҳои ҷолиберо манзури хонанда кардааст. Дар фарди зайл шоир нуктаи муҳимму маҷарраберо дар хусуси ишқ иброз дошта, фармудааст, ки ишқ бебок аст ва он насиҳатҳову “дамсардиҳои носеҳ” кам намегардаду “нуқс” намепазирад. Чунончи:

Кучо нуқсон пазирад ишқ аз дамсардии носеҳ,

Набошад аз ҳавои сард парво гармии табро [5, с. 433].

Ин ҷо шоир бо усули муодила, ки хоси сабки ҳиндист, дар мисраи аввал фикрашро баён карда, дар мисраи дуюм онро тавассути санъати тамсил тақвият додааст. Агар “ҳавои сард” ба “дамсардии носеҳ” иртибот дошта бошад, “гармии таб” ба ишқ иртибот дорад ва маҷмуан, тасвири тазодии зебову хунармандое дар ин намуна дида мешавад. Ҳадафи шоир он аст, ки ишқ дар ҳоли худ нуқсонпазир нест ва ҳар қадар ки монеаҳо ва панддоданҳо баҳри боздоштани он эҷод мешаванд, ишқ роҳи худро дар вучуди ошиқ идома мебахшад ва бо ин

сӯзи он ва ғалаёни он зиёд мешаваду кам не. Вазни ин фард: ҳазачи мусаммани солим: чор бор мафӯйлун дар ҳар мисраъ такрор меёбад.

Дар фарди дигар шоир ба тасвири зебоиҳои ёр пардохта, қадди ўро “хаткашандаи варақи навбаҳор” ва “зулфи қачаш”-ро “ҳалқақунандаи номи мор” ба қалам додааст:

Сарви ту хат кашид варақи навбаҳорро,
Зулфи қачи ту ҳалқа қунад номи морро [5, с. 434].

Дар ҳар ду мисраъ бартарии зебоиҳои ёр аз ашӯҳои таносуби худ бармало карда шудааст, ки як навъ самимияти қаҳрамони лирикист. Вазни ин фард: музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзурф: мафъӯлу/фӯйлоту/мафӯйлун/фӯйлун аст. Шоир дар фарди зерин аз номи қаҳрамони лирикий худ аз беилтифотии маъшуқа шикоят карда, “бемори аз нигоҳи гарм” дар “парҳез” будани ўро маҳсус зикр намудааст:

Илтифоте нест бо мо наргиси дилдорро,
Ҳаст парҳез аз нигоҳи гарм ин беморро [5, с. 434].

Маъмулан, шахси мариз аз ин ё он чиз ва амале иҷтиноб меварзад ва парҳезие дорад. Шоир ин ҳолатро барои маълум намудани дараҷаи беэтиноии ёраш ба кор бурдааст, ки холиб мебошад. Вазни фарди мазкур рамали мусаммани маҳзурф: фӯйлотун/фӯйлотун/фӯйлотун/фӯйлун мебошад. Дар намунаи зайл соҳибсӯхан дар тасвири узвҳои зиннатбахшу таъсиргузори маҳбубааш пардохта, чунон дар алоику таъсирпазирӣ қарор гирифтааст, ки аз он бурун омадану ба ҳолати дигар гузаштанро ба хеш баъид донистааст:

Чавоби лаъли ту ширин қунад суоли маро,
Макиданаши чи қунад то лаби ҳаёли маро [5, с. 435].

Чунонки мебинем, шоир дар сурудани ин фард дар баробари қофия радифро низ ба кор бурдааст. Вазнаш: мучтаси мусаммани маҳбуни маҳзурф: мафӯйлун/фаъилотун/мафӯйлун/фаъилун интиҳоб гардидааст. Ҳамчунин, суханвар тасвиrotашро дар рӯшан кардани зебоиҳои маъшуқа идома дода, чашм дӯхтан ба рӯи гули ёрашро “оби ҳаёт” номида, майли бўсидани лабашро “шоҳи набот” ба қалам додааст. Чунончи:

Мадди назар аз рӯи гулат оби ҳаёт аст,
Нахли ҳавас аз бўси лабат шоҳи набот аст [5, с. 438].

Ин фард низ муқоффо ва мураддаф суруда шудааст. Дар калимоти “ҳаёту набот” чувҳҳои “-ёту от” решаи қофия: “т”-равии муқайяд, “ё ва о”-ридфи муфрад шуда қофияи фарди мазкурро ташкил дода бошад, бандаки хабарии “аст”, ки ду бор дар ҳар ду мисраъ такрор ёфтааст, радифи он мебошад. Вазни фарди зикршуда: ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи маҳсур: мафъӯлу/мафӯйлун/мафӯйлун/мафӯйлун маҳсуб меёбад.

Дар намунаи навбатӣ шоир ҳамоно аз ҳусни дилфиреби ёр ҳарф зада, иброз намудааст, ки “пеши фурӯғи руҳи он моҳро” чизе гирифта наметавонад. Мисли он ки “пардаи чашм монеъи нури ниғаҳ” нест, ниқоб низ ҷамоли ёрро банд карда наметавонад. Ҷамоли ёр аз зери ниқоб ҳам намудор аст. Чунончи:

Чи қунад пешии фурӯғи руҳи он моҳ ниқоб,
Пардаи дида кучо монеъи нури назар аст? [5, с. 439]

Моҳ истиораи ёр аст. Ниқоб киноя аз монеаҳост, ки дар ҷилавгирӣ аз ҷилваи ҷамоли ёр хизмат мекунад. Вазнаш: рамали мусаммани маҳбуни мусаббағ: фӯйлотун/фаъилотун/фаъилотун/фаъилон ба ҳисоб меравад.

Дар ҷои дигар суханвар аз фироку ҷудой сухан ба миён овардааст. Қаҳрамони лирикий ҳузур надоштани ёрро дар “суҳбат” боиси “мушаввашхотирӣ” дониста, майю майгусориро, ки асбоби тарабфизост, дар ин ҳоли беёрӣ ғайриқобили қабул хондааст. Чунончи:

Имрӯз бе ту хотири суҳбат мушавваш аст,
Мавҷи май аз фироқи ту наъле дар оташ аст [5, с. 439].

Ин маънои онро дорад, ки ҳама чиз ба назари қаҳрамони лирикий бо ёр зебост. Дар ғайри вай, ҳар чӣ ки тарабангез аст, номақбул аст. Фарди мазкур дар вазни музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳсур: мафъӯлу /фӯйлоту/мафӯйлун/фӯйлун эҷод шудааст.

Дар мисоли дигар шоир аз ҳусну латофат ва зебоиҳои ёр ёд карда, онро ба таври худ беандоза маънидод намуда, ба ин андеша даст ёфтааст, ки ҳар қадар ки он васфу ситоиш мешавад, боз ҳам “тоза” ба ҷилва меояд. Чунончи:

Тозагӣ дар боғи ҳуснат баски беандоза аст,

Ҳар чи дар васфи гули рӯйи ту гӯям, тоза аст [5, с. 441].

Фарди мазкур ҳам мураддаф мебошад. Қофияаш, ки дар ҷузви “-оза”-и калимаҳои “беандоза ва тоза” ҷой гирифтааст, бо таркиби худ нодир аст. Дар он: “а”-равии муқайяд, “з”-ридфи зоида ва “о”-ридфи муфрад шудааст. Вазнаш: рамали масаммани мақсур аст: фобилотун/фобилотун/фобилотун/фобилон мебошад. Ин ҷо афкори адабӣ-эстетикӣ шоир низ дида мешавад. Зеро дар адабиёти классикӣ тасвири ҷамолӣ ёр хеле зиёд аст, аммо бо он ки онро ҳар хунарманд ба таври худ дармеёбаду ба риштаи тазвир мекашад, ҷолибияташро ҳеҷ гоҳ аз даст надодааст. Ба андешаи шоир, рози ишқ ҳеҷ гоҳ пӯшида наместонад, ба ин маънӣ дар фарди навбатии худ аз офтобу кӯчаи сарбаставу болояла ёдовар шудааст, ки таносуби қавие бо сирри ишқ доранд. Зеро нури офтобро бо доман пӯшондан аз имкон дур, кӯчаро низ аз болову поёну дар занҷир қардан мумкин нест ва кӯча буданашро аз байн мебарад, сирри ишқро ҳам пинҳон доштан хеле мушкил будааст. Чунончи:

Нест ғайр аз офтобе рози ишқ,

Кӯчаи занҷир сапӯшида нест [5, с. 443].

Фарди мазкур чун фарди дар оғоз зикрӣфта мусарраъ нест ва тибқи назарияи нормативии Хусайн Воиз эҷод гардидааст. Вазнаш: рамали мусаддаси мақсур: фобилотун/фобилотун/фобилон аст. Дар чунин намунаи фард нақши қофия бештар аз вазн нест ва ҷойгоҳи мушаххас низ надорад. Аммо азбаски феълҳои ёридиҳанда ва умуман, мақоми феъл ва унсурҳои он дар забони тоҷикӣ устувор аст, метавон гуфт, ки ҷузви ёридиҳандаи амал радиф аст ва ин ҷо вожаи “нест” айнан ба ҳамин вазифа воқеъ гаштааст. Зеро шеър бе қофия низ буда наметавонад ва қофияи ин фардро метавон дар ҷузви “-ида”-и калимаи “сарпӯшида” мушаххас намуд.

Дар фарди дигар, шоир аз забони қаҳрамони лирикӣ иқрор шудааст, ки ҳамаи муваффақияту пешрафту хушияш аз зикри ёр аст. Зеро вақте ки болои ўро ба забон овардааст, “суханаш баланд” ва вақте ки “мижгонаш”-ро “ёд” қардааст, “нафаси худро” “гиро” дидааст. Чунончи:

Ҳарфи болои ту гуфтам, суханам гашт баланд,

Ёди мижғони ту қардам, нафасам гиро шуд [5, с. 436].

Ҳолати қофия ва радиф мисли фарди қаблист ва ин маъноӣ онро дорад, ки фард мусарраъ нест. Вазнаш: рамали мусаммани махбуни маҳзуф ва махбуни аслам аст: фобилотун/фабилотун/фабилотун/фабилун дар мисраи аввал ва дар мисраи дуюм: фобилотун/фабилотун/фабилотун/фаълун. Ба вучуд омадани чунин ҳолати вазнӣ дар ин гуна фард ҷоиз мебошад.

Дар намунаи зайл, шоир дидаи ҳайрони қаҳрамони лирикиашро ба риштаи тасвир қашида, пӯшида нашудану ҳалалдор шудани онро таъкид намудааст. Чунончи:

Дидаам азбаски ҳайрони руҳи дилдор шуд,

Косаи чашм аз нигоҳам косаи мӯдор шуд [5, с. 447].

Таъбири “косаи мӯдор” киноя аз шикастани он аст. Таносуби он ба косаи чашм осеб дидани онро дарак медиҳад. Ин фард мураддаф аст. Қофияаш дар ҷузви “-ор”-и вожаҳои “дилдору мӯдор” ҷой гирифтааст: “р”-равии муқайяд ва “о”-ридфи муфрад. Вазнаш: рамали мусаммани маҳзуф аст: фобилотун/фобилотун/фобилотун/фобилун. Санъати таносуб зебоӣ ва ҷолибии маънии фарди мазкурро таъмин қардааст.

Дар фарди дигар, шоир ба тасвири лаъли лаби ёр иқдом қарда, онро дар ҳусну нозуқӣ аз ҳусну нозуқии гунча боло доништааст. Чунончи:

Бетамизиҳои олам бин, ки пеши лаъли ў

Гунча ҳам бо ин даҳан ҳарфи назокат мезанад [5, с. 448].

Ибораи “бетамизиҳои олам” маъмул ва дар шеъри Мирзо Бедил низ ба қор рафтааст. Ин ҷо шоир онро ба маънии аслиаш-нақӯҳиши дунё ва нобаробариҳои дар он дидашаванда истифода қарда, матлабашро манзур сохтааст. Фарди мазкур мусарраъ нест. Вазнаш: рамали мусаммани маҳзуф: фобилотун/фобилотун/фобилотун/фобилун аст. Асли ин байтро санъати ташбеҳи тафзил ташкил додааст.

Дар намунаи поён суханвар аз васлу дилдор забон кушода, хеле қаноатмандонаву муштоқона худуди онро муайян намудааст. Чунончи:

Ҳамин аз неъматӣ васлат насиби синаҷокон бас,

Ки гоҳе домани зулфат ба дасти шона меояд [5, с. 451].

Ин фард мусарраъ набуда, вазнаш: ҳазачи мусаммани солим: мафъйлун чаҳор бор дар ҳар мисраъ воқеъ мешавад. Асоси маънии фарди мазкурро санъати ирсоли масал ташкил намудааст.

Дар мисоли навбатӣ, шоир ба тасвири ҳолати қаҳрамони лирикӣ пардохта, ӯро дар зери таъсири сохти маъшуқа ба чилва овардааст. Ошиқ ба сароҳат иброз доштааст, ки “тобамро тоби гесӯ ва тоқатамро токи абрӯи дилдор” аз ман рабуда. Чунончи:

Бурд аз ман тоб тоби сунбули гесӯи ӯ,
Тоқатам шуд тоқ аз токи хама абрӯи ӯ [5, с. 457].

Ин ҷо шоир аз радиф, қофияи мучаррад ва санъати иштиқоқу таҷнис қор гирифта, матлабашро баён кардааст. Вазни ин фард: фoъилотун/фoъилотун/фoъилотун/фoъилун-рамали мусаммани маҳзуф мебошад.

Намунаи фардиёте, ки ба ишқу ошиқӣ ва тасвири ҷамоли ёр оид аст, дар девони шоир зиёд ба назар мерасад ва ин ҷо метавон мисолҳои дигарро низ илова кард, аммо он ки ин ҷо зикр шуд, маълум месозад, ки Воизи Қазвинӣ шоири ошиқона будааст ва ишқро ӯ ба таври ончунон ки бояду ончунон ки ҳаст, ҳунармандона дар фардиёташ ба риштаи тасвир кашидааст.

Ахлоқ ва насиҳат аз мавзӯҳои серистеъмоли фардиёти шоир ба ҳисоб меравад. Шоир дар фарди зайли худ хонандаро хушдор додааст, ки ҳеҷ гоҳ ба “шитобу ғурур” дода нашавад, зеро “ҳосили ин амал” ба ҷуз “таассуфу надомат” чизе бор намеорад, чунончи:

Ҳосил надомат аст ғурури шитобро,
Дасти таассуф аст газак ин шаробро [5, с. 433].

Пас аз нобакорӣ ангушти ҳасрат газидан дар забони халқ хеле маъмул аст, аммо ин таъбирро шоир хеле зебо ба қор бурда, шакли нави онро манзур кардааст. Фарди мазкур масарраъ аст. Вазнаш: музореъи ахраби макфуфи маҳзуф: мафъӯлу/фoъилоту/мафoъйлу/фoъилун интиҳоб гардидааст, ки ба муҳтаво ҷур мебошад. Ин ҷо тасвири ҳолат ва натиҷаи амал дар ҳадди камол тасвир ёфтааст.

Дар намунаи дигар, шоир хулқу ҳӯи нармро ситоиш карда, таъкид намудааст, ки ҳамаи гиреҳҳои олам ба ин тавассут имкони кушода шуданаш ҳаст ва дар тақвияти фикраш масали “қалид гардидани пахтаву қуфли маҳкам”-ро овардааст. Чунончи:

Ба ҳӯи нарм шавад уқдаҳои мушкил ҳал,
Ки пунба саҳт қалидест қуфли маҳкамро [5, с. 435].

Ҳунари бадеие, ки ин фардро зинат додааст, ирсоли масал ва тасвири зеҳнгираш аст. Вазнаш: мучтаси мусаммани маҳбуни аслам: мафoъилун/фаъилотун/мафoъилун/фаълун интиҳоб шудааст ва он ба мавзуи фард созгор омадааст.

Дар фарди зайл, шоир ба хонандаи худ мефармояд, ки “аз пандҳои ман рӯ турш макун, сар мапеч ва рӯ магардон. Ҳаройина дар талҳии он гулоби боди ғурур ниҳон аст”. Ин маънои онро дорад, ки сухани пандомез талҳ аст, вале меваи ширин дорад. Ҳамин ифодаро шоир ба таври ба худ хос ба қор бурдааст. Чунончи:

Масоз рӯ туруш аз пандҳои дилшикани мо,
Гулоби боди ғурур аст талҳии сухани мо [5, с. 437].

Ин ҷо рӯ туруш қардан киноя аз панднопазирии сомеъ аст ва “гулоби боди ғурур” маънии натиҷабарзи панд ва сарфарозӣ аз татбиқи он аст. Радифи ин фард: вожаи “мо”; қофияаш дар ҷузви “-ан”-и қалимаҳои “дилшикану сухан” ҷой гирифтааст; вазнаш: мучтаси мусаммани маҳбун: мафoъилун/фаъилотун/мафoъилун/фаъилотун тақтеъ мегардад. Асли бадеияти фарди мазкурро санъати маҷоз ва киноя ташкил додааст.

Дар фарди зайл, шоир пурҳӯриро мазаммат карда, онро “аз наво боздорандаи дил” донистааст ва дар қувват бахшидани сухани худ ва тасдиқи он ба санъати ирсоли масал рӯ овардааст. Чунончи:

Шикам зи луқма ҷу пур шуд, зи дил наво маталаб,
Ҷарас зи пунба ҷу пур гашт, аз он садо маталаб [5, с. 438].

Суханвар камхӯрданро дар ин хусус тарафдорӣ намудааст. Фарди мавриди назар мураддаф аст, қофияаш муқайяди мучаррад буда, дар садоноки дарози “-о”-и таркиби қалимоти “садою наво” ҷойгир шудааст. Вазнаш: мучтаси мусаммани маҳбуни маҳзуф: мафoъилун/фаъилотун/мафoъилун/фаъилун мебошад.

Агар дар фарди фавқ шоир нармиро гиреҳкушои корҳои олам гуфта бошад, дар фарди поён онро ба гуфтор омезиш дода, “гуфтори нарм”-ро соҳибэътибории инсон доништааст. Чунончи:

Гуфтори нарм оби руҳи одамиат аст,
Рӯйи кушода ойинаи хусни сират аст [5, с. 438].

Дар мисраи дуом, чунонки мебинем, шоир ба маънии алоҳидаи ахлоқӣ тавачҷух намуда, чехракушодиро талкин карда, онро “ойинаи хусни сират” ба қалам додааст. Зеро дар урфият зоҳири инсонро инъикосгари ботини вай маънидод кардаанд. Ин фард мураддаф эҷод гаштааст ва вазнаш: музореъи аҳраби макфуфи маҳзуф: мафъӯлу/фоъилоту/мафоъйлу/фоъилун аст.

Дар фарди дигар, шоир ба накуҳиши “худороён” пардохта, онҳоро касони беманфиат ва бефайзу беманфиат тасвир сохтааст ва дар мисраи дуом, ҳамоно аз санъати ирсоли масал истифода карда, фикрашро тақвият бахшидааст. Чунончи:

Намерасад ба касе файз аз худороён,
Наметавон зи гули оташе гулоб гирифт [5, с. 443].

Ин ҷо вожаи калидии “худорой” на ба маънои аслиаш, балки ба маъниҳои кӯчидаи худ ба қор рафтааст, ки манзури шоир аз вай худнамоёну худситоёну худпарастон буда бошад. Чунки ин қабил қасон, танҳо худи манфиати худро мебинанду бас. Ин фард ғайримусарраъ аст ва вазнаш: мучтаси мусаммани маҳбуни мақсур: мафоъилун/фаъилотун/мафоъилун/фаъилон интиҳоб шудааст.

Дар намунаи навбатӣ, шоир дар фикри фақирону камбағалон будани молдоронро таъкид карда, дар ин замина дасткушодию даркушоии ононро бар рӯйи “гадоён” талаб намудааст. Дар акси ҳол, ҳаста будани дили чунин ашхос ва баста гардидани дари онҳоро авло доништааст. Чунончи:

Дил, ки аз фикри фақирон ҳаста набвад, ҳаста бод,
Дар, ки бар рӯйи гадоён баста бошад, баста бод [5, с. 444].

Ин фард бо овардани се қофия ва қорбури радифу санъати тақрор имтиёзи бадеӣ пайдо карда, маҳорати муаллифи худро бармало месозад. Вазнаш: рамали мусаммани мақсур: фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоъилон шудааст. Ҷоҳу мансаб аз василаҳоест, ки баъзан инсонҳоро ба коми худ мекашад ва ӯ ноғузир ба он дил мебандаду ба он тақя мекунад. Воизи Қазвинӣ чунин муносибати соҳимансабону ҷоҳталабонро маҳкум карда, ҳатто “як зарра эътимод накардан” ба “ҷоҳ”-ро таъкид намуда, дар тақвияти суханаш тамсили зебою гироеро манзури хонандаш сохтааст. Чунончи:

Як зарра эътимод нашояд ба ҷоҳ қард,
Девори мавҷро натавон тақягоҳ қард [5, с. 445].

Равшан аст, ки фарди мазкур мураддаф суруда шудааст. Ҷузви “-оҳ” дар таркиби калимаҳои “ҷоҳ ва тақягоҳ” решаи қофияро ташкил додааст. Вазнаш: музореъи мусаммани аҳраби макфуфи мақсур: мафъӯлу/фоъилоту/мафоъйлу/фоъилон мебошад.

Дар фарди дигар, шоир “ба атои ҷаҳон дил набастан”-ро хотиррасон шуда, онро чун ҷоҳу мансаб василаи лаҳзавӣ доништааст, ки даме бо туст ва даме бо дигар қас. Дар пасманзари ин андеша суханвар ҳамона дар ҷустуҷӯи тамсил гардида, навъи мувофиқи онро манзури хонанда кардааст:

Мабанд дил ба атои ҷаҳон, ки чун шабнам
Ҳар он чи шаб диҳадат, рӯз боз мегирад [5, с. 445].

Шоир бо ибрази андеша ва овардани тамсили ҳаётӣ хонандаро водор мекунад, ки дар роҳи дуруст бошад ва аз ғафлату беҳабарӣ орӣ. Ин фард мусарраъ нест ва вазнаш: мучтаси мусаммани маҳбуни аслам: мафоъилун/фаъилотун/мафоъилун/фаъилун аст. Маънӣ ва хусни он дар мувофиқати вазн бо муҳтаво, тазоди фикрӣ, иштиқоқ ва тасвири балеғ зоҳир гардидааст.

Сафар қардану ҷаҳон дидан дар ташаккули шахсияти инсон нақши созгореро метавонад, ба вучуд биёрад. Шоир дар фарди навбатии худ ба ин маънӣ таъкид фармуда, иброз доштааст, ки “аз ватан берун шудану ба сафар баромадан мардро комил месозад”. Ин равиш яке аз русумоти ирфон низ маҳсуб меёбад, ки солиқ тавассути сафар намудан ба мартабае мерасад:

Нагардад мард комил, то наёяд аз ватан берун,
Нафас кай ҳарф гардад, то наёяд аз даҳан берун [5, с. 456].

Фарди мазкур масарраъ суруда шудааст ва вазнаш: ҳазачи мусаммани солим буда, он аз чор бор зикр ёфтани рукни мафъйлуи падида меояд. Имтиёзи ин фард дар ҳадди хунардона истифода шудани санъатҳои мурутунназир, тақрор ва радиф мебошад.

Воизи Қазвинӣ дар хилои мавзӯҳои ахлоқӣ, ба ибрази афкори адабӣ-эстетикӣ худ даст ёфтааст. Ба таъкиди шоир, сухан бояд ҳуласа мухтасар бошад ва сухани муъҷазу нишонрасу кӯтоҳу пурмаънӣ бошад то мақбули сомон гардад. Тули сухан, пургафӣ ва кашол додани андеша қадри каломи нотикро коста месозад. Бинобар ин, дар суханварӣ ҳадду ҳудуду вақти муайян, ҳадафҳои мушаххаси баён, ба инобат гирифтани ҳолати шунаванда, савияи фаҳмиши онҳо, ба кӣ равона шудани калом, баррасӣ кардани мавзӯ, натиҷагирии он ва ғайра бояд риоя карда шавад. Чунончи:

Мухтасар то набувад ҳарф нагардад мақбул,

Бар сухан тули сухан чун хати бутлон гардад [5, с. 446].

Тавре ки аён аст, фарди мазкур аз қофия озод ва вазнаш: фойлотун/фаълотун/фаълотун/фаълун-рамали мусаммани махбуни аслам аст, ки ба моҳияти мавзӯ мувофиқат мекунад. Бадеияти фарди мазкур ба ҷуз ин, дар қорбурди санъати киноя, ташбеҳ ва тақрор бармало мебошад. Масалан, ҳарф-киноя аз сухан аст, тули суханро ба хатти бутлон монанд кардан, тақрори бамавқеи вожаи “сухан” ҳусни баёнро афзун ва андешаи адибро расову бадеъ кардааст. Асрори ба жанри фард рӯ овардани шоир ҳам ба ин мавзӯ, ба мухтасарписандии суханвар иртибот дорад.

Адиб фарзанди замони худ аст. Вай нисбат ба ҳодисаҳои иҷтимоӣ, муҳити атроф, нобасомониҳои давр бетараф буда наметавонад. Аз ин рӯ, дар фардиёти шоир ба мавзӯҳои иҷтимоӣ низ дахл карда шудааст.

Дар фарди зайл шоир, ростиву қачиро дар муносибати одамони замони зуд ба мушоҳида гирифта, тарҷеҳ ёфтани якеро бар дигаре тааҷҷубовар надонида, онро равиши роиҷи зиндагӣ ва мақбули хосу ом маънидод намудааст. Чунончи:

Гар рост нағӯем дар ин аҳд, аҷаб нест,

Мистар чу бувад қач, чи гуноҳ аст қаламро [5, с. 435].

Шоир андешаи худро тавассути санъати ирсоли масал тақвият додааст. Ин ҷо “қалам” киноя аз инсонҳо ва “мистар”-роҳу равиши зиндагист. Агар дар ҳудуди он хатҳои навишторӣ рост бошанд, қалам рост меравад ва баръакс, агар хатҳои он қачукилеб бошад, қалам низ аз он берун рафта наметавонад ва хатҳои қачашро бо ранги худ нақш медиҳад. Вазни ин фард: ҳазачи мусаммани аҳраби мақфуфи мақсур: мафъӯлу/мафъйлу/мафъӯлу/мафъйл мебошад.

Дар фарди навбатӣ, шоир аз аҳволи қарздоху қарздор сухан карда, лаҳзаҳои ҳассостарини байни онҳоро дар муомилоти пулӣ, бавижа дар баргاردонидани пул, аз уҳдаи додани қарз набаромадани қарзгир, шармидани вай аз ин ҳол ва ғайра ба риштаи тасвир кашидааст. Чунончи:

Чун нагардад ҳол бар муфлис зи шарми қарзхоҳ?

Меравад аз дидани хуршед ранг аз рӯи моҳ [5, с. 457].

Ин ҷо шоир тавассути санъати мурутунназир ва ирсоли масал ҳолати ҳузновари қарздору қарзхоҳро хеле ҷолибу табиӣ манзур кардааст. Масалан, “қарзхоҳ” ба “хуршед” ва “муфлис” ба “моҳ” нисбат дода шудаанд. Вақте ки муфлис қарзхоҳро мебинад, барои гирифтани пул омадааст-гӯён ранг аз руҳаш мепарад ва аҳволаш бад мегардад. Дар табиат ҳамин ҳолат бо моҳу хуршед ҳамеша руҳ медиҳад. Ҳар гоҳ ки хуршед бо моҳ рӯбарӯ мешавад, нури моҳ кам мегардад ва рангаш нопадида мешавад. Чунин тарзи тасвир ва ёфтани таносуби булаҷаб то андозае нав аст, зеро дар адабиёти классикӣ, пеш аз Воиз ва баъд ҳам “хуршеду моҳ”-ро барои нишон додани ҳусну малоҳати рӯи ёр бештар ба қор бурдаанд. Вазнаш: рамали мусаммани мақсур: фойлотун/фоълотун/фоълотун/фоълун мебошад, ки он ба муҳтавои фард мувофиқат мекунад. Ҳамчунин, фард муқаффо эҷод гардидааст.

Дар фарди дигар, шоир аз иртиботи ноҳуби одамони замони худ ёд карда, лутфу меҳрубонию ғамхорӣ надоштани онҳоро дар ҳаққи ҳамдигар накуҳиш намудааст. Муроди шоир аз “аҳли ҷаҳон” зимомдорон, ҳокимон, дороён ва умуман, синфи ҳукмрони ҷомеа будааст. Зеро дар ҷамъият бештари чунин инсонҳо ҳамдигарро “ҷашми дидан” надоранд на мардуми одӣ ва андешаи шоир маҳсули мушоҳидаҳои ҳаётии ӯянд. Чунончи:

Надоранд аз таҳи дил илтифот аҳли ҷаҳон бо ҳам,

Магар дар хоб миҷгоне ба миҷгон ошно гардад [5, с. 444].

Арзиши фарди мазкур дар он зоҳир мешавад, ки шоир суханаширо тавассути ирсоли масал тасдиқ карда, камбудихои “аҳли чаҳон”-ро фош намуда, маънии зиёдро дар шакли кӯчак ҷо дода тавонистааст. Аз рӯйи қофиябандӣ он мусарраъ нест ва вазнаш: ҳазачи мусаммани солим: мафъълун чаҳор бор дар ҳар мисраъ мебошад.

Баъзе фардиёти шоир бо санъати муаммо ва моддаи таърих зинат ёфтаанд. Ба фарди зерин тавачҷуҳ мекунем, ки зоҳиран ба масъалаи ахлоқӣ ва фалсафии ҳаёти инсон, аз ҷое ба ҷое кӯч бастан, гузашти барабаси умр дахл карда шудааст ва хеле зебо, боварибахш ва муассир менамояд. Аммо вақте ки аз назари дигар ба он наздик мешавем, муаммоест, ки шоир онро ба “исми Ёрабшоҳ” гуфтааст. Шоир “кӯч-кӯч”-и мисраи аввалро дар санъати муаммо ба ҳарфҳои равона карда, онро дар мисраи дуюм татбиқ кардааст. Аз ҷумла, аз пӯч кардани “умр”-м-ро аз пӯч намудани “бикаш”-ҷузви “ика”-ро берун карда, “оҳ”-ро дар алоқамандӣ ба мисраи нахуст дар алоҳидагӣ дар мисраи дуюм овардааст. Ба ин тартиб, аз “умр”-байну ре ва аз “бикаш”-бе ва ш боқӣ монда, дар маҷмӯъ: Ё, Р, Б, Ш бо ОҲ исми “Ёрабшоҳ”-ро ташкил додаанд.

Шуд вақти кӯч-кӯч, бинол, ай дили ҳазин,

Шуд умр пӯч-пӯч, бикаш оҳ баъд аз ин [5, с. 626].

Фарди мазкур мусарраъ буда, он ҳам дорои қофияи асосӣ ва ҳам қофияи иловагист, ки дар илми бадеъ зуқофия гуфтаанд. Ҳамчунин, он дорои радиф низ ҳаст, ки дар рукнҳои садру ибтидо бо вожаи “шуд” такрор шудааст. Вазнаш: музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф: мафъълу/фъйлоту/мафъълу/фъйлун аст. Ба кор рафтани санъати такрор ва нидо аз вижагии дигари ин фарданд.

Фарди зерин маҳсули санъати моддаи таърих мебошад. Дар он шоир аз бунёд шудани биное иттилоъ дода, таърихи ба итмом расидани он иморатро дар мисраи дуюм мушаххас намудааст. Агар ҳарфҳои малфузи ҷумлаи “Ин тоқ бо тоқи фалак ҳамдӯш шуд” бо ҳисоби абҷад баррасӣ шавад, соли 1073 х.к. (1662 м.) ҳосил мешавад, ки он таърихи ба охир расидани бинои мавриди назари шоир будааст.

Кард дил таърихи итмомаш зи ман рӯзе суол,

Гуфтамаш: “Ин тоқ бо тоқи фалак ҳамдӯш шуд” [5, с. 599].

Вазнаш: рамали мусаммани маҳзуф: фъйлотун/фъйлотун/фъйлотун/фъйлун аст. Эҷод кардани ифодаи мувофиқ дар шеър, ки аз ҳуруфи малфузи он таърихи дурусти ин ё он воқеаю рӯйдод маълум гардад, ҳунари хос ва маърифати баландро тақозо дорад. Аҳамияти моддаи таърих дар он зоҳир мешавад, ки тавассути санъати мазкур шарҳи дурусти ҳар гуна рӯйдоду воқеоти таърихӣ ва санаи ба вучуъ омадани онҳо муайяну мушаххас ва таъйин мегарданд. Санъати мазкурро Воизи Қазвинӣ дар дигар жанрҳои адабӣ низ ба кор бурдааст, ки баҳси дигарро талаб мекунад. Дар ин фард ба ҷуз моддаи таърих, санъати саволу ҷавоб, таҷнис ва ташхис низ ба кор рафтааст.

Аз баррасии ин мухтасар метавон ба натиҷаи зайл ноил гардид:

1. Фард аз қадимтарин жанрҳои адабиёти мост. Он бо зарфиятҳои вижаи худ дар тамоми давраи адабиёти классикӣ мавриди истифода будааст. Намунаҳои ҷарӣ дар эҷодиёти ҳамаи шоирон дидан мумкин аст. Ҳатто шоироне ҳам маълум шудаанд, ки бо муфрадоти худ номовар гаштаанд. Воизи Қазвинӣ дар фардгӯӣ ба ин ҳад нарасида бошад ҳам, намунаҳои беҳтарини фардро манзури хонанда кардааст.

2. Дар девони ашъори шоир зиёда 170 фард ба назар расид, ки онҳо ба моҳияти истилоҳии ин жанр сад дар сад мувофиқ мебошанд. Аз ҷумла, дар ду мисраъ ҷамъбаст шудани фикр, мустақилияти ҳар фард, маънии вофирро дар шакли хурд ҷо додан, бо масале оростан, суфтаву ихчаму равонии баён, мушаххасии мавзӯ ва ғайра маҳсуб меёбад.

3. Фардиёти шоир аз нигоҳи мухтаво рангину серпахлуст, аммо қисми зиёди онро вай дар баёни мавзуи ишқ ихтисос додааст. Дар онҳо шоир муштоқона аз номи қаҳрамони лирикаиш, зебоиҳои ёрашро васф кардааст, аз ҷудоиву ҳичронаш нолидааст ва бе вай ҳудро ҳеч ҳисобидаст. Дар миёни ин, васфу тараннумот, муносибатҳои ҳиссии маҳрамона ҳам дида мешавад, ки табиист. Дар тасвири шоир ду образ: ошиқ ва маъшуқа бо сифатҳои хоси худ ба ҷилва омадаанд. Орази рақиб дида намешавад.

4. Қисми дигари фардиёти шоир дар мавзуи ахлоқу одамият гуфта шудаанд. Дар ин қисм, суханвар, ҳислатҳои неки инсониро таъкиду ситоиш кардааст, ки аз ҷумлаи онҳо нармгуфторӣ, кушодарӯӣ, саховатмандӣ, дар фикри дигарон будан, дасти камбағалу

мухтоҷонро гирифтанд мебошад. Дар ин росто, вай ба хислатҳои разилаи инсонӣ низ дахл намуда, онҳоро зери тозиёнаи танкид қарор дода, маҳкум намудааст.

5. Дар фардиёти шоир афкори адабӣ-эстетикӣ ҳам дида шуд. Дар он камсуханӣ, тулонӣ накардани нутқ, мухтасарбаёнӣ дарҷ ёфтааст, ки ба моҳияти истилоҳии жанри фард созгор мебошад. Умуман, дар афкори адабӣ-эстетикӣ шоир пургӯй накушиш ёфтааст.

6. Баъзе фардиёти шоир бо санъати муаммо ва моддаи таърих эҷод гардидаанд. Шоир муаммиёти худро бо номҳои ашхоси таърихӣ ва ҳамчунин, номҳои мавриди тавачҷуаш эҷод карда, манзури хонанда намудааст. Онҳо ончунонки ин ҷо ба таври намуна зикр гардид, танҳо пӯшидабаёнӣ хушқухолӣ иборат нестанд, агар хонанда исми муаммошударо пайдо накунад ҳам, аз маънии аввалияшон бебаҳра наместонад. Аз ин ҷиҳат, ҳунари нигорандагии шоир қорбурди санъати муаммо ниҳоят баланд арзёбӣ мешавад.

7. Фардиёти ба моддаи таърих зинатёфтаи шоир низ ҳунармандона эҷод шудаанд. Аввал ин ки онҳо равонанд, баъдан як воқеаи ҳоси таърихи бармало кардаанд ва ниҳоят бо ин ё он санъати бадеӣ ороиш ёфтаанд.

8. Фардиёти шоир бо вазни ба мухтаво мувофиқ, қофияҳои солим ва радиқҳои қолиб гуфта шудаанд. Соҳибсухан дар интиҳоби унсурҳои ҳоси шеърӣ худ таносуби лафзу маъниро риоя кардааст. Ҳамчунин, онҳо ҳам ба таври мусарраъ ва ҳам ғайримусарраъ сохта суруда шудааст.

9. Дар маҷмӯъ, Воизи Қазвинӣ чун намояндаи адабиёти асри XVII бо ҳиммату ибтикороти худ дар рушду такомулу тадовуми жанри фард ҳиссаи намоёни худро гузошта, намунаҳои хубу мондагору хонданиву ибратбахшро манзури хонанда намудааст.

Адабиёт

1. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Т. Атахонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 445 с.
2. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 302 с.
3. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Бадоеъ-ул-афкор / Ҳусайн Воизи Кошифӣ. – Душанбе: Ҳумо, 2006. – 232 с.
4. Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дар таҳия ва тасҳеҳи Сайид Ҳасан Содоти Носирӣ. – Теҳрон, 1359. – 766 с.
5. Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дар таҳия ва тасҳеҳи Аҳмад Карамӣ. – Теҳрон: Интишороти мо, 1384. – 713 с.
6. Насриддинов А. Назмишиносӣ // Куллиёти осор дар ҳафт муҷаллад. Ҷ.7 / А. Насриддинов. – Ҳуҷанд: Ношир, 2013. – 764 саҳ. – С. 481 - 538.
7. Нарзиқул, М. Вазни шеърӣ тоҷикӣ / М. Нарзиқул. – Душанбе: Мега-принт, 2021. – 144 с.
8. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам. Ҳозиркунандаи ҷон У. Тоиров / Шамси Қайси Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
9. Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ / Б. Сирус. – Душанбе, 1963. – 287 с.
10. Сатторзода А. Баргузидаи навиштаҳо. Баҳши 1 / А. Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2021. – 593 с.
11. Тоиров У. Қаломӣ мавзун / У. Тоиров, Б. Ибодов, Ш. Тоиров. – Душанбе: Шарқи озод, 2005. – 456 с.
12. Шарифов Х. Назмишиносӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
13. Шамисо, Сирус. Оиной бо аруз ва қофия / Сирус Шамисо. – Теҳрон: Фирдавс, 1381. – 150 с.
14. Шоев А.А. Рӯзгор ва осори Нақибхон Туграли Аҳрорӣ / А.А. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 160 с.
15. Яғмоӣ, Ҳабиб. Илми қофия / Ҳабиби Яғмоӣ. – Теҳрон: Нашири донишгоҳӣ, 1339. – 118 с.

МУХТАВОИ ФАРДИЁТИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Фард яке аз жанрҳои шеърӣ тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Он дар ду мисраъ, авзони гуногун, қофиябандии чуфт ва тоқ фароҳам меояд. Фард дар мавзӯҳои мухталиф гуфта мешавад. Шоирони адабиёти классикӣ ба жанри мазкур тавачҷу зоҳир карда, қисми муайяни эҷодиёти худро ба фард бахшидаанд. Аз ҷумлаи шоирони асри XVII адабиёти классикӣ, ки дар девони худ намунаҳои хуби жанри фардро пешниҳод намуда, рушду тадовуми фардгӯиро дар замони ҳеш таъмин кардааст, Воизи Қазвинист. Дар ин мақола, дар бораи мухтавои фардиёти Воизи Қазвинӣ баҳс шудааст. Муаллиф бо таъия ва ба назарияи донишмандон ва истифодаи методҳои таърихӣ, муқоисавӣ-таърихӣ омор, шарҳи осори адабӣ ва ғайра маълум кардааст, ки фардиёти шоир мухтавои бой дорад. Онҳо ҳам дар қофияи чуфт ва ҳам қофияи тоқ суруда шудаанд. Шоир дар фардиёти худ бештар ба мавзӯҳои ишқӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ ва иҷтимоӣ дахл карда, андешаҳои қолиберо манзури хонанда намудааст. Авзони фардиёти шоир мувофиқ ба мухтаво интиҳоб шуда, онҳо дар баёни андешаҳои шоир аз ҳар ҷиҳат мусоидат кардаанд. Дар маҷмӯъ, фардиёти шоир дар доираи талаботи поэтикаи нормативӣ таълиф ёфта, онҳо бо шакл ва мухтавои пурғановати худ имтиёз доранд.

Калидвожаҳо: фард, мухтаво, бадеият, шеър, Воизи Қазвинӣ, мавзӯ, вазн, қофия, адабиёт, санъати бадеӣ.

СОДЕРЖАНИЕ ФАРДИЁТА ВОИЗА КАЗВИНИ

Фард считается одним из жанров таджикской поэзии. Он существует в двух строфах, разных стихах, четных и нечетных рифмах. Фард бывает на разной тематики. Поэты классической литературы проявили интерес к данному жанру и посвятили определенную часть своего творчества фардиёт. Среди поэтов классической литературы 17 века поэт, который в своем сборнике представил хорошие примеры жанра фард и обеспечил развитие и исследование фардиёт в свое время - Воизи Казвини. В данной статье обсуждается содержание фардиёта Воиза Казвини. Автор опираясь на теорию ученых и используя исторические, сравнительно-исторические методы, обнаружил статистику, обзор литературных произведений и т. д., что фардиёт поэта имеет богатое содержание. Они воспеваются как в четной, так и в странной рифме. Поэт в своем фардиёте больше затрагивал любовно - нравственные, философские и социальные темы, представляя читателю достойные мысли. Фардиёт поэта была выбрана в соответствии с содержанием, и они способствовали выражению мыслей поэта со всех сторон.

Ключевые слова: фард, содержание, художественность, поэзия, Воизи Казвини, тема, метр, рифма, литература, художественное искусство.

CONTENTS OF FARDIET VOIZ QAZVINI

Fard is considered one of the genres of Tajik poetry. It exists in two stanzas, different verses, even and odd rhymes. Fard can be on different topics. Poets of classical literature showed interest in this genre and devoted a certain part of their creativity to fardiet. Among the poets of classical literature of the 17th century, the poet who in his collection presented good examples of the fard genre and ensured the development and research of the fardiet in his time is Voizi Qazvini. This article discusses the content of the fardiet Voiz Qazvini. The author, relying on the theory of scientists and using historical, comparative historical methods, discovered statistics, a review of literary works, etc., that the poet's fardiet has a rich content. They are sung in both even and strange rhyme. The poet in his fardiet touched more on love - moral, philosophical and social topics, presenting worthy thoughts to the reader. The poet's fardiet was chosen according to the content, and they contributed to the expression of the poet's thoughts from all sides.

Keywords: fard, content, artistry, poetry, Voizi Qazvini, theme, meter, rhyme, literature, art.

Дар бораи муаллиф

Шоев Абдухамид Абдунабиевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

About the author

Shoev Abduhamid Abdunabievich

Candidate of Philology, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 536 43 03

Об авторе

Шоев Абдухамид Абдунабиевич

Кандидат филологических наук, доцент кафедры
теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

МАРСИЯҲОИ МУНЧИКИ ТИРМИЗИ

Чумъакулов Ч.

Донишгоҳи давлатии Тирмиз

Шоирон дар баробари матраҳ кардани дигар масъалаҳои ҳаёт, ба масъалаи марғу мотам ҳам таваҷҷуҳ карда, бинобар ғавти шахсиятҳои машҳури замони худ, завҷа ва фарзандони ҳеш марсияҳои ҷонгудоз навиштаанд. Албатта, марсиясарой дар адабиёти гузаштаи мо аз марсияҳои машҳури асосгузори адабиёти классикии тоҷик Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ, ки дар сӯғи шоирони номдори асри X Шаҳиди Балхӣ ва Муродӣ мебошанд, шуруъ мешавад. Ҷунончи, дар марғи Муродӣ ҷунин менависад:

Мурд Муродӣ, на ҳамоно ки мурд,
Марғи ҷунон хоҷа на корест хурд!
Ҷони гиromӣ ба падар боз дод,
Колбади тира ба модар супурд... [5, с. 44].

Мунҷик ҳам шоири замони худ аст ва яке аз рисолатҳои шуаро он аст, ки ҷараёни ҳодисаҳои замони худро дар шеър инъикос намояд. Ин васила барои муайян кардани замони зиндагии шоирони мутақаддими он бисёр муҳим мебошад. Хусусан, шоироне, ки дар дарборҳои шӯҳрони гузашта хидмат мекарданд, дар баробари ситоиши шӯҳрон, агар шӯҳре ё амирзодае ҷон ба Ҳақ таслим кунад, дар сӯғи ӯ ашъоре навишта, ҳам аз ғавти он шахс афсӯс меҳурданд ва дар қанори ин сифатҳои нақӯи ӯро як-як бармешумурданд.

Аз миёни ашъори боқимондаи Мунҷик ду қасидаи нотамои ва якҷанд байте мавҷуданд, ки ба нави адабии марсия тааллуқ доранд. Марсияи аввали Мунҷик дар сӯғи амирзода Абдуллоҳ ибни Аҳмади Ҷағонӣ навишта шудааст. Қасида бо матлаи зер оғоз мешавад:

Хуморие, ки зи дебои аҳмарист қабош,
Ғарон кунад сари моро ҳаме хумори ҳавош [3, с. 427].

Тибқи ахбори муаррихон, Абдуллоҳ ба воситаи сулҳе, ки падараш Абуалӣ Аҳмад ибни Муҳаммади Ҷағонӣ бо Нуҳ ибни Наср карда буд, аз соли 337 х. қ. дар Бухоро ғаравғони шӯҳи Сомонӣ буд, то он ки дар ҳамон ҷо ба соли 340 х. қ. рӯзе аз асб ба замин афтод ва мурд.

Нуҳ ибни Наср - амири Сомонӣ қолбудаширо бо эҳтиром ба Ҷағонӣ нази падараш фиристод. Ин қасида, ки чанд байте аз он боқӣ мондааст, ба назар мерасад, ки дар бораи ҳамин рӯйдод ва дар соли 340 гуфта шуда бошад, зеро лаҳни андӯхбору дилғиғоре дорад.

Ин қасида, ки зоҳиран мадҳӣ менамояд, дар китоби “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” аз 12 байт иборат аст, вале дар “Девони Мунҷик” Эҳсонӣ Шаворӣ ба он 4 байти дигар афзуда шудааст. Он сӯғномаест дар ғавти нобахангоми амирзодаи ҷағонӣ Абдуллоҳ. Мунҷик, ки худ дар хидмати дарбор буд, хоста нахоста ба ҳодисаҳои муҳими ҳаёти дарбор, аз ҷумла пирӯзиҳову шикастҳо, зодану мурданҳо ва ғайраҳо таваҷҷуҳ мекард ва табиист, ки наметавонист зери таъсири ҳодисаи дар боло зикршуда чизе нанависад. Муҳаққиқон ин гуна осорро марсияи дарборӣ унвон карданд.

Донишманди маъруфи тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод дар китоби “Одамушуаро Рӯдакӣ” ба нақл аз асари Насруллоҳи Имомӣ “Марсиясарой дар адабиёти форсӣ”, он ҷо ки марсияҳои устод Абуабдуллоҳ Рӯдакиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, иқтибосе меорад, ки бисёр бамаврид аст: “Ҳеч қошонае нест, ки ифрити марғ бар остонааш қадам нагузорад ва ғарди андӯху ҳичрон бар он напояд ва ҳеч қавме нест, ки дар марғи азизону аздастрафтағони ҳеш ва барои бузургдошти онон маросиме надошта бошад. Ин маросим ба гунаҳои мухталиф бар ашъору маросии форсӣ таъсир гузоштааст” [1, с. 312].

Ин аст, ки дар қасидаи сӯғвории Мунҷик воқеияти таърихӣ бо диди бадеии шоир пайванди маънаӣ ва ҳиссӣ дошта, омилҳои воқеиятшиносӣ, шароит (вақту ғазо, унсурҳои маънаӣ), ҷанбаи равонӣ ва дарунмоёе, ки зери таъсири тасвири бадеӣ шакл гирифтааст, сохтори мундариҷавӣ ва шакли қасидаро муайян ва мушаххас менамояд. Он чи ки дар тарзи ниғориши Мунҷик диққатангез аст, дар шакли ёддошт, ки ҳосили андӯх аст, ба тасвир қашидани сарнавишти амири ғавтида мебошад. Ин қасида сӯғсурӯди пурандӯх бошад ҳам, воқеияти таърихиро фаро мегирад ва фақат ба хошири амири ғавтида гуфта нашудааст, балки ёди шоир фаротар меравад ва замони таърихӣ ва фарҳанги зинда месозад.

Воқеият ин аст, ки умри Мунчик бешу кам дар даргоҳи амирони чағонӣ гузашта ва табиист, ки зиндагии шоир бо амирони марбути ӯ вобастагӣҳои маънавию ахлоқӣ ва моддӣ ҳам дошт. Ба ин далел, марги амир Абдуллоҳ, ки гаравгони падараш дар сулҳи Бухоро буд, барои шоир ҳодисаи одӣ набуд, балки ҳаёли ӯро мутаваҷҷеҳи орзуҳо, шодиҳо, умедҳое мекард, ки бо номи амир пайванд меҳӯрд.

Ин қасида, ки дар шакли комил то ба мо нарасидааст, мо наметавонем дар бораи сохтори мундариҷавӣ ва жанрии он сухани яклухт гӯем. Вале ин чанд байти боқимонда гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳодисаи руҳдода барои шоире чун Мунчик амре ғайриқобили интизор будааст. Ҳамин гуна қасидаи сӯғсурудро Фарруҳӣ низ дар марги Маҳмуд гуфтааст. Дар қасидаи Фарруҳӣ воқеият бар ҳаёли бадеӣ афзалият дорад. Мунчик мисли Фарруҳӣ дар қасидааш аз хонаҳои “пурнавҳаву пурбонгу хурӯш”, ки “кунад руҳ фиғор” сухан нагуфтааст. Низ аз дуқонҳои “ҳама барбаставу бар зада ҳар як мисмор” ва коҳҳои “пардохта аз муҳташамон” чизе нагуфтааст. Шояд гузориши муқаддамотии шоир аз марги мармузи амир то ба мо нарасида, вале ҳамин миқдори боқимондаи қасида бо баёне нобоварона аз марги “Хуморие, ки зи дебои аҳмарист қабош” хабар медиҳад, ки аз тарзи нигориши шоир воқеан ҳам сари мо аз хумори ҳавои амири фавтида гарон мешавад.

Ба андешаи шоир, амир Абдуллоҳ, ки дар давлати чағонӣ мисли офтоб чехранамоӣ мекард, баъди даргузашташ ҳама чаҳон ба мисли шаб торик гашт ва нолаву мӯя мекунад, ки дили ман аз марги ӯ харош пайдо карда ва хонаи ғаму андӯх шудааст. Барои он “шерхашми оҳучашм”, ки ба чавонии амирзода ишора дорад, фиғон мекашам, ки чашмам пур аз сиришк мешавад ва хунобаи гиря руҳам бар руҳам фуру мерезад. Умедворам, ки мақоми ту бихишти адн бошаду ту дар он чо мисли хуре гаштузор дорӣ:

Басо шабо, ки ту гуфтӣ чаҳон ҳама шаб гашт,
Бурун фиканд зи ҳар сӯ ҳазинаи зулмош.
Манол гӯяд чандин зи кждуми зулфам,
Чаро нанолам, к-андар дили ман аст харош.
Фиғон зи чашми ту, эй шерхашми оҳучашм,
Саройпарда ба ту чун бихишту ту хурош [2, с. 427-428].

Вақте ки ба ёди орази ӯ барзадам, оҳе аз дил бархезад, рафтани ӯ аз чаҳони фонӣ ба дорулбақо чизи табиист, вале марги амирзода, ки аз зини абп фуру афтоду мурд, марги тадриҷӣ мебошад. Бинобар ин, риштаи умри ӯ ба микрози аҷал ба тавре гусаста шуд, ки ҳар вақт орази чавону нурунии амирзода ба хотир меояд, сӯзу гудози дил дучандон мешавад, чунонки фалак дар бурчи чавзо чаҳонро бисӯзад. Бинобар ин, ба ӯ мурочиат карда мегӯяд, ки агар зинда мебудӣ, ба мисли шоҳ Фаридун маҷлиси унс баргузор мекардӣ ва ҳамчун хусравон дар он ҳузур медоштӣ ва ойини подшоҳонро идома медодӣ. Таркиби шинондани “дарахти заррин” ба назари мо дар расми гузаштагони мо ниҳол шинондани нишонае мебошад. Пас ӯ гӯянд, ки аз меваи ин дарахт, ки фалонӣ шинонда буд, мардум шодоб шуданд. Дуюм ин ки нишонаи дигари мард фарзанд аст, ба гумони ғолиб, ҳанӯз амирзода издивоҷ накарда будааст, ки шоир ба ин гуна ҳодисаҳо санъати ихомро ба кор баста ва маънии дурро ифода карда:

Ба ёди орази ӯ барзадам зи дил оҳе,
Фалак бисӯхт, фуру рехт бар сарам чавзош.
Бисоз чашни Фаридун, чу хусравон биншин,
Дарахти заррин биншону барфишон зи чарош [2, с. 427-428].

Дар байти дигар, ки ин марсия махсуси Абдуллоҳ буданаш таъйид мешавад, ӯро шоир “ашрофи даҳр” гуфтааст. Таваҷҷуҳ фармоед:

...Ба ёди шамсаи ашрофи даҳр Абдуллоҳ,
Ки гар Убайд нависад бад-ӯ замона сазош [2, с. 427-428].

Ин чо як масъалаи нозуке нухуфтааст. Ин масъала ба мисраи дувум, ки дар он номи Убайд навишта шудааст, мутааллиқ аст. Ин Убайд кист? Ба ёди шамсаи ашрофи даҳр Абдуллоҳ, агар Убайд нома нависад, ки замона ӯро сазо диҳад. Барои кушодани рози ин байт ба мо қасидаи нотамоми Ғазвонии Лукарӣ, ки шахси Убайдуллоҳро равшан менамояд, кумак мекунад:

Убайдуллоҳ ибн Аҳмад – вазири шоҳи Сомонӣ,
Ҳамебад шуое дод, аз он пурнур пешонӣ.
Ба сурат одамӣ омад, ба маънӣ нури субҳонӣ,

Худоё, чашми бад хоҳам, к-аз он сурат бигардонӣ.
Бухоро хуштар аз Лӯкар, Худовандо, ҳамедонӣ,
Валекин кард нашкебид аз дӯғи биёбонӣ [2, с. 405].

Аз ин абёти Ғазвонии Лӯкарӣ маълум шуд, ки Убайди мавриди назари шоир вазири шоҳи Сомонӣ будааст. Мунчик сабабгори марги амирзода Абдуллоҳро, ба гумони ғолиб, Убайдуллоҳ ибн Аҳмад доништа ва онро зикр карда, ба ӯ додани сазои муносибро раво медонад.

Дар байти дигар соҳиби хайру эҳсон ва сахову ато будани Абдуллоҳ таъкид мешавад, ки ҳар вақт ба чашму хотири мардум ин кирдори писандидаи амирзода бирасад, аз ӯ ба некӣ ёд кунад:

Ба ҳар кучо бирасад чашму хотири мардум,
Ба сони ҳастии Эзад бувад падида атош [2, с. 427-428].

Байти охири қасидаи мазкур дар тавсияи амирзода буда, шоир ба худ мурочиат карда, мегӯяд, ки балоғат аз хирад духтари бадеъ бизод, ки аз дурдони нутқ руҳи зебои ӯро ситоиш намоям:

Балоғатам зи хирад духтаре бизод бадеъ,
Ба дурри нутқ биёростам руҳи зебош [2, с. 427-428].

Байтҳои нав дарёфта аз ин қасидаи Мунчик чунинанд:

Чаро ҳаме ба хирад нашканам ду дасти умед,
Зи гавҳаре, ки ҷаҳонро фурӯ сазад дурпош.
Кучо ба баҳти раванда равон кунад рӯзе,
Ба ҷӯи давлат оби мурод бувад обош.
Миёни кубба [ба] иншодаш инак овардам,
Наёбад ин писар ҷуди ту магар азрош.
Бақот хоҳам чандон, кучо бақо хоҳад,
Дуруст шодон бо неъмате, ки нест фанош [6, с. 13].

Марсияи дувуми Мунчик ба рисои Абуяҳё Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ бахшида шудааст. Мунчик дар бораи Абуяҳё Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ, ки бар Абулмузаффар Фаҳруддавла Аҳмад ибни Муҳаммади Чағонӣ ғалаба карда, Чағониёнро аз ҷанги ӯ гирифта буд ва дар зудухӯрде, ки миёни ду писари амак ба соли 381 х. қ. рӯй дод, кушта шуд, низ қасидаҳои мадҳӣ навишта буд, ки дар фасли пешин дар хусуси онҳо андешаҳои худро баён доштем.

Бояд гуфт, ки нахуст дар марсияи шоири мавриди гуфтугӯ шукӯҳ ва ҷалоли мамдуҳ ба пуррагӣ зикр шуда, марги нобахангоми ӯ ҳамчун василаи ибрат ёд шудааст; сониян, ҳузну малол ва ғаму андӯхе, ки аз он фуқдон шоирро фаро гирифта буд, комилан шарҳ дода шудааст; ниҳоят, шоир нисбат ба мамдуҳ, ки мухотабаш аст, чунин як эҳсосот ва хотиротеро иброз карда ва ба тасвир кашидааст, ки мамдуҳро чун дар зиндагиаш барои ӯ азиз ва дастрас ёд намудааст.

Шоир ба ёди «Тоҳири парвизтахти хусравбахт» ашк мерезад, ки дарахти давлаташ ба чархи баланд сар барназада, ба хок яксон шуд:

Ба ёди Тоҳири парвизтахти хусравбахт
Дарахти давлат сар барзада ба чархи баланд.
Бад-он замон, ки бар абтол гуна тира шавад,
Ҳама кумайт намояд зи хун сиёҳу саманд [6, с. 6].

Ин қасида бо матлаъи зер оғоз мешавад:

Ало, ба ман деҳ он доруи равони нажанд,
Замона дида фаровону дер монда ба банд [6, с. 6].

Мунчик дар байти аввал ба Худованд мурочиат намуда, аз ӯ “доруи равони нажанд”-ро талаб дорад, то мамдуҳи худро аз марг начот диҳад. Бинобар ин, шоир ба “ҷони ошиқ сӯзон” ва “чу рӯи ҳосид зард” ва зи меҳр пухтаву “ноёфта зи дуд газанд”, ки ин ҳама ташбеҳҳо ба ҷавон будани шоҳ ишора дорад:

Чу ҷони ошиқ сӯзон, чу рӯи ҳосид зард,
Зи меҳр пухтаву ноёфта зи дуд газанд [6, с. 6].

Дар байтҳои поёни хислатҳои шоҳи худро тавсиф мекунад, ки шоҳи фавтида дар миёни сипоҳ танаш “аз пӯлод”, яъне оҳанинган офарида шудааст, ки ҳеч шахси осӣ наёраст ба ҷониби ӯ нуки найзаи хешро рост кунад ва аз итоат берун нашуду аламу барнаканд. Чун офтоб аз миёни гард берун ояд ва бар душман битозад ва ба ӯ пирӯз шавад:

Басо сипоҳо гӯй, ки ҳастӣ аз пӯлод,
Чу дур ба найза бисуфту ба теғ бипроканд.
Ба ҳеч осӣ бар нуки найза рост накард,
Ки на ба тоат бозомаду алам барканд.
Ба рӯзи базми вай, бар ганчи гавҳараш бигрӣ,
Ба рӯзи разми вай аз ахтари адӯш биханд.
Чу офтоб зи гард андарун падида ояд,
Адӯ камар бигушояд, чу ӯ гушод каманд [6, с. 7].

Марги инсон як ҳодисаи табиӣ буда, замона онро фаровон дидааст. Бинобар ин, вақте ки марг фаро мерасад ва, ба таъбири шоир, “чи бегонаву чӣ хешованд” яксон аст.

Бад-ин чафо, ки худованд кард, маъзур аст
Ба гоҳи мулк чи бегонаву чӣ хешованд [6, с. 7].

Дар сарчашмаҳо доир ба мамдӯҳи Мунчик дар ин қасида иштибоҳоте роҳ ёфтааст. Аз ҷумла, Ҳидоят қасидаеро, ки дар васфи Абуяҳё Тохир ибни Фазли Чағонӣ будааст, дар ситоиши Тохир ибни Ҳусайни Сиистонӣ гумон карда, ба ин васила воқеаро ба 22 сол ақиб бурдааст [4, с. 188].

Иштибоҳи дигар дар мавриди қасидаи мазкури Мунчик он аст, ки воқеаи дар сафари Макка ба ҳайси ҷонишини хеш гумоштани Халаф ибни Аҳмад, ки шавҳари хоҳари Тохир ибни Ҳусайн омезиш ёфтааст. Тохир ӯро халӣ силоҳ карда, худро шоҳ хонд. Халаф аз сафари ҳаҷ баргашта, бо Мансур ибни Нуҳ пайваст. Мансур ду бор ба ёрии ӯ шитофт ва Тохирро шикаст дод. Халаф дубора бар тахт нишаст. Аҳмад Идорачии Гелонӣ монандии ин ду ҳодиса ва зикри номи Тохир дар як қасидаи Мунчикро ба мушоҳида гирифтааст [4, с. 188], ки мо ҳам ҷонибдори ин ақида ҳастем.

Ба андешаи мо, қисмати аввали қасидаи «Ломия»-и Мунчик низ ба навъи адабии марсия тааллуқ дорад, ки ба гумони ғолиб ба сӯғи амири адабпарвари чағонӣ Абулмузаффар Аҳмад ибни Муҳаммад суруда шудааст. Ин бахши қасида аз 9 байт иборат мебошад.

Аз ҷашм гирифтани офтобро хоби завол, яъне маънии фаро расидани шабро дорад. Дар осмон баромадани “хайли ситорагони хаёл”, ки ба назар намерасад, гувоҳи он аст, ки шоир аз ҳодисае андӯхборе хабар медиҳад. Хусусан, мисраи «Ба ҷоми нола майи доғи дӯст молломол» гувоҳи он аст, хоҳири шоирро «доғи дӯст», яъне дидори дӯсти фавтидааш озурда сохтааст ва ӯ ба ёди рафиқаш “ҷоми нола”-ро молломол карда, дар хилват май менӯшад, то ғаму андӯҳаш таскин ёбад. Ҳатто аз нолаҳои пурсӯзу ҷонгудози ӯ ҳазордастон овоз дода, гуфта, ки нолаи ту маро аз шоҳи дарахт поён овард, аз ин бештар нола макун. Шоир дар ин ҳолат талмеҳ мекунад ва ба булбул посух медиҳад, вай аз дасти фироқи дӯст дигар рӯи ӯро нахоҳам дид:

Маро зи дида гирифт офтоб, хоби завол,
Кучо барояд хайли ситорагони хаёл.
Ба ҷома - бар биншастам, ба хилва май хӯрдам
Ба ҷоми нола майи доғи дӯст молломол.
Ҳазордастон овоз доду гуфт: Чӣ буд?
Маро зи шоҳ фикандӣ ба нола, беш манол.
Ҷавоб додаму гуфтам: «Туро магар бинакушт,
Қазо ба дасти фироқ - андарун чароғи висол [6, с. 15].

Гиря кардан ҷузви таркибии маросими дафн мебошад. Яъне, ба василаи гиря кардан ёди шахси гумшуда анҷом дода мешавад ва бо ин роҳ дил аз ғаму ғусса холӣ мешавад ва рӯҳи одам сабуктар мегардад. Шоир мегӯяд, ки ба марги шоҳ ҷунон гиря кардам, ки дили хора хун шавад андар шах ва дарахти заранг аз гиряҳои ман ба зугол (ангишт) табдил гардад. Ва сипас ба тавсифи некӯиҳои дӯсти хеш мепардозад:

Ҷунон бигирям, гар дӯст бори ман надиҳад,
Ки хора хун шавад андар шаҳу заранг зугол.
Кучо шуд он санами моҳруи ғолиямӯй,
Далели ҳар хатаре бар дили раҳӣ ба далол.
Ба зулф танг бибандад бар оҳуи тангӣ,
Ба дида дида бидӯзад зи ҷодуи муҳтол.
Фиғони ман ҳама з-он зулф, к-андар ӯ нақш аст
Ҳама тирози малоҳат бар остини ҷамол...

Чаро ба сабр накӯшам, ки сабрдӯст бувад,
Касе, ки баста бувад ақли ӯ камар ба камол.
Магар зи чашми муҳолиф ба боғи давлати хеш
Баланд сарв набинад на навнишонда ниҳол...
Басо гаҳо, ки бар ӯ - бар замона кор накард,
Кашид чун пари бозон бар ӯ ба наъл ашкол [6, с. 16-17].

Месазад ба ин нукта низ таваҷҷуҳ кард, ки Мунчик барои сурудани марсия натанҳо аз қолаби қасида истифода кардааст. Аз ӯ рубоии бисёр зебое боқӣ мондааст, ки ба василаи он дарду алами хешро иброс дошта, ки бисёр таъсирбахш мебошад:

Ку дӯст, ки бар мурдаи душман гирияд,
В-андар сари остину доман гирияд.
Хун аз дили худ ба орият бистонад,
Бар дидаи хеш ораду бар ман гирияд [6, с. 8].

Бартариин ин марсияҳои Мунчик дар қиёс бо марсияҳои ҳамсони Фарруҳӣ дар ин аст, ки шоир дар вақти сурудани онҳо фақат аз ашё, одамон ва ҳаводиси марбут ба сарнавишт ва шахсияти амир ёд накардааст, балки он чи ба зоҳири сарнавишти амирони Чағонӣ дахл дорад, васила буда, мабдаи асосии ҳунари шоирии ӯ дар эҷоди ин қасидаҳо тасвири образноки муҷассмаи руҳи онҳоест, ки (аз ҷумла худаиш низ) сарнавишти маънавиашон бо шахсияти бузургзодагони дудмони чағонӣ пайванди ноғусастани дорад.

Адабиёт

1. Афсаҳзод, А. Одамушиуаро Рӯдакӣ [Матн] / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 2008. – 312 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн] / Сталинобод: Наширдавтоҷ, 1957. – 346 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн]. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Х. Шарифов ва А. Абдусатторов / - Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
4. Восеъ, Қ. Абӯмансури Дақиқӣ [Матн] / Қ. Восеъ // Газетаи муаллимон. – 1984. – 29 сентябр.
5. Рӯдакӣ. Девон [Матн] / Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. – Олмотӣ, 2007. – 256 с.
6. Шаворибии Муқаддам, Э. Шарҳи аҳвол ва ашъори Мунҷики Тирмизӣ [Матн] / Мунҷики Тирмизӣ. Девон. Ба қӯшиши Эҳсон Шаворибии Муқаддам. Ба нашр тайёркунанда ва муаллифи сарсухан ва тавзеҳот Р. Абдуллоев. – Тошканд: Янги нашр, 2016. – С. 12-39.

МАРСИЯҲОИ МУНЧИКИ ТИРМИЗӢ

Мусаллам аст, ки анъанаи марсиясарой дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз поягузори ин адабиёти оламшумул устод Рӯдакӣ оғоз ёфта, шоирони пасин ҳам ин навъи шеърро идома додаанд. Мунҷики Тирмизӣ аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ буда, бо навиштани марсияҳои ҷолибу ғамангез масъалаҳои марбут ба марғу андӯх ва зиндагии инсониятро бозтоб намудааст. Аз осори бозмондаи Мунчик ҳаҷор марсия дар бораи шахсиятҳои бузурги таърихӣ алоқаманд бо марғу мотам навишта шудаанд, ҷанбаҳои ҳаёти инсониро бо марғу зиндагӣ дар бар мегиранд. Агар марсияҳои устод Рӯдакӣ дар бораи Шаҳиди Балхӣ ва Муродӣ навишта шуда бошанд, Мунчик марсияҳои хешро ба шахсиятҳои маъруфи давр, ба мисли Абдуллоҳ ибни Аҳмад Чағонӣ ва Абуяҳё Тоҳир ибни Фазли Чағонӣ барин шахсиятҳои маъруфи аҳди Чағонӣён бахшидааст. Дар марсияҳои Мунчик ғаму андӯх, гираву жеван ва марғи нобахангоми ашхоси номдори давр мавриди тавсиф қарор гирифтаанд. Шоир аз даргузашти чунин шахсиятҳо бо ғаму дарғ ва сӯғи зиёд марсияҳои худро эҷод намудааст.

Калидвожаҳо: марсия, марғу зиндагӣ, Мунчик, Чағонӣён, таърих, ғаму андӯх, адабиёт, маросими мотам, аъзодорӣ, қасида, рубоӣ.

МАРСИИ ИЗ МУНДЖИКА ТИРМИЗИ

Фактом являється то, что традиция панихид в таджикско-персидской литературе началась с основоположника этой мировой литературы Устада Рудаки, а более поздние поэты продолжили этот вид поэзии. Мунджика Тирмизи — один из поэтов-современников Родаки, и, сочинив интересные и печальные причитания, он размышлял о проблемах, связанных со смертью, горем и человеческой жизнью. Из сохранившихся произведений Мунджика написаны четыре причитания о великих исторических личностях, связанных со смертью и трауром, они включают аспекты жизни человека с жизнью и смертью. Если жалобы Мастера Рудаки были написаны о Шахиде Балхи и Муроди, то Мунджик посвятил свои жалобы известным личностям той эпохи, таким как Абдулла ибн Ахмад Джагани и Абу Яхья Тахир ибн Фазли Джагани, таким как известные личности эпохи Джагани. В причитаниях Мунджика описываются печаль, плач и безвременная смерть известных людей того периода. Поэт писал панихиды о смерти таких личностей с большой грустью и тоской.

Ключевые слова: оплакивание, смерть и жизнь, Мунджик, чаганцы, история, печаль, литература, траурный обряд, членство, касыда, рубай.

MARTIAS OF MUNJIK TIRMIZI

It is a fact that the tradition of dirges in Tajik Persian literature began with the founder of this world-wide literature, Ustad Rudaki, and later poets continued this type of poetry. Munjiki Tirmizi is one of the poets of Rodaki's contemporaries, and by writing interesting and sad laments, he reflected on the issues related to death and sorrow and human life. From Munjik's surviving works, four lamentations are written about great historical figures associated with death and mourning, they include aspects of human life with life and death. If Master Rudaki's laments were written about Shahid Balkhi and Murodi, Munjik dedicated his laments to the famous personalities of the era, such as Abdullah ibn Ahmad Jagani and Abu Yahya Tahir ibn Fazli Jagani, such as the famous personalities of the Jaganian era. In Munjik's laments, sadness, crying and untimely death of famous people of the period are described. The poet wrote his dirges for the death of such personalities with great sadness and longing.

Keywords: lamentation, death and life, Munjik, Chaganians, history, sadness, literature, mourning ceremony, membership, qasida, rubai.

Дар бораи муаллиф

Љумъақулов Љамшид Панчиевич

Омӯзгори кафедраи филологияи
тоҷик ва забонҳои шарқ
Донишгоҳи давлатии Тирмиз
190111, Ҷумҳурии Ўзбекистон,
к. Баркамол авлод, 43
Тел.: (+998) 936 39 52 56
E-mail: kitobov@mail.ru

About the author

Jumakulov Jamshid Panjiyevich

Lecturer of the Department of Tajik
filology and Oriental languages
Termez State University
190111, Republic of Uzbekistan, Barkamol
avlod st., 43
Ph.: (+998) 936 39 52 56
E-mail: kitobov@mail.ru

Об авторе

Джумакулов Джамшид Панжиевич

Преподаватель кафедры таджикской
филологии и восточных языков
Термезский государственный университет
190111, Республика Узбекистан,
ул. Баркамол авлод, 43
Тел.: (+998) 936 39 52 56
E-mail: kitobov@mail.ru

МАВҚЕИ САНЪАТҲОИ ТАШБЕҲ ВА ИСТИОРА ДАР ДОСТОНИ “РОМ ВА СИТО”

Манонзода А. М.

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А. Рӯдакии АМИТ*

Мусаллам аст, ки маҳаки аслии мутуни адабиёро хунари суханофаринии эҷодкор ташкил медиҳад. Ин хунар ҳамон вақт бармало мегардад ва ҳамон вақт сухани одӣ ба каломи хунари табдил меёбад, ки адиб дар баробари мавзӯ, вазн, қофияву радиф, тарзи тасвиру таҳкия, баёни ҳадафмандонаи андеша, ғояи олии созанда, ягонагии шакл ва муҳтаво ва монанди инҳо аз санъатҳои бадеӣ огоҳона истифода барад ва каломи худро зебову дилпазиру хонданӣ ва мондагор созад. Ин аст, ки назариядонҳои қуруни вусто, дар осори илмӣ худ ба санъатҳои бадеӣ тавачҷуҳи вижа зоҳир намуда, бо таъя ба амалияи онҳо афкори ҷолиби хешро манзур сохта, дар ин зимн рисолаҳои зиёдеро ба вучуд овардаанд [6; 14; 12; 11; 4]. Натиҷа ин ки санъатҳои бадеӣ дар каломи хунари нақши калидӣ дошта, онҳо ҳам ба лафзу ҳам ба маънии калом бадеъ таъсири амиқ мерасонанд ва маҳз ба ин тавассут мутуни адабӣ арзи ҳастӣ менамояд.

Бадеъшиносон санъатҳои бадеиро таъриф додаанд ва вазифаву ҳудуду сохтори онҳоро вобаста ба мавқеу нақши алоҳидашон дар калом бадеӣ ба ду гуруҳ тасниф кардаанд: яке санъатҳои маънавий - ба ороиши мазмуни асари бадеӣ сару қор дорад ва дигаре санъатҳои лафзӣ - ба таъйини шакли сухан равона мегардад [16, с. 216-217; 7, с. 115].

Адибони классикӣ дар каломи хунарии худ ҳар ду навъи санъатҳои бадеиро истифода карда, маҳорати суханофариниашонро аз ҳар ҷиҳат намоён намуда, бадеияти осорашонро таъмин сохтаанд. Аз ҷумлаи адибоне, ки бо истифода аз саноеи бадеӣ достони “Ром ва Сито”-и худро эҷод карда, дар зимни он маҳорати олии суханофаринии хешро бармало намудааст, Масеҳи Понипатӣ мебошад. Мутолиа ва таҳқиқи достони мазкур нишон медиҳад, ки шоир дар эҷоди ин асари худ аз ағлаби саноеи бадеӣ, аз ҷумла санъатҳои зайли маънавий, мисли **ташбеҳ, истиора, талмех, тавсиф, мууроотунназир, саволу ҷавоб, нидо, киноя, муболиға** ва **ирсоли масал** истифода кардааст.

Ташбеҳ аз санъатҳои марғуб ва писандидаи Масеҳи Понипатӣ будааст. Зеро онро шоир дар баёни андешаҳои худ зиёд ба қор бурдааст. Вижагиҳои сохторӣ ва хунарие, ки ташбеҳ дорад, дар каломи хунарии шоир ба ваҷҳи аҳсан риоя шудааст. Масалан, дар сохтори як ташбеҳи рӯшан иштирок намудани қор унсур: монандшаванда, монандкунанда, ёридиҳандаи монандӣ ва ваҷҳи монандӣ муҳим мебошад, ки амалияи хунарамандонаи онро дар байти зайл мушоҳида менамоем:

Биё, чун абр бар мо соя афкан,

Ба эҳсон бишқуфон пажмурда гулшан [9, с. 87].

Ин суханҳо нисбат ба образи марказии достон - Ром аз ҷониби бародараш Бҳарат иброз шудааст, ки бо дасисаи душманон ба бадғумоние гирифта гардида, мучозот дида, аз муҳити хонавода берун афтадааст, пас марги падар мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Азбаски феъл бе иштироки исм ҳам имконияти ишора ба онро дорад, ин ҷо Ром ба абр монанд карда шудааст, монандшаванда, абр нисбат ба вай монандкунанда, “соя афкандан”-ваҷҳи монандӣ ва “чун” ёридиҳандаи монандӣ мебошад. Чунонки мебинем, шоир ба ҷуз риояи сохтори хунарии ташбеҳ, моҳияти бадеии онро, ки дар мавҷудияти “як навъ монандие байни монандшаванда ва монандкунанда” [5, с. 42] ифода меёбад, огоҳона риоя кардааст. Ҳамчунин дар намунаи дигар шоир симои Сито, ки аз образҳои марказии достон маҳсуб меёбад, ба “моҳ” монанд карда, зебоии ўро ба назар мучаллотару равшантар намудор намудааст. Чунончи, ў фармудааст:

Туй андар занон чун моҳи беайб,

Аз он қардам дуо аз олами ғайб [9, с. 92].

Ин ҷо низ вижаи сохторӣ ва моҳияти хунарии санъати ташбеҳ дар баёни андеша риоя гардидааст. Миёни монандшаванда-“ту” манзур Ситост ва монандкунанда -“моҳи беайб”, “андар занон” ваҷҳи ташбеҳ ва “чун” одоти ташбеҳ робитаи маънавий ва монандӣ вучуд

дорад, ки андешаи шоирро мафҳуму чолибу бадеъ сохтааст. Дар идома шоир ҳамоно, аз ташбеҳ кор гирифта, ҳолати қаҳрамони асараш-Ситоро чунин ба риштаи тасвир кашидааст:

Нағунчид аз тараб чун ғунча дар пӯст,
Ба хубӣ чилвагар шуд дар бари дӯст [9, с. 93].

Ин ҷо хабари “нағунчид” ба Сито нисбат дода шудааст, ки монандшаванда мебошад, “ғунча дар пӯст”-монандкунанда, “тараб” вачҳи ташбеҳ ва “чун” одоти ташбеҳ гардидааст. Дар намунаи навбатӣ шоир, лаҳзаи набарди Рому Рованро ба қалам дода, барои барҷаста ифода ёфтани он ба санъати ташбеҳ рӯ овардааст:

Чу Рован шуд зи тири Ром бечон,
Танаш чун кӯҳ афтода ба майдон [9, с. 282]

Дар ин байт, шоир оқибати набардро дар кушта шудани Равон бо тири Ром мушаххас карда, ҷисми аз ҷон ҷудо гардидаи мақтулро ба кӯҳ монанд кардааст, ки миёни унсурҳои таркибии ташбеҳ дар тасвири соҳибсӯхан муносибати маънавие ҷой дорад. Дар байти навбатӣ шоир ҳолати ваҳиму ҳузновари Ситоро тавассути санъати ташбеҳ хеле барҷаставу рӯшан тасвир кардааст, ки мутолиааш хонандаро ба вачд меорад:

Тане чун мӯйи чанг аз зеру зорӣ,
Диле чун набзи барқ аз беқарорӣ [9, с. 139].

Матлаб ин ки “тану дили Сито аз зеру зорӣ ба мӯйи чанг ва дилаш аз беқарорӣ ба набзи барқ” мубаддал гаштааст. Ҳар мисраи ин байт дорои ташбеҳи худ аст ва унсурҳои таркибии ҳар яке аз онҳо ба вачҳи аҳсан ҷойгир шудааст, ки ҳочат ба тавзеҳ нест.

Донишмандон, аз он ҷумла устод Туракул Зехнӣ ташбеҳоте, ки дар он чор унсури ташбеҳсоз иштирок мекунад, ташбеҳи рӯшан номидааст [5, с. 44; ҳамчунин ниг. 3, с. 152]. Аммо дар ин зимн, мавсуф таъкид кардааст, ки агар яке аз он чор унсур дар ташаккули ташбеҳ истифода нашавад, он ташбеҳи пӯшида мегардад [5, с. 44]. Дар чунин навъи ташбеҳ маъмулан, адоти ташбеҳ сарфи назар мегардад, ки онро ташбеҳи измор ҳам меноманд, ки ба маънои пӯшида ва нухуфта мебошад [15, с. 96]. Агарчи қисми зиёди ташбеҳоти эҷодкардаи Масеҳои Понипатӣ навъи равшананд, вале гоҳо аз ташбеҳи пӯшида ва навъҳои он низ истифода кардани вай дар дoston ба мушоҳида расид, ки ба таври намуна ба онҳо ручуъ хоҳем кард. Дар байти зайл шоир аз хусну малоҳати Сито ёд карда, ўро ба “хур” ташбеҳ кардааст:

Бигуфто: Баҳри як зан гарчи хур аст,
Харобии ҷаҳон дидан қусур аст [9, с. 273].

Манзури соҳибсӯхан аз ин байт, ин ки инсон барои як чизи зебо шуда, зебоиҳои дигари оламро бояд сарфи назар накунад. Адиб дар тасвири худ монандшаванда-зан, монандкунанда-“хур”-ро оварда, аз унсурҳои дигари ташбеҳ сарфи назар намудааст. Дар мисоли зайл шоир ба ҷаҳони андеша ва тафаккури Ром, ки аз Сито амдан дур афтодааст, ворид шуда, майлу хоҳиши ўро бо нияту тасмимгириҳояш чунин ба қалам додааст:

Агар маҳпора Сито рафт аз даст,
Маро имкони хуршеди дигар ҳаст [9, с. 312].

Ин ҷо монандшаванда-Сито ва монандкунанда-“маҳпора” мебошад, хусну зинати Сито сабаби монандӣ ва одоти ташбеҳ мушаххас зикр наёфтааст. Бо вучуди ин, ташбеҳи пӯшида аз навъҳои олии ташбеҳ маънидод гаштааст [2, с. 181-2; 13, с. 271-281; 5, с. 44]. Зеро дар ин навъи ташбеҳ равобити маъноӣ ба ёридиҳанда ниёз надорад. Дар байти зерин шоир аз Мусо (а) ва кӯҳи Тур ёд карда, талмеҳро ба ташбеҳ омезиш дода, навъи мураккаби онро эҷод намудааст:

Фалак Мусову абри сурмасон Тур,
Таҷаллиҳои барқаш карда пурнур [9, с. 165].

Мусо ва Тур-монандшаванда ва фалаку абри сурмасон-монандкунанда шудаанду мисраи дуҷум ваҷҳи монандист. Шоир ташбеҳи мураккабро мусалсал карда, ваҷҳи монандии кавиро ба онҳо зам намуда, манзараи раъду барку абру ҳавои борониро манзури хонанда сохтааст.

Навъи дигари ташбеҳи пӯшида, ки дар достони мавриди назар ба кор рафтааст, ташбеҳи таркибист. Ташбеҳи мазкур маъмулан дар як калимаи мураккаб ҷо гирифтани монандшавандаю монандкунанда мебошад. Чунончи, шоир чеҳраи фарзандони Ситоро, ки дар тарбияи зоҳид бузург мешуданд, ба тариқи зайл тасвир намуда, фармудааст:

Камонабрӯ ҷавонони камонҳо,
Чу чор абрӯ намоён бегумонҳо [9, с. 312].

Ин чо “абрӯ”-монандшаванда ва “камон”-монандкунанда дар як калимаи мураккаб ҷой дода шудааст, ки намунаи хуби ташбеҳи таркибист. Дар баробари нишон додани абрӯвони навҷавонон, ҳолати онҳоро низ ба хонанда маълум кардааст. Ба ин маънӣ, ки шоир дар тасвири образи персонажҳои достони худ онҳоро ҳамачиҳата ба таҳқиқи бадеӣ кашидааст ва ин ҳам аз маҳорати соҳибсухан дарак медиҳад. Дар намунаи зер шоир аз омадани Рому фатҳи Ланко ёд намуда, тавассути қосиде аз ғаму ғусса озод шудани “хурсимо”-ро таъкид кардааст:

Кунун ғамгин мабош, эй хурсимо,
Ки омад Ром баҳри фатҳи Ланко [9, с. 232].

Симо-монандшаванда ва хур-монандкунанда мебошад. Манзури шоир аз ин муҳотаб ва ташбеҳи таркибӣ ҳамоно Ситост, ки бо чеҳраи зебоаш дар тасвири шоир сабаби ба вучуд омадани садҳо таҳбеҳ гардидааст. Дар байти дигар, вожаи мураккаби “шерчанг”-ро ба қор бурдааст, ки ташбеҳи таркибист ва “чанг”-монандшаванда ва “шер”-монандкунанда мебошад. Дар мисраи дуюм ҳам чунин сохтори калимаро дидан мумкин аст, аммо он бо вижагии худ ба ин навъи ташбеҳ шомил нест. “Хирсранг”-мисли хирс, ки якҷо бо тамоми мисраъ ташбеҳи рӯшан шудааст:

Ба майдони шуҷоат шерчанг аст,
Ба мардӣ ёдгори хирсранг аст [9, с. 233].

Манзури соҳибсухан аз ин тасвирот бармало намудани шуҷоату мардонагии образҳои интихобнамудааш дар дoston аст. Маълум мегардад, ки дар ташаккули ташбеҳи таркибӣ мавҷудияти ду ҷузъи калимаи мураккаб муҳим будааст ва онҳо бояд байни худ муносибати муноандшавию монандкуниро дошта бошанд. Дар акси ҳол, калима агар мураккаб ҳам бошад, ташбеҳи таркибӣ шуда наметавонад. Навъи дигари ташбеҳ, ки монандшавандаю монандкунандаро дар ду мисраъ муттаҳид мекунад, ташбеҳи мураккаб мебошад. Шоир ба қадри имкон ин навъи ташбеҳро ҳам дар достони худ истифода кардааст. Чунончи, дар байти намуна мебинем, шоир мисраи якумро монандшаванда ва мисраи дуюмро монандкунанда намуда, матлабашро ба таври бадеъу чолиб, дилпазиру мафтункунанда манзур кардааст:

Навои булбулон бар гул шакаррез,
Чу сози Борбад дар базми Парвиз [9, с. 147].

Соҳибсухан “навои булбулон”-ро зинатдиҳандаи гулшан ва “сози Борбад”-ро тарабфизои “базми Парвиз” ба қалам додааст ва таносуби вижаи маъноӣ, ки хоси ин навъи ташбеҳ аст, дар ду мисраъ акс ёфтааст. Дар байти зайл, шоир аз қору бори Рован ёд кардааст, ки ганҷро ба даст оварда, ба васила роҳи “осуда” зиндагӣ намуданро пеш гирифтааст:

Бар ӯ осуда Рован бе ғаму ранҷ,
Чу мори сахмгин бар гавҳарин ганҷ [9, с. 188].

Дар ин намуна ҳам мисраи нахуст ба мисраи баъдӣ монандшаванда карда шудааст ва ҳамчунин таносуби маъноӣ низ хеле маҳкам мебошад. Маҳсусан, иртифоти хасоили Рован бо мор, ганҷу ранҷ ва баръакс, мору ганҷ ва Ровану осудагиву беғаму ранҷ ба наҳве возеҳ дида мешавад. Дар байти дигар, соҳибсухан нахвату кинаҷӯиро нақӯҳиш намуда, онро сабаби такаббур, худсарӣ, тирарӯзӣ ва худношиносӣ дониста, чунин фармудааст:

Зи нахват сар фурӯ як дам наёрӣ,
Чу шайтон сачдаи Одам наёрӣ [9, с. 274].

Тавре ки маълум аст, суханвар мисраи аввалро бо мисраи дуюм, тавъам карда, якеро монандшаванда ва дигареро монандкунанда сохтааст. Дар хилоли ташбеҳи мураккаб санъати талмеҳ низ ҷой дорад, ки дар ин хусус баъд рӯчуъ хоҳем кард. Дар мисоли навбатӣ, шоир ба тасвири дили хасташудаи ошиқ пардохта, онро ба чашми дилбарони нотавоншуда шабоҳат додааст:

Дили ошиқ шуда аз хастачонӣ,
Чу чашми дилбарон аз нотавонӣ [9, с. 306].

Нахустмисраи ин байт-монандшаванда ва мисраи баъдии он-монандкунанда мебошад. Дар идома шоир аз воҳӯриҳои аввалини Рому Сито ёд намуда, рамзан якеро “нилуфар” ва дигареро “занбур” хонда, ба он ҷонбозии парвонаро дар оташ зам кардааст:

Ба нилуфар шуда занбур дамсоз,
Чу парвона бар оташ гашт ҷонбоз [9, с. 100].

Ин чо мисраи аввал-монандшаванда ва мисраи дуҷум-монандкунанда маълум аст, аммо қолибияти ин байт дар он зоҳир гаштааст, ки замбури шахди нилуфар ва оташ қони парвонаро меарабад. Замбури оташ ба фаъолияти баъдии Ром дар ишқбозӣ ва нилуфару парвона ба рӯзгори пурмашаққати Сито иртибот пайдо кардааст.

Тавре ки аён мегардад, шоир дар корбурди санъати ташбеҳ ва анвои он маҳорати олии сухановаринии худро нишон дода, ба ин васила афкорашро рангоранг, муъҷазу ҳадафманд иброз дошта, онро бадеъу хонданӣ ва қолиб манзури хонанда сохтааст.

Истиора аз саноеи маънавии дигар аст, ки дар достони мавриди назар зиёд ба кор рафтааст. Он дар луғат ба маънои ба орият гирифтани чизе шарҳ ёфтааст ва дар истилоҳ санъатест, ки дар ташаккули он калимае ба ҷои калимаи дигар истифода мешавад [10, с. 309; 5, с. 58] ва матлаби эҷодкор ба ин тавассут ифода меёбаду шакл мегирад.

Меъёри ташаккули истиора он аст, ки калимаи ба ориятгирифташуда бояд аз ҷиҳати маънӣ бо калимаи ивазгардидаи худ аз ягон ҷиҳат иртиботе дошта бошад. Дар забон калимаҳо барои ифодаи маънӣ ва мафҳуми муайян истифода мешаванд. Агар лафзе дар ғайри маънии асли истифода шавад, истиора номида мешавад [1, с. 524]. Масеҳои Понипатӣ истиораро бештар барои нишон додани чеҳраи зебои образи марказии достонаш-Сито ба кор бурдааст. Масалан, шоир лаҳзаи оббозии Ситоро нақл карда, бе зикри номи вай “моҳ”-ро овардааст, ки истиора мебошад. Зеро он аз нигоҳи маънавий байни соҳибистиора ва истиорашаванда иртиботи қавӣ пайдо кардааст:

Қавӣ шуд қавли аҳли Ҳинд моно,
Ки моҳ омад бурун бешак зи дарё [9, с. 81].

Аз мазмуни байт пай бурдан осон аст, ки зебоии Сито тамоми хиттаи Ҳиндустонро фаро гирифтааст ва шоҳиди лаҳзаи зикршуда, онро дигарбора тасдиқ кардааст. Дар намунаи зерин шоир ду истиораро пай ҳам оварда, онҳоро бо калимаҳои мувофиқа мушаххас намудааст:

Ба саҳро ёфт он хуршед бо моҳ,
Зи нилуфар лаболаб ҳавз дар роҳ [9, с. 99].

Вожаи “хуршед” истиора аз Ром ва вожаи “моҳ” истиора аз Сито шудааст, ки ончунонки зикр гардид, аз образҳои марказии дoston маҳсуб меёбанд. Ин ҷо лаҳзаи сайру гашти онҳо манзур шудааст. Дар байти зайл низ Сито мавриди тасвири истиоравист, ки бо “моҳ” ифода ёфтааст:

Ба кин бархост аз ҷо деви ҷонкоҳ,
Ки муҳлат додам, эй моҳ шаш моҳ [9, с. 192].

Ин ҷо “моҳ”-и дигар низ зикр шудааст, ки нисбат ба “моҳ”-и аввал таҷнис мебошад. Агар дар мадди аввал он симои зебои маъшуқаро таҷассум кунад, пас он ченаки вақт аст, ки маъмул асту ҳочат ба ташреҳ надорад. Тавре ки аён мегардад, шоир дар корбурди истиора низ бо масъулияти том муносибат карда, андешаояшро хубу гувору ифода намуда, чеҳраҳои марказии асарашро бо тамоми назокату зебоияшон ба ҷилва овардааст. Гузашта аз ин, соҳибсухан муносибати маънавии миёни соҳибистиора ва истиорашавандаро ба вачҳи хубу ҳунармандона таъмин намудааст, ки аз вижагиҳои истиоразҷодкунии вай маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. Афсаҳов А. Истиора / Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, 1988. – 544 с.
2. Афсаҳов А. Ташибеҳ / Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик. – Душанбе, – 2004. – 518 с.
3. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. – Душанбе: «Маориф», 1987. – 320 с.
4. Ватвот Рашидаддин. Ҳадоиқу-с-сеҳр фи дақиқу-и-шеър / Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Аббос Иқболи Оштиёнӣ. – Теҳрон: «Матбааи Маҷлис», 1362. – 258 с.
5. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе: «Маориф», 1992. – 304 с.
6. Кошифӣ Ҳусайн. Бадоғъ-ул-афкор / Ҳозиркунандаи ҷоп Урватуллои Тоир ва Азиз Ҳафизов. – Душанбе: «Ҳумо», 2006. – 232 с.
7. Мунтахаби “Тарҷумон-ул-балоға” ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр” / Дар таҳияи Худой Шарифов. – Душанбе: «Дониш», 1987. – 144 с.
8. Муслмонқулов Р. Фурӯғи шеъри ҷонпарвар. – Душанбе, «Ирфон», 1985. – 224 с.
9. Понипатӣ Мулло Саъдуллоҳи Масеҳо. Ромояни манзуми Масеҳо. – Лаҳна: «Нувел Кишури», 1899. – 329 с.
10. Розӣ Шамси Қайс. Ал-муъҷам / Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров. – Душанбе: «Адиб», 1991. – 464 с.

11. Сатторзода А. Такмилаи бадеи форсии тоҷикӣ. – Душанбе: «Адиб», 2011. – 380 с.
12. Ҳусайнӣ Атоуллоҳ, Бадоғъ-ус-саногъ / Ҳозирқунандаи чоп Р. Мукулмонқулов. – Душанбе: «Ирфон», 1974. – 205 с.
13. Чалисова Н.Ю. Рашид ад-дин Ватват и его трактат «Сады волшебства в тонкостях поэзии» // Ватват Рашид ад-Дин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хада'ик ас-сихр фи дака'ик аш-ши'р) / Пер. с персид., исслед. и коммент. Н.Ю.Чалисовой. - М: «Наука», 1985. – С.9-82.
14. Шамсиддин Муҳаммад. Алмуъҷам фи маъойири ашъорил Аҷам / Ба тасҳеҳи аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи муҷаддади Мударрисии Разаӣ ва тасҳеҳи муҷаддади дуктур Сирусӣ Шамисо. – Техрон: «Наири Илм», 1388. – 640 с.
15. Шарифов Х. Калом бадеъ. – Душанбе: «Маориф», 1991. – 160 с.
16. Шафеи Кадканӣ. Суварӣ хаёл дар шеърӣ форсӣ. – Техрон, 1385. – 732 с.

МАВҶЕИ САНЪАТҲОИ ТАШБЕҲ ВА ИСТИОРА ДАР ДОСТОНИ «РОМ ВА СИТО»

Таҳлили андешаҳои адабиётшиносӣ вобаста ба мавҷеи санъатҳои ташбеҳ ва истиора дар достонҳои хусусан, достони «Ром ва Сито» дар замиони муосир ба рушди ҷаҳонбинии илмӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, ба густариш ёфтани тафакқури пажӯҳишгарон таъсири мусбат мерасонад. Дар осори бадеӣ ба хусус осори манзум вучуди санъатҳои бадеӣ аз хусусиятҳои муҳимму асосӣ ба ҳисоб меравад. Истифода аз санъатҳои бадеӣ барои нишон додани хунари адиб ва ба зехни хонандаи он гузоштани таъсир воситаи калидӣ буда, дар барҷаста сохтани симоҳо ва қаҳрамонони асар нақши муҳим доранд. Муаллиф дар мақола бо исрор қайд мекунад, ки адибони гузашта дар асрҳои миёна дар каломии хунарии худ ҳар ду навъи санъатҳои бадеӣ: ҳам орояҳои лафзӣ ва ҳам маънавию истифодаи карда, маҳорати офаринандагии ҳешро аз ҳар ҷиҳат намоён намуда, бадеияти осорашонро таъмин сохтаанд. Аз ҷумлаи адибоне, ки бо истифода аз санъатҳои бадеӣ достони «Ром ва Сито»-и худро офаридааст ва дар зимни он маҳорати хунари шоирӣ ҳешро намоён сохтааст, Масеҳи Понипати мебошад. Мутолиаи ва таҳқиқи достони мазкур нишон медиҳад, ки шоир дар эҷоди ин асари худ аз аксари санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла, санъатҳои зайли маънаӣ, мисли ташбеҳ, истиора, талмех, тавсиф, саволу ҷавоб, нидо, киноя, муболиға ва ирсолӣ масал истифода кардааст. Хулоса, дар мақола аз истифодаи бомавҷеи санъатҳои ташбеҳ ва истиора сухан рафта, муаллиф роҳҳои дуруст истифода кардани онҳоро дар адабиёти имрӯз дар таърих ба сарчашмаҳои асримиёнагӣ нишон додааст.

Вожаҳои калидӣ: достон, «Ром ва Сито», санъатҳои бадеӣ, санъатҳои маънаӣ, ташбеҳ, истиора, ташбеҳи равшан, ташбеҳи пӯшида, талмех, тавсиф, саволу ҷавоб, нидо, киноя, муболиға.

МЕСТО ИСКУССТВ АЛЛЕГОРИИ И МЕТАФОРЫ В ПОВЕСТИ «РАМ И СИТА»

Анализ идей литературоведения, связанных с положением аллегории и метафоры в повестях, особенно в повести «Рам и Сита», в настоящее время дает благоприятную основу для развития научного мировоззрения и положительно влияет на расширение кругозора исследователей. В художественных произведениях, особенно в произведениях поэзии, наличие художественных приемов считается одним из важнейших и основных признаков. Использование художественных искусств является ключевым средством для демонстрации мастерства писателя и воздействия на сознание читателя, которые играют важную роль в выделении образов и героев произведения. В статье автор с уверенностью отмечает, что писатели прошлого в Средние века использовали в своем художественном слове оба вида художественного искусства: как вербальные, так и духовные формы, всячески демонстрировали свое творческое мастерство, обеспечивали художественность своих произведений. Одним из писателей, создавших свою повесть «Рам и Сита» с помощью художественного искусства и продемонстрировавший в нем свое поэтическое мастерство, является Масеҳи Понипати. Изучение и исследование этой повести показывает, что поэт использовал большинство художественных искусств при написании этого произведения, в том числе следующие духовные искусства, такие как аллегория, метафора, указание, описание, вопрос и ответ, восклицание, сарказм, преувеличение и пословицы. В заключении в статье говорится об уместном использовании аллегории и метафоры, где автор показывает правильные способы их использования в современной литературе на основе средневековых источников.

Ключевые слова: повесть, «Рам и Сита», художественное искусство, духовные искусства, аллегория, метафора, явная аллегория, скрытая аллегория, указание, описание, вопрос и ответ, восклицание, ирония, преувеличение.

THE PLACE OF ARTS OF THE ALLEGORY AND METAPHOR IN THE STORY OF "RAM AND SITA"

Analysis of the ideas of literary criticism connected with the provision of an allegory and metaphor in stories, especially in the story "Ram and Sita", gives a favorable basis for development of scientific outlook now and positively influences expansion of an outlook of researchers. In works of art, especially in works of poetry, existence of artistic touches is considered one of the major and main signs. Use of art arts is key means for demonstration of skill of the

writer and impact on consciousness of the reader which play an important role in allocation of images and heroes of the work. In article the author with confidence notes that writers of the past in the Middle Ages used both types of art art in the art word: both verbal, and spiritual forms, in every possible way showed the creative skill, provided artistry of the works. One of the writers who created the story "Ram and Sita" by means of art and take part in a demonstrating and showing in him the poetic skill, is Maseha Ponipati. Studying and a research of this story shows that the poet used the majority of art arts when writing this work, including the following spiritual arts, such as allegory, metaphor, instruction, description, question and answer, exclamation, sarcasm, exaggeration and proverbs. In the conclusion in article it is told about appropriate use of an allegory and metaphor where the author shows the correct ways of their use in modern literature on the basis of medieval sources.

Keywords: the story, "Ram and Sita", art art, spiritual arts, an allegory, a metaphor, an obvious allegory, the hidden allegory, the instruction, the description, a question and the answer, exclamation, irony, exaggeration.

Дар бораи муаллиф

Манонзода Абубакр Манон
Унвончӯ
Институти забон ва адабиёти ба номи
А. Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21
Тел.: (+992) 918 84 09 90
E-mail: abubak11@mail.ru

About the author

Manonzoda Abubakr Manon
Graduate
Institute of Language and Literature
named after A. Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21
Ph.: (+992) 918 84 09 90
E-mail: abubak11@mail.ru

Об авторе

Манонзода Абубакр Манон
Соискатель
Институт языка и литературы
имени А. Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 21
Тел.: (+992) 918 84 09 90
E-mail: abubak11@mail.ru

МНОГОЗНАЧНОСТЬ В ПЕРЕВОДЕ (НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКИХ ПЕРЕВОДОВ ХАФИЗА)

Одинаев Ф.Ф.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

В истории мировой литературы найдётся немного таких писателей, чья жизнь и творчество вставали бы перед изумлёнными потомками как ослепительная горная вершина, окружённая ореолом недоступности [3, с. 5]. Одним из таких является персидско-таджикский поэт Хафиз Ширази, который жил и творил в XIV веке.

Его биография очень скудна и до нас дошли только несколько фактов о его жизни. Его творчество, которое в основном состоит из газелей, хотя у него встречаются и другие формы лирической поэзии, представляет собой высшую точку развития этого жанра. Хафиз усовершенствовал газель как с точки зрения структуры, так и с точки зрения содержания, то есть многозначности или по-иному полифункциональности. В результате чего его стихи стали объектом разного рода интерпретаций, из которых основными являются мистическое и мирское.

Касательно содержательной стороны иранский учёный Насир Канани, проживающий в Германии, утверждает, что новаторство Хафиза состоит в том, что любовная газель у Хафиза служила для хвалебных целей его меценатов, то есть он добавил в газель ещё и панегирический оттенок [16, с. 187].

Необычайное влияние его стихов до сих пор ощущается не только на персоязычные, но и на другие народы. И это обуславливается его поэтическим мастерством и многозначности стихов. В его творчестве мистическое и мирское слиты воедино таким образом, что невозможно найти определённую границу между ними. Наряду с этим он виртуозно синтезировал разные духовные направления и традиции, то есть литературную традицию, доисламские предания, исламское мировоззрение и исламскую мистику, а тематика его стихотворений, как и всей персидской поэзии, очень ограничена, точнее их две: вино и любовь, одним словом опьянение.

Только в немецкоязычном мире существуют более 30-и переводов его творчества. А число подражателей и почитателей, среди которых не только представители литературных кругов, но и других сфер, свыше ста.

Хотя перевод поэзии считается одной из основных точек соприкосновения культур и оказывает значительное влияние на духовный мир народов, проблемы перевода поэзии до сих пор обсуждаются в учёных кругах. Это обусловлено тем, что из-за особой формы и стиля перевод поэзии является ещё труднее, чем других видов художественных произведений, так как поэзия среди существующих литературных жанров выделяется такими качествами как ритм, тон (мелодика), отклонение от норм и форма. Поэтому при каждой попытке перевести поэзию на другой язык переводчику необходимо иметь в виду три аспекта поэтического текста: специфическую особенность языка оригинала (грамматические своеобразия), поэтический стиль (жанр) и поэтическую неясность (многозначность). И именно эти аспекты делают «художественное слово не тождественным слову в обыденной речи» [1, с. 124]. Ни в каком другом тексте игра формы не имеет такого важного значения, нигде больше эстетическая информация не представлена такой концентрацией средств, как в поэзии [2, с. 318].

Среди вышеупомянутых аспектов проблема многозначности стоит на переднем плане. Многозначность является характерной чертой языковых знаков. Она возникает тогда, когда один и тот же языковой знак интерпретируется по-разному. Языковые знаки разной сложности могут быть многозначными: слово, выражение, словосочетание, предложение, целое высказывание и т.д. Многозначность может быть использована как речевой приём, например в поэзии, что даёт читателю или слушателю возможность по-разному истолковать поэтическое слово. Поэтому многозначные тексты и высказывания (стихи) не поддаются

адекватному переводу, так как слова и предложения в языке перевода не являются многозначными или имеют другие значения, чем в языке оригинала.

В истории персидско-таджикской литературы данный литературный приём мастерски использован Хафизом. Изменение между символами и их разновидности значения, разница между грамматическими лицами, между единственным и множественным числами, само высказывание и обращение к другу – старинный искусный приём у арабов, используется Хафизом виртуозно. Особо он использует художественное средство, которое в литературоведении называется «фантастической аргументацией». Это значит, что аргументы поэта равноправны и на уровне буквального значения и на уровне переносного. Такая игра различными значениями, конечно, влияет и на перевод. Она будет по-разному выглядеть в зависимости от того, какой уровень выберет переводчик. Наглядным примером этого могут служить два перевода Рольфа Дитриха Кайла следующего рубаи:

Эй шармзада ғунчай мастур аз ту,
Хайрону хачил наргиси махмур аз ту!
Гул бо ту баробарӣ кучо ёрад кард,
К-ӯ нур зи маҳ дораду маҳ нур аз ту [5, с. 464]!

Первый вариант:

O du, es verhüllt sich die Knospe, beschämt und bedrängt von dir,
im Schlaf der Narzisse sich Scham mit Bewunderung mengt von dir.
Die Rose, wie könnte sie jemals mit dir zu vergleichen sein:
Hat sie doch ihr Licht nur vom Monde, der seines empfängt von dir [17, с. 15]!

В данном коротком стихотворении демонстрируются все черты поэтического искусства Хафиза. Это касается и формы, которая имеет типичную схему рифмовки: **аа, ва**. Что касается содержания, то если заменить слово „Knospe“ на „Verborgenheit“ (укромность) или „Keuschheit“ (скромность), и при этом оставить остальные как есть, то в итоге смысл стихотворения будет мирским (светским):

O du, das Verborgene verhüllt sich, mit Scham geschlagen von dir,
Das Auge senkt sich wie schlafend in Scham und Bewunderung von dir,
Die irdische Schönheit, wie könnte sie dir zu vergleichen sein!
Sie leuchtet von himmlischer nur, die himmlische leuchtet von dir [17, с. 15]!

Одним из главных элементов стиха, его поэтической сущностью является образность, образное изображение. Поэтому для верного постижения поэтики стиха, цели и замысла поэта необходимо проникнуть в сущность поэтической образности, ибо постижение поэтической образности служит ключом для определения культурного уровня, профессионального мастерства, художественно-эстетической позиции художника. С другой стороны, для всестороннего исследования определённого поэтического изображения необходимо обратиться к истокам его возникновения и развития, без чего невозможно постичь природу этого явления [4, с. 5].

Таким образом, как утверждал таджикский учёный Шокир Мухтор, переводчики Хафиза должны решить две больших задачи. Во-первых, «расшифровать» замысел стихотворения, т.е. верно прочесть его символы и найти их адекватное выражение, во-вторых, передать их музыкальность и напевность [6, с. 152-153]. Такого же мнения и немецкий востоковед Иоганн Кристоф Бюргель, который перевёл несколько газелей Хафиза на немецкий язык, и посвятил ряд научных работ Хафизу: «Трудность перевода восточной поэзии, особенно поэзии Хафиза может оценить только тот, кто сам перевёл. И это касается не только перевода текста полного намёками на понятный немецкий язык. Перевод должен ещё «звучать», он должен выразить самое трудное, то есть «тон», который у Хафиза то ироничный, то серьёзный, то вакхический, и то мистический» [8, с. 29].

Для примера мы выбрали два двустишия, в первом адресат «дӯст», а во втором «ёр» – другое понятие указанной литературной фигуры и переводы Гаммера, Рюккерта, Ризо Хусайна Насаба и Воллебена. Такой выбор обоснован тем, что Гаммер является первым переводчиком, который перевёл весь диван Хафиза, и именно этот перевод стал причиной

популяризации Хафиза в Европе. Рюккерт является одним из тех, чей перевод, по мнению учёных является самым корректным среди всех существующих переводов творчества Хафиза на немецкий язык. Перевод Насаба, как он утверждает в предисловии своего издания, «аутентичен» оригиналу. И перевод Воллебена, который является единственным филологическим переводом:

(1)

Он пайки номвар, ки расид аз диёри дӯст,
Овард ҳирзи чон зи хати мушкбори дӯст [5, с. 86].

Перевод Гаммера:

Der Bote, der angekommen ist
Vom fernen Land der **Freundin**,
Hat Seelenmittel mitgebracht
Vom Moschushein der **Freundin** [13, с. 56].

Перевод Рюккерта:

Der Bote mit dem Briefe, der kommt vom Gau des **Freundes**,
Bringt ein Herzamulett mir voll Moschustau des **Freundes**[10, с.].

Перевод Насаба:

Jener berühmte Bote, der kam aus der Gegend des **Freundes**,
schenkte mir neues Leben mit der duftenden Schrift des **Freundes** [11, с. 120].

Перевод Воллебена:

Dieser hehre Bote, der ankam vom Land des **Freundes**,
und als Seelen-Amulett brachte ein Moschus-Schrift vom **Freund** [12, с. 122].

(2)

Дар дайри муғонг омад ёрам қадаҳе дар даст,
Маст аз маю майхорон аз наргиси масташ маст [5, с. 67].

Перевод Гаммера:

Ins Kloster kam mein **Freund**, das volle Glas in Händen,
Von Wein, die Anderen seinen Augen trunken [13, с. 73].

Перевод Рюккерта:

Zur Schenke kam der **Freund**, mit Spende vom Geschick,
Berauscht von Wein, und wir berauscht von seinem Blick [10, с.].

Перевод Насаба:

Zur Schenke kam meine **Geliebte**,
ein Glas in der Hand: sie war trunken
vom Wein – und die Weintrinker macht'
ihr trunkenes Auge berauscht [11, с. 41].

Перевод Воллебена:

Ins Magier-Kloster kam mein **Freund**, den Becher in der Hand, (er selbst) weintrunken
und die Weintrinker trunken von seinem trunkenen Auge [12, с. 80].

В первом примере только Гаммер перевёл адресат как «**Freundin**» - «подруга» или «**возлюбленная**», в остальных переводах он выражен как «**Freund**» - «подруга» или «**возлюбленный**». А во втором примере адресат у Гаммера выражен мужским родом «**Freund**» как у Рюккерта и Воллебена. У Насаба же – наоборот, адресат выражен женским родом «**Geliebte**» - синонимом «**Freundin**». В этом плане интересно важное примечание Гаммера об отсутствии категории рода в персидском и обоснование, касающийся выражения

адресата мужским родом, так как невозможно выразить в переводе адресата с бородой женским родом.

Считая незначительным примечание Гаммера, выдающийся учёный Аннемари Шиммель утверждает, что если задуматься о многочисленных интерпретациях позднего времени, то в них в лице адресате подразумевалось существо женского рода. Не надо забывать и о том, что взгляд на «безбородого», так называли заслуживающих восторга красивых юношей, часто является чисто религиозным мотивом [10, с. 17-18]. Исходя из примечания Гаммера здесь нужно отметить, что одним из основных различий персидского и немецкого языков является отсутствие грамматической категории рода в персидском. Так, например, личное местоимение третьего лица единственного числа “ū” может соответствовать немецким «er» (он) и «sie» (она), то есть оно может быть и женского, и мужского рода. Это касается и имён существительных, в нашем случае адресатов «дўст» и «ёр».

В газелях Хафиза анакреонтик, чувственность, панегирик и мистика постоянно смешиваются, например многозначное слово «дўст» в сфере анакреонтики является молодым кравчим, в сфере чувственности возлюбленной, в сфере панегирика правительским покровителем и в сфере мистики божеством [8, с. 11]. Данное слово является стилистической фигурой, под чей символической маской могут спрятаться разные лица и к нему можно присоединить ещё несколько других понятий, как «ёр», «нигор», «дилдор», «чонон», «бут», «санам», «маъшук», которые в немецком в зависимости от контекста могут выражаться как "Freund(in)", "Abgott", "Idol", "Seelchen", "Götzenbild", "Liebchen", "Schatz", "Gefährte(in)", "Mitgenießer(in)", "die/der Geliebte" и т.д [7, с. 43]. Именно из-за этой черты поэзии Хафиза немецкий учёный Ганс Генрих Шедер утверждал, что Хафиза невозможно переводить и обосновал своё мнение тем, что его стихи являются фантазмагорией с быстро меняющимися образами и смыслами, тонкая, лёгкая и глубокая игра смыслами, одновременно жизнерадостная и щемящая душу, но так связанная языком и стилем, что каждое воспроизведение на другом языке по сравнению с оригиналом должно казаться бестактным [17, с. 177]. Но как показывает практика, на немецкий язык творчество Хафиза было многократно переведено, и до сих пор переводится. А для выражения всех смысловых граней «дўст» или «ёр» в немецком языке, то есть чтобы выразить в переводе многозначность данных выражений, соответствующий денотат был уже использован у Гёте. В предпоследнем куплете стихотворения «Хиджра» Гёте использовал словосочетание «пардаи рухи ёр»:

Wenn den **Schleier Liebchen** lüftet,
Schüttelnd Ambralocken düftet [14, с. 246]...

Он заимствовал его у Хафиза, точнее из следующего двустишия:

Соқӣ, биё, ки ёр зи рух парда баргирифт,
Кори чароғи хилватиён зи сар гирифт [5, с. 104].

Эти строки в переводе Гаммера звучат так:

Komm, o Schenke, denn die **Freundin**
Hat gelüftet ihren Schleier,
Und die Lampe der Geliebten
Hat ein neuer Glanz ergriffen [13, 120].

Гаммер перевёл слово «ёр» как «**Freundin**», а Гёте использовал «**Liebchen**». Вариант Гёте не только выражает оба рода [14, с. 251], но и все возможные смысловые оттенки оригинала, потому что в немецком языке уменьшительно-ласкательный суффикс «-chen» относится среднему роду и такой способ можно использовать и в других стихотворениях, где встречается слово «дўст» или другие выражения, его синонимы.

Таким образом, исходя из вышесказанного можно сделать вывод, что первым делом переводчику для «понимания поэта» наряду с владением языком нужно «идти в его край света» и чтобы «узнать слов секреты» «искать в их краях ответы». Другими словами, для

того, чтобы правильно передать многозначность, переводчик, перед тем как переводить, должен для полного понимания выявить все возможные значения слов текста оригинала.

Такой анализ даст переводчику возможность выявить скрытую информацию, ключевые слова, и конечно правильно истолковать переносные значения. Хотя по утверждению Бьюргеля, при переводе с персидского (также с других языков исламского мира) на какой-нибудь европейский язык нужно относиться экспликативно, чем с языков одного и того же культурного круга. Намёки, содержащиеся в тексте и понятные восточному читателю, необходимо эксплицировать, но это не всегда удаётся. Примечания тоже неизбежны. Экспликация впрочем является не адаптацией хорошо знакомых представлений [9, с. 29].

Литература

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. – СПб.: фил. фак. СПбГУ; М.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. – М.: Советский писатель, 1980. – 255 с.
3. Гёте. Жизнь и творчество. Т. I. Половина жизни. Пер. с нем. / Предисл. и общая редакция А. Гугнина. — М.: Радуга, 1987. – 592 с.
4. Исрофилов Ш. Р. Вино в системе поэтических образов Хафиза: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 1995. – 24 с.
5. Ҳофизи Шерозӣ. Девон. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
6. Шокир Мухтор. Персидско-таджикская классическая поэзия во Франции (проблемы изучения, перевода и функционирования). – Душанбе: Деваитич, 2003. - 480 с.
7. Ali Radjai. Das profan-mystische Gahsel des Hafis in Rü ckerts Ü bersetzung und in Goethes Diwan. - Wü rzburg. Ergon Verlag, 1998, 362 S.
8. Bü rgel, J. Ch.: Drei Hafis-Studien - Goethe und Hafis. Verstand und Liebe bei Hafis. Zwö lf Ghaselen. ü bertragen und interpretiert von Johann Christoph Bü rgel-
9. Bü rgel, J. Ch.: Hafis; Gedichte aus dem Diwan; Ausgewä hlte Gedichte, Stuttgart 1988.
10. Friedrich Rü ckert. Ghaselen aus dem Diwan Muhammad Schams ad-Din Hafis. Persisch von Abulqasem o. Schamsi kalligrafierte Gedichte aus dem 14. Jahrhundert mit deutscher Ü bertragung von Friedrich Rü ckert, herausgegeben von Jalal Rostami Gooran. –Bonn: Goethe und Hafis Verlag. 2008, 224 S.
11. Hafez - Diwan der Ghaselen. Aus dem Persischen ins Deutsche neu ü bersetzt v. Reza Hosseini-Nassab und Christiane Tagunoff. 2 Bd.: Erstes Buch: 1. bis 243. Ghasele, Zweites Buch: 244. bis 459.
12. Joachim Wohlleben. Die Ghaselen des Hafiz: Neu in deutsche Prosa ü bersetzt, mit Einleitung und Lesehilfen. Kö nigshausen & Neumann, 2004, 609 S.
13. Joseph Freiherr von Hammer-Purgstahl. Der Divan von Mohammad Shemsed-din Hafis. 2 Bände. Stuttgart/Tü bingen: in der J.G. Cotta'schen Buchhandlung 1812/13.
14. Mahmood Falaki. Goethe und Hafis. Verstehen und Missverstehen in der Wechselbeziehung deutscher und persischer Kultur. –Berlin, Verlag Hans Schiler, 2013, 427 S.
15. Nasser Kanani. Hafis – der grö sste Lyriker persischer Sprache. –Wü rzburg: Kö nigshausen und Neumann Verlag, 2019, 280 S.
16. Rolf-Dietrich Keil, Hafis. Gedichte aus dem Diwan, introduction, commentary, and tr., Düsseldorf and Cologne, 1957.
17. Schaefer, H. H.: Goethes Erlebnis des Ostens; Leipzig 1938.

ИҶОМ ДАР ТАРҶУМА (ДАР МИСОЛИ ТАРҶУМАҶОИ ОЛМОНИИ ҲОФИЗ)

Ҳофизи Шерозӣ яке аз бузургтарин шоирони форсу тоҷик мебошад, ки жанри ғазалро ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати мазмун ба авҷи такомул расондааст. Яке аз усулҳои услубие, ки ӯ моҳирона дар шеърӣ худ истифода бурдааст, иҷом мебошад ва ин омил на танҳо шарҳу тавзеҳи гуногун, балки мушкилии тарҷума ба дигар забонҳо гаштааст. Дар мақолаи ҷавоб муаллиф кӯшидааст, ки дар мисоли тарҷумаи вожаҳои “дӯст” ва “ёр”-ро, ки муҳотаби асосии ашъори Ҳофиз ба шумор мераванд, бо истифода аз чор тарҷумаи олмонию ду байти Ҳофиз мушкилии тарҷумаи иҷомро муайян сохта, ҳамзамон роҳи бартараф кардани онро пайдо кунад.

Калидвожаҳо: Ҳофиз, шеър, иҷом, тарҷума, шарҳу тавзеҳ, забони олмонӣ.

МНОГОЗНАЧНОСТЬ В ПЕРЕВОДЕ (НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКИХ ПЕРЕВОДОВ ХАФИЗА)

Хафиз Ширази является одним из величайших персидско-таджикских поэтов, кто усовершенствовал жанр газели и в плане формы, и в плане содержания. Одним из стилистических приёмов, который он виртуозно использовал в своей поэзии, является многозначность, что стала причиной не только разных интерпретаций, но и проблемой перевода на другие языки. В данной статье автор постарался на примере главного адресата стихов

Хафиза, то есть “дӯст” и “ёр”, используя четыре немецкие перевода двух двустиший Хафиза, определить трудности перевода многозначных слов и найти пути их решения.

Ключевые слова: Хафиз, стихотворение, многозначность, перевод, интерпретация, немецкий язык.

AMBIQUITIES IN TRANSLATION (ON THE EXAMPLE OF THE GERMAN TRANSLATIONS OF HAFIZ)

Hafiz Shirazi is one of the greatest Persian-Tajik poets who perfected the ghazal genre both in form and content. One of the stylistic devices which he masterfully used in his poetry was ambiguity, which caused not only different interpretations but also problems of translation into other languages. In this article the author has tried to translate Hafiz's main addressee of verses, that is "дӯст" and "ёр", using four German translations of two couplets of Hafiz to identify the difficulties of translation of ambiguous words and find ways to solve them.

Keywords: Hafiz, poem, ambiguity, translation, interpretation, German language.

Дар бораи муаллиф

Одинаев Фазлиддин Фазлиддинович

Муаллими калони кафедраи забони олмонӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992) 934 14 96 97

E-mail: joff_85@mail.ru

About the author

Odinaev Fazliddin Fazliddinovich

Senior teacher of the German language department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121

Ph.: (+992) 934 14 96 97

E-mail: joff_85@mail.ru

Об авторе

Одинаев Фазлиддин Фазлиддинович

Старший преподаватель кафедры немецкого языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121

Тел.: (+992) 934 14 96 97

E-mail: joff_85@mail.ru

НАҚШИ БАРАНДА (ЖУРНАЛИСТ) ДАР РАНГОРАНГИИ БАРНОМАҲОИ СОҲАВИИ ТЕЛЕВИЗИОН

Муъминҷонов З., Воҳидӣ Р.

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати

Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва рушди кайҳонии шабакаи Интернет ба воситаҳои ахбори омма зарур аст, ки маводи касбиёна ба мушариёни хеш пешниҳод намоянд, то ки онҳоро аз даст надиханд. Дар байни воситаҳои ахбори омма телевизион барои аксарият дастрастарин ба шумор меравад. “Телевизион зина ба зина мавқеи худро дар байни воситаҳои ахбори омма ёфта, ба яке аз воситаҳои ахбори оммаи асосии ҷумҳурӣ табдил ёфтааст. Имрӯз дарёфти хонадоне, ки барномаҳои телевизиониро тамошо намекарда бошад душвор аст. Ин воситаи ахбори омма оинаи ҳаёти ҳақиқии ҷамарӯзаи ҷомеа гашта, ба афкори умум ва ҷаҳонбинии мардум таъсири амиқ мерасонад” [4, с. 43]. Шароити имрӯза талаб мекунад, ки барномаҳои телевизионӣ бо касбияту рангоранг таҳия шаванд. Дар ин ҷода нақши журналист-баранда хеле муҳим мебошад, зеро ки барномаи телевизионӣ тариқи баранда ба бинандагон пешниҳод карда мешаванд. Мақолаи илмӣ мазкур ба ҳамин мавзӯи муҳим бахшида шуда “Нақши баранда дар рангорангии барномаҳои соҳавии телевизион” унвон гирифтааст.

Дар барномаҳои телевизионӣ нутқ ва ифоданокии сухан яке аз заруратҳои асосии барномаҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, бояд дар барномаҳо мавқеи ифоданокии сухан, нутқи бурро ва шевоии сухангӯ тарҳрезӣ гардад. Саволе ба миён меояд, ки барандаи барномаҳои телевизион кӣ буда метавонад? Андешаҳо дар ин бобат гуногунанд. Аксаран аз таҷрибаи шабакаҳои телевизионии Тоҷикистон ба мушоҳида мерасад, ки ба вазифаи барандагии барномаҳои телевизионӣ ҷавондухтарони чеҳраи зебодошта новобаста аз он ки маълумоти олии журналистӣ доранд ба қор даъват карда мешаванд. Албатта чеҳраи зебо диққати тамошобинро тез ба худ ҷалб мекунад. Аммо дорандагони чеҳраи зебо босавод, ихтисосманди касби журналисти телевизион набошанд, маҳбубият пайдо кардани онҳо дар байни тамошобинон ғайриимкон аст. Зеро бинандагон аввал ба чеҳраи зебо менигаранду баъд ба мазмуну мундариҷа ва мантиқи суханронии ӯ. Суханронии бемазмуну бе мантиқ чеҳраи зеборо ҳимоя карда наметавонад. Баракс суханронии пурмазмун ҳамагуна чеҳраро барои тамошобин гарм мегардонад.

Ҳолати ба барандагии барномаҳо ҷалб кардани мутахассисони соҳаҳои гуногун вобаста ба соҳаи муайян низ дида мешавад. Дар ин ҳолат мутахассиси як соҳаи муайян будани баранда боиси ба таври бояду шояд таҳлил шудани мавзӯи барнома хоҳад шуд. Аммо мутахассиси як соҳаи муайян аз махсусиятҳои фаъолияти ихтисосии журналистӣ беҳаб асту ҳеҷ гоҳ ба журналист баробар шуда наметавонад. Дар натиҷа барнома яқранг гардида, рангоранг нахоҳад шуд. Аз таҷрибаи шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои хориҷӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки беҳтар мебуд, ки барандагии барномаҳо ба зиммаи журналистоне, ки ин барномаро таҳия мекунанд гузошта шаванд. Зеро журналисте, ки маълумоти олии ихтисосӣ дорад ва сценарияи барномаро навиштааст, аз барномаҳои иттилоотӣ сар карда то барномаҳои таҳлилии публитсистикаи бадеиро метавонад бе қоғазу телесуфлёр барандагӣ кунад. Журналист пеш аз навиштани сценария мавзӯ ва қаҳрамони барномаро меомӯзад ва ин имкон медиҳад, ки ӯ ҳангоми барандагӣ қардан озодона ва табиӣ суханронӣ намояд. Аз ин рӯ дар ин мақола баранда гуфта мешавад аз ҳама журналист дар назар аст. Таъкид намудан зарур аст, ки дар ҳақиқат, нутқи баранда дар рангорангии барномаҳои телевизион нақши меҳвариро мебозад. Агар мо ба барномаҳои журналистони шабакаҳои телевизионии ҷумҳуриамон назар афканем, дарҳол дарк ва эҳсос менамоем, ки онҳо ба камбуди роҳ медиҳанд. Ин ҳатогиҳо аз он сар мезананд, ки баранда таваҷҷуҳи зиёд ба матн ва ифодаи сухан намекунад. Агар матнҳо бо диққат омӯхта шаванд, тарзи хониши онҳо, рангорангии ифодаро пайдо мекунанд. Аммо бепарвой ба онҳо имкон намедиҳад, ки ин паҳлуи қорро хуб ба анҷом расонанд, обрӯ ва нуфузи худро ҳамчун баранда ва ё ровӣ баланд бардоранд. Онҳо ба мазмуну матн диққат намедиҳанд, ки сухан дар бораи чӣ меравад? Рӯякӣ

як маротиба аз назар мегузaronанду дархол ба эфир мебароянд, ки дар натиҷа барнома бо сифати паст ба тамошобин пешниҳод мегардад. Аз ин сабаб, ҳатто барномаҳои иттилоотиро, ки аз рӯйдодҳои муҳими ватаниву хориҷӣ омода карда мешаванду аз барномаҳои асосии телевизион ба ҳисоб мераванд бинандагон тамошо намекунанд.

Ин камбудии чиддӣ баъзе аз журналист-барандагони шабакаҳои телевизионии ҷумҳуриявӣ ватанӣ барҳақ аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизионҳои “Варзиш”, “Синамо” ва Академияи воситаҳои ахбори омма чунин таъкид карда шуданд: “Бе омодагии пешакӣ барои таҳияи намоиш нишастани журналистон масъалаи аз ҳама асосӣ мебошад. Ин масъала низ борҳо гуфта шуда буд, вале ҳоло низ мебинем, ки як нафар имрӯз барномаи кишоварзӣ, фардо барномаи мусиқӣ, рӯзи дигар аз иқтисодиёти ҷаҳон ва бухрони молиявӣ суҳбат мекунад” [14].

Агар ба барномаҳои шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои пешрафтаи хориҷӣ нигарем, он аз ҳама ҷиҳат диққатҷалбкунанда аст ва дар бинанда хоҳиши то ба охир тамошо кардан пайдо мегардад. Зеро ки ҷобачогузории мутобиқати навору матн ва тарзи суҳанронӣ ба мавқеъ буда, хушкӯ ҳолӣ нест.

Аз омӯзишу таҳлилҳои фаъолияти кории актёр дар театр ва баранда (журналист) дар телевизион ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин ду фаъолият бо ҳам наздикӣ доранд. Зеро баранда барои суҳанаш ҷолиб ва диққатҷалбкунанда баромадан мисли актёр бояд мувофиқ ба мазмуни матн онро санъаткорона талаффуз намояд ва ҳатто нигоҳаш суҳанашро пурра намояд. Бойси афсус аст, ки ингуна барандаҳо дар шабакаҳои телевизионии Тоҷикистон ангуштшуморанд. Аксаран барандаҳои телевизион бепарвоёна бо хости диди худ, ба таври умумӣ барандагӣ мекунанд, ки ин аз касбият дур будани онҳоро нишон медиҳад.

Ба хулоса омадан мумкин аст, ки барандагӣ дар барномаҳои телевизионӣ як шохайи санъати гуфтугӯӣ ба шумор меравад, зеро ба санъати актёрӣ шабоҳат дорад. Дар санъати актёрӣ ва дар хониши бадеии театри, мавқеъи асосиро суҳан ва ифодаи он дар бар мегирад. Дар барномаҳои телевизион ҳам чунин аст. Бояд вазифаи аввалиндараҷаи баранда мувофиқ ба мавзӯи рӯйдод санъаткорона расонидани иттилоӣ рӯйдодӣ бавуқӯъомада ба тамошобин мебошад. Иттилооти аз рӯи қоғаз ва ё аз телесуфлёр бепарвоёна, маънии онро нафаҳмида якранг хондашуда таъсир надорад. Зеро фикру андешаи баранда ба матни дар қоғазбуда ва ё телесуфлёр равона мегардад. Аз ин рӯ, чунин барномаҳои телевизионӣ таваччуҳи тамошобинро аз худ дур мекунанд.

Иттилоот дар барномаҳои хабарӣ ба намудҳо тақсим мешавад, ки онро вобаста ба мавзӯ муайян кардан мумкин аст. Пеш аз ҳама забони хабар расмӣ бояд бошад. Истифодаи духӯрагӣ ва бадеият дар матн қатъиян манъ аст. Калимаҳои хабар ба як маънии оммафаҳм бояд садо диҳад, то ки ба ҳама фаҳмо бошад. Вазифаи аввалиндараҷаи баранда (журналист) он аст, ки пеш аз баромадан ба эфир хабарҳоро бодиққат хонда ба маънии он сарфаҳм рафта онро аз худ намуда сипас онро кироат намояд. Инчунин баранда бо режиссёри барномаи иттилоотӣ аз рӯи сценария матни кироатмешударо коркард бояд кунад. Хабар аз рӯи мавзӯ ба намудҳои зиёди зерин тақсим мешавад:

1. Хабарӣ сиёсӣ - расмӣ;
2. Хабарӣ фарҳангӣ;
3. Хабарӣ иқтисодӣ;
4. Хабарӣ иҷтимоӣ;
5. Хабарӣ ҷиноӣ;

6. Хабарӣ варзишӣ ва ғайраҳо. Яъне ҳар як хабар вобаста ба мавзӯяш бояд кироат карда шавад. Яъне ин хабарҳо тарзу хусусияти хониши худро доранд ва бояд ба он этибори чиддӣ дод. Зеро хондани матни хабарӣ сиёсӣ дигар асту фарҳангӣ дигар. Дар хондани матнҳои фармону қарорҳои ҳукумати ва дигар хабарҳои муҳим, ки оҳанги хоса ва суръати оромонаи нутқро талаб мекунад, бояд хушбаён бароянд. Хондани хабарҳоро фарқ карда тавонад. Дар қадом ҳолат, беист хондани ҷумла ба пасту баланд шудани овоз аҳамият диҳад. Дар вақти кироати хабарҳои сиёсӣ аз ровӣ талаб карда мешавад, ки ифоданок бе ғалат матнро кироат намояд, задаҳои мантиқии онро дар ҷойи муайяншуда гузорад ва ба ист (пауза) вергул, хитоб ва савол риоя намояд. Афлотун мегӯяд: «Гуфтор бояд мавҷудияти зинда бошад». Аммо гуфторҳои барандагони мо зинда нестанд, хушкӯ садо медиҳанду

бетаъсиранд. Аз ин сабаб барномаҳои иттилоотии шабакаҳои телевизионии Тоҷикистонро мардум кам тамошо мекунанд. Дар ҳақиқат тамошобинони телевизион, баъди тамошои барномаи фарҳангӣ ва ё филми бадеӣ агар барномаи иттилоотӣ оғоз гардад телевизионро хомӯш мекунанд ва ё ба дигар шабака мегардонанд. Сабаб чист? Сабаб яқтост. Яқранг ва бетаъсир будани барномаҳои иттилоотӣ. Ҳар шаб шоҳиди он мегардеи, ки ровиён матнҳои хабарро ҳазм ва ё аз бар накарда баромад мекунанд. Дар матн, ки ҳодисаи рӯйдода дарҷ гардидааст, тавачҷуҳи зиёдро аз баранда талаб менамояд. Ба баранда лозим аст, ки матнро фикран ва ботинан аз бар намуда, самимӣ ба забони адабии гуфтугӯӣ мутобиқ намояд. Онҳо бояд дар хона ва кӯча низ бо забони адабии гуфтугӯӣ сухан гӯянд, ки дар хотирашон нақш бандад, то мушкилие сади роҳи онҳо нагардад. Забони асарҳои Садриддин Айни забони ҳоси гуфтугӯӣ аст, то ҳол хунармандон дар театр онро пос медоранд. Ин забон аз равону суфта буданаш, дар вақти мутоила низ ягон душворие намеорад. Аз ин рӯ, ровиёро лозим аст, ки бештар асарҳои Садриддин Айниро мутоила намоянд, то забонашон равону суфта гардад. Ровӣ масъулиятро набояд фаромӯш созад, пайваста ба тозагии забон бикӯшад ва ҳамарӯза барои бо нутқи тозаии адабии гуфтугӯӣ тоҷикӣ сухан гуфтанро битавонад.

Табиати телевизион пешниҳоди барномаҳоро бештар ба тариқи мустақим талаб мекунад. Чунки бинанда эҳсос намояд, ки баранда дар айни ҳол сухан карда истодааст. «Барандаи (журналисти) барномаи мустақими телевизионӣ шахсе бояд бошад, ки ботаҷриба ва касбӣ. Дар ҳолати аз кор баромадани таҷҳизоти техникӣ худро гум накарда, вобаста ба ҳолати руҳдода сухане гуфта, барномаро давом диҳад. Ва ё дар ҳолати суханро гум кардани иштирокчиёни барнома ба онҳо кумаки худро расонда, онҳоро аз ҳолати ногувор бароварда тавонад» [3, с. 130]. Инчунин барандаи барномаи мустақим соҳаеро, ки дар бораи он барнома мебарад, махсусан барномаи мустақим бояд донад. Яъне журналист-барандаи барномаҳои телевизионӣ, махсусан баранда-журналисти барномаи мустақим журналисти соҳавии телевизионӣ бояд бошад.

Унсурмаолии Кайковус дар «Қобуснома» дуруст мегӯяд: «Забонро сухан гуфтан ёд деҳ ва ҳамеша ҳамон гӯяд, ки ёд дода будӣ». Барандагони мо зинда ва самимӣ гуфтанро бояд омӯзанд ва тарзи дурусти ифодаи суханро кор фармоянд.

Барандаи радио ва телевизиони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Левитан солҳои ҷанги Бузурги Ватанӣ бо овози ширадори самимии худ диққати миллионҳо мардумонро бо калимаи «диққат, диққат» гуфтаниш ба худ ҷалб мекард. Чунки ӯ матни навишташударо аввал бо диққат мехонд, ба маънии ӯ эҳтибор дода, мақсади муаллифро ба худ муайян менамуда баъд мақсади худро мегузошт, ки бо кадом мақсад онро қироат намояд. Вақте ки мақсадҳо аниқ ва ё равшан шуданд, ҷойи исти (паузари) калима ва ё ҷумларо ба худ муайян менамуд, баъд задаҳои мантиқии онро меёфт аз бар намуда ба забони адабии гуфтугӯӣ мутобиқ менамуд, баъд ба сабт иҷозат медод. Агар матн, матни даъват кардан барои Ҷимояи Ватан бошад, онҳо мақсади даъват карданро ба хониш бояд гузорад. Аз ин сабаб бисёр барномаҳои шабакаҳои телевизионии Россияро хунармандони театр мебаранд, ки зинда ва самимӣ аст.

Рафоати Абдусалом дар китоби «Телевизион ойнаи зиндагист» чунин меорад: «30 май соли 1968 буд. Ман ва Ҳунарпешаи мардумии Тоҷикистон Маҳмудҷон Воҳидов – шахсе, ки ӯро чун санъаткори бомаҳорату нотакрор ва суханвари хушгуфтор ҳама эҳтиромаш мекарданд, бояд дар сахна барандагӣ мекардам. Маро ҳаяҷони беандозае фаро гирифта буд. Аввал ин ки дар толор бинандагони нишинос чамъ омада буданд, дигар масъулиятшиносӣ, саввум бо чунин шахси сухандон ба мисли Маҳмудҷон Воҳидов ба сахна баромадан касро ба ҳаяҷон наоварда наметавонист. Маҳмудҷон маро ором кард. «Тасаввур кунед, ки шумо дар хонаи худ, рӯ ба рӯи дӯстон сухбат доред» мегуфт бо чиддият...

Ҳамин тавр, ман қисми тантанавиро ба таври муъҷаз ба забони тоҷикиву ўзбекӣ оғоз кардам. Баъд Маҳмудҷон Воҳидов бо оҳанги самимӣ ва ифтихормандона ғазали шоири оламшумул Ҳоҷа Ҳофизи Шерозиро қироат кард:

Марҳабо, эй пайки муштоқон, бидеҳ пайғоми дӯст,
То кунам ҷон аз сари рағбат фидои номи дӯст.
Волаву шайдост доим ҳамчу булбул дар қафас,
Тӯтии табъам зи ишқи шаккару бодоми дӯст,
Гар диҳад дастам, кашам дар дида ҳамчун тӯтиё,
Хоки роҳ, к-он мушарраф гардад аз иқдоми дӯст...

Дар толор дидаҳо медурахшиданд, назарҳо гӯё ӯро боз ҳам ба сахна мехонданд, хозирон поси эҳтиром давомнок кафкӯбӣ мекарданд... Маҳорати шеърхонии ӯ дар сахна, озодона ҳарф гуфтанҳояш, оҳанги суҳангӯиву самимияти ӯ маро ба андеша водор мекард. Мехостам чизеро аз ӯ омӯзам» [1, с. 12-13].

Аз суҳанҳои Рафоати Абдусалом бар меояд, ки озодона ҳарф задан, ворид шудан ба матн, самимона гуфтан барои баранда кори асосӣ аст. Аз ин лиҳоз ҳунарманди театр ва баранда ин чизҳои оддии ровигиро аз бар намояд. Чунки ҳунарпешагон тез ба матн ворид мегарданд. Ва моҳияти матнро самимӣ кушода медиҳанд.

Донишманди маъруфи тоҷик Абӯалӣ Сино дар китоби худ чунин меорад: «Он чиро, ки бад мефаҳмем, наметавонем хуб баён кунем». Ин гуфтаҳо ба ҳунармандони театр ва барандагони телевизион ва радио низ тааллуқ дорад. Дар ҳақиқат, бояд матнро аввал хонда мазмуни ӯро сарфаҳм рафт, ки гап дар бораи чӣ меравад? Агар Шумо матнро рӯяки хонеду мазмунашро нафаҳмед, баён кардани он барои Шумо мушкилӣ меорад. Шояд он мушкилиро худатон нафаҳмед ва ё ҳис накунад. Аммо тамошобин ва ё шунаванда инро тез дарк ва эҳсос менамояд. Онҳо аз хониши шумо рӯй мегардонад. Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ мегӯяд, ровӣ бояд «Хатми калом ба чизе кунанд, ки ба ҳасби лафзу маънӣ хубу марғуб бошад, чун он охири чизест, ки ба гӯши сомеъ мерасад: Пас агар хуб бошад, лаззату латофати он дар хотири ӯ мемонад ва агар дар абёти собиқ қусуре воқеъ шуда бошад, онро бартараф мекунад, монанди таоми лазизи латиф, ки дар охири таомҳо мехӯранд». Дар ҳақиқат, агар овози баранда гуворо бошад нутқаш равону суфта ва суҳанаш самимӣ бо амалиёт садо диҳад барномаҳои телевизион рангоранг мегарданд. Тамошобин низ хоҳиши гӯш кардан ва тамошо карданро пайдо мекунад. Гуфтори барандагон чун гуфтаи Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ «монанди таоми лазизи латиф, ки дар охири таомҳо мехӯранд» ширин бошад кайфият бахшад. Барои хуб садо додани овоз ва равону суфта таллаффуз кардани калима барандагонро мебояд, ки ҳамарӯза машқҳои овоз, нафас ва нутқро ба анҷом расонанд. Албата, моҳияти ин машқҳо дар муддати кӯтоҳ ба даст намеояд. Ин ранҷ ва заҳмати зиёдро талаб мекунад. Аз заҳмат рӯҳафтода нашуда, машқҳоро идома додан лозим ва рӯз аз рӯз, зина ба зина тағйир ёфтани овоз ва инкишофи ёфтани диафрагма, ки дар он нафас ҷойгир мешавад дарк ва эҳсос хоҳед кард. Дар муддати чанд вақт нутқи шумо равону суфта мегардад. Вақти он расидааст, ки барандагон бе навиштаҷоти қоғазӣ ва телесуфлёр баромад намоянд. Вақте ки матн аз рӯи варақ хонда мешавад, фикр равона мегардад ба варақ ва суҳани самимӣ аз тахти дил садо намедиҳаду амалиётро гум мекунад. Аз ин сабаб барандагонро лозим аст мазмуни матнро аз бар намоянд бо суҳани худ баён намоянд. Агар дар вақти суҳбат бо рафиқатон эҳтибор дода бошед, дар ҳол эҳсос мекунад, ки суҳани ӯ бо кадом мақсад баён гардид ва амалиёти суҳани ӯ шуморо ба андеша ва ё ба ҷавоб гардондани он водор менамояд. Аз ин сабаб, бо суҳани худ баён намудани мақсади матн хуб аст. Чунки фикр тамоми арганикаи баданро ба қор дароварда ба самимияти гуфтор ва ба нишонрас шудани ҳадаф наздик мекунад. Аммо ин кори басо мушкил аст. Ба ин зехни тез, тафаккури васеъ лозим аст, ки шумо мувофиқи маънои матн ҷумла сохта тавонед. Сохтани ҷумла ва ифодаи фикр аз мутолиаи адабиётҳои бадеӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, шуморо лозим аст, ки бештар китоби бадеӣ мутолиа намоеду ҷаҳонбинӣ ва фонди луғавии худро васеъ гардонед. Дар акси ҳол нишони шумо ба ҳадаф намерасад.

Баранда ва ё наattoқи телевизион ба шеър низ дилбастагии беандоза дошта бошад. Шеърҳои зиёдро аз бар намуда ба тарзи хониш, вазни шеър, ифодаи суҳан ва ба оҳангу амалиёти суҳан эҳтибор доданро омӯзад. Ӯ метавонад завқи бинандаро нисбати мазмуни шеър бедор намояд. Он ровие, ки мазмуни шеърро ба дараҷаи зарурӣ дарк ва эҳсос менамояд, онро бо амалиёти суҳан ва оҳанги таъсирнок қироат намояд, ба шунаванда таъсир расонда метавонад, дилҳоро тасхир намуда дар ботини шунаванда, ҳиссиёти олий ва фикрронии ӯро нисбати мазмунаш бедор менамояд. Агар ровӣ самимӣ бо маҳорати баланди ҳунари шеърро қироат намояд, ӯ метавонад тамошобнро ба олами зебӣ, меҳру садоқат раҳнамун созад чароғи муҳаббатро фурузон гардонад. Дар олами орзу ба дилҳо тугён барангезад. «Дар студия ва ҳам дар сахнаҳои театр бо эҳсосоти баланд ва овози марғӯладор ва оҳанги ниҳоят дилкаш хондани ашъори классикони тоҷику форс ва шоирони адабиёти муосири тоҷик аз тарафи Ҳунарпешаи мардумии Тоҷикистон, шодравон Маҳмудҷон Воҳидов дидаҳоро пурнур мегардонд ва он лаҳзаҳо дар чашмони мухлисонаш ашк ҳалқа

мезад. Масалан, ӯ дар яке аз барномаҳои шеърӣ шоири маҳбуби халқи тоҷик Мирзо Турсунзода меконд:

Агар аз гиря кардан об мешуд дил, дили ман буд,
Ба сели ашк мешуд фарқ манзил, манзили ман буд.
Агар осон намегардид мушкил, мушкили ман буд,
Ба зери мавҷи дарё монда соҳил, соҳили ман буд. ...

Ҳама хомӯш, гӯё садои дили ғамзадаи модарро мешуниданд. Бархе аз онҳо ҳолати олами ботинии ӯро дарк намуда гӯё баробари модар ашк мерехтанд. Зане, ки паҳлуи ман менишаст, оҳе кашиду ба зани дигари ҳамшафаташ гуфт: «Илоҳо ҳеч кас ғами фарзандро набинад...».

Пайдоиши чунин эҳсосоти баланд аз як тараф дар натиҷаи хониши бомаҳорати хунарипеша бошад, аз тарафи дигар мазмуну мундариҷаи олии шеър аст, ки ҳар якеро мутаассир накарда наметавонад» [1, с. 98-99]. Дар ҳақиқат ҳам хониши Маҳмудҷон Воҳидов аз ҳиссиёт ва амалиётӣ сухан, ворид шудан ба матн ва таъсирбахш хондани ӯ вобастагӣ дорад. Вақте, ки матн аз бар шуд аргиникаи бадан низ ба фикр ва бинишу эҳсосот омехта гардида, онро табиӣ баён менамояд. Чунки ин тарзи хониш муҳимтарин омили омӯзиш аст. Барои чунин тарз қироат намудан баранда бояд кӯшиш ба харҷ дода онро омӯзад. Аз чунин хониш тамошобин ҳаловат бурда ба вачд меояд. Аз ин рӯ барандаи барномаҳои телевизионро зарур аст, ки мисли актёри театр ба қироати матнҳои мекондагӣ вобаста ба мавзӯи барнома бомасъулиятона рафтор намояд, то ки бинандаро ба худ ҷалб ҷалб намояд.

Имрӯз талаби замон аст, ки кадрҳои журналистӣ вобаста ба соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа тарбия карда шаванд. Зеро журналисте, ки як соҳаро намедонад, чи хел бо мутахассиси он соҳа суҳбат мекунад ва ё дар бораи он соҳа барнома таҳия мекунад. Ин ғайриимкон буда, дар ҳолати мавҷуд будан таҳияи ғайрикасиби барномаҳо ба миён меояд. Ин ҳолатро имрӯз мо дар шабакаҳои алоҳидаи телевизионии соҳавии ҷумҳурӣ дида метавонем. Якрагӣ, дар шакли шаблонӣ таҳия намудани барнома, сатҳӣ ва умумигӯӣ боиси он шудааст, ки имрӯз баъзе шабакаҳои телевизионии соҳавии ҷумҳуриявӣ тамошобини худро аз даст додаанд. Бинандаи имрӯза хеле зақӣ шудааст, барномаҳои шабакаҳои телевизионии Тоҷикистонро бо барномаҳои шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои хориҷӣ муқоиса карда, барномаи бо касбият таҳияшударо интихоб карда, тамошо мекунад. Аз ин рӯ мебояд, ки кадрҳои журналистии телевизион вобаста ба соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа тақмили ихтисос гиранд ва кадрҳои дар шуъбаҳои факултетҳои журналистии донишгоҳову донишқадаҳо тарбиягирандаҳо ҳатман вобаста ба яке аз соҳаҳо тарбия карда шаванд. Вобаста ба ҳалли ин проблемаи муҳим дар Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода бо ташаббуси устодони кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонӣ аз оғози соли 2022 бо дастгирии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо маблағгузори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Лоихаи таҳқиқотӣ зери унвони “Масъалаҳои тарбияи кадрҳои баландихтисоси соҳавии журналистикаи телевизион (солҳои 2022-2026)” амалӣ шуда истодааст.

Вобаста ба ин дар Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода ба донишҷӯёни ихтисоси рӯзноманигори телевизион дар баробари фанҳои ихтисосӣ фанҳои нутқи сахна, маҳорати ровигӣ дарс дода мешаванд, ки он дар тарбияи журналистони соҳавии телевизион нақши муҳим мебозад. Натиҷаи ҳамин аст, ки донишҷӯёни ин ихтисосро аз курси дуюм сар карда барои ҳамкорӣ ба шабакаҳои телевизионии ҷумҳурӣ даъват мекунанд. Ҳамасола хатмкунандагони ин ихтисос пурра бо ҷои кор таъмин мегарданд.

Хулоса, барандагони барномаҳои соҳавии телевизионӣ дар рангорангии барномаҳо нақши калидӣ мебозанд. Аз ин рӯ имрӯз вақти он расидааст, ки барандагони (журналистони) телевизион бояд маълумоти олии журналистикаи соҳавӣ дошта бошанду бо гуфтору лаҳни зебои хеш бинандагонро ба тамошои барномаҳои телевизионӣ ҷалб карда тавонанд.

Адабиёт

1. Абдусалом, Р. Телевизион ойнаи зиндагист / Р. Абдусалом - Душанбе, 2002. – 144 с.
2. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷ. 1 / Абуалӣ ибни Сино - Душанбе, 1981. – 487 с.
3. Муъминҷонов, З. Жанрҳои журналистикаи телевизион / З. Муъминҷонов. - Душанбе, 2017. – 144 с.

4. Муминджонов, З. Эволюция таджикского телевидения в годы независимости / З. Муминджонов. – Душанбе, 2021. – 336 с.
5. Наимбоев, С. Хониши ифоданок / С. Наимбоев. - Душанбе, 1990. – 196 с.
6. Сайфуллоев, А. Мирзо Турсунзода / А. Сайфуллоев. - Душанбе, 1983. – 361 с.
7. Станиславский, К. С. Работа актёра над собой / С.К. Станиславский. – М., 1955.
8. Тодоров, Л. В. Работа над стихом в школе / В.Л. Тодоров. – М., 1965. – 184 с.
9. Унсурмаоли Кайковус. Қобуснома / Унсурмаоли Кайковус. - Душанбе, 1983.
10. Усмонов, И.К. Журналистика. Қ.3 / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2008. – 280 с.
11. Фирсов, Г. П. Наблюдения над звуковой и интонационной стороной речи / Г.П. Фирсов. – М., 1959. – 304 с.
12. Хоҷаев, Қ. Суханварӣ / Қ. Хоҷаев. - Душанбе, 1976.
13. Язовицкий, Е. В. Выразительное чтение как средство эстетического воспитания / Е.В. Язовицкий - Ленинград, 1963. – 412 с.
14. Эмомалӣ, Раҳмон. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизионҳои “Варзиш”, “Синамо” ва Академияи воситаҳои ахбори омма [манбаи электронӣ]. – URL: mfa.tj/tg/mfin/pajomho-va-sukhanronihoi-prezident (санаи мурочиат 25.12.2022).

НАҚШИ БАРАНДА (ЖУРНАЛИСТ) ДАР РАНГОРАНГИИ БАРНОМАҲОИ СОҲАВИИ ТЕЛЕВИЗИОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон дар бораи нақши баранда (журналист) дар рангорангии барномаҳои телевизионӣ сухан ронда, аз бар намудани матн ва ба амалиёт пайваст намудани онро барои барандагони телевизион самарабахш мешуморанд. Аз ин лиҳоз аз бар намудани матн ва мутоилаи китобҳои бадеӣ ҷаҳонбинии барандагонро васеъ гардонда барои баланд бардоштани савияи дониш кумак мерасонад. Барандаи телевизион ба монанди актёри театр ба матн ворид гардад. Арганикаи бадан бояд матнро дарк кунад. Он лаҳза сухан зинда ва самимӣ садо медиҳаду вазифаи худро иҷро менамояд. Чунки таъсирнокии сухан ва мазмуни хабарҳо ба тамошобин рафта мерасад, таваҷҷуҳи тамошобин зиёд гардида талаботи маънавии бинандаро қонеъ мегардонад. Барандаи (журналисти) барномаҳои телевизионӣ бояд маълумоти олиии ихтисосии журналистикаи соҳавии телевизионро бояд дошта бошанд. То дар соҳаи муайян бо мутахассис ин соҳа сухбат орошта тавонанд. Махсусан ҳангоми бурдани барномаи мустақими телевизионӣ худро бой надода, дар ҳолати худро гум кардани ҳамсухбаташон ба ӯ кумак расонида тавонанд. Хулоса, нақши баранда (журналист) дар рангорангии барномаҳои телевизионӣ хеле муҳим буда, ҷалби бинандагон ба он вобастагии қалон дорад. Аз ин рӯ баранда (журналист) мувофиқи талаботи замони муосир бояд ҳаматарафа омода бошад, ки тавонад мисли актёрҳо вобаста ба мавзӯи барнома барандагӣ қарда тавонад.

Калидвожаҳо: баранда, телевизион, журналист, театр, актёр, рангоранг, мустақим, санъат, тамошибин, ҷалб.

РОЛЬ ВЕДУЩЕЙ (ЖУРНАЛИСТА) В КРАСОЧНОСТИ ОТРАСЛЕВЫХ ТЕЛЕВИЗИОННЫХ ПРОГРАММ

В данной статье авторы говорят о роли ведущего (журналиста) в красочности телепрограмм и считает эффективным для телеведущих включение текста и подключение его к действию. С этой точки зрения чтение текста и чтение художественной литературы расширяет кругозор ведущего и способствует его повышению уровня знаний. Телеведущий вводит текст как театральный актер. Органическое тело должно понимать текст. В этот момент речь звучит живо и искренне и выполняет свой долг. Поскольку действенность речи и содержание новости доходит до зрителя, повышается зрительский интерес и удовлетворяются духовные потребности зрителя. Ведущий (журналист) телепрограмм должен иметь высшее профессиональное образование в области тележурналистики. Чтобы иметь возможность поговорить со специалистом в определенной области. Особенно во время прямой телепередачи они могут помочь своему собеседнику, если он потеряет чувство собственного достоинства. В заключение отметим, что роль ведущего (журналиста) очень важна в производстве телепрограмм, от нее сильно зависит привлечение зрителей. Поэтому ведущий (журналист) должен быть полностью подготовлен в соответствии с требованиями современной эпохи, чтобы он мог вести программу так же, как и актеры.

Ключевые слова: ведущий, телевидения, журналист, театр, актёр, красочность, прямой, искусство, зритель, привлечение.

THE ROLE OF THE LEADER (JOURNALIST) IN COLORITY INDUSTRY TV PROGRAMS

In this article, the authors talk about the role of the presenter (journalist) in the colorfulness of TV programs and considers it effective for TV presenters to include text and connect it to action. From this point of view, reading the text and reading fiction broadens the horizons of the leader and contributes to his increase in the level of knowledge. The TV presenter enters the text like a theater actor. The organic body must understand the text. At this moment, the

speech sounds lively and sincere and fulfills its duty. Since the effectiveness of the speech and the content of the news reaches the viewer, the viewer's interest increases and the spiritual needs of the viewer are satisfied. The host (journalist) of television programs must have a higher professional education in the field of television journalism. To be able to speak with a specialist in a particular field. Especially during a live TV show, they can help their interlocutor if he loses his self-esteem. In conclusion, we note that the role of the presenter (journalist) is very important in the production of television programs, it greatly depends on attracting viewers. Therefore, the presenter (journalist) must be fully prepared in accordance with the requirements of the modern era so that he can lead the program in the same way as the actors.

Keywords: presenter, television, journalist, theater, actor, beauty, direct, art, spectator, attraction.

Дар бораи муаллифон

Муъминҷонов Зулфиддин

Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи журналистикаи телевизион ва радиошунавонӣ
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 935 05 14 63
E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Воҳидӣ Рустамҷон

Дотсент, мудири кафедраи режиссура ва продюсерӣ
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 934 00 34 00

Об авторах

Муминҷонов Зулфиддин

Доктор филологических наук, профессор кафедры журналистики телевидения и радиовещание
Таджикский государственный институт культуры и искусств имени М. Турсунзаде
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 935 05 14 63
E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Воҳиди Рустамҷон

Доцент, заведующий кафедры режиссура и продюсерство
Таджикский государственный институт культуры и искусств имени М. Турсунзаде
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 934 00 34 00

About the authors

Muminjonov Zulfiddin

Doctor of Philology, Professor of the Department of Television and Radio Journalism
Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Turzunzade
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad st., 73-a
Ph.: (+992) 935 05 14 63
E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Vokhidi Rustamjon

Associate Professor, Head of the Department of Directing and Producing
Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Turzunzade
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad st., 73-a
Ph.: (+992) 934 00 34 00

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ФАРҲАНГӢ ДАР РЕПОРТАЖИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Муллоева Н. С.

*Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода*

Соҳаи фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи неруҳои ахлоқиву зеҳнӣ, баёнгари таърихи гузаштаву муосир, анъанот, ҳулуку атвори ҳамида ва дигар муқаддасоти миллӣ дар ҷомеа мақоми арзанда дорад. Бидуни шак, ин соҳа дар замони соҳибистиклолӣ дубора эҳё гардидаву аҳамияти фарогиреро касб кардааст. Бо шарофати сулҳу оромӣ ва ваҳдати миллӣ, фазои мусоиди меъёрию ҳуқуқӣ ҷиҳати фаъолияти пурсамари муассисаҳои фарҳангии кишвар ва ҳаллу фасли мушкилоти соҳа як силсила қонун ва барномаҳои давлатӣ ба тасвиб расид ва бо рушду такомули фарҳанги миллӣ тақони ҷиддӣ бахшид. Маҳз дар замони соҳибистиклолии кишвар ёдгории таърихии «Саразм» ва «Боғи миллии Тоҷикистон» ҳамчун мероси фарҳангии шомили рӯйхати умумичаҳони ЮНЕСКО шуданд. Мусиқии классикӣ «Шашмақом» низ аз ҷониби ЮНЕСКО ҳамчун мероси суннати тоҷикон эътирофи байналхалқӣ ёфт. Лозим ба тазаққур аст, ки дар ин давра васоити ахбори омма низ дархӯри фазои озоди соҳибистиклолӣ қорашонро роҳандозӣ карда, ҷун оина рушди фарҳанг, масоили дигари иҷтимоиро дар худ мунъакис месозанд.

Бидуни шак вазифаи ҷонии ВАО пешниҳод намудани иттилооти саривақтӣ ва муҳим оид ба соҳаҳои муҳталифи фаъолияти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра ба хонанда, шунаванда ва бинанда аст. Албатта вобаста ба талаботи аудитория қорамдонии соҳаҳо, аз ҷумла тавассути иттилооти пешниҳодшуда на танҳо дониш ва маърифати хешро васеъ менамоянд, балки нерӯи эҷодӣшонро низ таҳким мебахшанд. Аз ин нуқтаи назар васитаҳои ахбори омма барои баланд бардоштани маърифати ҷомеа, таҳким ва рушди фаъолияти он мусоидат менамоянд.

Васитаҳои ахбори омма талошдоранд мардумро бо дастовардҳои соҳаи фарҳанг ва санъат ошно сохта зарурати ворисияти маданият, нигоҳ доштани анъанаҳо, руҳияи миллӣ ва амсоли инро дар онҳо тарбият намоянд. Ин вазифаи ВАО барои ошно намудани омма бо махсусиятҳои фарҳанг ва санъати халқҳои гуногун, тарбияи завқи зебоиносии мардум, якдигарфаҳмӣ, дустӣ ва рафоқати халқҳо мусоидат менамояд. Ҳоло он, ки дар кишвар фазои озоди инъикоси масоили дахлдор ба фарҳанг фароҳам аст. Аҳли қалам бо истифода аз рисолати касбӣ қодиранд дар қолаби жанрҳои гуногун мавзуи мавриди назарро хушобуранг ба хонанда пешниҳод кунанд. Лозим ба зикр аст, ки нақши ВАО на танҳо дар инъикоси масоили фарҳангӣ, шиносӣ бо анвови санъат, балки рушди робитаҳои фарҳангӣ ва гуфтугӯи тамаддунҳо низ назарас аст. Ёдовар мешавем, ки на ҳамеша ВАО доираи васеи мавзӯҳои ба фарҳанг рабтдоштаро дар худ ғунҷонда метавонанд. Ағлаб намоишҳо бе дарки амиқи мавзӯ, масъалагузориҳои аниқ ва дақиқ ба бинанда пешниҳод мешаванд. Бидуни шак сатҳи пасти барномаҳои фарҳангӣ боиси паст шудани завқи зебоипарастӣ ва фарҳангии одамон мегардад.

Рӯзноманигор барои васоити ахбори омма маводи гуногунжанр таҳия мекунад ва ҷун ки арз шуд, як бахши хеле бузург ва қобили тавачҷуҳи саҳифаҳои матбуот ё барномаҳои телевизиону радио ба масоили фарҳанг иртибот дорад [7, с. 4.].

Имрӯз хушбахтона барои фаъолияти васоити ахбори омма, заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳаманд. Аз як тараф истиқлолияти давлатӣ, аз сӯй дигар асноди ҳуқуқӣ боис гардид, ки матбуоти тоҷик рушд ёбад. Масалан, агар соли 1991 дар Тоҷикистон ҳамаги 191 рӯзномаву маҷалла интишор мегардид, имрӯз наздик ба 450 рӯзномаву маҷала ба таъб мерасад. Аз ин теъдод 245 адади он ҷамъиятиву хусусӣ мебошад. Дар солҳои аввали истиқлолият дар кишвар танҳо як оҷонсӣ фаъолият мекард, имрӯз теъдоди онҳо ба 11 адад расидааст, ки 10 тои он ғайридавлатӣ аст.

Пешравиҳо дар васоити ахбори электронӣ бештар ба назар мерасад. Масалан, дар замони шӯравӣ дар Тоҷикистон 1 шабакаи радиой ва 1 шабакаи телевизионӣ мавҷуд буд, ки бо вақти маҳдуд ба эфир мебароманд. Ҳоло дар кишвари соҳибистиклоли мо 76 шабакаи радиотелевизионӣ амал мекунад, ки аз ин миқдор 13 телевизиони давлатӣ 32 телевизиони

ғайридавлатӣ, 10 радиои давлатӣ ва 21 радиои ғайридавлатӣ фаъолият доранд. Дар 31-соли Истиклолияти давлатӣ дахҳо иншооти дорои аҳамияти фарҳангӣ бунёд ва таъмину навсозӣ шуданд. Чараёни ин ҳама ибтикорот ҳамеша дар васоити ахбори омма мунъакис мегашт. Бо ёрии ВАО инсон яке аз талаботҳои муҳими худ дастрасӣ ва иттилоотро бароварда мегардонад. Яъне, ҳама намуди иттилоотро, мо метавонем тариқи ВАО пайдо намуда, аз ҳодисаҳои бароямон муҳим огоҳ шавем [9, с. 33].

Фарҳанг низ чун яке аз чузъҳои чудонашавандаи ҷомеа бо ВАО робитаи зич дорад. Маҳз тавассути ВАО урфу одат, анъана, эҷодкорӣ ва дигар паҳлуҳои фарҳанг пешниҳоди ҷомеа мегардад. Шабакаи телевизионӣ, радио ё рӯзномае нест, ки дар он доир ба ашъори адибон, асарҳои нависандагон, дастовардҳои пешравиҳои театру кино матлабҳои ҷолибе нашр нашаванд. Рӯзномаю маҷаллаҳо дар инъикоси ин масъала ҷойгоҳи хоса доранд. Бартарияти маводи ҷопӣ дар он аст, ки хонанда дар дилҳо вақт онро варақ зада ғизои маънавӣ мегирад.

Яке аз воситаҳои ахбори омма радио мебошад саҳми он дар тарғиби фарҳанг назаррас аст. Мардум тавассути барномаҳои радио метавонанд аз рушди фарҳангу санъат бохабар шаванд. Ба касе пӯшида нест, ки муштариёни радио нисбат ба дигар ВАО зиёдтаранд. Зеро гӯш кардани радио аз шунавандагонаш вақти зиёдро талаб намекунад, мо метавонем ҳангоми иҷрои кори хона, сайру гашт, ҳангоми дар нақлёт будан ё дигар ҳолатҳо бе ягон монеа радиоро гӯш кунем. Аз инчо ба хулосае омадан мумкин аст, маълумоте, ки тавассути радио пешкаш мегардад, ба аҳоли таъсири зиёд мерасонад.

Телевизион низ дар баробари рӯзномаву радио дар тарғиби фарҳанг нақши калон дорад. Боиси зикр аст, ки дар марҳилаҳои ташакулёбии мавзуи фарҳанг ва тарғиби он миёни омма яке аз самтҳои асосии кори кормандони телевизион будааст. Бартарияти барномаҳои фарҳангии телевизион дар тасвири воқеии онҳост. Намоиши телевизион бо гуфтор ва тасвираш рӯйи бинанда бештар таъсир мегузорад. Таври мисол барномаи фарҳангии телевизиони «Ҷаҳоннамо» дар бораи рушду нумӯи ҳунарҳои миллиро гирем, ё баргузори ҷашнҳои миллии чун Истиклолияти давлатии ҚТ, иди Наврӯз, Ваҳдати миллии ва дигар иду ҷорабиниҳо ҳатман тавассути ВАО, аз ҷумла телевизион ба мардум нишон дода мешавад. Тавассути чунин барномаҳо мо аз анъанаҳои миллиамон, ки ба ин ё он минтақа хосанд, шинос мешавем. Ҳатто дар барномаҳои ахбор, ки хислати сирф расмӣ доранд, саҳифаҳои фарҳангӣ ҷой доранд. Ин ҳолат баёнгари ниёзи ҷомеа ба масоили фарҳангист.

Репортаж яке аз жанрҳои собиқадори ВАО ба ҳисоб меравад. Мафҳуми репортаж аввалин маротиба дар миёнаҳои асри XIX дар матбуоти Англия пайдо шудааст. Журналистоне, ки ба идораи нашрияҳо хабарҳо мерасонданд, репортёр меномиданд. Мафҳуми репортёр маънои маҳдуд касб карда, ба сифати жанри хоса шинохта шуд ва репортаж ном гирифт. Дар охири ҳамаи аср репортаж ҳамчун сухани рӯз, сухани роҳбаладу руҳафзои иттилоотӣ на танҳо байни рӯзноманигорон, балки миёни адибон маъруф гашта, баъдтар дар матбуот ва дигар ВАО мавқеъ пайдо кард, инкишоф ва таҳаввул ёфт. «Репортаж» аз калимаи франсузии «reportage» ва калимаи англисии «report», ки маъноаш иттилоъ додан, хабар расонидан ва ё огоҳонидан мебошад, сарчашма мегирад. Маълум аст, ки ҳамаи жанрҳои хабарӣ моҳиятан вазифаи аз навгонӣ воқиф намудани аудиторияро доранд.

Муҳаққиқи соҳаи журналистика А.Нуралиев дар бораи жанри репортаж чунин гуфтааст: «Репортаж ин таърихи воқеа мебошад, ки тасвири ҳодисаҳои содиршударо дар эҳсосоти бевоситаи журналист-шоҳид ва ширкаткунандаи он ба қалам медиҳад. Ҳодисаҳои аҳамияти ҷамъиятидошта асоси репортажро ташкил мекунанд» [4, с. 7]. Хусусияти муҳимтарини репортаж моҳияти рӯйдодро дар инкишофу тараққиёт нишон додан аст. Яъне динамизми репортаж, рӯйдодро пай дар пай нишон дода тавоништан мебошад.

Асоси репортажро воқеаи шавқовари аҳамияти иҷтимоидошта ташкил медиҳад. Аммо на ҳар воқеаи иҷтимоӣ барои репортаж хос аст. Масалан, дар бораи баргузориҳои конфронси илмӣ ва ё муаррифии ин ё он китоб наметавон репортаж навишт. Воқеае ба сифати предмети инъикоси репортаж қарор мегиранд, ки аз чузъиёт ва лаҳзаҳои гуногун иборатанд. Ба мисли маҳфили идона, ба кор андохтани заводу фабрика, кушодани мучассама, мусобиқаҳои варзишӣ ва ғайра. Ин гуна воқеаҳо дар репортаж натавонанд инъикос мешаванд, балки чараёни вусъатёбиашон нишон дода мешавад. Нишон додан бо тасвир сурат мегирад. Ин аст, ки тасвир аз унсурҳои асосии репортаж ба ҳисоб меравад. Тасвири репортаж бо

вучуди маҳдудият доштан, яъне симои воқеии рӯйдодро нишон додан, эҷодкорона аст. Ба ин мазмун И.Усмонов дуруст таъкид мекунад, ки «Репортёр имкон дорад бо мақсади эҷодии худ чузъҳои воқеаро пай дар пай не, бо тағйиротҳо тасвир кунад. Талаботи асосӣ ҳангоми навиштани репортаж вайрон накардани факту рақам ва номҳо аст». Яъне, воқеа дар репортаж тавре тасвир мешавад, ки ҳақиқати ҳол дигаргун намешавад, балки пурра мегардад. Барои ин талаботро риоя намудан муаллифро мебояд, аввалан бевосита дар ҷойи воқеа иштирок дошта бошад, баъдан ҳаракати воқеаро бо чузъиёташ мушоҳида кунад.

Репортажро метавон аз рӯи воситаи пахши ахбор, мундариҷа ва шакл ба навъҳо ҷудо намуд. Репортажи матбуотӣ, радиой ва телевизионӣ мешавад. Дар репортажи матбуотӣ фаълмандӣ ва ҳунари журналист дар ҷойи аввал меистад. Тамоми рукнҳои репортаж вобаста ба қобилияти мушоҳидакорӣ, маънибардорӣ ва тасвиргароиву сухандонии ӯ таъсир пайдо мекунад. Яъне, аз интиҳоби воқеа то таҳрири матн ба дӯши журналист аст, журналист рӯйдодро бо сухан тасвир мекунад. Бинобар он вазифаи тасвири воқеа дар қори эҷодии журналисти матбуот муҳим аст. Дар репортажи радиой ва телевизионӣ ба ғайр аз журналист, воситаҳои сабт ва наворбардор низ иштирок мекунад. Дар репортажи радиой воситаҳои сабти овоз ва дар репортажи телевизионӣ наворбардор нақши муҳим доранд. Аз рӯи тарзи пахш репортажҳои радиой ва телевизиониро боз ба ду навъ: сабтшуда ва мустақим ҷудо мекунад. Репортажи сабтшуда дар студия коркард мешавад. Дар ҷараёни коркард муаллиф метавонад баъзе лаҳзаҳои ихтисор ва ё шарҳу тавзеҳ диҳад. Дар репортажи мустақим «Раванди воқеа дар ҳолати ҷараёни он нақл мешавад ва журналист дар як замон ҳам муҳаққиқ ва ҳам баёнгари воқеа мебошад». Репортажи мустақими телевизионӣ аз журналист ва наворбардор ҳунар ва масъулияти касбиро бештар тақозо менамояд. Дар пахши ин навъи репортаж кӯшиш бояд кард, ки кадр бо сухан мувофиқ ояд, шарҳи муаллиф содаву раво барояд, калимаву ибораҳои яхела тақрор нашаванд.

Репортажи телевизионӣ аз се чузъи асосӣ: стенд-ап, иттилооти иловагӣ ва синхронҳо иборат аст. Ҳолати бевосита ба камера нигоҳ карда ба бинандагон муроҷиат намудани журналистро стенд-ап меноманд. Иттилооти иловагӣ як навъ ахборест, ки воқеаи нишондодашавандаро шарҳ медиҳад. Синхрон мусоҳибаи бевосита бо иштирокчиёни воқеа мебошад, ки дар репортаж истифода мешавад.

Муҳаққиқ И.Усмонов «се шакли репортаж: одӣ, лирикӣ ва фоторепортаж»-ро аз навъҳои асосии ин жанр маҳсуб дониста, маънидод мекунад, ки дар репортажи одӣ ҳама чиз бо сухан, дар лирикӣ бо эҳсосот ва сухани малех ва фоторепортаж бо сурат ва сухан равшан карда мешавад.

Дар тақсимбандии муҳаққиқон А.Саъдуллоев ва С.Гулов се навъи репортаж-рӯзмарра, проблемавӣ ва лирикӣ нишон дода мешавад.

Хусусияти репортажи рӯзмарраро фаро гирифтани воқеаҳои наватарин ташкил медиҳад. Дар репортажи проблемавӣ шарҳи проблема ва талаби ҳалли он ҷойгоҳи хоса дорад. Репортажи лирикӣ доир ба ҳодисаҳои руҳияи тантанавидошта эҷод гардида, дар он ҳиссиёту ҳаяҷон ва каломии пардозшуда бартарӣ пайдо мекунад. Чунин репортажҳо аз идҳо, ҷашнҳои ҳунармандон, таҷлили анъанаҳои миллӣ, базмҳои шеър суруд ва дигар маросимҳои тантанавӣ навишта мешаванд [3, с. 113-118].

Ҳангоми омода соختани репортаж журналистро зарур меояд, ки ба ҳатогӣ роҳ надиҳад, зеро репортаж мустақиман манзури бинанда ё шунаванда мегардад.

Репортаж ин истилоҳ дар журналистика, маҳсусан дар журналистикаи телевизион хеле зиёд истифода мешавад. Албатта дар пахши мустақим ҳарф задан маҳорати бойи касбиро талаб мекунад.

Дар репортаж таҳлил нест, тасвири ҷараёни воқеа дида мешавад, ки бо андешаҳои муаллиф ва иштирокчиён пурра карда шудааст. Масалан, тасвир дар репортажи телевизионӣ на аз ҳунари журналист, балки ҳунари наворбардор вобаста аст.

Дар репортажи телевизионӣ матн набояд чизҳои тақрор намояд, ки тамошобинон худ аз навор мебинанд, балки ҳамчун илова онро пурра кунад.

Дар репортаж на танҳо чузъиёти воқеа, балки муҳити воқеа, манзараи воқеа ҳам инъикос меёбад.

Журналист дар репортаж ҳатман шохид ё иштирокчиӣ воқеа аст. Ғайр аз ин репортажнавис имкон дорад, ки иштирокчиӣ воқеа будани худро бо ишораҳои “ман” ё “мо” нишон диҳад. Албатта, хусусияти жанри репортаж ба ин маъно намешавад. Аммо ин мутлақо

маънии онро ҳам надорад, ки репортаж ба ҳаракату амалиёти мухбир табдил ёбад. Ин таъкид барои он лозим аст, ки баъзе муаллифон дар репортажхояшон асосан саргузашти худро нишон доданӣ мешаванд. Репортёр имкон дорад бо мақсади эҷодии худ ҷузъиёти воқеаро пай дар пай не, бо тағйиротҳо тасвир кунад. Талаботи асосӣ ҳангоми репортаж вайрон накардани вақту рақам ва номҳо мебошад. Вобаста ба ҳамин фаромӯш набояд кард, ки репортаж тавре навишта шавад, ки хонанда воқеаҳоро тасаввур карда тавонад, бинад. Яке аз воситаҳое, ки онро имконпазир мегардонад, тавсилоти воқеа, ҷузъиёти вай аст.

Воқеан, яке аз фарқҳои асосии репортаж аз очерк низ дар ҳамин аст – очерк таърихи ташаккули характер аст, репортаж симои воқеа аст. Ҳамин симо будан тасвириро талаб мекунад [5, с. 70].

Олими соҳаи журналистикаи телевизион Муъминҷонов З. дар бораи жанри репортаж чунин мегӯяд: «Дар телевизион репортаж ҳамчун яке аз жанрҳои асосӣ ва маъмул истифодашаванда ба ҳисоб меравад. Телевизионро бе жанри репортаж тасаввур кардан ғайри имкон аст. Бояд таъкид кард, ки репортажи ҳақиқӣ дар телевизиони имрӯза хеле кам ба назар мерасад, дар ҳолати таҳия гаштанаш ҳамчун бозёфт ба шумор меравад. Аксар сюжетҳои иттилоотиро репортаж мегӯянд, ки ғалат аст» [1, с. 52-58]. Дар ин гуна жанр аз ҳама бештар масъалаю мушкилиҳои ҳаррӯза, муаммоҳои доғи рӯз бардошта мешаванд.

«Ҳама чиз андозае дорад. Журналисти навқалам бояд бидонад, ки факту навигарии мусбат ба хонанда таъсири нек мерасонанд ва дар зиндагӣ некбин буданро дар онҳо мепарваранд, дили мардумро ба зиндагӣ гарм месозанд, ҳисси ватанпарварии онҳоро бедор мекунад. Навигарии танқидӣ низ заруранд, агар онҳо воқеа бошанд, ислоҳи он бо ҷамъият ғайрибаҳона бошад, эродгириҳои муҳиму принсипалӣ бошанд. Зеро яке аз принсипҳои муҳимтарини журналистика инсондӯстӣ аст, ки журналист дар ин маврид ҳамчун ҳимоягари манфиатҳои иҷтимоии мардум, ҳуқуқ ва озодии шахс баромад мекунад» [2, с. 78-85]. Ба ҳамин васила мушкилиҳо ҳалли худро меёбад.

Хулоса, агар мо чорабиниҳои бошукӯҳи фарҳангӣ баргузор кунем, даҳҳо консерту намоишномаҳои театри таҳия намоем, филмҳои бадеӣ офарем, ҳунарҳои миллиро аз нав эҳё созему маҳфилҳои шеърӣ суруд ташкил намоем, аммо ҳамаи инро дар васоити ахбори омма пахш нагардонем, аз ин ҳама огоҳ на мешавад. Албата танҳо ҳамон нафароне, ки шохиди воқеа буданду ҳалос, шояд як қисми мардум аз забони дигарон огоҳӣ пайдо кунанд ва бо ҳамин доираи иттилоъёфтагон хотима ёбад. Вақте ҳодисаҳо тавассути рӯзномаву радио, телевизиону шабакаҳои интернетӣ пахш мегарданду, рӯи чоп меоянд, аксарияти аҳолии на танҳо дар Тоҷикистон, балки берун аз он низ аз дастовардҳои фарҳанги миллии мо бохабар мешаванд. Пас ба хулосае омадан мумкин аст, ки ВАО яке аз воситаҳои муҳими тарғиби фарҳанг ба шумор рафта, рӯзноманигоронро мебояд дар таҳияи мавод ниҳоят масъул бошанд, зеро сухани онҳо ба омма таъсиргузор хоҳад буд. Махсусан, агар ин мавод тавассути жанри репортаж пешниҳоди умум гардонида шавад. Ин жанр зинда, ҳаёти ва ба дилу дида асаргузор аст.

Адабиёт

1. Муъминҷонов З. *Жанрҳои хабарии журналистикаи телевизион*. - Душанбе, 2011. – 66 с.
2. Муъминҷонов З. *Телевизиони «Пойтахт» - меваи Истиқлол*. - Душанбе, 2016. – 120 с.
3. Муродӣ М., Салимзода О. *Асосҳои фаъолияти эҷодии журналистӣ*. – Душанбе, 2022. – 172.
4. Нуралиев А. *Жанрҳои ахбории матбуот*. – Душанбе, 2004. – 146 с.
5. Рафоат А. *Телевизион ойнаи зиндагист*. – Душанбе, 2002. – 144 с.
6. Усмонов И. *Жанрҳои публицистика*. - Душанбе, 2009. – 140 с.
7. Хоҷазод С. *Таърихи телевизиони Тоҷикистон*. - Душанбе, 2007. – 288 с.
8. Хоҷаева М.Ю. *Бозтоби масъалаҳои фарҳанг дар ВАО (Маводи таълим барои донишҷӯёни ихтисоси рӯзноманигорӣ)*. - Хуҷанд: Меъроҷ, 2013.
9. Қуддус Ҷ. *Асосҳои журналистикаи телевизион*. – Душанбе, 2008.
10. *Ҳафтаномаи “Ҷаҳони паём”*. - 2019. - № 33 (1026). – 9 окт.

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ФАРҲАНГӢ ДАР РЕПОРТАЖИ ТЕЛЕВИЗИОНӢ

Мақолаи мазкур ба инъикоси ҳаёти фарҳангӣ дар жанри репортажи телевизионӣ бахшида шудааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки дар бораи жанри репортажи телевизионӣ ҳамчун инъикосгари фарҳанги миллии мухтасар маълумот диҳад. Жанри репортаж ба гурӯҳи жанрҳои иттилоотӣ дохил шуда, дар ВАО яке аз жанрҳои

асосӣ ба шумор меравад. Он аудиторияро бо хабарҳои муҳим ошно месозад. Аз ҳар воқеаи муҳиме, ки рӯй медиҳад журналистон имкон доранд репортаж омода намоянд, ҳатто мумкин аст, ки ба тарзи мустақим дар ҳолати руҳ додани воқеа репортаж омода ва ба бинанда пешкаш кунанд. Инчунин, муаллифи мақола дар бораи репортаж ҳамчун жанри хабарӣ ва мавқеи он дар телевизион иброи ақида намуда, андешаашро ба далелҳо шарҳ додааст. Роҳу усули таҳия кардани репортаж, аз ҷониби журналист талаботҳои асосӣ дар сохтори он ва мавқеи истифодаи ин жанр дар замони муосир вобаста ба ташаккули техника ва технология шарҳи мукамал дода шудааст.

Калидвожаҳо: репортаж, телевизион, фарҳанг, иттилоот, радио, матбуот, рӯйдод, мустақим, воқеа, навгонӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ В ТЕЛЕРЕПОРТАЖАХ

Данная статья посвящена отражению культурной жизни в жанре телерепортажа. Автор попытался дать краткую информацию о жанре телерепортажа, отражающего национальную культуру. Жанр репортажа входит в группу информационных жанров и считается основным жанром в СМИ. Он знакомит зрителей с важными новостями. Журналисты имеют возможность подготовить репортаж о любом важном событии, даже предоставить зрителю репортаж на прямом эфире. Автор статьи наравне с исследователями пытается изложить свое мнение о репортаже, как новостном жанре и его позиции на телевидении. Также в статье дано полное разъяснение о путях и методах создания репортажа журналистом, основные требования к его структуре и положение использования этого жанра в современном мире, в мире новой техники и технологии.

Ключевые слова: репортаж, телевидение, культура, информация, радио, пресса, событие, прямой эфир, событие, новость.

REFLECTION OF CULTURAL QUESTION IN TELEVISION REPORTS

This article is dedicated to the reflection of cultural life in the genre of television reporting. The author has tried to provide brief information about the genre of television reporting reflecting national culture. The reportage genre is included in the group of informational genres and is considered the main genre in mass media. It introduces the audience to important news, unfortunately, this genre is rarely seen in television news programs. Journalists have the opportunity to prepare a report on any important event that happens, even to prepare and present the report directly to the viewer. Culture as an integral part of society has attracted the attention of the author. As a student, he tried to make culture as a main pillar of society and reflect it in the mass media. Also, the author of the article explained his opinion about the reportage as a news genre and its position on television as an expression of opinion along with the researchers. The ways and methods of creating a report, the main requirements in its structure and the position of using this genre in modern times, in relation to the development of techniques and technology, have been given a complete explanation by the journalist.

Keywords: reportage, television, culture, information, radio, press, event, live, event, news.

Дар бораи муаллиф

Муллоева Нишона Сангмадовна
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, к. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 93 727 97 57

About the author

Mulloeva Nishona Sangmadovna
Doctoral student (PhD)
Tajik State Institute of Culture and Arts
named after M. Turzunzade
734025, Republic of Tajikistan,
Dushanbe, Borbad st., 73-a
Ph.: (+992) 93 727 97 57

Об авторе

Муллоева Нишона Сангмадовна
Докторант по специальности (PhD)
Таджикский государственный институт
культуры и искусств имени М. Турсунзаде
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Борбад, 73-а
Тел.: (+992) 93 727 97 57

ТДУ 625 (091) (575.3)

АЗ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ РОҶСОЗӢ

Айнуллозода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Роҳҳо яке аз самтҳои муҳими ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҳама гуна давлат ба шумор рафта, нишондиҳандаи сатҳи инкишоф, иқтисодии дохилӣ ва робитаҳои хориҷӣ ба шумор мераванд. Танҳо бо нигоҳ доштан ва рушди роҳҳо вазъи иҷтимоии аҳолиро беҳтар кардан мумкин аст [1, с. 4]. Ягон давлат ё маҳалли аҳолинишинро дар рӯи замин бе мавҷудияти роҳҳо тасаввур кардан мумкин нест. Роҳҳо дар ҳамаи давраҳои чамъиятӣ нақши муассир дошта, тақомули онҳо боиси беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии аҳоли мегардад [4]. Ташаккули роҳҳо таърихи тӯлонӣ дорад. Дар сарчашмаҳои таърихӣ вақти дақиқи пайдоиши роҳҳои заминии махсус сохтанида зикр наёфтааст. Аммо бо дақиқии кофӣ тахмин кардан мумкин аст, ки онҳо чӣ гуна ва чаро пайдо шуданд. Роҳҳо дар замонҳои қадим дар ҳоле пайдо шуданд, ки одамон гурӯҳ-гурӯҳ барои шикор ё мохидорӣ рафта, пайроҳаҳоеро интихоб мекарданд, ки дар қад-қади ҷойҳои барои ҳаракат мувофиқ кулай, одатан дар қад-қади обанборҳо мегузаштанд, зеро мавзӯҳои пасту ҳамворҷойҳо аксар вақт ботлоқзор ва барои гузаштан хеле душворӣ ба миён меовард. Дар натиҷаи гаштугузори сершумор дар баромадҳои маҳалҳои аҳолинишин аввалин пайроҳаҳо пайдо шуданд [3, с. 13].

Дар робита ба пайдоиши шаклҳои ибтидоии роҳҳо зикр кардан ба маврид аст, ки роҳҳои гузари ҳайвоноти гуногуни ваҳшӣ нисбат ба аввалин роҳҳои, ки одамон бунёд кардаанд, қадимӣ мебошанд. Бинобар ин роҳҳо дар қадим ба ду гурӯҳ тақсим кардан зарурат дорад: а) роҳҳои табиӣ, ки тавассути ҳаракати мунтазами ҳайвонот ҳосил шудаанд; б) роҳҳои сунӣ, ки ба воситаи меҳнати бошууронаи инсонҳо пайдо шуда, ҷиҳати таъмини талаботи одамон сохта шудаанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки роҳҳо баробари дар гурӯҳҳо муттаҳид шудани одамон ва пешбурди зиндагии дастаҷамона ба вучуд омадаанд. Чунин шакли ҳаёт ба давраи ҷамоаи ибтидоӣ рост меояд. Бо пайдо шудани давлат ба роҳҳо ва роҳсозӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад.

Бо мурури вақт роҳҳо таъиноти махсус пайдо мекунад. Маълум аст, ки роҳҳои сунӣ дар замонҳои қадим сохта шуда буданд. Онҳо ҳамчун нишонаи тамаддун ва қудрати давлат хидмат мекарданд. Бояд қайд намуд, ки аввалин роҳсозон сокинони Байнаннаҳрайн буданд, ки дар иқлими мусоид ва заминҳои ҳосилхез ба дараҷаи баланди тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ноил гардида, дар ҷаҳон яке аз аввалин давлатҳоро ба вучуд оварданд. Атрофи дарёҳои Дачла ва Фурот қайҳо боз макони ҷангҳои шадид қарор гирифта, бо ҳаракати қўшунҳо ва техникаи ҷарбӣ боиси муҳочирати оммавии халқҳо гардида буд. Дар он замон барои давлатҳо роҳҳои лозим буд, ки ба руҳияи замон мувофиқ бошанд. Нахустин роҳҳо дар давлати Ошур сохта шуда, баъдтар дар давлати Бобул тақомул ёфтанд. Масалан, дар Ошури қадим яке аз аввалинҳо шуда артиши касбӣ ташкил карда шуд. Ошуриён дар артиши худ аслиҳаи пӯлодиро васеъ истифода бурда, ду навъи аскарон - аскарони савора ва пиёдагардонро ташкил карданд. Ҷанговарони савора, ки дастаҳои аробасаворонро иваз мекарданд, бо қувваҳои хурд аксар вақт бо зарбаҳои тезу ногаҳонии худ дар ҷангҳо муваффақият ба даст меоваранд. Дастаҳои аскарони пиёдагард бошад, бештар ба сохтмони роҳҳо ва гузарҳои нав сафарбар карда мешуданд. Ин имкон меод, ки минтақаҳои барои қўшунҳои дастаҳои савора мушкилгузар ба осонӣ паси сар карда шуда, мошинҳои деворқубӣ ва дигар техникаҳои ҷарбӣ аз як ҷой ба ҷои дигар бурда шаванд [3, с. 13].

Дар байни ҳамаи халқҳои қадим дар соҳаи роҳсозӣ румиён дар навбати аввал ба қомебиҳо ноил гардиданд, ки онҳо ҳам барои алоқаи тижоратӣ ва ҳам барои мақсадҳои ҷарбӣ роҳ месохтанд. Аксар вақт инҳо роҳҳои нисбатан мураккаби байни маҳалҳои муҳими аҳолинишин буданд, ки имкон меоданд борҳо ва мусофирон, аскарон ва хаткашонҳо ба ҷои

зарурӣ зуд интиқол дода шаванд. Роҳсозон дар заминҳои ноҳамвор нишебиҳои роҳҳоро кам карда, теппахоро канда, водиҳои байни онҳоро ҳамвор мекарданд, то ки бехатарӣ ва осонии ҳаракат бештар таъмин карда шавад. Қисматҳои гардиши роҳҳоро нисбатан васеътар месохтанд, то ин ки аробаҳое, ки аз ду самт ба сӯи ҳамдигар ҳаракат мекарданд, ба ҳамдигар монеа нагарданд.

Дар аввал роҳҳо дар Рум барои мақсадҳои ҳарбӣ сохта шуда буданд. Хоҳиши васеъ кардани ҳудуди давлат ва дар ҳама ҷо барқарор намудани гегемония ба он оварда расонд, ки аввал ҷумҳурии Рум ва баъд дигар императорҳо қарор доданд, ки шабакаи роҳҳои сангфаршро то мамлакатҳои забтшуда бурда расонанд. Бояд қайд намуд, ки фарши роҳҳо аз масолеҳи сангин бо маҳлули оҳақ сохта шуда, ғафсии онҳо қариб як метрро ташкил медоданд. Аммо ин гуна мукамал ва сифати хуб танҳо дар вақти сохтмони роҳҳои асосӣ мушоҳида карда мешуд. Аксари роҳҳо танҳо дар ҳудуди шаҳрҳо ва ё қанори онҳо сангфарш карда шуда, дар онҳо асосан регу санг ва ё шағали аз қонҳои дар наздикӣ кашфшуда пӯшонда мешуд [2, с. 15].

Дар тули ин муддат тоҷирон аз роҳҳои заминӣ барои мақсадҳои худ истифода мекарданд. Баръакси дигар давлатҳо, ки асосан тиҷорати баҳрӣ ва дарёиро пеш мебарданд, румиён ба рушди савдо аз роҳҳои хушкӣ бештар истифода мебарданд. Ин ба онҳо имкон дод, ки бо соқинони давлатҳои Аврупо, Осиё ва Африқо тиҷорати худро рушд диҳанд. Аммо, рушди соҳаи роҳсозӣ на танҳо боиси пешрафти мамлакат, балки сабабгори таназзул ва барҳам хӯрдани империя низ гардидааст, зеро қabilaҳои сарҳадии бераҳм маҳз ба воситаи ин роҳҳо ба музофотҳои империя сар дароварданд. Пас аз барҳам хӯрдани Империяи Рум роҳҳои бунёдефта боз тақрибан ҳазор соли дигар истифода мешуданд ва дар баъзе мавридҳо ҳоло ҳам, гарчанде ки онҳо ҳоло бо асфалт пӯшонда шудаанд [2, с. 16].

Дар қисмати Осиёи Марказӣ, алалхусус дар қаламрави Тоҷикистон роҳҳо ҳамчун яке аз муҳимтарин воситаҳои алоқа дар замонҳои қадим, вақте ки роҳҳои қорвоғузар вучуд доштанд, пайдо шуданд. Гузаштагони халқи тоҷик ҳанӯз дар асрҳои 7-4 пеш аз милод дар бораи истифодаи нақлиёти чархдор маълумот доштанд. Дар байни экспонатҳои «Ҳазинаи Амударё» (Тахти сангин), ки аз Қубодиён ёфт шудааст, макети хурди заррини аробае, ки бо ду асп, аробакаш ва ашроф кашида шудааст, мавҷуд аст [5, с. 9].

Дар асри II пеш аз милод дар давраи Кушонийн савдои байнидавлатӣ хеле инкишоф ёфт. Ба Осиёи Марказӣ аз Ҳиндустон, Эрон ва ҳатто аз Мисру Рум тавассути роҳҳои қорвоғӣ мол меоварданд. Дар навбати худ молҳои Осиёи Марказӣ низ ба бисёр кишварҳо тавассути роҳҳои зиёди тиҷоратии байнидавлатии қаламрави Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, содир мешуданд. Роҳи абрешими қорвоғӣ аз пойтахти Чин ба воситаи пойгоҳҳои Туркистони Шарқӣ ба Осиёи Марказӣ мегузашт.

Дар асрҳои IX-X роҳҳои қалони қорвоғӣ аз Бағдод, Ҳамадон, Нишопур, Балх, Марв, Бухоро, Самарқанд, Истаравшан, Чоч ва ғайра мегузаштанд [5, с. 9].

Аз асрҳои XVI-XVIII равобити тиҷоратии байни Осиёи Миёна ва империяи Русия вусъат ёфт. Роҳи қорвоғӣ ба ду самт: Астрахан ва Сибир тақсим мешуд. Дар шаҳри Бухоро 38 қорвоғӣ мавҷуд буд, ки ҳар сол ба Бухоро тақрибан аз 12 то 15 ҳазор қорвоғӣ шутирон омадурафт мекард.

Дар ибтидои асри XIX дар байни хонигарҳои Бухоро ва Хева қанғҳои тӯлонӣ барои ҳуқуқи соҳибхитиёрии Қиззах, Ўротеппа ва Хучанд сар зад. Ин ба он оварда расонид, ки тамоми сохторҳои роҳ тамоман қорвоғӣ шуда, ба рушди тиҷорати дохиливу хориҷӣ ва рушди иқтисодии минтақа монеа гардад [1, с. 8].

Баъд аз он ки Русияи подшоҳӣ заминҳои аз аморати Бухоро гирифтаашро ба ҳудуди худ дохил намуд, ҳукумати подшоҳӣ сиёсати мустамликадориро пеш гирифта, ба бештар шудани вазъи роҳҳо ва нақлиёт диққати ҷиддӣ дод, зеро муваффақияти забтқориҳои аз он вобастагии қалон дошт, чунки минтақа бо назардошти қанбаҳои сиёсӣ инчунин ба рушди иқтисодии мамлакат таъсири худро гузошта, алоқаи минтақаҳои гуногуни Тоҷикистонро ба вучуд овард [7, с. 10].

Дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза, чун дар дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ, дар давраи то Шуравӣ намуди асосии нақлиёт ин ҳайвоноти саворӣ ва боркаш ба монанди шутирон, асп, ҳар, кутос ва ғайра буд. Ҳар кадоми онҳо таъиноти худро ҳам дар иқтисодии аҳолии маҳаллӣ ва ҳам дар бахшҳои алоҳидаи хоҷагии халқи минтақа бар дӯш доштанд. Ин аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ин давра роҳҳои маҳаллӣ ва нақлиёт дар ҳолати номусоид қарор

дошта, танҳо эҳтиёҷоти дохилии худро таъмин мекарданд. То ҳамроҳ шудани Бухорои Шарқӣ ба аморати Бухоро, дар ин ҷо ҳаракати муқаррарии нақлиётӣ набуд. Роҳҳои кӯҳӣ, ки мардум дар тули асрҳо истифода мекарданд, низ дар ҳоли хароб қарор доштанд. Барои сохтани роҳ амалдорони амир маҷбуран деҳқонро аз деҳаҳои гирду атроф ва бекигарҳои кӯҳистон бе музд кор мефармуданд. Ҳуқуқ ва уҳдадорҳои бек дар ягон қонун дар Бухоро умуман муайян карда нашуда буд [6, с. 21]. Аз ин рӯ маблағҳои барои ин мақсад ҷудошуда бек ва мансабдорони маҳаллӣ ба манфиати худ истифода мебуданд.

Аз ин бар меояд, ки вобастагии бек аз амири Бухоро дар ирсали андозҳо ва тухфаҳои ифода ёфтааст ва боқимонда ҳукмрони комили сарзамини худ ба ҳисоб меофт.

Баъд аз мустақам намудани ҳокимияти худ дар Бухорои Шарқӣ амири Бухоро зарурати такмил додани муносибатҳои савдо, сари вақт ситонидани андозҳо аз аҳоли ва назорати самаранок аз болои ҷамоати шахсонӣ мансабдори маҳаллӣ ва бекҳои сохтани воситаҳои нисбатан муносибро ба миён гузошт. Дар роҳҳои душвору мушкилгузари кӯҳҳо ва дараҳо, на ҳама вақт шутурҳо ва харҳо бо бор гузашта метавонистанд ва баъзан одамон маҷбур буданд, ки дар пушти худ борҳоро гузаронанд, ки боиси талафоти ҷонӣ низ мегардид.

Яке аз намудҳои асосии нақлиёти маҳаллӣ аробаи дучарха буд, ки дар тули солҳои дароз дар Осиёи Марказӣ ягона воситаи нақлиёти чархдор ба ҳисоб меофт. Бо пайдор шудани ҳукумати шуравӣ дар Бухорои Шарқӣ дар ин ҷо аробаҳои чорчарха пайдо шуданд, ки нисбат ба аробаҳои дучарха самараноктар буданд. Онҳо бештар дар минтақаҳои шимолӣ Тоҷикистон, ки дар он ҷо шаҳраҳои русӣ ташкил ёфта буданд, истифода мешуданд. Онҳоро ҳам мардуми рус ва ҳам маҳаллӣ истифода мекарданд [1, с. 10].

Сохтмони роҳҳо бо истифодаи сангу шағал дар ҷануби Тоҷикистон аз солҳои 20-уми асри XX оғоз ёфт. Бо пешбарии Артиши Сурх дар Тоҷикистон, қисмҳои ҳарбии роҳсозӣ дар Осиёи Марказӣ ба сохтмони азнавсозии роҳҳо шуруъ намуданд. Барои барқарор кардани иртиботи байни ноҳияҳо ва шаҳраҳо, пешгирии ихтилофоти онҳо, маҳсусан ба сохтмон ва барқарорсозии роҳҳои заминӣ диққати маҳсус дода шуд.

Ба ҳамин тариқ, роҳҳо ҳамчун рағҳои хунгарди инсон бо мақсади ба вучуд овардани робита дар байни аҳолии як кишвар ва ё қавму қабилаҳои кишварҳои гуногун асосан ҷиҳати таҳкими тичорат ва баргузори амалиётҳои ҳарбӣ хизмат мекарданд.

Адабиёт

1. Айнуллозода Н. А. *Аз таърихи рушди роҳсозӣ дар вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон (солҳои 20-80-уми асри XX)*. - Душанбе, 2022. - 143 с.
2. Бойко В.П., Ефименко В.Н., Кадесников А.П. *Очерки истории строительства сухопутных путей сообщения (дороги и их строительство как средство хозяйственного и социокультурного развития общества и государства)*. - Томск, 2010. - 136 с.
3. Бойко В.П., Ефименко В.Н., Кадесников А.П. и др. *Исторические очерки строительства дорог и мостов. 2-е издание, переработанное и дополненное*. – Томск: Издательство ТГАСУ. – 2012. - 150 с.
4. *История появления первых дорог [Электронный ресурс]*. – URL: <https://mir-znaniy.com/istoriya-poyavleniya-pervyh-dorog/> (Дата обращения: 03.11.2021).
5. Назруллоев С. *История дорог и дорожников Таджикистана*. – Душанбе, 2019. - 391 с.
6. Пирумишов Х. *Город Куляб в конце XIX - начале XX вв. // Аз таърихи шаҳри Кӯлоб. Маҷмуи мақолаҳо*. - Душанбе, 2006. - С. 21.
7. Юсуфи Ш. *История путей сообщения и транспорта Таджикистана во второй половине XIX века - начале XX века: автореф. дис. ... канд. ист. наук*. – Душанбе, 1992. - 23 с.

АЗ ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ РОҲСОЗӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба пайдоиши аввалин роҳҳо, мақсад ва тарзи сохтани онҳо, инчунин аҳамияти онҳо дар ҳамаи давраҳои ҷамъиятӣ маълумот дода мешавад. Қайд карда мешавад, ки пайдоиши роҳҳо аз давраи ҷамъияти ибтидоӣ сарчашма гирифта, бо ташкил шудани давлатҳо ба роҳҳо ва роҳсозӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст. Бо мурури вақт роҳҳо табиоти маҳсус пайдо карда, ҳамчун нишонаи тамаддун ва қудрати давлат хизмат мекарданд. Зикр мегардад, ки аввалин роҳсозон сокинони Байнаннаҳрайн буданд, ки дар иқлими мусоид ва заминҳои ҳосилхез ба дараҷаи баланди тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда ноил гардида, дар ҷаҳон яке аз аввалин давлатҳоро ба вучуд оварданд. Дар қисмати Аврупо дар байни ҳамаи халқҳои қадим дар соҳаи роҳсозӣ румиён дар навбати аввал ба қомебиҳо ноил гардиданд, ки онҳо ҳам барои робитаҳои тичоратӣ ва ҳам барои мақсадҳои ҳарбӣ роҳ месохтанд. Дар қисмати Осиёи Марказӣ, алаҳусус дар қаламрави Тоҷикистон, роҳҳо ҳамчун яке аз муҳимтарин воситаҳои алоқа дар замонҳои қадим, вақте ки роҳҳои корвонгузар вучуд доштанд, пайдо шуданд.

Калидвожаҳо: пайроҳа, роҳ, роҳҳои табиӣ, роҳҳои сунъӣ, роҳҳои тичоратӣ, роҳҳои ҳарбӣ, роҳҳои ҳокӣ, роҳҳои корвонгузар, масолеҳи роҳсозӣ, санг, шағал, оҳак

ИЗ ИСТОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ДОРОГ

В данной статье приведены сведения о первом появлении дорог, их назначении и способы строительства, а также их значении во все периоды общества. Отмечается, что появление дорог берет начало с периода первобытного общества, а с образованием государств особое внимание уделялось дорогам и дорожному строительству. Со временем дороги приобрели особое назначение и служили признаком цивилизации и могущества государства. Упоминается, что первыми строителями дорог были жители Месопотамии, которые в условиях благоприятного климата и плодородных земель достигли высокого уровня развития производительных сил и создали одно из первых государств в мире. В Европейской части среди всех древних народов в области дорожного строительства успехов добились в первую очередь римляне, они строили дороги как для торговых сообщений, так и для военных целей. В Средней Азии, особенно на территории Таджикистана, дороги как одно из важнейших средств сообщения появились еще в глубокой древности, когда здесь проходили караванные пути.

Ключевые слова: тропинка, дорога, естественные дороги, искусственные дороги, торговые пути, военные дороги, грунтовые дороги, караванные дороги, дорожно-строительные материалы, камень, гравий, известь.

FROM THE HISTORY OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF ROADS

This article deals with information about the first appearance of roads, their purpose and methods of construction, as well as their significance in all periods of society. It should be noted that the appearance of roads originates from the period of primitive society, and with the formation of states, special attention was paid to roads and road construction. Over time, the roads acquired a special purpose and served as a sign of civilization and the power of the state. It should be mentioned that the first builders of roads were the inhabitants of Mesopotamia, who, in a favorable climate and fertile lands, reached a high level of development of productive forces and created one of the first states in the world. In the European part, among all the ancient peoples, the Romans achieved success in the field of road construction, they will be built roads both for trade communications and for military purposes. In Central Asia, especially on the territory of Tajikistan, roads as one of the most important means of communication appeared in ancient times, when caravan routes passed here.

Keywords: path, road, natural roads, artificial roads, trade routes, military roads, dirt roads, caravan roads, road building materials, stone, gravel, lime.

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Нахтулло Айнуло

Номзади илмҳои таърих, дотсент,
муовини ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo

Candidate of History, Associate Professor,
Vice-Rector for Academic Affairs
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Об авторе

Айнулозода Нахтулло Айнуло

Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

**ДАСТОВАРДҲОИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОЧИКИСТОН
ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ПАЁМҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН**

Хусайнов А. Қ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар шароити имрӯза рушди босуръати иқтисодиёти ҷаҳонро бе пешбурди соҳаи энергетика тасаввур намудан ғайриимкон аст. Имрӯзҳо ин соҳа на танҳо асоси пешрафти иқтисодиёт, балки тамоми паҳлӯҳои ҳаёти инсониятро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, талабот ба соҳаи мазкур дар тамоми давлатҳои дунё торафт бештар мегардад. Таърихи ташаккули давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки бе дастёбӣ ба иқтисодии кофӣ энергетикӣ давлат наметавонад рушди муътадили иқтисодию иҷтимоии худро таъмин карда бошад. Дар ин замина, аксари давлатҳои дунё бештари талаботи хешро бо роҳҳои сунъӣ, аз ҷумла, бунёди неругоҳҳои барқии атомӣ ва коркарду истифодаи газҳои гулхонаӣ қонеъ месозанд. Албатта, чунин ҳолат дар раванди ифлосшавии ҳавои атмосфера таъсири манфӣ гузошта, вазъи нуговори бухронии экологиро боз ҳам ривоч медиҳад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки сиёсати энергетикӣ яке аз ҷузъиётҳои муҳимми сиёсати давлатиро ташкил менамояд ва ҷавҳари марказии он таъмини зиндагии шоистаю арзанда барои ҷомеа мебошад. Соҳаи энергетика, ки масъалаҳои рушди он пайваستا дар Паёмҳои Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон инъикос меёбад, яке аз соҳаҳои афзалиятноку муҳим ва таъҷиби иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, расидан ба истиқлолоти энергетикӣ яке аз ҳадафҳои асосии он ба шумор меравад.

Мавриди тазаккур аст, ки Тоҷикистон дар минтақа ва ҷаҳон яке аз давлатҳои пешрафтаи истеҳсолкунандаи «энергияи сабз» мебошад. Шароити ҷуғрофию табиӣ Тоҷикистон имкон додааст, ки 98 фоизи нерӯи барқ аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия, яъне асосан бо истифода аз нерӯи об истеҳсол гардида, мамлакат аз рӯи фоизи истеҳсоли «энергияи сабз» ба шашумин кишвари пешсафи сайёра табдил ёбад [8]. Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи рушди энергетикаи обиро яке аз мақсадҳои асосии худ дар самти сиёсати давлатӣ қарор дода, манфиати кишварҳои ҳамсоияи худро дар асоси созишнома ва уҳдадорӣҳои худ ба инобат гирифтааст. Ин нуктаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ ба Маҷлиси Олӣ ҳанӯз соли 2016 ба тариқи зайл иброз дошта буданд: «Ҳукумати мамлакат захираҳои гидроэнергетикиро сарвати миллии мешуморад. Бинобар ин, мо рушди соҳаи энергетикаи обиро ба сифати яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти худ муайян карда, дар ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ таъмиру навсозӣ ва сохтмони иншооти энергетикиро идома медиҳем» [3].

Истифодаи самараноки захираҳои бойи гидроэнергетикӣ Тоҷикистон дар давоми бист соли охир зери сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва меҳнати софдилони халқи тоҷик натиҷаҳои дилхоҳ ба бор овард. Ба қатори шаш кишвари истеҳсолкунандаи «энергияи сабз» шомил шудани Тоҷикистон гувоҳи ин гуфтаҳо аст. Ба чунин мақом дастёб шудани мамлакатаи мо аз ҷониби дигар далели он аст, ки Тоҷикистон дар нишондихандаҳои партовҳои газҳои гулхонаӣ нақши хело ночиз дорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун дипломати сатҳи олии обу экологияи ҷаҳонӣ ин мавзӯро хело олимона ва одилона мавриди таҳлил қарор дода, чунин қайд мекунад, ки: «...кишвари мо аз ҳисоби нишондихандаи партови газҳои гулхонаӣ дар ҷаҳон ҷойи 135-умро ишғол менамояд, ки ин мақоми хеле баланд ва саҳми арзишманди Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти глобалӣ мебошад.

Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳаҷми партови газҳои гулхонаӣ дар Тоҷикистон ба ҳар як нафари аҳоли дар миқёси минтақа камтарин буда, саҳми муносиби мо дар беҳдошти вазъи экологии минтақа ва сайёра мебошад» [5].

Тавре ки дар боло ишора намудем, Тоҷикистон бо рушди энергетикаи обӣ дар ҳифзи муҳити зист нақши худро мегузорад. Ба ибораи дигар, дар нигоҳ доштани сатҳи пасти тарини

партовҳои зараровар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи васеи захираҳои барқароршавандаи энергия, асосан гидроэнергетика мусоидати чиддӣ менамояд.

Ноил шудан ба пешрафти «энергияи сабз» метавонад дар рушди «иктисоди сабз» мусоидат намояд. Имрӯз бо истифода аз манбаҳои тозаи гидроэнергетикии худ Тоҷикистон дар минтақа ба яке аз давлатҳои тавлид ва содиркунандаи барқӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза табдил ёфтааст. Ин ҳолат «... барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо нерӯи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза – яке аз асосҳои рушди “иктисоди сабз”- метавонад ба кам гардидани партовҳои гази карбон ба атмосфера мусоидати чиддӣ намояд» [4].

Сарвари давлат ба масъалаи мавриди назар ҳамеша тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар самти тараққиёти соҳа чораҷӯӣҳои зиёд намудаанд. Ахиран, дар Паёми навбатии хеш ба ин масъала тавачҷуҳ намуда, чунин иброз доштанд, ки: «... ҷиҳати табиғу муаррифӣ кардани бартариҳои экологии маҳсулоти саноатии бо истифода аз «энергияи сабз» истеҳсолгардидаи кишвар зарур аст, ки корхонаҳои ватанӣ барои гирифтани сертификати «истеҳсоли сабз» аз мақомоти махсусгардонидашудаи байналмилалӣ чораҷӯӣ намоянд» [8].

Дар воқеъ, ин таъкид барои рушди истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки бо қувваи барқӣ тозаи ватанӣ коркарду истеҳсол мешаванд, дар оянда мусоидат менамояд.

Дар шароити ҷаҳони муосир бо назардошти зиёд шудани аҳоли ва рӯз аз рӯз бештар гардидани талаботи мардум ба воситаҳои техникӣ, махсусан воситаҳои нақлиёт, зарурати бештар намудани истеҳсолоти ин навъи маҳсулотро ба миён меорад. Аз рӯи таҳлили коршиносони соҳа, солҳои охир аз тарафи ширкатҳои калони истеҳсолкунандаи воситаҳои гуногуни нақлиётӣ, истеҳсоли навҳои гуногуни нақлиёт дар қиёс ба солҳои пешин ба маротиб зиёд гардидааст. Ин нишондиҳандаи хуб аст, аммо тавре маълум аст, воситаҳои гуногуни нақлиёти муқаррарии дизелӣ дар ифлосшавии муҳити зист таъсири манфӣ мегузоранд. Бо мақсади рафъи чунин мушкилот аз тарафи баъзе аз ширкатҳо истеҳсоли нақлиёти барқӣ ба роҳ монда шудааст [1]. Аз рӯи ҳулосаи мутахассисон истифодаи чунин навъи нақлиёт аз лиҳози экологӣ безарар мебошад.

Бо назардошти ин ва имкониятҳои хуби соҳаи гидроэнергетикии кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2021 доир ба воридоти нақлиёти барқӣ ибрози андеша намуда, аз ҷумла чунин гуфта буданд: «Инчунин, бо мақсади ба тағйирёбии иқлим мутобиқ гардонидани иқтисоди миллӣ, ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат воридоти нақлиёти барқӣ ба кишвар, яъне электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо ва монанди инҳо аз пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ пурра озод карда шаванд» [7]. Ин иқдоми Роҳбари давлат дар самти рушди соҳа, бешак, мусоидат менамояд. Ҳамзамон, ин иқдом дар ҳифзи муҳити зист, рушди иқтисоди миллӣ, сарфаи бучаи хонаводагӣ ва ғайра, таъсири мусбат мерасонад. Аҳаммияти истифодаи нақлиёти барқиро дар шароити имрӯза Роҳбари давлат дар Паёми охири хеш чунин баён намуданд: «Дар сурати истифодаи нерӯи барқӣ «тоза»-и дар кишвар истеҳсолшаванда дар воситаҳои нақлиёти барқӣ метавон талаботи мамлакатро аз маҳсулоти нафтӣ коҳиш дода, ба ин васила ба ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат мусоидат намуд» [8].

Бо гузашти як сол аллакай мушоҳида мешавад, ки корҳои ибтидоӣ дар ин соҳа амалӣ шуда истодаанд. Инчунин, бо мақсади оммавӣ намудани ин намуди нақлиёт дар Паёми соли 2022 Сарвари давлат ба вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав ва нақлиёт супориш доданд, ки ҷиҳати дар дохили мамлакат ба роҳ мондани истеҳсоли воситаҳои нақлиёти барқӣ тадбирҳои мушаххас андешанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, яке аз ҳадафҳои асосии мамлакат ин расидан ба истиқлоли энергетикӣ мебошад. Бо мақсади расидан ба ин ҳадаф ва тақвияти имкониятҳои барои рушди «энергияи сабз» давоми солҳои соҳибистиклолӣ зери сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат дар соҳаи мазкур дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омаданд. Давоми солҳои соҳибистиклолии кишвар, аниқтараш то соли 2020, ҷиҳати ҳалли мушкилоти соҳаи энергетика ва рушди он 34 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 57,2 миллиард сомонӣ амалӣ карда шудааст [6]. Аз рӯи нишондодҳои Паёми соли 2020 дар ин давра зиёда аз 2000 мегаватт иқтидорҳои нав ба кор андохта шуда, ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ аз 17 миллиард килловатт-соати соли 1991 ба 21 миллиард килловатт-соат дар соли 2019 афзоиш дода шудааст [6]. Ҳамзамон, Президенти кишвар дар Паёми имсолаи худ қайд намуданд, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ беш аз 3430 муассисаи нави таълимӣ, 2827 (дар маҷмӯъ 5116) муассисаву

иншооти тандурустӣ, 18 ҳазор иншооти таъиноти истехсоливу иҷтимоӣ, 1382 коргоҳу корхонаи саноатӣ (дар панҷ соли охир), 2800 корхонаи саноатӣ, ба истифода додани 1,5 млн. метри мураббаъ манзили истиқоматӣ сохта ба истифода дода шуда, инчунин шумораи аҳолии сол то сол зиёд гардида истодааст, ки ин ҳама истехсоли нерӯи барқ иловагиро тақозо мекунад.

Президенти кишвар соли 2015 қайд намуда буданд, ки “танҳо барои истифодабарии телефонҳои мобилӣ қариб 22 миллион киловатт – соат қувваи барқ зарур аст [1, с. 495]. Худ қазоват намоед, ки аз соли 2015 то соли 2023 шумораи телефонҳои мобилӣ ба чанд адад расида бошад ва чӣ қадар қувваи барқи зиёдтарӣ дар ин давра харҷ ва зарур мегардад. Албатта, ин нишонаи он аст, ки тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳимми хоҷагӣ дар ҷумҳуриамон зина ба зина рушд намуда истода, баҳри амалӣ гардидани стратегияи ҷоруми давлатӣ – саноатикунони кишвар қадамҳои нав ба нав гузошта шуда истодааст. Набояд фаромӯш кард, ки барои ба истифода додани ҳар як корхона, коргоҳ, муассисаҳои таълимӣ, муассисаву иншоотҳои тандурустӣ, манзили истиқоматӣ ва ғайраҳо, албатта, қувваи барқ лозим ва зарур аст. Ба ҳамин хотир ҳукумати ҷумҳурӣ барои дарёфти иқтидорҳои нави энергетикӣ таъмиру азнавсозии неруғоҳҳо, ки дар даврони шуравӣ сохта ба истифода дода шуда буданд, ба роҳ мондааст. Хотиррасон менамоем, ки аз 527 млрд кВт/с захираҳои гидроэнергетикӣ танҳо 3-4 фисади он аз худ карда шудааст.

Воқеан, дар давоми даҳсолаи аввали соҳибистиклолӣ бо сабабҳои гуногун мушкилоти норасоии барқ пайваста эҳсос мешуд. Махсусан, дар давраи тирамоҳ ва зимистон норасоии шадиди барқ ба миён меомад. Баъзан солҳо кор то дараҷае мерасид, ки дар фасли сармо мардум ҳамагӣ ду ё се соат барқ мегирифтанду халос. Дар баъзе маҳалҳо, ҳатто мардум дар давоми рӯз умуман бе барқ мемонданд. Бинобар навиштаи Пешвои миллат муассисаҳои барои мардум хело зарур, аз ҷумла мактабу беморхонаҳо ва корхонаҳои саноатӣ аз кор монда буданд. Ин ҳолат хоҳ ноҳоҳ ба шароити зиндагии мардум, рушди иқтисод ва ҳалли қазияҳои иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонид [9, с. 32].

Барои рафъи мушкилоти мавҷуда ва расидан ба ҳадафҳои созида, сиёсати энергетикӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зина ба зина амалӣ гардид. Тайи ин муддат бунёду таҷдиди неруғоҳҳои барқӣ, маркази барқу гармидиҳӣ, хатҳои интиқоли неруи барқ ва зеристгоҳҳои барқӣ, инчунин, ислоҳот дар соҳаи энергетика имкон дод, ки таъминоти аҳолии бо барқ, фаъолияти устувори инфрасохтори энергетикӣ ва содироти барқ ба кишварҳои ҳамсоя дар фасли тобистон ба таври назаррас беҳтар гардад. Дар баробари сохта ба истифода додани як қатор неруғоҳҳои хурду бузург, аз ҷумла Помир-1, Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Тоҷикистон, Маркази барқу гармидиҳии Душанбе-2, 286 неруғоҳҳои хурди барқӣ, амалишавии лоиҳаи байнидавлатии хати интиқоли барқи баландшиддати КАСА-1000, хатҳои интиқоли барқӣ 500 кВ «Чануб-Шимол», 220 кВ «Лолазор-Хатлон», 500 кВ “Роғун-Душанбе”, 220 кВ “Айнӣ-Рӯдакӣ”, ба истифодаи пурра додани қони ангишти Зиддӣ, Назарайлок, баҳри сарфаи қувваи энергия дар шаҳри Душанбе сохта ба истифода додани корхонаи лампаҳои каммасраф ва ғайраҳо буда, яке аз дастовардҳои беназири Тоҷикистон дар ин ҷода ба истифода додани ду агрегати НБО “Роғун” ба ҳисоб меравад. Гуфтан ба маврид аст, ки дар ҷумҳурӣ пешрафт ва рушди соҳаҳои сӯзишвории энергетикӣ баҳри расидан ба истиқлолияти энергетикӣ бо маром идома дорад. Азҳудкунӣ ва ба истифода додани иқтидорҳои нави энергетикӣ буд, ки соли 2018 3 миллиард киловатт-соат нерӯи барқ ба давлатҳои ҳамсоя содирот карда шуд [1, с. 596].

Дар роҳи расидан ба истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон НБО “Роғун” нақши хело муассир дорад. Аз рӯи таҳлили қоршиносон, баъди пурра ба кор даромадани нерӯгоҳи барқи оби “Роғун” Тоҷикистон дар миқёси олам ба қатори се кишвари аввали тавлидкунандаи “энергияи сабз” шомил мегардад [5]. Чуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сентябри соли 2010 дар ҳамоиши СММ оид ба 10 – умин солгарди Эълумияи Ҳазорсола дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуда, таъкид намуд: “Мусаллам аст, ки истиқлолияти қомили давлатии мо ба истиқлолияти энергетикӣ марбут буда, он дар маркази тавачҷуҳи ҳукумати ҷумҳурӣ қарор гирифтааст ва аз қисматсозтарин масъалаи ҳаёти миллат ва кишвар мебошад”. Ҳамзамон Президенти кишвар ёдовар шуданд, ки дастбӣ ба манбаҳои энергия ҳаққи мусаллами давлат ва миллати мост [9, с. 22]. Қайд намудан ба маврид аст, ки то соли 2016 дар мамлакат 1300 мегаватт иқтидорҳои нав ба кор андохта шудааст [3]. Пас аз ба истифода додани чарҳаи якум (16 – уми ноябри соли 2018) ва чарҳаи дуюми НБО Роғун (9-уми сентябри соли 2019) 240 мегаватт иқтидорҳои нав тавлид гардида, ҳаҷми солонаи он ба беш аз 20 млрд кВт/с расонида шуд (бо пурра ба кор андохтани 6 чарҳаи НБО Роғун истехсоли солонаи барқ дар ҷумҳурӣ ба 33 – 35 млрд кВт/с хоҳад расид). Инчунин соли 2018 дар ноҳияи баландкӯҳи Мурғоб НБО “Тоҷикистон” бо иқтидори 1500 киловатт ба истифода дода шуд, ки дар натиҷа талабот ба

нерӯи барқ дар ВМКБ пурра таъмин карда шуд. Ҳамзамон бо пуррагӣ ба анҷом расонидани корҳои таҷдиду азнавсозӣ ва муччаҳазгардонӣ бо таҷҳизоту технологияҳои муосир ба НБО Норақ, Қайроқум ва Сарбанд иқтидори нерӯи барқ ба 840 мегаватт афзоиш меёбад [1, с. 595].

Ҳоло дар ҷумҳурии амалишавии 20 лоиҳа ба маблағи 17 миллиард сомонӣ идома дорад. Аз рӯи нишондодҳои Паёми имсолаи Роҳбари давлат, таҷдиди НБО «Сарбанд» бо иқтидори 270 мегаватт ба маблағи 1 миллиарду 360 миллион сомонӣ пурра ба охир расида, таҷдиди НБО «Норақ» ба маблағи 7 миллиард сомонӣ ва «Қайроқум» ба маблағи умумии 2 миллиард сомонӣ, инчунин, сохтмони НБО «Себзор» ба маблағи 612 миллион сомонӣ дар ноҳияи Роштқалъаи ВМКБ ва неругоҳҳои бодиву офтобӣ дар ноҳияи Мурғоб ба маблағи умумии 170 миллион сомонӣ бомаром давом дорад [8].

Дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23-юми январи соли 2015 Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки “Тавре ки борҳо таъкид карда будам, мо аз му талош дорем, ки барои ҳар як сокини мамлакат шароити зиндагии шоистаро муҳайё созем ва ҳамаи нақшаву барномаҳои маҳз ба хоҳири амалӣ гардонидани ҳамин ҳадафи олии қабул ва амалӣ карда мешаванд” [6].

Бо назардошти дастовардҳои бузурги соҳа, имрӯзҳо ҳар яки моро зарур аст, ки дар самти маданияти истифодаи неруи барқ дастурҳои муқарраршударо пурра риоя намоем. Ифтихор аст, ки дар як муддати кӯтоҳ Тоҷикистон дар ҳама ҷодаҳо, аз ҷумла дар соҳаи энергетика мақоми намоёнро ҳам дар минтақа ва ҳам дар ҷаҳон ишғол намуд.

Ҳамин тариқ, дар давоми 31 соли соҳибистиклолӣ бо саъю кӯшиши бевоситаи Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баҳри расидан ба истиқлоли энергетикӣ кишвар як қатор корҳои бузург ба анҷом расонида шудаанд. Аз ҷумла, ба истифода додани нерӯгоҳҳои барқии обии Помир -1, Сангтӯда - 1, Сангтӯда -2, Тоҷикистон, маркази гармидиҳи барқии Душанбе - 2, агрегати 1-2-юми Роғун, зиёда аз 286 нерӯгоҳҳои хӯрд, идомаи амалишавии лоиҳаи байнидавлатии хати интиқоли барқии баландшиддати КАСА-1000, хатти интиқоли барқӣ 500 кВ «Чануб-Шимол», 220 кВ «Лолазор-Хатлон», «Лолазор-Хатлон –Пули Хумрӣ», 500 кВ “Роғун-Душанбе”, 220 кВ “Айнӣ-Рӯдакӣ”, пурра аз худ намудани қони ангишти Зиддӣ, Назарайлок, баҳри сарфаи қувваи энергияи барқ дар шаҳри Душанбе ба истифода додани корхонаи лампаҳои каммасраф ва ғайра. Ҳамзамон идомаи таҷдиду азнавсозӣ ва муччаҳазгардонӣ бо таҷҳизоту технологияҳои муосири силсиланерӯгоҳҳои барқии Варзоб, Норақ, Қайроқум, Бойғозӣ ва ҳоказо. Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи расидан ба истиқлоли энергетикӣ тамоми тадбирҳоро андешида, ба он ноил гардида истодаанд.

Адабиёт

1. *Аз Паём то Паём.* - Душанбе, 2022. – 723 с.
2. *Гулинаи Ватанио. “Як таксӣ” ва нақлиёти барқӣ // Нақлиёт.* – 2022. - 21 июл.
3. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият.* – 2016. - 22 декабр.
4. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Садои мардум.* – 2018. - 27 декабр.
5. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Омӯзгор.* – 2019. - 26 декабр.
6. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (Барои соли 2020) // Ҷумҳурият.* 2021. - 27 январ.
7. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // Ҷумҳурият.* – 2021. 21 декабр.
8. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // Садои мардум.* – 2022. - 23 декабр.
9. *Самараи истиқлолият.* - Душанбе, 2012. – 22 с.
10. *Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои истиқлол.* – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. –436 с.

ДАСТОВАРДҲОИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ПАЁМҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола марҳилаҳои асосии рушди энергетика дар Паёмҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода

шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки рушди соҳаи энергетика яке аз масъалаҳои муҳим дар Паёмҳои Президенти кишвар буда, баҳри расидан ба истиқлоли энергетикӣ қорҳои назаррас ба анҷом расонида шудааст. Ҳамзамон дар мақолаи мазкур саҳми Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар расидан ба истиқлоли энергетикӣ нишон дода шудааст. Сарфи назар аз мубрам будани масъала ва мавҷудияти теъдоди зиёди маълумоту мавод ва ҳуҷҷатҳо аз нашрияҳои даврӣ, таҳқиқи масъалаи мазкур дар таърихнигории ватанӣ ва шароити имрӯза ҳамоно актуалӣ боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: Президент, энергетика, нерӯгоҳи барқи обӣ, Паём, дарёҳо, рушд, соҳаи энергетика, хатҳои интиқоли барқ, барқ, НБО Роғун, НБО Норақ.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПОСЛАНИЯХ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируются и обсуждаются основные этапы развития энергетики в посланиях Лидера нации, Основателя мира и национального единства, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Автор отмечает, что развитие энергетического сектора является одним из важных вопросов в посланиях Президента страны, и для достижения энергонезависимости проделана значительная работа. В то же время в данной статье показан вклад лидера нации, основоположника мира и национального единства, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в достижение энергетической независимости в РТ. Несмотря на актуальность рассматриваемого вопроса и наличие большого количества информации, материалов и документов из периодических изданий, изучение данного вопроса в отечественной историографии на сегодняшних условиях остается актуальным.

Ключевые слова: Президент, энергетика, гидроэлектростанция, Послание, реки, развитие, энергетика, электроэнергия, Рагунская ГЭС, Нурекская ГЭС.

ENERGY ACHIEVEMENTS OF TAJIKISTAN AND THEIR REFLECTIONS IN THE MESSAGES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The main stages of the development of energy in the messages of the Leader of Nation, The founder of the Peace and National Unity, President of the Republic of Tajikistan is reviewed in the article. The author indicates that the development of the energetic sector is one of the important issues in the messages of the President, and there have been done a lot for achieving energy independence. At the same time, the contribution of the Leader of nation, The founder of the Peace and National Unity, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon for achieving energy independence in Republic of Tajikistan is noted in the given article. Despite the importance of the considering issue and availability of a large amount of information, materials and documents from the periodicals, the study of the question in Tajik historiography remain relevant today.

Keywords: President, energy, hydroelectric power station, Message, rivers, development, electricity, Ragun HPS, Nurek HPS.

Дар бораи муаллиф

Хусайнов Аҳмадҷон Қурбонович

Доктори илмҳои таърих, профессор
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 40 53 00

About the author

Khusainov Ahmadjon Kurbonovich

Doctor of History, Professor
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 40 53 00

Об авторе

Хусайнов Аҳмадҷон Қурбонович

Доктор исторических наук, профессор
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 40 53 00

**ҲУКУМАТИ СУЛТОН АБУСАИД ДАР МОВАРОУННАҲРУ
ХУРОСОН АЗ РҶИИ АҲБОРИ АБДУРАЗЗОҚИ САМАРҚАНДӢ**

Муродзода А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Инъикоси воқеаҳои нимаи дуюми асри XV ва ба сари қудрат омадани Абусаид-набераи Мироншоҳ дар Мовароуннаҳру Хуросон дар асари «Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн»-и Абдураззоқи Самарқандӣ мавқеи хоса дорад. Тавассути ин асар ба сари қудрат омадани султон Абусаид ба ҳокимияти Мовароуннаҳр, ҳучуми султон Абусаид ба Ҳирот, юриши Абулқосим Бобур ба Самарқанд ва шикасти ӯ, вазъи сиёсии Хуросон пас аз ғавти Абулқосим Бобур, ба даст овардани ҳокимияти Хуросон бе ҳеҷ як муқовимат аз ҷониби султон Абусаид, ҳукмронии султон Абусаид дар як вақт дар Мовароуннаҳру Хуросон, шӯриши Саид Нур ва Муҳаммад Ҷӯкӣ бар зидди султон Абусаид дар Мовароуннаҳр, тарзи андозситонӣ, лашкаркашии султон Абусаид ба Озарбойҷон ва кушта шудани ӯ ва амсоли инҳо тасвир ёфтаанд.

Бояд тазаккур дод, ки Абдураззоқи Самарқандӣ дар асари худ дар муқоиса ба дигар муаррихони дарбори аҳди Темурӣ замони ҳукумати Абусаидро дар Мовароуннаҳру Хуросон дар 88 фасл, аз ҷумла «Зикри муҳорибаи мирзо султон Абусаид ва мирзо султон Абдуллоҳ ва зафар ёфтани ҳазрати хилофатпаноҳ», «Зикри неҳзати подшоҳи кайвон қадр баҳром қадр ба азми тасхири мамлақати Мовароуннаҳр», «Зикри арзи лашкари фирӯзасар ва эҳтиёти сипоҳи зафарпаноҳ ва расидан ба зоҳири Самарқанд», «Зикри ихтиёр фармудани мирзо султон Абусаид қалъадорӣ ва ҳисори Самарқандро», «Зикри муҳосира фармудани мирзо Абулқосим Бобур дорулсалтанаи Самарқанди фирдавсмонандро», «Зикри азимати мирзо султон Абусаид ба ҷониби Хуросон ва муҳорибаи умарои Самарқанд бо мирзо султон Иброҳим» ва ғайра тавзеҳ додааст [2, с. 703-991].

Азбаски муаллиф шоҳиди бештари воқеоти таърихӣ асараш маҳз дар ҳамин давраи таърихӣ (нимаи дуюми асри XV - М.А.) будааст, маълум аст, ки ба он эътимоди бештар низ кардаанд. Инчунин як идда муҳаққиқон: В.В.Бартолд [4, с. 153-174; 5, с. 115], Е.Э.Бертелс [6, с. 6-8], О.Д.Чехович [21, с. 36-44], А.Ю.Якубовский [22, с. 383-387; 23, с. 5-30], М.М.Ғубор [8, с. 456-459] ва дигарон дар таҳқиқоти худ зимни омӯзиш ва таҳқиқи ҳодисаҳои нимаи дуюми асри XV Мовароуннаҳр ва Хуросон аз асари Абдураззоқи Самарқандӣ «Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн» ҳамчун сарчашмаи боэътимод васеъ истифода намудаанд.

Бояд гуфт, ки ин давраи таърихӣ диққати муҳаққиқони тоҷикро низ ба худ ҷалб намудааст. Баъзе паҳлуҳои ҳукмронии султон Абусаид дар Мовароуннаҳру Хуросон аз ҷониби пажӯҳишгарон Н.Маҳмудов [13, с. 128], Ҳ. Камол [11, с. 459-460; 12 с. 46-52], А.Саидов [17, с. 487-490], Ғ.Ғолибов [7, с. 300-301] мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Пас аз ғавти Шоҳрух (1447) барои ба даст овардани ҳокимияти Хуросон миёни намоёндагони Темурӣ ҷангҳои шадида рух дод, ки дар ин миён пирӯзӣ то андозае насиби Улуғбек гашт. Баъди ба сари қудрат омадани Улуғбек вазъияти Мовароуннаҳру Хуросон ба эътидол наомад ва дере нагузашта Улуғбек (1449) аз ҷониби писари худ Абдулатиф ба қатл расид.

Абӯсаид (1412-1469) набераи Мироншоҳ бо дастгирии бевоситаи қабилаҳои бодиянишини ўзбак, ки зери роҳбарии Абдулхайрхон сарчамъ гардида буданд, ҳокимияти Мовароуннаҳрро бе ҳеҷ як муқовимате аз дасти Абдулло султон, ки пас аз кушта гардидани Абдулатиф ба сари ҳокимият омада буд, бо кушта гардидани Абдуллоҳ ба зери тасарруфи худ даровард. Тибқи иттилои Абдураззоқи Самарқандӣ ин воқеа шанбеи бисту дуюми ҷумодиулаввал 855/1451 ба вуқуф пайваст [2, с. 710].

Абӯсаид тайи солҳои 1451-1457 Мовароуннаҳрро идора мекард. Абулқосим Бобур (1452-1457) набераи Шоҳрух дар қаламрави Хуросон ҳукмронӣ мекард.

Бояд тазаккур дод, ки султон Абусаид баъди ба даст овардани ҳокимият аввалин «икдоме», ки даст ба он зад, ин буд, ки қотилони мирзо Абдулатифро дастгир ва дар ҳамон маҳалле, ки Абдулатиф кушта шуда буд, ба қатл расониданд ва баъд аз он оташ заданд.

Султон Абӯсаид ба мулки Мовароуннаҳр қаноат накарда, соли 858/1454 Амударёро убур намуд ва ба тарафи вилояти Балх азимат фармуд. Ӯ як қатор минтақаҳоро аз ҳудуди Бадахшон то канори Мурғоб дар зери тасарруфи худ даровард. Дар ин вақт Абулқосим Бобур дар Мозандарон қарор дошт.

Абдураззоқи Самарқандӣ дар бораи омодагии Абулқосим Бобур дар соли 858/1454 ба Мовароуннаҳр бар зидди султон Абӯсаид чунин иттилоъ медиҳад, ки Абулқосим Бобур ба амир Ҳоҷа Вачеҳиддин Исмоил Симнонӣ фармон дод, ки бо як идда умарои аъзом аз аҳоли хирочи “забти лашкар” ва “зари лашкар” чамъоварӣ кунанд. Абулқосим Бобур пас аз ситонидани андозҳои зарурӣ тамоми маблағҳои чамъшударо ба умаро ва лашкариён тақсим карда, рӯ ба Мовароуннаҳр овард [2, с. 755; 13, с. 87].

Сипас, Абулқосим Бобур аз роҳи Арҳанг, Солисарой ба Ҳисори Шодмон омада, дар он ҷо барои хастагии худ ва лашкариёнашро баровардан каме таваккуф мекунад. Сентябри 1454 аз он ҷо бо теъдоди сад ҳазор лашкар рӯ ҷониби Самарқанд меоранд. Султон Абӯсаид аз лашкаркашии Абулқосим Бобур оғаҳӣ ёфта, Амударёро убур мекунад ва баъд ворида Самарқанд мешавад. Ҳол он, ки султон Абӯсаид интизор набуд, ки Абулқосим Бобур ба зудӣ ба Мовароуннаҳр лашкар мекашад. Мувофиқи ахбори Мирҳонд султон Абӯсаид пас аз убури Чайхун лашкариёнашро иҷозат дод, то ба хонаҳои худ раванд [16, с. 791]. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки сипоҳиёни султон Абӯсаид аз Хуросон молу амволи мардуми бумиро ба ғорат бурда, дигар на он қадар майли ҷанг кардан доштанд. Абулқосим Бобур бошад, бе ҳеч як муқовимате дар якфарсаҳии Самарқанд қарор гирифт ва дар ин муддат аз сипоҳи Самарқанд ҳеч кас дар муқобили лашкари Хуросон қарор нагирифт ва сипоҳи Хуросон хотир бар он қарор доданд, ки мардуми Самарқандро қуввати муқовимати эшон нест. Султон Абӯсаид бошад дар чунин вазъ бо амирони худ тарки мубориза кардан ва фирор ба ҷониби Туркистон дошт ва Ҳоҷа Аҳрор садди роҳи ӯ мешавад. Ва мардуми Самарқанд зери роҳбарии шахсиятҳои руҳонӣ, пеш аз ҳама Ҳоҷа Аҳрор, баҳри дифоъ ба муқобили лашкариёни Хуросон бархостанд. Ва ҷанги шадиде ба вуқӯъ пайваст ва хуросониён талафоти зиёде доданд. Ҳамчунин яке аз сарлашкарони бонуфузи Абулқосим Бобур Халил асир меафтад. Тибқи иттилои Абдураззоқи Самарқандӣ дар ин ҷанг зиёда аз сад ҳазор уштур ба ҳалокат мерасад. Аз ин фарзия бармеояд, ки теъдоди лашкариёни Абулқосим Бобур хеле зиёд будааст. Чунончи, мувофиқи маълумоти Абдураззоқи Самарқандӣ: «...гурӯҳе анбӯҳ асир...Ва баъзе ба теғи қаҳр ба қатл омаданд...» [2, с. 744; 15, с. 178; 16, с. 794]. Дар ҷои дигар, муаллиф чунин меафзояд: “...ҳар киро медиданд, мекуштанд ва баъзеро гӯшу бинӣ бурида...” [2, с. 750; 16, с. 794].

Бо фаро расидани фасли сармо Абулқосим Бобур маҷбур шуд, ки ба сулҳ бастан розӣ шавад. Мутобиқи аҳдномаи сулҳ султон Абӯсаид мебоист бо мамлакати Мовароуннаҳр қаноат карда, ба заминҳои Хуросон даҳолат намекард [20, с. 52-53; 5, с. 115; 21, с. 36-44; 10, с. 383; 19, с. 58]. 25 декабри соли 1454 Абулқосим Бобур тарки Самарқанд карда ба Ҳирот рафт. Бояд тазаққур дод, ки Абдураззоқи Самарқандӣ соли 1454 шохиди бевоситаи муҳосираи Самарқанд аз ҷониби лашкариёни Абулқосим Бобур буд [9, с. 44].

Академик В.В.Бартолд оид ба мудофияи Самарқандиён ва шикасти Бобур дар асари худ «Мир-Али-Шер и политическая жизнь» чунин менигорад: «Бобур дар соли 1454 барои забт кардани Самарқанд кӯшишаш барор нагирифт ва пас аз бастан сулҳ бо Абӯсаид 25 декабри ҳамон сол ба Ҳирот баргашт» [5, с. 115; 19, с. 58]. А.Ю.Якубовский низ доир ба рафти ин мудофия навиштааст, ки Бобур Самарқандро забт карданӣ буд, вале юриши ӯ дар соли 1454 бебарор анҷом ёфт [22, с. 383].

Ҳамчунин, доир ба мудофияи Самарқанд муаррих О.Д.Чехович дар мақолаи худ «Мудофияи Самарқанд дар соли 1454» [21, с. 36-44] бо истифода аз сарчашмаҳои хаттӣ ин воқеаро дар маърази таҳлил қарор дода, хулосаҳои ҷолиб бардоштааст.

Тибқи иттилои Абдураззоқи Самарқандӣ Абулқосим Бобур ҳама вақт майл ба шаробнӯшӣ дошт ва ҳатто рӯзи маргаш низ сешанбеи 25 рабеълсонӣ санаи ихдӣ ва ситгин ва самонмоя 861/марти соли 1457 аз нӯшидани шароб худдорӣ накард [2, с. 873; 15, с. 188; 20, с. 57]. Ҷасади ӯро аз Машҳад ба Ҳирот оварда дар гунбази мадрасаи Шохрух дафн карданд.

Бояд гуфт, ки муҳлати ҳукмронии Абулқосим Бобур дар тамоми Хуросон, Мозандарон, Симнон, Домғон то вилояти Бадахшон ва аз соҳили Чайхун, Марв ва Мохон то ҳудуди мамлакати Систон ва Зобулистон даҳ солро ташкил медод ва мамолики Ироку Форсро низ зери тасарруфи худ дароварда буд.

Соли 1453 тамоми ноҳияҳои Ғарбии Эронро намояндаи туркманҳои қарақунонлу (гӯсфандони сиёҳ)-Ҷаҳоншоҳ забт карданд. Дар ин сол вилояти Ироку Форс аз ҳудуди вилояти Озарбойҷон то соҳилҳои дарёи Умон ба ҳайати мамлақати туркмон дохил шуд ва мамолике, ки зиёда аз ҳаштод сол зери тасарруфи Темур ва Теуриён буд, аз тахти тасарруфи ин давлат берун рафт. Бояд гуфт, ки пас аз ихтилофу кашмакашиҳои шоҳзодагону амирон, аз даст ба даст гузаштани ҳокимият дар миёни онон, ҳаробии шаҳрҳо ва қаҳтию гуруснагиро ба миён овард. Абдураззоқи Самарқандӣ дар баёни воқеаҳои соли 861/1456 зимни зикри ин ҳаводис, ки метавонад намунаи равшан аз ин гуна нобасомониҳо дар ин аҳд бошад, чунин ишғол менамояд: “Ва аз ғароибӣ воқеае бадоеъ аҷоиб, ки дар авоили ин сол воқеъ буд, он аст, ки дар мамлақати Хуросон чанд подшоҳ нофизи фармони муҳолифати якдигар буданд” [1, с. 821; 15, с. 190].

Ҷамчунин муаллиф иттилоъ медиҳад, ки баъди марги Абулқосим Бобур (1457) аз сокинони Ҷирот андозҳои барзиёд чамъ намуданд, ки ин боиси сар задани ошӯбҳо гардид. Яке аз сарлашқарони Абулқосим Бобур амир шайх Абусаид аз Сарахс ба Ҷирот омада, ба сабаби хурдсолии вориси тахт шоҳзода мирзо Шоҳ Маҳмуд, ки он вақт ҳамагӣ ёздаҳсола буд, ҳокимиятро ба зери тасарруфи худ гирифт. Вай ба сари аҳолии Ҷирот андози «саршумор» бор кард, ки давоми 2-3 рӯз бо пул ситонид. Исфизорӣ қайд мекунад, ки дар ин сол се мол ва се шукрона аз раоё ситониданд, аввал: Шоҳмаҳмуд мирзо, дувум: султон Иброҳим мирзо, севум: мирзо Абӯсаид [15, с. 203; 2, с. 810]. Бо фармони амир шайх Абӯсаид андози саршумор чанд маротиб афзоиш ёфт, ки ҳамаи ин боиси норозигии оммаи халқ гардид.

Дар ин вақт Хоҷа Кулол боркаш ва Хоҷа Алӣ Амир Хоҷа вазирони Шоҳ Маҳмуд таъйин шуда, масъули умури девон буданд. Вазирони номбурда ҳамроҳи шайх Абусаид бори дуюм ба сари аҳолии шаҳр андози саршумор меандозанд. Баъд аз он боз аз аҳолии шаҳр ба ҷойи як динор нӯҳ динори дигар зам карда, даҳ динор гирифтанд.

Азбаски аҳоли имкони пардохти маблағи заруриро надошт, бисёриҳо мавриди шиканҷа қарор гирифтанд, ки аз он бедодгарӣ бисёр одамон ҳалок шуданд. Ҳайати амирон борҳо бо хоҳиши кам кардани андоз ба назди амир шайх Абусаид, ки он замон берун аз шаҳр буд, рафтанд, вале ӯ ба ҳеч гузаште розӣ нашуд. Баъд фармондеҳи Абулқосим Бобур амир Шер Хоҷа ҳамроҳи шоҳзода мирзо Шоҳ Маҳмуд, ки он вақт дар Боғи Зоғон, дар наздикии Ҷирот қарор дошт, ба шаҳр даромада, ҳокимиятро ба дасти худ гирифтанд ва мардумро даъват кард, ки як динор ҳам насупоранд ва он чизе, ки супориданд, бозпас гиранд. Баъди ин воқеа амирон аз сиёсати шайх Абусаид норозӣ шуда, ба амир Шер Хоҷа ҳамроҳ шуданд. Мардуми ба издиҳом омада ӯро дар кӯҳи Муҳтор ба қатл расонданд ва сари ӯро аз тан ҷудо карда ба дарвозаи Малик овехтанд [2, с. 795; 15, с. 192-193; 16, с. 807-808; 20, с. 63-64; 14, с. 358; 3, с. 36]. Сарчашмаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки воқеан ин андозҳо барои мардуми Ҷирот яке аз гаронтарин андозҳо ба ҳисоб мерафтанд.

Бояд гуфт, ки тибқи иттилои сарчашмаҳо пас аз марги Абулқосим Бобур тамоми қаламрави Хуросон дучори нооромӣ ва ҷангҳои дохилӣ гардид, касе набуд, ки ҳокимиятро ба дасти худ гирад, гарчанде ки даъвогарони тоҷу тахт зиёд буданд, вале ҳеч яке аз онҳо муваффақ нашуданд. Бо истифода аз ин вазъи нобасомони Хуросон ҳокими Мовароуннаҳр султон Абусаид ба ин сарзамин ҳучум карда, ҳокимиятро бемуқовимат ба зери тасарруфи худ даровард.

Ҷамин тариқ, аз соли 1457 Мовароуннаҳру Хуросон боз аз нав муттаҳид гардид. Сарчашмаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки султон Абӯсаид ҳамеша дар сар орзуи ба зери тасарруфи худ даровардани тахти Ҷирот ва Хуросонро мепарварид [2, с. 805; 15, с. 201].

Соли 1458 Ҷаҳоншоҳ кӯшиш кард, ки Ҷиротро аз дасти Теуриён бозпас гирад, аммо ба ин муваффақ нашуд. Дар соли 1459 байни ду тараф шартнома баста шуд, ки тибқи он Эрони Ғарбӣ бояд дар тахти ҳукмронии Ҷаҳоншоҳ ва Хуросон бошад дар тахти ҳукмронии Абусаид мемонад.

Тибқи иттилои Исфизорӣ Абусаид дар санаи арбеъ ва ситтин ва самонмоя, тамоми Мовароуннаҳр, Туркистон то ҳудуди Қоғар ва низ Кобул ва Завол ва соири билоди Хуросону Мозандарон дар тахти фармони султон Сайид даромад [15, с. 236].

Соли 1460 султон Абусаид оғаҳ шуд, ки амир Нур-Саид, ки дар кӯҳсори назди деҳаи Нури Бухоро зиндагӣ мекард, дар атрофи Самарқанд ва Бухоро даст ба исён мезанад, ба назди ӯ шахси боваринок фиристод, то ки ӯро ба итоати худ дарорад. Исёнгар ба насиҳати фиристодаи Абусаид эътибор надод. Султон Абусаид маҷбур шуд, ки Хоҷа Аҳрорро ба назди Саид Нур фиристад. Гуфтушуниди Хоҷа Аҳрор бо Саид Нур низ натиҷаи дилхоҳ надод. Сипас, лашқарияи Самарқанд, ӯро аз мавзеи Нур пеш карданд ва ӯ ба дашт гурехт. Даре нагузашта Саид Нур ба шуриши Муҳаммад Ҷӯкӣ ҳамроҳ шуд. Баъд аз ин ҳодиса Хоҷа Аҳрор

ба Ҳирот рафта, аз 23 сафар 865/8 декабр, 11 рабеъулаввал 25 декабри 1461 дар он чо карор дошт. Султон Абусаид бо хошии ӯ ба бархам додани тамғои Самарқанду Бухоро розӣ шуда, ваъда дод, ки дар оянда тамғо ва ҳамаи он чи ки дар тамғои молу мулк мамнуъ аст, бекор карда мешавад [15, с. 250].

Соли 1461 бошад, дар Самарқанд шӯриши дигаре аз ҷониби писари Абдулатиф Муҳаммад Ҷӯкӣ бар зидди султон Абусаид оғоз ёфт. Муҳаммад Ҷӯкӣ бо дастгирии Абдулхай ва занаш духтари Улуғбек така кард ва як қисми лашкари Улуғбек ба ӯ ҳамроҳ шуданд. Дар ин вақт султон Абусаид дар Ҳирот қарор дошт. То омадани султон Абусаид аз Ҳирот лашкари ӯ ба шикаст дучор шуд ва шӯришгарон аллакай дар наздики Кармина расида буданд. Бо омадани султон Абусаид ба Самарқанд шӯришиён ба қалъаи Шоҳрухия паноҳ бурданд. Муҳаммад Ҷӯкӣ аз ҷониби лашкариёни султон Абусаид дар муҳосираи тӯлонӣ қарор гирифтанд. Дар ин асно аз ҷониби Хуросон ва Мозандарон ба назди султон Абусаид қосидон расида, иттилоъ доданд, ки мирзо султон Ҳусайн якчанд амиронро ба қатл расонида, Мозандаронро ба зери тасарруфи худ дароварда ва майл ба Хуросон дорад. Бино ба ахбори сарчашмаҳои таърихӣ рӯйдодҳои Хуросон ва Мозандарон Абусаидро маҷбур карданд, ки аз муҳосираи қалъаи Шоҳрухия даст кашида, бо Муҳаммад Ҷӯкӣ муоҳидаи «сулҳгунае дарҳам баст» [1, с. 901; 20, с. 80]. Тибқи иттилои Исфизорӣ Абусаид бо Муҳаммад Ҷӯкӣ, гургошӣ карданд [15, с. 256]. Бино ба ахбори Абдураззоқи Самарқандӣ соли 866/1461-1462 султон Абусаид ҳангоми лашкар кашидан ба Мозандарон бар зидди султон Ҳусайн, барои аслиҳа ва дигар лавозимоти ҷангӣ таъмин намудани лашкар фармон дод, ки аз аҳолии шаҳри Ҳирот, ноҳияҳо ва вилоятҳо андози зари лашкар, номбардор ва ҷиҳод ситонанд [2, с. 902; 15, с. 257; 13, с. 87]. Пас аз бозгашт султон Абусаид ба Ҳирот иттилоъ ёфт, ки вазир Ҳоҷа Муизуддини Шерозӣ дар вақти набудани ӯ ҳангоми ҷамъоварии хирочи зари лашкар аз тобеонаш назар ба муқаррароти қонун ҷанд маротиб зиёд маблағ ҷамъ кардааст. Шайх Аҳмад Сарроф, ки ҳамроҳи Ҳоҷа Муизуддин вазифаи девонро бар уҳда дошт, аз тобеонаш низ ба манфиати худ маблағи зиёд ҷамъ кард. Дар натиҷаи амалҳои Ҳоҷа Муизуддин ва шайх Аҳмад оммаи халқ дар ҳолати қашшоқӣ афтод.

Тибқи иттилои Абдураззоқи Самарқандӣ, Исфизорӣ ва Хондамир дар охири моҳи январӣ соли 1462 дар Ҳирот Ҳоҷа Муизуддини Шерозӣ ва Шайх Аҳмад Сарроф ба ришвахорӣ ва тамаъҷӯӣ айбдор карда шуданд ва бо фармони Абусаид шайх Аҳмадро дар «дарвозаи Малик» пӯст қанда, ба азоби алим куштанд. Ва рӯзи дигар Ҳоҷа Муизуддинро дар деги оби ҷӯшон андохтанд, то пухта шуд [2, с. 907; 15, с. 260; 20, с. 81].

Пас аз ин султон Абусаид фармон дод, ки минбаъд аз аҳолии андози “зари лашкар” ва “номбардор” ситонида нашавад. Фармони озод кардани аҳолии аз хирочи “зари лашкар” ва “номбардор” дар рӯи санге навишта шуда буд, ки дар масҷиди ҷомеъ гузошта шуда буд, то ҳама бубинад ва аз он огоҳ бошанд. Абдураззоқи Самарқандӣ иддао мекунад, ки султон Абусаид ба ваъдааш вафо карда, то охири умр аз аҳолии “зари лашкар” ва “номбардор” нагирифтааст.

Шояд як сабаби бекор кардани ин андоз аз аҳолии Ҳирот дар он буд, ки ханӯз дар Мовароуннаҳр шӯриши Муҳаммад Ҷӯкӣ зидди султон Абусаид идома дошт.

Баъд аз ба эътидол омадани авзои сиёсии Хуросону Мозандарон султон Абусаид соли 1462 бори дуюм рӯ ба Мовароуннаҳр оварда қалъаи Шоҳрухияро аз нав муҳосира кард. Султон Абусаид аз Самарқанд ду маротиб барои музокира ба назди шӯришиён омад, вале гуфтушунид бенатиҷа буд. Бояд гуфт, ки пири силсилаи нақшбандияи Мовароуннаҳр Ҳоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор на танҳо дар байни аҳолии Мовароуннаҳр, балки дар назди султон Абусаид низ обрӯ ва эътибори хоса дошт. Султон Абусаид се маротиб Ҳоҷа Аҳрорро ба гуфтушунид ба назди муҳосирашудагон фиристод. Ва бори сеюм байни исёнгарон ва Ҳоҷа Аҳрор созиш ба миён омад ва султон Абусаидро ба имони худ қасам ёд кард, ки исёнгарони таслимшударо азобу шиканча намендихад. Пас аз як соли муҳосира, дар тирамоҳи соли 1463 Муҳаммад Ҷӯкӣ маҷбур шуд, ки ба султон Абусаид таслим шавад. Султон Абусаид ҳамаи исёнгаронро раҳо сохт ба ҷуз аз Муҳаммад Ҷӯкӣ, ӯро бо худ ба Ҳирот оварда аввали моҳи январӣ соли 1464 дар қалъаи Ихтиёрдин дар зиндоне, ки ба сурати манора дар миёни ҳисор сохта буданд, ҳабс шуд ва дар ҳамон сол вафот кард [1, с. 926; 15, с. 265; 20, с. 82-83].

Тибқи ахбори Абдураззоқи Самарқандӣ, Исфизорӣ, Мирхонд ва Хондамир соли 870/1465-1466 султон Абусаид ҳангоми дар Хуросон қарор доштани ба бемории саҳт гирифтдор шуд ва ин беморӣ муддати дуру дароз давом кард. Султон Абусаид пас аз шифо ёфтани ба сифати хайрия аҳолии Хуросонро аз пардохти андози «сардарахт», ки маблағи калонро ташкил меод, озод кард [15, с. 269-270; 15, с. 850].

Пас аз фавти Ҷаҳоншоҳ соли 1467 султон Абусаид кӯшиш кард, ки қаламрави ғарбии Эронро ба зери тобеияти худ дарорад, аммо ӯ дар ҷанги зидди туркманҳо, ки вилоятҳои

Озарбойчон, Эрони ғарбӣ ва Ирокро соҳиб буданд, дар мавзеи Қарабоғи Аррон асир афтода, ўро дар 22 раҷаб 873/5 феввали 1469 ба Ёдгор Муҳаммад набераи бузурги Шохрух, ки ба Узун Ҳасан паноҳ оварда буд, таҳвил доданд. Ёдгор Муҳаммад ба хотири Гавҳаршод ҳамсари Шохрух, ки дувоздаҳ сол қабл (1457) ба дастури султон Абусаид дар Ҳирот ба қатл расида буд, қасди ӯ гирифт ва ба қатлаш расонд [18, с. 125].

Баъд аз фавти султон Абӯсаид аз ӯ даҳ писар боқӣ монд [16, с. 870]. Султон Аҳмад, ки бузурғтарин фарзанди султон Абусаид буд, пас аз марги падар қонишини ӯ шуд ва ба қасди тасарруфи Хуросон озими он диёр гардид ва чун аз султон Ҳусайн мирзо шикаст хўрд, рӯ ба қониби Самарқанд овард ва то соли 899/1494 дар Самарқанду Бухоро салтанат кард.

Ҳамин тавр, дар баробари дигар сарчашмаҳои хаттии асрҳои XIV-XV асари «Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн»-и Абдураззоқи Самарқандӣ низ аз манобеи муҳими таърихӣ буда, бавижа дар равшан сохтани таърихи салтанати Темуру Темуриён, хусусан аз давраи ҳукмронии султон Абусаид дар Мовароуннаҳру Хуросон ҳамчун мадраки хаттӣ маҳсуб ёфта, аз маъхазҳои нодир ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Абдураззоқи Самарқандӣ. *Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн*. Ҷ. 2. Қисми 2 / Ба эҳтимоми Абулҳусайни Навоӣ. - *Техрон*, 1383. - 991 с.
2. Абдураззоқи Самарқандӣ. *Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн*. Ҷ. 4. - *Техрон*, 1372. - 1057 с.
3. Арунова М.А. *К истории народных выступлений в государстве Тимуридов в XV в.* // *Краткие сообщения Института востоковедения АН СССР, XXXVII*. - М., 1960. - С. 34-36.
4. Бартольд В.В. *Улугбек и его время* // *Соч. II. Ч. 2*. - М.: Наука, 1964. - С. 661.
5. Бартольд В.В. *Мир-Али-Шир и политическая жизнь, сборник «Мир-Али-Шир»*. - Л.: Изд-во АН СССР, 1928. - 661 с.
6. Бертельс Е.Э. *Навои. Опыт творческой биографии*. - М.-Л.: Изд. АН СССР, 1948. - 268 с.
7. Ғоибов Ф. *Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз*. - Душанбе: Дониш, 2006. - 906 с.
8. Ғубор М.М. *Афғонистон дар масири таърих*. - *Техрон*, 1390. - 607 с.
9. *Историография общественных наук в Узбекистане. Био-библиографические очерки / Составитель Б.В.Лунин*. - *Ташкент: Изд-во «Фан» УзССР*, 1974. - 384 с.
10. *История народов Узбекистана, т. I*. - *Ташкент: Изд-во АН УзССР*, 1950. - 409 с.
11. Камол Х. *Таджикский народ во второй половине XIV-XV вв.* // *История таджикского народа. Том III. (Период развития феодального общества)*. - Душанбе: Дониш, 2013. - 579 с.
12. Камол Х. *Политическое положение Хорасана во второй половине XV в.* // *Муаррих*. - Душанбе, 2015. - № 4. - С. 46 - 52.
13. Махмудов Н. *Земледелие и аграрные отношения в Средней Азии в XIV-XV вв.* - Душанбе, 1966. - 128 с.
14. Массон В.М., Ромодин В.А. *История Афганистана. -Т. I. С древнейших времён до начала XVI в.* - М.: Наука, 1964. - 379 с.
15. Муинуддин Муҳаммад Замҷии Исфизорӣ. *Равзоту-л-ҷанноти-л-ҷинон фи авсофи мадинати Ҳирот*. Ҷ.2. - *Техрон*, 1338. - 373 с.
16. Мирхонд. *Равзоту-с-сафо*. Ҷ.6 / *Таҳзиб ва талхиси Аббоси Зарёб*. - *Техрон*, 1339. - 886 с.
17. Саидов А. *Социально-экономическое положение Мавераннахр и Хорасана во второй половине XIV-XV вв* // *История таджикского народа. Т. III*. - Душанбе: Дониш, 2013. - 579 с.
18. *Таърихи Эрон давраи Темуриён. Паҷӯҳои аз Донишгоҳи Кембриҷ / Таърихшинос доктор Яъқуб Оҷанд*. - *Техрон*, 1379. - 467 с.
19. Ҳамза Камол. *История вторжения кочевых племен Даит-и Кипчака в Мавераннахр и Хорасана (XVI в.)*. - Душанбе: Дониш, 2012. - 407 с.
20. Хондамир. *Таърихи ҳабибу-с-сияр фи ахбори афроди башар*. Ҷ.4. - *Техрон*, 1353. - 703 с.
21. Чехович О.Д. *Оборона Самарқанда в 1454 году* // *Известия Академии наук Узбекской ССР. Серия общественных наук*. - *Ташкент*. - 1960. - №4. - С. 36-44.
22. Якубовский А.Ю. *История народов Узбекистана, т. I*. - *Ташкент: Изд-во АН УзССР*, 1950. - 409 с.
23. Якубовский А.Ю. *Черты общественной и культурной жизни эпохи Алишера Навоӣ* // *Алишер Навоӣ*. - М.-Л., 1946. - 203 с.

ҲУКУМАТИ СУЛТОН АБУСАИД ДАР МОВАРОУННАҲРУ ХУРОСОН АЗ РҶИИ АХБОРИ АБДУРАЗЗОҚИ САМАРҚАНДИ

Дар мақолаи мазкур рӯч ба вазъи сиёсии Мовароуннаҳру Хуросони нимаи дуҷуми асри XV, аҳди султон Абусаид дар «Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн»-и Абдураззоқи Самарқандӣ сухан меравад. Муаллиф менависад, ки дар баробари дигар сарчашмаҳои хаттии асрҳои XIV-XV «Матлаъу-с-саъдайн ва маҷмаъу-л-бахрайн»-и Абдураззоқи Самарқандӣ низ аз манобеи муҳими таърихӣ, бавижа дар равшан сохтани таърихи ҳукмронии султон Абусаид дар Мовароуннаҳру Хуросон ҳамчун мадраки хаттӣ маҳсуб ёфта, аз маъхазҳои нодир ба шумор меравад. Муаллиф таҳлили муқоисавии ахбори Абдураззоқи Самарқандиро бо

маълумоти дигар муаллифони асримиёнагӣ низ анҷом додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки дар давраи баррасишаванда маҳз пас аз ҷавти Улугбек барои ба сари қудрат омадан байни намоёндоғони хонадони Темуриён: Абдуллоҳ, султон Абусаид, Абулқосим Бобур, Гавҳаршодого чангу чидолҳо шуруъ гардид. Муаллиф қайд мекунад, зимомдории султон Абусаид зиёни лашкаркашиҳои ӯ барои ба даст овардани ҳокимият ба амсоли дигар намоёндоғони хонадони Темуриён ба мардуми Мовароуннаҳру Хуросон камтар набуд.

Калидвожа: Абдураззоқи Самарқандӣ, Абдулло, Абулқосим Бобур, Гавҳаршодого, мудофиан Самарқанд, вазъи сиёсии Мовароуннаҳру Хуросон, тарзи андозбандӣ, шӯриши Муҳаммад Ҷӯкӣ, маъхаз.

ПРАВЛЕНИЕ СУЛТАНА АБУ САИДА В МОВЕРАННАХРЕ И ХОРАСАНЕ ПО СВЕДЕНИЯМ АБДУРАЗЗАКА САМАРКАНДИ

В данной статье рассказывается о политическом положении Мовераннахра и Хорасана во второй половине XV века в период правления султана Абу Саида по сведениям «Матла'-с-са'дайн ва тамза'-л-бахрейн» Абдураззака Самарканди. Автор пишет, что наряду с другими письменными источниками XIV-XV вв. особенно в разъяснении истории правление султана Абу Саида в регионе, важным историческим источником, считается работа Абдураззака Самарканди. Автор также провел сравнительный анализ известий Абдураззака Самарканди со сведениями других средневековых авторов. Автор отмечает, что в рассматриваемый период, после смерти Улугбека, начались внутреполитические споры между представителями Темуридской династии: Абдулло, Султаном Абу Саидом, Абул Касымом Бабуром, Гавхаршадогой. Автор отмечает, что правление султана Абусаида было не менее вредным для жителей Мовераннахра и Хорасана, чем других представителей темурской династии.

Ключевые слова: Абдураззаки Самарканди, Абдулло, Абулькасим Бабур, Гавхаршодого, оборона Самарканда, политическое положение Мовераннахра и Хорасана, способ налогообложения, восстание Мухаммеда Джоки, источники.

THE BOARD OF SULTAN ABU SAID IN MOVERANNAHR AND KHORASAN ACCORDING TO ABDUR RAZZAK OF SAMARKANDI

This article tells about the political situation of Moverannahr and Khorasan in the second half of the 15th century during the reign of Sultan Abu Said according to the "Matla'-s-sa'dayn wa tamza'-l-Bahrain" by Abdurazzak Samarkandi. The author writes that, along with others written sources of the XIV-XV centuries, especially in explaining the history of the reign of Sultan Abu Said in the region, the work of Abdurazzak Samarkandi is considered an important historical source. The author also conducted a comparative analysis of the news of Abdurazzak Samarkandi with the information of other medieval authors. Ulugbek's death, internal political disputes began between representatives of the Tkmurid dynasty: Abdullah, Sultan Abu Said, Abul Kasim Babur, Gavharshadoga. The author notes that the reign of Sultan Abusaid was no less harmful to the inhabitants of Moverannahr and Khorasan than other representatives of the Temur dynasty.

Keywords: Abdurazzaki Samarkandi, Abdullah, Abulkasim Babur, Gavharshodoga, defense of Samarkand, political situation of Moverannahr and Khorasan, method of taxation, uprising of Muhammad Joki, sources.

Дар бораи муаллиф

Муродзода Аҳмадхон Амрохон

Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 81 81 86

About the author

Murodzoda Ahmadkhon Amrokhon

Candidate of History, Associate Professor of the
Department of History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 81 81 86

Об авторе

Муродзода Аҳмадхон Амрохон

Кандидат исторических наук, доцент
кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 81 81 86

**ОМУЗИШИ МЕРОСИ ТАЪРИХИЙ-ФАРҲАНГИИ ХАЛҚИ
ТОЧИК ДАР ПАРТАВИ СУХАНРОНИҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ
ДАР МУЛОҚОТ БО ЗИЁИЁНИ КИШВАР**

Шарифзода Ф.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Соҳибистиклолии кишвар барои рушду нумуи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа шароитҳои заруриро фароҳам овард. Бахусус дар ин давра ба омӯзишу таҳқиқи мероси таърихиву фарҳангии миллати тоҷик тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Ҳаллу фасли масъалаҳои марбут ба мероси таърихиву фарҳангӣ ҳамеша дар маркази тавачҷуҳи Сарвари давлат қарор дошт ва маҳз бо ҳидоятҳои пайвастаи Пешвои миллат дар ин самт корҳои назаррасу шоёни таҳсин иҷро шудаанд. Аз ҷумла, Президенти мамлакат дар вохӯрӣ бо намояндагони зиёиёни мамлакат (20 март соли 2001) оид ба ҳифзу гиromидошти мероси таърихиву фарҳангии миллати тоҷик мулоҳизаҳои ҷолиб баён намуда, ишора карданд, ки «Шинохту гиromидошти мероси фарҳангии ниёгон, ҳифз кардану ба манфиати ҷомеаи имрӯза истифода намудани мероси таърихиву фарҳангии халқ чун самти афзалиятноки сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудааст» [9, с.523] ва аз ҷониби ҳукумати ҷумҳурӣ «ба обод кардани ёдгориҳои таърихӣ, мақбараву оромгоҳҳои шахсиятҳои маъруф диққати аввалиндарача дода мешавад» [9, с.523].

Дар вохӯриҳои Пешвои миллат бо намояндагони зиёиёни мамлакат натиҷаи нақша-чорабиниҳои тарҳрезӣшуда ва корҳои баанҷомрасида дар соҳаи фарҳанг мавриди баррасӣ қарор гирифта, дурнамои ҳалли проблемаҳои ҷойдошта муайян карда мешаванд. Масалан, оид ба аҳамияти баргузории вохӯриҳои қаблӣ Президенти мамлакат дар суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат (20.03.2004) аз ҷумла чунин таъкид карданд: «Давлат аз ҷониби худ дар ҳалли масъалаҳои, ки дар ҷараёни вохӯрии Президент бо зиёиён ба миён гузошта мешаванд, аз тамоми имкониятҳо истифода мебарад. Масалан, баъди ду вохӯриё, ки дар арафаи Наврӯзи солҳои 2001 ва 2002 доштем, Ҳукумати Тоҷикистон дар асоси эроду пешниҳодот ва таклифу мулоҳизоти зиёиён қарорҳои дахлдор қабул намуд. Ва ҳоло ба маълумоти шумо расониданӣ ҳастам, ки аз 80 супориши соли 2001 танҳо яктои он ва аз нақшаи чорабиниҳои соли 2002 фақат се супориш иҷро нашудааст, ки ин супоришҳо низ дар муҳлатҳои наздиктарин иҷро хоҳанд гашт. Таъсиси Консерваторияи миллий, таҷлили 2500-солагии Истаравшани бостонӣ, маблағгузории корҳои ҷустуҷӯи археологӣ дар шаҳрҳои Панҷакенту Кӯлоб, яъне Саразм ва Хулбук, таъмир ва барқарор намудани як силсила ёдгориҳои таърихиву меъморӣ, азнавсозии бинои театри ба номи устод Лоҳутӣ, ташкили дастаҳои хореографӣ ва гузаронидани озмуну фестивалҳои гуногун, бузургдошти Рӯзи "Шашмақом" ва таъсиси ансамбли "Фалак", барқарор намудани номҳои таърихӣ ва ба номи шахсиятҳои барҷастаи миллий иваз кардани шаҳру ноҳияҳо, нашри беш аз сад китоби адибони тоҷик, тарбияи мутахассисон барои соҳаҳои илм, маориф ва санъат дар мактабҳои олии кишварҳои тарикқикардаи ҷаҳон аз ҷумлаи корҳои ҳастанд, ки дар ин муддат анҷом дода шудаанд. Мо ин равандро идома мебахшем ва масъалаҳои, ки садди роҳи густариши илму фарҳанг мегарданд, пайваста мавриди ҳаллу фасл қарор медиҳем» [5].

Дар мулоқоти Президенти мамлакат бо зиёиёни кишвар (соли 2006) қайд гардид, ки ҳукумати мамлакат барои ободу зебо гардонидани мавзёҳои таърихӣ як қатор корҳои назаррасро ба анҷом расонид, аз ҷумла пӯшонидани болои бозёфтҳои нодири бостоншиносии шаҳри қадимаи Саразм, тармиму таҷдид ва ободсозии мақбараи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ ва қалъаи қадимаи Хулбук, ёдгориҳои шаҳри бостонии Истаравшан ва қалъаи қадимаи Хучанд. Дар баробари ин Президенти мамлакат ҳифзу гиromидошт, поку бегазанд нигоҳ доштани ёдгориҳои таърихӣ, бозёфтҳои нодири бостоншиносӣ ва дигар осори гаронбаҳои миллиро ҳамчун яке аз рукни сиёсати фарҳангӣ бисёр муҳим арзёбӣ намуда, аз вазъи ногувори ҳифзу нигоҳдории онҳо изҳори нигаронӣ карданд: «Мутаассифона, имрӯз як қатор ёдгориҳои нодири меъморӣ ва осори бостоншиносӣ ба ҳоли худ гузошта шудаанд ё аз бемасъулиятии роҳбарон харобу тороч шуда истодаанд. Имрӯз

вазифаи муқаддаси мову шумо - зиёиёни мухтарам, ки чароғи роҳнамо ва илҳомбахши бисёр ташаббусҳои начиб мебошад, омӯхтан, ташвиқу тарғиб намудан, ҳифз кардан ва тармиму таҷдиди кулли ёдгориҳои таърихӣ ва мероси фарҳангии миллатамон аст» [6]. Дар ин робита Пешвои миллат мақомоти марбутатаи давлатӣ, хусусан Вазорати фарҳанг, бахшҳои вилоятӣ ва шаҳриву ноҳиявӣ он, Академияи илмҳо, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, олимону зиёиён ва мутахассисони соҳаи таъриху фарҳангро вазифадор намуданд, ки чиҳати ҳифзу барқарорсозӣ ва ободу зебо нигоҳ доштани ёдгориҳои нодири таърихӣ, таҳкими фаъолияти осорхонаҳои милливу таърихӣ ва омӯзишу таҳқиқи мероси пурғановати ниёгон тадбирҳои мушаххас андешида, ташаббус нишон диҳанд.

Дар воҳӯрии соли 2007 Пешвои миллат таваҷҷуҳи зиёиёни кишварро ба омӯзиши мероси таърихиву фарҳангии миллати тоҷик ҷалб намуда, таъкид карданд, ки: «Миллати тоҷик, ки дар тули асрҳо аз омӯзиши таъриху фарҳанги бостонии хеш дар канор монда буд, баъди истиқлолият ба омӯзиши давраҳои давлатдорӣ қадим ва наваш ниёзи бештар пайдо кард. ...дар айни ҳол доир ба таҳқиқ ва кофтукови осори таърихӣ ниёгони мо ба Академияи илмҳо ва Институти таъриху бостоншиносӣ маблағҳои кофӣ ҷудо кардем, ки дар натиҷа рисолаву китобҳои арзишманд нашр шуданд, ёдгориҳои нодир ва осори бостонии асрҳои гузашта бозёфт гардиданд. Олимони мо ҳам аз Истаравшану Панҷакент, ҳам аз Кӯлобу Ҳулбук ва ҳам аз Саразму Тахти Сангин осори беназири фарҳангу таърихи миллатро кашф карданд, ки ин ҳама гувоҳи раднопазири тамаддуни қуҳани миллати мо мебошад» [7]. Ҳамчунин, дар ин мулоқот қайд гардид, ки ҳукумати ҷумҳурӣ дар давоми даҳ соли охир барои ҳифз кардан ва тармиму барқарорсозии даҳҳо ёдгориҳои таърихиву меъморӣ, аз ҷумла қалъаҳои қуҳану осори меъморӣ Истаравшан, Ҳуҷанд, осори таърихиву меъморӣ Панҷакент, пӯшонидани болои шаҳристони қадимаи Саразм, ҳамчунин тармиму бозсозии қалъаи Ҳулбук, ёдгориҳои Тахти Сангин, мақбараҳои Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, Мазори Ҳазрати Султон, чандин осорхонаҳо ва дигар ёдгориҳои меъмориву таърихӣ маблағи зиёд ҷудо кард. Барои ба феҳристи ёдгориҳои ҷаҳонӣ ЮНЕСКО ворид кардани чандин ёдгориҳои нодири таърихиву меъморӣ кишвар ва шоҳкорӣ мусиқии суннатӣ тоҷик – «Шашмақом» як силсила корҳо анҷом ёфта, чандин китобу маълумотномаҳои мусаввари ёдгориҳои Тоҷикистон интишор гардиданд [7].

Соли 2009 мулоқоти даҳуми Президенти мамлакат бо намояндагони зиёиёни кишвар дар Театри давлатӣ академии опера ва балети ба номи Садриддин Айни баъд аз тармиму азнавсозии бинои он баргузор гардид. Дар ин мулоқот ҳамчунин қайд гардид, ки ҳифз ва истифодаи дурусти мероси таърихию фарҳангии халқамон ва ҷашну суннатҳои миллӣ яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати фарҳангии кишвар дар шароити мураккаби ҷаҳони муосир маҳсуб ёфта, ҳар як шаҳраки қадима, қалъа, оромгоҳи бузургон, тасвири рӯи санг бояд барои шаҳрвандони Тоҷикистон азизу муқаддас бошад ва онҳо ҳифз намудани ин мероси гаронбаҳоро вазифаи худ шуморанд [7].

Дар мулоқоти соли 2011 бо намояндагони зиёиёни мамлакат, ки ба истиқболи ҷашни 20-солагии Истиқлоли давлатӣ Тоҷикистон рост омад, Пешвои миллат оид ба нақши истиқлол дар эҳёи давлатдорӣ миллӣ ва рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла фарҳанги миллӣ андешаронӣ намуда, ишора карданд, ки: «Истиқлолият боиси эҳёи мучаддади фарҳанги миллӣ гашта, моҳият ва қудрати фарҳангсозӣ ин миллати бостониро муаррифӣ менамояд. Имрӯз инсоният аз фарҳанги ғаниву қадимаи тоҷикон бештар баҳравар мешавад ва бо мурури замон он ба тақмили афқору андешаи солиму арзишҳои волои умумиинсонӣ мусоидат менамояд» [8]. Аз ин рӯ, ба андешаи Президенти мамлакат «огоҳӣ аз таъриху фарҳанги хеш натавонанд ифтихори миллиро ба замон созгор месозад, балки ба таҳкими робитаи тамаддунҳо ва халқҳои гуногун, густариши таҳаммулпазирию ҳамдигарфаҳмӣ заминаи воқеӣ мегузорад» [8]. Ҳамчунин дар ин мулоқот масъалаҳои ҳифзи истиқлолияти давлатӣ ва таҳкими ваҳдати миллӣ, истифодаи мероси илмиву адабӣ ва арзишҳои милливу умумибашарӣ дар тақвияти раванди худогоҳиву худшиносии миллӣ, мақому манзалат ва мавқеи зиёиён ҳамчун нерӯи ақлонии кишвар ва ҳомии забону таърих ва адабу фарҳанги миллӣ дар пешрафти ҳаёти ҷомеа, мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Солҳои 2012-2013 мулоқотҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намояндагони зиёиёни мамлакат дар маросими ифтитоҳи ду иншооти бузурги фарҳангии кишварамон – Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Осорхонаи миллии Тоҷикистон баргузор гардиданд ва табиист, ки дар чунин воҳӯриҳо, қабл аз ҳама, мақсаду вазифаҳои муассасаҳои навтаъсис

муаррифӣ мешаванд. Аз ин рӯ, Пешвои миллат бештар оид ба масъалаҳои китобу китобдорӣ ва нигоҳдорию муаррифӣи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ сухан гуфта, таваччуҳи аҳли зиёро ба нақшу мақоми ин муассисаҳои фарҳангӣ дар боло бурдани сатҳи маънавиёт, ҳисси худшиносиву худоғоҳӣ, ҳифзу гиromидошти хотираи таърихӣ ва тарбияи зебопарастии ҷомеа ҷалб намуданд [3].

Дар мулоқоти Президенти мамлакат бо намояндагони зиёиёни кишвар (20 март соли 2017) қайд гардид, ки «рушди мунтазами соҳаи фарҳанг, ки ба беҳдошти дунёи маънавии инсон таъсири амиқ гузошта, ҷаҳонбиниву тафаккур, зехну шуур, майлу рағбати зебоиписандӣ ва ҳунари эҷодгариву анъанаҳои мардуми фарҳангсолори моро ташаккул медиҳад, дар маркази диққати ҳукумати мамлакат қарор дорад. Зарур аст, ки аҳли эҷоди кишвар – олимони, ходимони адабиёт, театр, санъати тасвирӣ, мусиқӣ, кино ва дигарон низ бо дарназардошти ин рисолати инсонсози фарҳанг ба рушди ҷамъаҷониба ва мунтазами он таваччуҳи боз ҳам бештар зоҳир намоянд» [4]. Дар ин мулоқот Президенти мамлакат бо қаноатмандӣ изҳор карданд, ки ба шарофати соҳибистиклолӣ мо дар самти ҳифзу нигоҳдории мероси фарҳангии халқи куҳанбунёдамон тамоми тадбирҳои имконпазирро андешидем ва дар даврони начандон тӯлонӣ ба эҳё кардану таҳким бахшидани асолати миллӣ, забон ва фарҳанг, ки рукнҳои асосии давлатдорӣ мебошанд, муваффақ гардидем. Фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима ва гуногунрангиву хусусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии «Шашмақом», «Фалак» ва садҳо дастоварду падидаҳои дигари ҳунари адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст [4].

Дар вохӯрии Сарвари давлат бо намояндагони зиёиёни кишвар (19 март соли 2018) ибраз карда шуд, ки дар шароити феълӣ торафт тезтунд шудани бархӯрди тамаддунҳо дар ҷаҳон масъалаи омӯхтан ва таҳқиқ кардани мероси бостонӣ, ҳифзи арзишу суннатҳои милливу мардумӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва тарғиби шоистаи онҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад ва иҷрои ин кор вазифаи муҳимтарини намояндагони илму маориф, аҳли эҷод ва ҷамаи зиёиёни кишвар мебошад. Дар баробари ин қайд гардид, ки ҳукумати мамлакат барои ҳифзу эҳё ва барқарор сохтани ёдгориҳои таърихӣ ва нигоҳдории мероси моддиву маънавии халқи тоҷик таваччуҳи ҷиддӣ зоҳир намуда, дар ин самт силсилаи корҳои назаррасу шоёни таҳсинро ба анҷом расондааст. Аз ҷумла, тайи ду даҳсолаи охир як қатор иншооти таърихиву фарҳангӣ ва ёдгориҳои меъмории таъмиру тармим гардида, ба макони сайру саёҳати сокинони кишвар ва сайёҳони хоричӣ табдил дода шуданд. Бо қарори ҳукумат «Барномаи давлатии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ барои солҳои 2012-2020» қабул гардид, ки дар асоси он барои таъмиру барқарорсозӣ, корҳои бостоншиносӣ ва тарғиби мероси моддиву маънавии халқи тоҷик маблағҳои муайян пешбинӣ гардидаанд. Илова бар ин, дар даврони соҳибистиклолӣ се маротиба мақбараи устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар шаҳри Панҷакент, оромгоҳҳои Мир Саид Алии Ҷамадонӣ дар шаҳри Кӯлоб се-чор маротиба, Туғрали Аҳрорӣ дар ноҳияи Айнӣ ва Камоли Хучандӣ дар шаҳри Хучанд таъмиру барқарор шуданд. Инчунин, чанде аз мақбараҳои мутафаккирони пешин, аз ҷумла Ҳазрати Султон, Муҳаммад Шақиқи Балхӣ, Ҳазрати Бурхи Валӣ, Муҳаммади Башоро ва биноҳои қадимаро дар шаҳру ноҳияҳои кишвар обод карда шуданд. Аз Фонди Президенти мамлакат биноҳои асосӣ ва гирду атрофи қалъаҳои Ҳисор, Хулбук ва Хучанд барқарор гардида, ҷиҳати идома додани корҳои илмиву бостоншиносӣ, ба тартиб даровардани деворҳо ва сохтмони манораву кушкҳо маблағҳои иловагӣ равона шуда истодаанд. Барои барқарор кардан ва таъмиру таҷдиди қалъаҳои Муъминобод ва Балҷувони вилояти Хатлон, Муғтеппаи Истаравшан, Санҷаршоҳи Панҷакент ва Вомари Рӯшон дар доираи барнома маблағ ҷудо шуда, корҳо дар ин самт идома доранд [2]. Дар баробари ин, Пешвои миллат ҷиҳати суст роҳандозӣ шудани корҳои лоиҳакашии ёдгориҳои таърихӣ ва дар ҳолати ногувор қарор доштани таъмирталаб будани онҳо изҳори нигаронӣ намуда, таъкид карданд, ки «аз ҷониби мутахассисони соҳаи фарҳанг корҳои лоиҳакашии ёдгориҳои таърихӣ низ суст ба роҳ монда шуда, то ба ҳол лоиҳаи мақбараҳои олимону мутафаккирони ислому ирфон Ҳоҷа Аюби Ансорӣ, Ҳоҷа Исҳоқи Хатлонӣ, Мавлоно Фатхуллоҳи Ҷустӣ ва Ҳоҷа Нақшрон омода нашудааст. Лоиҳаи қалъаҳои Кӯлоб, Шаҳритус, Исфара, дайри буддоии Ачинатеппаи Вахш ва сангнигораҳои ноҳияи Айнӣ то ҳол ба анҷом нарасидааст. Ғайр аз ин, ёдгориҳои Тахти Сангини ноҳияи Кубодиён, Ачинатеппаи ноҳияи Вахш дар ҳолати ногувор қарор дошта, таъмирталаб мебошанд ва дар даврони истиқлолият кам таҳқиқ шудаанд. Ёдгории Тахти Сангин то ҳол роҳи дуруст

надорад ва сайёҳон бо мушкилӣ ба ин мавзё мерасанд» [2]. Ҳамзамон дар ин мулоқот қайд гардид, ки ҳукумат аз соли духазорум ба ёдгории Саразм ҳамчун намунаи барҷастаи осори таърих таваҷҷуҳ зоҳир карда, бо қарори худ Маркази ташаккули тамаддуни кишоварзӣ, хунармандӣ ва шахрсозии тоҷикон – «Мамнӯъгоҳи таърихиву бостоншиносии Саразм» - ро таъсис дод ва барои корҳои ҷустуҷӯиву бостоншиносӣ ва ободу барқарор кардани он ҳамасола маблағ ҷудо мекунад. Дар баробари ин, бо дастури ҳукумат маводи зарурӣ ҷиҳати пешниҳод кардани Саразм ба рӯйхати мероси таърихии халқи тоҷик ба ЮНЕСКО омода ва ирсол гардида, Саразм ҳамчун намунаи шахри қадим аз тарафи ин созмони ҷаҳонӣ эътироф ва моҳи июни соли 2010 ба феҳристи мероси фарҳанги умумибашарӣ ворид гардид. Вобаста ба ин, Президенти мамлакат таъкид сохтанд, ки корҳо дар самти ба феҳристи мероси фарҳанги умумибашарии ЮНЕСКО ворид намудани дигар ёдгориҳои таърихии кишвар назаррас нестанд. Аз ҷумла, то ба ҳол ёдгориҳои Тахти Сангин, Аҷинатеппа, Хулбук, қалъаҳои Ҳисор, Кӯлоб, Ҳочамашҳад дар ноҳияи Шаҳритус, Панҷакенти қадима, Бунҷекати ноҳияи Шаҳристон ва Ямчун воқеъ дар ноҳияи Ишқошим ба рӯйхати ЮНЕСКО ворид нашудаанд. Дар робита ба ин, Сарвари давлат вазоратҳои фарҳанг, маориф ва илм, Академияи илмҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки бо ихтисоси таърих ва бостоншиносӣ мутахассис тайёр мекунанд, вазифадор карданд, ки корҳои бостоншиносиро дар ёдгориҳои таърихиву фарҳангии мамлакат вусъат бахшанд ва ҷустуҷӯҳои илмиро дар ин мавзёҳо мунтазам идома дода, ҷиҳати таъмиру тармим, зиёд кардани нигораҳо ва ба тартиб даровардани онҳо ҷорачӯӣ кунанд ва ёдгориҳои таърихиро бо мақсади ворид намудан ба феҳристи ёдгориҳои ҷаҳонӣ ба ЮНЕСКО пешниҳод намоянд. Ҳамчунин, дар ин мулоқот Президенти мамлакат ишора карданд, ки «мо бояд дар назди ёдгориҳои зикршуда инфрасохтори зарурӣ бунёд намоем ва мавзёҳои таърихии Хулбук, Кӯлоб, Хучанд, Балҷувон, Муғ, Ямчун, Кангурттут, Хушдилон (Торбулоқ), Карон, Тахти Сангин, Ҳочамашҳад, Саразм, Аҷинатеппа, Панҷакенти қадим ва дигар ёдгориҳои таърихиву фарҳангиро пурра барқарор карда, онҳоро ба макони сайру саёҳат табдил диҳем» [2].

Роҳбари давлат дар вохӯрии навбатӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни кишвар, ки 18 март соли 2020 баргузор шуд, пешравиҳои бадастомадаро натиҷаи саъю кӯшиши аҳли зиёи мамлакат дониста, қайд намуданд, ки баъди ба даст овардани истиклоли давлатӣ, мо дар баробари эҳёи арзишҳои писандидаи Наврӯзи Аҷам, мулоқоти Роҳбари давлатро бо аҳли зиё – олимону донишмандон, адибону эҷодкорон, намояндагони маориф ва санъату хунар ба ҳукми анъана даровардем, то бо қору фаъолияти онҳо ошно гардида, масъалаву мушкилоти ҳалталабро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Дар баробари ин, Пешвои миллат зикр карданд, ки зиёиёни кишвар дар муддати қариб се даҳсолаи охир дар таҳкими давлатдорӣ навини тоҷикон, муаррифии таъриху фарҳанги миллӣ, адабиёти оламшумул ва санъату хунар саҳми муносиб гузоштаанд. Ҳамзамон дар омӯзишу таҳқиқи ҷашнҳои миллӣ ва эҳёи онҳо, аз ҷумла Наврӯз нақши зиёиён назаррас буда, онҳо дар заминаи сарчашмаҳои бостониву таърихӣ рисолаву таҳқиқоти арзишманд ба ҷоп расонидаанд [1].

Ҳадафи вохӯрии навбатиро бо намояндагони зиёиёни кишвар Президенти мамлакат чунин шарҳ доданд: «Дар вохӯрии имрӯза тасмим гирифтём, ки андешаҳои худро доир ба дурнамои рушди илм, маориф, беҳтар намудани омӯзиши илмҳои табиӣ ва риёзиву дақиқ, ташаккул додани тафаккури техникӣ, вусъат бахшидан ба навоариву ихтироъкорӣ, бурду боҳти раёсат ва институтҳои Академияи илмҳо, академияҳои соҳавӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, сохторҳои онҳо ва сатҳу сифати тарбияи кадрҳои илмӣ баён намоем. Инчунин, дастоварду муваффақият ва камбудиву норасоӣҳоро баррасӣ карда, вазифаҳоро барои пешрафти минбаъдаи илм ва таҳкими робитаи он бо истеҳсолот мушаххас созем» [1].

Пешвои миллат бо қаноатмандӣ изҳор карданд, ки дар самти таҳқиқи таърих, забон ва адабиёт, фалсафа, сиёсатшиносӣ ва фарҳанги пурғановати миллати тоҷик донишмандони Академияи илмҳо корҳои арзишмандеро анҷом дода, осори бебаҳои нобиғаҳои илму адабро ба ҷоп расонидаанд. Дар баробари ин, Пешвои миллат аз вазъи нуговори корҳои бостоншиносӣ изҳори нигаронӣ намуда, таъкид карданд, ки «ҳоло дар ҷандин мавзёҳои таърихии кишвар корҳои бостоншиносӣ идома доранд. Аммо бояд иқрор шуд, ки қор дар ин самт дар сатҳи қаноатбахш ба роҳ монда нашудааст. Тибқи мушоҳида корҳои бостоншиносӣ дар ёдгориҳои таърихии Тахти сангин, Хулбук, қалъаҳои Кӯлоб, Ямчун, Шайдони Сари Ҳосор, ёдгориҳои Кангурттут, Золи Зард, Носири Ҳусрав ва Саразм ба талабот ҷавобгӯ набуда, маводи муаррификунанда доир ба ёдгориҳои таърихии зикршуда таҳия нашудаанд ва

дар масири хатсайри онҳо то ҳол қорҳои таъмиру азнавсозӣ амалӣ нагардидаанд» [1]. Аз ин рӯ, ба Академияи илмҳо, Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониш ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки бо ихтисоси таърих ва бостоншинос мутахассис омода мекунад, супориш дода шуд, ки қорҳои илмиву бостоншиносиро дар мавзӯҳои таърихӣ васеъ ба роҳ монанд ва яқчо бо мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ чихати таҷдиду барқарорсозии онҳо тадбирҳои мушаххас андешанд. Ҷамчунин пешниҳод шуд, ки осори хаттии забонҳои гуногун, пеш аз ҳама, забонҳои қадимаи ориёӣ, ҳиндӣ, юнонӣ, арманӣ, арабӣ, хитой ва русӣ вобаста ба таърих, адабиёт ва фарҳанги тоҷикон бояд ҷамъоварӣ гардида, ба забони тоҷикӣ тарҷума ва дастраси хонандагон карда шавад.

Ҷамин тавр, метавон ҳулоса намуд, ки афкор ва андешаҳои Президенти мамлакат оид ба рӯ овардан ба мероси таърихиву фарҳангии халқи тоҷик ва ҳифзу гиромидошти он, ки дар суҳанрониҳояшон дар мулоқотҳо бо намояндагони зиёӣни кишвар дар даврони соҳибистиқлолӣ баён шудаанд, ҷамчун сарчашмаи муҳимму муфид чихати шинохт ва омӯзиши ин мероси гаронмоя хидмат менамоянд.

Адабиёт

1. Раҳмон, Э. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар, 18.03.2020, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи истифода: 27.05.2022).
2. Раҳмон, Э. Суҳанронӣ дар вохӯрӣ бо зиёӣни мамлакат, 19.03.2018, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/17309> (санаи истифода: 20.05.2022).
3. Раҳмон, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо зиёӣни кишвар ва маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллӣ, 20.03.2012, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/224> (санаи истифода: 07.04.2022).;
4. Раҳмон, Э. Суҳанронӣ дар маросими ифтитоҳи Осорхонаи миллӣ ва мулоқот бо зиёӣни кишвар 20.03.2013, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/4130> (санаи истифода: 07.04.2022).
5. Раҳмон, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо зиёӣни мамлакат, 20.03.2017, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/14817> (санаи истифода: 13.05.2022).
6. Раҳмонов, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёӣни мамлакат: 20.03.2004, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6614> (санаи истифода: 25.01.2022).
7. Раҳмонов, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёӣни мамлакат: 18.03.2006, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/302> (санаи истифода: 26.01.2022).
8. Раҳмон, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёӣни мамлакат, 20.03.2007, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/303> (санаи истифода: 04.02.2022).
9. Раҳмон, Э. Суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёӣни мамлакат, 19.03.2011, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/257> (санаи истифода: 29.03.2022).
10. Раҳмонов, Э. Фарҳанг ҳастии миллат аст: суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёӣни мамлакат, 20 марти соли 2001 // Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ [Матн]: Иборат аз се ҷилд. Ҷ.3 / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 702 с.

ОМУЗИШИ МЕРОСИ ТАЪРИХӢ-ФАРҲАНГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ПАРТАВИ СУҲАНРОНИҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР МУЛОҚОТ БО ЗИӢӢНИ КИШВАР

Дар мақола дар заминаи суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони зиёӣни кишвар масъалаҳои ҳифзи мероси таърихӣ-фарҳангии халқи тоҷик мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф ишора мекунад, ки ҳаллу фасли масъалаҳои марбут ба мероси таърихӣ-фарҳангии халқи тоҷик ҳамеша дар маркази тавачҷуҳи Сарвари давлат қарор дошт ва маҳз ба шарофати ғамхориҳои доимии Пешвои миллат дар як муддати кӯтоҳ дар самти омӯзишу таҳқиқи ин мерос, маблағгузори таҳқиқотҳои бостоншиносӣ, эҳё ва тармиму таҷдиди силсилаи ёдгориҳои беназири таърихиву меъморий, ободсозии мақбараву қалъаҳои қадима, барқарор намудани номҳои таърихӣ ва ба номи шахсиятҳои барҷастаи миллӣ иваз кардани шаҳру ноҳияҳо ва ғайраҳо, қорҳои назаррасу шоёни таҳсин иҷро шудаанд. Ҷамзамон дар мақола қайд шудааст, ки дар вохӯриҳои Пешвои миллат бо намояндагони зиёӣни мамлакат натоиҷи чорабиниҳои пешбинишуда ва қорҳои анҷомдода дар соҳаи фарҳанг баррасӣ гардида, дурномаи халқи мушқилоти ҷойдошта муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, фарҳанги миллӣ, санъат, мероси таърихӣ фарҳангӣ, ёдгориҳои таърихӣ меъморий, қалъа, мақбара, суҳанронӣ, мулоқот, зиёӣн.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В СВЕТЕ ВЫСТУПЛЕНИЙ ЛИДЕРА НАЦИИ НА ВСТРЕЧАХ С ИНТЕЛЛИГЕНЦИЕЙ СТРАНЫ

В статье на основе выступлений Президента Республики Таджикистан, Основоположника мира и национального единства – Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с представителями интеллигенции страны рассматриваются вопросы охраны историко-культурного наследия таджикского народа. Автор указывает, что решение вопросов, связанных с историко-культурным наследием таджикского народа, всегда находилось в центре внимания Главы государства, и именно благодаря постоянной заботе Лидера Нации за короткое время выполнены значимые и одобрительные работы в области изучения и исследования этого наследия, финансирование археологических исследований, возрождение и реставрация ряда уникальных памятников истории и архитектуры, благоустройство древних мавзолеев и крепостей, восстановление исторических названий и переименование городов и районов республики в имена выдающихся национальных личностей и т.д. В то же время в статье подчеркивается, что на встречах Лидера нации с представителями интеллигенции страны обсуждаются итоги намеченных мероприятий и выполненных работ в сфере культуры, и определяются перспективы решения существующих проблем.

Ключевые слова: Президент Республики Таджикистан, национальная культура, искусство, историко-культурное наследие, памятники истории и архитектуры, крепость, мавзолей, выступление, собрание, интеллигенция.

STUDYING THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE TAJIK PEOPLE IN THE LIGHT OF THE LEADER OF THE NATION'S SPEECH AT MEETINGS WITH THE COUNTRY'S INTELLIGENTSIA

In the article, based on the speeches of the President of the Republic of Tajikistan, the Founder of Peace and National Unity - the Leader of Nations, the respected Emomali Rahmon, at a meeting with a meeting of the country's intelligentsia, issues of protecting the historical and cultural heritage of the Tajik people are considered. The author points out that the solution of issues related to the historical and cultural heritage of the Tajik people has always been in the focus of attention of the Head of State, and it is thanks to the constant care of the Leader of the Nation that significant and approving work has been completed in the field of studying and researching this heritage, funding archaeological research in a short time, the revival and restoration of a number of unique monuments of history and architecture, the improvement of ancient mausoleums and fortresses, the restoration of historical names and the renaming of cities and regions of the republic in the names of outstanding national personalities, etc. At the same time, the article emphasizes that at the meetings of the Leader of the Nation with representatives of the country's intelligentsia, the results of the planned activities and work performed in the field of culture are discussed, and the prospects for solving existing problems are determined.

Keywords: President of the Republic of Tajikistan, national culture, art, historical and cultural heritage, historical and architectural monuments, fortress, mausoleum, performance, assembly, intelligentsia.

Дар бораи муаллиф

Шарифзода Фирдавс

Номзади илмҳои таърих, докторанти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 81 84 70
E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

About the author

Sharifzoda Firdavs

Candidate of History, doctoral student of the
Department of History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 81 84 70
E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Об авторе

Шарифзода Фирдавс

Кандидат исторических наук, докторант
кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 81 84 70
E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МЕДИЦИНСКОГО ПРОФИЛЯ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ

Абдуллоев С. А.

*Худжандский медицинский колледж
имени Ю.Б. Исохи*

Трудный период в деятельности средних-специальных учебных заведений медицинского профиля, да и в целом в сфере медицинского обслуживания наступил после распада СССР и приобретения государственной независимости Таджикистана (9 сентября 1991 года). Республика перешла к новым формам управления, финансирования и предоставления услуг системы здравоохранения, которые были связаны комплексными изменениями переходного периода. С распадом СССР и началом гражданской войны в Таджикистане прекратилось финансирование здравоохранения. Республика вынужденно перешла к неформальным платежам, что негативно повлияло на бедные слои населения.

В начале 90-х гг. прошлого столетия здравоохранение Ленинабадской (Согдийской) области переживало сложный этап функционирования. Начались сложные реформы в медицинской отрасли, связанные с пересмотром социально-политических, хозяйственно-экономических и психологических подходов сложившихся в Советский период. Необходимо было сохранить всего лучшего от системы охраны здоровья населения, что осталось от предыдущей эпохи. Это в полной мере касалось и систему среднего медицинского образования.

Несмотря на трудности, таджикское правительство с первых лет провозглашения Таджикистаном независимости стал разрабатывать и внедрять национальную политику здравоохранения [7]. Министерство здравоохранения республики с целью обеспечения равного доступа населения к медицинским услугам за счет пациентов разработал программу, в соответствии с которым был создан страховой пакет для уязвимых слоев населения, была создана система взимания официальной со выплаты с других слоев населения [6, с. 3]. Изменения коснулись и учебные заведения медицинского профиля. Наряду с разрешением на функционирование частной медицинской практики, которая тогда ограничивалась в основном аптеками, стоматологией и небольшими диагностическими учреждениями, в высших и средних медицинских образовательных учреждениях открывались группы с коммерческим обучением, т.е. студентов стали принимать на учебу на договорной основе.

В первые годы государственной независимости Таджикистана по сравнению с другими республиками центрально азиатского региона в республике насчитывалось меньше работников на душу населения. Во многих районах и городах, особенно в сельских местностях не хватало врачей и специалистов среднего медицинского персонала. Поэтому руководство республики обратило внимание на улучшение и расширение подготовки медсестер [6, с. 18]. Нехватка кадров была обусловлена и утечкой кадров, т.е. уходом многих работников здравоохранения за границу. Как отмечают Гафур Ходжамуродов и Бернд Речел «В период с 1990 до 1999 г., около 10000 врачей и 39 000 среднего медицинского персонала оставили сектор здравоохранения, особенно в ходе гражданской войны. Несмотря на то что медицинские учебные заведения остаются привлекательными для студентов, выпускники обычно не остаются в учреждениях здравоохранения, и система продолжает терять квалифицированных сотрудников» [6, с. 109].

В тот период неравномерным оставалась распределение кадров с географической и функциональной точки зрения. Большая часть работников здравоохранения сосредотачивались в городе Душанбе, центре Согдийской области-Худжанде, в то время наименьшая плотность медицинских работников наблюдался в Хатлонской области и районах республиканского подчинения. Неадекватное управление кадрами, низкая заработной платы, устаревшие медицинские оборудования, плохое состояние медучреждений являлись причинами ухода медработников из учреждений здравоохранения.

Начало 1990-х гг. XX века было неимоверных периодом трудностей, которая была связана распадом СССР, экономическим кризисом, охватившим все стороны жизни населения, началом и ходом братоубийственной войны в Таджикистане[1]. Хотя гражданская война (вооруженные боестолкновения) не распространились в Согдийскую область, наблюдался экономический хаос и социальная деградация в жизни населения. Общие процессы экономической стагнации негативно повлияли на среднюю медицинскую школу в конце 1980-х-начала 1990-х гг. Резко ухудшилось социальное положение преподавателей, сотрудников и учащихся медицинских училищ Согдийской области. Анализ архивных материалов и беседа с преподавателями (ветеранами) показывает, что преподавательский корпус в медучилищах, несмотря на трудности времени, продемонстрировали преданность профессии, готовность к освоению и педагогических и научных инноваций, участвовали в деятельности различных Ассоциаций медицинских учебных заведений среднего звена и т.д.

Анализ деятельности Худжандского медицинского училища в деле организации учебного процесса показывает, что коллектив преподавателей с целью организации учебно-воспитательного процесса особое внимание уделял вопросам оптимизации традиционного обучения в соответствии с принципами дидактики и внедрения новых методик обучения.

При Худжандском медучилище действовали филиалы в различных городах и районах Ленинабадской области и ряде медицинских учреждениях города Худжанда. В 1991-1992 учебном году общее руководство филиалами была возложена на зав. филиалами медучилища Э.К. Олимовой, которая часто выезжала в Ганчи, Зафарабад, Ура-тюбе, Кайрак-кум, Исфару и Матча для оказания методической помощи филиалам расположенных в этих городах и районах [2, л. 104].

В 1991-1992 учебном году Ура-тюбинский филиал ХМУ в количестве 68 учеников преобразовался в самостоятельное медицинское училище [2, л. 7]. В 1992-1993 учебном году Пенджикентский филиал ХМУ был преобразован в самостоятельное учебное заведение-Пенджикентский медучилище. В связи с чем личные дела 104 студентов были переданы из ХМУ в Пенджикентское медучилище, т.е. Пенджикентское медучилище был создан на базе филиала ХМУ [3, л. 21].

В 1992-1993 учебном году Худжандский медицинский училище организовал 8 филиалов в различных городах и районах, а также в ряде медицинских учреждениях города Худжанда. Так, филиалы были организованы в районах Айни (зав. филиала- Турсунов Валерий), Матче (зав. филиала- Махкамов Мумин), городах Исфара (зав. филиала- Хамрокулов Абдуллатиф) и Кайраккум (зав. филиала-Хафизов Абдумалик), в Областной клинической больнице (зав. филиала- Азизов Мирзо), городской больнице Худжанда (зав. филиала-Хомидов Нумон), в поликлинике №5 (зав. филиала-Азимов Абдукаюм) и областном СЭС (зав. филиала- Мадалиев Иброгим) [3, л. 17].

В филиалах на преподавательскую работу в основном привлекались практически врачи медицинских учреждений. Так, в 1992-1993 учебном году в филиале района Айни ХМУ были привлечены на преподавательскую деятельность 21 человек. Каждому преподавателю выделялись учебные часы по почасовой форме обучения от 30 до 212 часов [3, л. 3]. Оплата велась по почасовой форме. В некоторых филиалах работали и штатные преподаватели. Например, в 1992-1993 учебном году в Матчинском филиале в качестве основных преподавателей медучилища Махкамову Мумину (преподаватель дисциплин санитарного дела, терапии и методический руководитель) было выделено 714 часов учебной нагрузки. Курбанову Сангину (преподавателю учебных дисциплин хирургия, физиология и методический руководитель) было выделено 550 часов учебной нагрузки [3, л. 20].

В Худжандском медучилище с целью качественной подготовки медицинских кадров среднего звена в 1992-1993 учебном году функционировали 17 кабинетов (акушерства и гинекологии, русского языка и литературы, анатомии с физиологией, химии, внутренних болезней, хирургии, микробиологии, микро с/т микр. исследования, физфоспитания, физики и математики, зуботехники, начальной военной подготовки, общественной дисциплин, гигиен. с/г с/г исследования, тех. лекарств и фармацевтики, детских болезней, фармакологии), где на работу были привлечены 17 заведующих кабинетов и 23 лаборантов.

Кабинеты при медицинском училище являлись учебно-воспитательными центрами. Кабинеты постоянно пополнялись учебно-методической литературой, организовывались педагогические чтения, проводились занятия педагогической лектории, При кабинетах

функционировали школы молодых специалистов-медиков, организовались семинары для руководителей академических групп, создавались наглядные пособия, подытоживались передовой опыт преподавателей учебных дисциплин и т.п. [8, с. 16]

А также в кабинетах функционировали цикловые учебные комиссии по основам общественных наук (председатель-Алиев Н.А.), по физвоспитанию (председатель-Жила В.Т.), по языку и литературе (председатель-Тураходжаева Ф.), по физике и математике (председатель-Касымова М.), по химии и биологии (председатель- Садуллаева Х.Р.), по химии и биологии (председатель-Абдуназаров А.), по фармацевтике (председатель- Хван В.И.), по терапевтике (председатель-Ахмадбекова М.С.), по гигиене и эпидемиологии (председатель- Мамадова М.), по педиатрии (председатель- Бабаева М.), по хирургии (председатель- Фозилов А.), по акушерству и гинекологии (председатель-Гафарова Р.Ш.), по зуботехническим дисциплинам (председатель-Исаков М.) [3, л. 28-31]. В задачу цикловых учебных комиссий входили контроль за преподаванием дисциплин цикла, обсуждение занятий, организация взаимопосещения занятий, обсуждение и рекомендация к печати вспомогательных учебных пособий и т.д.

Преподаватели училища постоянно с целью улучшения своей квалификации участвовали на региональных методических совещаниях и на республиканских семинарах.

В училище постоянно действовал методический совет, ежемесячно проводились ее заседания, организовались конференции, открытые теоретические и практические занятия, где обсуждались важнейшие вопросы совершенствования учебного процесса, укрепление материально-технической базы, пути усовершенствования навыков и опыта работы преподавателей, улучшении методики разработки и применения различных средств обучения и т.п.

В ХМУ в начале 90-х гг. XX века в связи с финансовыми трудностями организовывались платные услуги. Так, в соответствии с приказом директору училища в связи с дефицитом и удорожанием писчей бумаги, копирки и других канцелярских принадлежностей справки учащимся выдавались в размере 1 рубля, а выпускникам прошлых лет в размере 3 рублей [3, л. 79].

В начале 90-х гг. прошлого столетия при ХМУ существовали 3 общежития: 1) общежитие №3 в 33 мкр., д.69 «а», 2) Общежитие «Садаф» и 3) Общежитие по ул.Шуро № 52. В общежитиях училища были созданы все условия для продуктивной учёбы и нормального отдыха учащихся.

Преподаватели Худжандского медучилища имени академика И.П. Павлова активно участвовали в различных конференциях всесоюзного, республиканского, регионального уровня. Так, методист Л.Ф. Белозери и преподаватель училища М. Ахмадбекова были участниками конференции смотра передового опыта ССУЗ, которая проходила в Душанбе с 10.06 по 13. 06 1991 года [2, с. 84]. Лаборант медучилища М. Ахмеджанова участвовала в семинар-совещании по доклинической практике сестринского дела, которая проходила в июне 1991 года в Душанбе [2, л. 87].

В Худжандском медучилище учебно - производственная практика организовались в соответствии учебных планов и программ, утвержденных главным управлением учебных заведений МЗ СССР от 1986 года. Документация практики оформлялось в соответствии с приказом МЗ СССР №546 от 11.06.1969 г., П.21.22.23 [2, л. 23]. Часто практика проводилась в бактериологической, санитарно-химической и клинико-диагностической лабораториях медицинских учреждения Ленинадской области. К числу важнейших объектов прохождения практики относились Ленинадская областная клиническая больница, Ленинадская городская больница №1, областной родильный дом, инфекционная больница, детская больница, медсанчасть шёлкового комбината, СУБ Ява и др.

Учащиеся –практиканты в лечебных учреждения следили за санитарным режимом, готовили больных к обходу врача, измеряли артериальное давление больного, ставили горчичники, при помощи гинекологов обследовали беременных женщин и т.п.

В ХМУ особое внимание уделялось социальной поддержке учащихся, прежде всего из малообеспеченных семей.

Стипендии выдавались учащимся в соответствии рекомендацией стипендиальных комиссий колледжа. Так, в Худжандском медколледже на основании Постановления Правительства Республики Таджикистан за № 488 от 8 декабря 1998 года «Об увеличении

суммы стипендии по причине увеличения заработной платы работников бюджетной сферы» был создан стипендиальная комиссия в составе 11 человек под председательством директора колледжа М.И. Иномджанова [4, л. 20]. На работу стипендиальной комиссии привлекались председатели общественных организаций (профсоюз, совет девушек), классные руководители, старосты групп.

Много сил и внимания она уделяла улучшению жилищно-бытовых условий учащихся, организации их самостоятельности, досуга и разумного отдыха, развитию творческих способностей учащихся. Она много уделяла внимание укреплению учебной дисциплины, улучшения качества знаний, воспитанию медицинских работников среднего звена.

Существенный вклад в развитии Худжандского медколледжа внес Рофиев Х.К. Он в ноябре 1978 года был назначен директором медучилища и на протяжении 16 лет (до 1994 года) руководил этим учебным заведением. Х.К. Рофиев отличался высокой организаторской способностью. Был признан в качестве высококвалифицированного специалиста, грамотного организатора, умело сочетавшего педагогическую работу с научно-исследовательской и административной деятельностью. При его руководстве училищем были предприняты успешные шаги по налаживанию учебного процесса, внедрения передовых учебных методик, воспитательной работы с учащимися. Если в первом году директорства Рофиева Х.К. в училище поступали 300-320 учащихся, то в 1993 году в училище поступали 1100 учащихся. Круг специальностей, по которым подготавливались медицинские кадры средней категории постоянно расширялось. Кадры готовились по таким специальностям, как, медсёстры детских лечебных учреждений, медсёстры лечебных учреждений, медсёстры акушерства, гинекологии, фельдшер, фельдшер-лаборант, фельдшер-диагностик, санитарно-эпидемиологический фельдшер, фармацевт, стоматолог.

По инициативе Рофиева Х.К. филиалы училища в Канибадаме и Ура-тюбе были преобразованы в самостоятельные учебные заведения- медучилища. Кроме этого при Худжандском медучилище были организованы 4-х месячные курсы повышения квалификации терапевтов. На этих курсах также проходили обучение специалисты сестринского дела, медсёстры и фельдшеры дезинфекционного, санитарно-эпидемиологического профиля.

Со стороны Рофиев Х.К. особое внимание было уделено вопросам кадровой обеспеченности училища. В Худжандском медучилище работали более 200 преподавателей и сотрудников, которые успешно проводили учебные занятия, вели учебно-методическую работу, руководили производственной практикой, налаживали воспитательную работу. В училище работали 16 преподавателей с учеными степенями. В училище постоянно проводились региональные, республиканские и всесоюзные семинары.

При нем училище получил новый облик, ремонтировались кабинеты, приобретались оборудования для ведения образовательного процесса. По инициативе Х.К. Рофиева учебные кабинеты оснащались современными техническими средствами обучения, значительно укрепилась материально-техническая база училища, были построены и сданы в эксплуатацию ряд вспомогательных зданий, которые способствовали улучшению качества обучения в учебном заведении.

После ухода с должности директора медколледжа Х.К. Рофиева руководили колледжом Усмонов Мулло Усмонович (1994-1995 гг.) и Махмудов Эшонходжа Махмудович (1995-1996 гг.)

К числу опытных преподавателей Худжандского медучилища 90-х гг. прошлого столетия относятся Мухиддинов Наджмидин, Джуманбаева Офият Домуллоджонова, Махмудов Э, Олимов Э.К., Гуйчиев Т. Сайдуллаев Х.Р. и др.

Постепенно стали появляться учебные заведения инновационного типа. Медицинские училища уделяли особое внимание подготовке кадров среднего звена повышенного уровня, основанного на сотрудничестве с высшими учебными заведениями медицинского профиля. С середины 90-х гг. XX века медицинские училища активно преобразовались в колледжи. Так, в соответствии с приказом Министерства здравоохранения Республики Таджикистан от 26 августа 1996 года за № 196-а Худжандский медучилище был преобразован в медицинский колледж. Директором колледжа был назначен доктор медицинских наук, профессор Бобоходжаев Мухаммад Ходжаевич (основание приказ Министра здравоохранения Республики Таджикистан от 30 августа 1996, № 186) [5, л. 62]. Причиной преобразования

медицинских училищ в колледжи послужили внедрение новых образовательных технологий, стремление к новому, развитие внебюджетной подготовки специалистов.

Качество подготовки кадров среднего медперсонала в колледже зависело от уровня налаживания учебного процесса, ведения учебно- методических работ, организации и проведения циклов и специализаций.

Такая структура организации учебного процесса (организация учебного процесса посредством предметных циклических комиссий) способствовала налаживанию должного контроля над преподаванием учебных дисциплин, организации учебно-методических работ, улучшения качества образования и подготовки высококвалифицированных кадров – медицинских работников среднего персонала.

Таким образом, средние профессиональные медицинские учебные заведения активно стали внедрять новшества в систему образования, преподавательский корпус успешно включился в процесс модернизации учебных программ (создании авторских программ) и методического обеспечения учебного процесса среднего медицинского образования в Республике Таджикистан. Средние медицинские училища стали функционировать в рамках систем непрерывного образования. Начиная с конца 90-х гг. XX века стали внедрять многоуровневую систему среднего медицинского образования.

Литература

1. Алимов Б. Социально-экономические и политические процессы в Республике Таджикистан: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Худжанд, 2008.
2. ГАСО.-Ф.292.-Оп.6.- Ед.хр.116. -ЛЛ.7,23, 84, 87, 104.
3. ГАСО.-Ф.292.-Оп.6.- Ед.хр.118. -ЛЛ. 3, 17, 20-21, 28-31, 79.
4. ГАСО.-Ф.292.-Оп.6.- Ед.хр.131.- Л.20.
5. ГАСО.-Ф.292.-Оп.6.- Ед.хр.7.- Л.62.
6. Ходжамуродов Г., Бернд Р. Таджикистан: Обзор системы здравоохранения. 2010. - № 12(2). - 154 с.
7. Маннонов А. 30 лет государственной независимости: как развивалось здравоохранение Таджикистана [Электронный ресурс]. – URL: http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=14786:30-&catid=111:k- tritsiti-letiu&Itemid=269 (Дата обращения: 15.11.2022)
8. Рахимов Т., Раҷабова М. Коллеҷи тиббии Хучанд. – Хучанд, 2012. - 64 с.

ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАҲОИ МИЁНАИ МАХСУСИ ТИББӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ДАР МАРҲАЛАИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИ ҶУМҲУРӢ

Дар мақола ваъзи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсуси тиббии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали истиқлоли ҷумҳури мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Қайд карда мешавад, ки дар ибтидои солҳои 90-ум дар асри гузашта ниғаҳдории тандурустии вилояти Ленинобод (Суғд) марҳалаи душвори фаъолиятро аз сар мегузаронд. Маблағгузории муассисаҳои ниғаҳдории тандурустӣ қатъ гардид. Тадричан ислоҳоти соҳа ба роҳ монда шуд. Ин ба низоми маълумоти миёнаи тиббӣ низ дахл дошт. Дар мақолаи пешниҳодшуда ташкили раванди таълим, фаъолияти комиссияҳои сиклии таълимӣ ва кабинетҳои омӯзишгоҳи тиббии Хучанд ва филиалҳои он мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Фаъолияти роҳбарону муаллимони омӯзишгоҳи тиббӣ қамъбаст карда шудааст. Инчунин ташкили таҷрибаомӯзии таълимию истеҳсоли, ҳифзи иҷтимоии хонандагон таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: тиб, таҳсилоти тиббӣ, омӯзишгоҳҳои тиббӣ, раванди таълим, омӯзгорон.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МЕДИЦИНСКОГО ПРОФИЛЯ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ

В статье анализируется состояние средне-специальных учебных заведений медицинского профиля Согдийской области Республики Таджикистан в первые годы независимости республики. Отмечено, что в начале 90-х гг. прошлого столетия здравоохранение Ленинабадской (Согдийской) области переживало сложный этап функционирования. Прекратилось финансирование учреждений здравоохранения. Постепенно проводились реформирование отрасли. Это в полной мере касалось и систему среднего медицинского образования. В предлагаемой статье рассмотрены вопросы организации учебного процесса, функционирование циклов учебных комиссий и кабинетов в Худжандском медицинском училище и его филиалов. Обобщено деятельность руководителей и преподавателей медицинского училища. Также, анализированы организация учебно - производственной практики, социальной защиты учащихся.

Ключевые слова: медицина, медицинское образование, медицинские училища, учебный процесс, преподаватели.

ACTIVITY OF SECONDARY SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF MEDICAL PROFILE IN NORTHERN TAJIKISTAN IN THE PRIMARY

The article analyzes the state of the medium-special educational institutions of the medical profile of the Sughd region of the Republic of Tajikistan in the first years of independence of the republic. It is noted that in the early 1990s of the last century, the health care of the Leninabad (Sughd) region was going through a difficult stage of functioning. Funding for health care facilities has been cut off. The industry was gradually reformed. This fully applied to the system of secondary medical education. The proposed article deals with the organization of the educational process, the functioning of cyclic educational commissions and offices at the Khujand Medical School and its branches. The activities of the leaders and teachers of the medical school are summarized. Also, the organization of educational and industrial practice, social protection of students are analyzed.

Keywords: medicine, medical education, medical schools, educational process, teachers.

Дар бораи муаллиф

Абдуллоев Саъдӣ Абдуқундузович
Муаллими калони кафедраи ҷамъиятшиносӣ
Коллеҷи тиббии шаҳри Хучанд
ба номи Ю.Б. Исҳоқӣ
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Ҷӯра Зоқир, 29

About the author

Abdulloev Saadi Abdukunduzovich
Senior Lecturer of the Department of Social Science
Khujand Medical College named after Y.B.Ishoki
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Jura Zokir st., 29

Об авторе

Абдуллоев Саади Абдуқундузович
Старший преподаватель кафедры
обществоведение
Худжандский медицинский колледж
имени Ю.Б. Исхоки
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Джура Зоқир, 29

РОЛЬ АВИАЦИЯ В РАЗВИТИИ МЕДИЦИНСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ГОРНЫХ РАЙОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

Худоиёв А. Б.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Развития народного хозяйства Таджикистана тесно связано с развитием транспортных средств. Среди различных видов транспорта страны заметное место занимает авиационным. Дело в том, что другие виды транспорта имеют сезонный характер а авиацию можно использовать во всех условиях климата Таджикистана и во всех труднодоступных для автомобилей районов.

До восстановления Советского союза вся территория Таджикистана, в том числе Памир не имел современного вида транспорта, природная изоляция отделяла края от культурно - экономических центров Средней Азии. Единственный вид путей сообщения, который использовали жители края были узкие тропы выходившие через высокогорья и набережная, соединявшие регион с внешним миром. В силу своего географического положения этот высокогорный край был полностью оторван от мира что являлся основной причиной экономической и культурной отсталости. Более трудное положение имели жители отдельных кишлаков этого региона [8, с. 110].

До восстановления Советского Союза жители Памира жили в суровых условиях отсутствие и своевременное медицина был основным препятствием народного хозяйства. Но только восстановления авиационной линии смог изменить данные трудности и дало возможность жителям Памира изменить жизнь в лучшую сторону. С помощью авиации жители самих одолённых районов ГБАО смогли своевременно использовать периодический печать, медицинского обслуживание и другие социальные услуги.

Таджикистан является одним из первых государствах Советского союза, которые было образовано санитарная авиация, и горная авиационная медпомощь. Для улучшения данного вида отрасли с помощью санитарная авиации работают 38 специалистов медиков и более 40 опытных альпинистов [11, с. 4].

Как известно, правительство Таджикистана и коммунистическая партия уделяли большое внимание здравоохранению страны. Активная забота для улучшения данного вопроса началась ещё с 60 годов XX в, а в 70 годах оно принимало ещё заметный уровень. В 60 годы XX в XX-XXIII Съездах КПСС был принят постановление «О мерах по дальнейшему улучшению медицинского обслуживания о здоровья населения народов СССР». Постановление охватывало и улучшения условия и повышение заработной платы работников здравоохранения республики Таджикистана, особенно в горных районах ГБАО. Наряду с этим в решениях X–XVI съездов Компартии Таджикистана было обсуждено вопрос о санитарной авиации и его помощь для населения горных районах ГБАО [6, с. 2]. Благодаря заботы Правительства санитарная авиация в Таджикистан стала самая располагающая составной части здравоохранения. С помощью самолётов и вертолётов во всех недоступных местах территории ГБАО смогли обеспечить помощи медиков. Открытия регулярных авиарейсов на труднодоступных районах ГБАО позволил населению ГБАО своевременно получают газеты, журналы и медицинской помощи. В честь восстановления авиалинии Душанбе - ГБАО один из жители Хорога назвал свою дочь Кема, которое переводится на русском языке самолёт [7, с. 2]. Благодаря вертолётными и их храбрыми пилотами сотни жители Памира избавились от различных болезнях и с их помощи на территории края доставили разные медикаменты.

В 1970–1980 годах широко принималось санитарная авиация для улучшения работы медиков на территории ГБАО. Дело в том, что ГБАО расположен на высоте 3000–4500 тыс. метров над уровнем моря и имеются некоторые населённые пункты которое не возможно проехать автомобилям. В таких местах используется и санитарная авиация. Бывали такие случаи, что авиаторам пришлось и принимать роды. Например, в одной из селения ГБАО для принятия сложных родов пришлось обратиться к санитарная авиации, чтобы доставить

больную в районную больницу. Но не успев дойти до больницы у больной начались схватки и экипажу пришлось принимать род и родившегося мальчика назвали в честь его спасителя вертолёт [12, с. 5].

Развития санитарной авиация в условиях Памира имело и имеет важное народно-хозяйственное значение. Особенно в зимнее время, когда в связи с большими снегопадами и камнепадами прорезали и часть проезжих автодорог закрывались, самолет был единственным видом транспорта, связывающим «Крышу мира» с Большой землей [3, с. 3]. Надо отметить, что один из более перспективных значений авиалинии является здравоохранение населения. Наряду с укреплением данного вида авиации в январе 1937 года в Таджикистан было организована станция санитарной авиации, а в 1958 г для мощной развития геологии и альпинизм при ней была создана высокогорная скорая помощь [5, с. 51].

С помощи авиации трудящиеся области получили возможность получить своевременную медицинскую помощь, медикаменты, пользоваться корреспонденцию, периодическую печать, смотреть новые кинофильмы [9, с. 3]. Но ключевое значение в открытия Памирской авиалинии является улучшения медицинского обслуживания населения. Хотелось бы отметить, что в Таджикистане для обслуживания сельского хозяйства, здравоохранения и других отраслей АПК используются разные виды транспорта - железнодорожный, автомобильный и воздушный. Но для Горно бадахшанской автономной области, особенно в зимний сезон самый надёжной является авиалиния. Например только до август 1935 г один пилот Любченко совершал более 20 рейсов и доставлял тысячи пассажиров почти и различными грузами и медикаменты [13, с. 31].

30 июля 1968 г. во время восхождение на пик «Патриот» расположенной на высоте 6300 м памирских гор, группа альпинистов из «Суркова лагеря» на высоте 200—300 метрах от вершины, одному из них камнем повредило ногу. Для доставки первой медпомощи нужно было обратиться к санитарной авиации. С таким предложением вертолет Ми-4., под управлением Юрия Ивановича Сачко с ассистентом кафедры травматологии и ортопедии Медицинского института имени Абуали ибн-Сино, кандидат медицинских наук Б. Л. Жуков полетели туда, и не смотря на ухудшение погоды и требование об отказ приземления, санитарная авиация сделала героическую работу и спасла жизни человека. В август 1989 году вертолёт под управлением Ю.И. Сачко получил санитарное задание, сделал героическую работу спасая альпиниста с тяжелым воспалением легких из ледника «Гармо» [4, с. 49].

В ночь с 24 на 25 июля 1967 г. на леднике Беляева (у подножия стены Пик Сомони) на высоте 4800 метров над уровнем моря снежной лавиной были снесены палатки 28 альпинистов в результате несколько спортсменов получили тяжелые травмы. Для их спасения снова пришлось обратиться к авиации. 29 июля 1967 года экипаж вертолета в составе командира В. М. Калошина и второго пилота В. И. Доника в течение двух дней (29 и 30 июля) выполнил 11 санитарных рейсов с посадкой на ограниченной, крошечной площадке и вывоз пострадавших альпинистов и членов спасательной группы. За героический подвиг вертолетчики В. Доник и И. Медов были награждены почетным медалем «За обеспечение здравоохранения СССР» [4, с. 51]. А в феврале-марте 1969 г экипаж вертолета под управление Е. В. Малахова, В. А. Павлуцкого, И. Г. Пианова для спасения больных в долине Бартанга, не смотря на огромный риск, выполнили около 300 полетов. Как отмечает Касимов А., руководитель отделения политика воспитательных работ гражданской авиации Таджикистана в 1974 году «За последнее десятилетия санитарная авиация помог 215,851 человеку с тяжелыми болезнями» [2, с. 50].

Одним из уникальных работ авиации является посадка на воде, которое выполнил Н. Воробьев. В 1959 году на самолете Ан-6 Н. Воробьев выполнил уникальное санитарное задание: произвел на специально поставленных лыжах на самолет посадку на лед Сарезского озера и вывоз из ледяного сердца Памира тяжелобольного начальника гидрометеорологической станции Ирхит А. Клетушкина. После прибитые самолёт Ан-6 на Хорог там на него поставили лыжи и он двинулся к сторону Сареза. Во время посадки на озере лёд треснулся и чуть ли экипаж не упал в воду. Не испугав такой ситуации, Н. Воробьев смело подобрав больного вылетел обратно.

Хотелось бы отметить что в области авиации в том числе улучшение медицинского обслуживание население горных районов стране там где нет автомобильных дорог ил в

общей не возможно добраться пешком основной место занимает вертолёт. Именно Верталёт спасателем всех людей и средством спасения на горных районов ГБАО. Благодаря этим дневным птицам десятки население горных районов ГБАО били спасены от тяжёлых болезни и смерти. Иногда как утверждают источники пилотам Горно бадахшанского авиалинии пришлось принимать род на борту.

Вертолёты эксплуатируются в республике с 1961 года в основном использовались в качестве транспорта для оказание медицинской помощи населения горных районов.

Вертолетчикам нередко приходилось выполнять санитарные задания, а также полеты по спасению людей, попавших в стихийные бедствия на Памире и других снежных местах республики. Например в марте 1968 года в 45—50 км юго-восточнее Калай - Хумба из за бедственной ситуации 3—4 кишлака, расположенных на высоте 2750—2800 м, остались без продукты. И для их спасения вся надежда была на вертолет. 29 июля 1965 г. экипаж командира вертолета Ми-4 под управлением Ю. Медова впервые в истории альпинистских экспедиций установил воздушный мост между Душанбе и ледником Беляева и доставил альпинистам медикаменты и продукты.

Весной 1984 году из за многих снегопадов и лавины автомобильные дороги на территории долины Бартанга Рушанского района закрылись, населения попали в полном изоляции от центр района. Даже было трудно придти пешком из одного кишлака на другом. Медработники районной больницы ни смогли помочь пострадавшим от различных болезнях. Не было возможности доставить медикаменты для больных с помощью наземного транспорта. В таких случаях районной больницы Рушанского района получила радиограмма о тяжелой болезне одного из жителей село Басида. Главврачу данной больнице Худоназару Ниёзбекову пришлось обратиться к санитарной авиации и с помощью вертолёта оказали первую медицинскую помощь больному [1, с. 4].

В 1977 г спортивная команда советских ученых и альпинистов совершили восхождение на пик Сомони (пик Коммунизма) расположенное на высоте 6100 м над уровнем моря. Но один из членов команды разбился и умер от потери крови. Хотелось бы отметить, что на горных территориях Таджикистана часто произойдёт изменения температуры и именно он стал основным поводом отмени дальнейшего продолжение работы спортивной команды. И команда начала спуск к небольшому плато. В время данного восхождения Р. В. Хохлов подвергался гипотермии и заболел воспалением легких и пришлось обратиться к санитарной авиации. Таким образом, экипаж вертолёта МИ-4 в составе командира И.Иванова и бортмеханика М. Шагарова, не смотря на трудную погоду этого горного края доставил Р. В. Хохлова в Душанбе. Хотелось бы отметить, что о случившиеся данной трагедии нет определенного вывода. Даже В. Гладкий которое работает в авиационном отрасли не может конкретно назвать годы приземления И. Иванова на пик Сомони [5, с.309].

После распада Советского союза использование авиации в качестве санитарного обслуживания резко изменилось из - за экономической и политической нестабильности в республике. В годы независимости данный вид медпомощи в стране мало используется. Не смотря на это, в горных районов страны в том, число ГБАО санитарные авиа помощи использовали авиации 201 военной базы РФ в Таджикистане и вертолёты Фонд Агахана которое не являются санитарной авиации [14, с. 1]. Так например 2 апреля 2002 г экипаж авиационного отдела управления пограничной группы РФ под управлением генерал-майора В. Платошина при неблагоприятной погоде сделал героический подвиг и доставил больного солдата из погранпоста Зоркул Ишкашимского района в город Хорог [10, с. 9].

Таким образом, можно сделать выводы что для развитие здравоохранение а именно в горных районов республики, где не возможно пройти автомобилем, авиация занимает основное место. Но после распада Советского союза санитарная авиация на территории ГБАО перестало существовать. Для полной ликвидации коммуникационной изоляции нужно еще раз полностью возобновить и развивать санитарную авиацию в Таджикистане.

Потому что данный вид обслуживания играет огромный роль не только для горных районах республики но и для всех районов Таджикистана. Ведь иногда из за автомобильной пробки на дорогах, работники медпомощи часто опаздывают на вызов, а доставить тяжело больных из других районов страны на столицу вообще не можно говорит! А ведь санитарная авиация мог бы послужить большую роль для развитию медицинского обслуживания народов Памира и всех народов нашей родине.

Литература

1. Абдулқайюмтур Ч. Роҳи ҳаёт кушода шуд //Нақлиёт. – 2003. - № 52. - 25 декабр.
2. Гладкий В., Фролов В. Дороги пятого океана. – Душанбе: Эр-Граф, 2006. – 350 с.
3. Крылатая медицина //Крылья Таджикистана. – 1971. - 12 октября.
4. Қосимов А. Болҳои республика // Комунисти Тоҷикистон. – 1974. - №2. – С. 49-52.
5. Лорнеок А., Гладких В., Балашкевич В. Крылья Таджикистана-70. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 332 с.
6. Лисицин Е. Санавиация на службе народа //Крылья Таджикистана. – 1941. - №1. - 1 апрел.
7. Мамадризов М., Шоҳинбодов Н., Роҳи дипломатию мардонагӣ // Бадахшони советӣ. - 1989. - 24 октябр.
8. Назруллоев. С. Дорожное строительство и развития транспорт в Таджикистане в 1917–1941 гг. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 310 с.
9. Отвага // Комунист Таджикистан. – 1935. - 18 август.
10. Пасторова Е., Полёт в Хорог, как порция адреналина // Вечерний Душанбе. – 2007. - № 21. - 23 май.
11. Фалилеев М. Болҳои республика //Маориф ва маданият. – 1973. - № 16. - 8 феврал.
12. Фалилеев М. Крылатое племя. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 252 с.
13. Фалилеев М. Инкишофи авиатсияи граждании Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 81 с.
14. Хамрабаева Н. В ГБАО разбился вертолёт с 11 иностранными альпинистами // ИА Азия плюс. – 2008. - 9 март.

НАҚШИ НАҚЛИЁТИ ҲАВОӢ ДАР ИНКИШОФИ ХИДМАТРАСОНИИ ТИББИИ МИНТАҚАҲОӢ КӢХИСТОНИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур суҳан атрофи нақши нақлиёти ҳавоӣ дар инкишофи тандурустии минтақаҳои кӯҳсори Тоҷикистон, аз ҷумла ВМКБ, меравад. Муаллиф ба сарчашмаҳои мавҷуда ва рӯзномаҳои оммавӣ таъя намуда, нақши нақлиёти ҳавоиро барои инкишофи тандурустии аҳолии баландкӯҳҳои Тоҷикистон дар мисоли ВМКБ мавриди таҳлил қарор додаст. Бояд қайд намуд, ки масъалаи рушди авиатсияи санитарӣ дар манотиқи кӯҳсори Тоҷикистон барои таъмини саломатии аҳолии минтақаҳои баландкӯҳ, ки барои автомобил дастнорасанд, яке аз масъалаи асосӣ ба шумор рафта, баргараф намудани он метавонад рушди тандурустии аҳолии баландкӯҳро таъмин кунад. Аз ҳамин лиҳоз мақолаи мазкур ба масъалаи таърихи барқароршавӣ ва рушди авиатсияи санитарӣ дар манотиқи кӯҳсори мамлакат, махсусан ҳудудҳои ВМКБ, бахшида шуда, ҳасорат, шуҷоат, мардонагии ҳалабонҳоро дар иҷрои вазифаи ҳешро мавриди инъикос қарор додаст.

Калидвожа: авиатсияи санитарӣ, тандурустӣ, тайёра, чархбол, ёрии таъчилӣ, тараққиёт, ноҳияҳои кӯҳсор, ВМКБ, кӯҳнавардӣ, нақлиёти ҳавоӣ, маданият, иқтисодиёт, беморхона.

РОЛЬ АВИАЦИЯ В РАЗВИТИИ МЕДИЦИНСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ГОРНЫХ РАЙОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье речь идёт о роль авиации в развитии здравоохранения горных районах Таджикистана в том числе ГБАО. Автор основываясь на имеющиеся источников и газетные статьи даёт, подробное описание развитие санитарного обслуживание авиации н горных территориях Таджикистана а именно ГБАО. Автор ссылаясь на различных научных и архивных материалах а также периодических печатях определил рол авиации в развития здравоохранения и медицинского обслуживание горных районах страны в том числе районов ГБАО. В основном помощи санитарной авиации широко используется на тех горных местах которое транспорт не в силах выполняют свои задачи или вообще отсутствует автомобильная дорога и создать регулярного авиалиния в таких труднодоступных местах Таджикистана позволит дальнейшего развития народного хозяйство и приведёт к улучшению медицинского обслуживание и в своевременной медицинской помощи. Таким образом данная статья охватывает исторические сведения о развитии санитарной авиации в горных районах Таджикистана и ГБАО, мужество, героизм и храбрость пилотов за выполнение своего долга перед родиной.

Ключевие слова: санитарная авиация, здравоохранения, самолёт, вертолёт, скорая медицинская помощь, развития, горные районы, ГБАО, альпинизм, воздушный транспорт, культура, экономика, больница.

THE ROLE OF AIR-LINES AT THE DEVELOPMENT OF THE FIELD'S HEALTH IN THIS MOUNTAINOUS TERRITORIES OF TAJIKISTAN

In this article the author mention about air transportation at the development of the field's health in the mountainous areas as well as Badakhshan Mountain Autonomous Region of Tajikistan. The author, relying on existing sources and public newspapers, noted the importance of air transport for the development of the health of the population of the highlands of Tajikistan in BMAR. It should be noted that the development of sanitary aviation in the mountainous areas of Tajikistan to ensure the health of the population of the high – attitude areas, which are in accessible for cars, is out of the main issues, and its elimination can ensure the development of the health of the high – attitude population. From this point of view, this article is devoted to the issue of the history of the restoration and

development of sanitary aviation in the mountainous regions of the country, especially in BMAR, and reflects the bravery and courage of the airmen in fulfilling their duties.

Keywords: sanitary aviation, healthcare, plane, helicopter, emergency aid, development, mountainous districts, BMAR, climbing, air transport, culture, economy, hospital.

Дар бораи муаллиф

Худоиёв Аскар Бачамардович

Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 501 19 04 08
E-mail: askar.khudoiev85@gmail.com

Об авторе

Худоиёв Аскар Бачамардович

Соискатель кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 501 19 04 08
E-mail: askar.khudoiev85@gmail.com

About the author

Khudoiev Askar Bachamardovich

Applicant for the Department of History
of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 501 19 04 08
E-mail: askar.khudoiev85@gmail.com

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2023, № 1 (102)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С.Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 27.02.2023 г. Заказ № 157
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни